LUND UNIVERSITY

Americanitis : Amerika som sjukdom eller läkemedel : Svenska berättelser om USA åren 1900-1939

Alm, Martin

2003

Document Version:
Förlagets slutgiltiga version

Link to publication

Citation for published version (APA):
Alm, M. (2003). *Americanitis : Amerika som sjukdom eller läkemedel : Svenska berättelser om USA åren 1900-1939*. [Doktorsavhandling (monografi), Historia]. Historiska Media.

Total number of authors:
1

General rights
Unless other specific re-use rights are stated the following general rights apply:
Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.
• Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
• You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain
• You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal

Read more about Creative commons licenses: https://creativecommons.org/licenses/

Take down policy
If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

LUND UNIVERSITY

PO Box 117
221 00 Lund
+46 46-222 00 00

Americanitis: Amerika som sjukdom eller läkemedel

Svenska berättelser om USA åren 1900–1939

Martin Alm

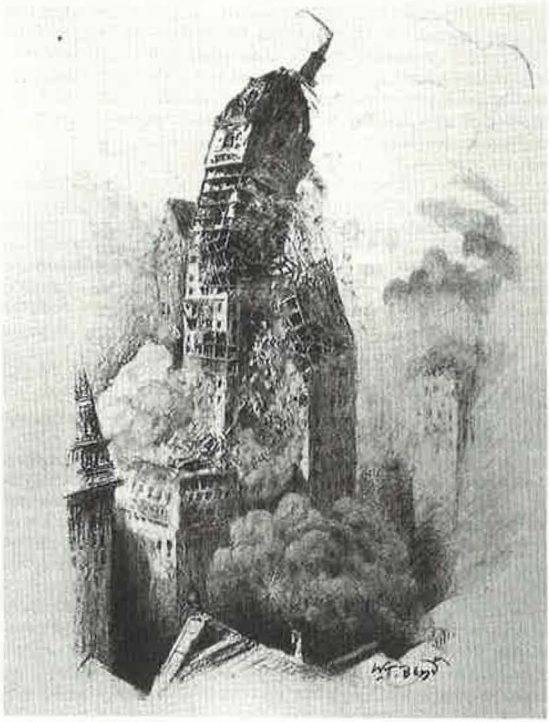

LUNDS UNIVERSITET

Historiska institutionen vid Lunds universitet

Studia Historica Lundensia

SVEN LAGERBRING

Americanitis: Amerika som sjukdom eller läkemedel

Svenska berättelser om USA åren 1900-1939

Martin Alm

Akademisk avhandling

som för avläggande av filosofie doktorsexamen vid humanistiska fakulteten vid universitetet i Lund kommer att offentligen försvaras på Historiska institutionen, sal 3, lördagen den 8 februari 2003, kl. 10.15.

Lund 2003

Organization
LUND UNIVERSITY

Department of History
Box 2074
220 02 Lund

Document name
DOCTORAL DISSERTATION

Date of issue January 2003

CODEN: ISRN LUHFDA/HFHI-2003/1115-SE+391

Author(s)
Martin Alm

Sponsoring organization

Title and subtitle

Americanitis: Amerika som sjukdom eller läkemedel. Svenska berättelser om USA åren 1900-1939

Abstract

The aim of this thesis is to study Swedish notions of the USA and of things American and through them the Swedish self-image and the ideas about the Swedish future as seen in public debate in the period c. 1900-1939, when the USA was the subject of a good deal of discussion as an up-and-coming nation of great importance but was not yet recognized as an indisputable super power. It tries to demonstrate how notions of America were given meaning by inclusion in narratives that described, and often prescribed, what the American and the Swedish development would look like. Using these narratives, different debaters tried to find a form for a Swedish modernization and to formulate a Swedish national identity in a time of change. At the same time, the differing narratives all to some extent drew on a basic narrative of the relationship between things American and things Swedish, where that which was considered American was generally associated with a future that was identified with tendencies to an increased degree of equality and individualism and with technological advancement.

Three empirical studies have been undertaken: one study of the great Swedish debate on the emigration to the USA in the beginning of the 20th century; one study of Swedish conceptions of the American economic system and of American technology and working methods in the interwar period; and one study of Swedish views of American culture and values and their influence on Sweden, also in the interwar period. Travel books, articles in periodicals, weeklies and newspapers, pamphlets, novels and parliamentary debates have been utilized as source material.

Several narratives of a Swedish modernization have been discerned in the material. Common to most of them is an endeavour to find a formula for a renewal of society under orderly conditions, for a controlled modernization. Questions concerning the national self-image and modernization were often linked to conceptions of the relationship between what was thought to be American and what was thought to be Swedish. A great debate on these issues was going on for the entire period that has been studied here.

Key words

narrative, modernization, americanization, identity, nationalism

Classification system and/or index terms (if any)

Supplementary bibliographical information

Language
Swedish, English summary

ISSN and key title
1650-755x Studia Historica Lundensia

ISBN
91-628-5437-2

Recipient's notes

Distribution by Historiska Media, Box 1206, 221 05 Lund

Number of pages
391

Price

Security classification

Distribution by (name and address)

I, the undersigned, being the copyright owner of the abstract of the above-mentioned dissertation, hereby grant to all reference sources permission to publish and disseminate the abstract of the above-mentioned dissertation.

AMERICANITIS: AMERIKA SOM SJUKDOM ELLER LÄKEMEDEL

Studia Historica Lundensia
distribueras av
Nordic Academic Press
Box 1206
223 50 Lund
tel. 046-33 34 50
fax 046-18 96 85
www.nordicacademicpress.com

© Martin Alm
Sättning: Grad & Kägel, Lotta Hansson
Tryck: Prinfo/Team Offset & Media, Malmö 2002
ISSN 1650-755X
ISBN 91-628-5437-2

Americanitis: Amerika som sjukdom eller läkemedel

Svenska berättelser om USA åren 1900–1939

Martin Alm

LUNDS UNIVERSITET

Historiska institutionen vid Lunds universitet

Studia Historica Lundensia (SHL) är Historiska institutionens, Lunds universitet avhandlingsserie. Den ersätter serierna Bibliotheca Historica Lundensis (BHL), Lund Studies in International History (LSIH) och CESIC Studies in International Conflict (CESIC).

Innehåll

Förord 9

1. Inledning 11
USA och världen 11
Amerika som framtidslandet 14
Forskningsuppgiften 15
Begrepp och teoretiska utgångspunkter 18
Bild, berättelse och ideologi 18
Tolkning och berättelse 27
Identitet 32
Modernisering och modernitet 33
Amerikanisering 37
Nationalism 39
Forskningsläge 41
Material 46
Disposition 51

2. Emigrationsfrågan 53
Inledning 53
Emigrationen och Amerika 53
Tidigare forskning 54
Material 58
Historisk bakgrund 59
Utvandringen 59
Det tidiga 1900-talets USA 61
Det tidiga 1900-talets Sverige 62
Emigrationen problematiseras 64
Amerikabreven och emigranternas försvarare 73
Emigranternas kritiker 77
Sammanfattning 85
En grundberättelse? 87

3. Att flytta Amerika över till Sverige. Kris och självkritik 89
Inledning 89
Amerikas väg till välstånd 90
Företagsamhet och oföretagsamhet 90
Det effektiva arbetet 98
Landet utan socialism 102
Konkreta moderniseringsprojekt 104
Jordbrukskolonisation 105

Industrialisering 110
Bostadsfrågan 113
Återinvandring 115
Emigrationskrisen som ett modernt Sveriges födelse 117
Ett reformkonservativt bruk av emigrationsberättelsen 120
Ett liberalt bruk av emigrationsberättelsen 124
En socialistisk berättelse 132
Sammanfattning 135
En grundberättelse 138

4. Amerika som ekonomisk förebild 143
Inledning 143
Tidigare forskning 145
Material 145
Historisk bakgrund 146
Mellankrigstidens USA 146
Mellankrigstidens Sverige 147
USA som ekonomisk stormakt 149
Amerika och den goda kapitalismen 151
Amerika och den onda kapitalismen 152
Den ekonomiska depressionen 154
Sverige och New Deal 155
Statsingripanden 156
De borgerliga 156
Vänstern 160
Sverige som förebild 162
Sammanfattning 165

5. Amerikanska arbetsmetoder 169
Inledning 169
Tidigare forskning 169
Före depressionen 171
Rationaliseringsrörelsen 171
Den rationella stordriften 173
En amerikansk lösning 173
Ett amerikanskt produktionsunder 177
Det rationella samarbetet 178
Rationaliseringsrörelsens Amerika 181
Fackföreningsrörelsen 182
Den rationella stordriften 186
Den efterblivna fackföreningsrörelsen 187
De höga lönernas ekonomi 188
Fackföreningsrörelsens Amerika 191
Arbetsgivarna 191
De höga lönernas bristande ekonomi 192

Det rationella samarbetet 193
Arbetsgivarnas Amerika 195
1930-talet 196
Rationaliseringsrörelsen 196
Den rationella försäljningen 197
Fackföreningsrörelsen 201
En modern fackföreningsrörelse 202
Arbetsgivarna 203
Sammanfattning 204

6. ”Vid bifallet av svinet”. Amerikansk kultur i Sverige 209
Inledning 209
Tidigare forskning 210
Material 212
Vad är kultur? 214
Historisk bakgrund 216
Amerika och kulturen 216
Svensk kultur under mellankrigstiden 218
Kulturella attityder 220
Traditionalism 220
Kulturkonservatism 221
Humanism 222
Modernism 224
Amerikaniseringshotet och moderniseringskritiken 227
Massorna och deras samhälle 236
Det amerikanska massamhället 238
Sammanfattning 246

7. ”Det amerikanska kulturproblemet.” Amerikanismens rötter 249
Inledning 249
En traditionalistisk berättelse om massamhällets uppkomst 249
En teknisk civilisation 250
En massproducerad kultur 254
En oenhetlig kultur 258
En civilisation utan historia 260
Den historielösa funktionalismen 262
Den dominanta amerikanskan 265
En främmande ras 270
En förebild trots allt? Den amerikanska idealiteten 272
Tradition mot modernitet. Traditionalisternas berättelse 276
Humanister och kulturkonservativa 280
Humanister 281
Kulturkonservativa 283
Modernistiska amerikaniseringsberättelser 285

Amerikanismen som kapitalism 286
En primitivistisk amerikaberättelse 288
En ny civilisation? En ny amerikanism i det moderna massamhället 291
Sammanfattning 299

8. Avslutning 305
Sammanfattning 306
Berättelserna 308
Undersökningens resultat 316

Käll- och litteraturförteckning 327
Källor 327
Riksdagstryck 327
Övrigt källmaterial 328
Litteratur 356

Summary 373

Studia Historica Lundensia 379

Förord

Det känns smått overkligt att nu faktiskt ha lagt sista handen vid avhandlingstexten. När jag antogs till forskarutbildningen i historia på våren 1997 föreföll utbildningens slutpunkt tämligen avlägsen, och trots att text efter text blivit färdig sedan dess är det först under de senaste månaderna som det sakta börjat gå upp för mig att jag kanske verkligen skulle kunna bli klar inom en överskådlig framtid. Det finns många personer som förtjänar att tackas för den ovärderliga hjälp jag fått av dem. Det kan vara svårt att i ord uttrycka den tacksamhet som jag känner, men jag hoppas att jag åtminstone kan förmedla något av den. Först och främst vill jag tacka min huvudhandledare under mina sista år på forskarutbildningen, professor Klas-Göran Karlsson. Klas-Göran har lagt ner mycket tid, energi och engagemang på att läsa mina texter och diskutera dem med mig. Han har alltid haft säker blick för både styrkor och svagheter i mina alster och har tvingat mig att tänka genom avhandlingens uppläggning och struktur mycket grundligare än jag förmodligen skulle ha gjort annars. Hans uppmuntran och konstruktiva påpekanden betyder mycket för resultatet.

Jag vill också tacka professor Kim Salomon, som jag haft som biträdande handledare under avhandlingsarbetets sista tid. Kim har tagit sig tid att läsa mitt avhandlingsmanuskript i flera olika versioner, och han har givit mig nyttiga och välbehövliga synpunkter. Han har satt fingret på problem i min uppläggning och har också fått mig att se över oklara passager och formuleringar i min text och bättre reda ut vad jag egentligen menar.

Under den första delen av min doktorandtid var professor emeritus Bengt Ankarloo min handledare. Jag är mycket tacksam för hans uppmuntran och stimulerande kommentarer, som inte minst varit viktiga för utformningen av mitt avhandlingsämne.

En person som jag också vill rikta ett stort tack till är Lars I. Andersson. Lars är nämligen den som från början gav mig uppslaget till mitt avhandlingsämne. Han har dessutom i slutskedet läst genom mitt manuskript och givit mig värdefulla kommentarer till det.

När jag efter nära tre år som doktorand äntligen fick en arbetsplats på Historiska institutionen lärde jag mig vilken fördel det är att ha tillfälle till dagligt tankeutbyte med andra forskare och forskarstuderande. Särskilt vill jag tacka Martin Wiklund, som jag delade rum med i ett och ett halvt år. Vi hade många givande samtal, som betytt en hel del för inte minst min syn på hermeneutik och på moderniseringsteorier. Joachim Östlund och Agneta

Edman har jag också under längre eller kortare perioder delat rum med. Även med dem har jag haft stimulerande och konstruktiva samtal.

Professor Eva Österberg har läst mitt manuskript och kommit med många kloka och berikande kommentarer. Likaså har professor emeritus Göran Rystad granskat min text och delat med sig av sina stora kunskaper. Göran har också haft vänligheten att ur sin egen boksamling låna mig flera av de amerikaskildringar som sedermera kommit att ingå i mitt källmaterial. Jag är djupt tacksam mot både Eva och Göran för den hjälp som jag fått på detta sätt.

Marie Cronqvist och Lina Paulsson har läst min avhandlingstext i en tidigare version och givit mig skarpsinniga och inspirerande synpunkter. Lina har dessutom tipsat mig om omslagsbilden, som föreställer en skyskrapa i New York vid ett tänkt fientligt anfall – år 1916. Ulf Zander har också läst manus och gjort värdefulla iakttagelser. Jag vill tacka dem alla varmt för deras insatser. Jag är tacksam för alla goda råd jag fått, men jag har tyvärr inte kunnat följa alla. De fel och brister som finns i avhandlingen är mitt eget ansvar.

Dessutom vill jag passa på att tacka alla dem på Bengt Ankarloos och Kim Salomons doktorandseminarier som under åren läst och yttrat sig om de seminarietexter som ligger till grund för denna avhandling. Utan de kritiska diskussioner som seminarierna ger möjlighet till skulle man förmodligen alltför sent, om ens då, inse vilka preciseringar och prioriteringar man borde ha gjort.

En som inte varit direkt inblandad i mitt avhandlingsarbete men som ändå indirekt betytt mycket för det genom sin hjälpsamhet och sitt intresse är Leif Eliasson, som jag också är skyldig ett tack. Utöver dem som nu nämnts finns många andra på Historiska institutionen som på olika sätt visat mig hjälpsamhet och underlättat mitt arbete. Jag vill rikta ett stort tack till dem alla gemensamt, ingen nämnd men heller ingen glömd.

Jag känner dessutom faktiskt även personer utanför institutionen. Tack vare mina föräldrar, mina systrar och mina andra vänner har jag också emellanåt kunnat få synpunkter från icke-historiker på det som jag hållit på med. Jag tackar dem alla.

För denna avhandlings tillkomst har även personalen på Lunds universitetsbibliotek haft betydelse genom sin vänlighet och tjänstvillighet. Kungliga Gustav Adolfs Akademien för svensk folkkultur har underlättat mina sista månader på forskarutbildningen genom ett stipendium. Avhandlingen trycks med bidrag från Crafoordska stiftelsen.

Lund, hösten 2002
Martin Alm

1. Inledning

USA och världen

På morgonen den 11 september år 2001 flög ett kapat amerikanskt passagerarplan rakt in i ett av World Trade Centers båda torn på Manhattan i New York. Strax därpå flög ett annat plan in i det andra tornet. Samtidigt störtade ett tredje, likaså kapat plan i USA:s försvarshögkvarter Pentagon i Washington, D. C. TV-bilderna kablades ut över en chockad värld. Den materiella förödelsen blev enorm, och de döda räknades i tusental. Världen över framförde ledare sina kondoleanser till USA och det amerikanska folket. Länderna i Europeiska unionen höll några dagar efter attacken en tyst minut för att hedra dödsoffren.

Inom några dagar identifierades också den i Afghanistan bosatte saudiske terroristen Usama bin Ladin och dennes organisation al-Qaida som ansvariga för terroristattentatet. Med stöd av en snabbt hopsnickrad internationell koalition inledde USA därefter bombningar av Afghanistan, vars härskande islamistiska talibanregim, som skyddat bin Ladin, föll samman och förlorade makten till den nu USA-stödda oppositionsarmén, Norra alliansen.

Även Sverige ställde sig bakom USA och dess krig mot talibanerna i Afghanistan. Någon total enighet var det dock inte fråga om. I den debatt som följde omedelbart efter attacken på World Trade Center uttrycktes från de flesta håll en stark medkänsla med det drabbade USA och stöd för dess rätt att försvara sig mot terroristangreppen. Angreppet riktade sig inte bara mot World Trade Center och USA utan mot demokratin och det öppna samhället, förklarade man. Några röster hördes emellertid också som gjorde gällande att Amerika i någon mening skulle ha sig självt att skylla, då det skulle representera ett internationellt system som hållit människor i Mellanöstern och andra delar av tredje världen i fattigdom och förtryck. World Trade Center ansågs symbolisera USA:s globala ekonomiska makt. Det kunde till och med heta att den av USA ledda imperialistiska västerländska civilisationen inte var värd att försvara.

En intressant aspekt av denna debatt var de bilder av USA, dess samhälle och roll i världen som målades upp av de olika deltagarna. USA-kritikerna kunde tala om USA:s stöd till diktatoriska regimer som tjänade dess ekonomiska och politiska intressen och om lynchjustis mot Afghanistans oskyldiga civilbefolkning. Terrorismen hade sin grund i ett strukturellt våld, som USA var medansvarigt för, ansågs det: kapitalismen och militarismen ökade klyftorna mellan de fattiga och de rika i världen.

USA:s försvarare hävdade i stället terroristernas ansvar för sina handlingar och det djupt orättfärdiga i att lägga skulden för alla missförhållanden i världen på Amerika. Amerika var en demokrati, och angreppet på Amerika var också ett angrepp på demokratin som samhällsform. USA:s roll som frihetens bastion i världen under hela 1900-talet och som mottagare av över en miljon svenska utvandrare lyftes fram. Den amerikanska demokratin hade betytt mycket som inspiration för Europas demokratier, inte minst för den svenska. "Men USA har inte anfallits för vad det gjort fel, utan för vad det gör rätt: demokratin, toleransen, öppenheten, marknadsekonomin."[1] USA:s utrikesminister Colin Powell lyftes fram som ett exempel på de möjligheter som detta land erbjöd även de medborgare som hade sämst förutsättningar i samhället.

Debatten om terrordåden och USA:s reaktion på dem avslöjar således djupt rotade föreställningar om USA och dess betydelse för Sverige och den övriga världen. Inga av dessa föreställningar var nämligen nya när de aktualiserades på hösten 2001. För somliga representerade Amerika frihet, för andra förtryck. Föreställningar om Amerika som det demokratiska föregångslandet och de obegränsade möjligheternas land går tillbaka ända till 1700-talet. Den glupska, imperialistiska amerikanska kapitalismen som vill lägga världen under sig har lyfts fram under åtminstone de senaste hundra åren. Det handlar alltså om föreställningar med djupa rötter, föreställningar som fortfarande bidrar till att ge struktur åt vår bild av USA och världen. I tider av kris och hög spänning som den som följde på terrorattacken den 11 september 2001 aktiveras dessa bilder och blir tydligare än annars. Vid sådana tidpunkter krävs människor nämligen på tydliga ställningstaganden, och deras grundläggande sätt att uppfatta och värdera sin omgivning träder fram. Det innebär inte att dessa föreställningar och attityder inte är verksamma vid andra tidpunkter eller i andra sammanhang. De finns där, och de reproduceras och formar våra erfarenheter. Deras förmåga att strukturera våra erfarenheter kan göra dem mycket seglivade. Samtidigt kan dramatiska händelser och skeenden i sin tur förändra våra ingrodda föreställningar. Andra världskriget åberopas med förkärlek av dem som ser USA som frihetens värn, under det att de USA-kritiska hellre uppehåller sig vid amerikanska ingripanden i tredje världen. Sådana händelser har format olika generationers syn på USA.

Men även om man tänker sig att en ny USA-syn skulle träda fram, förhåller den sig till äldre synsätt och anknyter gärna till dem. Nästan ett år före händelserna i New York kunde man i Sydsvenska Dagbladet Snällposten (SDS) läsa en ilsken artikel av en svensk författare om den tilltagande amerikaniseringen i det svenska samhället. Det är en dyster bild av tillståndet i

[1] Olle Wästberg i SDS 23/9 2001.

Sverige som målas upp: standardisering och massproduktion präglar människornas vardag och hotar att göra oss alla till amerikaner.

> Frågan är väl bara om demokratin kan överleva om diskussionen är död och om det är en amerikaniserad global marknad som i mångfaldens namn låter oss välja mellan två olika sorters läsk från en och samma tillverkare – som ställer alla frågor och anger vilka ämnen vi kan diskutera och som därmed styr och sätter sin prägel på i princip allting som händer i samhället, från de privata samtalen på trottoaren via ekonominyheternas rabblande av New York-börsens indexvärden och seminarierummens diskussioner på våra universitet fram till vägen in i maktens korridorer.
>
> Shit, kanske har vi alla redan blivit amerikaner, utan att vi märkte hur det gick till?[2]

Så här hade man kanske inte kunnat skriva i tidningen månaderna närmast efter attentaten i New York? Men det betyder inte att denna oro – den må sedan vara befogad eller obefogad – försvunnit utan bara att andra föreställningar om Amerika för tillfället tagit över och fått företräde. Inte heller oron för kulturell och mental "amerikanisering" är vare sig ny eller unik. Som vi kommer att se har även den åtminstone ett århundrade på nacken. Den förknippas, som citatet också avslöjar, särskilt med kommersialism. Ytterligare ett exempel kan få belysa kontinuiteten i vår amerikabild: i en artikel på hösten 2001 – återigen i SDS – som inte alls specifikt handlar om USA eller det amerikanska nämns en ingenjör på den amerikanska rymdflygstyrelsen NASA som besöker Lund och talar om framtida resor till Mars "med all den förvissning och lusta till det nya som vi förknippar med det tekniktroende USA".[3] Detta med amerikanernas ständiga framåtsträvan och tro på teknikens underbara möjligheter är även det en gammal och väl etablerad föreställning. Oavsett hur pass väl eller illa grundade dessa uppfattningar om amerikanerna och det amerikanska är i faktiska belägg påverkar de vår syn på och vårt sätt att erfara Amerika.

Synen på och värderingen av USA uttrycker samtidigt uppfattningar om hur ett samhälle bör vara beskaffat och hur världen ser ut och borde se ut. Dessa föreställningar om USA tycks vara beständiga och samtidigt förändras tydligt i takt med ideologiska och politiska konjunkturer. Därtill har USA, eller Amerika, som var den gängse benämningen på landet i fråga under den period som denna undersökning omfattar, varit och är alltjämt mycket betydelsefullt för både oss och resten av världen på olika sätt. Därför är det viktigt att studera föreställningarna i ett historiskt perspektiv och se

[2] Mats K. G. Johansson i SDS 8/10 2000.
[3] Anders Fagerström i SDS 4/10 2001.

vilken roll de spelat tidigare, hur de eventuellt förändrats och vilka konsekvenserna av denna roll och dessa förändringar blivit.

Amerika som framtidslandet

Föreställningen om Amerika som ett framtidens och de nya möjligheternas land, som något nytt och annorlunda i förhållande till Europa, är praktiskt taget lika gammal som kunskapen om Amerikas existens i Europa. Amerika, Nya världen, blev från början en duk på vilken européerna kunde projicera sina drömmar, förhoppningar och även farhågor. Amerika hade sin stora betydelse som ett alternativ till Europa; det skulle sakna eller undvika att upprepa Europas fel och tillkortakommanden. Genom Amerika hade Europa givits möjligheten att bygga upp en ny och bättre värld.[4] Det fanns en gammal föreställning om högkulturens vandring från öster till väster. Asien hade en gång varit platsen för blomstrande kulturer men hade nu stagnerat och fastnat i tröghet, despoti och okunnighet, ansåg man i europeiskt civilisations- och kulturkritiskt tänkande. I stället hade Europa kommit att gå i spetsen för mänsklighetens utveckling. Nästa etapp, kunde man tänka sig, var Amerika. Amerika var ett jungfruligt land fullt av möjligheter och skulle snart övertaga ledarfacklan från det alltmer förfallna och stagnerande Europa.[5]

Med 1700-talets upplysningsidéer och tro på det mänskliga förnuftet kom Amerika att ses som platsen där ett nytt och lyckligare samhällsbygge skulle resas för att ersätta det depraverade Europa. Amerika som framtidens fanbärare kom att identifieras med de engelska kolonierna på Nordamerikas östkust. Koloniernas konflikter med moderlandet följdes med intresse i Europa, och många européer slöt upp bakom dem när de gjorde uppror. Den amerikanska revolutionen framhölls på många håll som ett avgörande steg framåt i den mänskliga historien. Amerika prisades av ett antal skribenter, framför allt franska upplysningsmän, som mänsklighetens hopp och framtid.[6]

Synen på USA som ett föregångs- och framtidsland levde kvar under 1800-talet. Det var inte fråga om någon okritisk eller oemotsagd beundran, men intresset var betydande. Diskussionen om Europa och Amerika handlade dock även, eller kanske framför allt, om möjligheten att skapa en ny värld i Europa. Det unga och friska Amerika skulle tjäna som en inspirationskälla. Genom att ta intryck av den nya civilisationen skulle Europa kunna revitalisera sitt eget kultur- och samhällsliv.[7] Också under 1900-talet

[4] Evans, s. 16. Ambjörnsson, 1994, s. 66f.
[5] Elovson, 1930, s. 31, 37, 219f, 240f och 278f. Ambjörnsson, 1994, s. 54f och 67f.
[6] Elovson, 1930, s. 12-17, 24f, 29 och 37. Ambjörnsson, 1994, s. 70-73.
[7] Elovson, 1930, s. 10f, 219 och 275. Ambjörnsson, 1994, s. 67 och 69.

har USA framstått som ett land som varit samtidens modernaste och som gått i spetsen för utvecklingen. I och med att USA kommit att få en mycket mer framträdande roll i världen har diskussionerna om dess samhälle och kultur och deras starka och svaga sidor intensifierats.

Forskningsuppgiften

Jag har redan sagt att synen på USA uttrycker värderingar om världen och samhället. Det är min utgångspunkt att ett studium av svenska föreställningar om Amerika och om relationen mellan Amerika och Sverige kan hjälpa oss att belysa det svenska samhällets självförståelse, de värderingar och uppfattningar av det egna samhällets organisation och utvecklingsmöjligheter som var förhanden. Det är svårt för en människa att se sig själv klart – man kan ju inte iakttaga sig själv på avstånd och ifrågasätter sällan förhållanden som man är van vid. På samma sätt förhåller det sig för mänskliga gemenskaper. I stället kan man söka förstå sig själv genom att jämföra sig med det som är annorlunda. Kommentarer som handlar om det främmande säger ofta lika mycket eller mer om den som formulerar dem än om sitt föremål. Detta är centralt för formandet av en egen identitet. Genom att relatera sig själv till den "Andre" väcker man också frågan om vem man själv är. Man är, eller är *inte*, som någon annan. Förändring ger identitetsfrågan särskild aktualitet. Förändring kan leda till vilsenhet, en känsla av att inte veta hur man skall förhålla sig till sin omgivning. Vem är man när man inte längre är som man var innan? Vad skiljer en själv från andra? Vad får en att likna dem man identifierar sig med? Med dessa frågor i åtanke kan vi konstatera att relationen mellan det amerikanska och det svenska har varit central för den svenska amerikabilden och i flera avseenden även för den svenska självbilden.

Amerika har ofta fått representera framtiden eller en möjlig framtid, varför diskussioner om Amerika ofta kommit att handla om hur Sverige skulle se ut i framtiden, om vad som var önskvärt och vilka alternativ som fanns att välja mellan. Särskilt när Sverige mot 1800-talets slut och framåt inträdde i en fas av stora samhällsförändringar, kunde andra länder fungera som förebilder eller avskräckande exempel, och USA var ett av de viktigaste härvidlag. Vid sidan av de sociala, politiska och ekonomiska förutsättningar i Sverige som påverkat den svenska utvecklingen fanns inspirationskällor och varnande exempel som påverkade reflektionen och debatten över hur Sverige kunde eller borde se ut i framtiden. Ytterst handlade debatten om Amerika om svenska debattörers värderingar av ett gott samhälle.

Genom att söka förstå debattörers tankar om vilka alternativ som var eller inte var önskvärda kan man förhoppningsvis säga något även om fakto-

rer som påverkade det som faktiskt skedde. Även om de enskilda aktörerna inte har full kontroll över processerna, inverkar deras handlingar och beslut på dem. Och människor handlar inte med utgångspunkt i en objektivt existerande verklighet utan med ledning av hur de uppfattar denna verklighet. Uvecklingen påverkas av aktörers handlingar, och aktörers handlingar påverkas av dessa aktörers föreställningsvärld. Aktörer bestämmer vad som betraktas som samhällsproblem genom att presentera dem som sådana. Deras utrymme att problematisera är inte obegränsat utan beror i varje given situation på de ideologiska och kulturella förutsättningarna i det samhälle de verkar i. Dessa förutsättningar sätter gränser för vad som kan uppfattas som problem, vad som ses som det problematiska i problemen och vilka möjliga lösningar som anses stå till buds. Ett bestämt sätt att se samhället kan ha hegemoni: det ifrågasätts inte, utan frågor och svar anpassas till det. Vissa aktörer har större makt än andra att fastställa dessa utgångspunkter. Detta har kallats problemformuleringsprivilegiet.[8] Men detta privilegium är inte givet för evigt utan kan övergå i andra händer. Gränserna kan utmanas. Detta skulle kunna tänkas ske om nya grupper med nya intressen och önskemål vinner terräng i samhället, men också i vissa situationer om nya problemformuleringar upplevs förklara de erfarenheter som människor menar sig göra bättre än de gamla. Det blir då fråga om en maktförskjutning i samhället. Genom att lyfta fram USA som en förebild eller som ett varnande exempel har man kunnat mobilisera olika grupper i det svenska samhället politiskt och ideologiskt. Amerika har här närmast blivit ett begrepp och makten över tolkningen av detta begrepp en del av makten över det politiska samtalet. Det kunde ge legitimitet åt aktörernas egna program eller visioner genom att visa på deras önskvärdhet och genomförbarhet eller genom att misskreditera motståndarens idéer.

Avhandlingens syfte är att undersöka de dominerande svenska föreställningarna om USA cirka 1900–1939 och använda dessa föreställningar som en ingång till ett studium av svenska diskussioner om och reflektioner över det svenska samhällets och den svenska kulturens beskaffenhet under denna tidsperiod. Dessa kan i sin tur öka förståelsen av de faktiska förändringar som ägde rum. Tre områden undersöks: den svenska emigrationsdebatten under 1900-talets första decennier; diskussioner under mellankrigstiden om Amerika som ekonomisk och teknologisk förebild; och debatten, även den under mellankrigstiden, om den kulturella "amerikaniseringen" av Sverige och dess följder.

Givetvis finns en rad tänkbara områden som kunnat tas upp här men som uteslutits, till exempel den svenska synen på USA som internationell aktör, hur USA användes av svenska nykterhetsvänner med mera. Det finns

[8] Gustafsson, Lars, s. 40-44. Petersson/Carlberg, s. 14f och 23f.

alltid ett element av godtycke i en avgränsning. Med de områden som jag valt tror jag mig icke desto mindre fånga de väsentligaste aspekterna av föreställningarna om Amerika och deras betydelse för Sverige. Många uppfattningar om Amerika kan ledas tillbaka till dessa aspekter, som utgör grundvalarna i vad som senare kommer att beskrivas som en svensk amerikaberättelse. Den bakre tidsavgränsningen omkring år 1900 kommer sig delvis av att det vid denna tid väcktes en debatt i Europa, även i Sverige, om den "amerikanska faran". Man fruktade att Europa skulle förlora sin ledande ställning ekonomiskt och politiskt i världen till USA. Därtill tog den stora debatten om emigrationen från Sverige till Amerika fart strax efter sekelskiftet. Den främre gränsen år 1939 motiveras främst av det andra världskrigets utbrott. Under och efter kriget förändrades mycket: de europeiska länderna förlorade definitivt sin starka maktställning i världen, medan USA kom att framstå som västvärldens obestridda ledare och spela en betydligt aktivare roll i världspolitiken än tidigare. Därmed hade förutsättningarna för förhållandet till USA genomgått väsentliga förändringar. Mer konkret skulle syftet kunna brytas ner i följande öppna frågor:

1) Hur uppfattades och framställdes USA av olika personer och grupper i den svenska offentligheten under perioden? Vad betraktades som amerikanskt? Hur värderades det?

Här blir det fråga om vilka aspekter av det amerikanska samhället och den amerikanska kulturen som man framför allt intresserade sig för i svenska media och offentliga sammanhang, och vilka åsikter om dem som kom till uttryck i dessa sammanhang. Allt amerikanskt framstod rimligen inte som lika intressant.

2) Hur uppfattades relationen mellan "det amerikanska" och "det svenska" av dessa personer och grupper? Användes det amerikanska positivt för att belysa, inspirera eller legitimera olika politiska, ekonomiska eller kulturella strävanden i Sverige, eller negativt för att motarbeta eller avskräcka från dem? Vilka värderingar och föreställningar om samhället uttrycktes här?

Om det amerikanska ansågs visa Sverige dess framtid eller en tänkbar framtid, återstod frågan hur man tänkte sig att denna framtid skulle förverkligas eller hur man skulle kunna undvika den. Det var inte heller säkert att man trodde eller ville att Sverige skulle bli en kopia av USA. Snarare kunde man kanske föreställa sig mer avgränsade lån därifrån eller inte önska någon påverkan alls. Avgörande för hur man såg på detta var hur man ville att det framtida Sverige kunde och borde se ut. Om de amerikanska lånen främjade

de goda värdena var de bra, men om de motverkade dem och i stället ledde till en utveckling som man inte önskade, måste de hindras. Attityden till det amerikanska kan därför säga mycket om samhällsvärderingarna.

3) Påverkades dessa uppfattningar om det amerikanska och dess relation till det svenska av förändringar i det svenska samhället, och i så fall på vilket sätt?

En anledning att ändra åsikt om Amerika kunde vara tillgång till ny information om det, men en annan kunde vara en ny syn på det svenska. I händelse att förhållandena i Sverige förändrades, kunde nya sidor av det amerikanska framstå som intressanta, då de tycktes visa på likheter eller skillnader gentemot det svenska som behövde förklaras. Likaså kunde debattörerna själva påverkas positivt eller negativt av skeenden i Sverige och då tvingas att omvärdera sin syn på liknande händelser i Amerika. Föreställningarna om Amerika var inte isolerade från olika aktörers upplevelse av sin situation i dess helhet och deras strävanden att nå bestämda mål utan kan snarare ha hört nära samman med dessa.

4) Hur organiserades dessa uppfattningar om det amerikanska och det svenska utifrån större historiska meningssammanhang, här kallade berättelser, för att ges olika innebörd och funktion? Vilka större processer eller berättelser ansågs föreställningarna om Amerika och om Sverige passa in i?

Det som man tyckte sig se i Amerika blev meningsfullt att diskutera när det sattes in i ett större sammanhang, som även inkluderade Sverige, antingen explicit eller implicit. Det var på så vis som det amerikanska fick relevans för det svenska.

Begrepp och teoretiska utgångspunkter

Bild, berättelse och ideologi

Jag har ovan talat om en "amerikabild". Detta har legat nära till hands genom den vardagliga användningen av ordet "bild" och dessutom genom att det varit vanligt i tidigare liknande studier att tala om "bilden" av någonting.[9] Vad är då en bild? Få av de studier som använder begreppet diskuterar

[9] Några exempel är Eva Block, *Amerikabilden i svensk dagspress 1948-1968* (1976), Lars Wendelius, *Bilden av Amerika i svensk prosafiktion 1890-1914* (1982) och Poul Houe och Svend Hakon Rossel (red.), *Images of America in Scandinavia* (1998).

det. Bildbegreppet i sådana här sammanhang lär ursprungligen komma från nationalekonomen Kenneth Boulding. Hos honom har "bild" närmast betydelsen "världsbild", det vill säga vår kunskap om den värld som omger oss. I bilden ingår uppfattningar om fakta, värderingar, känslor med mera. Bilden samspelar med de "budskap" som våra erfarenheter av denna omgivande värld sänder oss. Vi kan dock aldrig jämföra den direkt med någon yttre verklighet utan bara med andra bilder.[10]

Eva Block definierar i sin avhandling amerikabilden som uppfattningen om och inställningen till dels USA som storpolitisk aktör, dels amerikanska inre förhållanden. Den amerikabild hon intresserar sig för är primärt politisk. Bilden sönderfaller i bilddelar, motsvarande avgränsade situationer eller förhållanden inom bilden. Bilddelarna är i sin tur uppbyggda av bildelement, som motsvarar olika aktörers handlingar eller värderingar av situationer eller aktörer. Bilden förändras antingen genom att delarnas inbördes förhållande förskjuts eller genom att ny information införlivas med bilden. Block förenar detta bildbegrepp med teorin om kognitiv dissonans: när informationen inte stämmer med den befintliga bilden kan bilden försvaras genom att värderingen av bilddelar eller bildelement förändras (för att bevara en positiv eller negativ amerikabild) eller genom att den nya informationen förkastas. Lars Wendelius använder sig av Blocks bildbegrepp i sin avhandling om Amerika i svensk skönlitteratur 1890–1914. Han studerar dock inte en politisk bild utan en bild av amerikanskt samhällsliv i vidare bemärkelse.[11]

"Bild" är trots Blocks vidareutveckling ett ganska allmänt och obestämt begrepp. "Amerikabild" är närmast synonymt med "uppfattning om Amerika" eller "föreställningar om Amerika". Amerikabilden sammanfattar de antaganden, kunskaper, värderingar och känslor som rör Amerika. I det att den gör det, kan den fylla en funktion. Men bildbegreppet innehåller ingenting som organiserar eller håller samman de föreställningar och åsikter som sammanförs i det. Jag kommer att använda begreppet bild för att karaktärisera verklighetsuppfattningar och värderingar hos en aktör, grupp av aktörer eller tidsperiod som har en gemensam nämnare genom att de är knutna till ett föremål, till exempel Amerika.

Det finns emellertid ett annat begrepp som också är intressant i sammanhanget, nämligen berättelse. En berättelse kan mycket enkelt sägas bestå av ett antal händelser, som placeras i en viss ordning och kopplas till varandra: händelse B följer på händelse A, men inte slumpmässigt utan till följd av A. En berättelse har en början, det vill säga det tillstånd som råder när händelsekedjan inleds, en mitt, som ofta kännetecknas av att händelser-

[10] Boulding, s. 6-13, 51-54, 64-73 och 165.
[11] Block, s. 14f, 17 och 22. Wendelius, 1982, s. 4.

na tar en ny vändning, och ett slut, som är det tillstånd som råder när händelseutvecklingen nått sin slutpunkt. Berättelsen består av händelserna, men den är samtidigt också mer än summan av sina delar. Den har sin egen innebörd, som inte kan reduceras till de enskilda element som ingår i den. Berättelsen har en *intrig*, en övergripande linje eller ett tema som säger vad de olika händelserna handlar om och hur de hänger ihop. Det är i relation till intrigen som de enskilda händelserna får sin betydelse: A leder till B, som leder till C och så vidare, och intrigen visar varför de måste göra det och vad de till slut leder fram till. Den av intrigen avgränsade berättelsen ger beståndsdelarna deras mening.[12]

Poängen med att studera berättelser är att de är en form som människan med förkärlek använder för att organisera sin verklighet. Enligt den franske filosofen Paul Ricoeur har berättelsen en fundamental betydelse för vår tidsuppfattning. Genom berättelser relaterar vi människor vårt korta liv till oändligheten. Vi förstår oss själva och vår tillvaro genom att infoga den i ett sammanhang som är mycket större än vi själva men som blir begripligt och överskådligt genom att berättas. Berättelsen kan samtidigt vidga och avgränsa perspektivet. Förstådd på detta sätt får berättelsen en fundamental betydelse för den historiska forskningen. Tiden är ju grundläggande för historikerns kunskapsobjekt, och om berättelsen är viktig för vår hantering av tiden, måste den också vara viktig för historieskrivningen. Ricoeur menar att historieskrivning måste bevara åtminstone en indirekt förbindelse med vår narrativa kompetens – vår förmåga att följa en berättelse och uppfatta verkligheten i termer som mål, medel, motiv och aktörer – för att alls ha historisk karaktär.[13]

För min del kan berättelser bli aktuella på två sätt: dels finns det berättelser som historiska aktörer medvetet eller omedvetet har haft och som jag kan studera, dels kan min framställning av dem ta formen av en berättelse. Jag börjar med det förra och kommenterar min egen berättelse i nästa avsnitt. Den bild som Eva Block undersökte hade två centrala delar, demokratin och rasproblemet. Hon kommer i sin avhandling fram till att det under större delen av hennes undersökningsperiod fanns en konsistent, positiv amerikabild i de studerade svenska dagstidningarna: man uppskattade den amerikanska demokratin, ogillade rasdiskrimineringen men uppfattade det som att rasdiskrimineringen skulle komma att försvinna, då demokratin egentligen inte accepterade den. Under 1963 bibragtes man emellertid, sedan våldet och orättvisorna börjat att uppmärksammas alltmer, uppfattningen att diskrimineringen inte alls skulle försvinna inom överskådlig tid; demokratin accepterade diskrimineringen. För att återställa bildens konsi-

[12] Ricoeur, 1984a, s. 38, 41, 43, 65ff och 142, och 1984b, s. 8 och 20. Somers, s. 616f.
[13] Ricoeur, 1984a, s. 175, 177, 181 och 193-217, och 1988a, s. 215 och 229.

stens gick man över till att skriva negativt om amerikansk demokrati.[14] Här skymtar en berättelse om den amerikanska demokratins seger över orättvisorna. Den förbyts dock i en mer pessimistisk berättelse. I vilket fall som helst styrs bilden av förväntningar på framtiden: det finns en tydlig uppfattning om förändring över tid. Block hade kanske kunnat tala om en berättelse om Amerika snarare än om en bild av Amerika.

Bilden bygger alltså på en implicit berättelse: man kan se positivt på USA även om de samtida förhållandena inte är så goda, ty framtiden lovar bättring. Berättelsen är en förutsättning för att bilden skall kunna organiseras på ett begripligt, sammanhängande sätt. Med mina definitioner måste berättelsen bli det styrande meningsskapande begreppet, en följd av att det är berättelsen och inte bilden som säger hur olika faktorer och element är relaterade till varandra. Om bilden har bredd, har berättelsen snarare djup. Den sätter samman fenomenen till en helhet och visar varifrån de kommer och vart de är på väg. Intrigen bestämmer hur de hänger samman och utesluter de händelser och skeenden som inte passar in i detta sammanhang. Detta ger berättelsen en relativ strukturell enkelhet. Liksom Block talar om bilddelar, kan man för berättelsers del tala om olika teman som lyfts fram som väsentliga för berättelsens fortskridande. De anger vad som är väsentligt och värt att ta med i berättelsen. I berättelsen etableras också en periodisering, som talar om när de väsentliga händelserna inträffar, aktörer som driver händelseutvecklingen framåt och goda eller dåliga värden, som förverkligas under berättelsens gång. Ofta drivs berättelserna framåt av en konflikt, som på något sätt skall lösas. Om inte annat finns det en motsättning mellan de två eller flera tillstånd som de skildrar; ett som råder och ett annat som skall uppnås. Det nya och det gamla, ofta i form av det goda och det onda, ställs mot varandra. Berättelsen innehåller dikotomier eller polariteter – framsteg och förfall, rättvisa och orättvisa, fattigdom och rikedom – som ger berättelsen ett innehåll. Den kan skildra hur ett gott tillstånd förstörs av onda krafter eller hur det goda segrar, eller hur ett hot mot idealtillståndet avvärjs. Kontrasten eller dualismen mellan ett nu och ett då kan fungera som ett instrument för att ordna kunskap. Motsatstänkandet avgränsar de olika faktorerna eller tillstånden i berättelsen från varandra och bygger upp dess tema. Även om temat skulle vara att motsättningen skall övervinnas, är det ändå den som driver berättelsen framåt. Berättelsens aktörer måste inte vara personer eller grupper av personer utan kan vara anonyma krafter eller faktorer – allt som verkar på något annat och som därmed kan få saker att hända.

Människor har ett tidsmedvetande, en förmåga att placera sig själva i tid och rum. De kan också ha ett historiemedvetande, vilket är något mer,

[14] Block, s. 118.

nämligen ett medvetande om ett förhållande mellan det förflutna, samtiden och framtiden. Tolkningarna av det förflutna, förståelsen av nutiden och förväntningarna på framtiden blir till delar av ett större sammanhang. Historiemedvetandet skapas i en social och kulturell process som människan anses ingå i och kunna påverka. Som vi sett anser Ricoeur att människans narrativa förståelse, hennes förmåga att uppleva verkligheten i form av berättelser, är central för hennes historiemedvetande.[15] Föreställningarna om framtiden avgör i stor utsträckning vår syn på historien. Nuet är en anhalt på vägen mellan det förflutna och framtiden; det infogas i en berättelse som konstrueras med utgångspunkt i båda dessa tider. Vi konstruerar en berättelse som gör att det tänkta slutet framstår som nödvändigt eller åtminstone som rimligt.[16] Detta förutsätter att man tänker sig att verkligheten förändras över tid. Det betyder däremot inte att man bejakar all förändring. Föreställningen om förändringen kan också aktivera motståndet mot den; det gäller att slå vakt om de saker som är värda att bevara. Om Amerika fick representera framtiden blev detta förändringsperspektiv i hög grad relevant. Frågor om vad som väntade och vad som borde anammas av det nya kunde diskuteras.

Berättelser kan finnas på olika nivåer. De kan handla om en enskild människa, om ett samhälle eller om hela mänskligheten. Ytterst har berättelserna en existentiell dimension i det att de är vårt sätt att förstå vår tillvaro. Men historien – eller framtiden – kan brukas på olika sätt, ideologiskt och politiskt. En berättelse har, om den är meningsfull, en sensmoral och uttrycker härigenom värderingar. Det ideologiska bruket av en berättelse handlar om hur man utnyttjar en berättelse om historiens gång för att legitimera eller rationalisera ett visst politiskt styre eller en viss förd politik. Berättelsen anses bekräfta en bestämd ideologi. Begreppet ideologi aktualiserar frågor om makt och rationalitet. I en marxistisk tolkning ges begreppet vanligen innebörden av en verklighetsförvrängning som tjänar den härskande klassens intressen. Här blir ideologi ett direkt uttryck för makt. I andra sammanhang benämner ideologi oftast ett sammanhängande system av idéer, trosföreställningar och värderingar och är här ett begrepp utan negativ laddning. Det är i den senare utformningen som jag vill använda det. Ideologier går aldrig att helt bekräfta empiriskt men är inte heller förvrängda verklighetsuppfattningar. Ideologier bör inte förstås som enbart legitimeringar av intressen; de rymmer sätt att uppfatta verkligheten och ideal för samhället.[17] Ideologin är viktig därför att den säger aktörerna hur deras ideal

[15] Ricoeur, 1984a, s. 11-19, och 1988b, s. 99-123. Jensen, s. 53f och 58f.
[16] Beckman, Svante, s. 75.
[17] Liedman, 1989, s. 11 och 24f. Seliger, s. 99, 108ff, 114 och 119. Stråth, 1990, s. 8. Dahl, s. 18 och 25.

skall tillämpas i den rumsliga och tidsliga kontext som deras berättelser upprättar. Den hör samman med handling.

USA som det moderna framtidslandet kan således få rättfärdiga en politik som säger sig sträva mot samma mål, alternativt en politik som skall undvika de fällor som USA fallit i. Man skulle också kunna urskilja ett mer konkret politiskt bruk, där man genom analogier och paralleller söker att lära sig av USA vid utformningen av enskilda politiska beslut.[18] Skillnaden mellan de båda bruken ligger närmast i abstraktionsnivån; det ideologiska bruket handlar om stora meningssammanhang, det politiska om konkreta handlingar. Dessa bruk av berättelser är betydelsefulla då det är genom dem som vi närmar oss amerikaberättelsens inverkan på den svenska framtidsdebatten. Berättelsen om Amerika kan användas för att rättfärdiga och motivera ett bestämt politiskt program och bestämda beslut och handlingar. Bruken i sig själva är dock inte berättelser utan alltså sätt att använda berättelser genom att dra bestämda slutsatser av dem.

Den amerikanske historikern Hayden White tillskriver varje historisk berättelse en ideologisk implikation, som kan vara konservativ, liberal, radikal eller anarkistisk. Berättelserna legitimerar olika slags politik. Den konservativa berättelsen ser den samtida ordningen som utvecklingens mål, och ingen förändring är därför önskvärd. Den liberala tror på ett långsiktigt framåtskridande, varvid successiva reformer framstår som den rätta vägen att följa. En radikal berättelse skildrar däremot en bättre framtid som kan förverkligas omedelbart: det bestående måste störtas. En anarkistisk berättelse, slutligen, ser idealet som ett oskuldsfullt naturtillstånd, som när som helst kan återinföras. White nämner även andra typer av berättelser: reaktionära, fascistiska och apokalyptiska. Dessa diskuterar han dock inte, då han inte tycker att de som de andra uttrycker en tro på det mänskliga förnuftet.[19] Detta är sant såtillvida att en reaktionär eller apokalyptisk berättelse utgår från att utvecklingen gått fel någonstans, vilket kan vara en kritik av människans förnuft. I en apokalyptisk berättelse är vi på väg mot en katastrof. Om människan anses kunna påverka utvecklingen, kan en apokalyptisk berättelse dock ofta vara en varning avsedd att styra hennes handlande i en annan riktning. Den får då närmast en radikal implikation. I en reaktionär berättelse framstår ett äldre tillstånd, som vi lämnat, som idealet. Men när samhällsideal diskuteras, måste de rimligen kunna hämtas från det förflutna likaväl som från nutiden eller framtiden. Skillnaden mot det ideologiska bruk som jag talat om ovan är att Whites implikationer är av formell natur: klassificeringen avgörs av huruvida förändring framställs som önskvärd och av hur snabb och genomgripande

[18] Mitt tal om ideologiskt och politiskt bruk av berättelser har inspirerats av två former inom den typologi för olika slags historiebruk som utvecklats av Klas-Göran Karlsson. Se Karlsson, s. 59ff, och även Zander, s. 55f.
[19] White, s. 22ff.

den skall vara. Innehållet kan skifta; reformer behöver ju inte vara liberala i den meningen att de syftar till att förverkliga de ideal som vanligtvis förknippas med en liberal politisk ideologi. Man kan också "reformera för att bevara" eller för att återinföra äldre förhållanden.

Berättelserna om mänsklighetens eller ett samhälles utveckling kan ta sig olika former. White och efter honom den svenske forskaren Svante Beckman har klassificerat historieuppfattningar efter fyra grundläggande litterära kategorier: komedi, tragedi, romans och satir. Komedin beskriver en positiv utveckling, som dock beror på krafter eller lagar som står utanför människans direkta kontroll. Tragedin skildrar däremot en negativ utveckling, styrd av lagar som människan inte i längden kan trotsa. Romansen gör människan till tillvarons herre: genom sin oavlåtliga strävan och uppfinningsrikedom förbättrar hon sin situation. I satiren, slutligen, är det människan själv som ställer till det för sig; det är just hennes makt att påverka, en makt som hon inte är vuxen att hantera på rätt sätt, som leder till hennes olycka.[20] Det kan vara intressant att se vilka former som berättelserna om det svenska och det amerikanska antar: måste Sverige följa en amerikansk utveckling, och vart leder en sådan?

Hur etableras då en viss berättelse? För att en berättelse skall kunna slå rot måste det finnas aktörer som förtäljer den. Det finns alltid en berättare och en publik, som berättelsen vänder sig till; om inte annat kan berättaren själv utgöra publiken. Med berättelsens hjälp kan aktörerna för det första etablera sig själva som aktörer, för det andra förstå sina egna erfarenheter och för det tredje mobilisera andra bakom sina egna mål och strävanden. För att lyckas med allt detta måste berättelsen också i någon mån accepteras av andra.

När en berättelse byts ut eller skrivs om förändras synen på världens gång, på vad som är betydelsefullt i det förflutna, i nuet och i framtiden. En viktig faktor är makt. Den som har makt kan påtvinga andra sin berättelse. Erkännandet av berättelsen nås knappast enbart genom rationell argumentation. En aktör kan bli tvungen att ta strid, även bokstavligen, för att försvara eller etablera sin berättelse. Men samtidigt har jag svårt att tänka mig att det *uteslutande* skulle handla om makt i denna bemärkelse, åtminstone inte om erkännandet skall bli mer än en läpparnas bekännelse. Här skulle kommunikationsforskaren Walter Fishers tankar om "kommunikativ rationalitet" kunna säga något. Det kan finnas flera berättelser, men alla är inte lika användbara. En god berättelse måste uppvisa koherens: den får inte vara motsägelsefull, osammanhängande eller oförenlig med andra berättelser som vi tror på. Faktapåståendena måste stämma med vad vi anser oss veta, aktörerna vara trovärdiga och värdena

[20] White, s. 8f. Beckman, Svante, s. 73-79.

som berättelsen presenterar förenliga med våra ideal.[21] En alltför osannolik eller osammanhängande historia, eller en som strider mot andra som redan är etablerade, torde ha avsevärt svårare att bli accepterad än en som inte är behäftad med dessa brister. Koherensen måste vara både intern – berättelsen får inte vara uppenbart självmotsägande – och extern – den får inte alltför tydligt strida mot den information som vi har om världen. Utan koherens hjälper berättelsen oss inte att göra våra erfarenheter begripliga. Liksom Boulding sade att en bild inte kan jämföras med verkligheten, kan berättelsen inte heller göra det, ty den är själv en av de saker som skapar vår verklighet. Men det innebär inte att budskap som vi mottager från vår verklighet utformas av oss efter behag, utan de kan innehålla information som vi varken gillar eller väntar oss. Det torde dock alltid finnas flera berättelser som är möjliga även med koherenskraven uppfyllda.

Bilder och berättelser uppstår aldrig i ett tomrum utan anpassas efter andra, äldre berättelser och efter de begrepp och kategorier som är tillgängliga för samtiden. Det är dessa begrepp och kategorier som aktörer måste använda sig av för att få grepp om verkligheten. Lyckas den inte med denna anpassning kan kognitiv dissonans uppstå, då aktörerna kommer att omfatta trosföreställningar som uppenbart strider mot varandra. Det kan vara två berättelser som inte passar ihop eller en berättelse som inte tycks stämma med den information om verkligheten som man har tillgång till. Blir dissonansen alltför uppenbar, måste någon av trosföreställningarna förkastas.[22]

Det finns en typ av berättelser som organiserar våra mest grundläggande föreställningar, och som ofta framstår som självklara och oomtvistliga. I detta sammanhang skulle man kunna urskilja och rekonstruera en "grundberättelse", som formulerar de strukturer och perspektiv som andra berättelser vilar på. Ett exempel på en sådan grundberättelse är den berättelse om Tysklands ockupation av Danmark 1940–45 som Claus Bryld och Anette Warring menat sig finna. Denna berättelse etablerar tydliga hjälte- och skurkroller, en övergripande dramaturgi och bestämda värden som anses centrala. Andra berättelser om ockupationen har måst följa denna grundberättelses struktur om de skulle ha kunnat göra sig hörda. Alltför stora avvikelser har lett till kognitiv dissonans.[23] Grundberättelsens riktning, periodisering och kategorier blir bestämmande även för dem som inte delar den.

Grundberättelsen formar en ram eller ordning som andra berättelser måste pressas in i eller försöka att spränga. Den innehåller de dikotomier eller motsättningar som ligger till grund för andra berättelser och beskriver deras allmänna riktning, vilka tillstånd som övergår i vilka andra och vilka

[21] Fisher, s. 315ff.

[22] Festinger, s. 1ff, 13f, 18 och 28. Festinger tycks antaga att det är en direkt tillgänglig, objektiv verklighet som skapar dissonansen, men hans teori förutsätter inte detta antagande.

[23] Bryld/Warring, s. 17, 19, 43f, 55-71 och 95-102.

värden som därmed förverkligas. Här finns den grundläggande intrigen eller det grundläggande temat. Denna berättelse kan således sägas vara hegemonisk: alla andra skildringar måste anpassa sig till den genom att bekräfta den, modifiera den eller förkasta den – den kan inte helt förbigås. Men den kan förändras genom att byggas ut, genom att dess delar eller teman förskjuts i förhållande till varandra – som i Blocks bildbegrepp – eller genom att helt nya teman träder fram och ersätter de gamla. Periodisering och aktörer kan bytas ut. Resultatet kan bli en annan berättelse, men det sker knappast över en natt. Eftersom andra måste anpassa sig till den, kan grundberättelsen förväntas uppvisa stor seghet. Om en förändring väl inträffar, blir den dock av paradigmatisk karaktär. Liksom ett paradigm enligt Tomas Kuhn kan framstå som problematiskt när det drabbas av anomalier, observationer som inte låter sig förklara med paradigmets begrepp, kan en berättelse, föreställer jag mig, upplevas som oförmögen att förklara vissa erfarenheter och då upplevas som otillfredsställande. Idéer som utmanar de vedertagna föreställningarna kan då bli vanligare.[24] Vi tänker ofta genom grundberättelser och använder de kategorier och tendenser som de ger oss för att forma våra egna berättelser.

Det skulle här vara fråga om en grundberättelse om Amerika och det amerikanska i förhållande till Sverige och det svenska. Svenskt och amerikanskt blir då ett grundläggande motsatspar. Med grundberättelsens hjälp skulle man kunna finna en gemensam ram som gör det möjligt att ställa andra berättelser, och därmed andra motsatspar, mot varandra. Huruvida det är möjligt att konstruera en sådan grundberättelse utifrån de berättelser som debattörerna hade kan man inte veta förrän man studerat dem närmare. Det är dock troligt att det funnits vissa teman och tendenser som allmänt förknippats med Amerika och den utveckling som landet ansetts representera. Föreställningen om Amerika som framtidslandet har redan nämnts. Amerika har mycket ofta fått stå för det nya och moderna, även i en svensk kontext. Här anges en tänkbar grundriktning för berättelser om vad Amerika stått för i Sverige: förändring, en rörelse framåt mot det nya. Gammalt och nytt skulle i så fall vara ett annat motsatspar. Grundberättelsen skulle också kunna säga något om vad det nya som Amerika stod för ansågs innebära. Den kan ses som en överordnad debattordning, som inte behöver vara oomstridd, men som anger en typ av utveckling att förhålla sig till. Moderniteten måste fyllas med innehåll. Det kommer att diskuteras under undersökningens gång om detta stämmer och vad denna framtid, detta nya i så fall ansågs innebära.

[24] Jämför Kuhn, s. 31, 45, 52ff, 96, 103f och 108f.

Tolkning och berättelse

Jag är ute efter att söka nå förståelse för amerikabilden och dess implikationer och därigenom även den svenska självbilden och de svenska framtidsvisionerna. Min metodiska ansats kan beskrivas som hermeneutisk. Hermeneutik brukar översättas till tolkningslära. I en äldre hermeneutisk tradition gick tolkningen ut på att nå inlevelse i en författares eller historisk aktörs medvetande för att förstå dennes avsikter och motiv. Inom nyare hermeneutik har emellertid förståelsebegreppet avpsykologiserats. Jag lutar mig här mot Paul Ricoeur, som skriver att den hermeneutiska uppgiften består i att urskilja textens "sak" och inte författarens psyke. En text är skild från den avsikt som dess upphovsman ursprungligen kan ha haft med den. Vi skall därför inte söka oss bakom texten till författaren utan till den värld som texten projicerar framför sig själv. På samma sätt som texten skiljs från sin upphovsman skiljs också en handling från den handlande.[25]

Hermeneutisk tolkning handlar om att förstå vad något betyder, att göra detta något begripligt för oss. Som Johan Asplund skriver handlar det om att se – att se något *som något*, att fatta poängen eller meningen med det som görs eller sägs.[26] Ricoeur beskriver förståelsen som att göra en skenbart oredig mångfald så begriplig som möjligt. Förståelsen utesluter inte utan förutsätter enligt Ricoeur förklaring. Förståelse innebär inte att vi måste gå våra studieobjekt till mötes med en gång och se saker och ting från deras horisont, utan den bör också omfatta ett element av distansering, av kritisk granskning utifrån vår egen ståndpunkt. Genom att växla mellan förståelse och förklaring, mellan att ta de historiska aktörernas föreställningar på allvar och att ifrågasätta dem, når vi en djupare förståelse.[27]

Ett sätt att göra det studerade begripligt är att sätta in det i en vidare kontext. Att placera något i ett nytt sammanhang innebär ju ett nytt sätt att betrakta det. Denna kontext kan vara tankar, idéer och förhållanden i samtiden. Samtidigt belyses det större sammanhanget av de element som ingår i det, en variant av den hermeneutiska cirkelns växling mellan del och helhet. Denna kontext kan vara en berättelse. Här är det fråga om historikerns berättelse, inte om de studerade aktörernas. Genom att placeras in i en historisk berättelse kan en rad skilda företeelser ses som yttringar av ett större fenomen. Berättelsen ger också mening åt det som sker genom att få oss att se det som en del av ett större sammanhang. När en historiker sätter samman en berättelse tvingas han eller hon att välja ut vilka händelser eller fenomen som skall tas med – alla kan inte tas upp. Därigenom sker ett urval,

[25] Ricoeur, 1981, s. 112, 139, 141f, 178 och 206f, och 1988a, s. 73 och 77.
[26] Asplund, Johan, 1970, s. 11-17, 27 och 89.
[27] Ricoeur, 1981, s. 175 och 209, och 1988a, s. 75 och 150-153.

men detta urval är inte godtyckligt utan styrs av berättelsens intrig eller tema. En berättelse kan med fördel liknas vid en metafor. Ricoeur hävdar att en metafor inte är ett sätt att helt enkelt skriva om en mera saklig beskrivning med poetiska ord och formuleringar utan faktiskt medför en ny innebörd. Att beskriva ett fenomen metaforiskt är just att se det *som något* (till exempel "samhället är en organism"). En välfunnen ny metafor kan få oss att förstå något på ett nytt sätt.[28] På samma sätt fungerar en berättelse. Liksom kontexten i metaforen förändrar de ingående delarnas betydelser, kan händelser få olika mening genom att ingå i olika berättelser.

Ricoeur anser som nämnts att den historiska förståelsen hänger samman med förmågan att följa med i en berättad historia, det vill säga att följa handlingar, tankar och känslor som följer en bestämd riktning. Detta är vår narrativa kompetens. Vi försöker att förutse berättelsens slut, och när vår föreställning om vad som skall hända sammanfaller med det verkliga slutet, säger vi att vi förstått.[29] Detta tolkar jag som ett slags horisontsammansmältning: vi vet "hur det går", och vi försöker att förena de historiska skeendena med vår förståelse av nutiden, att konstruera en rimlig berättelse som leder oss fram dit där vi befinner oss.

I berättandet finns likheter mellan historia och litteratur: litterära fiktioner lär oss också att se världen på det sätt som de framställer den. Samtidigt finns det också viktiga skillnader. Historikern är bunden av de historiska källorna. Med hjälp av källkritiska metoder skall han eller hon vaska fram trovärdiga uppgifter. Kan historikerns berättelse inte förklara de fakta som kan underbyggas empiriskt är den otillfredsställande. Nu är inte heller empiriska fakta utan vidare givna; vi kan inte identifiera händelser i det förflutna utan begrepp och förförståelse som föregår dem. Men detta gäller för all vår uppfattning av verkligheten. Vad vi kan göra är att söka visa att våra begrepp får saker och ting att bli begripliga. Jag har redan nämnt Ricoeurs tanke om vår narrativa kompetens och dess betydelse: vår tidsuppfattning i sig gör berättelsen till vårt yttersta sätt att förstå historien.

Enligt Ricoeur är berättelsen också det bästa sättet för historieskrivningen att nå den djupare förståelse som inbegriper förklaring. Historikern söker nämligen inte endast att berätta vad som hänt utan jämför detta med vad som *kunde* ha hänt för att identifiera orsaker till händelseförloppet. Orsaksförklaringar är inte helt skilda från berättandet: de kan hjälpa oss att följa med i historien. I det att den skapar ett kausalt sammanhang kan berättelsen i sig själv dessutom ge en form av förklaring. När man frågar varför händelsen B inträffade, kan ju svaret bestå i att berätta en historia som genetiskt leder fram till B.[30] Historikern fastställer ofta engångsorsaker: vad var det

[28] Ricoeur, 1978, s. 229ff, 238, 244f och 255f, och 1981, s. 169f.
[29] Ricoeur, 1988a, s. 94f.
[30] Ricoeur, 1984a, s. 178f, och 1988b, s. 181 och 183f.

avgörande i *den här* kontexten? Här fordras något slags teoretisk förförståelse: vilka faktorer (av alla dem som man kan hitta) kan orsaka en händelse eller en process som B?

Man skulle kunna invända att det ibland kanske inte finns någon helhet att skapa – de studerade fenomenen hänger helt enkelt inte ihop. Möjligen kan det vara så, men om man skall ha ambitionen att alls försöka förstå någonting får detta åtminstone inte vara ens första slutsats så fort ett försök till förståelse möter motstånd. En tolknings rimlighet kan inte heller fastslås utifrån en objektiv, på förhand exakt definierad måttstock. Det innebär dock inte att alla tolkningar skulle vara lika bra, utan man kan argumentera för en tolkning gentemot en annan. En god tolkning skall redogöra för så många som möjligt av de fakta som kan etableras och få dem att passa ihop på ett övertygande sätt. Ricoeur jämför argumentationen för en tolkning med lagtolkningens procedurer. Mats Alvesson och Kaj Sköldberg har vågat sig på att ge vissa grundläggande kriterier: en god tolkning bör besitta en viss flexibilitet, en viss motståndskraft mot nya argument som dyker upp, inre koherens och en inverkan på uttolkarens föreställningsvärld.[31] Det förefaller mig vara rimliga utgångspunkter.

Mitt arbete handlar också om att skriva en berättelse om de svenska amerikauppfattningarna under min undersökningsperiod. Jag ger min bild av dåtidens åsikter och berättelser och bygger därav en egen berättelse. Jag fokuserar inte en enda händelsekedja och rullar upp den efter en enkel tidslinje utan organiserar den tematiskt. Det finns många faktorer som kan påverka de svenska uppfattningarna om Amerika: politiska, kulturella, ekonomiska, sociala med flera. För att förstå dem måste jag koppla samman dem med andra processer och idéströmningar i samtiden. Det gör framställningen lättare att följa om den grupperar de relevanta teman som åsikter, värderingar och föreställningar knöts kring. Ett tema är också ett hermeneutiskt redskap. Temat samlar företeelser som behandlar samma ämne eller uttrycker en gemensam grundtanke. Det grupperar en mängd enskilda fenomen genom att ta fasta på bestämda aspekter hos dem – genom att se dem som något. Det kan liknas vid de bilddelar som hos Block utgör bilden och bestämmer dess utseende. Temat måste prövas mot de historiska företeelser som det skall belysa och anpassas till dem. Men betydelsen av de många olika problem som diskuterades genom amerikabilden varierade över tiden, vilket påverkade vad som fokuserades i bilden. Tankar och historiska utvecklingstendenser återverkade på diskussionerna om USA, vilka teman som framträdde eller försvann, och hur de växlade i styrka. Det är också fråga om att visa hur debatterna om det amerikanska och dess innebörd ledde fram till något, vilket påverkar mitt urval av händelser och teman.

[31] Ricoeur, 1981, s. 212f. Alvesson/Sköldberg, s. 167-170.

Därför kan bild och berättelse samspela: olika teman var framträdande vid olika tidpunkter och i olika kretsar, men berättelsen ger utrymme för att säga något om hur de dök upp, försvann och växlade i inbördes styrka. Berättelsen visar också vilka som agerar, vilken betydelse det kan ha att bestämda grupper och individer har bestämda föreställningar om USA. En tydlig koppling till narrationen finns alltså kvar.

För sammanhangets skull vore det kanske lämpligast att genomgående använda samma teman vid analyserna av alla de olika berättelserna och underlätta direkta jämförelser. Men de föreställningar som studeras berör så pass skilda områden att detta inte låtit sig göra. Diskussionerna om amerikansk teknik och ekonomi å ena sidan och amerikansk kultur och livsstil å den andra skiljer sig mycket åt. För att kunna göra rättvisa åt de tankar och åsikter som kommit till uttryck inom de olika debatterna har det varit bättre att använda olika teman för att fånga in berättelserna och rekonstruera dem. För varje delstudie har jag i ett växelspel mellan empiriska genomgångar och sökande efter sammanhang valt de teman som tyckts mig fungera bäst för att bringa reda i debattinläggen. Det finns dock gemensamma drag och ämnen på ett mer grundläggande plan, och det är där som grundberättelsen kommer in. Med dess hjälp kan man förhoppningsvis se beröringspunkterna mellan olika teman och de berättelser som de ingår i och placera in dem i större problemområden.

Ett sätt att göra diskussionerna om Amerika under den tidsperiod jag studerar och deras implikationer mer begripliga kan enligt min mening vara att sätta dem i relation till begrepp som modernisering, modernitet och identitet. Modernitetsproblematiken skulle kunna fungera som ett redskap att belysa och hålla samman amerikabilden, dess förändringar och förhållande till andra samhälleliga, kulturella och intellektuella tendenser i dess samtid. Moderniseringsföreställningarna blir därmed ett tema som kan strukturera bilden av och berättelsen om den svenska synen på Amerika. Temat avgör vad som är väsentligt att ta upp till undersökning, samtidigt som det gäller att temat får de identifierade föreställningarna att passa ihop och framstå som begripliga. Därigenom blir dessa begrepp redskap för hermeneutisk förståelse. Amerikabilden blir begriplig mot bakgrund av debatterna kring svensk modernisering och svensk identitet, samtidigt som den i sin tur bidrar till nya insikter om dessa. Sådant är i alla fall idealet.

Några ord bör sägas om Ricoeurs krav på distansering som en förutsättning för förståelsen. Detta är en viktig tanke: vi får inte låta tolkningen bestämmas av källmaterialets begrepp, kategorier och förståelsehorisonter. Vi har vår egen horisont och sitter inne med kunskaper som de historiska aktörerna inte hade. Genom att inte begränsa oss till deras perspektiv utan undersöka förutsättningarna för deras verklighetsbeskrivningar och utgångspunkter utifrån kan vi nå en kritisk förståelse av deras handlande. Men

det är samtidigt viktigt att inte låta distanseringen ta överhanden. Det som kallas misstankens hermeneutik, som söker att tränga bakom aktörernas självförståelse och finna de grundläggande orsakerna till deras tankar och handlingar, har en viktig funktion att fylla.[32] En marxist som Antonio Gramsci ansåg till exempel att "amerikanismen" var en direkt följd av ett nytt stadium i kapitalismens utveckling. Värderingar och ideal var endast logiska uttryck för detta nya stadiums krav. Men när man reducerar alla uppfattningar och handlingar till uttryck för produktivkrafternas utveckling, ekonomiska intressen, maktlystnad, psykiska drifter eller liknande riskerar man att missa betydelsefulla aspekter hos det undersökta.

Kamp om makt och status i samhället går igen på de områden som jag undersökt. En annan, i flera avseenden intressant modell som kunnat tillämpas på mycket av mitt material är Pierre Bourdieus fält- och kapitalteorier. Bourdieu skiljer mellan ekonomiskt, kulturellt och socialt kapital. Kapitalet har sitt värde inom ett speciellt fält, till exempel den kulturella produktionens fält. Aktörerna inom ett fält strävar efter att behärska det genom att uppnå autonomi i förhållande till det övriga samhället och själva kunna bestämma vad som räknas som framgång inom fältet. Grupper som står starka i fråga om kulturellt men svaga i fråga om ekonomiskt kapital står i viss motsättning till de ekonomiskt starka grupperna. Detta förklarar de intellektuellas kritik av affärsmännen, trots att båda grupperna enligt Bourdieu tillhör samhällets dominanta klasser. Trots att det handlar om tre olika typer av kapital har de ändå alla ytterst sin grund i det ekonomiska kapitalet. Smak och kultur är i grund och botten sätt att legitimera elitens ställning. Allting kan härledas till kampen mellan klasser och grupper inom klasserna om kapital i olika former.[33]

Det är fullt möjligt att beskriva stora delar av amerikaniseringsdebatten i dessa termer. Men debatterna var mycket mer än så. Man sökte upprätthålla en värdeskala som gynnade en själv, men det fanns grundläggande ideal och värderingar som är värda att ta på allvar. Världen och tillvaron uppfattades från ett bestämt perspektiv. Man uttryckte värderingar av det goda samhället och åsikter om människans natur och hur hon skulle fungera i det goda samhället. Olika människo- och kultursyner kunde stå mot varandra. Olika identiteter försvarades. Som Erik Ringmar påpekat måste en identitet etableras innan intressen kan fastställas.[34] I denna identitet spelar värden och ideal en väsentlig roll. För att veta vilka vi är måste vi kunna säga hur vi har rätt att uppträda och vilken roll vi spelar gentemot andra. Först därefter kan vi definiera våra intressen. Maktteorier eller teorier som Bourdieus fångar

[32] Alvesson/Sköldberg, s. 150.
[33] Gramsci, s. 279ff. Bourdieu, 1986a, s. 30ff, 113, 115 och 244ff, och 1986b, s. 243-254.
[34] Ringmar, s. 13 och 52f.

inte dessa aspekter på identitet och ideal utan förutsätter att kategorierna, rollerna, kapitalet och fälten redan är givna. Traditioner, tankestrukturer och andra kulturella resurser påverkar oss; endast intressen upprätthåller inte en viss ordning. Därför avser jag att hålla mig närmare vad som ibland kallas en försoningens hermeneutik, även om jag alltså inte tänkt förhålla mig okritiskt till mina studieobjekt.

Identitet

Jag har redan pekat på amerikabildens och -berättelsens centrala betydelse för den svenska identiteten. Berättelsebegreppet som sådant är också väsentligt för identiteten. Identiteten är inte evig och oföränderlig utan innefattar förändring och föränderlighet. Förändringar behöver inte innebära att man blir sig själv i mindre utsträckning än tidigare – man kan ju ha utvecklats. Här kommer berättelsebegreppet in igen: den identitet som jag tänker mig är narrativ. Individen förstår sig själv genom att konstruera en berättelse om sig själv och sitt liv. Både vi själva och världen omkring oss förändras, men så länge berättelsen hänger samman ger den sammanhang åt nu och då, en identitet mitt i all förändring. På samma sätt skapas grupper och större gemenskaper. Sociologen Margaret Somers menar att berättelsen är den felande länken mellan människor som har liknande attribut men som ändå ser sig själva olika. Identiteten sitter inte i yttre villkor, inre egenskaper eller oföränderliga kriterier utan ges av de meningsskapande berättelser varigenom vi placerar in oss själva i tid och rum och i relation till andra. Att ange en individs eller gemenskaps identitet är enligt Ricoeur att besvara frågor som: Vem gjorde det? Vem är aktören? Genom berättelsen om mig eller den grupp som jag tillhör etableras jag/den som en aktör.[35]

Svensk identitet kan förvisso definieras med utgångspunkt i sådana objektiva kriterier som återfinns till exempel i identitetshandlingar. Men det är också uppenbart att svensk självuppfattning är avhängig av de berättelser som förtäljs om Sverige. De bestämmer var landet står i förhållande till andra, om det framstår som modernt eller omodernt, om det har en ljusnande eller mörknande framtid. Däremot behöver en identitet inte av bäraren *framställas* som en berättelse. Vi kan se vår identitet som evig och oföränderlig. Men om vi alls har någon uppfattning om skeenden och förändringar runt omkring oss, behövs det även här en berättelse, om än outtalad, för att tala om för oss varför vi är desamma trots allt som hänt oss. Man kan dessutom i en situation av kris eller nationellt trauma tänka sig en aktiv identifikation där berättelserna artikuleras tydligt. Berättelser om hur det amerikanska påverkar Sverige eller hur ge-

[35] Ricoeur, 1988b, s. 246-249. Somers, s. 618-625. Ringmar, s. 13-16, 27f och 75-83.

mensamma tendenser verkar i de båda länderna kan i båda fallen mynna ut i olika identiteter.

I dessa berättelser kan man också finna hur USA i vissa avseenden fungerat som Sveriges "Andre", det vill säga motbilden till den egna självbilden. En egen identitet förutsätter att man vet vad man inte är, och detta kan representeras av den "Andre". Som bland andra statsvetaren Iver B. Neumann konstaterat utvecklas identitet och skillnad tillsammans, och identiteten kan sägas uppstå i relationen till det som är främmande. Kollektiv skapar sin identitet genom berättelser vari en eller flera sådana Andra ingår. Motbilden kan vara både god och ond, både något att se upp till och ta efter och något att ta avstånd från. Olika kriterier kan användas på olika områden när man jämför sig själv med den Andre, och resultatet kan bli varierande. Viktigt är också att den Andre inte behöver representera motsatsen till allt det egna utan kan förete både likheter och skillnader. Således har Europa spelat en viktig roll för Rysslands identitet och Ryssland för Europas. På liknande sätt har den nya världen spelat en viktig roll för den gamla världen. USA var en Andre med relativt stora likheter med Europa.[36] Detta hindrade dock inte att det kunde framstå som något värt att ta efter eller något att skydda sig mot, beroende på om och i så fall hur man ville modernisera Sverige och vad man betraktade som väsentligt i den svenska identiteten.

Modernisering och modernitet

Modernisering och modernitet är centrala begrepp i min studie. Som redan framgått har Amerika och moderniteten kopplats till varandra sedan lång tid tillbaka. Den amerikanska civilisationen har ansetts peka mot framtiden. Begrepp som modernisering och modernitet är försök att beskriva och analysera de förändringsprocesser som dragit över världen under de senaste århundradena och i all synnerhet sedan 1800-talet. Det nya ställs mot det gamla. "Modernisering" står vanligen för vissa generella strukturförändringar: industrialisering, urbanisering, vetenskaplig och teknologisk utveckling, nationalstatens framväxt med mera. Annat som nämnts som delar av denna process är framväxten av ett nytt slags livskänsla och ett framtidsorienterat förhållningssätt. Upplevelsen av förändring blir central. "Modernism" är däremot ofta en samlande beteckning för en mängd konstnärliga strömningar som på något sätt förhåller sig till moderniseringen; den behöver inte alls bejaka moderniseringen utan har ofta en ambivalent eller kritisk attityd till denna. Termen har dock även använts för att beteckna ideologier som förespråkar modernisering, och det är så jag kommer att använda den när inget annat anges. "Modernitet", slutligen, används ofta för att beteckna

[36] Neumann, 1996, s. 1, 194 och 199, och 1999, s. 67-111. Nolan, 2000, s. 3.

ett stadium i det mänskliga samhällets och kulturens utveckling vilket har ett eller flera av de drag som kännetecknar modernisering eller modernism.[37] Uttrycket "det moderna" förstår jag som synonymt med "modernitet". I samband med modernisering och modernism ställs förändring och kontinuitet mot varandra och upplevelsen av förändring får historiemedvetandet att framträda tydligare.

De moderniseringsteorier som var populära på 1950- och 60-talen gav bilden av en universell process som förvandlade "traditionella" samhällen till "moderna". Västvärlden och i synnerhet USA hade genomgått denna utveckling först och nått längst, varför den kunde fungera som modell för den övriga världen. I synnerhet betonades den tekniska utvecklingens betydelse. Slutresultatet förväntades bli tämligen likartat överallt. Om det mot all förmodan inte blev det, drabbades det avvikande samhället av olika slags problem.[38] Senare har emellertid tanken om en enda normerande moderniseringsväg ifrågasatts och är idag hårt kritiserad. Moderniseringen är ingen enkelriktad process som följer samma mönster överallt utan bör snarare ses som ett sätt att bearbeta olika förändringar i samhället. De problem som uppstår kan lösas på olika sätt och det slutliga resultatet kan inte med säkerhet förutsägas.

Den tyske historikern Hans-Ulrich Wehler menar att man kan iakttaga vissa gemensamma drag i moderniseringsprocesserna, men också skillnader. Moderniseringen skapar olika slags kriser, och beroende på hur dessa kriser löses kommer moderniseringen att ta olika vägar i olika länder. Den svenske historikern Bo Stråth pekar också på att moderniseringen är en sammansatt och motsägelsefull process. Den kan ses som resultatet av en mängd delprocesser, som följer olika tidsrytmer, vilket kan skapa starka spänningar i ett samhälle. Spänningarna kan hanteras på olika sätt. Stråth understryker särskilt de politiska kulturernas och institutionernas betydelse för hur moderniseringens problem löses.[39] Moderniseringskrisernas skilda lösningar kan rentav öka skillnaderna mellan samhällen. Detta förefaller mig vara en rimligare syn på moderniseringen än den universalistiska.

Moderniteten kan betraktas som moderniseringsprocessens slutpunkt och i så fall antingen som en enda eller som en av flera tänkbara slutpunkter. Den kan också ses som ett stadium på vägen, i vilket fall det finns olika moderniteter som betecknar olika steg på en moderniseringsväg. Med USA som en förebild för moderniteten blir berättelsen om USA:s utveckling en berättelse om modernisering. USA kan i så fall som en bild av moderniteten, dit moderniseringen leder, framstå som en bild av framtiden och därigenom påverka den svenska moderniseringsberättelsen.

---

[37] Sheppard, s. 6f. Felski, s. 12f. Ekström, s. 62f. Thörn, Håkan, s. 37.
[38] Wehler, s. 13-17. Nilsson, Torbjörn, 1994, s. 12f. Stråth, 1996, s. 1. Thörn, Håkan, s. 24f.
[39] Wehler, s. 36f och 61. Stråth, 1996, s. 1-23.

Vad som nu sagts ger mig två utgångspunkter. För det första var det inte givet hur den svenska moderniseringen skulle komma att se ut – denna process ser ju inte likadan ut överallt. För det andra, vilket följer av det första, förtjänar både de som gillade och de som ogillade den modernitet som USA representerade eller ansågs representera, eller den väg som Sverige slog in på, att bedömas utan att ställas mot en "riktig" moderniseringsväg. Som jag redan tagit upp är det olika aktörer som utifrån de förutsättningar som finns skapar samhällsfrågor. De som kritiserar den framrullande moderniseringsprocessen måste inte vara antimodernister utan kan vara förespråkare för en annan form av modernisering. De har i så fall en uppfattning om vad som utgör framsteg och utveckling men identifierar inte dessa med den faktiskt pågående utvecklingen.

Gör jag då alla debattörer till moderniseringsförespråkare? Inte nödvändigtvis. En i sträng mening konservativ samhällssyn, som inte rymmer några som helst förändringsperspektiv, kan inte sägas vara modernistisk. Inte heller reaktionära åsikter som uttryckligen förespråkar återgång till ett tidigare samhällstillstånd bör kallas modernitetsbejakande. Men en alternativ moderniseringsväg kan mycket väl tänkas innehålla många element som skulle kallas "reaktionära" utifrån en annan modernitetsuppfattning. Ett exempel kan vara egnahemsrörelsen i Sverige vid 1900-talets början, som kan betraktas som reaktionär eller konservativ om man utgår från industrialisering och urbanisering som givna delar av moderniseringen. Men den kan även, som Nils Edling påpekat, ses som en alternativ moderniseringssträvan.[40]

Om man inte kan uttala sig bestämt om vad en modernisering kan innehålla eller inte innehålla, kan man däremot säga något om den faktiska moderniseringsprocessen. Historikern Torbjörn Nilsson har anmärkt att moderniseringsbegreppet blir obrukbart om man tar med alla dess skilda beståndsdelar i analysen. Han utesluter i sin studie av moderniseringssträvanden i första kammaren i slutet av 1800-talet demokratin från moderniseringen, då han menar att demokrati och modernisering kom att förenas som politiskt program först i början av 1900-talet.[41] Med en vid definition av modernisering, som anknyter till Wehler och Stråth, får man antaga att demokrati är ett möjligt men inte ett nödvändigt resultat av denna process.

För mitt vidkommande är det framför allt viktigt att veta vad som uppmärksammades i samtiden, eftersom det var dessa tendenser som de olika aktörerna hade att förhålla sig till. Det är inte säkert att de problematiserade alla delar av den pågående moderniseringsprocessen. De kan inte förutsättas ha varit medvetna om allt som hände och som senare skulle visa sig vara

[40] Edling, 1996, s. 373ff.
[41] Nilsson, Torbjörn, 1994, s. 14f.

betydelsefullt, liksom inte vi kan förutsättas inse vad som i framtiden kommer att betraktas som väsentligt av vår samtidshistoria. Men det skedde stora och påtagliga förändringar, och kring dessa bör man kunna finna diskussioner om moderniseringen och även om dess eventuella relation till Amerika. Lars Wendelius har funnit att den amerikanska demokratin och kapitalismen, det vill säga politisk och ekonomisk modernisering, kring sekelskiftet 1900 var de båda centrala variablerna för inställningen i Sverige till den modernitet som Amerika förknippades med. Herbert Tingsten har med hänvisning till samma variabler hävdat att det på 1920-talet skedde en förändring av den europeiska amerikabilden i det att USA upphörde att betraktas som det demokratiska föregångslandet och i stället framställdes som det stora kapitalistlandet. Mycket av debatterna handlade om vad demokrati och kapitalism egentligen innebar. Kapitalismen som en del av moderniseringen har också haft vidare implikationer: det kapitalistiska samhället har förknippats med bestämda värderingar och relationer mellan människor. Effektivitet, nytta och resultat skulle ställas i centrum. Detta kunde förbättra människors levnadsstandard, men frågan var om det inte hotade att samtidigt reducera allt till krass materialism och opersonlig instrumentalitet; människor blev principiellt fria och jämlika, men de riskerade samtidigt att bli rotlösa egoister.[42] Här trädde alltså en kulturell aspekt av moderniseringen fram.

Tekniken är också ett väsentligt inslag i moderniseringsprocessen. USA framstod från 1800-talets slut som ett föregångsland på flera tekniska områden. Den storskaliga tekniken kunde skapa välstånd men också upplevas som omänsklig. Den stora produktion som tekniken gav upphov till möjliggjorde också masskonsumtion, en företeelse som länge kopplats samman med det amerikanska.[43] Stadslivet, i synnerhet storstadslivet, har ofta identifierats med moderniseringen. Städerna associeras till industri, en hektisk livsrytm och en opersonlig tillvaro i människomassorna. I början av 1900-talet fanns det också i Sverige ett stort intresse för de amerikanska storstäderna.[44]

Det finns således en hel del som talar för en nära koppling mellan vad som upplevdes som modernt och vad som sågs som amerikanskt. Det återstår att se hur denna modernitet värderades, vilken relevans den tillskrevs för svensk del och vilka alternativ som ansågs tänkbara. Debatterna om moderniseringen skulle kunna förväntas kretsa framför allt kring de företeelser som nu nämnts, då de både då och senare identifierats med moderniseringsprocessen: industrialism, storstadsliv, materialism och demokrati – vilka i

[42] Wendelius, 1995, s. 75f. Tingsten, s. 230. Asplund, Johan, 1991, s. 71-77.
[43] Gårdlund, 1942, s. 237-241 och 244ff. Hagerman, s. 5, 7 och 15. O'Dell, s. 28f.
[44] Wendelius, 1982, s. 7-40. Boëthius, Ulf, 1989, s. 122. Nilsson, Torbjörn, 1994, s. 268.

sin tur kunnat tolkas på olika sätt. I dessa debatter skulle däremot alternativ, som inte innehöll dessa element, kunna föras fram.

Amerikanisering

"Amerikanisering" är ett begrepp som också bör nämnas i detta sammanhang. Det låter sig knappast förbigås när man tar upp modernisering och amerikabild, då förhållandet mellan modernisering och amerikanisering varit ett omdebatterat ämne både i det förflutna och i vår egen tid. Amerikaniseringsbegreppet frammanar en bild av en kraft som strömmar från Amerika till andra länder, samhällen och kulturer och ersätter deras särdrag med en ny kultur som är amerikansk. Vanligtvis upplevs denna process som farlig och skadlig. Begreppet är inte nytt: det lär ha uppstått i Storbritannien på 1830-talet (*americanization*). På svenska förekom termen "amerikanisera" första gången 1852 och "amerikanisering" 1883. Orden syftade då på svenska amerikaemigranters tillägnande av amerikanskt språk och kultur. Senare har amerikaniseringen ansetts rikta sig mot hemmasvenskarna. Den äkta svenska kulturen förlorar sitt grepp om svenskarna, som i stället börjar att tala, tänka och handla som amerikaner, en fara som ju alltjämt påtalas. Man kan tala om en "amerikaniseringsdiskurs", som identifierar allt som är dåligt – lågt, vulgärt, ytligt – med det amerikanska.[45]

Termen amerikanisering har använts huvudsakligen i tre olika betydelser. I en betydelse är amerikanisering en följd av ett centrum/periferiförhållande mellan USA och resten av världen. USA är världens mäktigaste stat, och dess ekonomiska och politiska styrka ger det möjlighet att exportera också sin kultur till de övriga. Studier med sådana utgångspunkter har gjorts av historikerna Ralph Willet och Reinhold Wagnleiter. Här påtvingar USA andra länder sin egen kultur och sina egna värderingar, vilket samtidigt också tjänar det amerikanska näringslivets intressen.[46] Till saken hör dock att dessa båda studier handlar om Tyskland respektive Österrike under åren närmast efter det andra världskriget, då länderna var ockuperade av amerikanska trupper, vilket gav amerikanerna ett direkt politiskt inflytande som inte hade någon motsvarighet i många andra länder.

En annan vanlig syn på amerikaniseringen är att den i själva verket inte handlar om amerikansk påverkan utan om yttringar av moderniseringsprocesser som försiggått i både Europa och USA till följd av en gemensam utveckling, som i sig inte berott på import till Europa från USA. Dessa har sedan kommit att förknippas med Amerika, då vissa tendenser syntes tydligare och tidigare där än i Europa. I synnerhet gällde detta det moderna konsum-

[45] Pells, s. 7. O´Dell, s. 19 och 21f. Lagerkvist, 1999, s. 3.
[46] Willett, s. 10, 31ff och 100. Wagnleiter, s. 1-7. Fehrenbach/Poiger, s. xiv.

tionssamhällets framväxt. Den nya populärkulturen kom av samma skäl också att sammankopplas med Amerika och det amerikanska, oavsett om dess manifestationer till sitt ursprung var amerikanska eller inte. Ibland har amerikaniseringen framställts som en positiv process, då den identifierats med en universell och önskvärd moderniseringsprocess efter de klassiska moderniseringsteoriernas föreskrifter.[47] Amerikanisering skulle alltså vara en annan och vilseledande benämning på moderniseringen över huvud taget.

Numera synes emellertid en tredje användning av begreppet vara den vanligaste. Amerikanisering avser här förmedling av värderingar, idéer, bilder och symboler, vars amerikanska ursprung är uppenbart, från Amerika till andra kulturer. Detta utesluter ingalunda att USA är centrum och mottagarna periferi, men man understryker att lånen inte införlivas med den egna kulturen i oförändrad form utan anpassas till de traditioner och bruk som redan råder där. Amerikaniseringen handlar inte enbart om dominans. Man har åtminstone i viss utsträckning kunnat välja vad man vill ta emot. Enskilda aktörer har förmåga att påverka processen och åstadkomma förändringar. Det "amerikanska" kan bli lika mycket svenskt eller italienskt som det är amerikanskt. Det framhålls också att den amerikanska kulturen inte är enhetlig och att det långt ifrån är allt i den som exporteras. Positiva amerikabilders betydelse har också nämnts som en faktor i detta skeende. Amerikaniseringen är inte identisk med moderniseringen men kan läggas till varje lands egen moderniseringsprocess.[48] Liksom moderniseringen skulle den alltså kunna se olika ut i olika kulturer.

Denna sista betydelse förefaller mig vara den rimligaste. Men nu är jag ju inte ute efter att studera svensk amerikanisering utan föreställningar om Amerika och det intryck som de gjort i Sverige. Det är ju inte givet att sådant som förknippats med Amerika verkligen varit amerikanskt och inte heller att faktiska amerikanska inlån identifierats som amerikanska, särskilt inte om de förmedlats via något annat land. Det har anmärkts att amerikaniseringens motståndare ofta haft större inverkan på sin egen kultur, genom att lyfta fram eller själva konstruera nationella traditioner, än på importen av amerikanska produkter.[49] I sådana fall är det dessa försvarares handlande som intresserar mig. Amerikanska lån blir intressanta inte i sig själva utan om och när de diskuterades i samband med det amerikanska. För samtida aktörer kunde kanske "amerikanisering" innebära en utveckling som ledde till större likhet med den bild av Amerika som de hade utan att nödvändigtvis bero på något direkt amerikanskt inflytande. Detta betydde inte att det

[47] Costigliola, s. 22. Webster, s. 179. Kuisel, s. 4. Holmgaard, s. 23f. O´Dell, s. 27-30. Gilbert, s. 105. Fehrenbach/Poiger, s xiiif.
[48] Schou, s. 143 och 154. O´Dell, s. 34f. Lagerkvist, 1999, s. 3. Gilbert, s. 101. Fehrenbach/Poiger, s. xiv och xxvi.
[49] Gilbert, s. 103.

var en given och oundviklig utveckling. Många kan ha menat att USA endast representerade en möjlig framtid och att man i Sverige kunde välja somligt av det som var amerikanskt eller ledde till en utveckling liknande den amerikanska och göra motstånd mot resten. Amerikaniseringen stod för en speciell moderniseringsväg, som kanske inte nödvändigtvis måste följas. I debatten om den svenska moderniseringen skulle aktörer kunna tänkas lyfta fram en föreställning om "amerikanisering" som en positiv eller negativ förebild för att främja sina egna syften. Amerikaniseringen kunde representera ett av flera tänkbara moderniseringsalternativ.

Nationalism

Identitet, modernisering och amerikanisering aktualiserar ytterligare ett begrepp, nämligen nationalism. Det är en utbredd uppfattning att det var vid den tidpunkt då min undersökning tar sin början, det vill säga kring sekelskiftet 1900, som den moderna svenska nationalismen slog igenom och större grupper av svenskar började att tänka på sig själva som medlemmar av en svensk nation. Det är en omdiskuterad fråga huruvida nationalismen som fenomen hör samman med moderniseringsprocessen eller om den kunde förekomma även i förmoderna samhällen. Min uppgift är dock inte att utreda nationalismens ursprung. Vad jag är intresserad av är om det funnits en uppfattning om en svensk nation och svenska nationella särdrag som varit värda att försvara mot amerikanisering eller andra hotande tendenser och hur detta inverkat på attityden till det amerikanska. Frågan gäller vilka värden och intressen som nationen ansågs ha och hur dessa värden och intressen ställdes i förhållande till modernisering och amerikanska politiska, ekonomiska och kulturella modeller och influenser. Det har framhållits att nationens idé är modernitetens grundläggande element.[50] Men samtidigt är nationalismen ofta förenad med motstånd mot en modernisering som tycks hota nationens kultur och traditioner. Hur ställdes det svenska, det amerikanska och det moderna i relation till varandra?

Ibland menar man med nationalism just nationell identitet, det vill säga att man anser sig tillhöra ett avgränsat kollektiv kallat nationen, som har en speciell karaktär. Oftast lägger man emellertid till ett eller flera andra kriterier i definitionen, såsom uppfattningen att nationens värden och intressen är viktigare än andra kollektiva intressen och att nationen bör ha politisk kontroll över det territorium som den bebor. Nationalismen är en ideologi, och som jag tidigare sagt hänger ideologi samman med handling. Nationa-

[50] Greenfeld, s. 3 och 18.

lismen gör nationen till grunden för handling.[51] Jag tänker mig inte att nationalismen måste vara ett genomtänkt program utan snarare ett system av idéer och värderingar som förutsätter existensen av specifikt nationella värden, vilka skall främjas genom politisk, kulturell eller annan aktivitet.

Det finns flera viktiga distinktioner att göra. Nationalismen kan i sig vara såväl konservativ som radikal, och den kan definiera nationen efter skilda kriterier och fokusera på olika värden som de för nationen centrala. Grovt brukar man skilja mellan statsnationalism eller patriotism å ena sidan och kulturell eller etnisk nationalism å den andra. Den förra betonar lojaliteten mot den statsbildning som man bor i och identifierar medlemskap i nationen med medborgarskap i staten. Den strävar inte efter att bygga upp någon kulturell gemenskap. Ofta anses nationalismen först ha framträtt som ideologi under den franska revolutionen och den identifierade då nationen med folket eller medborgarna och ville ge dem den politiska makten. Den senare typen av nationalism brukar avgränsa nationen efter kultur, språk och seder, gärna också härstamning (etnisk tillhörighet). I praktiken förekommer dessa nationalismtyper sällan eller aldrig renodlade. Nationalismforskaren Liah Greenfeld skiljer dessutom mellan en individualistisk nationalism, för vilken nationen blir ett sätt att främja individens frihet och jämlikhet gentemot klass- eller ståndsskillnader, och en kollektivistisk-auktoritär nationalism, som fordrar att individen skall underkasta sig kollektivets auktoritet. Den förra kopplar hon historiskt till England och USA, den senare framför allt till Tyskland. Det är också viktigt att komma ihåg att nationalismen kan ta sig såväl politiska, ekonomiska som kulturella uttryck. I regel har den kulturella identiteten varit särskilt viktig för nationalkänslan, som sedan manifesterat sig även i politiska och ekonomiska krav.[52]

En annan viktig distinktion har historikern Christer Strahl gjort när han skiljer mellan extern och intern nationalism. Den externa nationalismen intresserar sig främst för nationens relationer till andra nationer, det vill säga relationen mellan nationen och dess gelikar. Den interna nationalismen däremot framhäver den nationella samhörighetens betydelse och hur individer, grupper och klasser inom nationen måste underordna sig detta nationella kollektiv och dess intressen. Här är det således fråga om relationen mellan nationen och dess beståndsdelar.[53] Strahl intresserar sig för nationalismen inom politiken, men distinktionen torde kunna användas även när kultur eller ekonomi diskuteras: extern nationalism är för handen när självständigheten från andra länders kultur eller ekonomiska makt dryftas och

[51] Kellas, s. 21. Greenfeld, s. 3. Johansson, Rune, 1993, s. 20. Hobsbawm, s. 19.
[52] Kellas, s. 51f och 55-70. Greenfeld, s. 10f, 50, 54, 56f, 71, 349f, 352, 369f, 408, 423, 434 och 484. Johansson, Rune, 1993, s. 22ff. Hobsbawm, s. 30ff, 114f och 118. Frykman, 2001, s. 157.
[53] Strahl, s. 14.

intern nationalism när den inre enhetligheten kommer i fråga. Båda typerna av nationalism kan vara intressanta för mig: hur ställde man moderniseringen, amerikaniseringen och det nationella i förhållande till varandra?

Forskningsläge

Det finns en betydande litteratur om olika länders amerikabilder under olika perioder, och jag vågar inte göra anspråk på att ha fullständig överblick över den. Jag har dock försökt att orientera mig om hur man gått till väga när man studerat hur USA uppfattats på andra håll än i Sverige, särskilt i de nordiska grannländerna och i vissa europeiska länder som Storbritannien, Frankrike och Tyskland, framför allt givetvis under den tidsperiod jag studerar. Jag redogör här för mer översiktliga behandlingar av ämnet. Litteratur som mer specifikt behandlar de områden jag själv undersökt eller ämnen med direkt relevans för dem kommer att presenteras i de olika kapitlen.

Europas syn på Amerika har ofta kartlagts i studier av amerikanskt inflytande. Den norske historikern och politikern Halvdan Kohts *Amerika och Europa* från 1950 är en bred skildring av amerikanskt inflytande i Europa från kolonialtiden och framåt. Det inflytande som behandlas är av både politisk, kulturell, ekonomisk och teknisk natur. Genomgående är Koht mycket positiv till USA och allt som det stått för: det är demokraterna och framstegsvännerna i Europa som haft USA som ideal och hämtat idéer därifrån.[54] Ett amerikanskt och betydligt mer kritiskt perspektiv på det amerikanska ekonomiska och kulturella inflytandet utomlands får man i den amerikanska historikern Emily Rosenbergs *Spreading the American Dream* (1982). Rosenberg är framför allt ute efter att kritisera vad hon betraktar som amerikansk imperialism och amerikanskt självbedrägeri. Amerikaniseringen framstår här som påtvingad. Som redan nämnts intar Ralph Willett och Reinhold Wagnleiter en liknande attityd. Även den danska litteraturvetenskapliga studien *Amerikanisering af det danske kulturliv i perioden 1945–58* (1983) betraktar amerikanisering som ett uttryck för amerikansk kulturimperialism. En helt annan inställning har Richard Pells i sin *Not Like Us* (1997). Västeuropa har trots påståenden om motsatsen inte alls varit något offer för en amerikansk kulturimperialism under efterkrigstiden utan har kunnat bevara sin egenart och anpassa lån från Amerika till de egna behoven och traditionerna. Pells talar också om föreställningarna om skillnader mellan Europa och Amerika, där Amerika fått representera ungdom, kraft och modernitet men också materialism och själlöshet, medan Europa

[54] Evans, s. 3f och 75ff. Pinkert, s. 12. Koht, s. 23, 42, 55ff, 60f, 65, 76, 80ff, 109, 196ff, 232 och 234f.

stått för cynism, dekadens och korruption men även för sofistikering och ansvarskänsla. Dessa föreställningar tog form på 1800-talet och levde kvar en bra bit in på 1900-talet. För en stor del av den tidsperiod jag intresserar mig för har den amerikanske historikern Frank Costigliola skrivit om amerikanskt inflytande i Europa i *Awkward Dominion* (1984). Inflytandet berodde delvis på europeiska föreställningar om Amerika. Under 1920-talet stod USA enligt Costigliola för optimism, politisk demokrati och masskonsumtion. Det symboliserade moderniseringen i européernas ögon.[55]

Det har även skrivits om amerikansk inspiration bakom rörelser som utmanat den bestående ordningen i Europa: fredsrörelse, nykterhetsrörelse, religiösa dissenters och liknande. Den marxistiska europeiska vänstern har också haft en version av Amerika som det förlovade landet och hoppats på en revolution där, vilken skulle visa vägen för Europa.[56]

Mitt ämne är dock inte amerikanskt inflytande utan föreställningar om Amerika. En hel del har skrivits om europeiska amerikauppfattningar även utan att amerikanskt inflytande tagits upp. Om vanliga och beständiga teman i européernas syn på USA och amerikanerna skriver litteraturvetaren Martin Evans i *America* från 1976. Han diskuterar bland annat synen på Amerika som framtidslandet och frihetens land. Dessa teman och andra tas även upp i den danska antologin *Drømmen om Amerika* (1993). Amerika representerar en dröm om individuell framgång, menar man. Holländaren Rob Kroes har funnit att de europeiska föreställningarna om Amerika präglas av metaforer, varav de främsta är att Amerika är platt, det vill säga saknar Europas kulturella och sociala hierarkier, att det är ungt och saknar Europas känsla för historia, och att det saknar Europas känsla för organisk helhet, vilket gör att det ser till kvantitet i stället för kvalitet. Framför allt har Amerika förknippats med moderniteten. "Amerikanismen" har fått stå både för frihet och demokrati och för det europeiska kulturarvets antites. Kroes har också givit ut antologier med forskning kring amerikanisering och globalisering och kring antiamerikanism i Europa.[57]

Om Frankrike och dess relation till det amerikanska har Richard Kuisel utgivit en volym. Amerikaniseringen har i Frankrike enligt Kuisel framför allt kopplats till konsumtionssamhället och setts som ett hot mot den franska kulturen och identiteten. Det har också publicerats en antologi om antiamerikanismen i Frankrike genom tiderna. Denna antiamerikanism har dock aldrig varit reduktionistisk eller systematiskt negativ, menar författarna.[58]

---

[55] Rosenberg, s. 231-234. Christensen et al., s. 8,11-17, 29 och passim. Pells, s. xivf och 3f. Costogliola, s. 20ff.

[56] Hollander, passim. Moore, passim.

[57] Kroes, s. x, xiii, 14 och 102.

[58] Kuisel, s. xi, 1-4 och 10. Lacorne et al., passim.

Den brittiska vänstern utvecklades från 1800-talets mitt till 1900-talets mitt från pro- till antiamerikanism, har Henry Pelling visat i *America and the British Left* (1956). USA:s påverkan på Storbritannien mellan 1898 och 1914 har studerats av amerikanen Richard Heindel i *The American Impact on Great Britain* (1940). Heindel studerar både själva amerikabilden och användningen av amerikanska exempel och förebilder.

För ungefär samma period har Alexander Schmidt-Gernig studerat den tyska amerikabilden. Enligt Schmidt-Gernig blev USA under åren närmast före det första världskriget ett samhälle angeläget att efterlikna eller jämföra sig med för det tyska och europeiska borgerskapet. Mary Nolan har studerat den tyska amerikabilden under 1920-talet med tyngdpunkt vid USA:s roll som industriell förebild.[59]

Detta forskningsläge avslöjar att det europeiska intresset för USA ofta betingades av en önskan att finna nyckeln till ekonomisk, social och ibland politisk framgång. Vanliga teman i den europeiska amerikabilden har varit att Amerika är annorlunda än Europa. Det representerar modernisering och modernitet, vilket kan vara både positivt och negativt. Vanliga positiva teman är demokrati, individuella möjligheter, frihet och optimism. Negativa teman är bland andra materialism, historielöshet och hänsynslös kapitalism. Av detta följer inte att dessa teman med nödvändighet var vanliga även i Sverige, men det ger en utgångspunkt. Det är troligt att Sverige påverkades av de föreställningar som var i svang i andra europeiska länder, ehuru det också är fullt möjligt att den svenska bilden av Amerika hade drag som inte återfanns på andra håll.

För Nordens del finns en antologi från 1964 med namnet *Amerika och Norden*, en från 1992 som heter *Networks of Americanization* och en från 1998 betitlad *Images of America in Scandinavia*. Här utforskas de varierande bilder av Amerika med både positiva och negativa element som funnits i de skandinaviska länderna. Herbert Tingsten har som nämnts hävdat att det i Europa skedde en omgruppering i synen på Amerika under 1920-talet, då Amerika kom att representera kapitalismen snarare än demokratin, varför vänstern vände sig mot det. På 1930-talet kom USA att ses som ett skydd mot radikalismen och fick därför nya vänner i de högre samhällsklasser som tidigare kritiserat landet.[60] I Danmark har framför allt under- och medelklassen haft en positiv amerikabild, medan de "bildade" klasserna, vänsterradikaler och konservativa varit mer reserverade. Under min tidsperiod skedde en övergång från ett mer kritiskt 1920-tal till ett amerikavänligare 1930-tal.[61] Även för Norges del finns forskning. Litteraturhistorikern Sigmund Skard har i *USA i norsk historie* (1976) gått igenom USA:s betydelse

[59] Schmidt-Gernig, s. 83. Nolan, 1994, passim.
[60] Tingsten, s. 230f.
[61] Albeck, s. 47-49. Jørgensen, s. 38.

för Norge alltsedan Vinlands dagar och fram till 1970-talet. Skard är positiv till det mesta hos USA. Boken täcker in alla möjliga former av åsikter och påverkan under hela perioden, vilket gör den mycket översiktlig. En mer kulturantropologisk metod använder Steinar Bryn, som framhåller USA:s betydelse i det moderna Norge som myt snarare än som realitet. Bryn tittar dock på en senare tidsperiod än jag.[62]

För Sveriges del finns inte så många studier i detta ämne, men några verk måste nämnas. En mycket kortfattad översikt av den svenska amerikabildens utveckling över åren har gjorts av Birgitta Steene i *Images of America in Scandinavia.* USA har förknippats med demokrati och stora möjligheter, men de intellektuella har under 1900-talet ofta varit kritiska mot amerikansk kultur och kommersialism.[63]

Den svenska amerikabilden under USA:s tidiga historia skildras i litteraturhistorikern Harald Elovsons idéhistoriskt upplagda *Amerika i svensk litteratur 1750–1820* från 1930. Enligt Elovson uppmärksammades USA tidigt i Sverige och amerikasynen dominerades fram till romantiken av USA som ett föregångsland och en idealstat. I en långt senare uppsats i den ovannämnda *Amerika och Norden* framhåller Elovson att denna tro på USA som frihets- och mönsterlandet burits upp av svenska liberaler och, även om den inte varit den enda bilden, ägt stor beständighet – åtminstone fram till 1900-talets mitt.[64] Den svenska amerikauppfattningen under tiden mellan 1820 och 1860 behandlas ingående i en senare studie av idéhistorikern Nils Runeby, *Den nya världen och den gamla* (1969). Runeby finner en grundläggande motsättning mellan en konservativ, negativ USA-bild och en liberal, positiv sådan. Liberalerna hyllade den individuella friheten i USA, medan de konservativa varnade för missbruk av denna frihet. Men inte enbart liberaler eller radikaler var positiva till USA, åtminstone inte vid undersökningsperiodens början, utan man kunde ta fasta på olika sidor av USA. Redan vid denna tid kunde Amerika framstå som ett tekniskt föregångsland.[65] En översiktlig studie av åsikterna om Amerika under det amerikanska inbördeskriget i framför allt liberal svensk press har gjorts av Kjell Bondestad, som finner att liberalerna menade att den amerikanska demokratin bevisat sin överlägsenhet genom nordstaternas seger.[66] För tiden efter det andra världskriget finns som nämnts Eva Blocks avhandling *Amerikabilden i svensk dagspress 1948–1968* från 1976. Här kan man se hur en positiv amerikabild förändrades i negativ riktning under 1960-talet.

---

[62] Bryn, s. 27 och 30f.
[63] Steene, s. 148, 152, 157, 161, 169-172 och 174f.
[64] Elovson, 1930, s. 296ff, och 1964, s. 79-85 och 94-107.
[65] Runeby, 1969, s. 29-35 och 453-462.
[66] Bondestad, s. 112.

Finns det då några undersökningar som hänför sig till den period som jag avgränsat åt mig? Steene berör den men mycket översiktligt. Elovsons uppsats från 1964 kommer också in på den men endast flyktigt. Den amerikanske historikern H. Arnold Barton har sett på relationerna mellan svensk-amerikaner och hemmasvenskar och deras uppfattningar om varandra mellan 1840 och 1940 i *A Folk Divided* (1994). Jag återkommer till denna bok när jag går in på emigrationsdebatten. Hans Lindblad tar upp amerikanskt inflytande på de svenska folkrörelserna och det svenska näringslivet i sin och Ingvar Henricsons *Tur och retur Amerika* (1995). Lindblad tillmäter amerikanska förebilder stor betydelse för Sveriges ekonomiska, sociala och politiska utveckling. Framför allt befrämjades utvecklingen mot social jämlikhet och större folkligt deltagande i politiken härigenom.[67] Amerikanskt inflytande i svenska väckelserörelser, särskilt under 1800-talets slut, har för övrigt E. H. Thörnberg studerat redan 1938 i *Sverige i Amerika – Amerika i Sverige.*

Litteraturvetaren Lars Wendelius' studie *Amerikabilden i svensk prosafiktion 1890–1914* från 1982 analyserar amerikabilderna i främst svensk skönlitteratur från denna period, vilket torde kunna säga något om vilka föreställningar som var spridda. Både positiva och negativa omdömen förekom. Han tycker sig kunna se att USA allmänt betraktades som samtidens mest avancerade land och som en manifestation av de tendenser som skulle komma att göra sig gällande även i Sverige. Wendelius har även skrivit ett par kortare artiklar med liknande ämnen. Carl Andersons litteraturhistoriska studie *The Swedish Acceptance of American Literature* (1957) gör gällande att svenska intellektuella från 1800-talets slut fram till 1930 praktiskt taget undantagslöst bemötte Amerika och dess kultur med starkt ogillande. Därefter skedde en uppmjukning. För den svenska skönlitteraturen under perioden från det första världskrigets slut fram till 1970-talet finns en redogörelse i Gunnar Eidevalls *Amerika i svensk 1900-talslitteratur* (1983). Eidevall finner att amerikasynen i stor utsträckning förändrats med samhällsklimatet och tidsandan i Sverige. Liksom hos Wendelius finns här en växling mellan välvilligare och njuggare uppfattningar om USA.[68]

Sammantaget finns några teman som förefaller att gå igen även i svenska amerikabilder, såsom framkommit av tidigare forskning. Amerika har fått stå för individuell frihet, jämlikhet och tekniska framsteg. Det har fungerat som en viktig inspirationskälla för folkrörelserna och även för nya svenska entrepenörer. Det mesta som rör Amerika kan läsas mot modernisering och moderniseringskritik; attityderna till Amerika förefaller att i stor utsträckning hänga samman med modernisering och värdering av den. Detta är forskarna troligen också medvetna om, men de har inte lagt upp sina under-

[67] Henricson/Lindblad, s. 101ff, 106, 171, 179ff, 193-217, 234ff och 254.
[68] Wendelius, 1982, s. 160. Anderson, s. 16, 31, 94 och 97ff. Eidevall, passim.

sökningar så att detta blivit något genomgående tema. Här finns en problematik som jag menar tål att utvecklas mer än vad som skett.

Mycket av forskningen handlar om efterkrigstiden, vilket är föga förvånande med tanke på att den amerikanska närvaron i Europa på olika områden blivit särdeles påtaglig under denna period. För den tidsperiod som jag valt att studera finns egentligen inte mycken forskning gjord utom beträffande skönlitteraturen. Det som gjorts är merendels tämligen översiktligt och kan behöva kompletteras och eventuellt modifieras. Ett par saker kan vara värda att hålla i minnet. Elovsons påstående om den seglivade liberala amerikabilden i Sverige och Tingstens om förändringen av amerikasynen under mellankrigstiden kan vara intressanta att beakta. Fanns det en sådan obruten, liberal amerikasyn som Elovson talar om, och behöll den samma innehåll? Hos Elovson definieras den liberala amerikabilden närmast helt enkelt av beundran för Amerika. En sådan beundran kan ju dock ha fokuserat på olika drag hos det beundrade föremålet; frågan är *vad* som beundrats hos Amerika. Förändrades innehållet med processer som dem som Tingsten beskriver, det vill säga demokratins införande i Europa efter det första världskriget och den ökade politiska oron under 1930-talet? Amerika och amerikanisering har således även för svenskt vidkommande associerats till modernisering, men temat har inte undersökts systematiskt. Min förhoppning är att kunna göra detta och att också koppla moderniserings- och identitetsfrågorna närmare till en svensk kontext. Detta kan göras med hjälp av de fyra frågeställningar som formulerats tidigare.

Material

Jag är inte ute efter att kartlägga amerikabilder och -berättelser hos alla svenskar under den aktuella tiden. Föremål för min undersökning är de uppfattningar, föreställningar och handlingsrekommendationer som kom till synes i den offentliga debatten: i publicerade artiklar och böcker, offentliga uttalanden och förslag. Det är de i offentligheten verksamma aktörerna som studeras här. Det handlar alltså främst om samhällets politiska, kulturella och vetenskapliga eliter och deras ställningstaganden. Det var de som bestämde vad som skulle betraktas som viktiga frågor och problem, hur dessa skulle uppfattas och vilka reaktioner på dem som var lämpliga. Deras verklighetsuppfattning, vilken inkluderar deras uppfattningar om vad övriga folkgrupper tyckte och tänkte, var därvid en viktig faktor för att bestämma deras agerande. Det är visserligen så att debatter inte går att jämställa med berättelser, men debattinlägg innehåller teman och motiv som på ett djupare kulturellt plan organiserar berättelserna. Debatten är ett område där berättelserna kan förväntas manifesteras.

Den offentliga debatten är den debatt som försiggår i offentligheten. En offentlighet kan i sin tur sägas vara ett informationsutrymme som i princip är tillgängligt för alla människor utan att några speciella villkor ställs. Lars Gustafsson gör en distinktion mellan "avsändaroffentlighet" och "mottagaroffentlighet". Den senare omfattar dem som har tillgång till det som sägs i offentligheten, medan den förra betecknar de aktörer som har möjlighet att också själva yttra sig i offentligheten. Normalt i offentliga debatter är mottagaroffentligheten betydligt större än avsändaroffentligheten.[69] Offentligheten formas av olika media som böcker, tidningar och tidskrifter, i våra dagar även radio, television och internet. Men en offentlighet skulle också kunna vara Speaker's Corner i Londons Hyde Park eller Stortorget i Lund, där företrädare för olika åsikter kan tala till folket.

Begreppet offentlighet förknippas mer än med någon annan med den tyske filosofen Jürgen Habermas. Denne ägnar sitt huvudintresse åt vad han kallar "borgerlig offentlighet". Denna form av offentlighet är de till en publik församlade privatpersonernas offentliga resonemang kring allmänna angelägenheter. Den växte fram från 1700-talet genom uppkomsten av kaffestugor och salonger där privatpersoner kunde träffas och diskutera på jämställd fot. Litteraturen och den framväxande pressen vidgade offentligheten ytterligare. Enligt Habermas förföll emellertid den borgerliga offentligheten alltmer från 1800-talets slut genom kulturmarknadens tilltagande kommersialisering. Ekonomisk vinst blev viktigare än öppet meningsutbyte. I våra dagar har den borgerliga offentligheten i stort sett övergått till att bli en "representativ offentlighet" av ett slag liknande den som fanns på medeltiden: den är ett forum där maktens representanter talar *till* medborgarna, inte *med* dem.[70]

Habermas har kritiserats för att bortse från de offentligheter som inte är massmediala, till exempel folkrörelser och föreningar, studiecirklar, kyrkor, gemenskapen på arbetsplatserna. Vid sidan av den borgerliga offentligheten kan man tala om en "folklig offentlighet", där medborgare också kan diskutera med varandra.[71] Det är dock svårt att här dra en gräns mellan det privata och det offentliga. Anders Frenander, som undersökt debatten på tidningarnas kultursidor i efterkrigstidens Sverige, menar dessutom för sin del att den klassiska borgerliga offentligheten visserligen marginaliserats men inte försvunnit.[72]

I praktiken torde meningsutbytet heller aldrig vara fullständigt öppet och förutsättningslöst. Torsten Thurén har åskådliggjort förhållandet i media med bilden av en borg. Mitt i borgen finns citadellet, den innersta för-

[69] Gustafsson, Lars, s. 24 och 26f.
[70] Habermas, s. 42, 48, 50, 53, 72, 77, 185f, 189ff, 211ff, 238 och 250.
[71] Dahlkvist, s. xxxiii.
[72] Frenander, s. 76.

skansningen. Det är de värden som fungerar som en överideologi, som inte får ifrågasättas. I det moderna Sverige kan demokratin vara ett sådant värde. Utanför citadellet men innanför murarna finns arenan, där olika debattörer duellerar med varandra. Alla accepterar emellertid vissa grundläggande regler för hur de får agera. Utanför murarna finns så vildmarken, där alla de vistas som inte accepterar de regler som gäller inne i borgen. De kan emellanåt försöka att storma borgen, men för tillfället är de utstötta.[73] Det finns således vid varje givet tillfälle gränser för vad som tillåts sägas i media. De utstötta kan ha tillgång till avsändaroffentligheten men har det oftast inte och tas inte på allvar. Även för sådana som har godtagbara åsikter kan det vara svårt att uttala sig. Inte alla har lika mycket tid eller resurser att ägna åt att sätta sig in i och ta ställning till olika samhällsproblem. De har inte heller samma utsikter att nå ut med sitt budskap. En avsändare med hög status, till exempel en ledande beslutsfattare eller en etablerad debattör, ges mer uppmärksamhet än andra. Antalet ämnen som diskuteras offentligt och antalet debattörer som diskuterar dem är alltid begränsat.[74]

Den offentliga diskussionen styrs också av "problemformuleringsprivilegiet". Det är inte allom förunnat att påverka utgångspunkterna för debatten. Vissa grupper eller idéstrukturer kan ha hegemoni, vilket som nämnts innebär att vissa värderingar och perspektiv på samhället bestämmer vad som kan uppfattas som problem och vilka lösningar på problemen som anses vara acceptabla. Lyckas man att forma människors verklighetsuppfattningar och värderingar kan man sätta gränser för debattens inriktning.[75]

Jag är inte ute efter att studera den borgerliga eller någon annan offentlighet i dess helhet utan måste nöja mig med vissa delar av den, närmare bestämt de delar där jag förväntar mig att lättast kunna finna de diskussioner jag söker. Jag har tittat på en del av den litterära offentligheten som till sin definition sysslar med Amerika och förhållandena där, nämligen amerikaskildringar. Under hela min period utgavs ett stort antal reseskildringar från USA, och de utgjorde en viktig källa till kunskap om det stora landet i väster. Intensivast var utgivningen under 1920-talet, men antalet var betydande såväl dessförinnan som därefter. Därtill gavs det ut andra böcker som sökte att skildra Amerika och tillståndet där, ibland byggda på litteraturstudier. Jag har också använt mig av ett par skönlitterära verk som gjort anspråk på att skildra Amerika. Jag har vidare gått igenom en rad tidskrifter, antingen fullständigt eller för vissa år, som kan förmodas ta upp de aspekter av diskussionen av det amerikanska som intresserar mig här: tid-

[73] Thurén, s. 23f.
[74] Petersson/Carlberg, s. 159f och 176.
[75] Gustafsson, Lars, s. 40ff. Petersson/Carlberg, s. 10, 14f och 23ff. Thurén, s. 25.

skrifter som ägnar sig åt teknik, ekonomi, kultur, sociala reformfrågor eller liknande. Här kan man förvänta sig att många av dem som företrädde bestämda åsikter om det amerikanska och dess betydelse inom ett visst område gjorde inlägg. Artiklar i dagspressen förekommer men har, utom i fråga om recensioner, där jag haft tillgång till en rik förteckning, begagnats endast i mycket begränsad utsträckning. Detta beror på tids- och arbetsåtgången: det finns ingen förteckning över artiklar i svenska dagstidningar för den period som jag skriver om, varför en större genomgång av detta material skulle bli synnerligen mödosam och tidskrävande. Materialet skiljer sig över huvud taget åt mellan de olika områden som undersökts, varför jag redovisar det närmare i samband med de olika avsnitten.

Jag strävar inte efter att se de "breda lagrens" attityder till Amerika och det amerikanska i den mån som dessa inte kommer till uttryck i offentligheten. Det låter sig nämligen inte gärna göra. Det går inte att säga vad de som inte uttalade sig tyckte och trodde. Man kan i och för sig iakttaga människors handlingar och dra vissa slutsatser med ledning därav: människor emigrerade faktiskt, och människor tittade faktiskt på amerikansk film. Men vad dessa handlingar säger om deras amerikabilder förblir dolt. Den danske forskaren Søren Schou har hävdat att det i Danmark i slutet av 1940-talet fanns en utbredd proamerikanism i de flesta grupper, vilken emellertid doldes i offentligheten av de intellektuellas antiamerikanism. Möjligen kan detta fastställas i hans fall, men jag kan inte se hur jag generellt skulle kunna vare sig hävda eller vederlägga ett sådant påstående för svensk del. Beträffande svensk 1930-talsfilm skriver Per Olov Qvist att recensionerna till stor del är de enda bevarade reaktionerna på filmerna. Mats Björkin förmodar med avseende på 1920-talsfilmen att recensenternas diskussioner om filmerna i någon mån borde överensstämma med åskådarnas förståelse av dem; men det är bara recensionerna som finns att tillgå.[76] Hans Lindblad har antagit att det fanns en ganska positiv amerikabild bland socialdemokratiska sympatisörer ett gott stycke in på 1900-talet och grundar det på antagandet om påverkan från vänner och släktingar som emigrerat och på den amerikanskt inspirerade nykterhetsrörelsens betydelse som plantskola för många socialdemokratiska förtroendevalda. Lars-Göran Tedebrand tänker sig också att emigranter och återvändande emigranter påverkade många svenska arbetare till en positiv amerikabild i början av 1900-talet. Han stödjer sig därtill på arbetarsjälvbiografier som Nordiska museet publicerat.[77] Men att systematisera arbetarnas föreställningar om Amerika är knappast möjligt. För utvandringsperioden finns amerikabreven, de brev som utvandrarna sände hem till Sverige. Men de säger strängt taget inte vad hemmasvenska-

[76] Schou, s. 152ff. Qvist, 1995, s. 271. Björkin, s. 159.
[77] Henricson/Lindblad, s. 185-188. Tedebrand, 1988, s. 64.

rna tänkte. Vad man *kan* säga något mer underbyggt om är eliternas uppfattningar om folkmajoritetens uppfattningar, både i deras interna debatter och när de vänder sig till denna majoritet. Det senare blev allt viktigare för dem. Till exempel har det i samband med bondetåget 1914 påpekats att även den politiska högern nu tvangs att vädja till folket.

Från sekelskiftet 1900 och framåt växte pressen och fick en långt viktigare opinionsbildande funktion än tidigare. I emigrationsdebatten gavs skrifter ut som vände sig direkt till presumtiva emigranter. Likaså demokratiserades bokmarknaden, även om socioekonomiska skillnader fortsatte att avspegla sig tydligt här under hela perioden. Både förlag, tidningar, tidskrifter och andra aktörer på mediemarknaden kan förväntas att åtminstone i viss mån anpassa sig till den tilltänkta publiken och gärna framföra uppfattningar som förmodas tilltala många. Och denna publik blev under dessa år bredare än den varit tillförne.[78] Man måste åtminstone ha räknat med att kunna vinna något gehör för sina omdömen. Det kan därför finnas skäl att antaga att den offentliga diskussionen inte var helt skild från i befolkningen mer utbredda föreställningar.

Men i vilket fall som helst är det alltså de grupper som drev den offentliga diskussionen som står i fokus här. Det var dessa grupper som tog på sig uppgiften att forma andras tankar, att ge mening åt händelser och tidsfenomen. Systematiska åskådningar tog form i deras skrifter och uttalanden. Deras beskrivningar och värderingar av verkligheten satte sin prägel på samhällets officiella debatt. Det var också de som kunde ta initiativ som kunde leda till handlingar från myndigheters, påtryckargruppers eller medias sida. Jag tror mig genom det material som jag gått igenom kunna säga mycket om de aktörer som medverkade i debatten och hur de formulerade och fastställde vilka problem som skulle uppfattas som väsentliga och hur dessa skulle diskuteras. Genom denna sin verksamhet bidrog de också till att formulera en amerikaberättelse.

De grupper som dominerade den offentliga debatten och som figurerar i min studie skulle kunna kallas de intellektuella. "Intellektuell" är ett begrepp som ofta ges ett normativt innehåll: den verklige intellektuelle är självständig och kritisk och säljer sig inte till någon makthavare eller politisk rörelse. Jag tänker mig dock här intellektuell som en sociologisk bestämning. De intellektuella är de i ett samhälle som mer eller mindre yrkesmässigt sysslar med att skapa, utveckla, kritisera eller tillämpa idéer och värderingar. De kan ha olika roller och vara både kritiker och försvarare av det bestående. Intellektuella kan såväl stå utanför etablissemanget och angripa det som träda i dess tjänst och systematisera dess ideologi. De har ofta aka-

[78] Holmberg, Claes-Göran, et al., s. 124, 126 och 134. Stenkvist, s. 336ff. Svedjedal, s. 353-358. Zander, s. 59 och 63.

demisk utbildning och verkar inom institutioner och på områden i samhället där idéer debatteras och samhällets självbild formas. De söker att tolka och formulera tankar i tiden och förmedla dessa till andra grupper i samhället.[79] Hit skulle man kunna räkna akademiker, författare, tidningsmän och vissa politiker.

Disposition

De empiriska undersökningarna är fördelade på sex kapitel, som hör samman parvis. *Kapitel 2* och *kapitel 3* behandlar den svenska emigrationsdebatten från 1900-talets början till omkring 1920 och de frågor och teman som dryftades i denna. Kapitel 2 innehåller för att ge en kontext en kort redogörelse för emigrationens förlopp och orsaker, för amerikabreven och deras innehåll samt för relevanta förhållanden i USA och Sverige vid tiden för debatten. Sedan försöker jag visa hur emigrationsfrågan kom att uppmärksammas, problematiseras och föranleda initiativ från enskildas och statens sida. Här presenteras också de viktigaste aktörerna i debatten och deras ideologiska och programmatiska ståndpunkter. Avslutningsvis tittar jag på de skrifter som syftade till att förmå presumtiva utvandrare att stanna i Sverige och försöker mig på att formulera hur en emigrationspositiv och en emigrationsnegativ berättelse skildrade tillståndet i Amerika och i Sverige och tolkade deras respektive utvecklingsmöjligheter. Där kan man identifiera vissa grundläggande föreställningar, som skulle kunna sägas ingå i en grundberättelse. I kapitel 3 gås därefter de skrifter igenom som diskuterade hur det framtida Sverige måste se ut för att kunna behålla sin befolkning och vilka förändringar som måste genomföras för att detta skulle kunna bli verklighet. Genom de olika teman som togs upp här kan man se vilka föreställningar om ett modernt Sverige som var gångbara och vilka värderingar som olika aktörer utgick från. Man kan säga något om vilka förslag som samlade brett stöd och vilka som mötte motstånd. Relationer mellan det amerikanska och det svenska etablerades genom de olika berättelserna. Dessutom kan man tydligare se hur grundberättelsen ser ut och hur debattörerna förhåller sig till den.

Kapitel 4 och *kapitel 5* kretsar kring föreställningar om hur USA skulle kunna lära Sverige något om vad som krävdes för att bygga upp en framgångsrik ekonomi framför allt under 1920- och 30-talen. Kapitel 4 skildrar debatten om den amerikanska ställningen som ekonomisk stormakt och hur det amerikanska ekonomiska systemet kom att utgöra en beundrad förebild för somliga men en avskydd manifestation av kapitalismens orättvisor

[79] Gella, s. 12 och 20. Lipset/Basu, s. 118f och 124-144. Eyerman, s. 1 och 7.

för andra. Detta förändrades med New Deal, som förändrade villkoren för debatten om USA och dess ordning. Kapitel 5 går in på vilka mer konkreta inslag i det amerikanska ekonomiska systemet som framför allt blev föremål för diskussion i Sverige. Här kan man se hur inlån av amerikanska arbetsmetoder på olika områden övervägdes och hur deras tillämplighet och konsekvenser med hänsyn till svenska villkor debatterades av olika aktörer. Detta kan också relateras till föreställningarna om hur Sverige borde se ut i framtiden och till eventuella förändringar av grundberättelsen.

Kapitel 6 och *kapitel 7* tar upp en annan omdiskuterad sida av det amerikanska under mellankrigstiden, nämligen dess kultur i betydelsen värderingar och livsstil och dessas avtryck på konst, musik, litteratur, film och liknande. I kapitel 6 söker jag redogöra för de viktigaste hållningarna till kulturen som gjorde sig gällande i Sverige under perioden och vilken relation de hade till nya kulturella tendenser i samtiden. Efter detta presenteras debatten kring "amerikaniseringen" och den dominerande bild som gavs i Sverige av det samtida amerikanska samhället och dess kultur. Dessa föreställningar fungerar sedan som utgångspunkter för det mesta som sägs om Amerika i de berättelser som studeras i kapitel 7. Dessa berättelser länkar Amerika till karakteristiker av moderniseringens innebörd och vill visa vilka mekanismer som ligger bakom samt hur dessa eventuellt kan bemötas. Amerikaniseringen förstods som en form av modernisering som kunde kritiseras eller bejakas alltefter vilka tendenser som den identifierades med och vilka ideal som olika aktörer i debatten själva stod för. Samtidigt gäller det att se om och i så fall hur de grundläggande föreställningarna om Amerikas relation till det svenska, grundberättelsen, förändrades.

2. Emigrationsfrågan

Inledning

Emigrationen och Amerika

Vid sekelskiftet 1900 hade Sverige bakom sig två stora utvandringsvågor till USA, och en tredje höll på att inledas. Utvandringen hade redan tidigare setts med oblida ögon av många, men nu kom den att debatteras och problematiseras i en utsträckning och på ett sätt som tidigare inte skett. Emigrationen och frågan om hur man skulle kunna få slut på den kom att bli föremål för stor uppmärksamhet och aktiva insatser från både enskildas och statsmakternas sida, ett intresse som höll i sig fram till det att USA:s strängare nya emigrationslagar på 1920-talet och massemigrationens upphörande tycktes lösa problemet. Emigrationens inverkan på det svenska samhället är omdiskuterad, liksom dess betydelse för vad man ibland kallat Sveriges amerikanisering. Förekomsten av en stor utflyttning av svenska undersåtar till Amerika och önskan att få slut på denna torde dock ha varit en faktor som tillförsäkrade USA en plats i det svenska medvetandet. Amerika blev något att jämföra Sverige med och det svenska respektive det amerikanska samhällets för- och nackdelar ett tacksamt ämne för utredning och debatt. Detta kan illustreras av dessa citat:

> Att Sverige skulle vara utan Amerikaskildringar vore otänkbart, då den nya världen genom att draga till sig så många av vårt lands innevånare fått ett alldeles speciellt intresse för oss.[1]

> Den stora emigrationen tvingar oss att ta upp konkurrensen med Amerika om vårt eget folk. Men vägen härtill går öfver en ingående kunskap om det verkligt bärande i den amerikanska samfundsbyggnaden och det drifvande i den kolossala utvecklingen därute.[2]

Oavsett om emigrationen i första hand bestämdes av missförhållanden i Sverige ("push"-faktorer) eller av lockande förhållanden i Amerika ("pull"-faktorer) var det ju fråga om en skillnad mellan de båda länderna, vilket inbjöd till jämförelser. Naturligtvis kunde man bestrida att det verkligen fanns någon saklig grund för utvandringen, och det gjordes också av en del,

---

[1] von Koch, G. H., 1910b, s. 5f.
[2] Molin, Adrian, 1911, s. V.

men även då var det nödvändigt att ta upp svenska och amerikanska förhållanden tillsammans och jämföra dem för att påvisa detta. Amerika och förhållandena där blev något att mäta det svenska mot.

Tidigare forskning

En stor och tidig forskningsinsats gjordes av emigrationsutredningen 1907–1913, med tjugo gedigna bilagor och ett digert betänkande som resultat. Här kartlades det svenska samhället på en rad områden och beskrevs i en mängd statistik. Syftet var instrumentellt; man ville finna emigrationens orsaker för att utröna hur den skulle kunna stoppas. Efter denna utredning tycks det dock inte ha bedrivits mycken forskning om emigrationen förrän på 1960-talet. Då uppmärksammades utvandringen framför allt genom ett stort forskningsprojekt vid Uppsala universitet, vilket resulterade i ett flertal avhandlingar. Under denna tid utkom också flera populärvetenskapliga verk. Projektet kretsade emellertid kring själva utvandringen och inte kring synen på Amerika. Av intresse utifrån mina utgångspunkter är framför allt Ann-Sofie Kälvemarks *Reaktionen mot utvandringen* (1972). Hennes bok visar hur både enskilda och organisationer strax efter 1900 agerade för att få till stånd åtgärder som de ansåg skulle kunna dämma upp eller rentav vända utvandringsströmmen, vilket ledde fram till att emigrationsutredningen tillsattes. Olika amerikabilder skymtar fram, men Kälvemark är inte ute efter dem utan studerar utvandringens problematisering och emigrationsutredningens bakgrund under några få års tid.

Emigrationens betydelse för samhället i stort har varit föremål för viss diskussion. Redan 1934 drog B. J. Hovde upp riktlinjer för en forskning kring utvandringens följder. Krav på främjande av industri och jordbruk, liksom på undersökningar av och åtgärder mot samhällsproblem, kom att växa fram i ansträngningarna att motverka utvandringen. Dessutom hade emigrationen en direkt betydelse för samhällsekonomin, sjöfarten och arbetarnas förhållanden.[3] Här kopplades alltså utvandringsproblematiken till moderniseringsprocessen. Men Amerika spelade i sig ingen roll här. Den norska historikern Ingrid Semmingsen har framhållit breven från andra sidan Atlanten som ett beaktansvärt inflytande i Europa och inte minst i Norden. I breven skildrades ett land med billig jord, med politisk och religiös frihet och utan skatter och ståndsskillnader, allt i kontrast mot förhållandena i hemlandet. Liknande föreställningar spreds av emigranter på besök i hembygden. Självfallet satte detta sina spår i det allmänna medvetandet och påverkade folkets inställning till både Amerika och det egna landet. Breven

[3] Hovde, s. 255, 258f, 261ff, 266, 268ff, 272f och 278.

och besöken utgjorde därigenom ett verksamt inflytande i de sociala och politiska förändringsprocesserna i adressaternas hemländer. Men inflytandet är också svårfångat och indirekt.[4]

För Sveriges del har den amerikanske historikern Franklin Scott drivit tesen att förmedling av idéer och intryck från USA genom emigranternas kontakter med sitt gamla hemland spelat en viktig roll för sociala och kulturella förändringar i landet. Dessutom fick debatten om emigrationen och dess orsaker reformvännerna i Sverige att söka förändra landet genom att hämta idéer och förebilder från Amerika. Kombinationen av ett folkligt missnöje med de rådande förhållandena, ett missnöje som bland annat yttrade sig i emigration, och reformvänner, som ville motverka detta missnöje genom sociala reformer, ledde till stora förändringar. I förening med studieresor utomlands och emigranters återvändande med nya idéer och kunskaper hade emigrationen i egenskap av vapen i striden för reformer således stor betydelse för vad Scott kallar "social förändring" i Sverige. Här skulle den svenska välfärdsstaten ha sitt yttersta ursprung. Också den svensk-amerikanske historikern Fritiof Ander ser ett tydligt samband mellan emigrationen å ena sidan och Sveriges "amerikanisering" å den andra. Den tidiga sociallagstiftningen är också i hans ögon ett led i strävan att få slut på emigrationen.[5] Enligt Scott och Ander skulle emigrationen således ha lett till amerikanisering i betydelsen införande av idéer och värderingar från Amerika till Sverige och därjämte till ytterligare förändringar.

För en annan uppfattning står emellertid den svenske historikern Torvald Höjer, som medger att emigrationen haft betydelse för Sveriges amerikanisering men menar att den inte varit någon huvudfaktor. I länder som Irland, Italien och Norge var utvandringen relativt sett lika stor eller större, men där, hävdar han, fanns ingen amerikanisering. De grupper i samhället som emigrerade var de minst inflytelserika i samhället, och de grupper i Sverige som framför allt influerades av det amerikanska fanns främst bland liberalerna, som blev ohjälpligt försvagade efter Staaffs fall 1914. I stället skulle amerikaniseringen bero på internationella trender som slagit igenom med ovanlig kraft i Sverige. Amerikanisering är sålunda inte något specifikt amerikanskt inflytande. Även Kälvemark är mycket kritisk mot Scott. Hon anmärker att hans begrepp "social förändring" är mycket oklart och menar att han kraftigt överskattar de återvändande svenskarnas betydelse.[6] Jag är benägen att hålla med om detta: Scotts och Anders tankar om förändring i Sverige genom införande av amerikanska idéer och metoder är svepande och oprecisa. De tycks förutsätta en allmänt positiv amerikabild utan att

[4] Semmingsen, 1961, s. 34-37, 39f och 42, och 1964, s. 68-73.
[5] Scott, 1946, s. 47, 1960, s. 161, 166, 168-171 och 173f, och 1965, s. 332f. Ander, 1958, s. 239, 241f och 249ff.
[6] Höjer, s. 44-47 och 49ff. Kälvemark, s. 17.

undersöka hur den närmare bestämt såg ut eller användes. Även Höjer är oklar om vad han avser med "amerikanisering".

Åtminstone i Finland och åtminstone på lokal nivå kunde dock hemvändande emigranter sprida kulturella inflytanden, om man får tro den finlandssvenska antologin *Emigrationen och dess bakgrund* (1971). De kunde avse sådant som klädsmak, attityder till barnuppfostran och andra kulturer liksom religiösa och politiska idéer.[7] En uppfattning som liknar Scotts, och som lägger stor vikt vid detta slags inflytanden, företräder Hans Lindblad i sin och Ingvar Henricsons *Tur och retur Amerika* (1995). Enligt Lindblad hade impulser från Amerika, förmedlade genom brev och än mer genom emigranter som återinvandrade eller kom hem på besök, stor betydelse för såväl svenskt näringsliv som svenskt politiskt, socialt och kulturellt liv. Återvändare spelade stor roll för frikyrko-, nykterhets- och kvinnorörelsernas framväxt i Sverige och ingöt en demokratisk, amerikainspirerad anda i dem. Även inom arbetarrörelsen, menar Lindblad, har amerikanska ideal spelat en roll. Dessa folkrörelser har sedan aktivt medverkat till att forma det moderna Sverige.[8] Lindblad lyckas göra intryck från USA troliga i ett antal konkreta enskilda fall men organiserar dem inte för att teckna några mer generella amerikabilder.

Dessa typer av påverkan kan inte utan vidare avfärdas men vore samtidigt genom sin indirekta karaktär svåra att belägga. Det är inte orimligt att tänka sig att i många stycken positiva uppfattningar av USA var utbredda inom nykterhets- och frikyrkorörelser, som ofta hade sina rötter i USA. Samuel Edquist har mer i förbigående noterat en övervägande positiv attityd till USA bland de aktiva inom IOGT under decennierna kring 1900.[9] Om de offentliga reaktionerna, som jag intresserar mig för, finns också en del forskning gjord. Kälvemarks bok är redan nämnd. Den amerikanske historikern Arnold Barton har också studerat den svenska reaktionen på utvandringen. Han ser nationalistisk förtrytelse å ena sidan och sociala reformkrav å den andra som de båda dominerande inslagen i denna reaktion. De konservativa och liberala lägren i Sverige förenades i början av 1900-talet i motstånd mot emigrationen förenat med beundran för USA som föregångsland. I *A Folk Divided* studerar Barton relationerna mellan svenskamerikanerna och deras gamla hemland och parternas ömsesidiga syn på varandra. Han går igenom både emigrationsutredningen, antiemigrationslitteraturen, strävandena till ökade kontakter mellan Sverige och svenskamerikanerna samt olika amerikaskildringar som gavs ut under emigrationsdebattens år.[10] Barton går sålunda till stora delar igenom samma

[7] Huldén/Häggman, s. 77-80 och 85. Widén, s. 86ff. Backlund, s. 91f.
[8] Henricson/Lindblad, s. 101, 106, 133, 154, 157, 165f, 171, 184 och 188.
[9] Edquist, s. 81.
[10] Barton, 1990, s. 13 och 21, och 1994, s. 131-209.

material som jag, och i många fall har vi gjort samma iakttagelser. Han diskuterar dock inte amerikabildernas relation till svensk modernisering på något systematiskt sätt. Våra syften skiljer sig åt, och vi är inte heller överens om värderingen av debatten i alla detaljer. Även om jag kan använda mig av mycket i Bartons bok lyfter jag alltså inte in det ograverat i min egen framställning.

Något av den kombination av emigrationsfientlighet och amerikabeundran som Barton talar om har belysts av Nils Runeby i en uppsats om Sveriges minister i Washington, Herman Lagercrantz. Runeby tycker sig också kunna identifiera ett handlingsprogram, som han kallar "Amerika i Sverige", och som åsyftar ansträngningar att få till stånd en återinvandring av svenskamerikaner till Sverige genom jord- och arbetsförmedling, ångbåtsförbindelser med Amerika och annat.[11] Runebys uppsats är intressant men utgör en specifik, avgränsad undersökning, som inte går in på USA-bilden i stort.

Emigrationsfrågan har också tagits upp i andra sammanhang. Etnologen Tom O'Dell ägnar ett kapitel i sin avhandling *Culture Unbound* åt amerikaniseringsföreställningar i emigrationsdebatten. O'Dell intresserar sig för hur amerikanisering uppfattats och framställts i denna kontext. Hans studie är givande men är också den av mera avgränsat slag samt kanske mer inriktad på hur det amerikanska konstrueras än på hur det används. Historikern Svenbjörn Kilander har i *Den nya staten och den gamla* jämfört debatter om åtgärder mot emigrationen på 1860-talet respektive det tidiga 1900-talet för att påvisa hur uppfattningen om statens samhälleliga jurisdiktion förändrats med den organiserade kapitalismens framväxt. På 1860-talet ansågs staten inte ha rätt att gripa in mot emigrationen, men på 1900-talet argumenterade man för dess uppgift att verka för hela samhällets bästa. Historikern Nils Edling skriver i anslutning till egnahemsrörelsen om hur emigrationsfrågan kom att kopplas till denna, och statsvetaren Patrik Hall har identifierat en "integral" nationalistisk diskurs i emigrationsdebatten.[12] Varken Kilander, Edling eller Hall drar dock in Amerika i sina resonemang.

Ingen av dem som nu nämnts studerar amerikabilden i materialet på något mer systematiskt sätt. Inte heller görs någon grundligare genomgång av föreställningar om Amerika i samband med svenska moderniseringsdebatter eller identitetsfrågor så som jag vill försöka göra. Däremot ger den tidigare forskningen många goda tips och har mycket av värde att säga inom de fält som den bedrivits, vilket naturligtvis även varit mig till nytta. En del av tidigare resultat har jag använt mig av för att belysa bestämda aspekter av

[11] Runeby, 1962, s. 178 och 184.
[12] O'Dell, s. 82-111. Kilander, 1991, s. 88, 101f och 118-121. Edling, 1996, s. 190f. Hall, Patrik, s. 246.

amerikabilden i emigrationsdebatten eller för att ge relief åt mina egna resultat. Jag har alltså kunnat dra stor nytta av tidigare forskning, men den har inte kunnat ersätta min egen undersökning eller analys av källorna.

Material

Mitt material är här sådant som tillkommit under emigrationsdebattens tid. Jag har ibland använt sådant som inte direkt berör utvandringen, dels därför att gränsen inte alltid kan dras vid skrifter som uttryckligen nämner frågan, dels därför att det kan hjälpa en att bättre förstå sådana uppfattningar som kan återfinnas i det material som direkt befattar sig med frågan. Det material som rör emigrationen och frågor som nära anknöts till den har dock varit min utgångspunkt och utgör huvuddelen av materialet.

En stor del av det material som jag undersökt består av broschyrer, pamfletter och andra småskrifter som gavs ut i samband med att emigrationsfrågan uppmärksammades och som ofta avser att vädja till potentiella emigranter att stanna kvar och varna dem för allehanda lidanden som väntar dem i det främmande landet. Andra syftar till att mera sakligt diskutera utvandringens problem och lämpliga lösningar på det. Förutom dessa mindre skrifter finns ett antal reseskildringar från USA under den aktuella perioden. Jag vågar inte göra anspråk på fullständighet, men jag är övertygad om att jag täckt in de flesta och de viktigaste. Det är vanligt att reseskildringarna kommenterar förhållandena i Amerika. Det är också vanligt att de tar upp emigrationen och nämner något om svenskamerikanernas villkor. Titeln på G. H. von Kochs reseskildring *Emigranternas land* är talande. Emigrationen kunde ha betydelse också för undersökningar av rent amerikanska förhållanden: man ville se vad Amerika kunde ha att locka med. I många fall blev dessa skildringar mycket lästa, och de var en källa till kunskap om Amerika. Inte sällan innehöll de alltså även inlägg i emigrationsdebatten. Sådana författare som Ernst Beckman, Rudolf Kjellén och P. P. Waldenström var själva kända och mer eller mindre betydelsefulla personer. Andra var inte lika kända, men det framgår åtminstone ibland att andra läst dem och tagit intryck av dem. Exempel på sådana är läkaren Emil Kleen, konstnären och författaren Gunnar Cederschiöld och greven och hovmannen F. U. Wrangel. Åter andra är åtminstone mig helt obekanta.

Jag har också funnit användning för en rad tidskriftsartiklar. Tidskrifter som jag tittat på är sådana som Nationalföreningens mot emigrationen tidskrift *Hem i Sverige*, *Social Tidskrift*, *Det Nya Sverige*, *Svensk Tidskrift*, *Tiden*, *Småbrukaren*, *Egna Hem* och andra som jag förmodat kunna innehålla något av intresse eller som jag fått reda på innehållit material som jag borde undersöka. Av tidsskäl har jag inte gjort några mera omfattande genom-

gångar av material i dagspressen. Jag har dock gjort några nedslag i *Stockholms Dagblad, Svenska Dagbladet, Dagens Nyheter* och *Social-Demokraten* vid tidpunkter då det hänt saker i utvandringsfrågan – till exempel då motionerna om åtgärder mot emigrationen framlades 1904 och då emigrationsutredningen tillsattes 1907. Dessutom har jag tittat på riksdagstryck: protokoll, motioner, propositioner och annat som rört emigrationsfrågan eller andra frågor som knutits till den. Själva emigrationsutredningen har också varit till stor nytta.

Historisk bakgrund

Utvandringen

Från 1840-talet till 1920-talet utvandrade över en miljon människor från Sverige till Nordamerika, framför allt till USA. Detta var ett högst påtagligt fenomen i ett land med bara några få miljoner invånare. Till en början var utvandringen relativt ringa och utgjordes till stor del av religiöst väckta som inte såg sig fria att utöva sin tro i Sverige. För dem kunde Amerika framstå som frihetens förlovade land. Det var efter det amerikanska inbördeskriget som det blev fråga om en massemigration från Sverige. De ekonomiska faktorerna bakom utvandringen var nu viktigast. En första utvandringsvåg kom 1868–73, sedan Sverige drabbats av missväxt. Därefter ägde en nedgång rum, till dess att konkurrensen från billig utländsk spannmål förorsakade en kris för det svenska jordbruket vid 1870-talets slut. Emigrationen till Amerika ökade ånyo och nådde 1887 sin högsta siffra för ett enskilt år med drygt 46 000 emigranter. Efter 1893 gick emigrationen åter tillbaka för att ta fart igen, om än på en betydligt lägre nivå än tidigare, kring sekelskiftet 1900 med toppar 1903 och 1910. Under det första världskriget sjönk utvandringen drastiskt, men efter kriget nåddes en sista utvandringstopp, med cirka 20 000 emigranter, år 1923.[13]

Framför allt från 1800-talets slut förekom även en återinvandring från USA till Sverige. Den kom under de tjugo åren fram till det första världskrigets utbrott 1914 att ligga kring 4000–5000 personer årligen. Det beräknas att ungefär 20 procent av dem som utvandrade under dessa år återvände till Sverige. Enligt Lars-Göran Tedebrand berodde återinvandringen dels på att en del emigranter redan från början planerat att återvända hem efter ett par år, dels på att somliga aldrig fick fotfäste i det amerikanska samhället. Sämre tider i USA ökade också periodvis återinvandringen.[14]

---

[13] Barton, 1979, s. 19f och 117. Ljungmark, 1965, s. 28ff.

[14] Tedebrand, 1973, s. 244, 247 och 250. Ljungmark, 1965, s. 29. Barton, 1979, s. 214.

Vad berodde då utvandringen på? De flesta av dem som studerat emigrationsfrågan menar att ekonomiska förhållanden var huvudorsaken. Den snabba befolkningsökningen, skiftesrörelsen och annat hade kraftigt ökat landsbygdsproletariatet i Sverige, och industrins expansion var inte tillräckligt snabb för att absorbera hela överskottet. Amerika kunde å sin sida länge locka med billig jord och goda arbetstillfällen. Emigrationen förebyggde därför en del sociala problem. Efter 1890 ökade dock andelen tätortsbor, framför allt industriarbetare, kraftigt bland utvandrarna. Många av dem var dock ursprungligen från landsbygden. Thor Norström gör gällande att den svenska jordbrukssektorns förhållanden, en "push"-faktor, till en början var avgörande, under det att den amerikanska industrins efterfrågan på arbetskraft, en "pull"-faktor, senare blev den viktigaste. De nu nämnda resonemangen bestrids emellertid av ekonomihistorikern Lars Magnusson, som hävdar att 1800-talets snabba folkökning inte ledde till proletarisering på den svenska landsbygden utan tvärtom till en kraftig inkomstökning. I stället kunde den industriella expansionen ha skett i en högre takt om emigrationen inte ägt rum; efterfrågan på arbetskraft var i själva verket större än tillgången.[15]

Andra faktorer som nämnts som relevanta för emigrationen är värnplikten, de förbättrade kommunikationerna, som gjorde resan säkrare och billigare, påverkan från redan utvandrade svenskar och från de amerikanskt inspirerade frikyrko- och nykterhetsrörelserna samt politiskt missnöje. Dessa faktorer ses i allmänhet inte som överlag avgörande för dem som lämnade landet. Ann-Sofie Kälvemark har sålunda funnit att värnplikten endast tycks ha påverkat utvandringen i perioder då denna redan var hög eller med andra ord då det redan fanns andra faktorer som starkt drev på den. Det förekom också organiserade ansträngningar från amerikanskt håll att få till stånd invandring: bolag som ägde jord eller järnvägar hade intresse av att få nybyggare, liksom de nya delstaterna i väster. Historikern Lars Ljungmark har studerat hur Minnesota sökte att befordra skandinavisk immigration genom propagandaskrifter och utsända värvare, i regel skandinaver som redan var bosatta i delstaten. Emigrationspropagandan betonade gärna föreställningar om gynnsamma förutsättningar för jordbruk och avsaknad av klasskillnader i Amerika. Man lockade också med den allmänna rösträtten, men det är oklart hur stor betydelse detta hade för att förmå människor att utvandra. Enligt historikern Ulf Beijbom infördes 1883 ett förbud mot spridning i Sverige av utländsk emigrationspropaganda. Efter detta år framhöll emigrationsindustrins annonser inte direkt emigrationens fördelar, och emigrantagenterna, som var anställda av ångbåtsbolag och andra för att bi-

[15] Ander, 1962, s. 149f. Ljungmark, 1965, s. 47, 50, 80ff och 170f. Beijbom, s. 12f, 15, 23 och 26ff. Norström, Thor, s. 1 och 12. Magnusson, s. 308f.

stå utvandringshågade med råd och praktiska upplysningar, utövade troligen inget inflytande över emigrationen.[16]

Det tidiga 1900-talets USA

I USA var kolonisationen av västern i stort sett avslutad kring sekelskiftet 1900 och västern på god väg att förvandlas till en myt som skulle komma att påverka både amerikanernas självbild och andras syn på dem. Industrialiseringen var i full gång, och stora företagssammanslutningar – truster och karteller – spelade en allt större roll i det ekonomiska livet. Immigrationen, framför allt från Europa, fortgick med oförminskad styrka men hade ändrat karaktär: efter 1890 kom majoriteten av invandrarna från södra och östra Europa och inte som tidigare från de västra och norra delarna. Politisk och ekonomisk korruption i förening med de problem som immigrationen och de snabbt växande storstäderna orsakade ledde från sekelskiftet och halvtannat decennium framåt till en offensiv från reformvänliga gruppers sida. Dessa reformvänner, den så kallade progressiva rörelsen, sökte att återföra kontrollen över det politiska livet till "folket" genom lagar om primärval, folkomröstningar och liknande och att beskära de stora trusternas makt genom statliga ingripanden.[17]

1898 ledde amerikanskt stöd till ett kubanskt uppror mot den spanska kolonialmakten till ett krig mot Spanien, som besegrades. Under perioden fram till det första världskriget skulle USA sedan komma att föra en betydligt aktivare utrikespolitik än tidigare och uppträdde som en imperialistisk makt liksom de europeiska kolonialmakterna genom annexionen av Hawaii 1898, stödet till Panamá vid dess utbrytning från Colombia 1903 och byggandet av Panamákanalen samt ett flertal ingripanden i Latinamerika och Västindien. Kring sekelskiftet 1900 talades det mycket i Europa om "amerikaniseringen" och "den amerikanska faran". Bakgrunden var USA:s ekonomiska makt och dess framträdande som internationell stormakt genom det spansk-amerikanska kriget. Man fruktade att ett uppåtsträvande USA nu skulle beröva de europeiska länderna deras ledande ställning i världen och sprida sin egen kultur – vad dess belackare såg som materialism, traditionslöshet och politisk korruption – över världen. En exponent för denna debatt var engelsmannen W. T. Steads *The Americanization of the World* från 1902. Oavsett om de gillade eller ogillade Amerika framstod detta land för många som den nya, moderna civilisation som skulle komma att erövra världen. Dessa tankegångar förekom även i Sverige, där USA:s nya stormaktsroll dis-

[16] Kälvemark, s. 94. Ljungmark, 1965, s. 59ff, och 1971, s. 6, 20f, 34ff, 65, 100-107 och 264f. Beijbom, s. 31, 89 och 92f. Beijbom/Johansson, s. 37ff.
[17] Jenkins, s. 147-199.

kuterades av bland andra historikern Harald Hjärne och statsvetaren Rudolf Kjellén, båda framträdande gestalter i tidens svenska politiska och kulturella debatt.[18]

Det tidiga 1900-talets Sverige

Under 1900-talets början genomgick Sverige stora förändringar. Utvecklingen från en jordbruks- till en industrination fortskred. Nya samhällsgrupper växte fram och krävde erkännande av sina intressen. En konsumtionsorienterad hållning, som betonade vikten av nya produkter och av att få avsättning för dessa, vann insteg och manifesterade sig alltmer på olika områden. Tongivande kretsar började på allvar att se den moderna industrin och naturvetenskapen som Sveriges framtid och befarade att Sverige skulle komma på efterkälken i förhållande till andra europeiska stater om det inte såg till att utveckla sin industriella produktion. Särskilt efter upplösningen av unionen med Norge 1905 satsades det på industrin. Det var med dess hjälp som framtiden skulle byggas. Den svenska unghögerns ledare Rudolf Kjellén förespråkade ett program för nationell uppryckning med satsningar på råvaruproduktion, exportindustri och sociala reformer. Särskilt gärna ville han se en svensk ekonomisk expansion i Ryssland. Sverige ansågs kunna gå en lysande framtid till mötes som industrination, men till den ändan måste emigrationen bringas till ett slut. Dessa idéer om ett nytt, starkt Sverige genom industrialisering vann anklang även utanför unghögerns led, inte minst bland industrins egna företrädare. Dessa fick ökat inflytande kring sekelskiftet 1900 och lierade sig med samhällets gamla eliter. Industriell konkurrenskraft skulle bli ett överordnat samhällsmål.[19]

Utvecklingen gick dock inte jämnt och friktionsfritt. Sverige hade åtskilliga problem att brottas med. Fattigdom och nöd drabbade många. Arbetsmarknaden var orolig, och politiskt stod striden om den allmänna rösträtten och parlamentarismen. Detta tog sig bland annat uttryck i storstrejken 1909 och borggårdskrisen 1914. Politiskt behöll de traditionellt härskande skikten av jordägare och ämbetsmän ett starkt grepp om makten fram till åren under det första världskriget, då socialdemokraterna och de liberalt orienterade industriägarna närmade sig varandra och fick till stånd en maktförskjutning.[20] Olika samhällsklasser med olika intressen stod mot varandra, och de sökte att mobilisera stöd genom att vädja till känslor av socialt missnöje, nationalism, fruktan för omistliga värdens undergång i föränd-

[18] Heindel, s. 211-214. Wendelius, 1982, s. 49f och 161, och 1995, s. 79f. Hjärne, s. 293f. Kjellén, 1905, s. 70-73.
[19] Elvander, s. 274f och 295f. Larsson, Jan, 1977, s. 123 och 136. Kilander, 1990, s. 59f, 63f och 66. Ekström, s. 216f och 221. Zander, s. 96-100.
[20] Arvidsson, 2001, s. 59f.

ringens vågor eller annat. De sociala och politiska motsättningarna var genomgående skarpa.

Oavsett om nationsbegreppet och nationalismen är produkter av anpassningsprocesser framdrivna av det industriella genombrottet eller om en nationell identitet kunnat existera också tidigare, torde det stå klart att det gamla samhällets omvandling till följd av industrialisering och urbanisering skapade en resonansbotten åt hembygdsrörelser och strävanden att finna en oförstörd ursprunglig nationalkaraktär. En nationalromantisk strömning fick också stort inflytande i det svenska samhället från 1890-talet. Landsbygden och den gamla allmogekulturen idealiserades.[21] Samtidigt följde med det sena 1800-talets imperiebyggande en ökad konkurrens mellan nationerna, färgad av en darwinistiskt inspirerad utvecklingssyn. Det gällde att ena den egna nationen mot andra nationer. De skärpta inre, sociala motsättningar som åtföljde industrialismen och den organiserade kapitalismen sökte man motverka genom strävanden efter nationell samling och integration. Den nationella identiteten kämpade med klassidentiteten om primat.[22]

Bland andra historikerna Jan Larsson och Nils Runeby menar att det fanns en svensk samförståndsideologi byggd på nationell samling bakom Sverige som industrination i hård internationell konkurrens, och på integration av arbetarklassen i samhället genom social "fostran". Tanken på behovet av nationell uppryckning förenades med strävanden att få emigrationen att upphöra. En aktiv befolkningspolitik ingick i det konservativa reformprogram som unghögern lanserade, med budskapet att Sverige behövde sina barn för sin förestående industriella expansion. Historikern Nils Edling pekar på att utvandringen stred mot den nya bilden av Sverige som framtidsland och därför måste bekämpas.[23]

Statsvetaren Patrik Hall ser Kjellén och unghögern som representanter för en "integral" nationalism, som framträdde flerstädes i Europa från 1890-talet och som kännetecknades av aggressiv aktivism och stark betoning av det nationella intresset, som ställdes i motsats till individualism och liberalism. Externt hävdade man nationernas kamp, där den starkaste och beslutsammaste skulle vinna. Internt ville man genomföra reformer för att stabilisera samhället och lättare ena nationen. "Nationell samling" blev ett slagord kring 1900 och i all synnerhet efter unionsupplösningen med Norge. Hall påpekar emellertid att parollerna om nationell samling inte var begränsade till den politiska högern utan var vida spridda inom det svenska samhällets elit. Unghögerns program kan sägas ha präglats av intern nationalism: ge-

[21] Björck, s. 50 och 166. Edquist, s. 162f, 173, 200, 203f, 207f, 210, 265 och 271.
[22] Larsson, Jan, 1977, s. 123 och 125. Kilander, 1990, s. 58ff.
[23] Larsson, Jan, 1977, s. 127 och 135f. Runeby, 1978, s. 23f och 46. Kilander, 1990, s. 61 och 63f. Edling, 1996, s. 198ff.

nom reformer skulle inre motsättningar elimineras och nationen kunna enas. Enligt Christer Strahl anammade den svenska socialdemokratin också en sådan variant av nationalismen. Socialdemokrater och ibland även liberaler kunde vid sekelskiftet 1900 tala om "de två nationerna" för att betona de samhälleliga klyftorna i motsats till elitens tal om nationell samling. Statsvetaren Jan-Gunnar Rosenblad och historikern Samuel Edquist menar dock att många liberaler och socialdemokrater, ehuru de angrep högerns nationalistiska retorik som falsk och betingad av dess egna intressen, delade idealet om nationell samling i vid mening: på nationell grundval skulle klassförsoning och klassamarbete kunna komma till stånd. En förutsättning för denna nationella samling var dock att politiska och sociala reformer genomfördes. Samhället måste förändras för att de lägre samhällslagren skulle kunna känna sig hemma och delaktiga i Sverige. Nationalismen var inte begränsad till någon speciell grupp utan vida utbredd vid denna tid. Men den kunde formuleras på olika sätt. Jämte den integrala nationalismen existerade det en stark liberal nationalism i Sverige vid sekelskiftet. Den hävdade alla historiskt och kulturellt grundade nationers rätt till självbestämmande men ställde samtidigt vissa universella krav på dem: varje nation skulle tillgodose vissa medborgerliga fri- och rättigheter, skapa demokrati och individuell frihet. Samtidigt var det inte fråga om en ren stats- eller medborgarnationalism; inslaget av kulturnationalism var påfallande starkt även här. För svensk del anknöt dess företrädare gärna till föreställningar om den svenska allmogens gamla frihet, som skulle leva vidare i en demokratisk nation. Till denna liberala nationalism, som historikern Henrik Berggren kallat "lillsvensk", anslöt sig både liberaler och socialdemokrater.[24]

Emigrationen problematiseras

Massemigrationen till Amerika var ett europeiskt fenomen som flera länder hade att reagera på.[25] Både på 1860-talet och i början av 1880-talet lades motioner fram i riksdagen om vissa begränsningar av utvandringsrätten, i första hand för familjeförsörjare och värnpliktiga. Dessa förslag avslogs emellertid, då staten inte ansågs böra lägga sig i enskilda människors beslut om sin egen framtid. Svenbjörn Kilander anser att man skilde mellan en offentlig och en privat sfär i samhället; den senare hade staten inte rätt att ingripa i. Emigrationen skulle således ligga utanför statens befogenhetsom-

[24] Hall, Patrik, s. 211f, 216, 223, 230 och 248. Strahl, s. 14f och 94f. Björck, s. 251. Elvander, s. 258 och 280. Rosenblad, s. 17, 47, 71, 73, 78f och 88. Edquist, s. 45f, 50f, 57ff, 265 och 274. Berggren, Henrik, s. 82. Zander, s. 92.

[25] För en översikt av reaktionerna mot utvandringen allmänt i Europa se Kälvemark, kap. 1, s. 15-29.

råde. 1884 infördes en utvandrarförordning som innebar vissa restriktioner beträffande överenskommelser mellan emigrantagenter och emigranter.[26]

Åsikterna gick i sär beträffande emigrationens önskvärdhet. Vissa menade att emigrationen var av godo för Sverige, ty landet var överbefolkat. Genom utvandringen befriades det från en överskottsbefolkning som det inte behövde och inte kunde försörja. Nationalekonomen Knut Wicksell hävdade 1882 att en nativitetssänkning var det enda sättet att på sikt få slut på utflyttningen. Andra menade dock att problemet hade sina rötter i missförhållanden i landet snarare än i överbefolkning. Skattetrycket och ämbetsmanna- och penningväldet i Sverige i förening med friheten och aktningen för människovärdet i Amerika var ansvariga för emigrationen, hävdade några debattörer.[27] Även de som försvarade utvandrarna menade dock oftast att utvandringen som fenomen var skadlig för Sverige.

Under åren närmast efter sekelskiftet 1900 kom emigrationsfrågan att problematiseras i en utsträckning som tidigare inte skett. Emigrationen framställdes som ett allvarligt problem som måste avhjälpas. Man diskuterade hur man skulle kunna hejda eller åtminstone minska den. Staten skulle nu gripa in, vilket Kilander ser som symptomatiskt för en ny statsuppfattning: staten skulle nu se till hela samhällets bästa snarare än till att bara skydda den enskildes möjligheter. Åtskillnaden mellan de båda samhälleliga sfärerna upphävdes.[28] Uppfattningen om statens rättighet – och skyldighet – att ingripa var ett nödvändigt villkor för att emigrationen skulle kunna göras till ett politiskt problem.

Ann-Sofie Kälvemark menar att reaktionen mot utvandringen utvecklades i tre steg: först framträdde ett motstånd bland försvarsvänner mot värnpliktigas utvandring; därefter reagerade bestämda intressegrupper i samhället, främst jordbrukets arbetsgivare, mot utvandringen över huvud taget; och slutligen tog en socialt intresserad reformvänlig grupp upp frågan och lade den på riksdagens bord.[29] Bestämda faror med utvandringen identifierades således först, varefter den kom att göras till en bred social fråga som i sin helhet var en samhällelig angelägenhet.

Grunden för emigrationsdebatten var lagd redan före 1900: emigrationen var en fara för landet och dess upphörande fordrade upplysning eller reformer. En grundläggande berättelse om att utvandringen innebar ett gradvis, alltmer ökande förfall för Sverige etablerades. En stor del av den arbetsföra befolkningen lämnade riket. Amerikaresenärerna förstärkte Amerikas ekonomi, medan de försvagade det svenska näringslivet. I Sverige låg

[26] Kilander, 1991, s. 30f och 77-85. Kälvemark, s. 32-36.
[27] Wicksell, s. 53, 61 och 67f. Bergström, O., s. 7f. Andersson, Johan, s. 8, 19f och 22-42. Lindberg, Axel, s. 27ff.
[28] Kilander, 1991, s. 107.
[29] Kälvemark, s. 11f, 64ff, 127f och 157.

gårdarna öde, medan amerikanerna fick tusentals nya starka armar till hjälp. Berättelsen ställde således ett USA som gynnades av immigration mot ett Sverige som utarmades av emigration. USA blev en Sveriges "Andre", som man måste jämföra sig med vare sig man såg det som en förebild eller inte. För att trygga nationens framtid behövde man få stopp på utflyttningen från landet, och då behövde man veta vad utvandrarna såg i Amerika. Amerikanska framsteg motsvarades av ett svenskt förfall. Denna utveckling måste vändas.

Efter 1900 intensifierades debatten: antalet artiklar och böcker i ämnet ökade, och emigrationens skadlighet betonades ännu starkare än tidigare. Samtidens utvandring, som ju var den tredje stora vågen sedan 1860-talet, upplevdes som en avgörande brytpunkt; nu måste något göras. Klart är att frågan började att uppmärksammas på allvar 1902–03, då bland andra E. H. Thörnberg talade om "den svällande emigrantfloden" och om de förluster som denna åsamkade Sverige. Lösningen skulle vara reformer, särskilt egnahemsverksamheten. De liberala politikerna Gustaf Österberg och Carl Lindhagen varnade 1902 i riksdagen för faran av utvandringen till Amerika. 1903 har av bland andra Nils Edling identifierats som vändpunkten, då emigrationen tydligt kom att etableras som ett samhällsproblem. Detta år togs emigrationsfrågan upp av jordbrukarintressen som oroade sig för brist på arbetskraft inom den agrara sektorn, först av Sveriges Agrarförbund och sedan av Lantbruksriksdagen. I april 1903 överlämnade riksdagsmannen Pehr Emanuel Lithander en petition till kungen med krav på åtgärder mot utvandringen, som utmålades som ett hot mot Sveriges jordbruk och försvar. Dess orsaker angavs vara ekonomiska och dess lösning egnahem, reformer av hypoteksväsendet, bättre arbetarbostäder och större företagsamhet i allmänhet.[30]

År 1903 tog även statsvetaren Pontus Fahlbeck upp emigrationsfrågan. Dess orsaker var enligt honom en social uppåtsträvan bland folkets breda lager, skuldsättning inom jordbruket, dragningskraften från tidigare emigranter och en alltför låg uppskattning av Sverige. Motmedlen var främst egnahemsrörelsen och större ansvarskänsla hos den samhällskritiska pressen. Fahlbeck föreslog en utredning som skulle kartlägga utvandrargrupperna och deras motiv. Samma månad framförde också redaktören för *Social Tidskrift*, G. H. von Koch, ett delvis liknande förslag. Han fastslog att emigrationen var en fara för landet och att det var en skam att ingenting gjorts för att söka blottlägga och åtgärda dess orsaker. Olika yrkesutövare borde skickas till USA för att studera svenskamerikanernas förhållanden och till-

[30] Thörnberg i SvD 6/8 1902. "Vår utvandringsfråga" i GHT 9/8 1902. "Utvandringsfrågan" i GHT 22/8 1902. Social Tidskrift 1902: 6, s. 226f. "Emigration", s. 171. AK 1902: 33, s. 42 och 47, och 1902: 42, s. 44. Kälvemark, s. 112-116 och 119-122. Edling, 1996, s. 190ff.

godogöra sig alla tekniska, ekonomiska och sociala uppslag som skulle kunna användas för att ge människor samma fördelar i Sverige som i Amerika. Med amerikanska förhållanden som förebilder skulle "ett storartat socialt och ekonomiskt nydaningsarbete" genomföras i Sverige.[31]

Kälvemark har skildrat bakgrunden till att emigrationsutredningens tillsattes. År 1904 lades två motioner fram i riksdagen med krav på en utredning av emigrationsfrågan i syfte att kunna vidtaga åtgärder för att få utflyttningen att minska eller rentav upphöra. Den första hade som upphovsman C. J. Jakobson i Karlshult, en godsägare som representerade agrarkonservativa intressen. Jakobson såg emigrationen som en följd främst av falska föreställningar om USA hos emigranterna. Han slog fast att emigrationen var onödig och att de flesta utvandrarna troligen ångrade sitt beslut. Det borde utredas hur staten skulle kunna bedriva en "systematiserad upplysning om emigrationens faror" och främja egnahemsrörelsen. Jakobson föreslog vidare att flottan skulle sända ett fartyg till Amerika några gånger om året för att hämta hem de emigranter som ville återvända till Sverige. Kälvemark håller före att Jakobsons motion kan ha inspirerats av ett initiativ år 1903 inom det protektionistiska Sveriges Agrarförbund att utreda emigrationens orsaker och lämpliga åtgärder mot den. Denna utredning tycks aldrig ha kommit till stånd, men Jakobson var medlem av förbundet och bör ha känt till planerna.[32]

Den andra motionen var undertecknad av Ernst Beckman, liberal politiker och publicist. Han framställde emigrationen snarare som en konsekvens av ett amerikanskt försprång och förespråkade omfattande reformer för att få folket att trivas bättre i Sverige: rösträtt, folkbildning, egnahem, skattereformer och en uppryckning av näringslivet. Det direkta kravet i motionen var en utredning som skulle avse en socialstatistisk undersökning av emigrationen, en studie av möjligheten att främja återinvandringen till Sverige genom en statlig arbetsförmedlingsantalt samt en utredning av amerikanska förhållanden, i synnerhet beträffande näringsliv och folkbildning, för att se vad som skulle kunna vara värt efterföljd i Sverige. Beckmans motion hade troligtvis sitt ursprung i diskussioner inom den liberala föreningen Studenter och Arbetare. Beckman var medlem i föreningen, liksom von Koch, och föreningen hade i november 1903 tillsatt en kommitté för att förmå en riksdagsman att motionera om en undersökning i emigrationsfrågan. De reformer som Beckman föreslog som åtgärder mot emigrationen var sådana som han och hans meningsfränder redan tidigare förespråkat.[33]

Riksdagen avslog Jakobsons motion men anslöt sig till Beckmans, med

[31] Fahlbeck, 1903, s. 202, 204f, 207f och 209f. von Koch, G. H., 1903, s. 281ff.
[32] Kälvemark, s. 119-122 och 145-150. MAK 1904: 16, s. 1f och 4.
[33] Kälvemark, s. 157f, 161-166, 171ff och 190. MAK 1904: 207, s. 4ff.

undantag för hans förslag om en statlig arbetsförmedlingsanstalt, och förordade i sin skrivelse till Kungl. Maj:t både en socialstatistisk undersökning och en undersökning av amerikanska förhållanden. Kommerskollegium såg i sitt yttrande över förslaget inget starkare skäl att sända en särskild kommission till USA för detta ändamål; de relativt talrika tekniska stipendiater som redan reste dit ansåg man vara tillfyllest. Man hänvisade också bland annat till den brittiska Moselykommissionen, som 1902 undersökt orsakerna till den amerikanska industrins framgångar. En svensk kommission skulle inte ha något nytt att tillföra, menade man. Den 30 januari 1907 tillsatte regeringen en emigrationsutredning med statistikern Gustav Sundbärg som ordförande. Civilministern Juhlin förklarade sig inte dela kommerskollegii uppfattning beträffande en undersökningskommission, men i de direktiv som utredningen gavs innefattades inga planer för en sådan. Utredningen skulle koncentrera sig på de ekonomiska frågor som kunde beröra emigrationsfrågan.[34] Någon egentlig kommission för att studera amerikanska förhållanden blev aldrig av. Emigrationsutredningen kom emellertid att arbeta fram till 1913.

Jakobsons och Beckmans motioner återspeglar två skilda berättelser om emigrationen, Sverige och Amerika. I Jakobsons framställning har Amerika inget att erbjuda emigranterna, som är vilseledda och ångrar sitt utvandringsbeslut när de väl stiftar bekantskap med de verkliga förhållandena i det nya landet. Deras framtid skulle bli mycket bättre i Sverige än den kunde bli där. Den viktigaste åtgärden är därför att upplysa dem om detta. Beckmans utgångspunkt är däremot att Amerika verkligen är ett bättre land för gemene man att leva i och en förebild för Sverige; emigrationen är en följd av Amerikas överlägsenhet. Det var således också denna hållning som riksdagen anslöt sig till: Sverige hade något att lära av USA. Det måste kunna erbjuda sin befolkning det väsentliga av vad Amerika kunde erbjuda den. Båda berättelserna skrev in sig i den övergripande berättelsen om utvandringen som ett hot mot Sveriges framtid, men de såg olika på relationen mellan det svenska och det amerikanska.

Utvandringsfrågan föranledde även agerande från enskilt håll. Den 22 maj 1907 bildades i Stockholm Nationalföreningen mot emigrationen. Dess drivande kraft och sekreterare var Adrian Molin, som redan i några år ägnat emigrationsspörsmålet stort intresse. Föreningen ställde i sitt program upp som sin uppgift att genom upplysning och "planmässigt praktiskt arbete" – förmedling av jord och arbetstillfällen – motverka emigrationen från landet. Upplysningsarbetet skulle dels belysa förhållanden i Amerika som Sverige skulle kunna ta lärdom av och dels motverka den överskattning av Amerika

[34] Riksdagens skrivelse 1904: 107, s. 20f. *Emigrationsutredningen. Betänkande*, s. 22- 32 och 36-39.

och underskattning av Sverige som man ansåg bidrog till emigrationen. Föreningen ville dessutom verka för att Sverige skulle utveckla sitt näringsliv och avhjälpa sina missförhållanden. Upplysningen bedrevs dels genom informationsbyråer, dels genom utgivande av broschyrer och småskrifter.[35] Här kan de former som reaktionen mot utvandringen tog sig i Sverige sägas ha förenats: både varningar riktade till presumtiva emigranter och arbete för att förbättra deras villkor i hemlandet.

Kälvemark och Barton menar att jordbrukets arbetsgivarintressen och politiskt konservativa grupper dominerade föreningen, även om några framstående liberaler också var engagerade i den. Hall däremot medger att närvaron av företrädare för jordbrukarintressen och för en konservativ politisk åskådning var påtaglig men gör gällande att betydelsen av detta inte bör överdrivas, då inslaget av intellektuella, ämbetsmän och företrädare för industri och handel också var tydligt, liksom inslaget av liberaler. Vad som var tydligt var snarare att den samhälleliga eliten som helhet var engagerad i föreningen.[36]

Enligt uppgifter från föreningens egna företrädare hade den 1908 ett medlemsantal på något över 4 000; 1917–18, då den var som störst, skall det ha varit mellan 15 000 och 16 000. På toppen av sin aktivitet drev föreningen tjugo byråer, ett tiotal egnahemsbolag och ett centralt jordförmedlingsinstitut. Riksdagen beviljade 1908 föreningen statsunderstöd, vilket den sedan kom att åtnjuta fram till 1922. Föreningen gjorde påstötningar i frågor som lättnader i bestämmelser om värnplikt för återvändande utlandssvenskar och införandet av en ny invandringslag. Sådana åtgärder kom också till stånd. 1916 riktade Nationalföreningen en skrivelse till Kungl. Maj:t om behovet av en kommission för att studera arbetarnas förhållanden i "de industriella föregångsländerna", först och främst USA, och i all synnerhet deras bostadsförhållanden, detta för att kunna förebygga en befarad utvandring av kvalificerad arbetskraft efter världskrigets slut. 1918 begärde man ånyo en utredning av hur en massemigration efter krigets slut skulle kunna förhindras. Föreningen anställde undersökningar av beskattningen, av frågan om Norrlands utveckling, av arbetsmetoder inom svensk industri, svenskamerikanernas levnadsvillkor med mera. Störst energi kom man emellertid att lägga på egnahemsverksamhet.[37]

Emigrationen etablerades alltså snabbt som en social fråga av central betydelse i början av 1900-talet. Enstaka röster fanns fortfarande som inte uppfattade emigrationen som nödvändigtvis skadlig. Folkbildaren Teodor

---

[35] Bergholm, s. 14. Schmidt, s. 44f.

[36] Kälvemark, s. 130-134. Barton, 1994, s. 166 och 169. Hall, Patrik, s. 228f.

[37] AK 1908: 37, s. 48. Bergholm, s. 15f, 20 och 49ff. Schmidt, s. 49 och 66. Molin, Adrian, 1932, s. 9, 11 och 15. "Kriget och emigrationen", s. 2f. "Emigrationsfaran efter världskrigets slut", s. 74f.

Holmberg tycktes i en artikel 1903 betrakta emigrationen som något gott genom de impulser som därigenom kom till Sverige från Amerika. Denna påverkan var ett välgörande alternativ till det tyska inflytandet, ansåg han. Knut Wicksell vidhöll sin uppfattning från 1880-talet att emigrationen hade sin grund i svensk överbefolkning och därför var nödvändig och inget ont. Den liberale riksdagsmannen David Holmgren försvarade på sätt och vis också utvandringen i ett inlägg i riksdagsdebatten om Jakobsons och Beckmans motioner 1904, även om han inte förnekade att den var skadlig för landet.[38] Men den gängse åsikten var att emigrationen var en nationell olycka, som om möjligt borde åtgärdas. Uppfattningen att utvandringen var ett allvarligt problem för Sverige etablerades som den dominerande. Utvandringen kunde motverkas genom ett målmedvetet arbete för att rätta till missförhållanden i det svenska samhället. Adrian Molin skrev:

> Men det är icke något ofruktbart fantasteri att syssla med emigrationsfrågan, tvärtom, vill man verkligen få ett praktiskt grepp på de ekonomiska och sociala uppgifter, som föreligga för oss, då går det knappast någon bättre väg därtill än öfver emigrationsfrågan – uppslagsändan, efter hvilken vi kunna nysta upp hela härfvan af problem, *den bästa slagrutan för vårt sociala och ekonomiska arbete.*[39]

Likaså sade emigrationsutredaren Gustav Sundbärg att man när man talade om emigrationen också talade om Sverige: "Ty det finns väl näppeligen någon vare sig politisk, social eller ekonomisk fråga i vårt land, som icke direkt eller indirekt berörs af emigrationen."[40] Likaså ägnade E. H. Thörnberg 1908 en särskild artikel åt emigrationsfrågan i den av G. H. von Koch utgivna *Social Handbok*, som inventerade allehanda aktuella svenska samhällsproblem. Den nämndes jämväl som en särskild social fråga i propositionen om Socialstyrelsens upprättande 1912. Egnahemsverksamheten motiverades gärna med dess roll i kampen mot emigrationen, och detsamma kunde gälla ålderspensionen. Nils Edling menar att utvandringen fungerade som en ventil även för rädsla och motstånd som rörde samhällsomvandlingen i stort vid denna tid, med industrialisering, urbanisering och nya politiska rörelser, och jag tror att han har en viktig poäng i det.[41] Emigra-

[38] Teodor Holmberg i SvD 26/9 1903. *Emigrationsutredningen. Bilaga XVIII*, s. 120-127. AK 1904: 36, s. 41-46.
[39] Molin, Adrian, 1911, s. IV.
[40] Sundbärg, 1908, s. 3.
[41] Thörnberg, 1908, s. 99-108. Prop. 1904: 92, s. 54. AK 1908: 60, s. 9f. Prop. 1912: 108, s. 21. Tollin, s. 26. "De moderata partiernas valprogram" 1911, s. 5. "Allmänna valmansförbundets valupprop" 1917, s. 2. Edling, 1996, s. 201f.

tionsfrågan handlade om hela den svenska moderniseringsprocessen; den handlade ytterst om vad Sverige var och vad det borde vara. Emigrationen ansågs därför också kunna fungera som en måttstock, mot vilken svensk politik över huvud taget skulle bedömas.

Jag är benägen att hålla med Patrik Hall om att emigrationsfrågan engagerade en stor del av den politiska, kulturella och sociala eliten i Sverige. Såväl konservativa som liberaler av olika schatteringar – och även socialdemokrater – hade åsikter om och förslag till lösningar av problemet och knöt det till andra problem som de formulerade för Sveriges del. Härigenom kunde de ju både ställa diagnos på och föreskriva botemedel för det svenska samhället. Amerika blev härvid en viktig referenspunkt, eftersom det var med detta land som Sverige ansågs ha att mäta sina krafter, om det ville behålla sina innebyggare.

Trots frågans spridning i de politiska diskussionerna var vissa grupper aktivare än andra i den. Som sagts ovan har Kälvemark visat att jordbruksintressen spelade en viktig roll för emigrationsfrågans upphöjande till ett aktuellt nationellt problem. De fruktade att förlora sin arbetskraft, och deras mening var att USA inte erbjöd något gott alternativ för dem som utvandrade. Det gällde att förmå svenska jordbruksarbetare att stanna i landet och binda dem till sig, varvid egnahemsrörelsen var ett medel. Jakobson representerade dessa ståndpunkter.

Hos Kälvemark tilldelas en reformvänlig grupp kring föreningen Studenter och Arbetare och dess tidskriftsorgan *Social Tidskrift* en viktig roll som drivande bakom det initiativ som ledde fram till emigrationsutredningen. Föreningens medlemmar företrädde en socialliberal åskådning och hade främst anknytning till frisinnade landsföreningen, som var det liberala samlingspartiets valorganisation, men också till socialdemokratin. På föreningens program stod bland annat bättre löner och arbetsförhållanden för arbetarna, sjuk-, olycksfalls- och ålderdomsunderstöd samt folkbildningsverksamhet. Statsvetaren Lennart Lundquist har identifierat en grupp som han kallar "fattigvårdsfolket", vars kärntrupp var politiskt liberal och hade ledande ställningar både inom Studenter och Arbetare och flera andra organisationer som sysslade med social verksamhet. Grundläggande var en social fredstanke: man ville överbrygga klassklyftorna och de sociala motsättningarna.[42] Framför allt synes inom denna grupp de ovannämnda G. H. von Koch, redaktör för Social Tidskrift, och Ernst Beckman, riksdagsmotionens direkte upphovsman, att ha tagit starka intryck av Amerika. E. H. Thörnberg, som också medverkade flitigt i emigrationsdebatten och var väl insatt i amerikanska förhållanden, förefaller att i stort sett ha delat gruppens politiska hållning, liksom delvis emigrationsutredaren Gustav Sundbärg, även

[42] Kälvemark, s. 157 och 183f. Lundquist, s. 9, 71ff, 191f, 270 och 374.

om han betonade sociala reformer mindre än von Koch eller Thörnberg.

En annan politisk gruppering med flera medlemmar som engagerade sig aktivt i emigrationsfrågan var den så kallade unghögern. Unghögern var benämning på en politisk riktning i början av 1900-talet, vars företrädare var akademiker, och som stod för en aggressiv nationalism och ville genomföra en rad inre reformer för att konsolidera samhället. Man omfattade i grunden en socialkonservativ hållning: man ville bevara den privata äganderätten men var fientlig mot en kapitalism som hotade den sociala ordningen och ville motverka den genom statliga ingripanden. Historikern Åke Sundell räknar med två grupper inom unghögern, en uppsaliensisk, med historikern Harald Hjärne som främsta namn, och en göteborgsk, med filosofen Vitalis Norström, statsvetaren Rudolf Kjellén och debattören Adrian Molin som namnkunnigaste företrädare. Denna indelning förekom även i samtiden. Statsvetaren Pontus Fahlbeck i Lund, som ju först framförde förslaget om en emigrationsutredning, kan också ideologiskt räknas till unghögern. Vanligen avses dock med "unghögern" i första hand den göteborgska gruppen. "Unghögerprogrammets" främste uttolkare var Rudolf Kjellén. Han var beredd att begagna radikala metoder för att uppnå konservativa mål. Staten hade ansvaret för att bedriva en aktiv ekonomisk och social politik. "Medelståndet", det vill säga hantverkare och småföretagare, och bönderna skulle gynnas som motvikt till såväl den socialistiska arbetarrörelsen som storkapitalismen. Kjellén ville också satsa på råvaruproduktion i stor skala, exportindustri och sociala reformer. En annan framträdande gestalt inom unghögern var Adrian Molin, som anses ha haft stor betydelse för utformningen av dess konkreta ekonomiska och sociala program. Idéhistorikern Conny Mithander har karakteriserat unghögerideologin som en form av "reaktionär modernism"; den var ett försök att formulera en alternativ vision av framsteg och modernisering. Konservativa värderingar i många stycken förenades med ett program för ett nytt, industrialiserat Sverige. Kjellén framhöll emigrationens skadlighet och medverkade också när Nationalföreningen mot emigrationen bildades. Molin blev som nämnts sekreterare i denna och var en av dess ledande gestalter. Vilhelm Lundström, som också tillhörde gruppen, var drivande bakom Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet, grundad 1908.[43]

Man bör hålla i minnet att emigrationsfrågan intresserade mer eller mindre hela den samhälleliga eliten och inte monopoliserades av någon särskild gruppering. Likväl var de mest aktiva i debatten grupper och personer som företrädde idéer om en svensk modernisering. Fattigvårdsfolket hade en föreställning om ett reformerat samhälle präglat av social försoning, frihet och solidaritet. Även hos unghögern fanns ett ideal om social försoning

[43] Sundell, s. 16 och 27. Elvander, s. 293-302 och 484. Sörlin, s. 196f. Mithander, s. 49f.

genom nationell gemenskap. Trots starka konservativa drag är det rimligt att betrakta unghögerns program som ett program för en form av modernisering. Unghögern var en minoritetsgrupp inom den svenska högern, men den var mer framträdande i emigrationsdebatten än i politiken i stort. Som tidigare nämnts vann dock en del av dess moderniseringsidéer anslutning också utanför den egna gruppen. Emigrationsfrågan kunde användas för att motivera olika politiska program och förverkliga skilda samhällsideal beroende på till vilka orsaker och lösningar man lyckades att knyta problemet i den offentliga debatten.

Amerikabreven och emigranternas försvarare

De potentiella utvandrarnas viktigaste källa till kunskap om det stora landet i väster var sannolikt de så kallade amerikabreven, de brev som emigranterna skickade till släkt och vänner i hemlandet och vari de berättade om sina öden och skildrade livet i det nya landet. Vissa brev var avsedda att publiceras, och ofta lästes brev av en betydligt större krets än avsändarens hemmavarande anhöriga. För att klarlägga gemene mans syn på Amerika torde dessa brev vara av stor vikt. Troligen satte människor i allmänhet större tilltro till dessa brev, som ju oftast var skrivna av personer som de kände väl, än till vad som skrevs i svenska tidningar, reseskildringar, rapporter och romaner, i den utsträckning som de alls läste dessa. Detta var också en vanlig uppfattning i emigrationsdebatten. Många debattörer framhöll hur de skrytsamma amerikaskildringarna i dessa brev bidrog till att forma en överdrivet positiv bild av Amerika, vilket i sin tur bidrog till emigrationen.[44]

Som redan nämnts anser vissa historiker att amerikabreven haft stor betydelse för den politiska och sociala utvecklingen i de europeiska länderna och inte minst i Sverige. Det viktiga för mitt vidkommande är att det i emigrationsdebatten ansågs vara viktigt att identifiera och vid behov bemöta dessa folkliga föreställningar och åsikter. Klart är att man ansåg att amerikabreven gav en mycket positiv bild av Amerika och framtidsutsikterna där. Denna som debattörerna ansåg förljugna bild behövde motverkas med saklig information.

Man gjorde vissa ansträngningar att undersöka emigranternas uppfattningar. Emigrationsutredningen bad Sveriges pastorsämbeten att skicka in amerikabrev till utredningen. Man fick dock endast in mellan 30 och 40 brev, varav 20 publicerades i utredningens andra bilaga, *Utvandringsväsendet i Sverige* (1909). Utredningens sjunde bilaga, *Utvandrarnes egna uppgifter*

[44] Malmquist, s. 14f. Wingborg, 1903, s. 3f. Molin, Adrian, 1906, s. 141, och 1910, s. 9. Sundbärg, 1913, s. 277.

(1908), innehåller dessutom ett stort antal brev som utredningen fått sig tillsända sedan den uppmanat emigranter att skriva och berätta om sina erfarenheter samt ge sina synpunkter på emigrationen, dess orsaker och eventuella botemedel. Detta är ju inte fråga om egentliga amerikabrev, men det representerar ett försök från officiell svensk sida att ta reda på vad emigranterna själva tyckte och tänkte om emigrationen. Bilagan innehåller också ett antal intervjuer gjorda med emigranter på vägen till USA. I samtiden publicerades dessutom boken *Emigrantens vän*, som innehåller brev från några svenskamerikaner, skickade till utgivaren P. W. Wilander efter en förfrågan från denne om uppgifter om svenskamerikanernas levnadsvillkor. Man kan fråga sig om de brev som samlats och utgivits på detta sätt var representativa. Men det var de uppfattningar som kom till synes här som var tillgängliga för samtida aktörer, när de skulle bedöma stämningarna bland emigranterna.

Endast en mycket liten del av breven uttrycker något missnöje med USA, vilket kan tolkas som att det stora flertalet var nöjt eller som att de missnöjda i stor utsträckning var tysta, vilket inte heller är omöjligt; utvandrarna kan ha velat bekräfta att de gjort rätt val när de emigrerat eller velat lugna de hemmavarande. Det finns också en klar risk för efterhandskonstruktioner, då breven många gånger skrivits åtskilliga år efter utvandringen. Flera av breven framhåller att det finns bra jord i Amerika, och än fler anger svårigheten att förvärva jord eller ett eget hem som ett skäl till att de flyttade. De goda arbetslönerna i Amerika lyfts också fram som en anledning att söka sig dit, även om det ibland påpekas att man måste vara beredd att arbeta hårt och att ta vilket arbete som helst. En brevskrivare säger: "Att försöka hejda emigrationen är enligt min tanke alldeles omöjligt, ty Sverige kan aldrig betala de löner till arbetarna som Amerika kan."[45] Några klagar på de höga skatterna i Sverige, vilka de anser vara orättvisa och ta ifrån folket en alltför stor del av dess inkomster. Intervjuade tjänsteflickor klagar också över arbetstiden och arbetsbördan i Sverige. Värnplikten tas upp av ganska många, som antingen vill se den helt avskaffad eller förkortad. Endast några få tar dock upp den som huvudpunkt.[46]

Ett ganska vanligt tema är också den politiska friheten och sociala jämlikheten i USA. "Aldrig har ett friare folk trampat, odlat och skött ett bättre land än detta, hundradetals tusen personer har här funnit den lycka de förgäves sökte i Europas länder."[47] Inte minst framhålls den allmänna och lika

[45] Wilander, s. 72, 74ff, 81 och 99. *Emigrationsutredningen. Bilaga* II, s. 152, 158 och 161, och *Bilaga VII*, s. 41, 77, 83f, 103f, 118, 137 (citat), 183, 202, 206, 215, 229, 232, 240 och 249. Barton, 1979, s. 201 och 288.
[46] *Emigrationsutredningen. Bilaga VII*, s. 47, 80, 98, 104, 116f, 120ff, 151, 160, 170, 172, 194, 221, 226, 231, 233, 245, 248, 256f, 260 och 263.
[47] Barton, 1979, s. 192.

rösträtten: "Det är särskildt en förmån vi åtnjuta i detta land nämligen fri rösträtt för alla manliga medborgare, och det är därigenom man får ut sin rätt."[48] Kravet på allmän rösträtt i Sverige är återkommande. Brevskrivarna hävdar också att arbetarna behandlas bättre i Amerika. Man upplever där inte att personer behandlas med någon tydlig åtskillnad efter sin sociala ställning: "Här ha vi rika män, här ha vi lärda män, här ha vi 'smarta' män, här ha vi 'arbetsbasar', som stundom hundsvottera oss, – men *herrar* ha vi inga."[49]

Någon fullständig ekonomisk och social jämlikhet är det dock inte fråga om. Vad emigranterna framför allt tycks uppskatta är möjligheten till avancemang i samhället. En dugande person har i Amerika goda möjligheter att klättra på samhällsstegen oavsett sin bakgrund, hävdar flera av dem. Examina och formell utbildning väger lätt mot praktisk duglighet.[50] Man klagar på byråkrati och onödiga ämbetsmän i Sverige och vill minska statsutgifterna, förmodligen för att därigenom kunna minska skattebördorna. Delvis av samma anledning kritiseras statskyrkan av några. I ett par fall angriper man även monarkin.[51]

Alla var emellertid inte nöjda med Amerika. Några talar om utsugning och om att arbetarna i Amerika inte förstår att lägga sina röster på sina verkliga förkämpar. Flera skribenter anmärker på korruption och laglöshet. Friheten, jämlikheten och rikedomen är inte större i USA än i Sverige: "Kapitalisten regerar detta land lika hårdt som någon konung eller kejsare kan regera."[52] Dessa kritiska röster förefaller att dyka upp från 1890-talet och framåt, alltså samtidigt som industriarbetarna kom att utgöra en allt större del av utvandrarna. Det blev också mindre vanligt vid denna tid att emigranterna blev jordbrukare i Amerika; allt fler blev arbetare i städerna. Arbetarna tycks inte alltid ha funnit framtiden lika lovande i Amerika som de tidigare generationernas jordbrukare.

De besvikna rösterna är dock i avgjord minoritet bland dem som yttrar sig. Sammantaget ger breven och intervjuerna intryck av en övervägande positiv amerikabild. Amerika är landet där de hungrande och arbetslösa kan finna jord och arbete. Är arbetaren duktig, har han möjlighet att skaffa sig ett eget hem och att göra karriär ohindrad av sociala fördomar. Bakom dessa föreställningar förefaller det att ligga en berättelse om Amerika som de stora möjligheternas land, där alla människor ges en hederlig chans att

[48] Wilander, s. 113f.
[49] Barton, 1979, s. 283 och 287. *Emigrationsutredningen. Bilaga VII*, s. 144 (citat), 160, 165, 179, 203, 233, 256 och 260.
[50] *Emigrationsutredningen. Bilaga VII*, s. 151, 176, 220, 245f, 249, 253 och 258.
[51] *Emigrationsutredningen. Bilaga VII*, s. 151, 196, 207, 231, 248, 259 och 262. Barton, 1979, s. 192.
[52] *Emigrationsutredningen. Bilaga VII*, s. 150, 188f, 239 (citat), 252 och 262. Barton, 1979, s. 223ff, 227, 234, 279 och 290.

skapa sig en god tillvaro. Den enkle men driftige och strävsamme nybyggaren är denna berättelses hjälte. Amerika är ett ungt land där ny jord ständigt läggs under plogen, och var och en är sin egen lyckas smed. Amerika utvecklas genom att ge folket fria händer, medan Sverige stått stilla genom att hindra människor att förverkliga sina strävanden. I Amerika lägger sig inga ämbetsmän i människors liv, och alla har sitt att säga när beslut fattas i gemensamma angelägenheter. Välstånd åt alla och en växande befolkning skapas genom frihet och jämlikhet. Skall Sverige inte tömmas på folk måste det efterlikna Amerika och så långt som möjligt skapa samma förhållanden som där. Först då kan folkets breda massa bygga sig en framtid hemmavid.

> Nej, skapa ett Amerika i Sverige, så tror jag att edra söner och döttrar stanna hemma, annars icke. Förkorta den långa beväringstiden, gif folket allmän rösträtt, dela ut den jord som ligger öde, tag äfven bort en del utaf alla dessa löntagare, som endast lefva på arbetaren och av hvad han förtjänar.[53]

Liknande uppfattningar återfanns också hos flera svenska skribenter i slutet av 1800-talet. En Johan Andersson skrev 1870 att Sveriges fattiga insett att de kunde få det mycket bättre i Amerika. Emigrationen kunde stäckas endast om Sverige sänkte skatterna, införde politisk demokrati med allmän rösträtt och avskaffade statskyrkan. Även andra skribenter, som agronomen Axel Lindberg, framhöll Amerikas överlägsenhet med goda arbetstillfällen och rik och billig jord.[54] Den liberale journalisten och rösträttsivraren Isidor Kjellberg gjorde gällande att kroppsarbetare i allmänhet fick det mycket bättre i Amerika och att de som ville ägna sig åt jordbruk hade mycket bättre utsikter där att nå en trygg och oberoende ställning. Journalisten Johan Stadling lade störst vikt vid friheten i Amerika som immigrantdragare. Förvisso fick arbetare och jordbrukare det bra i USA, men den springande punkten skulle vara att landet gav sina invånare politisk och religiös frihet.[55] Redan från början kunde således utvandringen användas för att underbygga politiska och sociala reformkrav. Svenskarna for till Amerika för att få del av de fri- och rättigheter och den ekonomiska och sociala rättvisa som förvägrades dem i Sverige, hette det. Man anslöt sig alltså till och underbyggde de uppfattningar som uttrycktes också i de flesta amerikabrev som befattade sig med dessa frågor. Amerika visade Sverige vad som måste göras om det inte skulle förlora större delen av sin arbetsföra befolkning. Man var således inte

[53] *Emigrationsutredningen. Bilaga VII*, s. 259.
[54] Andersson, Johan, s. 7, 24ff, 31, 33f och 42. Bergström, O., s. 5, 12 och 30ff. Lindberg, Axel, s. 28.
[55] Kjellberg, Isidor, s. 12f, 16, 25 och 50f. Stadling, s. 29, 47ff, 288 och 316-320.

positiv till utvandringen i och för sig, men man såg den som ett klokt val av dem som utvandrade.

Berättelsens grundton är romantisk: Amerika visar hur människor kan skapa ett samhälle med samma möjligheter för alla och allmänt välstånd. Samhället skall avstå från att ge "herrarna" privilegier och skall låta människor njuta de rikedomar som de själva arbetat ihop i fred. Jord måste ges åt de jordlösa att bruka. Berättelsen byggs upp kring en konflikt mellan "folket" och "herrarna", och sensmoralen är nödvändigheten av att ge folket vad som det tillkommer. I Sverige är människor undersåtar, men i Amerika blir de fullvärdiga medborgare. Idealet är närmast den frie, självständige bonden med rätt att själv bestämma över sina egna affärer. Frihet och jämlikhet, förstådda som frihet från statlig inblandning och som allas lika rättigheter, är de centrala värden som denna berättelse om Amerika och emigrationen propagerar. Då skulle också motsättningarna i samhället kunna försvinna och den svenska nedgången brytas. Ideologiskt blir slutsatsen liberal: det är den enskildes frihet och rättigheter som garanterar lyckan, och samhället måste reformeras så att det erkänner detta. Man fordrar ett slags modernisering av det svenska samhället men inte genom industri eller rationalisering utan genom politiska och sociala reformer. Idéerna bygger i hög grad på agrara erfarenheter och anknyter närmast till en "lillsvensk" ideologi med bonden i centrum. Denna ideologi utgick från föreställningen om den svenska bondeklassens urgamla frihet och frammanade bilden av Sverige som en demokratisk nation av självägande bönder. Den var ett element i den svenska liberala nationalismen. Kritiken mot staten och ämbetsmännen kan också ha knutit an till den bonderadikalism som fanns i Sverige fram till 1800-talets slut och som framför allt uttryckte ogillande av statlig byråkrati och statliga aktiviteter som kostade pengar.[56] USA med sin "fria" jord och avsaknad av aristokrati får stå för en klok och lycklig utveckling i kontrast mot Sveriges förfall och orättvisor, och emigrationen från Sverige till Amerika är symptomet på denna skillnad. Det var alltså en sådan berättelse som emigrationsdebattens deltagare hade att förhålla sig till.

Emigranternas kritiker

I det föregående har jag försökt att relatera vad emigrationen var, hur den kom att uppmärksammas och vilka det var som dryftade den. Nu är det dags att säga något om vad som skulle kunna kallas "antiemigrationspropagandan", skrifter som vände sig till potentiella emigranter i syfte att förmå dem att stanna i Sverige. Flera broschyrer och pamfletter producerades av

[56] Berggren, Henrik, s. 82. Hylén, s. 27.

olika skribenter som varnade och förmanade dem som kunde tänkas gå i utvandringstankar. Nationalföreningen utgav i detta syfte ett par "folkskrifter" med titlarna *När Maja-Lisa kom hem från Amerika* och *Per Jansons Amerikaresa*, och Svenska nykterhetssällskapet publicerade *Hvad Anders lärde i Amerika*. Man strävade att bemöta vad man såg som överdrivet fördelaktiga uppfattningar om Amerika i det svenska folkdjupet.

Det fanns en föreställning om att gemene man hade en mycket positiv syn på Amerika och att detta var en väsentlig orsak till att utvandringen fortgick. Denna syn skulle motsvara den som kom till synes i emigrationspropagandan och i amerikabreven. Tillgång på jord och arbete i Amerika, liksom politisk frihet och social jämlikhet, var som vi sett centrala element i denna proamerikanska bild. Antiemigrationslitteraturen utgick från denna ljusa bild av Amerika och bestred den. I mångt och mycket formulerade den alltså en motberättelse till den berättelse som framställde Amerika som de fattigas räddare. En tidig företrädare hette C. J. Malmquist, upphovsman till pamfletten *Hvilket lands folk är månne det lyckligaste?*, som kom ut i flera upplagor i början av 1890-talet. Han hävdade att emigranterna ingalunda fick det bra i Amerika utan fick arbeta hårdare utan att för den skull lyckas att höja sig ur sin fattigdom. Många av dem svalt i själva verket, och åtskilliga hade blivit vansinniga i den obarmhärtiga miljön. I stället borde svenskarna inse hur lyckligt lottade de var som hade ett land med så hälsosamt klimat, stora naturtillgångar och allt bättre löne- och arbetsförhållanden. "Skulle vi sanningsenligt få veta om all den nöd, bekymmer, fattigdom och elände, som de allra fleste af våra emigranter gå till mötes uti det stora landet Amerika, då skulle vi häpna, men skulle då icke öfvergifva det gamla fria Sverige så lättsinnigt..."[57]

Uppfattningen att emigranterna, eller åtminstone en stor del av dem, inte lyckades särdeles bra i Amerika fortfor att förfäktas av flera debattörer även i den stora emigrationsdebatten efter år 1900. Man gjorde gällande att det var lögnaktiga broschyrer, emigrantagenter och, framför allt, tidigare emigranters överdrivna skildringar som lurade människor att överge sitt fosterland för att söka lyckan i väster. Där tvangs de att arbeta mycket hårdare än hemma, men trots det förblev de oftast fattiga. Felet var att ingen talade om de svårigheter som mötte utvandrarna i Amerika. C. J. Jakobson skrev ju också i sin motion i emigrationsfrågan 1904 att de flesta emigranter torde ångra sig och vilja återvända till Sverige, om bara tillfälle därtill erbjöds dem.

En skribent, C. Thorborg, såg emigrationens viktigaste orsaker i en alltför välvillig bild av Amerika i folkskolans läseböcker och i reportage därifrån, i emigrantagenternas annonser och i lögnaktiga broschyrer. En kommission för att studera amerikanska förhållanden behövdes verkligen, men

[57] Malmquist, s. 7f (citat s. 8), 11 och 47-54.

inte för att se vad Sverige kunde lära sig utan för att avslöja för svenskarna hur det verkligen var i Amerika. Förhållandena där skulle nämligen avskräcka från, snarare än uppmuntra till, utvandring.[58]

Tidningsmannen F. A. Wingborg varnade å det bestämdaste alla från att fara till Amerika. Hemmasvenskarna borde inte sätta alltför stor tilltro till emigranternas "rosenfärgade skildringar" av sitt nya hemland. I det nya landet mötte en främmande och ogästvänlig miljö, och invandraren måste räkna med hårt arbete, om han över huvud taget lyckades att få något arbete, och stora försakelser. "I de stora städernas gator och gränder ha tusentals gått förlorade, men om dem talas ej här hemma – endast om dem, som lyckats."[59] Sverige däremot hade stora förutsättningar och kunde erbjuda egna hem åt sin arbetarbefolkning och god jord att odla upp.[60] Likaså gjorde författarinnan Cecilia Milow gällande att emigranterna ingalunda kunde vara vissa om ett bättre liv i Amerika. Både hon, Wingborg och andra betonade också kraftigt de starka påfrestningar som det i längden innebar för emigranterna själva att trotsa fosterlandskärlekens bud. Kärleken till det egna landet var närmast ett naturfenomen, som människorna inte i längden kunde förneka. Vad som i stället behövdes var att de lät nationalkänslan omsättas i ett hängivet arbete för Sveriges bästa. En skribent, O. F. Öhrvall, skrev rent ut att emigrationen berodde på en girig önskan att förtjäna mer pengar än i Sverige, mer pengar än man behövde för sitt uppehälle. Utvandringen var alltså moraliskt tvivelaktig. Öhrvall hävdade dessutom att emigranterna inte hade rätt att genom sin utflyttning lämna sin plats i samhället och trotsa sin överhet, ty det var detsamma som att trotsa världens ordning och Guds vilja.[61]

Nationalföreningen mot emigrationen förfäktade ibland ståndpunkten att det tidigare faktiskt varit fördelaktigt att utvandra till Amerika, men att förhållandena både där och i Sverige nu förändrats dithän att det inte längre vore tillrådligt. Synen på USA som frihetens, jämlikhetens och välståndets land skulle enligt denna uppfattning en gång ha haft visst fog för sig men nu inte längre stämma överens med verkligheten. "Amerika är inte detsamma som det varit; där skär man inte längre som förr ´guldet med täljknifvarna´". Sverige erbjöd däremot numera alla sina söner och döttrar goda framtidsmöjligheter.[62] De ovannämnda berättelserna om Maja-Lisa, Per Janson och Anders handlade om bondbarn som for till Amerika bara för att där få sina förhoppningar grusade. Maja-Lisa fortsatte dock att lura de hemmavarande och därmed locka ännu fler att resa till Amerika, medan Per Janson och

[58] Thorborg, s. 8-15, 23-26, 29f, 35f och 40f.
[59] Wingborg, 1903, s. 2-7 och 9 (citat), 1907, s. 3, 10ff, 15ff och 18f, och 1912, s. 3.
[60] Wingborg, 1903, s. 12-15, 1907, s. 23ff och 1912, s. 11f.
[61] Milow, 1904, s. 3, 10, 13f, 16 och 18. Wingborg, 1903, s. 1ff. Öhrvall, s. 3-14. Starnberg, s. 15ff.
[62] Thörnberg, 1909, s. 2ff. "Res icke till Amerika" (citat).

Anders till slut lyckades att ta sig hem och skapa sig ett drägligt liv i Sverige.[63] Det sista inlägget i denna skrifttradition var Carl Bruhns pamflett *Stanna hemma!* från 1916, vari författaren skrev att det för att nå framgång i Amerika fordrades strängt arbete och beredvillighet att ta vilket arbete som helst; det var inte lättare än i Sverige. USA som invandringsland karakteriserade han med orden: "Ett himmelrike för många, en nattmara för de flesta, men en självförvållad nattmara."[64]

Det genomgående temat i dessa skrifter var att Amerika inte var vad det sades vara; där fanns ingen ljus framtid att erövra. Den kloke arbetaren stannade hemma i Sverige och sökte medelst en strävsam livsföring bygga upp en ställning här utan att drömma om oöverkomliga rikedomar i fjärran land och välva fantastiska luftslott. Emigranternas motiv var nämligen ytlig materialism, ofruktbart dagdrömmeri och överdrivna krav på tillvaron. De led av moraliska defekter i det att de både var godtrogna, vinningslystna och saknade den rätta fosterlandskärleken. I Amerika fick de sitt straff: där väntade dem nöd, slit och umbäranden. Här skymtar en berättelse om Sverige och Amerika. Sverige är på väg uppåt och framåt mot större välstånd och möjligheter för den driftige och omdömesgille, under det att USA har sin bästa tid bakom sig; åtminstone kommer dess rikedomar inte utvandrarna till del. Berättelserna har en konservativ ideologisk ton: Sverige är bättre än sitt rykte, och det drömda himmelriket på jorden, det mytiska Amerika, finns inte. Förhållandena i Sverige är i grunden goda, och om utvandrarna stannar, kommer de att bli ännu bättre. Ett agrart ideal omhuldas: framtiden finns inom jordbruket. Strävsamt arbete skapar en sund och moraliskt rakryggad människa, som gör vad hon kan utifrån de förutsättningar som givits henne i stället för att klaga och försöka att fly undan. Denna rotfasta människa är berättelsens hjälte. Social stabilitet och traditionella värderingar skall utgöra samhällets grund. Av Amerika har Sverige ingenting att lära. En god sak lär sig dock emigranterna i Amerika: att arbeta hårt. Där lönar sig inte arbetet för dem som utför det, men arbetsintensiteten i sig är en god sak. Det är denna flit, initiativkraft och företagsamhet som behövs för att Sverige skall kunna blomstra.

Anders, Per Janson och Maja-Lisa i antiemigrationsberättelserna har alla en bakgrund inom jordbruket, och de båda förra hyser troligen planer på att bruka jorden också i Amerika. Per Janson lyckas till och med att skaffa sig en gård men blir lurad. Båda ägnar sig också åt jordbruk när de väl kommer hem igen. I dessa berättelser finns ingen fri jord som ligger och väntar på emigranten. I stället tvingas han oftast att ta fabriksarbete, där han reduceras

[63] Swanston Howard, s. 5f och 9f. Lindblom, s. 3ff, 19f, 30ff och 38ff. Starnberg, s. 6, 10f, 21ff och 28-44.
[64] Bruhn, s. 5 (citat) och 7f.

till en liten kugge i ett stort, opersonligt och hänsynslöst maskineri. Detsamma gäller också i andra berättelser, som den i tidskriften *Praktiskt Landtbruk* publicerade "En sannsaga", vari det visserligen finns gott om jord i USA men ett strängt klimat och inga byggnader.[65]

Denna upptagenhet med jordbruket kan bero på tre grundläggande antaganden om emigrationen som var spridda vid denna tid och som Nils Edling påpekat: att utvandringens huvudorsaker var drifts- och arbetsförhållandena inom jordbruket; att de dåliga bostadsförhållandena, både i städerna och på landsbygden, var en annan viktig faktor; och att emigranterna lämnade Sverige på jakt efter egen jord att bruka. Lars Wendelius menar att tron på det agrara Amerika fortfarande kunde vara stark i början av 1900-talet, ehuru det kom att spela en mindre roll i den svenska föreställningsvärlden än det tidigare gjort.[66] Amerikabreven gav ju också vid handen att längtan efter en egen torva varit ett betydelsefullt motiv för åtskilliga emigranter. Det mot den bakgrunden föga förvånande att till exempel Wingborg argumenterade mot utvandringen från Sverige med att framhålla de goda möjligheterna att förvärva jord här.

Viktigt var också att en konservativ opinion i en period av snabb industrialisering och samhällsomvandling kom att idealisera den självägande svenske bonden, som sågs som nationens friska kärna och fasta grund. Bonden ansågs stå för en sund konservatism, strävsamt arbete och fosterlandskärlek. I en tid av rörelse och förändring uppfattades bondeklassen som en källa till stabilitet. Det som hotade den fria bondeklassen var därför ett hot mot hela samhället. Jordägande ansågs ge immunitet mot socialism och samhällsomstörtande idéer. Den som ägde ett eget hem hade ett egenintresse av lag och ordning och den rådande samhällsordningens bestånd. En romantisering av naturen, landsbygden och den gamla bondekulturen förekom också inom den politiska vänstern och slog således an strängar även utanför politiskt konservativa kretsar. Denna romantik var vanlig även inom litteraturen och konsten kring sekelskiftet.[67] Den så kallade socialkonservatismen var ofta skeptisk mot industrisamhället och ville slå vakt om den agrara livsformen. Oron för industrialismens och den urbana livsstilens faror kunde färga av sig också på amerikauppfattningen. Med storstädernas växt hotades nu även den amerikanska bondeklassen och med den de bästa elementen i den amerikanska nationalkaraktären. Carl Sundbeck, som 1902 understödd av svenska staten företog en resa bland svenskamerikanerna, skildrade utvandrarna och deras ättlingar mycket entusiastiskt. För honom

[65] Starnberg, s. 3, 9, 36f och 40. Lindblom, s. 3f, 31f och 33ff. "En sannsaga", s. 505.
[66] Edling, 1996, s. 208. Wendelius, 1996, s. 257 och 260.
[67] Sörlin, s. 188-191. Edling, 1996, s. 95-98. Larsson, Jan, 1994, s. 65f. Edquist, s. 115, 12f, 173f, 179, 187, 200 och 207f. Hägg, s. 47ff och 52f.

var svenskamerikanerna i första hand ett bondefolk, liksom hemmasvenskarnas robusta stomme. Ett inslag av civilisationskritik fanns i flera av antiemigrationsskrifterna. Carl Bruhn lokaliserade för sin del den friske och sunde "kärnamerikanen", som ännu besatt heder, moral och kraft, till landsbygden. Det nya Amerika, det industrialiserade, urbaniserade och kommersialiserade Amerika, såg han däremot som depraverat och hänsynslöst. Detta var en del av den utveckling som gjorde det allt mindre gynnsamt att utvandra till Amerika. Den individuella frihet och självständiga ställning som emigranterna drömde om kom på skam i det stora industriella maskineriet.[68] Det var det industrialiserade och urbaniserade Amerika, ställt i kontrast mot det goda lantlivet i Sverige, som framför allt knäckte de svenska utvandrarna.

Samtidigt som emigrationen upphöjdes till ett centralt samhällsproblem, gjordes upprättandet av egnahem till dess patentlösning. Egnahem som politiskt begrepp kunde handla om bättre bostäder för arbetarna, såväl jordbruks- som industriarbetarna, men också om bärkraftiga småjordbruk. På landsbygden tänkte sig somliga att skapa en klass av självständiga småbönder, medan andra föreställde sig hem och små jordlotter åt jordbruksarbetare som skulle utgöra en stabil och rotfast arbetsstyrka åt storjordbruken. Som Edling betonar kunde egnahemspolitiken både fungera som ett konservativt projekt för att åvägabringa samhällelig stabilitet och bekämpa moderniseringen och som ett socialliberalt projekt för att leda moderniseringen åt ett nytt håll. Det är ofta svårt att dra gränsen mellan dessa båda projekt.[69] Både C. J. Jakobson och Ernst Beckman förordade egnahem som ett medel mot utvandringen. Slutsatsen, uttalad eller outtalad, i flera berättelser om bönder eller jordbruksarbetare som utvandrar är att småbruken i Sverige borde stödjas kraftfullare. Däremot kan det finnas olika uppfattningar om hur dessa egnahem skall vara utformade. Antiemigrationslitteraturen är inte särskilt tydlig på den här punkten. Anders i *Hvad Anders lärde i Amerika* skaffar sig ett eget hem men det ligger på en annans jord, och han blir således inte någon självvägande bonde utan jordbruksarbetare.[70] Antiemigrationsskrifternas bild av Sverige ligger förmodligen nära jordbruksintressenas syn på Sverige och på sin egen roll.

---

[68] Sundbeck, 1904c, s. 474f. Bruhn, s. 36. Starnberg, s. 31f och 36f. Thyréen, s. 6.

[69] Edling, 1996, s. 369ff och 373f. I en senare uppsats karakteriserar Edling egnahemsideologin som liberal och framhåller att den byggde på värden som självtillit, enskild förkovran och marknadsdeltagande. Statsvetaren Fredrika Lagergren kallar den också individualistisk och ställer den mot en kollektivistisk folkhemsideologi. Jag menar dock att den lika väl kunde fylla socialkonservativa syften att främja jordägandet som ett medel att stärka människors ansvarstagande och som en motvikt till social oro. Svenska konservativa försvarade bondeklassen med moraliska argument som inte utgick från en liberal individualism utan från en organismteori om samhället. Se Edling, 1998, s. 36, och Lagergren, s. 125f, samt Hylén, s. 41ff, 67 och 94.

[70] Starnberg, s. 40.

De berättelser och debattinlägg som här skärskådats har som sagt en agrarkonservativ tendens. Det är modernäringen som utgör samhällets grund och i dess hägn som människor finner trygghet, tillfredsställelse och lycka. Här avspeglas en syn på utvandringen och dess orsaker som ligger nära den som manifesterades i C. J. Jakobsons andrakammarmotion 1904. De flesta författarna är nöjda med Sverige sådant som det är och förehåller läsarna att de också borde vara det. En aktivare egnahemspolitik kan behövas, men egentliga förändringar är onödiga. Emigrationen är inget skäl att ifrågasätta den rådande ordningen. Felet ligger hos svenskarna själva, som inte vill inse sina goda förutsättningar. Sverige, säger de här berättelserna, är inte dömt till fattigdom; vad som fordras är emellertid att människorna stannar kvar och satsar på en framtid här. Det goda livet är ett lugnt lantliv med strävsamt arbete, fosterlandskärlek och ett stabilt hem. I Amerika blir svenskarna rotlösa och depraverade, men i Sverige kan de bli ett rejält, förnöjsamt och lyckligt folk.

Troheten mot fosterlandet och det svenska är central. Man bör glädja sig åt det svenska, som inte är underlägset något annat. Det finns inget skäl för svenskarna att ta till sig amerikanska seder eller bruk. När svenskamerikanerna kom på tal framstod amerikanisering gärna som ett slags kulturförstöring. Svenskamerikanerna kunde framställas som smaklösa uppkomlingar, som försökte att imponera på de hemmavarande genom billigt prål – den fiktiva Maja-Lisa var ett exempel. Dessvärre gjorde de inte detta utan framgång. Svenskarna tog intryck av sina vänner och släktingar i Amerika. Det amerikanska inflytandet försvagade den gamla allmogekulturen och påskyndade dess förfall. Gamla gedigna folkliga kulturskatter fick lämna plats i bondehemmen för allehanda främmande nymodigheter och krimskrams. Traditionella byggnadsstilar, klädskick, folkseder och inredningssätt lades av, liksom traditionella föreställningar och tänkesätt. Detta försvagade den svenska jordbrukarbefolkningen, som ju betraktades som nationens kärna. Denna andliga försvagning drabbade alltså hela nationen.[71] Här fanns en oro för allt vad hela den moderna tiden kunde föra med sig; det var ju också under de här decennierna som nationalromantiken blommade och ansträngningar gjordes att bevara allmogekulturens skatter åt eftervärlden.

Berättelsen är i grund och botten romantisk: de goda svenskarna har alla förutsättningar att bygga upp en lycklig tillvaro för sig själva i Sverige genom träget arbete. Berättelsens funktion att förmå människor att stanna i Sverige är central: Sveriges goda sidor betonas och ställs mot Amerikas dåliga. Den emotionella laddningen är ofta stark: man vädjar till svenskarnas kärlek till hem och land. Men man söker också visa dem att de inte har något att vinna

[71] O'Dell, s. 94ff. Hülphers, s. 14ff. *Emigrationsutredningen. Bilaga X*, s. 82. Boëthius, Simon, s. 294.

på utvandringen. Det finns drag av föreställningar om *Gemeinschaft* och *Gesellschaft* här. Dessa begrepp betecknar två skilda samhällstyper, som bör ses som idealtyper. En gemeinschaft är en lokal gemenskap med givna positioner för sina medlemmar. Den fungerar genom personliga relationer och gemensamma värderingar. Å andra sidan kan den begränsa den enskildes frihet. En gesellschaft är däremot en marknad, där relationer mellan människor bygger på kontrakt och rationella kalkyler om egna fördelar. Individerna är i princip fria, oberoende och jämlika men därför också ensamma. Motsatsparet myntades av den tyske sociologen Ferdinand Tönnies för att åskådliggöra moderniseringens innebörd. Gesellschaft hör enligt honom det moderna industrialiserade och urbaniserade samhället till.[72]

Moderniseringsprocessen fick många att ställa en hotad traditionell gemenskap mot den rotlöshet som präglade storstädernas arbetarmassor. En sådan bild kan anas i antiemigrationstexterna; det småskaliga, rotfasta hem- och familjelivet, fyllt av vardagens små glädjeämnen, kontrasteras mot den ensamma och otrygga tillvaron i det stora Amerika, där människor lurar, sviker och utnyttjar varandra. Den nationella gemenskapen är en av de saker som förser människor med ett överordnat värde att hålla sig till i sina strävanden. Den historiskt framvuxna nationen är en organism som individerna ingår i och är skyldiga lojalitet. Det fäderneärvda och svenska måste förvaltas och skyddas mot individuell egoism och penninglystnad. Nationalismen påminner i vissa avseenden om den integrala med dess betoning av plikten mot nationen och troheten mot auktoriteter och hierarki.

I den proamerikanska berättelsen stod Amerika för den enskildes möjlighet att arbeta sig ur sin fattigdom och att bli en respekterad samhällsmedlem. Implikationen för Sveriges del var liberal eller rentav radikal: genomgripande förändringar av samhället fordrades för att det skulle kunna komma på fötter. Mot detta ställer antiemigrationsberättelsen ett annat resonemang: emigrationen gynnar USA men inte emigranterna själva, som utnyttjas hänsynslöst. Individen når inte frihet i Amerika utan försvinner i ett omänskligt maskineri, ensam och utsatt som han är i Amerikas gesellschaft. Sveriges kris är i grunden snarast ideell: människor drömmer om rikedomar och äventyr i stället för att nöja sig med mer realistiska mål som kan nås hemma i Sverige. I själva verket är det Sverige som erbjuder de goda framtidsutsikterna. Inte sällan får berättelsen en periodisering som förlägger skiftet till samtiden: USA har börjat att stagnera, medan förhållandena i Sverige blir allt bättre. De centrala värden som berättelsen propagerar är strävsamt arbete och nationell sammanhållning. Där amerikabreven ställt folket mot herrarna, talar denna berättelse om gemensamt arbete för landets

[72] Tönnies, s. 3f, 16ff, 22-27, 46f, 49-54, 60-67, 94f, 279 och 282ff. Asplund, Johan, 1991, s. 42f, 63f och 71-80.

bästa. Slutsatsen blir konservativ. Den som är lojal mot nationen och accepterar det givna samhället i stället för att klaga kan nå längre än den som flyr till främmande land. Moderniseringen är något amerikanskt; Amerika får representera ett dubbelt hot mot den stabila lantliga nationella gemenskapen – utvandringen och industrialismen.

Sammanfattning

Emigrationsfrågan hade uppmärksammats redan under 1800-talet men gjordes på allvar till en samhällsfråga under åren närmast efter sekelskiftet 1900.Den förblev sedan aktuell fram till att emigrationsströmmen utsinade i början av 1920-talet. Frågan engagerade en stor del av de politiskt och kulturellt ledande kretsarna i Sverige: det initiativ som ledde fram till att emigrationsutredningen tillsattes togs av en reformvänlig liberal grupp, men frågan hade dessförinnan uppmärksammats av agrara intressen, försvarsvänner och konservativa. Samma år som utredningen påbörjade sitt arbete bildades Nationalföreningen mot emigrationen, som fick en rad prominenta medlemmar. En dominerande syn på emigrationen etablerades tidigt under denna period. Utvandringen ansågs beröva Sverige den arbetskraft som landet så väl behövde och var därför av ondo. Sverige gick tillbaka, medan Amerika kunde dra nytta av dess arbetskraft. Sveriges ekonomiska och sociala stabilitet förutsatte att utvandringsströmmen kunde hejdas.

Det tidiga 1900-talet var på många sätt en turbulent och konfliktfylld period. Stora samhällsförändringar ägde rum, gamla strukturer bröts ner och nya samhällsgrupper växte fram. Med den tilltagande industrialiseringen och urbaniseringen började olika grupper av företagare och tekniker göra sig alltmer hörda, och den växande industriarbetarklassen och dess organisering upplevdes som ett hot av många. Modernitet och tradition ställdes mot varandra. Motståndet mot den pågående moderniseringen manifesterades bland annat i en idealisering av den svenska bondestammen, som betraktades som nationens fasta kärna. Reagrariseringsidéer gjorde sig gällande i form av egnahemsrörelsen; folkets band till jorden skulle återställas.

Sociala missförhållanden ansågs också bidraga till emigrationen. Särskilt socialliberala och socialkonservativa aktörer såg detta som en bekräftelse på nödvändigheten att integrera arbetarklassen i samhället. Ett uttryck för strävandena att försona samhällets olika grupper med varandra var maningarna till nationell samling. Den nationella identiteten skulle stärkas och göras till en samlingspunkt för de skilda intressena. I seklets början vann också en ny, optimistisk syn på Sveriges utvecklingsmöjligheter utbredning: landet ruvade på stora, outnyttjade naturtillgångar och hade potential att bli ett rikt land. Vad som krävdes var att man grep sig verket an med friska krafter.

Härvid behövdes den svenska arbetskraften; därför motverkade emigrationen Sveriges ekonomiska utveckling.

Den folkliga uppfattningen om Amerika var förmodligen inte enhetlig, med den tycks, såvitt man kan bedöma, ha varit övervägande positiv, vilket framstår som rimligt mot bakgrund av att utvandringen ju fortsatte. Framför allt ansågs Amerika erbjuda arbete och bättre löner. Eliterna utgick också från att folkets massa såg positivt på USA. I många amerikabrev, brev som utvandrare skickade hem till Sverige, och i flera under 1870- och 80-talen utgivna skrifter om utvandringsspörsmålet tecknades en berättelse som ställde ett rikt och hoppingivande Amerika, med frihet och jämlikhet för den vanliga människan, mot ett fattigt och tröstlöst Sverige, präglat av ståndsskillnader och överhetsvälde. Denna liberala berättelse framhöll individens frihet och möjligheter i Amerika och hennes ofrihet och underordning i Sverige. Amerika lämnade Sverige allt längre efter sig i utvecklingen. Denna process var inte oundviklig, men Sverige måste för att kunna rädda sig genomföra en genomgripande samhällsomdaning med allmän rösträtt, ämbetsmannaväldets avskaffande, större religiös frihet och en omfördelning av jorden till de obesuttnas förmån. Dessa krav kan ses som ett program för en svensk modernisering som inte innebar industrialisering utan politisk demokrati och reformer för att motverka landsbygdens proletarisering. De torde också i hög grad ha återspeglat de agrara samhällsklassernas erfarenheter. Med dessa utgångspunkter framstod egnahemsrörelsen som ett riktigt svar på landets problem. Industriarbetarna, vars antal ökade snabbt från 1890-talet, skulle kunna antagas vara mindre intresserade av jordtillgången och mer av industrins löner och arbetsförhållanden, vilket möjligen skulle kunna bekräftas av de missnöjda röster som dyker upp då och då i amerikabreven från denna tid och framåt.

Den liberala amerikaberättelsen[1] blev utgångspunkten för de försök som gjordes att förmå utvandrarna att stanna i Sverige. En mängd texter utgavs som närmast kan karakteriseras som antiemigrationspropaganda. Texterna kunde skilja sig åt, men i de flesta kan man se en agrarkonservativ berättelse, som går ut på att folket vill ha jord, och det kan det, tvärtemot vad man tror, få i Sverige men knappast längre i Amerika. I denna berättelse står Amerika för förfallet och Sverige för framsteget: i Amerika har utvandrarna inte längre något att hämta utom nöd och motigheter, men i Sverige finns det jord att odla och svenska stugor att timra. Amerika som lyckans land är en myt, som appellerar till karaktärssvaga människor. Framtiden ligger inte längre i Amerika utan i Sverige. Men den svenska framtiden skall byggas på grundval av de goda traditionella värden som är svenska, på jordbruket och på en fosterlandskänsla som motverkar egoism och materialism. Svaret på emigrationens problem är nationell samling kring den traditionella kulturen.

Dessa åsikter om utvandringens berättigande återspeglade olika sätt att

uppfatta det svenska samhället och dess framtidsutsikter vid denna tid. Det bestående samhällets kritiker ville se stora förändringar i riktning mot demokrati och hjälp åt ett proletariat som ännu till stor del fanns på landsbygden. Dess försvarare betraktade däremot demokratisering och industrialisering som hot mot stabiliteten och de traditionella värderingarna. Utvandringen kunde användas som ett vapen om den tolkades som ett symptom på brister i samhället.

En grundberättelse?

Det finns vissa gemensamma grundläggande teman i den agrarliberala och den agrarkonservativa berättelsen. Båda utgår från antagandet att utvandringen gynnar Amerika och missgynnar Sverige och att den är ett tecken på att något är fel i Sverige. Deras förklaringar av emigrationen kretsar också kring samma problem: förhållandet mellan nytt och gammalt, jämlikhet och hierarki samt individ och kollektiv. Dessa tre motsatspar strukturerar en grundberättelse om vad det betyder för Sverige att närma sig Amerika. Amerikanisering innebär att flytta sig närmare det nya, och det nya är större jämlikhet mellan individer och större frihet för individerna i förhållande till samhällsgemenskapen och varandra. Den liberala berättelsen kommer först, åtminstone logiskt sett; den agrarkonservativa kan ses som en motberättelse.

Debattörernas val av teman och motiv var inte helt fritt eller godtyckligt. Det fanns redan en tradition om Amerika, både muntlig och skriftlig. När Amerika kom på tal aktualiserades genast bestämda problemområden, föreställningar och associationer, som både debattörerna själva och deras publik hade. Det var svårt för dem att förbigå dessa teman. Däremot hade de möjlighet att dra sina egna slutsatser av och bygga sina egna berättelser på de övergripande tendenser som Amerika föreföll att representera. Ett centralt tema var att USA stod för det nya och unga, Sverige för det gamla och traditionella. En positiv värdering av USA innebar ett ställningstagande för en förändring av det rådande samhället och minskad bundenhet vid vissa av dess traditioner. Omvänt var en negativ amerikasyn ett försvar av en traditionell, historiskt grundad identitet och av hävdvunna institutioner.

Relationen mellan jämlikhet och hierarki kommer också ständigt på tal. Hur denna relation uppfattas är av central betydelse för hur det amerikanska samhället förstås. Med Amerika som förebild skall förändringen medföra de traditionella hierarkiernas upplösning. Folkets breda massa skall göras delaktig i samhällslivet på mer jämlika villkor än tidigare i Sverige. Det gäller både politiskt, genom allmän rösträtt och folkval av högre befattningshavare, och ekonomiskt och socialt, genom tillgången på jord, de högre lönerna och de större karriärmöjligheterna. De lägre samhällsklasserna måste integreras i samhället. De måste fås att känna samhörighet med de andra som

lever inom landets gränser, med den svenska kulturen och de svenska politiska institutionerna. Alla i samhället måste förmås att anse sig ha gemensamma intressen och ett gemensamt ansvar.

En tredje punkt är relationen mellan individen och kollektivet. I USA sätts inga hinder för den dugande enskilda individen att bestämma över sitt eget liv. Friheten i Amerika är friheten från ämbetsmän och från kontroll uppifrån. Det står envar fritt att handla efter eget gottfinnande och att välja vilken bana som han önskar.

Enligt dem som försvarar emigranterna beror utvandringen på att folket förtrycks och utnyttjas i Sverige medan det får sin fulla frihet och självständighet i Amerika. Där har alla lika mycket att säga till om. Det unga Amerika tyngs inte som Sverige av ståndsfördomar och föråldrade samhällsinstitutioner. Det nya, det amerikanska, är friskt och uppbyggande. Amerika låter individen skapa sin egen lycka. Det är en klassiskt liberal framstegsberättelse om en utveckling från kollektivism och ofrihet till individuell frihet. Folket skall befrias ur förtryck och elände. För de konservativa emigrationsbekämparna är utvandringens orsaker i stället otacksamhet och vanföreställningar om Amerika hos svenskarna. Man vänder på liberalernas påståenden: Amerikas ungdom ger det en brist på stadga och gemenskap som kan skydda individen mot övergrepp. Det nya är nedbrytande. När inga auktoriteter eller högre principer vägleder människorna, utnyttjar de varandra i stället för att arbeta hederligt. En sådan frihet och jämlikhet innebär anarki och förfall. Sverige har fördelen av en solid samhällsordning och den trygghet som den erbjuder de enskilda. Vissa agrarkonservativa lägger dessutom till ett tema om den omänskliga industrin i Amerika, som förvandlar de stolta emigranterna till fattiga trälar. Den är ytterligare ett sätt varpå människor utnyttjas i Amerika. I Sverige finns det däremot ännu jord, och samhället har mänskliga proportioner. Emigranterna kan förvisso i Amerika lära sig något nyttigt, nämligen vikten av arbetsamhet, skötsamhet och företagsamhet. Men det kostar dem umbäranden och kamp. Vore de kloka, skulle de satsa på att lära sig dessa dygder hemma i Sverige.

3. Att flytta Amerika över till Sverige. Kris och självkritik

Inledning

Vid sidan av de skrifter som direkt kritiserade eller försvarade emigrationen bedrevs samtidigt diskussioner med inlägg som inte riktade sig direkt till dem som gick i utvandringstankar. Syftet var här i regel inte så mycket att varna för Amerika och framhålla möjligheterna i Sverige, utan fastmer att analysera utvandringens orsaker i termer både av svenska brister, som borde avhjälpas, och av amerikanska fördelar, som Sverige i möjligaste mån borde tillgodogöra sig. Debatten fördes i första hand i en mängd tidskrifter, i form av diverse småskrifter och genom kommentarer i reseskildringar. Inläggen vände sig till en betydligt mindre läsekrets än de mer polemiska kommentarerna. Å andra sidan tillhörde läsarna ofta samhällets inflytelserikaste grupper. Visserligen ansåg man i regel att svensken i gemen hade en romantiserad bild av Amerika, men detta var inte hela problemet. Emigrationen skapade en identitets- och legitimitetskris, som i sin tur gav anledning till självkritik. Här växte en annan berättelse fram, som mer anknöt till emigrationens försvarare: utvandringen var ett symptom på ett långvarigt svenskt förfall, som gjort landet fattigt och efterblivet. Det måste till praktisk handling för att komma till rätta med de fel och brister som tillåtit landet att förblöda genom den långvariga utflyttningen. Medan antiemigrationslitteraturen förnekade att det fanns något större verkligt problem i Sverige, ansåg de som engagerade sig i den egentliga emigrationsdebatten i allmänhet att något faktiskt måste förändras.

Sverige behövde moderniseras, varvid Amerika kunde visa vägen. Slagordet "att föra Amerika över till Sverige" togs upp av en del reformvänner. Detta bör dock inte uppfattas som att endast den politiska vänstern sökte förebilder att kopiera i Amerika. Föreställningar om behovet att anamma valda delar av amerikanska metoder och lösningar på de problem som Sverige stod inför fanns på såväl höger- som vänsterhåll, även om de inte alltid sammanföll till sitt innehåll. Beträffande behovet av ekonomisk uppryckning och utveckling tycks emellertid en bred enighet ha rått som omfattade såväl konservativa som liberala kretsar. Behovet att lära av Amerika var ett genomgående tema i debatten, och man sökte att identifiera de faktorer som gav det stora landet i väster ett försprång i konkurrensen om de svenska utvandrarna. Dessa faktorer kopplades till de problem man ansåg att Sverige hade att brottas med. Jag skall här försöka att strukturera och begripliggöra

dessa diskussioner med hjälp av teman, som i sin tur kan inordnas i en större berättelse om vad en svensk modernisering borde innebära. Teman är valda för att samla åsikter och förslag som jag funnit ständigt återkommer i materialet och är ordnade efter sin olika grad av generalitet och konkretion.

Amerikas väg till välstånd

Trots att man varnade emigranterna för att tro på allt som sades om USA, accepterades i debatten allmänt antagandet att Amerika faktiskt erbjöd svenskarna något som Sverige saknade. Åtminstone på vissa områden hade Amerika gjort verkliga framsteg, medan Sverige förfallit. Amerika hade byggt upp ett gediget materiellt välstånd, som kunde locka svenska utvandrare med goda löner och en hög levnadsstandard. Det hade gynnats av goda naturliga förutsättningar, men sådana goda förutsättningar hade även Sverige, hävdade många. Emigrationen var ingen naturlag. Skillnaderna mellan de båda nationernas utveckling berodde inte på olikheter i naturtillgångar utan ansågs vara betingade av grundläggande skillnader mellan svenskarna och amerikanerna i kultur och mentalitet.

Dessa skillnader behövde utforskas för att man skulle kunna få till stånd verkliga förändringar i Sverige. Amerika kunde här i hög grad fungera som Sveriges "Andre" och visa vad som fordrades för att hävda sig i konkurrensen mellan nationerna – denna konkurrens var ju mycket påtaglig i tävlingen om de svenska utvandrarna. Det blev fråga om ett ideologiskt bruk av en berättelse om det amerikanska och det svenska i så måtto att vissa allmänna teman fick ange en generell önskvärd färdriktning för Sverige, vilket sedan i sin tur kunde motivera mer specifika förslag för att nå fram till de eftersträvade målen. Moderniseringsprojektet blev mycket vittfamnande, och dess innehåll motiverades med en berättelse om hur Amerika nått sina framgångar.

Företagsamhet och oföretagsamhet

Det var vid den här tiden vanligt att tala om "folkkaraktärer" eller "nationalkaraktärer". Nationalkaraktären var en nationellt särpräglande mentalitet, djupt rotad i folkets sinnen. Den behövde inte nödvändigtvis vara oföränderlig, men den förändrades endast relativt långsamt. Med dess hjälp kunde man förklara olika drag som tycktes vara beständiga i Sveriges eller andra länders andliga eller materiella odling. Den var en seg struktur som levde vidare bakom dagshändelser och tillfälliga konjunkturer. Man kunde också tala om "anda", som var ett slags kollektivt förhållningssätt, som avspeglade sig i kulturen och i individernas beteende. Även den var mer beständig än de

snabba svängningarna i tidens kulturella och politiska liv. Det står dock inte alltid klart hur seg man tänkte sig den; somliga förefaller att ha tänkt sig att den relativt enkelt skulle kunna förändras i önskvärd riktning genom en riktig folkuppfostran. I emigrationsdebatten diskuterades tre gruppers egenskaper eller karaktärer: svenskarnas, amerikanernas och svenskamerikanernas. Nationalkaraktären ansågs vara en viktig del av förklaringen till amerikanernas försteg på arbetets och den materiella utvecklingens områden.

I synnerhet *svenskarnas* nationalkänsla eller brist på sådan blev föremål för livlig diskussion inom ramen för den nationalistiska diskurs som blev dominerande kring sekelskiftet. För att en sann nationell samling kring ett modernt, föryngrat, slagkraftigt Sverige skulle kunna förverkligas fordrades att den nationella identiteten blev den primära. Motsättningar mellan sociala klasser eller intressegrupper måste underordnas arbetet för det gemensamma bästa. Endast så kunde de nödvändiga reformer som gav inre sammanhållning och yttre styrka genomföras. Den nationella identiteten ifrågasattes inte, men emigrationen gjordes till ett symptom på och en symbol för bristen på insikt om de förpliktelser som denna identitet medförde. Med den rätta fosterlandskänslan skulle det svenska folket inte överge sitt land utan stanna och arbeta för dess välgång i stället. Vissa hävdade dock att reformerna måste komma först och fosterlandskänslan sedan, men även de talade gärna i termer av Sveriges nationella intressen.

Det var få som utmanade antagandet att ekonomiska orsaker i första hand låg bakom den stora utvandringen. Men vid sidan av dessa ansågs det även finnas andra faktorer som medverkade. En sådan var folkkaraktären. Patrik Hall kallar dessa båda delar av emigrationsfrågekomplexet ”kroppen” och ”själen”.[1] Folkkaraktären innehöll drag som gjorde svenskarna mer benägna att utvandra än de behövt vara. Som tidigare framgått framställde gärna de skrifter mot emigrationen som utgavs emigranterna som moraliskt klandervärda. Utvandrarna var moraliskt naiva och lät sig luras av skönmålningar av Amerika, de var oförnöjsamma och ville inte arbeta strävsamt för sitt dagliga bröd här hemma utan tjäna förmögenheter i främmande land. De övergav sitt fosterland för egen snöd vinnings skull – de var nationens fanflyktingar. Inte minst bidrog de till emigrationens fortsättning genom sitt skryt och sina överdrivna och vilseledande uppgifter till de hemmavarande. Denna syn på emigranterna och deras motiv fick emellertid också mothugg, inte minst från reformvänner som betonade missförhållandena i Sverige och deras del i utvandringen. Deras attityd anslöt sig mer till den liberala: emigranterna handlade som de gjorde därför att det framstod som deras bästa utväg, och om man ville få dem att stanna, måste man också göra det attraktivare för dem att stanna.[2]

[1] Hall, Patrik, s. 234 och 241.
[2] Lundborg, 1905b, s. 51.

Advokaten G. Thyréen såg en i rasen nedlagd ärftlig folkkaraktär som den stora och viktiga orsaken till utvandringen från Sverige till Amerika. Germanerna längtade bort till något större och bättre än det som de hade. De beundrade det utländska, vilket berodde på deras nyfikenhet, upptäckarlust och kunskapsbegär. USA hade mycket större resurser än Sverige, och germanen kände sig inte leva med lika små och begränsade förutsättningar där som här. Det amerikanska samhället var utformat av svenskarnas rasfränder och passade därför dem bra. Thyréens lösning på detta dilemma var att omdana Sverige i enlighet med rasegenskapernas krav. På sätt och vis skulle Sverige amerikaniseras, ty amerikanisering var enligt Thyréen detsamma som "nygermanisering".[3]

Enligt en betydligt vanligare uppfattning var det dock inte så mycket längtan efter större vyer som bristen på sådana vyer som var roten till det onda. Svenskarna ansågs vara tröga och passiva, i synnerhet i ekonomiska ting. De tog därför inte vara på sina industriella och kommersiella möjligheter, varför deras land följaktligen kom ekonomiskt på efterkälken. Här krävdes bättring.[4] Rudolf Kjellén utgick från att den internationella scenen präglas av kamp och tävlan mellan de olika staterna. Sverige hade svårigheter att hävda sig i denna tävlan, vilket bland annat yttrade sig i emigrationen och i unionsupplösningen 1905. Detta var dock inget nödvändigt tillstånd: Sverige hade en hög andlig kultur och rika naturtillgångar, som väntade på att tas i bruk. Vad som saknades var *viljan* att förverkliga dessa möjligheter, och denna brist hade ytterst sin grund i en svag nationalkänsla. "I nationalkänslan se vi nämligen intet annat än det som hos den enskilde framstår som naturlig självkänsla och självtro; d. v. s. den kraft, med hvilken man går lifsduglig och arbetslustig genom världen."[5] Ett folk går under därför att det inte längre är medvetet om sina fel, förklarade Kjellén. Medan generationer kommer och går utbildas en särskild nationalanda, som inte är detsamma som tidsandan, vars natur är mer internationell men också mycket flyktigare. Folkkaraktären är dock inte ärftligt nedlagd i ett folk i sig utan formas i samspel med landets natur under tidens gång. Sålunda gör Norges fjällandskap att norrmännen har en annan nationell karaktär än svenskarna med deras skogs- och slättbygder.[6] Professorn Nils Stjernberg skrev i emigrationsutredningen i Kjelléns anda att den svenska konsumtionslystnaden inte kompenserades av arbetsintensitet eller företagsamhet, vilket ytterst hade sin grund i bristande nationalkänsla. Denna svenskarnas läggning kunde förändras men endast långsamt.[7]

---

[3] Thyréen, s. 4f, 156, 162 och 171f.
[4] "Svenskarne och kooperationen", s. 23. *Emigrationsutredningen. Bilaga XVII*, s. 155f.
[5] Kjellén, 1908a, s. 3-7 (citat: s. 3).
[6] Kjellén, 1906, s. 75f, 135, 164f, 167f och 181f.
[7] *Emigrationsutredningen. Bilaga XVIII*, s. 87-90.

Längst utvecklades resonemanget kring nationella karaktärsegenskaper nog av Gustav Sundbärg. Även han utgick från en avsaknad av fosterländskhet i Sverige. Det som fanns i Sverige, menade han, var lokalpatriotism, inte nationalkänsla. Sundbärg skrev emigrationsutredningens bilaga XVI med undertiteln *Folklynnet och utvandringen* (1911); den utgavs också som en fristående bok och blev mycket såld och läst. Här utreder Sundbärg vari svenskarnas nationalkaraktär består och vad dess betydelse för emigrationen varit, både direkt och indirekt. Huvuddragen i sin analys hade han redan tidigare i korthet dragit upp i uppsatsen "Emigrationen" från 1908.

Svenskarna har fantasi, menar Sundbärg, vilket bland annat tar sig uttryck i längtan till det som är fjärran och beundran för det som är främmande och obekant. De har ett livligt intresse för och en varm uppskattning av naturen, men dessvärre är de ointresserade av människor. Därför intresserar de sig inte heller för sig själva och sitt eget väsen. En följd härav är att umgänget mellan olika människor och samhällsklasser blir onödigt strävt och ovänligt. På grund av detta ointresse för det mänskliga har någon nationalism aldrig uppstått i Sverige, och det är landets stora problem. Känslan av nationell gemenskap hade nämligen annars kunnat ena folket och få det att bortse från inbördes misshälligheter, avundsjuka och fåfänga för att arbeta för det gemensamma bästa. Allt detta leder till missnöje med det egna, med det svenska. Man känner vantrevnad och blir lättare mottaglig för tankar på utvandring. Svenskarnas inre split bromsar genomförandet av nödvändiga reformer, vilket ytterligare späder på missnöjet. Ointresset för det nationella får dem också att snart förlora sin nationella kultur och identitet i det nya landet. Sundbärgs bok möttes överlag av positiva recensioner och många anslöt sig till hans teser. Den nationella självkritiken låg uppenbarligen i tiden.[8]

Mot svenskarnas tröghet och oföretagsamhet kontrasterades *amerikanernas* optimism och gåpåaranda. Synen på amerikanerna styrdes i stor utsträckning av försök att förstå orsakerna till den väldiga amerikanska materiella utvecklingen. I skönlitteraturen från denna tid framställdes amerikanerna gärna som energiska och effektiva arbetsmänniskor.[9] I den lilla skriften *Råd och anvisningar för utvandrare till Nordamerikas Förenta stater* beskrevs amerikanerna som hänsynslösa penningdyrkare, men det sades också att de var ett begåvat folk som besatt större energi och företagsamhet än de trögare européerna. Men så var de också avkomlingar av Europas bästa och mest begåvade folkelement, eftersom det var dessa som utvandrade.[10] Sveriges minister i USA Herman Lagercrantz betonade också amerikanens praktiska sida: "Han går tidigt ut i lifvet, arbetar ihärdigt, är uppfinningsrik och

[8] Sundbärg, 1908, s. 14-17. *Emigrationsutredningen. Bilaga XVI*, s. 11-14, 17, 28-32, 38f, 43, 92 och 99f. Daun, s. 111.
[9] Wendelius, 1982, s. 47, 49f och 65f.
[10] *Råd och anvisningar för utvandrare till Amerikas Förenta stater*, s. 10ff.

duglig. Han visar den gamla världens folk ett vackert exempel på hvad som kan uträttas på en kort lifstid."[11]

Det var sådana som den moderna tidens människor behövde vara. Skulle man bryta ny mark och skapa sysselsättning åt en stor befolkning, krävdes det att man såg möjligheterna och var beredd att blicka framåt. Moderniseringen handlade om viljan att skapa något nytt. Företagsamhet och praktisk läggning lovordades och sågs som amerikanernas mest grundläggande egenskaper. Adrian Molin skrev:

> Den moderna amerikanismen skall bekämpas, vare sig den uppenbarar sig i kung Dollars gestalt eller i bönehusens kvalmiga jesuskult. Hvad vi behöfva är något af det starka pulserande lifvet, företagsamheten och dådkraften, något af allt det goda och sanna, som bär upp den väldiga yttre makten därute – först och sist kärleken till arbetet.[12]

Samma association av amerikanen med energi och företagsamhet gjorde Kjellén. I en geopolitiskt upplagd analys erkände han USA som världens främsta ekonomiska makt och gav dess fördelaktiga geografiska läge en stor del av förtjänsten: man hade ingen allvarlig fiende på nära håll och hade därför kunnat ägna sin kraft åt fredliga värv. Tillgången på "armbågsrum" i det unga och ännu inte helt stadgade landet var också viktig. Det var på väg att växa fram en särskild amerikansk människa ur alla de folkslag som bosatt sig i landet. Dessa nya människor ville Kjellén kalla "jänkimän", och han trodde att de skulle komma att besitta ungdomlig kraft och tävlingslystnad samt en viss tendens till övermod. I enlighet med sitt tänkande kring nationalkaraktären kopplade han denna kraft och energi till de stora klimatskillnader som rymdes inom den amerikanska statsbildningen, men han utvecklade inte denna koppling i detalj. Kjellén var ambivalent till amerikanerna; å ena sidan föreföll de i sin grova materialism och "groteska" folkblandning att sakna den moraliska stadga och framsynthet som han menade att en verklig stormakt måste inneha, å den andra gav deras ungdomlighet, beslutsamhet och kraft dem en naturlig ledarställning i världen.[13]

Till yttermera visso ansågs amerikanerna besitta den nationella anda, som svenskarna i så sorgligt stor utsträckning saknade. P. P. Waldenström anmärkte i sina skildringar från Amerika att man där gjorde mycket mer än i Sverige för att stärka de nationella känslorna, vilket var avundsvärt. Adrian Molin kontrasterade också "tron på och kärleken till ett stort och mäktigt land" hos svenskamerikanerna mot den svenska lojheten. G. H. von Koch

[11] "Sveriges guldålder", s. 116.
[12] Molin, Adrian, 1906, s. 146.
[13] Kjellén, 1905, s. 74f, 78-81 och 95-99, och 1908b, s. 31, 52, 107 och 126f.

framhävde hur den amerikanska patriotismen var en kärlek till friheten, demokratin och de obegränsade möjligheterna. Gustav Sundbärg skrev att den amerikanska patriotismen inte var nationalism i egentlig mening utan "nationalstolthet", vilket emellertid även det var mer än man fann i Sverige.[14]

Inte alla var lika positiva till den amerikanska typen. Thyréen ansåg liksom Kjellén att klimatet påverkade människorna i Amerika. Men klimatets inverkan var inte av godo: det försvagade deras kroppsbyggnad och nervsystem och gjorde dem retliga och oroliga, ett tillstånd som Thyréen kallade "americanitis" och som var så påtagligt, hävdade han, att de i Europa ansetts för sjukliga.[15] På det hela taget intresserade man sig dock mer för amerikanens goda egenskaper än för hans dåliga.

Det fanns således en fascination inför amerikanerna och den energi och kraft som de och deras land utvecklat. Här kunde man anknyta till en gammal tradition om Amerika som den nya världen, som skulle ta över från den gamla och förverkliga dess drömmar. Men det fanns en påtaglig grund för intresset: här sjöd samhället av utveckling, och den moderna tidens tendenser manifesterade sig tydligast. Det amerikanska näringslivet blev en allt tydligare konkurrent till det europeiska. Här kunde man observera de egenskaper som fordrades av en nation på väg uppåt. Om européerna hade en äldre och mer förfinad kultur, var amerikanerna de sunda handlingsmänniskorna. De stod för praktiskt arbete, något som Sverige behövde mer än något annat om det skulle ha en framtid.

Svenskamerikanen var vad svensken blev under amerikanskt inflytande och kunde representera något av vad "amerikanisering" kunde innebära för Sveriges del. Han var ju svensk av födsel men genom sina erfarenheter olik hemmasvenskarna – han hade anpassat sig till den amerikanska kulturen och andan. Han hade tagit till sig tillräckligt mycket av den amerikanska andan för att man inte skulle kunna förstå honom utan att förstå amerikanen.[16] Av antiemigrationslitteraturen framgår att Amerikas närvaro i det svenska medvetandet ofta upplevdes som ett problem i det att unga svenskar lockades att överge sitt fosterland för att söka lyckan på andra sidan Atlanten. Som tidigare sagts framställdes amerikaniseringen ofta som en kulturförstörande tendens, som innebar förlusten av något svenskt. Med en sådan syn borde allt amerikanskt bekämpas, och man borde snarast motarbeta återinvandring av svenskamerikaner, då de skulle kunna föra med sig osunda och destruktiva seder och tänkesätt till Sverige. Åtminstone emigrationsutredningens sekreterare Nils Wohlin kan ha tänkt i sådana banor; han varnade för att sätta något hopp till att hemkomna emigranter skulle rycka

[14] Waldenström, 1890, s. 176. Molin, Adrian, 1910, s. 8. von Koch, G. H., 1910a, s. 178ff. *Emigrationsutredningen. Bilaga XVI*, s. 28 och 95.
[15] Thyréen, s. 27-31.
[16] Dahlström, s. 12.

upp det svenska jordbruket – Amerika hade förstört dem moraliskt.[17] Svenskamerikanerna klandrades av emigrationsbekämpare för att locka i väg sina landsmän till det nya landet, inte sällan av självviska bevekelsegrunder. Man framhöll deras skrytsamhet, för att inte säga lögnaktighet. Den svenskamerikanska pressen beskylldes också för ohederliga avsikter: den var för sin överlevnad beroende av nyanlända emigranter som ännu inte lärt sig engelska och hade därför ett egenintresse av att befordra fortsatt emigration.[18]

Detta var emellertid ingalunda den enda åsikten. För en motsatt värdering av svenskamerikanerna stod Carl Sundbeck, som idealiserade dem, deras liv och bedrifter. Han framställde utvandringen och nybyggandet som en av den svenska nationens stora historiska insatser och framhävde den nationella gemenskapen oberoende av territoriella gränser. I Amerika levde ett nytt Sverige, som höll svenskt språk, svensk kultur och svensk historia i ära, inte sällan bättre än svenskarna i Sverige. Svenskamerikanerna var ett sunt och kraftfullt släkte, som fått Amerikas slätter att blomstra. Han medgav dock i annat sammanhang att emigrationen för Sveriges del innebar en ekonomisk förlust och att staten därför borde motarbeta den. Han skrev inte heller mycket om amerikanska influenser hos svenskamerikanerna utan desto mer om deras äkta svenskhet. Han iakttog dock en viss sådan påverkan: svenskamerikanen, skrev han, har anglosaxarens fördelaktiga yttre stil men svenskens själsdjup. Svenskamerikanerna var alltså först och främst svenskar i Sundbecks ögon, och goda svenskar dessutom.[19]

De flesta andra var mer skeptiska till möjligheterna att på längre sikt bevara svenskt språk och svensk kultur i det engelskspråkiga Amerika. Svenskheten i Amerika var beroende av den fortgående utvandringen från Sverige, och det var orealistiskt att föreställa sig dess fortlevnad som en liten språklig och kulturell enklav i det amerikanska samhället, ansåg iakttagare som von Koch, Kjellén, P. G. Norberg och Thörnberg.[20] Men de gav i många fall en fördelaktig beskrivning av svenskamerikanerna. USA ansågs ha ett välgörande inflytande på de svenska emigranterna i flera avseenden. P. G. Norberg skrev att svenskamerikanen var "en duktig människa, som tack vare *yttre tvång* utvecklats efter sina *inneboende* möjligheter."[21] Amerikaniseringen skildrade han i ljusa färger:

---

[17] *Emigrationsutredningen. Bilaga X*, s. 98-101.
[18] Schönberg, s. 89f.
[19] Sundbeck, 1900, s. 106, 1904a, s. 5ff, 1904b, s. 24, 43 och 62, och 1904c, s. 18, 34, 162, 195, 294 och 475. För en utförligare genomgång av Sundbecks syn på svenskamerikanerna se Barton, 1994, s. 140-146.
[20] von Koch, G. H., 1910a, s. 353f, 376ff och 380. Norberg, s. 54ff. Kjellén, 1908b, s. 98. Thörnberg, 1913, s. 327f och 332.
[21] Norberg, s. 57.

> Det är anpassningen till ett raskare tempo öfverhufvudtaget, tillägnandet af större arbetsintensitet och däraf följande större arbetsglädje. Det är en ny tro, en ny hoppfullhet vid insikten om, att hvarken kast- eller naturlagar ställa några verkliga omöjligheter i vägen för ens framgång i lifvet, att det inte heter "hittintills och inte vidare", utan "Go ahead".[22]

Amerika förlöste alltså på sätt och vis svenskarna. Svenskarna ansågs också ha ett mycket gott anseende i Amerika, vilket bland andra von Koch vittnade om i emigrationsutredningen. De uppgavs vara redbara, arbetsamma, nyktra och sparsamma, vilket var en viktig förklaring till deras välstånd. Detta var egenskaper som man gärna ville inplantera även hos de hemmavarande svenskarna; här såg man ju hur svenskar *kunde* vara under gott inflytande och rätta förhållanden. Kunde man förmå de svenska arbetarna att bete sig likadant som de svenskamerikanska, skulle deras ekonomiska och sociala situation komma att förbättras och landets ekonomiska läge likaså. Deras enda allvarliga karaktärsfel, menade Herman Lagercrantz, var ett mycket svenskt sådant, nämligen avundsjukan. De hade inte lärt sig att som amerikanerna beundra den som särskilt utmärkte sig utan fortsatte att försöka hålla varandra tillbaka. Det gällde för dem att bli kvitt också denna brist.[23]

Överlag framstod svenskamerikanen alltså som en ny människa. Han hade olika roller och kunde representera såväl förmätna drömmar om lyx och överflöd – i antiemigrationslitteraturen – som svenskens kapacitet att reformera sig själv och skapa sig en ny och bättre tillvaro. Även i antiemigrationspropagandan kunde den till Sverige lyckligen återkomne svenskamerikanen ju framstå som den som bäst förstod Sveriges möjligheter och var beredd att arbeta hårt för att förverkliga dem, även om det här hade mindre med amerikanisering än med insikt om Sveriges verkliga fördelar att göra. I andra delar av den svenska debatten om emigrationen och dess hämmande knöts svenskamerikanen gärna till temat om förnyelse och uppryckning efter amerikanskt exempel och blev en representant för det som saknades i Sverige. Amerikaniseringen blev något som kunde gjuta ny kraft i det svenska. Svenskamerikanen hade "genom sin amerikanisering stigit till en annan nivå än hans anförvandter och förra umgängesvänner och kamrater".[24]

Sammantaget kunde jämförelsen mellan svensken, amerikanen och hybriden svenskamerikanen brukas för att belysa och förklara svenskarnas tillkortakommanden och visa dem vad som krävdes för att sjösätta det nödvändiga moderniseringsprojektet. Vissa amerikanska egenskaper hade bidragit

---

[22] Norberg, s. 56.
[23] *Emigrationsutredningen. Bilaga XX*, s. 127 och 130-135. "Svenskarna i Amerika", s. 163. Thörnberg, 1915, s. 94f. "Minister Lagercrantz i Stockholm" i StD 17/11 1907.
[24] Dahlström, s. 11.

till den storartade materiella utvecklingen där, medan vissa svenska egenskaper bar en del av skulden för den svenska fattigdomen och inre splittringen. Självkritiken var en utgångspunkt: svenska karaktärsbrister måste rättas till innan landet kunde förverkliga sin potential. Arbetsvilja och nationell sammanhållning måste uppammas. För att Sverige skulle kunna moderniseras, måste också svenskarna moderniseras; det var i viss mening fråga om en andlig process lika mycket som en materiell. Viljan att pröva nya vägar och att hålla samman av lojalitet mot landets framåtskridande i stället för att avundsjukt snegla på varandra var karaktärsdrag som var avgörande för nationens framgång. Avgörande härvidlag var fosterlandskänslans stärkande och nationell samling.

Det effektiva arbetet

USA:s vitala ekonomi skapade en efterfrågan på arbetskraft, vilket starkt bidrog till utvandringen från Sverige. För att stävja utvandringen krävdes en uppryckning av det svenska näringslivet, och därvid kunde Sverige lära mycket av Amerika. Nils Runeby har anmärkt att det mångenstädes på ledande håll i Sverige förekom en beundran för vissa drag i det amerikanska samhället, i all synnerhet för arbetsintensiteten, entusiasmen och den hårda kampen för tillvaron, som ansågs fostra dugliga och handlingskraftiga människor. Känslan för den individuella insatsen och den amerikanske arbetarens vilja att göra sitt bästa skapade förutsättningarna för det ekonomiska välståndet.[25]

Framhävandet av arbetet var en likhet mellan antiemigrationsskrifterna och reformdiskussionerna. Uppfattningarna om Sveriges förutsättningar att ta efter det amerikanska arbetet skilde sig dock åt. Ett vanligt påpekande i reformlitteraturen var att det i USA fanns en aktning för arbetaren och kroppsarbetet som var en viktig fördel för landet i jämförelse med Sverige. Om Sverige skulle kunna ta upp kampen med det land som drog till sig så mycket av dess arbetskraft, måste det förändra sin inställning på denna viktiga punkt.[26] Amerikanernas attityd sades vara att allt hederligt arbete var lika mycket värt. Sålunda kunde studenter arbeta som exempelvis uppassare under sina lov, vilket vore otänkbart i Sverige. I USA fick var och en vara beredd att ta det arbete som bjöds, och man hade inte råd med sociala fördomar.[27]

Den amerikanske arbetaren befanns utföra mer arbete än den europei-

[25] Runeby, 1962, s. 178.
[26] Hult, s. 50 och 53. Bergström, J. N., 1904, s. 170, och 1905, s. 42. *Emigrationsutredningen. Bilaga XIX*, s. 36.
[27] Beckman, Ernst, 1877, s. 50. Waldenström, 1890, s. 46, och 1902, s. 63. Kleen, Emil, 1903b, s. 109.

ske. Avgörande var att han förmådde att hålla en högre arbetstakt. Arbetsintensiteten var så hög att den möjliggjorde högre arbetslöner och kortare arbetstider och ändå tillät att det utförda arbetet blev billigare än i Europa. Trots högre lön än sin europeiske kollega utförde således den amerikanske arbetaren mer arbete i förhållande till sin lön än denne. Paul Peter Waldenström formulerade sitt intryck av det amerikanska arbetet sålunda: "Kärnan i den amerikanska arbetsmetoden är framför allt den, att det skall arbetas, arbetas, arbetas."[28] Waldenström förklarade sig önska att han kunnat ta med sig något av kraften i det amerikanska arbetet till Sverige, och han var långt ifrån ensam i sin beundran för detta arbete. Arbetet blev ett begrepp som mer eller mindre regelmässigt kom att associeras till USA av amerikaresenärer och skribenter. Näringslivsföreträdare förehöll gärna svenskarna att de måste vara beredda att arbeta lika hårt som amerikanerna om de ville nå upp till en liknande levnadsstandard. Journalisten och författaren Viktor Hugo Wickström beskrev entusiastiskt den sjudande aktiviteten i det stora landet och utropade verksamhetslusten till kvintessensen av den amerikanska karaktären, något som det trötta Europa saknade. Också Rudolf Kjellén fascinerades av den sega arbetsmoral som han tyckte sig iakttaga hos den nya stormaktens befolkning. "Det finnes i Amerika något som binder samman hög och låg liksom i en gemensam religiös bekännelse. Det är ansvarskänslan för *arbetet*."[29]

Amerika lärde arbetarna att göra det bästa av vad som fanns och att lita till sig själva för sin försörjning. Detta var en hård livets skola som skapade ett ihärdigt och självständigt folk med stark självdisciplin. "Det fordras endast att sätta i gång och låta det bli driftighet och lif i spelet, och man har ett ungt Amerika här i Sverige och behöfver ej emigrera."[30] Det gällde att spotta i nävarna och börja att arbeta i stället för att klaga och bråka. Återvändande emigranter förfärades över det slöa arbetstempot i Sverige och drevs därigenom att återvända till Amerika igen, hävdade bland andra Waldenström och Cecilia Milow.[31]

Att arbetarna lärde sig att arbeta bättre i Amerika ansågs först och främst bero på den hårdare konkurrensen där. För att ta sig fram i Amerika måste man vara villig och förmögen till hårt, intensivt och träget arbete. Detta kunde vara förödande för den som inte klarade av den höga takten, men det uppammade flit och duglighet hos den som gjorde det. Människor måste lita till sig själva, vilket höll dem skärpta och alerta. Amerika var ett bra land för de starka och dugliga, och det var i stor utsträckning de som lockades dit,

[28] Waldenström, 1902, s. 238-242 (citat: s. 239) och 244f, och 1906, s. 109.
[29] Waldenström, 1902, s. 507-510. *Emigrationsutredningen. Bilaga XIX*, s. 60. "Silfverord", s. 7. Wickström, resebrev nr 26. Kjellén, 1905, s. 104.
[30] *Emigrationsutredningen. Bilaga XIX*, s. 75.
[31] Waldenström, 1902, s. 239. Milow, 1904, s. 13.

vilket ytterligare ökade Amerikas försteg framför Europa. Amerika drevs således framåt genom principen om de starkastes överlevnad. "Den amerikanska andan bekymrar sig icke om den enskilde så mycket som Europas; men just denna bristande humanitet ger Amerika ett stort öfvertag öfver Europa i konkurrensen," skrev Kjellén. "Där den starke premieras, där gå flere arbetare under, men *arbetet* vinner."[32]

Man kunde emellertid också argumentera för att skillnader mellan Sverige och Amerika borgade för att en liknande utveckling inte skulle kunna komma till stånd i Sverige. Med hänsyn till den väldiga invandringen till USA kunde amerikanska arbetsgivare välja och vraka bland arbetskraften och se till att den levde upp till höga krav på arbetsintensitet, medan svenska arbetsgivare inte alls hade samma möjligheter. Förutsättningarna skulle alltså inte vara gynnsamma för att införa samma höga arbetstakt här, kunde det hävdas ibland.[33]

Men konkurrensen på arbetsmarknaden ansågs nu oftast inte vara den enda förklaringen. Mycket betydelsefull var, menade man, den vikt som i Amerika lades vid individuella förtjänster. Börd, förmögenhet, förbindelser och examina betydde föga för en persons karriär, sades det. I stället var det den personliga dugligheten och skickligheten som bestämde människors plats i samhället. Detta var en sporre för de duktiga och begåvade, vilket i sin tur gynnade samhället som helhet. I Sverige gjorde avundsjuka och lättja att de lata och medelmåttorna kunde känna sig trygga och sätta normen, medan i Amerika de dugliga tog ledningen och drog de övriga med sig. I detta avseende ansåg även den annars inte i alla avseenden så amerikavänlige Nils Wohlin att USA borde stå som ett föredöme för Sverige.[34]

Företrädare för svenskt näringsliv anförde att den skicklige arbetaren beundrades och togs till förebild i USA i stället för att tryckas ner och hållas tillbaka. För den som visade sig dugande och ville arbeta hårt fanns det möjligheter att avancera. Både arbetsgivare och arbetskamrater visste att uppskatta den duktige. Människor som lärt sig att arbeta bra klarade sig också i allmänhet bra. Herman Lagercrantz förklarade 1909 för de svenska arbetarna att man i Amerika tog de bästa till förebilder i stället för att trycka ner dem och att det var en sådan mentalitet som Sverige behövde.[35] Den dugande arbetaren hade bättre utsikter att förbättra sin ställning om han satsade på att göra det individuellt än genom klasskamp. Europa var gam-

[32] Kjellén, 1905, s. 100f (citat: s. 100), och 1908b, s. 126f. *Emigrationsutredningen. Bilaga XIX*, s. 74. Molin, Adrian, 1911, s. 37. Cederschiöld, s. 15, 56 och 65.
[33] AK 1906: 21, s. 18.
[34] Kleen, Emil, 1903a, s. 26f. Molin, Adrian, 1910, s. 11. *Emigrationsutredningen. Bilaga XVIII*, s. 27. Cederschiöld, s. 65. Wohlin, 1916, s. 108f.
[35] Woods-Beckman, s. 300. *Emigrationsutredningen. Bilaga XIX*, s. 145, och *Betänkande*, s. 824. Ljungberg, s. 51. "Silfverord", s. 9.

malt, litet lojt och överdrivet försiktigt och hänsynsfullt, medan Amerika var ungt, frustande av energi och pådrivet av en obetvinglig, inneboende, framåtsträvande kraft. Människorna fick utveckla sina anlag och använda sin energi på ett konstruktivt sätt. "Förklaringen är blott delvis, att man *måste* i Amerika," skrev P. G. Norberg. "Rästen kommer på Sveriges debetsida: att man *inte fick* därhemma."[36]

Skillnaden mellan Amerika och Sverige gällde inte bara arbetarna. Adrian Molin framhöll att det inte minst var förmännen, affärsmännen och ingenjörerna som arbetade mer än i Sverige, i kontrast mot de ledande klasserna i Sverige, som Molin kritiserade för landets efterblivenhet. Själva attityden till företagandet ansågs skilja sig åt; i Amerika bemöttes handels- och industriidkare med en annan aktning än i Sverige. Handelskammaren i Gävle skrev i Emigrationsutredningen:

> Det är emellertid ovedersägligt, att den nation, hos hvilken uppfattningen om det produktiva arbetets värde framvuxit samtidigt med nationen själf, har ett ofantligt försteg framför den nation, som under sin sträfvan att utveckla det industriella arbetet samtidigt har att bortarbeta en historiskt grundad uppfattning om detta arbetes värde.[37]

Det fanns emellertid ytterligare andra förklaringar till den amerikanske arbetarens överlägsenhet. En vanlig sådan var den amerikanska skolan. Man beklagade sig ofta över att den svenska skolan var alltför teoretisk och inte förberedde sina elever på rätt sätt för förvärvslivet. Den amerikanska skolan däremot vinnlade sig om att göra sina elever praktiskt dugliga för de värv som de skulle ägna sig åt efter skolans slut. Cecilia Milow framhöll att skolorna i USA inskärpte aktning för och kärlek till arbetet hos landets barn och ungdom. De gavs en god allmänbildning och vana vid självständigt arbete. Waldenström berömde de amerikanska universiteten och dessas praktiska inriktning och uppmanade sitt hemland att skicka folk att studera dem.[38] Den svenska skolan, klagades det, gjorde inte sina elever lämpade för arbetslivets praktiska behov utan endast på sin höjd för statstjänst. Nils Stjernberg efterlyste i emigrationsutredningen en folkskolereform efter amerikanskt mönster, vilket enligt honom skulle innebära mer praktisk undervisning, mer naturvetenskap och mer självständigt arbete. Herman Lagercrantz hyllade oförbehållsamt den amerikanska skolan för att den skapade självständi-

[36] Norberg, s. 57.
[37] Molin, Adrian, 1911, s. 75. *Emigrationssutredningen. Bilaga XIX*, s. 60 (citat).
[38] *Emigrationsutredningen. Bilaga XVII*, s. 156, 162 och 180f, och *Bilaga XIX*, s. 16. Milow, 1903, s. 235f. Waldenström, 1890, s. 135, och 1902, s. 35.

ga och praktiskt dugliga ynglingar. Inriktning på uppfostran och "nyttig" kunskap stod i centrum.[39]

Emellertid fanns dessutom faktorer som låg utanför den amerikanske arbetarens personliga egenskaper och färdigheter. Inte minst var de amerikanska arbetsmetoderna en viktig orsak till USA:s ekonomiska överlägsenhet. Detta gällde både inom industrin och inom jordbruket. Dessa arbetsmetoders utformning angavs i regel inte med någon större exakthet i den mera allmänna debatt som tog sin utgångspunkt i emigrationen och den amerikanska ekonomiska styrkan. Henry von Kræmer, som även bidrog med en uppsats om amerikanska arbetsmetoder till emigrationsutredningen, betonade särskilt strävan att dela upp sammansatta processer i enkla handgrepp, som inte krävde någon yrkesskicklighet, och långtgående specialisering. von Kræmer, som var socialist, beundrade effektiviteten men ogillade arbetet och dess effekt på människorna.[40] Amerikanernas stora användning av maskiner sågs också som ett skäl till USA:s framsteg och värd efterföljd om Sverige skulle söka sin framtid i en slagkraftig industrisektor, vilket ju många ville.[41] Amerika stod för handlingskraft och praktiskt sinne, egenskaper som i rikt mått ansågs fordras även i Sverige om det skulle kunna rycka upp sig ur det förfall som det befann sig i. Det fordrades att medlemmar av alla samhällsklasser tog sitt ansvar för den svenska produktionen. Den enskilde skulle känna sig ansvarig för nationens bästa, inte bara för sig själv eller den egna samhällsklassen.

Landet utan socialism

Frågan om varför USA inte fått någon stark socialistisk arbetarrörelse av samma typ som Västeuropa har stötts och blötts alltsedan industrialiseringen. Den tyske forskaren Werner Sombart förklarade 1906 att möjligheten att skaffa jord – eller föreställningen om denna möjlighet – varit avgörande för den amerikanske arbetarens ovilja att anamma socialistiska idéer. Nu var dock den fria jorden på upphällningen, och socialismens genombrott även i USA därmed nära förestående. I Sverige kommenterade bland andra socialdemokraten Bengt Lidforss Sombart och instämde i dennes slutsats. De större möjligheterna att avancera i den relativt glest befolkade före detta kolonin framhölls också. När dessa fördelar gentemot det äldre och mognare Europa avtagit i och med att landets yta fyllts ut och de ekonomiska och sociala strukturerna stelnat, skulle USA kunna gå en liknande utveckling till mötes. När

[39] *Emigrationsutredningen. Bilaga XVII*, s. 180f, *Bilaga XVIII*, s. 94 och *Bilaga XIX*, s. 16. Lagercrantz, s. 385f.
[40] Molin, Adrian, 1906, s. 149. *Emigrationsutredningen. Bilaga XV*, s. 19. von Kræmer, 1914a, s. 110f och 113.
[41] Waldenström, 1902, s. 230 och 238. Woods-Beckman, s. 297.

arbetaren inte längre hade förmåga att med egen kraft förändra sin situation, skulle han snart inse sina verkliga intressen och handla därefter, förmodade socialistiska kommentatorer. Men även icke-socialister kunde anse att Amerika höll på att "normaliseras" och bli alltmer likt det gamla Europa.[42]

Carl Sundbeck ansåg för sin del att amerikanerna var alldeles för individualistiska för att de skulle bli socialister i någon större utsträckning. De flesta arbetarna strävade själva efter att bli rika och var föga intresserade av läror som ville avskaffa privategendomen. Och svenskarna i Amerika var till största delen egendomsägande och omfattade en sund konservatism, oanfrätt av samhällsfientliga, radikala påhitt. Sundbeck berömde också amerikanernas resoluta försvar av "arbetets frihet", det vill säga arbetarnas rätt att vägra att deltaga i fackföreningar och strejker. Dessa sina principer hade amerikanerna hämtat från sina revolutionära förfäder, påpekade han. I Sverige trakasserades däremot "fria" arbetare av socialisterna.[43]

Inom näringslivet och borgerliga kretsar i Sverige talade man om "fackföreningstyranniet", som skulle driva bort duktiga arbetare från Sverige, då de inte tilläts att utmärka sig och utnyttja sin fulla kapacitet samt därtill måste betala höga avgifter till föreningarna. Den givna slutsatsen blev att de svenska fackföreningarna behövde försvagas eller ändra sin politik. "Fackföreningstyranniet" bidrog också till att sänka svenskt näringslivs konkurrenskraft visavi USA och andra industriländer. Med en mindre aggressiv fackföreningsrörelse och en starkare disciplin skulle lättjan inte få någon fristad bland arbetarna, och de skulle prestera bättre. Näringslivet skulle likaså må väl av att befrias från socialistiska angrepp. Socialismen var ett hot mot alla utsikter till ekonomiskt välstånd.[44]

Åtskilliga debattörer klagade över vad P. P. Waldenström kallade "det socialdemokratiska skräckväldet", som tvang ordentliga arbetare att strejka och tog en ansenlig del av deras löner i anspråk. Detta, hävdade densamme, var en viktig anledning till utvandringen från Sverige.[45] P. G. Norberg framhöll att svenskamerikanerna, som hade erfarenhet av det stora landet i väster och den verkliga frihet och jämlikhet som man kunde komma i åtnjutande av där, i regel inte kände någon sympati för socialismen och dess teoretiska jämlikhetsbudskap, vare sig i Amerika eller i Sverige. "Nyckeln till gåtan återfinnes i Amerikas första budord: Arbeta, och haf respekt för arbetet. Arbetaren är sin lön värd, först sedan han förrättat och väl förrättat det arbete han åtagit sig."[46]

---

[42] Lidforss, s. 121. Palm, August, s. 209f. Danielsson, s. 73f. von Koch, G. H., 1910a, s. 211f och 220. Kjellén, 1905, s. 79f.

[43] Sundbeck, 1904c, s. 72ff, 162, 272 och 294, och 1906, s. 9ff.

[44] *Emigrationsutredningen. Bilaga XVII*, s. 51 och 115, och *Bilaga XIX*, s. 18ff, 36, 40 och 52. "Silfverord", s. 7.

[45] Waldenström, 1902, s. 94f. "Silfverord", s. 4.

[46] Norberg, s. 58f.

G. H. von Koch fann för sin del att fackföreningar i högsta grad behövdes i Amerika. Där kunde man på vissa ställen finna himmelsskriande orättvisor, och dessa berodde inte sällan på frånvaro av fackföreningar. Där föreningar fanns, hade de hållit lönerna uppe och minskat arbetstiderna. Fackföreningarna hade också en uppfostrande funktion vad immigranterna beträffade. Men fackföreningarna i USA var inte socialistiska, vilket enligt von Koch berodde på amerikanernas utpräglat praktiska läggning: de ville ha påtagliga resultat, inte utopier eller abstrakt teoretiserande.[47]

Socialism och en alltför stark fackföreningsrörelse upplevdes alltså av många emigrationsdebattörer som ett problem. De socialistiska idéerna sådde split mellan olika samhällsgrupper, och fackföreningarna var ett hinder för att uppnå den eftersträvade arbetsintensiteten. Ytterst var socialismen ännu ett symptom på svenskarnas ovilja till hårt arbete och brist på framåtanda. Här kunde återigen Amerika lyftas fram som en manande förebild: där kunde arbetarna få det bra genom sin egen duglighet och skicklighet utan att bekämpa arbetsgivarna och det bestående samhället så som de gjorde i Sverige. Individualismen var den bästa strategin. Denna individualism stod i motsättning till klasstänkande men inte till nationalism. Arbetaren som individ skulle känna samhörighet med nationen, inte med klassen. Socialismen stod i vägen för den nationella samlingen och därmed för det nationella framåtskridandet. Split mellan enskilda samhällsklasser skulle hindra hela nationens och samhällets välgång. Samtidens hårda sociala motsättningar i Sverige, som storstrejken 1909, bidrog säkerligen till intresset för frånvaron av socialism i USA.

Konkreta moderniseringsprojekt

"Folkkaraktär" och "arbete" var vaga och allmänna begrepp. Om moderniseringen skulle få konkret innehåll, måste det preciseras vad som behövde göras. De allmänna tankarna behövde specificeras i bestämda strategier och projekt. Det gällde att visa var förfallet fanns och hur man skulle kunna bättra sig. Arbetet måste ges ett konkret innehåll. Berättelsen om det amerikanska samhället hade en strategisk potential på mer än ett sätt. Den kunde övertyga om nödvändigheten av nationellt samförstånd och reformer. Den kunde också brukas, och brukades, politiskt. Genom att följa de amerikanska exemplen skulle man kunna nå de eftersträvade målsättningarna, det vill säga att rycka upp den svenska ekonomin, hejda emigrationen och stabilisera samhällsförhållandena. Den relativa vikt som tillskrevs ett enskilt område

[47] von Koch, G. H., 1910a, s. 182-185, 201f, 207f och 217f.

eller en enstaka åtgärd varierade, men vissa bestämda områden återkom hela tiden i diskussionerna, och i regel lyftes också ett litet antal åtgärder fram som lösningar. Åtgärderna berörde emellertid vida fält av samhället, och sammantaget tänktes en omfattande nydaning av livet i Sverige.

Jordbrukskolonisation

Mycket har redan sagts om jordbruket i det föregående. Egnahem för att ge folket jord att bruka gjordes i debatten gärna till nyckeln till emigrationsfrågans lösning. Jordbruket hade länge varit den främsta sysselsättningen bland de svenska utvandrarna till USA, och den amerikanska västerns jordbruksbygder var den främsta mottagaren av dessa skaror.[48] Bilden av emigranten som en jordhungrig bondeson eller dräng var således väletablerad, och den agrara myten om USA som de obebodda viddernas land levde ännu kvar. I reseberättelser från 1800-talet framstod svenskamerikanerna i första hand som just ett jordbrukande folk. Den amerikanske jordbrukaren måste visserligen slita hårt, men om han gjorde det hade han goda utsikter att nå en någorlunda oberoende och tryggad ställning, vilket han inte hade i Sverige.[49] Ännu 1910 skildrade G. H. von Koch jordbrukande svenskamerikaner. Han instämde i att de svenska emigranterna i stor utsträckning uppnått en god ekonomisk ställning i Amerika, även om han inte förteg att han ansåg det ha kostat dem stora vedermödor. Åtminstone i den klassiska amerikanska svenskbygden Minnesota var den immigrerade jordbrukarens utsikter emellertid inte längre lika goda som de varit.[50]

I emigrationsutredningen framhöll flera hushållningssällskap, kronolänsmän, pastorer och provinsialläkare egnahem som ett verksamt medel mot emigrationen. Sundbärg fann att jordbruket inte var hela svaret på problemet, men det var jordbrukets svårigheter att expandera som var den kanske viktigaste orsaken till emigrationen, och det måste bidraga med en del av lösningen. Jordbruket kunde och borde ha större utbredning än det hade i Sverige.[51] En ännu större tro på egnahem återfanns hos Adrian Molin, som upprepade gånger framhävde det mindre jordbruket som lösningen på emigrationsproblemet. "Kungsvägen till emigrationens hämmande – om jag så får säga – går enligt min mening genom en regeneration af vårt mindre jordbruk och dettas vidare utveckling via den moderna småbruksrörelsen."[52] Framför allt ansågs det vara yngre bondsöner, som hellre for till USA

[48] Barton, 1979, s. 121.
[49] Beckman, Ernst, 1883, del I, s. 51 och 182. Kjellberg, Isidor, s. 27 och 50f.
[50] von Koch, G. H., 1910a, s. 333f och 337.
[51] *Emigrationsutredningen. Bilaga XVII*, s. 18, 21, 45, 48, 67, 110, 112, 154, 168, 184, 192 och 197, *Bilaga XIX*, s. 96f, och *Betänkande*, s. 664 och 734.
[52] Molin, Adrian, 1910, s. 19. Återgivet också i *Emigrationsutredningen. Bilaga XVIII*, s. 33.

i hopp om att tjäna ihop till en egen gård än tjänade hos andra bönder. Nyckelfrågan var sålunda hur den uppväxande lantbrukarungdomen skulle kunna beredas tillfälle att skaffa sig lämplig jord i Sverige. Därför sågs jordförmedlingsverksamheten som en av huvuduppgifterna för Nationalföreningen mot emigrationen.[53]

Hur skulle då jord kunna göras tillgänglig? I USA hade man för att snabbt frambringa en jordbrukande befolkning i västern infört olika lagar som skulle underlätta för nybyggare. Mest känd blev 1862 års "Homestead Act", som innebar att nybyggaren utan annan kostnad än en mindre avgift till landkontoret för uppmätning av marken kunde erhålla 160 acres mot förbindelse att odla marken i minst fem år. Svenska debattörer skilde sig åt i sina uppfattningar om hur pass effektiv lagen varit i fråga om att skapa en livskraftig stam av självägande bönder.[54]

Homesteadsystemet gjorde jorden lättöverkomlig. Förutom utdelningen av jord innebar systemet också andra bestämmelser: den egendom som ingick i själva homesteadtomten var skyddad från utmätning till följd av flera former av skuldsättning. Redan 1890 försökte riksdagens andra kammares fjärde tillfälliga utskott lansera det amerikanska homesteadsystemet i Sverige. Man byggde på vice häradshövdingen G. E. Fahlcrantz utredning *Om hemstad*. Fahlcrantz och utskottet framhöll det goda i att skydda jordbrukarnas rätt till hus och hem, inte minst som en trygghet inför ålderdomen. Amerika hade upplevt en mycket snabb kolonisation, och systemet skulle kunna leda till en snabb kolonisation också av svenska odlingsbara men obrukade områden, hoppades man. Utskottet föreslog en utredning om ett "hemstadssystem", men andra kammaren fällde detta förslag, då man fann att hemstaden skulle bli en ny form av "privilegierad" jord av ett slag alltför likt fideikommissen, som man också var emot. En talare fann dock att införandet av ett amerikanskt inspirerat system kanske skulle kunna få emigranterna att stanna i Sverige.[55]

Fler förslag om skapandet av svenska "homesteads" lades inte fram i riksdagen, men tanken var inte död i debatten utan dök upp då och då även i fortsättningen. Svenskamerikanen S. M. Hill sökte i några artiklar i föreningen Egna Hems tidskrift med samma namn 1901–02 att påvisa det amerikanska systemets förträfflighet. Genom "frihemmanslagen" hade åkerbruket förbättrats, medborgarandan höjts och ägokoncentration motverkats. "Sätt igång med en riktig amerikansk kampanj öfver hela Sverige för att få en frihemmanslag antagen af riksdagen redan nästa vinter, och Ni skall hafva gjort Edert fädernesland en lika stor tjänst som en Hjärta och de

[53] Molin, Adrian, 1910, s. 17, och 1911, s. 121f. Jfr Lundborg, 1905a, s. 35.
[54] Beckman, Ernst, 1883, del I, s. 88-91.Waldenström, 1890, s. 476f. von Koch, G. H., 1910a, s. 238f.
[55] AKTfU 1890: 32, s. 3f, 8, 12 och 16f. AK 1890: 41, s. 3, 8, 10 och 17.

Geer (sic!)", manade han.[56] Någon sådan kampanj synes dock inte ha kommit till stånd, åtminstone inte i större skala. I *Egna Hem* framhölls dock homesteadlagen mer än en gång som en viktig faktor i USA:s uppbyggnad och sades visa den amerikanska regeringens bästa egenskaper, dess "folkliga läggning" och "vidgade och praktiska blick". Genom lagen hade en kraftfull och pålitlig jordbrukarklass uppstått. Den i tidskriften flitigt medverkande Anders Lundborg var en av många som höll "hemstadssystemet" högre än det svenska egnahemssystemet. Så sent som 1916 efterlyste Gunnar Cederschiöld i sin USA-skildring ett svenskt homesteadsystem. Inte minst vore detta ett medel att förmå svenskamerikaner att återvända till Sverige. Det är dock inte säkert att han tänkte sig ett juridiskt likadant system som det amerikanska. Carl Bruhn ville också se ett kolonisystem för att ge svenskamerikaner som ville återvända hem odlingsbar jord.[57]

Tanken att den amerikanska kolonisationen skulle kunna lära svenskarna något i *deras* kolonisation var inte särskilt långsökt. Genom inre kolonisation skulle Sverige kunna ge en större del av sin befolkning tryggad försörjning och därigenom motverka emigrationen. Detta var ju också vad många av emigranterna själva efterlyste i brev och inlägg. Det gällde att ta upp konkurrensen med Amerika med dess egna medel. Den amerikanska kolonisationen ansågs vara mera affärsmässig och målmedveten. Inte minst framhölls järnvägsbyggena, som effektivt befrämjade nyodlingar. Adrian Molin framhöll att man i USA vid sidan av homesteadsystemet även använt sig av mer affärsmässig jordförmedling, något som han föredrog för svensk del.[58] Många – men inte alla – ansåg att Norrland hade vidsträckta arealer som med framgång skulle kunna uppodlas. Landsdelen kallades gärna "Sveriges Amerika". Bland andra Rudolf Kjellén och Adrian Molin var optimistiska beträffande Norrlands agrara kolonisationsmöjligheter. En offentlig utredning var dock mer pessimistisk på denna punkt.[59]

I USA får homesteadsystemets höjdpunkt sägas ha varit förbi när denna diskussion bedrevs. Det hände att man anmärkte på den allt mindre tillgången på fri jord där. G. H. von Koch ställde sig 1910 tveksam till Amerikas förmåga att erbjuda människorna jord i framtiden. Samme von Koch bedömde emellertid i emigrationsutredningens bilaga om svenskarnas förhållanden i Amerika 1911 att utsikterna för dem som kom till Amerika i syfte att bli jordbrukare ännu var goda.[60] I den undersökning som emigrationsut-

[56] Hill, 1901, s. 48, 1902a, s. 3f och 1902b, s. 125 (citat).
[57] "Ur egnahemsidéns historia", s. 139 och 145. Lundborg, 1909, s. 82. "Emigration och egna hem", s. 57-60. Höckert, s. 263f. Jonson, 1910, s. 115 och 120. Sundbeck, 1904a, s. 6. Cederschiöld, s. 237ff. Bruhn, s. 123f.
[58] "Vår utvandringsfråga", GHT 9/8 1902. Lundberg, Sverker, s. 6ff och 10f. Calvert, s. 1f. Molin, Adrian, 1913, s. 15 och 17.
[59] Sörlin, s. 60, 80ff, 185 och 199. Kjellén, 1908a, s. 17. Jfr *Emigrationsutredningen. Bilaga XVII*, s. 173.
[60] von Koch, G. H., 1910a, s. 245. *Emigrationsutredningen. Bilaga XX*, s. 136.

redningen lät göra av den amerikanska jordbrukskolonisationen sägs att nästan all den fria jord som finns kvar i Förenta staterna är belägen inom relativt torra områden och att nybyggarna möter ökande svårigheter. Homesteadegendomens skydd mot utmätning betraktas här som mer skadlig än nyttig. Utredningen kritiserar också det sätt varpå USA bedrivit sin kolonisationspolitik. Den präglas, skriver utredaren A. K. Eckerbom, av stor brist på organisation och system; han antyder att jorden kunnat bli av större värde för såväl staten som nybyggarna om politiken skötts med fastare hand. Avslutningsvis påpekas att även USA numera präglas av urbanisering. Här framstår alltså inte det stora nybyggarlandet som särskilt förebildligt. Däremot är Eckerbom positiv till kolonisationsarbetets inverkan på den amerikanska folkkaraktären: "I sig självt redan från början af kärnfullt virke, kunde folkmaterialet icke undgå att ytterligare höjas i företagsamhet och kraft genom storheten i denna uppgift att lägga en hel kontinent för sina fötter."[61]

USA kunde också ses som ett föregångsland i fråga om jordbrukets bedrivande. De amerikanska bönderna ansågs av många vara öppna för nya metoder och tekniska hjälpmedel, företagsamma och flitiga, till skillnad mot sina konservativa och ineffektiva svenska yrkesbröder. Detta var också i hög grad relevant för emigrationsfrågan: om den svenska nyodlingen skulle kunna konkurrera med den amerikanska, måste jordbruket bli mer lönande, och då måste dess produktivitet höjas. Ernst Beckman och andra menade också att Sverige hade åtskilligt att lära av Amerika på jordbrukets område, särskilt beträffande upplysningsverksamhet och undervisning för jordbrukare.[62] 1906 beslöt staten därtill att sända en person för att studera jordbruket i USA och Canada. Den utsände, Viktor Jonson, förespråkade i sin rapport utprövning av amerikanska arbetsmetoder inom det svenska jordbruket, ökad användning av maskiner efter amerikansk förebild och ansåg det önskvärt att underlätta för svenska jordbruksarbetare att skaffa sig egen jord.[63]

Det rådde dock inte fullständig enighet om att Amerika var överlägset Sverige inom jordbruket. I riksdagsdebatten som föregick beslutet att skicka iväg Jonson betvivlade ett par andrakammarledamöter nyttan av detta företag. Några röster menade att Sverige ingalunda stod USA efter på jordbrukets område och att de fördelar som stordriften i USA erbjöd inte kunde överföras till Sverige. Adrian Molin och vissa andra menade också att det amerikanska jordbruket var extensivt, vilket det svenska småbruket inte fick vara om det skulle ha en framtid. Den socialdemokratiske skribenten C. N. Carleson instämde i att småbruket behövde utvecklas för att hindra utvand-

[61] *Emigrationsutredningen. Bilaga XIV*, s. 47f, 49 (citat), 59, 61f, 67- 72 och 87ff.
[62] Norberg, s. 65. MAK 1904: 207, s. 9. AK 1906: 21, s. 22. AK 1902: 33, s. 42-46. "Uttalanden om Amerika och amerikasvenskarna", s. 46ff. von Koch, G. H., 1910a, s. 329f. Jonson, 1910, s. 119.
[63] Jonson, 1908, s. 77ff och 169f.

ringen men såg förebilden i Danmarks småbruk snarare än i "de storkapitalistiska bonanzafarmerna i Nordamerika".[64]

För en starkt negativ syn på det amerikanskas betydelse för jordbruket stod den konservative akademikern, politikern och sekreteraren i emigrationsutredningen Nils Wohlin. Enligt honom berodde det svenska jordbrukets svårigheter inte på ekonomiska krafter utan på psykologiska eller om man så vill ideella faktorer. Avgörande var att gamla föreställningar om ansvar för släktjord och familjegemenskap upplösts och försvunnit. Emigrationen hade också sin grund i denna utveckling: amerikaniseringen ledde till de gamla sedernas och trossatsernas undergång. Återvändande svenskamerikaner förbättrade inte sakernas tillstånd utan tvärtom. De var präglade av "de moderna affärsåskådningarne" och saknade den gamla bondeklassens rotfasthet. Jordbruksförhållandena i Amerika var därtill så olika mot Sveriges att erfarenheterna därifrån inte var till någon hjälp i Sverige. Här representerade det amerikanska alltså en ny kommersialism som hotade den sunda svenska bondestammen och drev på emigrationen. Även ledningen för bondetåget 1914 skyllde emigrationen på ett pietetslöst affärstänkande, som där kopplades till den moderna tiden i allmänhet. Wohlin trodde själv inte heller på egnahemsrörelsen.[65]

För många av dem som ville revitalisera den svenska jordbrukarstammen kunde dock den amerikanska kolonisationen av västern tjäna som en inspiration genom sin storslagenhet. Det snabba tempot och de väldiga dimensionerna visade på en djärv företagsamhet, som flera debattörer fann kunna behövas även i Sverige. Framför allt var det ju till Amerika som emigrationen från Sverige gick, och den fria jorden var en av de saker som landet i väster främst förknippats med. Som antytts kunde Amerikas expansion västerut användas som argument för att Sverige måste göra mer för att skapa överkomliga jordbruk som gav möjlighet till en självständig ekonomisk och social ställning. Häri kunde många konservativa och liberaler, och även socialdemokrater som Carleson, vara överens. von Koch skrev i emigrationsutredningen att Sverige skulle slippa att släppa ifrån sig emigranter till Amerika "*om det egna landets jordresurser toges i anspråk och en god organisation vid skapandet af små jordbruk komme till stånd*".[66]

Tanken på USA som de fria jordviddernas land var således ännu närvarande i debatten i 1900-talets början. Uttalanden om att jorden tagit slut eller skulle ta slut saknades dock inte. Men västerns kolonisation stod likväl som ett manande exempel: det var den som dragit till sig den största kontingenten svenska invandrare, och den kunde därför ge en fingervisning om

[64] AK 1906: 21, s. 18 och 23. "Svensk-amerikanska jordbrukares återinvandring", SocD 16/9 1907. Molin, Adrian, 1913, s. 20. Carleson, 1903, s. 19ff (citat s. 21).
[65] *Emigrationsutredningen. Bilaga X*, s. 80ff och 98-102. *Fram, fram, bondemän!*, s. 40.
[66] *Emigrationsutredningen. Bilaga XX*, s. 136. Kursivering i original. Carleson, 1911, s. 16ff.

vad som behövde göras. Folket måste få jord. Ett effektiviserat och bärkraftigt småjordbruk var en väsentlig del av den svenska modernisering som skulle rädda landet, särskilt som ett medel att lösa de sociala problemen. Sedan fanns det förvisso även andra förebilder som kunde åberopas, bland andra Danmark och Preussen. Men i den mån man använde emigrationen för att väcka stöd för egnahemspolitiken, och det var vanligt, var i varje fall konkurrentens identitet klar. Jämförelsen gjordes av många i diskussionerna kring den svenska jordpolitiken och kunde hämta stöd i skildringarna av de jordbrukande svenskamerikanerna.

Industrialisering

USA:s materiella utveckling var ett ämne av högsta relevans för emigrationsfrågan. De flesta som sökte analysera den var överens om att ekonomiska orsaker, svårigheter att vinna en tillfredsställande utkomst i Sverige och möjligheter, eller åtminstone föreställningar om möjligheter, att vinna en sådan i Amerika, spelade en stor roll för emigrationen. I flera av de antiemigrationsskrifter som nämnts här tidigare framstod arbete inom jordbruket som det givna alternativet till utvandring. Men det fanns också de som inte ville se lösningen, eller åtminstone inte hela lösningen, på problemet i termer av agrar expansion. USA:s snabba industriella utveckling mot 1800-talets slut gjorde också att bilden av landet förändrats vid sekelskiftet: USA stod nu också för industriella framsteg med teknik och ekonomisk utveckling samt rationalitet och effektivitet. Sålunda proklamerade Hjalmar Branting 1909 att jordbrukarlandet USA blivit världens ledande industriland. En utveckling i Sverige liknande den amerikanska förväntades av många.[67] Detta var en väsentlig skillnad gentemot antiemigrationslitteraturen; de flesta som deltog i den egentliga emigrationsdebatten ville se ett moderniserat Sverige, och denna modernisering inbegrep industrialisering. Sverige måste höjas till en konkurrenskraftig nation och lägga främmande marknader under sig. Skapandet av en stark industri var en nödvändig beståndsdel i denna utvecklingsprocess. USA höll på att industrialiseras, och Sverige måste mäta sig med USA för att inte förlora sina barn till det. Rudolf Kjellén menade att Sveriges rika naturtillgångar i form av järnmalm, vattenfall, skogar och annat öppnade lysande utsikter för en mäktig industriell utveckling. En utvecklad svensk industri skulle också kunna ge utrymme för en svensk befolkningstillväxt utan de begränsningar som nu fanns. Ett starkt svenskt näringsliv var en förutsättning för att de inre samhälleliga problemen skulle kunna få en lösning. Kring sekelskiftet 1900 växte det fram en svensk "tekniknationalism": tekniken och industrin skulle stärka Sverige som nation

[67] Danielsson, s. 73. Wendelius, 1995, s. 75.

och ge det en ny storhetstid. Det var inte ett stillsamt, lantligt Sverige utan en dynamisk, framåtblickande industrination som skulle ge sina invånare ett gott liv. Detta uteslöt inte satsningar även på jordbruket; agrarromantik och industrinationalism existerade jämte varandra.[68]

En av dem som mest uttalat drev linjen att en industriell utveckling var nödvändig för att hämma emigrationen var Gustav Sundbärg. Han ansåg att jordbrukets bristande expansionsförmåga var den viktigaste orsaken till den samtida utvandringen, men han trodde inte att egnahemsrörelsen ensam skulle kunna lösa problemet. Sverige måste i första hand satsa på industriell massproduktion för export. "Hvad vi behöfva är en *stark* utveckling af vårt näringslif. Vi behöfva för varje år få ett *stort* antal nya mejerier, masugnar, fabriker, fartyg."[69] Sundbärg delade till fullo uppfattningen att Sverige hade stora ekonomiska möjligheter, men de återstod att förverkliga. Här hade staten ett stort ansvar: Sverige behövde en kraftfull och målmedveten näringspolitik som inte åsidosatte jordbruket men framför allt knäsatte den industriella sektorn som den för landets framtida utveckling väsentligaste.[70] Sverige hade rika naturtillgångar som väntade på att nyttjas för en sådan utveckling.

Sundbärg nämnde Tyskland som en lämplig förebild för Sverige i vad avsåg byggandet av en modern storindustri, men det framgick av såväl hans som andras inlägg i frågan att USA också ofta sågs som den ledande förebilden med sina stora företag och sin högt utvecklade teknik. Man framhöll gärna USA:s förmåga att massproducera olika varor, som sedan kunde konkurrera framgångsrikt på den internationella marknaden. Sundbärg påpekade själv att den amerikanska rationella arbetsledningen kunde lära svenskarna mycket, och han framhöll att amerikanerna var ett folk som förstod att tjäna pengar, vilket svenskarna också skulle behöva bli.[71]

Även Adrian Molin, som proklamerat jordbrukets utveckling som det förnämsta medlet mot emigrationen, ville se en modern svensk storindustri. Genom sin högtstående teknik och sin effektivitet kunde den amerikanska industrin erbjuda högre löner än sin småskaliga motsvarighet i Sverige, och detta var en faktor som medverkade till emigrationen. USA kunde lära Sverige en hel del om moderna arbets- och affärsmetoder, inte minst i fråga om arbetsintensitet och handelspolitik. Balansen mellan jordbruk och

[68] Larsson, Jan, 1977, s. 131f och 135f. Kilander, 1990, s. 63f. Fridlund, s. 77 och 80f. Edling, 1998, s. 36. Edquist, s. 211f. Kjellén, 1908a, s. 38ff, 150f och 219f.
[69] Sundbärg, 1908, s. 22 (citat). *Emigrationsutredningen. Bilaga XIX*, s. 8f och 109, och *Betänkande*, s. 725 och 734.
[70] *Emigrationsutredningen. Bilaga XIX*, s. 95 och 104.
[71] AK 1906: 21, s. 15f och 18. Sundbärg, 1908, s. 13. *Emigrationsutredningen. Bilaga XIX*, s. 109, och *Betänkande*, s. 766.

industri fick inte bli alltför sned, men en välutvecklad och effektiv industri behövdes också, och för den stod Amerika som förebild.[72]

Både Sundbärg och andra ansåg att Sverige behövde en storskalig massproduktion efter amerikanskt mönster. "Utan att afunden och oviljan mot de stora företagen stäfjas, kan man alltså ej hoppas på en varaktig minskning af emigrationen från detta land," skrev Pontus Fahlbeck i emigrationsutredningen.[73] Flera bedömare ansåg att Sverige också behövde truster för att öka sin industriella och ekonomiska slagkraft.

Amerikanska arbetsmetoder efterlystes från olika håll. Genom överlägsen organisation av det industriella arbetet kunde arbetarna öka sin arbetsintensitet, prestera mer och därigenom tillika skapa utrymme för högre arbetslöner. Om svensk industri kunde åstadkomma något liknande skulle den, och därmed landet, få behålla sin arbetskraft. Så ansåg Waldenström det oundvikligt att Europa anammade amerikanska principer för industriell drift och köpte moderna amerikanska maskiner för att inte överflyglas av den nya stormakten. Tyskarna hade redan insett detta.[74] Som nämnts förverkligades aldrig tanken på en svensk kommission för att undersöka amerikanskt näringsliv, men emigrationsutredningen inkluderade två undersökningar av amerikanska arbetsmetoder inom främst verkstadsindustrin. Här betonades i synnerhet specialisering, kontroll av arbetarna och en flitig användning av maskiner som de verksammaste faktorerna bakom amerikansk industriell produktivitet och lönsamhet. "När vi hunnit dit, där amerikanarne nu stå, få vi större resultat af vårt arbete med ty åtföljande bättre löner, och då skola de svenska arbetarne en gång få det som smakar tillräckligt af Amerika, och följaktligen stanna hemma."[75] Nationalföreningen mot emigrationen lät också publicera några undersökningar av arbetsintensitetens betydelse för att rycka upp svensk industri. Man betonade här industrins betydelse för att motverka utvandringen.[76] Nationalism och industrialisering kopplades samman: Sverige måste komma ikapp Amerika och de andra stora industriländerna för att kunna hävda sig i den moderna världen. Handel och industri behövdes för att stärka nationen.

---

[72] Molin, Adrian, 1906, s. 147ff. *Emigrationsutredningen. Bilaga XVII*, s. 22 och 29.
[73] *Emigrationsutredningen. Bilaga XVIII*, s. 10ff (citat: s. 12).
[74] *Emigrationsutredningen. Bilaga XVI*, s. 118 och 170, och *Bilaga XIX*, s. 20f. Waldenström, 1902, s. 230.
[75] *Emigrationsutredningen. Bilaga XV*, s. 7, 10ff, 19, 24, 27och 31 (citat).
[76] Sylwan, Eilif, s. 4f.

Bostadsfrågan

Enligt Nils Edling växte det kring sekelskiftet 1900 fram en "hemideologi" i Sverige. Hemmet som begrepp kom att laddas med viktiga värderingar, föreställningar och förhoppningar. Edling talar i första hand om jordbrukarhemmen, men han påtalar flera viktiga inslag i denna ideologi som kan ha relevans även utanför det rena jordbruket. Ett sådant var att arbetarfamiljen skulle förborgerligas. Hemmen skulle göras till en fredad sfär, skyddad från omvärldens ondska, en källa till hälsa och styrka för människorna. Hemmet och dess vård skulle också fostra människor till skötsamhet och ansvarstagande. Ägandet av ett eget hem skulle ge människor något att värna och göra dem mindre benägna att omfatta eller stödja samhällsomstörtande uppfattningar och verksamheter. Här finns ett tydligt släktskap med idealiserandet av den rotfaste bonden. Idéhistorikern Kerstin Thörn har visat andra manifestationer av önskan att sprida det borgerliga hemidealet till arbetarklassen. Hemmet skulle erbjuda en möjlighet till ett gott vardagsliv. Den goda bostaden var en viktig byggsten vid det goda samhällets uppförande. Hemmet skulle fostra människor till en högre moralisk ståndpunkt.[77]

Bostadsfrågan lyftes fram som något mycket väsentligt för att hejda emigrationen. Egnahem kunde även avse förbättrade bostäder för jordbruks- och industriarbetare i allmänhet. Gustav Sundbärg beskrev bostadsförhållandena som den kanske mörkaste sidan av samtidens sociala liv; bostäderna skulle vara det som kanske främst skilde grupper på olika nivåer i samhället från varandra. Framför allt efterlyste han en förbättring av lantarbetarnas bostadsförhållanden; det vore den främsta konkreta åtgärd som lantbrukarna kunde vidtaga för att avhjälpa sin brist på arbetskraft.[78]

Hos flera debattörer framstod Amerika som föredömligt i fråga om goda och billiga bostäder åt breda lager av befolkningen. Adrian Molin fäste stort avseende vid att svenskarna i Amerika förmådde att skaffa sig egna hem. "Jag går så långt att jag påstår, att den svenska industriarbetarens emigrationsfråga i väsentlig mån är hans *bostadsfråga*."[79] Bostadsbyggandet och – förmedlingen i Amerika var vida överlägsna de svenska, menade han. De kännetecknades i USA av planmässig organisation och praktisk, affärsmässig förmedling av tomter och hus på lång avbetalning. Detta var ett exempel på bristande svensk företagsamhet jämfört med Amerika. Härigenom fick den svenskamerikanske arbetaren möjlighet att för samma summa skaffa sig en avsevärt bättre bostad än den svenske kunde. Den kontanta betalningen

[77] Edling, 1996, s. 295f, 324-327, 340-347 och 352-356. Thörn, Kerstin, s. 15ff, 131, 232 och 428.
[78] Sundbärg, 1913, s. 185-188. *Emigrationsutredningen. Betänkande*, s. 699.
[79] Molin, Adrian, 1910, s. 14.

var mycket låg och avbetalningssummorna inte nämnvärt större än en vanlig hyra. Detta förmånliga system berodde på en högt uppdriven massproduktionsteknik och på överlägsen ekonomisk organisation. Här hade Sverige mycket att lära:

> Vi hämta med förkärlek, särskildt när det gäller tekniska och ekonomiska ting, våra förebilder från Tyskland. Man kan beundra tyskarnes organisationsförmåga, för min del tror jag dock, att det vore lyckligt, om vi kunde korsa det tyska systemet med några inslag af sundt demokratisk amerikansk organisation.[80]

Bostadens betydelse för att höja arbetarklassens ekonomiska, sociala, kulturella och moraliska nivå framhölls också av Molin, som erkände att Amerika härvidlag hade ett försprång framför Sverige: "En af de djupaste orsakerna till Amerikas öfverlägsenhet, till dess dragning på vårt bästa folk, till arbetareklassens skötsamhet, arbetsintensitet, solidaritet med samhället, är de goda bostäderna och de rena, snygga, välhållna hemmen."[81] Arbetarnas egna hem gav dem del i ett borgerligt medelklassideal. Härigenom kände de sig också som en del av samhället och skänkte det ökad stabilitet.

Molin fick medhåll i sin bedömning av många andra. Man fann att svenskamerikanerna hade en högre bostadsstandard än hemmasvenskarna. Deras sparande stimulerades främst av strävan efter en egen bostad.[82] Gustaf Steffen lade som socialdemokratisk riksdagsman fram en motion om att de mindre bemedlades bostadsförhållanden skulle undersökas och motiverade den bland annat med att de sämre bostadsförhållandena i Sverige motverkade återinvandringen av svenskamerikaner. Han var dock mindre intresserad av att hämta också lösningarna på detta problem i Amerika och blickade snarare mot Tyskland.[83]

När Nationalföreningen mot emigrationen 1916 yrkade på en kommission för att undersöka arbetarnas villkor i andra länder och i synnerhet i USA, var det deras bostadsförhållanden som man särskilt betonade. Amerika ansågs kunna erbjuda yrkesarbetare en högre levnadsstandard, och bostadsstandarden sågs som en väsentlig del häri. Här återkom tanken att Sverige hade något viktigt att lära på detta område. Nationalföreningens tidskrift *Hem i Sverige* innehöll därjämte några artiklar om bostadsbyggandet i USA. Syftet framgick tydligt: goda bostäder var avgörande för att de svenska arbetarna skulle kunna beredas en levnadsstandard som skulle kun-

---

[80] Molin, Adrian, 1910, s. 15, och 1911, s. 39, 43- 47 och 51 (citat).
[81] Molin, Adrian, 1911, s. 52.
[82] *Emigrationsutredningen. Bilaga XX*, s. 126 och 169f. Thörnberg, 1915, s. 15, 26f, 93 och 95. von Kræmer, 1908, s. 8 och 10f.
[83] MFK 1911: 80, s. 7- 12, och MFK 1911: 81, s. 5ff.

na jämföras med Amerikas.[84] Avgörande för det billiga bostadsbyggandet i USA var, hävdade man, bättre arbetsfördelning, långt driven standardisering av byggnadsmaterial och andra tekniska lösningar. Arkitekten Einar L:son Rudskog skickades med stöd av föreningen på studieresa till USA år 1920, och han framhöll i första hand det förenklade byggnadssättet och standardiseringen. Han trodde dock inte att amerikanerna i längden själva skulle förbli särskilt nöjda med detta som han tyckte primitiva byggnadssätt. Svenskarna kunde förvisso lära sig en del, men de borde bygga gedignare och mer estetiskt tilltalande boningshus.[85]

Bostadsförhållandena i Amerika kunde tjäna som en påminnelse om svenska försummelser som måste rättas. Hemmet var en fast punkt i en föränderlig värld. Amerikas förmåga att ge sina nya invånare goda hem band dem effektivt till landet. Sverige måste göra likadant. Här kunde också ny teknik hjälpa till att snabbt skapa billiga och bra hem åt dem som behövde det. Byggnadsverksamheten borde i detta syfte ta över vissa amerikanska metoder som kunde göra den effektivare. Men man var inte lika förtjust i amerikanska hem vad inredning och smak beträffade. Hemmet var en nationell institution. Vad man helst ville se var *svenska* hem, uppförda i traditionell svensk stil, och en renässans för det svenska och hemgjorda.[86] Den amerikanska effektiviteten skulle tjäna svenska syften. De förhoppningar som knöts till hemmet och dess fostrande kraft, både som nationell institution och som socialt instrument, manifesterades i detta intresse för amerikanskt bostadsbyggande och hemskapande. Hemmen var en del av Amerikas styrka och kunde bli en del av Sveriges.

Återinvandring

Hur skulle då Sverige kunna få del av de önskvärda sidor hos Amerika som man identifierat och av den kunskap som fanns där om hur ett effektivt arbete skulle utföras? Ett sätt var genom kommissioner och andra utsända samt genom de kontakter med USA som kunde förmedlas på annat sätt. Både Ernst Beckman och Nationalföreningen mot emigrationen föreslog ju sådana kommissioner, och intresse fanns i riksdag och regering för dessa idéer. Viktor Jonsons studieresa 1907 var också en yttring av sådana tankar. Ytterligare ett medel att få kännedom om amerikanska förhållanden och erfarenheter var genom de svenskar som redan utvandrat. Genom återvändare och genom brev från dem som var bosatta i Amerika kunde impulser

[84] "Kriget och emigrationen", s. 2. Molin, Adrian, 1916, s. 110. "Arbetarebostäder vid svenska industriella verk", s. 41.
[85] Hammarén, 1918, s. 17-20 och 22, och 1919, s. 19. Rudskog, 1921a, s. 30, 32f och 39f, 1921b, s. 83 och 85f, och 1922, s. 71f.
[86] Hülphers, s. 14ff. Barton, 1994, s. 171f.

förmedlas till Sverige. Somliga menade att detta gjorde studiekommissioner överflödiga; vi fick redan veta allt som vi behövde veta om amerikanska förhållanden.[87]

Om återinvandringen kunde ökas, skulle ju rimligen förmedlingen av nyttiga erfarenheter och kunskaper öka med den. Svenskamerikanerna hade ju tagit till sig den amerikanska andan. Samtidigt skulle ju Sverige på så sätt kunna återvinna en del av den arbetskraft som landet förlorat. USA hade tjänat på den svenska emigrationen, men Sverige skulle tjäna ännu mer på en svenskamerikansk återinvandring, då arbetskraften redan var upplärd och anpassad till ett modernt arbetsliv. Återinvandringen av tidigare emigranter hade visserligen ökat, men den motsvarade ändå endast en mindre del av utvandringsströmmen. Att åvägabringa en väsentlig ökning av återinvandringen, helst en vändning av flyttströmmen, blev av båda dessa skäl ett projekt som många kom att ägna mycken tanke. Nils Runeby har redogjort för vissa av dessa ansträngningar i uppsatsen "Amerika i Sverige". Han ser projektet som ett viktigt inslag i strävandena efter nationell uppryckning och samling i Sverige vid denna tid. Att importera svenskamerikaner var i synnerhet ett sätt att motverka socialism och radikalism bland arbetarna.[88]

I sin motion från 1904 efterlyste Ernst Beckman en undersökning av lämpliga åtgärder för att främja återinvandringen, och han ansåg bland annat att staten borde inrätta en arbetsförmedlingsanstalt med särskild uppgift att underlätta för emigranter som ville återvända till sitt fädernesland. I riksdagens skrivelse till Kungl. Maj:t sades emellertid att en särskild arbetsförmedlingsverksamhet för återinvandrare inte var påkallad utan att det borde räcka med spridning av uppgifter om tillfällen att förvärva jord i Sverige.[89] Beckmans förslag föll dock inte i glömska. Tre år senare motionerade riksdagsmannen och kyrkoherden Per Pehrsson, som vid denna tid var frisinnad vilde i politiskt avseende, om en svensk arbetsförmedlingsanstalt för svenskar bosatta utomlands. De svenskar som levt och verkat i Amerika hade enligt Pehrsson ökat sitt ekonomiska värde genom nya kunskaper och färdigheter men framför allt genom en ny anda.

> Den sunda värdering af kroppsarbetet och kroppsarbetaren, förmågan att ställa kraf på sig själf och det egna initiativet, att taga vara på intelligens och duglighet inom arbetarnes leder, som utmärker särskildt amerikanska arbetsförhållanden, kunde på den vägen komma oss till godo. Något af denna företagsamhet, arbetsifver och energi skulle därigenom inympas i den svenska stammen.[90]

---

[87] AK 1906: 21, s. 15.
[88] Runeby, 1962, s. 166ff, 172-176, 178 och 184.
[89] MAK 1904: 207, s. 4ff. Riksdagens skrivelse 1904: 107, s. 20.
[90] MAK 1907: 44, s. 2ff (citat: s. 2).

Återinvandringen skulle alltså kunna föryngra och modernisera det svenska kynnet. Liknande funderingar hade Adrian Molin redan tidigare luftat i *Svenska spörsmål och kraf*: "Sverige i Amerika är ett faktum; Amerika i Sverige är väsentligen ett önskemål."[91] Om en återinvandring av mera betydande mått kunde komma till stånd, skulle den innebära en nationell uppryckning i Sverige: nya kunskaper, en ny arbetsintensitet och ett nytt praktiskt handlag. "Det gäller med andra ord att systematiskt organisera en återinvandring från Amerika – på samma gång det mest effektiva sättet att hämma emigrationen."[92] Likaså såg Molin upprättandet av en statligt understödd svensk ångbåtslinje till Nordamerika som ett medel att knyta svensk-amerikanerna närmare Sverige och uppmuntra återinvandring genom att underlätta resor till hemlandet. Återinvandringen skulle fås till stånd på samma sätt som utvandringen skulle stoppas: genom jordförmedling, bättre löner för yrkesarbetare och bättre bostadsförhållanden.[93]

Nationalföreningen mot emigrationen verkade för att främja svensk-amerikaners återkomst till det gamla fosterlandet. Man bedrev jord- och arbetsförmedling och sökte sprida information kring förhållandena på den svenska arbetsmarknaden till utvandrare samt på olika sätt bistå dem med råd och dåd. Riksföreningen för svenskhetens bevarande i utlandet verkade inte officiellt för återinvandring men dess grundare Vilhelm Lundström hyste åtminstone sympati för tanken.[94]

Emigrationskrisen som ett modernt Sveriges födelse

De flesta som debatterade emigrationsfrågan tog upp de teman som nu utforskats, och de var också till stor del överens om vad som behövde göras. Utgångspunkten var att Amerika hade ett försteg framför Sverige. Detta försteg identifierades med arbete och teknik. Sverige måste hämta in försprånget och för att göra det måste man lära av Amerika. Reformer och nationell uppryckning var nödvändiga för att Sverige skulle stå rustat inför framtiden. Både jordbruk, industri och goda bostäder måste befrämjas, och i det syftet fordrades effektivt arbete och nationellt samförstånd. I emigrationsdebatten formulerades en modernistisk berättelse om Sverige: ekonomin och samhället måste rationaliseras och effektiviseras, nya attityder och idéer vinna insteg. Berättelsen tar sig formen av en kris- eller förfallsberättel-

[91] Molin, Adrian, 1906, s. 142.
[92] Molin, Adrian, 1906, s. 149f.
[93] Molin, Adrian, 1911, s. 133 och 136.
[94] "Svensk-amerikaner på besök", s. 92. "Arbetsförmedling för utlandssvenskar", s. 6ff. "Svensk-amerikanernas återinflyttande", s. 63. Lundström, s. 21f, 81f och 127ff.

se: Sverige befinner sig i kris efter ett långvarigt förfall. Näringarna har fått gå i stå, de gamla idealen har glömts, likgiltigheten och liknöjdheten har fått breda ut sig. I samtiden visar sig tecknen härpå klart och tydligt i form av nationell förnedring och kraftlöshet. Utvandringen är ett symptom på, och en symbol för, denna kris. Men landet har möjlighet att vända krisen till något bättre. Man måste bryta med det gamla och gjuta nytt liv i samhällskroppen. Förmår Sverige att göra detta, kommer botten att vara nådd och tiden av störst svaghet att vara ebben före en flod av nationell styrka. Samtiden är en avgörande tidpunkt – Sverige har börjat vakna. Nu behöver de företagsamma svenskarna en injektion av amerikansk framåtanda och energi. Amerikanerna står för något som svenskarna behöver mer än något annat: praktiskt arbete. Det finns en framtid att vinna, en framtid som tillhör "det nya Sverige". Redan här börjar alltså en identitet byggd på modernitet och föreställningar om den utveckling som framtiden bär i sitt sköte att ta form i Sverige. Sverige har inte förverkligat sin potential men kan göra det. Det gäller att förmå svenskarna att placera sina framtidsförhoppningar i hemlandet i stället för i Amerika.

Berättelsens övergripande tema är att Sverige kan vända sin negativa utveckling genom att tillgodogöra sig de amerikanska egenskaper och metoder som gjort detta land framgångsrikt. Ibland sägs det att USA:s fördelar minskar relativt sett – jorden tar slut, lönerna sjunker – vilket förbättrar Sveriges utsikter att vinna slaget om sitt folk. Å andra sidan förutsätter berättelsen att det finns mycket av det amerikanska som är värdefullt och som Sverige måste anamma; det kan inte räkna med att USA:s eventuella tillbakagång skall lösa dess problem. För att få slut på utvandringen måste Sverige lösa sin kris. Amerikas framgång är något som den svenska utvecklingen måste mäta sig mot. Jämfört med tidigare föreställningar om Amerika ställs Amerikas materiella utveckling, inte minst industrin, och dess orsaker i centrum i större utsträckning. Amerika blir teknikens och de effektiva arbetsmetodernas föregångsland. Kontrasten mellan det blomstrande Amerika och det förfallna Sverige är också ägnad att vinna allmän uppslutning i samhället kring en framåtblickade modernisering. Industrin blir ett löfte i stället för ett hot. Amerika brukades både ideologiskt för att anvisa vilket mål man borde sträva mot och politiskt för att visa hur man konkret skulle nå detta mål.

Både jordbruks- och industriintressen skulle kunna finna sig till rätta med denna framtidsvision, där både industrialisering och egnahem gavs en framträdande ställning. Alla hade något att vinna på det nya, vilket ju kunde underlätta samlingen. Nationell samling i gemensamt arbete var nämligen ett centralt värde i denna berättelse. Klassavund och politiskt käbbel måste läggas åt sidan för det gemensamma målets skull. I Amerika var människor stolta över allt som åstadkoms i deras land, och så skulle svenskarna också

komma att känna för Sverige. Emigrationsdebatten präglades av intern nationalism. Nationalism och framsteg kopplades samman, vilket var en skillnad mot antiemigrationspropagandan, där det nationella ställts mot det moderna. Det är också fråga om en i första hand politisk eller statsnationalism; det angelägna är att förnya det svenska näringslivet och samhället. Vissa amerikanska värderingar vore en tillgång för Sverige. Berättelsen har ett romantiskt drag: tillsammans kan svenskarna övervinna sina svårigheter och bygga sig en bättre framtid.

Det är motiverat att tala om en för konservativa och liberaler gemensam berättelse om det nya Sverige som bygger upp en svensk identitet kring industri, ekonomiska och sociala reformer och praktiskt arbete. Man tycks även vara överens i kraven på statsingripanden för att driva på utvecklingen och för att stabilisera samhället genom arbetarklassens integration. Staten är en central aktör i denna berättelse; det som amerikanerna gjort genom enskilda initiativ måste drivas på av staten i Sverige. Det är fråga om en kontrollerad modernisering: amerikansk företagsamhet skall introduceras, men staten skall se till att ordningen bevaras. Berättelsen uppmanar till samling och handling. En hotad gemeinschaft skall återupprättas på nationell nivå. I långa stycken framstår skillnaderna mellan konservativa och liberaler mer som nyansskillnader inom en gemensam moderniserings- och samförståndsideologi. Till skillnad från emigrationsförsvararna betonar man det gemensamma intresset mellan samhällsklasserna och mellan staten och medborgarna. Visionen kan också i fråga om moderniseringskraven ställas mot antiemigrationspropagandans agrarkonservativa berättelse, som inte alls tycks innefatta tanken om ett nytt Sverige.

Beteckningen ”Amerika i Sverige”, som Runeby använt om planerna på en återinvandring av svenskamerikaner, skulle kunna vidgas till att omfatta flera delvis olika moderniseringssträvanden i det svenska samhället vid denna tid. Både återinvandring, jordbrukskolonisation, industriell massproduktion, arbetsintensitet och vissa sociala frågor kunna inbegripas. Men ”Amerika i Sverige” fanns trots allt i en mer konservativ och en mer liberal version med några viktiga skillnader. Emigrationskrisen fick motivera olika politiska program. Båda versionerna såg reformer som den rätta vägen att gå, men de mål och ideal som skulle förverkligas var inte helt och hållet desamma. Båda ville ha en nationell samling men på något olika villkor. Man var överens om att Amerika kunde lära Sverige något men inte i alla delar om vad detta var. Framför allt avsåg skillnaderna synen på amerikansk demokrati och amerikansk kultur. Allmän rösträtt infördes i Sverige under 1900-talets båda första decennier. 1902 förband sig den svenska riksdagen att införa allmän rösträtt, och därefter torde det ha stått klart att demokratin skulle segra, har det hävdats. När parlamentarism och allmän och lika rösträtt slutligen genomfördes 1917–21 skedde det knappast efter amerikansk

konstitutionell förebild.[95] Men länge var det ingalunda givet vilka mer precisa drag som det nya systemet skulle antaga, och en maktkamp mellan olika grupper ägde också rum. Olika rösträttsförslag debatterades, förhållandet mellan kung och riksdag blev föremål för hårda strider med borggårdskrisen 1914 som en urladdning, riksdagens första och andra kammare stod ofta mot varandra, och valsättet – direkta eller indirekta val, majoritetsval eller proportionella val – dryftades. Författningsfrågorna var sålunda allt annat än avförda från det aktuella politiska livet. Demokratins betydelse för utvandringen var också omstridd. Ytterst bottnade skillnaderna i olika syn på frihet och jämlikhet.

Ett reformkonservativt bruk av emigrationsberättelsen

Många inom de grupper som betraktades som konservativa motsatte sig inte alls förändringar. Man kan göra en åtskillnad mellan en materiell modernisering, som omfattar teknologi, ekonomi och delar av vetenskaperna, och en andlig, som handlar om ideal, moraliska principer, religiösa föreställningar och konst.[96] Framför allt ville de konservativa se en ekonomisk modernisering av landet, varvid Amerika kunde ge uppslag och modeller för vad tiden krävde. Andra sidor av det amerikanska var emellertid inte lika eftersträvansvärda. Det handlade om att tillgodogöra sig de metoder och tekniker som givit Amerika fördelar i förhållande till Sverige, inte om att göra det amerikanska samhället i dess helhet till en förebild för det svenska. De konservativa ville reformera för att bevara. Genom att i vissa avseenden amerikanisera Sverige kunde man ge de delar av det som var livskraftiga och värda att bevara en fast grund att stå på. Amerikansk effektivitet och arbetsmoral skulle hjälpa till att pånyttföda ett Sverige som emellertid skulle behålla många av sina traditionella institutioner och sin hierarki. Ekonomiskt var USA förebilden, men politiskt var snarare Tyskland modellen. Man skulle inte skapa ett helt nytt samhälle utan utveckla det man redan hade.

För de konservativa stod nationen i centrum. Politikens mål var att ena och stärka den svenska nationen såväl inåt som utåt. För att detta mål skulle kunna nås måste det sociala missnöjet stillas. Människors försörjning måste tryggas genom effektivare arbete, och de måste beviljas större medbestämmande över samhällets angelägenheter. Reformkonservativa som Kjellén och Molin ansåg att allmän rösträtt var nödvändig. Men de var samtidigt skeptiska mot det totala folkväldet; massan var opålitlig och lättpåverkad. Demokratin byggde ytterst på individualismen, och individualism ledde till bristande ansvarskänsla. De enskildas arbete och initiativ behövdes för den

[95] Lundquist, s. 32. Vallinder, 1987, s. 145.
[96] Liedman, 1997, s. 27-42. Kylhammar, 1998a, s. 254, och 1998b, s. 74.

ekonomiska utvecklingen, men privata intressen fick inte styra nationens liv, utan staten måste gripa in och reglera dem i det allmännas tjänst. Individerna måste förmås att underordna sig nationen och dess intressen. Framsteget handlade inte om individens ökade frihet och säkerhet utan om nationens ökade styrka och sammanhållning. Amerika motsade i själva verket inte detta. Amerikas styrka, skrev Molin, var dess allmänanda; amerikanerna trodde på utveckling genom arbete i stället för genom inbördes kamp.[97]

I allmänhet värjde man sig för ansatser att införa amerikansk demokrati i Sverige. Reformkonservativa och de som jag kallat agrarkonservativa hade här i regel samma åsikt. En ståndpunkt var att demokratifrågan inte hade någon större betydelse för utvandringen. Varken Pontus Fahlbeck, som ju först föreslog en emigrationsutredning, eller C. J. Jakobson tog upp spörsmål om allmän rösträtt eller demokrati som relevanta för utvandringsproblemet. Det var också få av dem som yttrade sig i emigrationsutredningen som nämnde de politiska förhållandena, och när de gjorde det, var det oftast för att förneka deras betydelse. Den i *Stockholms Dagblad* 1907 intervjuade hemvände svenskamerikanen John F. Anderson menade också att svenskar helt enkelt inte var intresserade av politik.[98]

Ett annat argument var att den amerikanska demokratin, och därmed ofta underförstått demokratin över huvud, inte var vad den utgavs för att vara. Konservativa hade länge hänvisat till korruption och politiska skandaler i USA och andra mer demokratiskt styrda länder. P. P. Waldenström hävdade att tillsättandet av ämbeten efter partimeriter i Amerika ledde till korruption och slöseri. Direkta val av ämbetsmän var inte heller bra: det ledde till mutor och försök från alla håll att sko sig på det allmännas bekostnad. Den allmänna rösträtten resulterade i handel med röster. Systemet med val av statsöverhuvud hade givit landet en rad svaga och lättledda presidenter, även om Theodore Roosevelt var ett notabelt undantag från denna regel.[99]

Flera konservativa iakttagare hävdade att folkets massa i USA inte hade mycken reell makt. Mutor, röstköp och partibelöningar hörde till vardagen i Amerikas politiska liv, och de stora kapitalintressena kontrollerade politiken. Hovmannen F. U. Wrangel var sålunda djupt skeptisk mot den amerikanska demokratin. Författningen var anpassad till en relativt homogen befolkning på några få miljoner och lämpade sig inte för åttio eller nittio miljoner människor från jordens alla hörn, skrev han. Om demokrati alls kunde fungera var det bara i mycket små samhällen. USA styrdes i praktiken av ett fåtal garvade yrkespolitiker.[100]

[97] Kjellén, 1906, s. 6, 13f, 24f, 33, 36f och 131ff. Molin, Adrian, 1906, s. 17f, 41, 67ff och 139.
[98] *Emigrationsutredningen. Bilaga XVII*, s. 146, 194, 213 och 225. "En svenskamerikan om immigrationen till Sverige", StD 6/8 1907.
[99] Vallinder, 1962, s. 271. Waldenström, 1890, s. 127f, 232, 243 och 572, och 1902, s. 315f och 475.
[100] Thorborg, s. 35f. Cederschiöld, s. 81, 96f och 165f. Bruhn, s. 9f, 12, 34ff och 38-44. Wrangel, 1907, s. 168-173, och 1908, s. 206f och 226f.

Statsvetarna Pontus Fahlbeck och Rudolf Kjellén behandlade spörsmålet mer principiellt och teoretiskt. Fahlbeck hävdade att Sveriges och USA:s författningar båda uttryckte samma grundläggande principer. De stod för en "dualistisk parlamentarism", som var väsensskild från den brittiska parlamentarismen. Han uttalade en skarp förkastelsedom över det amerikanska partiväsendet, som han ansåg befordra korruption och inkompetens, men han uppskattade de likheter med den konstitutionella monarkin som han tyckte sig kunna identifiera. Den dualistiska parlamentarismen var inte avsedd för majoritetsvälde; han skrev att det amerikanska representanthuset var undermåligt och antydde att det var den allmänna rösträtten och de direkta valen som bar ansvaret härför. Den amerikanska författningen var alltså inte dålig i sig men hade försämrats genom att demokratiseras. Kjellén å sin sida hävdade att länders statsskick oscillerar mellan absolutism och demokrati. I USA hade man haft demokrati, men man var nu på väg att utvecklas i mer auktoritär riktning. Decentralisering och folkliga val hade fungerat tidigare, men nu ställde landets imperialistiska politik och trustifieringen inom dess näringsliv nya krav på den amerikanska statsmakten. Man behövde en stark ledare, och i president Theodore Roosevelt hade man funnit honom. Den demokratiska andan i Amerika var redan till stor del skenbar. Den moderna tidens krav på statlig aktivitet var inte väl förenligt med demokrati.[101]

Allra längst gick Emil Kleen, som dömde ut "det ytterliga folkväldet" och även han hävdade att detta folkvälde i praktiken tillät kapitalet att utöva ett stort inflytande. Han föreslog som botemedel inskränkningar av rösträtten och införandet av en graderad röstskala efter svenskt mönster i kommunala val. "Äfven Förenta staterna ha icke förmått ådagalägga möjligheten i våra dagar att med gynsamt (sic!) resultat införa valriket eller förlägga tyngdpunkten af den politiska makten hos massorna."[102]

Som synes var det ett vanligt tema hos konservativa kommentatorer att folkvälde innebar korruption och kapitalets herravälde, därför att det ledde till partistrider och därför att folket var lätt att manipulera och korrumpera. Denna syn framgår tydligt i en artikel av Fahlbeck 1917, sedan USA gått in i det första världskriget på ententens sida. Han menar att det är det amerikanska kapitalet som ligger bakom denna handling. "Uti intet annat land härskar kapitalismen så fullständigt och leder äfven rättänkande män och idealister så efter sina önskningar som i Amerikas Förenta stater."[103] I samma anda skriver högermannen Gösta Bagge året efter: USA kontrolleras av truster och politiska bossar och är inget demokratiskt föredöme. Detta demonstrerar ris-

[101] Fahlbeck, 1904, s. 150f, 154ff, 166, 170, 173, 175f, 182 och 209-212. Kjellén, 1905, s. 84f, och 1907, s. 248ff och 252.
[102] Kleen, Emil, 1903b, s. 159ff, 163-168 (citat: s. 166), 170, 174ff och 196.
[103] Fahlbeck, 1917, s. 141f.

kerna med demokrati; särskilt när demokratin lierar sig med storfinansen, vilket han menar att den nu gjort även i Sverige, sedan Edéns liberal-socialdemokratiska koalitionsregering kommit till makten med stöd av näringslivskretsar.[104] Demokratin representerade inte framsteg utan förfall.

Inte heller motsvarades demokratin i Amerika av någon egalitär samhällsanda som respekterade individerna oavsett deras ställning i samhället, vilket varit ett vanligt tema hos liberala amerikavänner. Pekuniär rikedom var i själva verket den enda måttstock varefter en människa bedömdes i Amerika. En ängslig, osjälvständig konformism rådde i amerikanskt umgängesliv, vars ton ingalunda var fri och obesvärad, menade Sundbeck och Cederschiöld. Adrian Molin skrev dock att Sverige ändå kunde lära sig något av just umgängesformerna i Amerika: de motsvarades visserligen inte av någon faktisk jämlikhet, men de hade psykologisk betydelse; arbetarna i Amerika behandlades inte som underklass, och det fick dem att trivas mycket bättre.[105]

Den amerikanska kulturen, förstådd som konst, litteratur, musik och vetenskap, inbjöd inte heller till efterbildning. De sköna konsterna diskuterades mycket litet i emigrationsdebatten; som framkommit fördömdes amerikanskt inflytande på den svenska allmogen emellanåt som ett hot mot folkkulturen. De reformkonservativa ville se ett svenskt nyttjande av amerikanska metoder för att stärka samhället och kulturen. Men de amerikanska metoderna skulle tjäna det svenska kulturarvet, inte bli dess herrar. Snarare var det så att den svenska kulturen hotades av förfall då den moraliska och ekonomiska styrka som behövdes för att bära upp den urholkats. Formalism och död bokstavskunskap hade fått alltför stor plats i svenskt liv, tyckte unghögern. Endast genom att det praktiska arbetet sattes framför konsten kunde förvärvslivet ryckas upp och det värdefulla i kulturen räddas, skrev Adrian Molin. Flera andra debattörer gjorde samma prioritering av de produktiva krafterna på de sköna konsternas bekostnad.[106] Kulturen skulle tjäna det praktiska arbetet, inte utarma det. Men samtidigt fick Sverige inte hemfalla åt materialism och kommersialism som USA hotade att göra, inskärpte Molin. Alla amerikanska värderingar var inte goda. Han talade om ”alla de sjuka riktningar, som växa fram ur den rika amerikanska jorden, ur en folksjäl, född i folkblandningens hexkok...”[107] Kulturen, när den fyllde sin rätta plats, var en av Sveriges fördelar. ”Där Amerika lockar med skyskraporna och dollarmiljonärerna, där måste vi binda genom att ge vårt folk

[104] Bagge, s. 1-3 och 6-8.
[105] Waldenström, 1890, s. 290. Sundbeck, 1904c, s. 428f. Cederschiöld, s. 96f. Molin, Adrian, 1910, s. 10f.
[106] Molin, Adrian, 1906, s. 85ff, 99f och 109, och 1911, s. 141. Kjellén, 1906, s. 29f. ”Sveriges guldålder”, s. 116.
[107] Molin, Adrian, 1906, s. 145f.

en fördjupad förståelse af grundmurad kultur: af en sedan sekler tryggad rättsordning, af religiösa och litterära skatter, af naturtillgångar, solida materiella värden och lofvande ekonomiska möjligheter."[108]

De konservativas mål var att stärka den svenska materiella kulturen för att ge svenska traditioner och institutioner ny legitimitet. Den materiella moderniseringen var ett vapen i kampen mot den andliga. Sverige skulle återvinna sin styrka genom att låna där det passade. Amerikanska metoder var praktiska hjälpmedel för att ge samhällsordningen nytt liv och mening. Svenskarna skulle producera som amerikanerna, men de skulle helst inte konsumera som de. Nationens styrka var det överordnade värdet, och reformarbetet skulle bedrivas med detta värde för ögonen. Alla skulle förmås att känna sig som en del av denna nationella gemenskap, men alla måste också visa lojalitet mot den. Individen måste lära sig att sätta nationens väl före sin egen penning- eller nöjeslystnad. Klasskampsagitation var en yttring av ett slags sådan egoism. De konservativa framhöll att den nationella samlingen fordrade att de ledande samhällsklasserna tog sitt ansvar och gjorde uppoffringar. Men det måste även de lägre samhällsklasserna göra. De måste ge upp sin klassegoism och acceptera de förras naturliga ledning. Nationen var en organism, men det betydde inte att politisk jämlikhet eller gemensamt beslutsfattande måste råda inom den. Snarare tecknades ett patriarkalt ideal. I det komplicerade moderna samhället blev en fast ledning allt nödvändigare. Med nationens intresse som ledstjärna skulle en allians mellan de nya industriella ledarna och de traditionella elitgrupperna kunna skapas, och även de breda grupperna av bönder och arbetare skulle kunna mobiliseras bakom denna allians. Men kapitalismen och industrin skulle inte styra samhället utan tjäna det. Unghögern sökte att skapa en modernitet som förenade framsteg och tradition, gemenskap och hierarki, rationalitet och romantik. En kontrollerad modernisering skulle inte störta de gamla auktoriteterna utan stärka dem genom att visa att de kunde erbjuda vad människor behövde. Moderniseringen skulle i slutändan vara svensk och inte amerikansk.

Ett liberalt bruk av emigrationsberättelsen

Liberalerna använde gärna emigrationen för att framhålla det amerikanska samhället generellt som ett socialt och politiskt ideal. Arbetet och effektiviteten hade sina platser även här, men dessutom betonades demokratin, friheten och idealismen. De sågs som lika viktiga källor till den amerikanska framgången som arbetet och organisationen. Bara genom frihet och demokrati kunde den åtrådda nationella gemenskapen förverkligas. I USA hade

[108] Molin, Adrian, 1906, s. 146, och 1911, s. 147 (citat).

man ett samhälle där inga konstlade hinder höll tillbaka människor, och i denna frihet hade fosterlandskärleken sin fasta grund. Klass- och ståndsfördomar, som hindrade individernas strävanden, måste rensas ut. Amerika var en förebild inte bara för den materiella utan även för den andliga moderniseringen.

Folkväldet i Amerika hade redan länge varit föremål för beundran från reformivrande liberalers sida. Den allmänna rösträtten och de fria valen i USA lyftes fram som en viktig orsak till utvandringen. I den liberala svenska rösträttsrörelsen i slutet av 1800-talet var USA näst efter Schweiz det land som rösträttsvännerna helst hänvisade till i sin argumentation. De i den amerikanska författningen uttryckta idéerna om naturliga rättigheter, som alla människor skulle inneha, var centrala även i den svenska rösträttsrörelsens ideologi.[109] I föregående kapitel visades också hur äldre liberaler som Isidor Kjellberg och Johan Stadling beundrade den politiska och religiösa friheten i Amerika och menade att Sverige måste ta efter dem för att få folket att stanna kvar.

Det har sagts att den gamla liberala bilden av Amerika som i första hand den politiska och religiösa frihetens land förbleknade under 1900-talets båda första decennier i och med den politiska demokratins införande i Sverige.[110] Men under dessa decennier var demokratin och dess utformning ännu en het stridsfråga. Framför allt pekades det från vänsterhåll – liberaler och socialdemokrater – på demokratin i Amerika, och från samma håll framhölls de politiska faktorernas betydelse för folkförflyttningen. August Palm såg 1901 i författningen ett av det amerikanska samhällets mest försonande drag. Till skillnad från i Sverige hade folket i Amerika makten att utan våldsam revolution omstörta den bestående ordningen. "När Amerikas arbetareklass lärt sig att uppträda lika samlad och enig vid valen som under de ekonomiska striderna mot hänsynslösa arbetsgifvare, kan man med säkerhet motse en snabb och radikal omgestaltning till det bättre för det arbetande folket." Och det var bara en tidsfråga innan så skulle ske.[111]

Särskilt i början av emigrationsdebatten gjordes det gällande att USA:s demokratiska institutioner och anda påverkade människor att utvandra. Sverige måste lösa rösträttsfrågan innan det kunde hoppas att få slut på utflyttningen från landet. I Amerika blev emigranterna medborgare; Sverige måste låta dem bli medborgare redan hemmavid. Liberalen J. N. Bergström begagnade sig av emigrationsfrågan för att i tidskriften *Småbrukaren* argumentera för fyrkskalans avskaffande i den kommunala rösträtten. Även socialdemokrater talade alltså på detta vis. Tidningen *Social-Demokraten* ansåg

[109] Ljungmark, 1965, s. 59. Vallinder, 1962, s. 253ff och 270.
[110] Tedebrand, 1983, s. 226.
[111] Palm, August, s. 99, 118 (citat) och 210f.

att rösträttsbegränsningarna ledde till "social otrevnad", vilken i sin tur medförde utvandring. Lösningen skulle vara "*en ärlig rösträttsreform*".[112] Emigrationsutredaren Gustav Sundbärg delade denna analys. Han trodde inte att det politiska missnöjet var någon huvudfaktor bakom emigrationen, men i sitt arbete att peka ut svenska försummelser som inverkat på den behandlade han även detta ämne. Tidsandan, skrev Sundbärg 1908, krävde ett demokratiskt samhällsskick; frånvaron av ett sådant gjorde att människor upplevde sitt människovärde vara mindre. Det medverkade till det allmänna missnöje som så aktivt befordrade folkflykten. 1913, när utredningens betänkande presenterades, hade allmän rösträtt för män (med vissa förbehåll) införts, men trettio år för sent, menade Sundbärg. Han kritiserade den då ännu bestående graderingen av den kommunala rösträtten och ansåg att Sverige borde acceptera parlamentarismen. Han angrep också den svenska byråkratin, som enligt honom gjorde att folket kände sig maktlöst. Nils Stjernberg skrev likaså i utredningen att en avsevärd förändring av det politiska maktläget i Sverige behövdes för att en rättvisare fördelning av landets resurser, och därmed minskad emigration, skulle kunna åstadkommas.[113]

Med "demokratin" i Amerika åsyftades dock inte enbart det politiska systemet med allmän rösträtt och fria val utan jämväl själva samhällets anda. Det amerikanska samhället sades kännetecknas av jämlika umgängesseder och frånvaro av bördsaristokrati och sociala fördomar. Liksom den politiska friheten ansågs denna anda vara uttryck för en respekt för den enskilde individen. Skillnaderna mellan Sverige och Amerika i detta avseende ansågs spela en roll för emigranternas vantrivsel i Sverige och trivsel i Amerika. Ekonomen och socialdemokratiske riksdagsmannen Gustav Steffen skrev:

> Förenta Staternas dragningskraft har legat och kommer väl ännu länge att ligga icke blott uti relativt billig och lättåtkomlig jord och goda arbetslöner samt billigare lefnadskostnader för de arbetande klasserna, utan äfven i en för dessas själfkänsla och utvecklingsbehof tillfredsställande demokratism i vissa grunddrag af samhällslifvets organisering och i umgänget medborgarne emellan.[114]

Detta framhölls gärna av svenskamerikaner – vilket framgått av amerikabreven – och av många svenska liberaler. Emigranterna ville ha en friare och jämlikare, mer "demokratisk" anda, och de hade delvis också funnit den i

---

[112] Thörnberg i SvD 6/8 1902. "Utvandringsfrågan" i GHT 22/8 1902. Teodor Holmberg i SvD 26/9 1903. Isaac O. Cassel i DN 14/8 1906. Bergström, J. N., 1904, s. 170. "Emigrationen" i SocD 1/2 1907.

[113] Sundbärg, 1908, s. 10f, och 1913, s. 213 och 216. *Emigrationsutredningen. Betänkande,* s. 836, 840, 843 och 890. *Emigrationsutredningen. Bilaga XVIII,* s. 97f.

[114] *Emigrationsutredningen. Bilaga XVIII,* s. 82.

Amerika, menade till exempel G. H. von Koch. Amerikanernas nationalkänsla byggde på idealbilden av deras land som den sanna, ännu inte förverkligade demokratin.[115] Umgängesformerna i USA inskärpte inte social ställning på samma sätt som i Sverige, framhöll andra. Större jämlikhet vore alltså påkallad i Sverige.[116] Från liberal sida hävdades det att den amerikanska bottenskolan hade en viktig del i denna demokratiska anda. Svenska liberaler hade länge framfört tanken att folkskolan borde göras om till en "bottenskola", dit alla samhällsklasser skulle sända sina barn och där dessa skulle bibringas en medborgerlig fostran. Denna gemensamma skola skulle minska klyftorna mellan samhällsklasserna, och dess allmänna medborgerliga fostran skulle utgöra fundamentet i ett demokratiskt samhälle. I Amerika tyckte man sig se en sådan bottenskola. Denna bottenskola skulle kunna öka ståndscirkulationen och stärka samhällssolidariteten.[117]

Hos liberalerna var demokratin något hos Amerika som Sverige borde lära sig av likaväl som teknik, arbetsmoral och affärstänkande. Samhället måste omstöpas för att ge alla människor samma möjligheter. Svenskarna behövde lära sig av den amerikanska frihetsandan. Den liberala nationalismen betonade individens frihet och medborgartanken; endast lika politiska, ekonomiska och sociala rättigheter åt alla svenskar som individer kunde skapa den nationella samling som även liberalerna ansåg vara eftersträvansvärd. Allmän rösträtt, bottenskola och parlamentarism var inte osvenska företeelser utan villkor för svenskhetens bevarande. Individen var även i denna tappning förpliktad att underställa sig och verka för de nationella intressena, men hon hade rätt att förvänta sig något i gengäld. Snarare än kollektivism var idealet en social individualism, som fick de enskilda att villigt uppoffra sig för det gemensamma. Beviljades alla svenskar sina medborgerliga rättigheter, skulle denna vilja kunna slå rot, vilket det amerikanska exemplet visade. Demokratin lyftes emellertid fram alltmer sällan under åren, vilket troligen hade med den svenska demokratiseringen att göra; efter hand som allmän rösträtt infördes också i Sverige blev denna fråga mindre aktuell. Dessutom fokuserade reformförslagen i emigrationsdebatten från början till stor del på ekonomiska och sociala reformer, vilket kanske emellanåt ställde de författningspolitiska aspekterna i skuggan. Andra aspekter av "demokratin" förblev emellertid aktuella.

En viktig grupp inom den svenska liberalismen vid denna tid var den socialliberala krets, "fattigvårdsfolket", vars medlemmar var verksamma inom organisationer som Studenter och Arbetare, Centralförbundet för socialt arbete, Folkbildningsförbundet och andra. En central tanke i deras ide-

[115] von Koch, G. H., 1909b, s. 312. Emigrationsutredningen. Bilaga XX, s. 139.
[116] *Emigrationsutredningen. Bilaga XIX*, s. 47 och 57. Dahlström, s. 15.
[117] Richardson, s. 191f, 199f och 275. MAK 1904: 207, s. 8. Thörnberg i SvD 7/9 1902. Berg, Fridtjuv, s. 1ff.

ologi och verksamhet var folkbildningens betydelse för att dana ett nytt samhälle. Genom folkbildning och folkuppfostran skulle samhällets kunskapsklyftor minskas och med dem klassklyftorna. Samhällsklasserna skulle genom samarbete fås att utveckla större förståelse för varandra och varandras intressen. Så skulle samhällelig solidaritet skapas. Den nationella samförståndstanken fanns även här.[118]

Ernst Beckman framhöll i sin motion 1904 att en utredning av relevanta amerikanska förhållanden också borde omfatta Amerikas folkbildning, ty den var en av de viktigaste orsakerna till landets ekonomiska framgångar. Folkbildningen hade således en direkt relevans för den svenska utvandringsproblematiken. Genom folkets bildande och fostran höjdes dess allmänna nivå både andligt och materiellt. *Social Tidskrift* instämde i denna hans åsikt:

> Hvarför står det nordamerikanska folksläktet så högt i fråga om arbetsintensitet och arbetsvärde, materiellt som andligt? Det är ett spörsmål, som måste utredas. Och i Beckmans motion är detta icke blott en industriell fråga, utan hit höra äfven folkmoralens och folkbildningens synpunkter. Vi måste icke minst från dem studera det folk, som så mäktigt drar till sig våra emigrantskaror.[119]

Amerikanerna tycktes förstå utbildningens och bildningens värde bättre än européerna. Detta syntes i de aktiva insatser som där gjordes för att öka människors möjligheter att ta del av kunskap och god litteratur: i all synnerhet de fria folkbiblioteken, vandringsbiblioteken på landsbygden och inrättandet av särskilda biblioteksskolor. Härigenom kunde även arbetarna förkovra sig och utveckla sig själva. Genom föreläsningar i aktuella ämnen ökade man folkets allmänbildning, stärkte dess medborgaranda och spred intresset för samhällsfrågor. Valfrid Palmgren, som betydde mycket för de svenska folkbibliotekens utveckling, och som själv politiskt tillhörde högern, framhöll även hon USA (jämte Storbritannien och Tyskland) som förebildligt på folkbildningens område. Intresset för folkuppfostran var mycket större hos samhällets ledande skikt i dessa länder, skrev hon, och man höll politik och religion utanför folkbildningsarbetet. Särskilt vad gällde biblioteken var USA långt framme men också inom föreläsningsverksamheten. Palmgren delade Beckmans och *Social Tidskrifts* syn på folkbildningens välgörande effekter: högre moral och kultur, djupare samhällelig solidaritet och starkare nationalkänsla.[120]

---

[118] Lundquist, s. 9, 73, 89f, 93f och 187f. Wirén, Agnes, s. 78, 87 och 107f. Bokholm, s. 154ff.
[119] MAK 1904: 207, s. 7. Liljedahl, Ernst, s. 123 (citat).
[120] Arne, s. 77- 82. "Emigrationsfrågan", s. 91. Steenberg, s. 187ff. von Koch, Carola, 1908b, s. 551-556. Palmgren, s. 465f, 468f, 471, 475 och 477f.

G. H. von Koch och hans hustru Carola, även hon medarbetare i *Social Tidskrift*, företog 1908–09 en resa till USA, bland annat för att utföra undersökningar åt emigrationsutredningen. De besökte där en kongress för personer verksamma inom det sociala reformarbetet, vilket ytterligare förefaller att ha stärkt von Kochs gynnsamma intryck av detta arbete i USA. Det syntes honom inte omöjligt att Amerika med tiden skulle gå förbi Europa och Sverige även på detta fält. Efter hemkomsten förklarade han också i *Folkbildningsbladet* att USA nu blivit segrare inte endast på det ekonomiska utan även på folkbildningens och det sociala reformarbetets områden. Han efterlyste till och med något slags publikation som kunde följa de amerikanska förhållandenas utveckling till Sveriges fromma och rekommenderade upprättandet av studiecirklar i samma syfte.[121]

Carola von Koch skrev också i samband med denna resa några artiklar om amerikansk folkbildningsrörelse. Här framkommer tydligt "fattigvårdsfolkets" uppfattning om folkbildningens betydelse för den sociala rättvisan. Trots de missförhållanden som onekligen plågade det stora landet fanns det tack vare folkbildningen sålunda gott hopp, och hon tvivlade inte på Amerikas förmåga att lösa problemen med samma energi och framgång som hon iakttog i dess ekonomiska och materiella utveckling.

> Ett andligt befrielsetåg, utan vilket ett socialt i längden förblir omöjligt, tyckes sålunda försiggå härute, fler och fler börja deltaga i detsamma och vem vet, om ej den nya världen, så länge i detta avseende medlidsamt betraktad av det "över sin ålder och vishet" stolta Europa, en gång tar ledningen på den modärna tankens, liksom den redan gjort det på den moderna teknikens område.[122]

G. H. von Kochs artiklar från Amerika ger en övervägande positiv bild av Amerika och de tendenser som han ser hos det. Därmed är inte sagt att han förtiger amerikanska missförhållanden, men han hyser tillförsikt om att problemen kommer att åtgärdas. Amerikanerna kommer inte i längden att acceptera fattigdom, lidande och exploatering av människor. Han berättar om de amerikanska "social settlements", ett slags små kolonier av frivilliga socialarbetare, som bosatt sig i fattiga stadsområden för att hjälpa och uppfostra immigranter och andra fattiga arbetare. Detta berömmer han som uttryck för social ansvarskänsla och en önskan att överbrygga klassmotsättningarna i det amerikanska samhället.[123]

Även i den amerikanska södern med dess enorma klasskillnader och infekterade rasfråga tyckte sig von Koch kunna urskilja hoppingivande teck-

[121] Wirén, Agnes, s. 148. von Koch, G. H., 1910b, s. 5 och 12.
[122] von Koch, Carola, 1908a, s. 387-394 (citat: s. 394).
[123] von Koch, G. H., 1910a, s. 52f.

en: "en storslagen upplysningsanda" utgick från universiteten, vilket resulterat i en förbättrad skolundervisning och i lagstiftning mot rusdrycker, vilket i von Kochs ögon var ett viktigt medel för att få till stånd en allmän uppryckning i samhället. Likaså beskrev han det som han tyckte barbariska barnarbetet, det hänsynslösa utnyttjandet av immigranterna i fabrikerna, järnverksarbetarnas bedrövliga villkor och den hälsovådliga hetsen inom mycket av det amerikanska industriarbetet. Det kommunala styret var mångenstädes svårt korrumperat och tillät krogväsen och prostitution att florera. Men han trodde ändå på en ljusning: de goda krafterna i samhället skulle inte vila förrän samhället befriats från dessa mörka inslag.[124] Bland de sociala experiment som väckte von Kochs intresse var George Junior Republic, en "ungdomsrepublik" i delstaten New York, där pojkar och flickor från staden New Yorks slum fått bilda en koloni och under en föreståndares överinseende styra sig själva. På detta sätt lärde de sig medborgerliga dygder som ansvar, arbete och skötsamhet.[125] Detta att medborgarna med hjälp uppifrån kunde uppfostra sig själva genom att arbeta bort sina dåliga vanor och böjelser illustrerade mycket av fattigvårdsfolkets människo- och samhällssyn.

Det sociala arbetet kunde kopplas till emigrationsfrågan. I USA fanns det en vilja att tänka på samhällets bästa i första hand och en tro på att man skulle kunna lösa sina problem. Nyckeln till den amerikanska framgången, menade von Koch, låg i optimism, energi, målmedvetenhet och organisationsförmåga. USA var den praktiska idealismens land. Här skulle Sverige behöva lära sig åtskilligt. Det var samhällsarbetet, nykterhetsrörelsen och folkbildningen som skulle ge Sverige en lika lovande framtid. Med den kraft som detta arbete skulle ge Sverige kunde det också förmå att behålla sin befolkning.[126]

Social Tidskrift förbigick inte de sociala problem som fanns i Amerika med hänsynslös exploatering av immigranterna och en sociallagstiftning som låg långt efter Europas. Men mest skrev man om de sociala initiativ som tagits där. Rörelserna för socialt arbete och sociala reformer skildrades som välorganiserade och uppslagsrika, drivna av en stark moralisk övertygelse och en obetvinglig energi. De var därför i många avseenden värdiga förebilder för sina svenska motsvarigheter. Inför valkampanjen 1912 tyckte sig von Koch se hur de sociala reformkraven äntligen fått fast fäste i politiken genom Theodore Roosevelts progressiva parti.[127]

Fattigvårdsfolkets och *Social Tidskrifts* Amerika var ett land som genom-

[124] von Koch, G. H., 1910a, s. 143-153, 184, 187f och 264-276.
[125] von Koch, G. H., 1910a, s. 159-169.
[126] von Koch, G. H., 1909a, s. 291-294.
[127] "Industriens juggernaut", s. 475f. "I. W. W.", s. 216f. von Koch, G. H., 1912a, s. 326f, och 1912b, s. 400-402.

gått en storartad ekonomisk utveckling men länge försummat att ta itu med de problem som vidlådde dess samhälle: arbetslöshet, olycksfall, fattigdom och nöd inom stora grupper. Men det fanns starka motkrafter: socialt medvetna, folkbildare, kloka politiker och ett litet men växande antal framsynta företagsledare grep in och verkade för social och moralisk uppryckning hos folket och för hjälp och stöd till behövande grupper. USA låg ännu efter Europa, men det knappade in, och i framtiden fanns det anledning att förmoda att det skulle komma att ta ledningen även på detta område. Hela USA var ett stort socialreformatoriskt laboratorium, varifrån många goda idéer och uppslag kunde hämtas.

Samuel Edquist har visat att även svenska liberaler och en del socialdemokrater kunde förete en tydlig kulturnationalism och verka för allmogekulturens fortlevnad.[128] Men detta uteslöt inte positiva omdömen om amerikansk kultur. Framför allt var i socialliberalers som G. H. von Koch ögon den amerikanska folkbildningen och det sociala reformarbetet kulturgärningar av rang. De som endast såg materialism, fulhet och ytlighet i amerikanskt liv hade förbisett den starka idealism som von Koch tyckte sig kunna observera överallt i Amerika.[129] Folkbiblioteken, föreläsningsverksamheten och skolorna i USA var också kulturyttringar: de höjde allmänbildningen och satte breda grupper av människor i tillfälle att kultivera sin smak i fråga om konst och litteratur. Om kulturen ännu inte nått några svindlande höjder, utvecklades den likväl i rätt riktning. Det svenska kulturlivet behövde liksom det amerikanska ett ökat inslag av folkupplysning och demokratism; på så sätt kunde kulturarvet komma hela folket till del. I dessa avseenden skulle svenskarna inte må illa av att följa amerikanerna i spåren. Inte minst var den amerikanska tron på människans inneboende godhet och möjlighet till förbättring föredömlig.

Den nationella gemenskapen skulle inte bara vara en mystisk organism med en stark central ledning utan även en sammanslutning av fria individer på historisk och kulturell men också demokratisk grund. Jämlikhetstanken, som förutsatte fostran av folkmajoriteten, och den sociala försoningstanken kunde hämta inspiration av det amerikanska exemplet. De lägre samhällsskiktens integration i samhället skulle bygga på möjlighet till individuell framgång och personlig utveckling. Som tidigare nämnts har Harald Elovson talat om en beständig liberal svensk amerikabild, som framställt USA som ett föredömligt frihetsland. Denna amerikabild kan sägas ha förts vidare av fattigvårdsfolket men i delvis ny tappning: Amerika var nu inte bara det demokratiska utan även det sociala föregångslandet. Detta var det mindre i kraft av sina faktiska förhållanden än genom en berättelse om dess

[128] Edquist, s. 265 och 274.
[129] von Koch, 1910b, s. 5 och 11.

framtid byggd på iakttagelser av tendenser i samtiden. Individernas frihet och jämlikhet innebar inte längre främst en negativ frihet från statlig inblandning utan en positiv frihet genom statliga insatser för att höja bildningsnivån och hjälpa de nödlidande. Ett patriarkalt inslag saknades dock ingalunda: tankarna om uppfostran av folket och om de kloka företagsledarnas omsorger om sina anställda var viktiga.

En socialistisk berättelse

Den socialistiska berättelsen skiljer sig från de föregående därigenom att det här inte handlar om att lära sig av Amerika som hos reformberättelsen. Men den innehåller liksom de andra en föreställning om Sveriges framtid. Kritik av den amerikanska kapitalismen återfanns, som framgått, både hos konservativa, som ville kritisera demokrati eller materialism, och hos liberaler, som kände medlidande med de fattiga immigranterna i USA. Men temat att kapitalismen i sig innebar och måste innebära utsugning av arbetarna och att Amerika härvid visade Sverige dess framtid som kapitalistisk nation, en framtid som endast socialismen kunde omintetgöra, hörde den socialistiska vänstern i Sverige till.

Endast få socialister skrev amerikaskildringar under den aktuella tiden. En av dem var August Palm, det svenska socialdemokratiska partiets grundare. Han talade om de amerikanska trusternas och industriägarnas profithunger och om arbetarnas slaveri och nöd. Amerika representerade en mer utvecklad kapitalism än Sverige. De amerikanska trusterna framstod i hans ögon som ett led i den nödvändiga utvecklingen från kapitalism till socialism. Han förefaller ha hoppats att trusternas hänsynslösa framfart skulle få fjällen att falla från amerikanernas ögon och förmå dem att inse det kapitalistiska systemets fördärvlighet. Men han nämnde också möten med emigranter som trivdes bra i sitt nya land, och han ansåg att emigranterna efter några hårda år faktiskt i de flesta fall lyckades att skapa sig ett bättre liv än hemma. Särskilt gällde detta jordbruksarbetare. Palm hävdade till och med att han själv emigrerat om han varit tjugo år yngre. Som tidigare nämnts fäste han också stora förhoppningar vid den amerikanska demokratin. Palm hade dock vid denna tidpunkt förlorat sitt inflytande inom det socialdemokratiska partiet.[130]

Andra socialister som besökte och skildrade Amerika var Henry von Kræmer och Ture Nerman. Ingenjören von Kræmer, Hjalmar Brantings styvson, hade liksom Palm både gott och ont att säga om Amerika, men

[130] Palm, August, s. 51f, 59, 71f, 82, 88f, 91, 99, 130f, 142, 146f, 240f och 243. Henricson/Lindblad, s. 187.

hans ton var mer negativ. Han menade att emigranterna ofta fick det bättre materiellt ställt i det nya landet, men de fick samtidigt arbeta mycket hårdare och blev fortare utslitna. De förvandlades i högre grad än i Sverige till små kuggar i ett stort maskineri. I fabrikssamhället fanns ingen plats för den friska naturen och den oförställda glädjen. Det var också svårt att få arbete för många. Avgörande i den enskildes fall för huruvida man trivdes var enligt von Kræmer ofta inställningen till andliga intressen; om man hade sådana intressen blev man otillfredsställd.[131]

Nerman, som besökte USA 1915, medan det första världskriget rasade i Europa, beskrev de arbetslösas elände och anmärkte hur kapitalismen visade sitt brutala ansikte som tydligast just i Amerika. Arbetarna bemöttes med hänsynslöst förakt och sögs skoningslöst ut av de mäktiga storföretagen. Industriledarna betraktade sina anställda enbart som arbetsmaskiner och brydde sig inte om under vilka förhållanden som de tvangs att leva. Immigranterna utnyttjades för att pressa ner lönerna.[132]

Hans Lindblad förmodar att det fanns en ganska positiv USA-syn hos många socialdemokrater i början av 1900-talet. De hade påverkats av den amerikainspirerade nykterhetsrörelsen och av kontakter med släktingar och vänner som rest till Amerika. Lars-Göran Tedebrand menar också att de flesta svenska arbetare hade en positiv syn på Amerika, en syn som de förvärvat huvudsakligen genom uppgifter i amerikabrev och från hemvändande svenskamerikaner. Han redogör också för den bild av Amerika som presenterades i *Social-Demokraten* dels 1886–1894 och dels under åren 1913–17, 1920, 1923–25 och 1927. För den tidigare perioden gäller att tidningen gav en övervägande negativ bild av den amerikanska arbetsmarknaden och betonade klasskampen och arbetarrörelsens undertryckande. Den svenska arbetsmarknaden framstod dock sällan som mycket bättre. Tedebrand menar att man från tidningens sida ville ge en realistisk bild av villkoren i USA för sina läsare, som ju kunde tänkas vilja emigrera. För de senare perioderna gällde att emigrationen sades bero på det svenska klassamhällets orättvisor. Man följde samtidigt uppmärksamt arbetsmarknadssituationen i Amerika.[133]

Mina egna stickprov från andra år bekräftar denna bild. Skulden för emigrationen från Sverige lades på själviska och kortsynta arbetsgivare, både inom jordbruket och industrin, vilka genom sin brutala behandling av sina anställda och sin vägran att erkänna eller ta någon hänsyn till deras behov och intressen drev dem från landet.[134] Något av August Palms ambivalens

---

[131] von Kræmer, 1908, s. 7-14, och 1914a, s. 98ff, 112f, 182, 186, 188ff och 199.
[132] Nerman, 1935b, s. 80f, 87f och 94f.
[133] Henricson/Lindblad, s. 179f och 184-188. Tedebrand, 1985, s. 553 och 558, och 1988, s. 67-70.
[134] "Hvarför landet förblöder", SocD 7/5 1904. "Landsflyktiga spårvägsmän i Förenta staterna", SocD 27/4 1910.

tycks återfinnas i *Social-Demokraten*. Tidningen kunde medge att många svenskar lyckats att skaffa sig bättre villkor i USA, vilket visade det svenska samhällets brister. Men man publicerade också skildringar av arbetares vidriga levnadsförhållanden i Amerika och talade om exploateringen av arbetskraften där. Man beskrev kampen mellan arbetarrörelsen och hänsynslösa arbetsgivare i "trusternas land".[135] Inom den svenska arbetarrörelsen förefaller man att liksom i de andra politiska lägren ha betraktat emigrationen som ett ont. Man såg gärna orsaken i det svenska klassamhällets brister, som mer eller mindre tvang människor bort från landet. Men klasskampen var universell: Amerika i sig självt framstod inte som så sympatiskt, då det representerade en längre driven och därmed än råare kapitalism, men man förnekade inte att det i många individuella fall gick att skapa ett bättre liv där. USA representerade ju en samhällstyp som socialismen föresatt sig att omstörta, men likväl synes man alltså inte ha varit entydigt negativ till allt amerikanskt. Demokratin var en god sak. Om president Theodore Roosevelt sades på ett ställe att han var en demagog och politisk lyckojägare, på ett annat att det inte fanns någon anledning att betvivla hans uppriktighet i sin kamp för samhällelig rättvisa.[136]

Amerikansk kultur diskuterades inte mycket. Henry von Kræmer ansåg att svenskamerikanerna var intellektuellt förslöade och deras nöjen tarvliga och föga upplyftande. De hade också anammat en naiv individualism och krass materialism. Hos amerikanerna själva hade penninglystnaden trängt ut alla andliga intressen. Pengar och tillfälliga förströelser var allt som människorna där brydde sig om. Deras smak var outvecklad och småborgerlig.[137] von Kræmer såg detta snarast som följder av industrikapitalismens profithunger och mekanisering av arbetet.

Med en marxistisk historieteori i bakhuvudet låg det inte långt borta att antaga att USA var det kapitalistiska förtryckets land framför andra och att Sverige skulle komma att utvecklas till större likhet med det. Denna amerikabild bekräftade socialismens förutsägelser. Berättelsen är komedisk till sin form: historien följer obevekligt sina egna lagar till det förutbestämda, lyckliga slutet, även om det måste bli värre innan det blir bättre. Men det fanns även inslag av den liberala amerikabilden och -berättelsen i det att demokratin kunde berömmas och ses som en väg till bättre förhållanden utan socialism. Den revisionistiska sidan av socialdemokratin kommer här till synes: demokrati och reformer kan ge förutsättningar för en fredlig omvälvning. Denna framtidsberättelse är mer romantisk då dess förverkligande beror på mänskliga aktörer och deras handlande. Demokratin och kapitalismen blir

[135] "Ett lystringsrop från andra sidan Atlanten", SocD 5/2 1904. "Detektivfirman Pinkerton", SocD 22/8 1907. "Amerikanska bilder. I", SocD 9/11 1907. "En bild från Amerika", 9/12 1907.
[136] "Amerikanska bilder. II" i SocD 13/12 1907. "Roosevelt", SocD 7/5 1910.
[137] von Kræmer, 1908, s. 7, 1914a, s. 107f, 172 och 174, och 1914b, s. 32 och 103.

två motpoler som verkar i amerikanskt liv och som kan ge hopp om en gynnsam utveckling eller en berättelse om allt djupare elände beroende på vilken vikt de tillmäts i förhållande till varandra. Till och med i kapitalismens högborg fanns det instrument för dess fredliga avskaffande, vilket gav hopp om verkliga framsteg. Demokratin kunde ge förutsättningarna för en nationell försoning trots allt. Det är intressant att detta inslag finns praktiskt taget från början i socialdemokratins amerikasyn.

Sammanfattning

I den skriftproduktion som inte vände sig till potentiella emigranter utan till samhällets beslutsfattare och bildade klasser framhölls de brister som man menade bidrog till emigrationen från landet. Inläggen kom framför allt från dem som ansåg att samhället måste förändras. Unghögern och socialliberaler var särskilt aktiva i debatten och kom därigenom att i hög grad sätta sin prägel på föreställningarna om relationerna mellan det svenska och det amerikanska. Deras berättelse om Sverige handlade om ett samhälle statt i förfall, som måste bryta med sitt närmaste förflutna för att förnya sina institutioner och sin samhällsanda. Stabilisering av det oroliga svenska samhället förutsatte modernisering. Materiell och andlig konsolidering skulle gå hand i hand: det moderniserade samhället skulle vara en gemenskap som människorna kunde tro på och arbeta för. USA var en viktig förebild både allmänt för större framåtanda och dådkraft och mera specifikt i fråga om konkreta idéer och förslag. Amerika användes för att främja de reformkrav som de olika grupperingarna ville se förverkligade, och som i sin tur skulle skapa ett Sverige som passade deras egna ideal och de intressen som de ville få tillgodosedda.

Flera områden där Sverige borde söka att konkret lära sig något av Amerika diskuterades. Den amerikanska jord- och kolonisationspolitiken i västern stod som ett inspirerande föredöme för mången svensk egnahemsivrare. Amerika visade att man genom lagstiftning och aktiva insatser att underlätta jordinnehav kunde nå imponerande resultat. Många ansåg å andra sidan att det var industrin som skulle göra skillnaden mellan det gamla Sverige och det nya, men även här kunde USA bidraga med idéer i fråga om teknik, maskiner och arbetsledning som behövdes för en effektiv och konkurrenskraftig massproduktion. Ett sätt att ingjuta den nya anda som efterlyses i det svenska samhället kunde vara att förmå ett mera ansenligt antal svenskamerikaner att återvända till hemlandet. De tycktes nämligen uppvisa en helt annan, "amerikansk" arbetsintensitet och duglighet än sina bröder hemma i Sverige. Det nya Sverige skulle kunna erbjuda sina invånare alla de fördelar som kunnat locka dem till Amerika. Det fanns en vilja att där det

ansågs påkallat bryta med det gamla och traditionella och bejaka det nya och rationella. Unghögern hade förvisso starka konservativa drag, men den ville på vissa områden se genomgripande reformer och en effektivisering av samhället och ekonomin.

Redan Amerikas existens inbjöd till självreflektion, och genom emigrationen och den stora uppmärksamhet som den fick var Amerika närvarande i det svenska offentliga medvetandet. Sverige och Amerika konkurrerade om samma invånare, och det var därför naturligt att jämföra dem med varandra. Amerika fick göra tjänst som Sveriges "Andre" och belysa både förtjänster och brister i Sverige; främst brister, eftersom debatten utgick från en självkritisk hållning. Antiemigrationspropagandan fortsatte att förneka USA:s företräden, men i 1900-talets debatt blev den dominerande synen på emigrationsproblemet reformvänlig. Den underliggande frågan var inte längre om det var bättre i Amerika utan varför. Man tog ett nytt, bredare och mera systematiskt grepp om moderniseringsproblematiken. Vad som ansågs krävas var en aktiv politik för att förnya och effektivisera ekonomin genom att utveckla näringarna, särskilt industri och handel. I föreställningarna om Amerika hade redan tidigare funnits en tanke om expansion, då genom tillgången på jord i västern. Nu blev Amerika också ett tekniskt föredöme, vars maskiner och rationella arbetsmetoder måste införas i Sverige. Genom hårt arbete och ny teknik skulle Sverige kunna expandera sin ekonomi och skapa bättre förhållanden för hela sin befolkning. En förutsättning var nationell samling bakom ett kraftfullt handlingsprogram. Den agrarliberala berättelsens motsättning mellan folk och herrar tonades ner till förmån för framhållandet av den nationella sammanhållningen. Arbetet för det nya Sverige var en angelägenhet för hela folket. I antiemigrationspropagandan associerades nationalismen till traditioner och den agrara livsformen. Nu kom den att kopplas samman med reformer och industrialisering. Nationalismen antog i emigrationsdebatten en mera politisk och mindre kulturell karaktär: Sverige skulle stärkas som stat och som samhälle.

Samtiden var en avgörande tidpunkt; åtgärder måste sättas in omedelbart. Berättelsen var romantisk: genom arbete och reformer kunde svenskarna övervinna sin lojhet och sina splittringstendenser och skapa sig en lysande framtid. Nationen, konsensus och modernisering ställdes i fokus. De nationella intressena skulle sättas över allt annat, och modernisering definierades som ett av de viktigaste nationella intressena. I ett instabilt samhälle utgjorde berättelsen om "det nya Sverige", framtidens rika industrination präglad av nationell gemenskap och social harmoni, en samlingspunkt. Sverige skulle inte längre halka efter USA eller andra länder utan självt gå i spetsen för utvecklingen.

Med stöd av denna berättelse anammade en stor del av den svenska politiska och kulturella eliten vissa gemensamma moderniseringssträvan-

den. Det fanns emellertid även skillnader mellan de politiska visioner som de presenterade som emigrationsfrågans lösning. Man var i stort sett överens om den materiella moderniseringen men inte om den andliga. Man ville ha somligt av det amerikanska men inte annat. Balansen mellan tradition och förändring och mellan demokrati och elitstyre tänktes olika, och Amerika kunde användas som en strategisk resurs att hämta argument från. Detta yttrade sig i uppfattningen om vad och hur mycket av Amerika som behövde föras över till Sverige. För de konservativa handlade det framför allt om att tillgodogöra sig metoder, tekniker och arbetsmoral, inte om att imitera USA:s politiska eller kulturella förhållanden. Amerika visade vad individens ansvarskänsla för arbetet betydde, men den otyglade individualismen var inte möjlig i ett välordnat samhälle och var också stadd på tillbakagång i Amerika. Folkstyret och den oreglerade kapitalismen i Amerika ledde till förfall. En fast auktoritet var nödvändig.

Liberalerna betonade däremot också den amerikanska demokratin och friheten, som yttrade sig i allmän rösträtt, religionsfrihet, ståndscirkulation och ett otvunget umgänge över klassgränserna, som en väsentlig orsak till USA:s styrka och dragningskraft. Bland dem levde mycket av 1800-talets positiva liberala amerikabild kvar. Nationell enighet var målet även här, men nationsbegreppet fick mer färg av en sammanslutning av fria och jämlika individer, om än historiskt och kulturellt betingad, än av överindividuell ödesgemenskap, även om patriarkala inslag inte saknades. Individens frihet och medinflytande var garantin för hennes lojalitet. Demokratin tenderade dock att alltmer skjutas i bakgrunden i diskussionerna kring utvandringen till förmån för de materiella frågorna. Med demokratins genombrott i Sverige blev det amerikanska politiska systemet också allt mindre relevant att lyfta fram. Snarare var det mot debattens slut konservativa som fortfarande kunde kommentera Amerikas demokrati och då som ett varnande exempel. Liberalerna tog i större utsträckning upp betydelsen av fattigvårdsreformer, nykterhetssträvanden och folkbildning. Det sociala arbetet i USA ansågs ge detta land en inre styrka som även Sverige skulle behöva.

De socialister som kom med inlägg om Amerika var framför allt negativa till den amerikanska kapitalismen. Samtidigt visade denna Sverige dess framtid, ty samma krafter som format det amerikanska samhället verkade också i Sverige, om än fortfarande i mindre skala. Socialdemokrater kunde emellertid erkänna att Amerika i enskilda fall kunde vara ett bra land att flytta till. Flera menade också att demokratin i Amerika ingav hopp för framtiden; med demokratins hjälp kunde kapitalismen avskaffas på oblodig väg. Denna revisionistiska socialism skapade en viss ambivalens i socialdemokraternas amerikasyn.

Amerika bidrog till att etablera moderniteten som ett nationellt ideal och nyttjades också för att främja bestämda moderniseringsidéer som avsåg

Sverige. I stort kan konstateras att Amerikas materiella förhållanden och deras förutsättningar blev föremål för större intresse och utförligare analyser än tidigare. Detta torde ha hängt samman dels med att USA vid ungefär denna tidpunkt uppmärksammades i Europa som ekonomisk och industriell stormakt, dels med att emigrationens orsaker fastslogs som främst ekonomiska. USA blev en industriell och ekonomisk förebild snarare än en demokratisk. Inom ramarna för berättelsen om emigrationen som en fråga om framåtskridande kontra eftersläpning, som bara kunde lösas genom svensk modernisering, pågick en kamp om att definiera moderniteten, att göra sina egna ideal gällande och främja de intressen som man själv gav prioritet. Därför diskuterades också vad av det amerikanska som passade för Sverige och vad som inte gjorde det.

En grundberättelse

Det är tydligt efter dessa två kapitel att man kan rekonstruera en enkel grundberättelse som de skrifter som berörde emigrationen och dess förutsättningar förhöll sig till. De politiska aktörer som deltog i debatten konstruerade berättelser som avspeglade deras ideologiska föreställningar och förhoppningar. Men Amerika förknippades med bestämda värden och företeelser, och med Amerika som förebild för modernisering kom moderniseringsprocessen att förses med bestämda mål. Debattörerna kunde förneka dessa föreställningars riktighet, och de kunde också söka införa nya teman. Men det var svårt för dem att förbigå de teman som redan var etablerade om deras inlägg skulle uppfattas som relevanta. Debatten själv bidrog också till att vissa teman blev givna utgångspunkter. Det fanns ett ständigt samspel mellan aktörernas berättelser och en allmän grundberättelse, som inte i sig kan kallas konservativ, liberal eller socialistisk. Grundberättelsen tillät en hel mängd berättelser och bruk av berättelser, men den gav dem samtidigt en viss övergripande riktning. Aktörernas berättelser kunde förändra den om de tillräckligt ofta och ihärdigt avvek från den, men så länge den fanns måste de ta hänsyn till den.

Vi har tidigare sett att grundberättelsen för det som här kallats emigrationspropagandan och antiemigrationspropagandan rörde sig kring förhållandet mellan nytt och gammalt, jämlikhet och hierarki och individ och kollektiv. Dessa grundteman lever kvar i hög grad. Däremot skiftar tankarna om hur de bör tolkas och om hur den svenska utvecklingen bör förhålla sig till dem. I emigrationsdebatten identifieras det nya till största delen med framsteg och det gamla övervägande med förfall. Framåtskridandet identifieras framför allt med materiellt välstånd. USA får stå för djärvhet, friskhet och hårt, målmedvetet arbete. Temat om den amerikanska företagsamheten och den svenska indolensen går igen i snart sagt alla skrifter i ämnet. Refor-

mer behövs för att gjuta nytt liv i den trötta svenska samhällskroppen. Berättelsen upphöjer Amerika till representant för Framsteget, närmast i en romantisk version: människor kan bygga ett bättre samhälle, och med Amerika som förebild skall de också göra det.

Den amerikanska jämlikheten och folkligheten är alltjämt ett mycket viktigt element i berättelsen. De lägre samhällsklasserna måste integreras i samhället på ett annat sätt än tidigare även i Sverige. Klyftorna mellan jordbrukets och industrins arbetsgivare och ämbetsmännen å ena sidan och de arbetande klasserna å den andra anses göra att de senare inte känner sig delaktiga i samhället. I Amerika upplever de däremot att den egna insatsen uppskattas och betyder något, vilket sporrar dem att anstränga sig mer.

Den amerikanska individualismen är omstridd men fortfarande en viktig punkt. I Amerika bedöms var och en efter sin personliga duglighet och inte efter sin bakgrund. Han får gehör för sina förslag, belönas för sina prestationer och kan förverkliga sina strävanden utan att någon lägger hinder i vägen. Tryggheten är mindre för den som misslyckas, men utsikterna att lyckas är större. Det är en väsentlig fråga i vilken utsträckning man kan förlita sig på individen i den svenska moderniseringen och vilka följder detta kan få för samhällets stabilitet. Individens eget initiativ och hennes ansvarstagande för sitt arbete sågs som avgörande för framåtskridandet. Individen skulle stå fri från klassidentifikation, men lojaliteten mot nationen sågs som självklar.

En fjärde punkt är tron på tekniken som ett medel för framåtskridande. Föreställningen om de tekniska framstegen i Amerika har gamla anor.[138] Men den blir mycket vanligare efter sekelskiftet och spelar en avsevärt större roll i berättelserna om framstegen i utvandringslandet. En viktig faktor i Amerikas framgång var, ansågs det, att man bejakade den nya maskintekniken och allt som kunde öka produktiviteten och effektiviteten. Samhället fick inte stanna i utvecklingen utan måste sträva framåt för att trygga den inre ordningen och sin självständighet och styrka gentemot andra samhällen. Tekniken möjliggjorde en höjning av befolkningens levnadsstandard och därmed större stabilitet och mindre politisk och social radikalism. Samtidigt innebar teknisk modernisering också att de sociala relationerna kunde förändras på ett oförutsägbart sätt, vilket gjorde individens frihet och jämlikhet till en fråga som måste lösas.

USA ansågs stå för dessa saker, men debattörerna förhöll sig sedan som sagt på olika sätt till dem. Framsteg och integration av folkets stora massa i samhällslivet genom teknik och tillväxt är centrala teman i berättelsen. Moderniseringen får inte leda till kaos utan måste ske under kontrollerade former. Dessa förhållanden blev aktuella frågor när en svensk modernisering

[138] Runeby, 1969, s. 453f.

skulle definieras gentemot den amerikanska. Även om man utgick från att Amerika förverkligat moderniseringen i den form som grundberättelsen anger och att denna form var framgångsrik, kunde man vilja lösa Sveriges problem på olika sätt. Konservativa och liberaler var i stor utsträckning överens om behovet av en ekonomisk modernisering. Arbete, framåtanda och företagsamhet fordrades. Svenskarna måste liksom amerikanerna börja att tänka stort och utnyttja sina stora naturtillgångar för att berika sig. Industrin var inte längre en omänsklig maskin som förtärde Sveriges stolta allmoge utan en källa till rikedom och styrka. Staten skulle spela en aktiv roll; det var inte fråga om individualism i betydelsen att staten skulle överlåta moderniseringen helt på privata händer.

När det kom till den andliga moderniseringen skilde de sig emellertid åt. Både konservativa och liberaler ville upprätta en nationell gemenskap. Så långt var man överens om integrationens innebörd: den skulle ske i nationens tecken. Men deras människo- och samhällssyn var inte densamma. För de konservativa föreföll det nödvändigt att en elit innehade kontroll över massan. De hoppades att kunna integrera befolkningen i samhället genom mer begränsade politiska reformer och genom att stärka dess ekonomiska och sociala trygghet. Egnahem, arbete och bättre bostäder var medel att binda folket till samhällsordningen. Folket skulle integreras i en patriarkal arbetsgemenskap. Patriarkalismen yttrade sig i en tanke om en hierarkisk gemenskap med tydliga förpliktelser mellan överhet och underlydande. Alla hade ett ansvar för arbetet, och alla skulle belönas rättvist. Men ansvaret innebar inte samma uppgifter eller samma beslutanderätt.[139] Demokratin byggde på en individualism som ledde till split och till att enskilda intressen manipulerade staten. Nationen var utvecklingens subjekt, och de enskilda hade sina bestämda platser och uppgifter inom nationen. Individerna skulle få främja sina egna intressen men endast inom de gränser som nationen satte. Nationalismen var integral: individernas rättigheter var underordnade deras skyldigheter mot nationen. Inom politiken måste allmänintresset råda, varför de sakkunniga, som hade insikt om detta, skulle styra.

Liberalernas nationalism byggde mer på ett egalitärt medborgarbegrepp. Nationen bestod av fria och jämlika individer, även om tanken om statens och företagens omsorg om de mindre lyckligt lottade i samhället inte alltid skilde sig från de konservativas. Varje individs politiska rättigheter var en förutsättning för den nationella gemenskapen. Alla medborgare i nationen skulle ha samma rätt att vara med och påverka dess styrelse. Liksom nationerna hade rättigheter i världen, hade individerna rättigheter inom nationen. De hade plikter mot nationen, men plikterna skulle motsvaras av rättigheter. Nationsintressets primat var inte obetingat.

---

[139] Om patriarkalism, se Harnesk, s. 330f, Molin, Karl, s. 11, och Tornbjer, s. 139 och 144ff.

Konservativa och liberaler hade olika nationsbegrepp. Med Liah Greenfelds distinktioner stod unghögern för ett tyskt, romantiskt nationsbegrepp och liberalerna i högre grad för ett individualistiskt, anglosaxiskt. Lars Trägårdh har hävdat att begreppet "folk" i Sverige fick en dubbel betydelse av dels kulturell och etnisk enhet, skild från andra folk, dels den breda massan, skild från "herrarna". I Tyskland fick det däremot endast den första betydelsen.[140] Detta förefaller att stämma ganska väl med den svenska liberalismen. Folket hade rättigheter och skyldigheter både i förhållande till andra folk och i förhållande till det egna samhället. Kjellén och den övriga unghögern stod däremot för ett organiskt, romantiskt nations- eller folkbegrepp, som gjorde nationen till ett absolut värde och en andlig enhet. I båda fallen var det dock fråga om att söka ordna människors relation till samhället på ett sätt som medgav förnyelse utan att leda till upplösning och kaos.

Den socialistiska berättelsen, som var ganska perifer i emigrationsdebatten, byggde på delvis andra teman. Klasser, inte individer eller nationer, var de relevanta enheterna. Samhället präglades av en grundläggande konflikt mellan dessa klasser. Friheten och jämlikheten i USA var därför endast skenbara och ett hinder för den kollektiva kampen. Samtidigt förekom tankar om en möjlig nationell försoning i demokratins tecken; det var arbetsgivarna som var de dåliga nationalisterna, då de inte ville ge arbetarna deras rätt som svenskar. I demokratin hade Amerika ett försteg framför Sverige; här fanns förutsättningen för en fredligt ordnad modernisering. Tekniken var också av godo för mänskligheten. Synsättet var vad Martin Kylhammar kallar "systemkritisk utvecklingsoptimism": med ett annat ekonomiskt system skulle tekniken inte vara skadlig.[141]

[140] Trägårdh, s. 57, 62, 68f, 92ff, 109f och 193f.
[141] Kylhammar, 1987, s. 388ff.

4. Amerika som ekonomisk förebild

Inledning

Jag har tidigare gjort en åtskillnad mellan materiell och andlig modernisering. Som vi sett dryftades Amerika under 1900-talets båda första decennier i stor utsträckning med utgångspunkt i utvandringsfrågan. Svaret på frågan sågs som ekonomisk i första hand, men debatten fick implikationer för samhällsmodellerna som helhet. Efter det första världskriget minskade utvandringsproblemets aktualitet, men Amerikas betydelse för Europa och för Sverige tycktes bara öka. Amerika fortsatte att vara en ekonomisk förebild, men dess kulturella inflytande gjorde också dess värderingar och livsform till mera allmänna debatteman. Det finns vissa olikheter som gör att de olika områden som debatterades med fördel kan skiljas åt vid en genomgång. De två närmast följande kapitlen tar upp diskussionerna om det amerikanska näringslivet och dess sätt att fungera, det vill säga den materiella moderniseringen.

Delvis kan de debatter som studeras här ses mot bakgrund av emigrationsdebattens teman. Amerika var en tydligare modell för ett framtida samhälle än tidigare i så måtto att det första världskriget kraftigt försvagade Europa och tilltron till dess samhällssystem. Det gick inte längre att komma ifrån Amerikas starka ställning och inflytande. De ledande i Europa hade trots kriget i regel inte förlorat tron på tekniken och vetenskapen som medel för mänskligt framåtskridande.[1] Men tron på de europeiska samhällsmodellerna hade försvagats av kriget. I stället framträdde två huvudformer för modernisering: en kapitalistisk i form av USA och en kommunistisk, förkroppsligad i det nya Sovjetunionen. Tyskland blev mindre intressant, särskilt under 1920-talet, då det självt dessutom intresserade sig för att låna idéer från Amerika. Detta innebar inte att alla debattörer ansåg att Sverige måste följa endera vägen helt och fullt, och än mindre att de önskade det, men det innebar att det tydligare än tidigare tycktes finnas två huvudsakliga alternativ att förhålla sig till när man resonerade kring landets framtida utveckling.

Mellankrigstiden framstår ofta som den period då en ny svensk nationell identitet etablerades, byggd på föreställningen om Sveriges modernitet och förebildlighet för den övriga världen. Jag tror att en undersökning av diskus-

[1] Adas, s. 380f.

sionerna kring Amerika och moderniseringen kan bidraga till att kasta ljus över svenska uppfattningar om modernisering och identitet under denna period. "Folkhemmet", det rationella, klasslösa, demokratiska svenska samhället, blev en viktig del av den svenska nationella självbilden från 1930-talet och framåt. Folkhemsprojektet kopplades till det socialdemokratiska partiet, som började etablera en ideologisk hegemoni i Sverige från 1930-talet. En viktig grund för folkhemmet var "den svenska modellen": genom en rad kompromisser mellan staten, arbetsgivarna och arbetarna mildrades klasskonflikterna och ett samförstånd nåddes kring vilka mål som samhället borde sträva mot. Det har varit vanligt att söka bakgrunden till den svenska modellen och folkhemmet i samtida svenska förhållanden inom ekonomin, politiken och på arbetsmarknaden. Dessa förhållanden skulle ha skapat ett gemensamt intresse av att rationalisera och stabilisera det ekonomiska livet.[2] Det har emellertid också gjorts gällande att den svenska modellen ytterst byggt på en konsensuskultur med rötter i 1600- och 1700-talen. Genom böndernas representation i riksdagen, på häradsting, sockenstämmor och andra offentliga arenor hade de och staten lärt sig att förhandla fram överenskommelser som majoriteten kunde acceptera. Denna anda levde sedan kvar in i modern tid.[3] Jag är inte ute efter att döma mellan de olika förklaringarna utan hoppas snarare komplettera dem genom att visa vilken roll USA kunnat spela som yttre förebild i den svenska debatten kring 1930-talets socialdemokratiska krispolitik. I en tid av kris och förändring var det föga underligt om man intresserade sig för hur andra länder hanterade problemen, och USA var som framgått redan väletablerat som en modell för det moderna.

Här fanns också utrymme för konflikter mellan olika grupperingar. Om industrins ledare såg USA som sin förebild, var det inte säkert att arbetarrörelsen gjorde detsamma. Diskussioner om varifrån svenskt näringsliv borde hämta sina metoder och tänkesätt och vilka möjligheter som fanns att finna egna, svenska lösningar, som inte slaviskt följde någon av modellerna, var i högsta grad aktuella. Amerikanska metoder var dessutom en sak, kontrollen över deras tillämpning en annan. Det finns därför anledning att fråga sig vilka som framhöll Amerika som ett föredöme, hur kategoriska de var och om de fick mothugg, och i så fall varifrån. Man skulle kunna tänka sig att näringslivet och de borgerliga politiska partierna hade en mer positiv bild av Amerika och dess ekonomiska förhållanden, under det att fackföreningarna och vänsterpartierna intog en mer reserverad hållning. Det kunde ju dessutom liksom tidigare finnas politiskt borgerliga grupper som inte ville se en kapitalism av amerikanskt snitt.

---

[2] De Geer, Hans, s. 321-326, 337ff och 350. Johansson, Anders L., s. 11ff och 393-417.
[3] Österberg, Eva, s. 141 och 144f.

Tidigare forskning

Mig veterligen finns ingen större mängd forskning som behandlat det amerikanska kapitalistiska systemet som förebild eller avskräckande exempel under den aktuella tidsperioden. Det första världskriget framställs gärna som en betydelsefull vattendelare i Europas och Sveriges förhållande till USA. Genom kriget kom USA att direkt gripa in i Europas liv.[4] Efter kriget trädde landet fram som världens ledande makt. Som sådan erkändes det även om det under mellankrigstiden kom att föra en isolationistisk politik, som syftade till att undvika internationella åtaganden. Enligt den amerikanske historikern Frank Costigliola sökte USA ändå utöva inflytande i Europa genom inofficiell ekonomisk diplomati. Man ville säkra ekonomiska fördelar åt sig själv och skapa ordning och stabilitet i Europa med ett minimum av egna åtaganden. Samtidigt stod USA som en symbol för moderniteten, och dess ekonomiska och sociala ordning sågs av många européer om ett föredöme. USA:s inflytande i Europa minskade emellertid betydligt efter den stora ekonomiska depressionens utbrott 1929.[5] Den amerikanska vägens trovärdighet som förebild minskade. Det första världskriget och den stora depressionen skulle alltså vara viktiga skiljepunkter i förhållandet till USA.

Förutom i fråga om industriella arbetsmetoder, vilket tas upp i nästa kapitel, tycks inte USA:s roll som ekonomisk och modern förebild för Sverige under mellankrigstiden ha undersökts nämnvärt. För 1930-talet har Barton skrivit en uppsats om hur svenska socialdemokrater som besökte USA såg på New Deal och hur amerikanska journalister skildrade den socialdemokratiska krispolitikens Sverige vid samma tid.[6] Han har dock inte tagit upp den svenska politiska oppositionens åsikter. Ett mer samlat grepp om USA:s roll i svensk ekonomisk och socialpolitisk debatt under perioden mellan världskrigen saknas.

Material

En stor del av det material som jag undersökt för detta och följande kapitel utgörs av tidskriftsartiklar av varierande längd. Jag har framför allt sökt titta på sådana tidskrifter där jag ansett mig ha anledning att förmoda att ekonomisk-politisk debatt bedrevs eller att rationaliseringsidéer och -strävanden på olika områden kunde kommenteras. Vissa tidskrifter har jag gått igenom

[4] Steene, s. 172f. Björkin, s. 11.
[5] Costigliola, s. 18-22, 37, 40-53, 76f, 100, 111f, 139, 218f och 262f.
[6] Barton, 1999, s. 201-217.

fullständigt eller nästan fullständigt för den aktuella perioden: *Affärsvärlden* (från 1901), Sveriges industriförbunds tidskrift *Industria* (från 1910), *Teknisk tidskrift* (från 1904), *Nordisk tidskrift i organisation* (1919–22), den rationaliseringsivrande tidskriften *Affärsekonomi* (från 1928), den socialdemokratiska idétidskriften *Tiden* (från 1909) och Landsorganisationens tidskrift *Fackföreningsrörelsen* (från 1921). (Slutåret för mina undersökningar har i regel varit 1939.) Dessutom har jag undersökt vissa årgångar av Verkstadsföreningens tidskrift *Verkstäderna* och Metallarbetareförbundets tidskrift *Metallarbetaren*. Därtill kommer enskilda artiklar i andra tidskrifter och i dagspressen.

Jag har också läst ett antal reseskildringar. Dessa skärskådar vanligen inte ekonomiskt system, industriell verksamhet eller rationalisering i Amerika, men det är inte ovanligt att de innehåller kommentarer om dessa. Det finns dock några specialstudier från tiden av amerikansk industri och forskning, som Johan Åkermans *Det industriella Amerika under fredskrisen* (1921). Till vad som nu nämnts kommer en del andra skrifter av skiftande slag: debattinlägg i ekonomiska, tekniska och politiska spörsmål och annat. Jag menar mig ha sett såväl arbetsgivarnas och ingenjörernas som arbetarfackförcningarnas synpunkter och även kommentarer från rent politiskt håll. Skrifterna torde avslöja mycket om vilka föreställningar om det amerikanska i vad avser industrialism, rationalisering och ekonomisk modernitet som var spridda i dessa kretsar.

Historisk bakgrund

Mellankrigstidens USA

Efter det första världskriget drog sig USA politiskt tillbaka från världsarenan. Ekonomiskt utövade det emellertid större inflytande än någonsin tidigare. De europeiska länderna var försvagade efter kriget och blev alltmer beroende av stöd från landet i väster. Inrikespolitiskt präglades åren efter kriget av förföljelse av radikaler ("the Big Red Scare" 1919–20) och strävan efter en "return to normalcy". De ekonomiska förhållandena var i stort sett goda under större delen av 1920-talet, men 1929 drabbades ekonomin av en svår och utdragen depression, som snabbt fortplantade sig till resten av världen.[7]

Den djupa ekonomiska krisen bemöttes med en reformistisk strategi. 1933 tillträdde Franklin D. Roosevelt posten som landets president och inledde det omfattande åtgärdsprogram som kallades New Deal ("den nya given"). New Deal innebar en social, ekonomisk och politisk revolution på

[7] Costigliola, s. 15, 112-117, 139, 200 och 220. Jenkins, s. 204-209 och 213-216.

så sätt att det byggde på massiva federala insatser. Den federala regeringen skulle nu spela en aktivt ledande roll inom ekonomin. Bland åtgärderna fanns beredskapsarbeten i offentlig regi för att höja köpkraften, och en underbalansering av budgeten. Ett av de djärvaste experimenten var National Industrial Recovery Act (NIRA), som var avsedd att göra industrin självreglerande på sikt genom fastställade av koder för olika näringsgrenar. Dessa koder skulle förbjuda "osund" konkurrens och motverka spekulation. De innehöll också en paragraf om arbetarnas rätt till kollektiva förhandlingar med sina arbetsgivare. Reformen stötte på hårt motstånd, och USA:s högsta domstol förklarade 1935 NIRA författningsstridig. Fackföreningarnas rätt till kollektiva förhandlingar fastställdes dock genom Wagner Act samma år.[8] Både de ekonomiska och de politiska konjunkturerna svängde således mycket kraftigt i USA under mellankrigstiden.

Mellankrigstidens Sverige

Industrin expanderade starkt i Sverige under 1920- och 30-talen: det var under denna period som industrin slutgiltigt gick om jordbruket som den viktigaste sektorn inom ekonomin. Skogs-, stål- och verkstadsindustrin var alltjämt de viktigaste industriella branscherna. Exportindustrin arbetade för fullt, och det var tekniskt högt utvecklade storföretag som ansågs bära framtiden i sitt sköte. På 1920-talet tycktes man vara på väg att förverkliga drömmen om Sverige som en industriell stormakt. Industrialism, teknik och rationalitet var på väg att göra Sverige rikt och blomstrande – det talades om "den andra stormaktstiden", vilket också ingick i titeln på en bok av näringslivsmannen Gerard De Geer. Nya grupper, verksamma inom affärsbankerna och de nya industrierna, tog alltmer makten inom näringslivet. Nya idéer för rationalisering av näringslivet slog igenom. Dessa nya idéer kom från Amerika, och Sverige anses ha varit ovanligt snabbt i att anamma dem. Produktiviteten ökade också kraftigt.[9]

Nationalismen ifrågasattes i Sverige efter det första världskriget. Dess belackare gav den skulden för kriget, och en vanlig uppfattning var att den var på väg att dö ut i Sverige. Även dess anhängare tyckte sig se att den försvagats. Ett nytt slags patriotism kunde emellertid ta sin utgångspunkt i det pågående svenska industriella undret. Det har visats att Sverige under mellankrigstiden utvecklade en nationell identitet som byggde på moderniteten. Historia och tradition blev alltmer marginaliserade som element i det nationella medvetandet och ersattes av stolthet över de framsteg som gjorts på industrins, rationalitetens och den sociala välfärdens områden.

[8] Dillard, s. 494-503. Jenkins, s. 217-223.
[9] Kylhammar, 1994, s. 30f. Johnson, Anders, s. 58 och 63-68. Zander, s. 178ff. De Geer, Gerard, s. 7ff och 123ff.

Den ljusa framtid som dessa moderniseringsprocesser skulle lägga grunden till ställdes i kontrast mot ett mörkt och fattigt förflutet.[10] Denna nya identitets genombrott kopplas gärna till Stockholmsutställningen 1930, och det är inte obefogat, men som vi sett fanns sådana föreställningar redan tidigare, och 1920-talets industrialiseringsoptimism torde inte ha saknat betydelse. Den aggressiva nationalismen från åren före och under det första världskriget var misskrediterad, men en nationalism som byggde på stolthet över den fredliga ekonomiska och industriella utvecklingen var fortfarande rumsren, och mycket av de nationella stämningarna fick sitt uttryck på detta område i stället.

Utvecklingen var dock inte helt oproblematisk. Åren mellan världskrigen kännetecknades av oro på arbetsmarknaden och hård social kamp. Under 1920-talets första år och sedan vid 1930-talets början drabbades världen och Sverige av svåra ekonomiska kriser. Arbetslösheten var tidvis mycket hög, och inte ens under de bästa åren vid mitten och slutet av 1920-talet gick den under 10 procent av arbetsstyrkan. 1920-talet och det tidiga 1930-talet präglades av en rad svåra arbetskonflikter, varav Stripakonflikten 1926 och Ådalenhändelserna 1931 är de mest bekanta. Ett spirande samarbete mellan arbetsmarknadens parter bröts 1931 efter Ådalenhändelserna, men förhandlingarna återupptogs 1936 under hot om statsingripande. 1938 slöts så det så kallade Saltsjöbadsavtalet mellan Landsorganisationen och Svenska arbetsgivareföreningen, vilket reglerade främst hur tvister skulle hanteras.

Den ekonomiska depressionen drabbade Sverige relativt sent, men 1931 var dess verkningar fullt märkbara. Efterfrågan på landets exportprodukter sviktade, och arbetslösheten steg. Hösten 1931 övergav Sverige guldmyntfoten. Genom en krisuppgörelse med bondeförbundet 1933, den så kallade kohandeln, kunde socialdemokraterna till priset av en protektionistisk politik till skydd för det svenska jordbruket i huvudsak genomdriva sitt eget åtgärdsprogram. Detta har traditionellt betraktats som en vändpunkt i Sveriges 1900-talshistoria. I och med denna överenskommelse skall det ha skett ett genombrott för en expansionistisk finanspolitik, som byggde på underbalansering av budgeten för att öka efterfrågan. Enligt den dittills förhärskande "neoklassiska" ekonomiska doktrinen skulle staten blanda sig så litet i ekonomin om möjligt. Dess uppgift var att skapa goda förutsättningar för näringslivet genom att stabilisera penningvärdet genom budgetbalans. Arbetslöshet berodde på att lönerna blivit för höga, vilket minskade efterfrågan på arbetskraft. För att inte hindra en nödvändig anpassning av lönenivån skulle de statliga nödhjälpsarbetena i lågkonjunkturer betalas betydligt lägre löner än arbetena på den privata arbetsmarknaden. Mot detta har

[10] Zander, s. 167f och 178. Norman, s. 211ff. Nilsson, Jan Olof, 1991, s. 68, 71-75 och 91-94. Löfgren, 1991, s. 104-112.

ställts 1930-talets krispolitik med dess aktiva statliga engagemang och satsning på offentliga beredskapsarbeten med marknadsmässiga löner. Grunden till de svenska välfärdssamhällsprojektet, det så kallade folkhemmet, skall ha lagts här. Till detta bidrog också det faktum att det svenska krismedvetandet fick en relativt kort historia. Martin Kylhammar menar att det endast ägde bestånd från Kreugerkraschen 1932 fram till 1934. En viss konjunkturförbättring från 1933 uppfattades som början på en ny högkonjunktur, vilket skapade en optimistisk stämning i landet.[11]

Det har senare kommit att diskuteras huruvida denna politik verkligen medförde ett tydligt brott med den faktiskt förda politiken. Redan före 1933 skulle man ha lämnat stort utrymme åt avsteg från principen om budgetbalans när konjunkturerna så fordrade. Det gamla nödhjälpssystemet levde också vidare parallellt med satsningarna på beredskapsarbeten. Dessa ståndpunkter har i sin tur föranlett genmälen, som framhållit det nya i 1930-talets krispolitik. En annan diskussion har gällt huruvida de svenska socialdemokraternas politik inspirerats av John Maynard Keynes analys att den ekonomiska krisen berodde på underkonsumtion, av tankegångar hos yngre svenska ekonomer, av en gammal socialdemokratisk idétradition eller av specifika förhållanden kring 1930. Somliga har sett politiken som kortsiktig och pragmatiskt motiverad, under det att andra tolkat den som uttryck för en långsiktig teoretisk nyorienering.[12]

USA som ekonomisk stormakt

Första världskriget uttömde Europas krafter, medan Amerika inte alls påverkades på samma sätt. Kriget påskyndade Amerikas uppstigande till rangen som världens ekonomiskt starkaste makt, ansågs det. Efter krigsslutet tycktes det inte råda någon tvekan om vilken part som var den ekonomiskt starkaste. Tidskriften *Verkstäderna* skrev 1920: "Det torde knappast finnas något land, som ur industriell och kommersiell synpunkt för närvarande tilldrager sig så stor uppmärksamhet, som Förenta Staterna."[13] I socialdemokratiska *Tiden* framhölls i en från tyskan översatt artikel under rubriken "Världsimperialismens nyorientering" 1921 hur USA nu hade världens öde i sin hand genom sin finansiella och militära styrka. Detta sågs som början på en ny etapp i den moderna kapitalismens utveckling. I *Affärsvärlden* åter beskylldes Amerika för att missbruka sin alltför stora ekonomiska makt, och tanken på en europeisk union, som skulle göra Europa ekonomiskt mera

[11] Kylhammar, 1994, s. 116-121.
[12] Lewin, s. 60f. Beckman, Svante, et al., s. 51ff och 60-64. Gustafsson, Bo, et al., s. 115f, 126-129 och 142. von Sydow, s. 299f. Nilsson, Carl-Axel, s. 70ff. Rothstein, s. 113ff.
[13] Clews, s. 2977. "Förenta Staternas starka uppsving", s. 339 (citat).

jämbördigt med Amerika, fördes fram.[14] USA:s storhetstid som förebild tycks ha tagit sin början efter det första världskriget.

De svenska reseskildringarna från denna tid innehöll inte sällan kommentarer om USA:s ekonomiska eller industriella liv eller besök vid amerikanska industriella verk, främst Fordfabrikerna. Det förekom under perioden också många tekniskt inriktade studieresor till USA, vilket kan ses på de utdrag ur reseberättelser som publicerades i *Teknisk tidskrift*. Här fanns allt från övergripande skildringar av verkstadsorganisation och arbetsmetoder till detaljerade beskrivningar av amerikanska specialmaskiner. *Teknisk tidskrift* och andra tidskrifter publicerade dessutom artiklar hämtade direkt ur amerikanska tidskrifter.

Flera amerikaskildrare under 1920-talet framhöll det ekonomiska välståndet och den väldiga produktivitetsökningen i Amerika. Ekonomen Johan Åkerman skrev:

> Det i sitt slag ensamstående sociala tillståndet, de icke sällan motstridiga tendenserna och den stora variationsbredden i alla amerikanska förhållanden försvåra jämförelser med vårt eget land, men man kan ändå utan tvekan gå med på, att det ofta är "a touch of to-morrow in what America does to-day".[15]

Kriget hade i mångas ögon misskrediterat den gamla ordningen i Europa. Något nytt behövdes, och som modeller för det nya och moderna kunde man lyfta fram antingen USA eller Sovjetunionen. De tycktes stå för de båda huvudvägar som moderniseringen nu kunde slå in på. Båda gjorde anspråk på att representera folkets självbestämmande, en ny fredlig ordning och ett ekonomiskt system som kunde skapa välstånd åt alla. Svenska iakttagare var tämligen överens om att USA var världens ledande ekonomiska makt och att det representerade en förhållandevis renodlad form av det kapitalistiska systemet. Därför kunde argument för såväl kritik som försvar av detta system hämtas därifrån. I och med att detta system även var det i Sverige och större delen av Europa tillämpade men ansågs ha nått längre i Amerika, kunde Amerika fungera som en modell, genom vars utvecklingstendenser man kunde förstå det egna samhället och den egna ekonomin. USA visade oss en bild av morgondagens ekonomi, trodde många. Men värderingen av denna ekonomi skilde sig åt. En viktig del av mellankrigstidens politiska debatt handlade om kapitalismens vara eller icke vara. Frontlinjerna drogs upp mellan näringslivet och den politiska borgerligheten å ena sidan, den socialistiska arbetarrörelsen å den andra.

---

[14] Graf, s. 18f, 21, 26 och 31. "Amerikansk handelsimperialism", s. 2521. "Europas Förenta stater", s. 2794f. "Industriell imperialism", s. 517.
[15] Wilhelm, s. 284. Petander, 1929, s. 8ff och 212ff. Åkerman, s. 101 (citat).

Amerika och den goda kapitalismen

För mellankrigstidens svenska borgerlighet var frihet från statliga ingripanden i det ekonomiska livet en central punkt. Sedan striden om demokratin kämpats till slut kunde högern och liberalerna gå samman i försvaret av den fria företagsamheten. Man motsatte sig inte nödvändigtvis sociala reformer men ville inte se några försök att förändra vad man uppfattade som orubbliga ekonomiska lagar. Den svenska politiska högern kom från 1910-talet att i huvudsak företräda en ekonomiskt liberal hållning med försvar av den fria företagsamheten och det privata initiativet. Detta har kopplats till demokratiseringen: staten blev farlig när den kunde behärskas av de politiska motståndarna. Man ville också vinna de nya elitgrupperna, med bas inom industrin, för sig. Den gamla socialkonservatismen, som spelat en så framträdande roll i emigrationsdebatten, trängdes delvis tillbaka. Man accepterade också den politiska demokratin. Högern blev inget liberalt eller individualistiskt parti, men i ekonomiska spörsmål övervägde liberala ståndpunkter. Den amerikanska kapitalismen var ett ideal för den svenska borgarklassen under 1900-talet, framför allt efter det första världskriget, då Tysklands nederlag berövade detta land mycket av dess prestige i Sverige.[16]

Borgerliga politiker och näringslivets företrädare använde USA som ett exempel på att arbete och goda livsvillkor skapades när det enskilda initiativet fick fritt spelrum. I den av högerns valorganisation Allmänna valmansförbundet 1928 utgivna pamfletten "Amerika och Ryssland" ställs Amerikas Förenta stater, "världens mest kapitalistiska land", mot Sovjetunionen. Det påpekas att arbetarna ingenstans har det lika bra som i USA och att det är dit, inte till Sovjetunionen, som så många svenska arbetare vill emigrera. Det är tron på det enskilda initiativet och arbetarens ansvar för sitt arbete som skapat detta välstånd. Kapitalismen fungerar således, om man bara vill tillåta den att fungera utan störningar, och USA bevisar att så är fallet.[17]

Där Sovjetunionen stod för kollektivt arbete, samhälleligt ägande och proletariatets diktatur, stod Förenta staterna för individuellt ansvar, privat företagsamhet och politisk demokrati. För politiskt borgerliga grupper var det amerikanska alternativet att föredraga. Sverige var en uppåtsträvande nation på väg mot allt större teknisk och materiell utveckling. Under denna framgångsrika period spelade Amerika en viktig roll som impulsgivare och förebild för näringslivet. Det stod som urbild av en form av modernitet, som förknippades med teknik och materiell produktion som ett sätt att skapa nya förhållanden för människorna. Moderniseringen var inte statligt reg-

[16] Lewin, s. 12-16. Torstendahl, s. 44-47, 50ff och 203. Tedebrand, 1985, s. 547. Sundell, s. 11, 33, 109f, 159, 165, 179 och 263. Hylén, s. 35 och 53.
[17] "Den amerikanska ståltrustens exempel", s. 238. "Amerika och Ryssland", s. 1ff.

lerad utan drevs på genom privata initiativ. Det var detta slags modernitet som eftersträvades också i Sverige. Med hjälp av en effektiv industriell kapitalism skulle samhället höjas ur fattigdom och efterblivenhet. Deras berättelse var en romans om hur de stora massorna skulle få ett bättre liv med den fria företagsamhetens hjälp. Ett fritt, privatägt näringsliv skulle skapa allmänt välstånd om det fick verka utan att motarbetas av samhället eller arbetarrörelsen. Temat om individualismen och företagsamheten i USA levde vidare i föreställningen att de enskilda företagarna var bäst på att förbättra förhållandena i samhället. Den amerikanska kapitalismen var den förebild som skulle följas, och de metoder som kom till användning inom denna kapitalism var därför värda att tas under övervägande. Tron på den tekniska civilisationen i Amerika levde också kvar från emigrationsdebattens dagar och förstärktes. Teknisk utveckling och privat företagande var nycklarna till framtiden. I försvaret av det rådande ekonomiska systemet mot en arbetarrörelse som förkastade det helt och hållet försvann mycket av intresset för statliga ingripanden. Det antikapitalistiska inslaget inom högern tonades ner. USA hade, på det ekonomiska området och i borgerliga kretsar, blivit en modell att ta efter som helhet mer än det varit före kriget, och denna modell stod för individualism och teknik.

Amerika och den onda kapitalismen

Amerika och dess samhälle tycktes visa på framtiden, eller åtminstone en möjlig framtid, för Sverige. Svenska kommentatorer var dock ingalunda okritiska. På vänsterhåll ansågs USA:s kapitalism vara den mest utvecklade i världen, och följaktligen borde klasskampen komma till synes som tydligast och socialismen etableras tidigast där. Detta var en föreställning som europeiska marxister tidigt gjort gällande. Den amerikanska friheten, ansåg många av dem, var bara illusorisk; kapitalism måste innebära klassförtryck. Den relativa frånvaron av politisk radikalism där förklarades på olika sätt, bland annat genom Werner Sombarts tidigare nämnda tes om den dämpande inverkan som tillgången på jord, eller föreställningen om tillgången på jord, haft på de amerikanska arbetarnas aktivism.[18]

USA framställdes gärna som ett utpräglat klassamhälle, kännetecknat av en brutal kapitalism, sociala motsättningar och förtryck. Ture Nerman, vid denna tid kommunist, menade också att USA tagit ledningen i världen och uppvisade en imponerande teknisk utveckling och ekonomisk organisation, som väl tålde att studeras närmare. "Amerikanisering" identifierade Nerman framför allt med den högt utvecklade teknikens utbredning. Den amerikanska finanskapitalismen var enligt Nerman kapitalismens sista skede innan den skulle gå

[18] Moore, s. xiv, 46-49, 59f, 81, 105 och 119f.

under. Landets trots allt goda ekonomiska förhållanden ansågs bero på dess ledarställning i världen, vilken tillät det att upprätthålla en högre levnadsstandard än mindre utvecklade stater – en form av imperialismteori således.[19]

Den svenske syndikalisten John Andersson framhävde aspekterna förtryck och kamp med stort eftertryck i boken *Från Dollar- och Revolverlandet* (1920). Förenta staterna präglades av klassklyftor och klasskamp. Den kapitalistiskt-industriella utvecklingen hade gått snabbare där än annorstädes, men vi kunde i Sverige förvänta oss att vandra samma väg. Även för en radikal kunde således Amerika i en mening fungera som ett föregångsland. Nu hade emellertid arbetarnas kamp inletts i Amerika genom den syndikalistiska organisationen International Workers of the World (IWW), skrev Andersson.[20]

Inte endast kommunister och syndikalister hävdade föreställningen om sociala konflikter i Amerika. Den socialdemokratiske politikern och journalisten Arthur Engberg utpekade, även han, den amerikanska kapitalismen som världens mest hänsynslösa och profeterade att arbetarna i USA snart skulle komma till medvetande och att klasskampen då skulle komma att ta sig våldsamma uttryck.[21] Sacco-Vanzettifallet, som handlade om två italienska immigranter, båda aktiva syndikalister, vilka dömdes till döden och efter en lång process avrättades 1927 för ett rånmord som många ansåg dem vara oskyldiga till, gjorde ett starkt intryck på den svenska opinionen och inte minst på arbetarrörelsen. *Social-Demokraten* innehöll en rad artiklar i frågan. En svensk Sacco-Vanzettikommitté med representanter för olika vänstergrupper upprättades. Man talade om förföljelse och klasskamp i USA som bakgrund till domen.[22] Amerika framställdes alltså i många sammanhang som det brutala kapitalistlandet, där det föreliggande ekonomiska systemet framträdde i sin renaste form och därför också exponerade sina missförhållanden klarast.

Den socialistiska berättelsen hade inte förändrats från tidigare decennier. Socialisterna betonade de sociala orättvisorna i USA, vilka infogades i en berättelse om kapitalismens väg till sin undergång. Berättelsen var tydligt präglad av marxistiskt och historiematerialistiskt tänkande. Klassmotsättningarna skulle förvärras till dess att en urladdning skedde. Arbetarklassen skulle till slut bli en avgörande aktör. Liksom tidigare hävdade man att arbetarna sögs ut av de hänsynslösa företagen i Amerika. Individualismen var en slöja som tillät kapitalisterna att exploatera arbetarna. Det amerikanska välståndet fördelades inte rättvist; endast tillfälliga omständigheter förhindrade de bittra sociala konflikter som låg inbäddade i systemet att komma upp till

[19] Nerman, 1935b, s. 127f, 134f, 139f och 157.
[20] Andersson, John, 1920, s. 3, 5f och 26.
[21] Engberg i SocD 25/7 1925.
[22] Tedebrand, 1988, s. 72. Hansson, Sigfrid, 1927a, s. 145, och 1927b, s. 225f. Branting, s. 14f, 18, 26 och 160.

ytan. På kort sikt var berättelsen tragisk men på längre sikt komedisk: kapitalismens utveckling ledde oundvikligen till socialism. Det var mindre fråga om att Sverige borde låna av Amerika än om att det var förutbestämt att likna det, liksom alla andra samhällen på ett bestämt stadium av sin utveckling. Man trodde på tekniken men inte på det privata ägandet av den. För dem som trodde på den revisionistiska socialismen var inte revolution svaret, men det stod klart att Amerikas sociala och ekonomiska ordning måste ändras. Denna socialistiska tolkning av tillståndet i USA kunde göra sig mer gällande efter kriget när socialdemokratins inflytande växte och dikotomin mellan ekonomisk liberalism och socialism blev tydligare.

Som vi skall se i nästa kapitel var dock inställningarna till USA:s ekonomiska system inte fullt så klara och entydiga som de framställts här. När man lämnade de svepande omdömena blev åsikterna mer komplicerade. Det fanns sidor hos den amerikanska kapitalismen som många svenska socialdemokrater visade ett mer positivt intresse för, och omvänt omfattade svenska näringslivsföreträdare och icke-socialistiska politiker inte alla idéer och projekt som tog form i föregångslandet med entusiasm. I praktiken ville man ofta som förut låna in valda delar av det amerikanska systemet och anpassa dem till vad man uppfattade som svenska förhållanden.

Den ekonomiska depressionen

Den ekonomiska depression som drabbade USA från hösten 1929 och sedan resten av världen uppmärksammades till en början mindre än man kanske kunnat vänta. Kommentarer saknades dock inte. Man tycks inte ha trott att krisen på något avgörande sätt skulle rubba USA:s ledande ställning i världen, men det amerikanska välståndet hade fått sig en knäck. Adrian Molin skrev 1930 att amerikanerna säkert skulle komma att ta sig ur den ekonomiska krisen, om än inte omedelbart. Skulden lade Molin på ett specifikt amerikanskt förhållande, nämligen invandringsstoppet, som hindrade den tidigare expansionen att fortsätta. Socialdemokraten Gunnar Löwegren, som besökte USA 1931, talade däremot mindre om en amerikansk kris än om en världskris. Han trodde att obalanser mellan olika sektorer i ekonomin var orsaken och ville lösa dem genom ökad statlig reglering. Åke Thulstrup, en liberal journalist som studerat i USA, underströk att det var fråga om en mycket allvarlig kris och kritiserade amerikanska media för att inte ge den amerikanska allmänheten en rättvisande bild av problemens vidd. Han talade om "välståndslegenden" och menade att president Hoover vägrade att se verkligheten i ögonen.[23]

[23] Molin, Adrian, 1930, s. 66-74. Löwegren, 1931, s. 42, 49ff, 63 och 67f. Thulstrup, 1931, s. 11f, 14-18, 22ff och 29ff.

Som man kanske kunnat vänta förekom det på vänsterkanten att man framhöll att krisen berodde på det kapitalistiska systemet och att det omskrutna amerikanska välståndsundret nu var avslöjat i all sin ihålighet. Amerika var den kapitalistiska världens banerförare, och därför hade det kapitalistiska systemets kris börjat där. Lösningen, för USA liksom för resten av världen, var en ny ekonomisk ordning. Gunnar Löwegren förordade upprättandet av en stark central statsmakt i USA som kunde utarbeta en övergripande plan för produktionen och se till att denna plan följdes. Endast så kunde obalanser i produktionen och därmed kriser i ekonomin undvikas. Löwegren fäste också stora förhoppningar vid den amerikanske företagsledaren Edward Filenes idéer om företagens plikt att tjäna den allmänna välfärden. Per Albin Hansson använde också USA som ett avskräckande exempel och talade om nödvändigheten att anpassa produktionen till folkets behov snarare än till enskilda vinstintressen.[24]

Sverige och New Deal

Det väsentliga här är inte så mycket vilka den svenska krispolitikens inspirationskällor var eller huruvida den var nyskapande eller inte. Det viktiga är att den väckte en debatt om den ekonomiska krisens orsaker och botemedel. Som ovan nämnts motsatte sig de borgerliga partierna starkt statlig inblandning i ekonomin. Högern och liberalerna hade under 1920-talet kommit att bilda front mot socialismen. Enligt statsvetaren Leif Lewin var frihet, i betydelsen frihet från staten, central i de borgerliga partiernas syn på ekonomin. Det ansågs farligt att ingripa i de lagar som styrde det ekonomiska livet. Socialdemokraterna hade inga teoretiska motargument till de borgerligas uppfattning att lönernas storlek var arbetslöshetens viktigaste orsak. I början av 1930-talet övergav socialdemokraterna emellertid sina socialiseringskrav till förmån för en planhushållningsideologi, som förespråkade aktiva statliga ingripanden i det ekonomiska livet för att få detta att fungera på önskat sätt. Detta ledde i samband med socialdemokraternas krispolitik till en planhushållningsdebatt, där de borgerliga kritiserade dem för övertro på staten och försvarade det privata näringslivets effektivitet. Planhushållningsfrågan etablerade en ideologisk skiljelinje. Martin Kylhammar har också anmärkt att de borgerliga oroade sig för att de förbättrade konjunkturerna från 1933-34 skulle utnyttjas för att legitimera en ökad statlig inblandning i ekonomin, högre skatter och mer planhushållning.[25]

---

[24] "Krisen och den amerikanska automobilindustrien", s. 5. Schreiner, s. 9 och 12. Larsson, Knut, 1932, s. 167. Löwegren, 1931, s. 67f, 75f och 243ff. Hansson, Per Albin, s. 14f.
[25] Lewin, s. 12-16, 46-52, 75, 98, 118-125, 132 och 144f. Kylhammar, 1994, s. 120.

Det är rimligt att tänka sig att New Deal förändrade förutsättningarna för debatten om Amerika i Sverige. Världens ledande kapitalistiska stat hade nu börjat experimentera i stor skala med reglering av näringslivet och statliga ingripanden. Med tanke på de likheter som till vissa delar fanns mellan Roosevelts och den svenska regeringens krisprogram är det inte heller orimligt att föreställa sig att svenska kommentarer som avsåg USA även kunde ges inrikespolitisk relevans. När Roosevelts krispolitik började sättas i verket 1933 väckte detta också omedelbart intresse även i Sverige. I den rationaliseringspropagerande tidskriften *Affärsekonomi* kallades New Deal ett revolutionerande experiment, jämförbart i sin radikalism med Sovjetunionens ekonomiska och sociala omdaning. Det skulle nu vara dags att låta samhällets intressen gå före enskildas och att tillämpa vetenskapliga metoder på näringslivet i stort. *Affärsekonomi* publicerade också ett exempel på hur de industrikoder som NIRA föreskrev kunde se ut. Roosevelts program översattes till svenska under titeln *Se framåt*. Det hälsades av den socialdemokratiske tidningsmannen Al Vanner i Landsorganisationens tidskrift *Fackföreningsrörelsen* som en värdefull introduktion till ett mycket intressant samhällsexperiment. Den socialdemokratiska nationalekonomen Karin Kock framhöll också USA:s nya ekonomiska politik som ytterst intressant. Det ekonomiska läget hade gjort radikala åtgärder nödvändiga, menade hon.[26]

Statsingripanden

De borgerliga

De aspekter av New Deal som byggde på en aktiv statlig manipulation och övervakning av ekonomin utsattes i Sverige för skarp kritik från anhängarna av en fri och självreglerande ekonomi. *Industria* betecknade NIRA som ett väldigt planhushållningsexperiment, och man angrep de löneförhöjningar och arbetstidsförkortningar som genomdrivits för att skapa sysselsättning åt fler utan att minska köpkraften. Dessa tvångsåtgärder hotade att krossa företag och göra deras anställda arbetslösa, menade man. I synnerhet riktade *Industrias* redaktör Axel Brunius med utgångspunkt i en traditionell syn på krisbekämpning flera gånger skarp kritik mot det rooseveltska krisbekämpandet. Strävan att upprätthålla köpkraften och därmed konsumtionen var dömd att misslyckas, menade han. Det mest hoppingivande i den amerikanska utvecklingen var i stället de lönesänkningar som ägt rum i USA *trots* Roosevelts och före honom Hoovers bemödanden. Den enda vägen ut ur depressionen var att sänka produktionskostnaderna, inklusive arbetslöne-

[26] Hallonquist, s. 382f och 402. "En Roosevelt-code", s. 384 och 402. Vanner, 1934b, s. 295. Kock, s. 5-8.

rna. Roosevelt missbrukade statsmakten för att utöva tvång över näringslivet, vilket bröt mot de grundläggande ekonomiska lagarna.[27]

Höga löner måste först som sist bygga på en effektiv produktion. I USA sökte olika grupper nu att kapa åt sig en så stor del av den gemensamma kakan som möjligt i stället för att få den att växa. Löneökningar utgjorde inte någon bra grund för en konjunkturförbättring utan var tvärtom ett hot mot återhämtningen. Man kritiserade principen om marknadsmässiga löner för beredskapsarbetena. 1935 hävdade dock Brunius och andra att beredskapsarbetena i USA började att antaga karaktären av nödhjälparbeten och att Roosevelt ville sätta lönerna så att de inte konkurrerade med det privata näringslivet. Detta beskrev man som att han äntligen kommit till insikt om statens begränsningar. "Det är icke otroligt att presidenten fått klart för sig att *allt vad som var nytt i the new deal visat sig onyttigt.*"[28]

Denna diskussion knöt an till den inrikespolitiska debatten i Sverige. Nationalekonomen Gustav Cassel, företrädare för den neoklassiska, liberala nationalekonomiska teorin, varnade 1933 för försök att upprätthålla en hög konsumtion i kristider. Samhället måste liksom den enskilde möta minskade inkomster med minskade utgifter. Skulle staten alls kunna öka det totala antalet arbetstillfällen, måste det ske genom nödhjälpsarbeten med lägre löner än de som rådde på den öppna arbetsmarknaden. Gunnar Myrdal hävdade däremot, liksom Keynes, att det offentliga borde öka sin verksamhet i kristider för att stimulera ekonomin.[29]

Det förekom också att amerikanska och svenska förhållanden som ansågs jämförliga kommenterades samtidigt. I en artikel vari han citerade en av Roosevelts tidigare medarbetare, som nu kritiserat beredskapsarbetenas höga löner, tillade Axel Brunius att Svenska arbetsgivareföreningens kamp för att sänka byggnadsarbetarlönerna varit en förutsättning för de svenska beredskapsarbetenas bedrivande "under någorlunda förnuftiga förhållanden".[30] Likaså hävdades i *Industria* 1934 att Roosevelts koder misslyckats att nedbringa arbetslösheten och fortsatte:

---

[27] "Den ekonomiska industrilagen och dess närmaste följder", s. 411f. "Roosevelts 'heliga krig' mot depressionen", s. 429f. Brunius, Axel, 1933a, s. 455ff, 1933b, s. 538f och 544, och 1934a, s. 54 och 59. "Rooseveltregimens facit", s. 518f och 521.

[28] "Den amerikanska klappjaktens fortgång", s. 514. Brunius, Axel, 1933c, s. 623ff, och 1935a, s. 63f (citat s. 64, kursivering i original). "Nödhjälpslöner eller avtalslöner i U. S. A.", s. 150.

[29] Cassel, Gustav, s. 7, 28 och 51. Myrdal, Gunnar, s. 15 och 20.

[30] Brunius, Axel, 1934b, s. 194f.

> Vi ha i Sverige just hört professor Gunnar Myrdal i sin installationsföreläsning förutsäga att statsinvesteringar äro den nya tidens ekonomi och aldrig skola upphöra samt att planhushållningens tider stunda. Man får därav tro vad man vill, och vi vilja inte. Om man inte ger sig denna utveckling helt i våld, måste man som den amerikanska banken fästa huvudvikten vid att regeringen kan koppla över från statsreglerad ekonomi till ett normalt privatfinansierat näringsliv.[31]

Den statliga klåfingrigheten hade bara givit upphov till nya problem. Rationaliseringsivraren Erik August Forsberg skrev i *Affärsekonomi* att industrikoderna i Amerika innehöll en del bra bestämmelser, men han betvivlade att de offentliga myndigheterna besatt den kompetens och goda vilja som erfordrades för att deras övervakning av näringslivet skulle fungera.[32]

I tidskriften *Affärsvärlden*, som också kunde tänkas uttrycka näringslivets ståndpunkt, uttrycktes till en början en viss sympati för New Deal, då man ansåg att näringslagstiftningen i Amerika behövde reformeras, men även här befarade man att statsingripandena skulle göra mer skada än nytta, särskilt som de rubbade förhållandet mellan arbetsgivare och arbetstagare på ett som man menade otillbörligt sätt. Småningom blev man mer negativ än så: återhämtningspolitiken inskränkte den fria företagsamheten och motverkade sina egna syften. I slutet av 1933 hade *Affärsvärlden* nått samma ståndpunkt som *Industria*: "Statssocialism, monopolism och planhushållning äro 1934 års perspektiv."[33] Inte heller i *Affärsvärlden* var man blind för tendenser i samma riktning i Sverige; apropå New Deal framhölls att varje statsingripande i Sverige borde begränsas till det minsta möjliga. För att krisen verkligen skulle kunna hävas fordrades att de privata investeringarna ökade. Till den ändan måste företagen tillåtas göra tillräckligt stora vinster.[34]

Den ekonomiske debattören Eli Heckscher höll före att planhushållning, eller "tvångshushållning", som han ville kalla den, ledde till stagnation. De offentliga ingreppen i USA visade detta: "Man ser här resultaten av en politik vars oförenlighet med ordnade ekonomiska förhållanden framträder med slående åskådlighet."[35] Han hävdade också att tvångshushållning i förlängningen äventyrade den politiska, sociala och andliga friheten. Roosevelt och dennes politik tillvitades också ibland i *Industria* och *Affärsvärlden*

---

[31] "Återhämtningalagar contra återhämtning", s. 142f och 145 (citat).

[32] Brunius, Axel, 1933d, s. 631-635, 1934c, s. 449-456, och 1935b, s. 358. "Recovery-aktionen rinner ut i sanden", s. 587ff. "Amerikansk statsintervention och annan", s. 662. Forsberg, 1934, s. 29f.

[33] "Korståget mot krisen", s. 85ff. "Rooseveltism", s. 309f. "Utvecklingen i USA", 1933a, s. 553, och 1933b, s. 671 (citat). "Mot nya äventyr?", s. 273. "Reflationens skiljeväg", s. 673f.

[34] "Rooseveltism", s. 310. "USA-krisens avgörande skede", s. 2.

[35] Heckscher, 1934, s. 29ff, 36f, 42f och 45 (citat).

diktatoriska tendenser – man talade om en ny kollektivistisk diktatur, som förkvävde det fria initiativet.[36]

Enligt Hans De Geers avhandling om den svenska rationaliseringsrörelsen hade såväl borgerliga politiker som näringslivets företrädare vid 1930-talets mitt blivit beredda att i princip acceptera ett ökat samhälleligt ansvar för det ekonomiska livet.[37] Möjligen kan detta spåras i en viss avmattning av debatten från 1935. Motståndet var dock inte dött. En långsam förbättring av USA:s ekonomi ägde rum men med fortsatt hög arbetslöshet. 1937 drabbades den dock av ett bakslag. *Industria* skyllde detta på att den amerikanska regeringens fientlighet mot näringslivet haft en för återhämtningen skadlig psykologisk verkan. Roosevelts åtgärder skapade otrygghet för det amerikanska näringslivet, vilket hämmade den ekonomiska aktiviteten.[38] Gustav Cassel skrev i ett par artiklar i *Svenska Dagbladet* att Rooseveltadministrationens statsinterventionistiska politik bar ansvaret för den ekonomiska krisen i USA – och därmed indirekt för den ekonomiska krisen i hela världen. Statsingripandena skapade osäkerhet och bristande anpassning i ekonomins funktionssätt. Budgetens underbalansering var ett ständigt orosmoment. Skatterna och de sociala reformprogrammen bromsade också utvecklingen. Efter dessa salvor mot den amerikanska politiken fortsatte Cassel, kanske som en vink till svenska beslutsfattare: "Andra länders förmåga att motstå det förlamande inflytandet från Amerika kommer väsentligen att bero på i vilken grad de själva kunna hålla sig fria från de för näringslivet nedbrytande krafter, som i Förenta staterna visat sig så farliga." Liknande angrepp på den amerikanska politiken flöt även ur Eli Heckschers penna.[39]

Det kan vara på sin plats här att påpeka att en välvillig framställning av New Deal faktiskt kunde förekomma inom det borgerliga lägret. Under intryck av den ekonomiska krisen utvecklades högerns ungdomsorganisation, Sveriges nationella ungdomsförbund, i början av 1930-talet i högerradikal riktning och antog 1933 ett nytt grundprogram, som förespråkade planhushållning och en "nationell" ekonomisk politik. Förbundets ordförande Elmo Lindholm åberopade Roosevelts politik som förebild.[40] I praktiken torde programmet knappast ha inspirerats av New Deal utan snarare av den tyska nationalsocialismen, men det visar att statens roll inom ekonomin var den centrala frågan i debatten. Ungdomsförbundets hållning var ett exempel på att socialkonservativa strömningar ännu fanns inom högern, men den kom inte att bli bestämmande för partiets politik.

---

[36] Heckscher, 1934, s. 52, 54-57 och 60. Brunius, 1933b, s. 542. "Reflationens skiljeväg", s. 673. "Utvecklingen i USA", 1937, s. 758.
[37] De Geer, Hans, s. 321-326.
[38] "U. S. A. inför nya äventyr", s. 646. "Planekonomisk halsstarrighet i U. S. A.", s. 280.
[39] Gustav Cassel i SvD 18/10 (citat) och 12/11 1937. Heckscher i DN 3/5 1938.
[40] Torstendahl, s. 71.

Som vi kunnat se fanns hos näringslivet och de flesta icke-socialistiska debattörer en tydlig fruktan för statsingripanden, även om den möjligen kan ha minskat efter ett par år. Man hävdade att samhället gjorde klokast i att förlita sig på näringslivets självläkande kraft, även om vissa begränsade ingripanden möjligen kunde vara befogade. Maktbalansen på arbetsmarknaden borde inte rubbas, åtminstone inte av staten. En statsmakt som inte begränsade sig utgjorde ett hot mot den ekonomiska utvecklingen. Parallellerna mellan Amerika och Sverige gjorde att dessa båda fall kunde dryftas tillsammans. Mot bakgrund av USA:s tidigare framtoning som det kapitalistiska systemets högborg borde skillnaderna mellan ekonomisk liberalism och planerad ekonomi framträda särskilt tydligt där. De ekonomiska liberalernas berättelse om New Deal och om den svenska krispolitiken byggde på temat om hur en rationell, fri marknads nödvändiga utveckling hindras av statlig inblandning med en fördjupad kris som följd. De fria enskilda aktörerna skulle lösa problemen bättre och snabbare. Moderniseringen hade slagit in på fel väg. För att kunna avfärda planhushållningen i Sverige måste man också kunna avfärda den i Amerika. Kanske var detta också lättare att göra, då konjunkturen där föreföll ostadigare än i Sverige, där den som sagt vände uppåt från 1933. Därför var det begripligt om man höll ögonen på Amerika och gärna kommenterade utvecklingen där.

Vänstern

Inom vänstern var man också medveten om den nya politikens betydelse. Här förmärktes ett positivare intresse för New Deals strävanden efter vidgad samhällelig kontroll över produktionen och en omfördelning av tillgångarna. "Väl är det måhända icke frälsningen som kommer från väster, men omöjligt är det ingalunda, att det är en ny tid med nya metoder, som inaugureras, en tid och metoder, som det finns all anledning att med uppmärksamhet följa", skrev Al Vanner i *Fackföreningsrörelsen* 1933.[41]

New Deal var visserligen inte socialism, men det skapade ett nytt slags kapitalism, där staten och samhället tog ansvar för en övergripande styrning av den ekonomiska aktiviteten i stället för att överlåta detta till en mängd enskilda företagare utan helhetsöverblick. Här fanns åtskilligt som en socialist borde kunna acceptera. Vanner tyckte sig kunna se en god återhämtning hos den amerikanska ekonomin. *Fackföreningsrörelsen* och den socialdemokratiska *Tiden* hävdade framgent att Roosevelts politik visade hur offentliga insatser aktivt kunde bidraga till en konjunkturuppgång. Kanske skulle USA rentav komma att gå om de europeiska staterna vad samhällelig kontroll över produktionen och det ekonomiska livet i stort beträffade. Roose-

[41] Vanner, 1933a, s. 12.

velt var kanske ingen sann radikal, men man betvivlade inte hans goda vilja.[42]

Den traditionella individualismen och ekonomiska liberalismen i Amerika ifrågasattes nu alltmer och började vackla, ansågs det. Roosevelts program hade framför allt sitt värde i att det sökte att förmå de enskilda att samarbeta för samhällets bästa, menade den socialdemokratiska författarinnan Anna Lenah Elgström i *U. S. A. i örnens tecken* från 1934. Ehuru återhämtningspolitiken ännu inte gjort mer än att söka att reformera det kapitalistiska systemet, bar den inom sig fröet till ett samhälle byggt på alla människors rätt till trygghet, till ett solidariskt välfärdssamhälle. Den stora massan hade ännu inte helt övergivit sin traditionella individualism, men de intellektuella hade gärna sett att man gått längre än man gjort. Elgström kallade Amerika "den fredliga sociala och ekonomiska revolutionens försökskanin". Hon relaterade inte uttryckligen New Deal till den svenska regeringens politik och folkhemsvisioner, men jämförelsen låg inte långt borta.[43]

När författaren Albert Viksten några år senare besökte Amerika, noterade han att Roosevelt fortfarande var populär, trots att fattigdomen alltjämt var stor. Det fanns dock goda idéer i presidentens politik, och Amerika höll på att lära sig att individen inte kunde överordnas samhället. Man var med Vikstens ord i färd med att "konsolidera" demokratin.[44]

Alla inom vänstern var emellertid inte lika positiva. I artiklar i den radikala socialistiska tidskriften *Clarté* sades Roosevelt utveckla en "kapitalets korporativa diktatur": politiken tjänade i praktiken kapitalets, inte arbetarnas, intressen. Den syftade bara till att stabilisera kapitalismen. Planeringen styrdes av storföretagens bästa och inte av samhällets. Inte heller lyckades New Deal rå på den höga arbetslösheten och allt det lidande som följde i dess spår.[45] 1936 var socialdemokraten och nationalekonomen Torsten Gårdlund beskt kritisk i sin redogörelse för tillståndet i den stora republiken. Roosevelt var inte tillräckligt radikal för hans smak. Gårdlund kallade presidenten välvillig men alltför blid och obestämd för att få något verkligt viktigt uträttat. Rooseveltadministrationen hade inte givit sig i kast med att rubba den grundläggande kapitalistiska maktfördelningen och hade därför måst ge upp sina socialpolitiska ambitioner, menade han. Gårdlund kritiserades emellertid i sin tur i *Tiden* för att vara alltför negativ. Roosevelt månde vara ganska beskedlig som radikal betraktad, men han var likväl det bästa för tillfället tillgängliga alternativet i amerikansk politik.[46]

---

[42] Vanner, 1933b, s. 111f, 1933c, s. 214, 1934a, s. 173, och 1934f, s. 89-92. Sjöstrand, s. 111. "Händelser och spörsmål. Konjunkturen i Amerika", s. 174 och 176. "Veckans perspektiv", 1936, s. 90.

[43] Elgström, 1934b, s. 18, 38, 74, 245 och 248.

[44] Viksten, s. 59, 152ff och 157.

[45] Rössel, 1933, s. 10ff, och 1934, s. 21. "Krönika", s. 7. Brailsford, s. 23f.

[46] Gårdlund, 1936, s. 84ff och 89f. "Torsten Gårdlund: Arbetsliv och arbetsstrider i U. S. A.", s. 121.

Det fanns således en klar uppfattning om att New Deal representerade en väsentlig omorientering av den amerikanska politiken och det amerikanska sättet att uppfatta och angripa samhällsproblem. Denna förändring var enligt mångas mening så stor att den inte rimligen kunde vara ytlig eller tillfällig. Dess likheter med den i Sverige förda politiken gjorde den desto intressantare. Samhället måste, både i Amerika och i Sverige, ta ett större ansvar för ekonomin och se till att näringslivet först och främst tillgodosåg gemensamma intressen och inte enskildas. Dittills hade Sovjetunionens system framstått som det stora alternativet till kapitalismen. Nu kunde kanske USA fungera som ett demokratiskt alternativ för dem som ville tona ner socialiseringskraven men ändå hitta ett alternativ till de borgerligas laissez faire-ideologi. Socialdemokraternas berättelse om New Deal, och indirekt om sin egen politik, handlade om hur staten genom att reglera företagsamheten skapade en bättre form av modernisering, där resurserna utnyttjades rationellt och medborgarnas behov beaktades. Amerika visade att en sådan politik kunde vara framgångsrik och underlättade alltså en omorientering i planhushållningens tecken. Genom att på detta sätt se till att utvecklingen gagnade alla skulle man uppnå klassförsoning och stabilitet. Nationell samling kring den industriella expansionen var ett ideal som socialdemokraternas förde vidare. Tanken om statliga ingripanden för att kontrollera moderniseringen i samhällets intresse hade också varit vanlig i emigrationsdebatten; nu introducerades den igen. Staten handlade i hela samhällets intresse; socialdemokraterna framställde sig nu som hela folkets, snarare än endast arbetarklassens, företrädare.

Sverige som förebild

Efter 1930-talets mitt föreföll det Sverige som om det faktiskt höll på att upphöjas till förebild av USA. Detta återverkade även på den svenska självbilden. Martin Kylhammar ser detta som ett led i det svenska folkhemsprojektets etablering. En fransk pressattaché i Stockholm, Serge de Chessin, hade redan 1930 hyllat Sverige som ett mönster för fredligt framåtskridande. I början av 1930-talet började amerikanska journalister att skriva beundrande artiklar om den svenska hanteringen av den ekonomiska depressionen. Mest berömd blev Marquis W. Childs bok *Sweden: The Middle Way* (1936), som rosar den svenska ekonomiska och sociala ordningen.[47] Childs menade att Skandinavien och i synnerhet Sverige klarat den ekonomiska krisen så förhållandevis väl till stor del tack vare sina speciella ekonomiska förhållanden: kapitalismen hade här kontrollerats och kringskurits. Detta hade delvis skett genom den svenska konsumentkooperationen, som givit den privata

[47] Kylhammar, 1994, s. 175ff. Barton, 1999, s. 206ff.

sektorn konkurrens inom både produktion och distribution. Staten hade också på vissa områden bjudit de privata företagen konkurrens och därigenom hindrat privat monopolism. Vissa branscher (alkohol, tobak) kontrollerades direkt av statsmakten. Childs ansåg att Sverige var ett förnämligt exempel på ett land där arbetsgivare och arbetstagare lärt sig att respektera varandra och att kollektivavtal inte var till skada för näringslivet. Han imponerades av svensk social- och bostadspolitik och såg Sverige som ett föredöme för resten av världen, inte minst USA. Svenskarna var praktiska och pragmatiska människor, egenskaper som personifierades av bland andra statsminister Per Albin Hansson. Genom statens och kooperationens inskridande hade kapitalismen hållits på mattan, och just härigenom hade den hindrats från att underminera sig själv.[48]

Sådana panegyriska framställningar bidrog till en positiv svensk självuppfattning. Som nämnts förbyttes krismedvetandet i Sverige relativt snart i förnyad framtidsoptimism. Tillsammans med Sverigebilder som Childs lade detta grunden till stolthet över "folkhemmet" som ett nationellt svenskt moderniseringsprojekt, som undvek omvärldens misstag och olyckor. Demokrati, rationalitet och modern teknik blev svenska kännetecken, som lade grunden för ett bättre samhälle. Krisens Amerika kunde härvid ibland användas som kontrast.[49] Men amerikanernas experiment med statlig reglering och sociala reformer gjorde samtidigt att man kände ett slags släktskap med dem. Den positiva självuppfattningen kopplades samman med en positiv amerikauppfattning.

1936 förmälde *Fackföreningsrörelsen* inte utan stolthet att president Roosevelt skickat en tremannakommission för att studera förhållandena i Sverige. "Allt eftersom den svenska arbetareregeringens aktiva krispolitik började bära frukt och det visade sig, att vi snabbare än något annat land arbetade oss ur krisen, växte amerikanarnas intresse för den svenska kris- och socialpolitiken."[50] Sverige och USA förenades genom att båda länderna hade samhällsledda försök att åvägabringa en ekonomisk återhämtning. Härutinnan hade Sverige varit det framgångsrikare fallet. 1938 besöktes Sverige ånyo av en amerikansk kommission. Fackföreningsrörelsen förmodade att denna kunde lära sig ganska mycket av Sverige, inte minst i fråga om relationerna mellan arbetsmarknadens parter.[51]

Svenska amerikaresenärer noterade också det amerikanska intresset för Sverige, inte minst genom Childs framgångsrika bok. Albert Viksten trodde att amerikanerna i en svår tid behövde något att idealisera för att få hopp.

---

[48] Childs, s. xi-xvi, 3f, 11ff, 15,51,54-65, 69-74, 78, 89, 91, 96ff, 123f, 132, 149f, 155ff och 160-165.
[49] Kylhammar, 1994, s. 168-174. Ottosson, s. 109-119.
[50] "Veckans perspektiv", 1936, s. 89.
[51] "Veckans perspektiv", 1938, s. 75f. "Rooseveltkommissionens intryck av svenskt arbetsliv", s. 403-406.

Kooperatören Anders Hedberg skrev 1939 att ett sådant amerikanskt intresse för Sverige förvisso fanns men till största delen var tämligen ytligt och flyktigt. Den verkliga sakkunskapen om Sverige var begränsad till vissa kretsar av fackmän, som uppmärksammade svensk socialpolitik, ekonomisk utveckling och kooperation. Särskilt kooperationen var nu på frammarsch i USA, ansåg Hedberg.[52]

Det amerikanska intresse som visades kunde inte annat än förstärka föreställningen om Sverige som en unik framgångssaga och därigenom stärka det svenska folkhemsprojektet. Det amerikanska intresset kunde också bekräfta gemenskapen i strävanden och målsättningar mellan de båda länderna. Båda sökte de att genom ökad statlig aktivitet för den samhälleliga helhetens bästa och genom en ny socialpolitik möta den ekonomiska krisens och i förlängningen, som man uppfattade det, det moderna samhällets krav. Den amerikanska krispolitiken kunde fungera som stöd och uppmuntran för den svenska.

Om USA under 1920-talet förefallit att erbjuda en ekonomisk och social modell som Sverige måste mäta sig mot – eller helt avvisa, om det valde socialismen i stället – var det nu i stället Sverige som tycktes visa vägen åt Amerika. Den gamla kapitalismen, representerad av USA före Roosevelt, hade misslyckats, ansågs det, och tiden var mogen för en ny form av statsövervakad kapitalism, vars mallar fastställdes i Sverige och i Roosevelts USA men med Sverige i täten. Sverige kom att uppfatta sig självt som modernitetens mest lyckade företrädare, som den moderna nationen framför andra. Berättelsen om det moderna Sverige – och om det moderna USA – skrevs om: målet – moderniteten – omdefinierades, och relationen mellan Sverige och dess "Andre", Förenta staterna, förändrades.

New Deal användes ävenså till att försvara och legitimera socialdemokraternas politiska program. Denna dess roll förorsakade en omgruppering i synen på USA i Sverige. Dess tidigare försvarare i det borgerliga lägret vände sig mot det nya USA som förrådde deras ideal, under det att många gamla kritiker i de socialdemokratiska leden nu kom att erkänna det som en allt bättre företrädare för den nyaste formen av modernitet. Härigenom bidrog New Deal vid sidan av de inhemska förutsättningarna till att stärka den nya svenska regeringspolitiken. Den bidrog till att etablera en socialdemokratisk ideologisk hegemoni. Herbert Tingsten förefaller att ha rätt i att USA på 1930-talet fick vänner bland sina tidigare fiender, men dessa var inte de högre samhällsskikt som han hade i åtanke. En positiv, liberal amerikabild, som ju Harald Elovson talat om, fanns ännu i viss mening, men dess ideologiska innehåll var ganska annorlunda mot tidigare: det var genom sin ökade statliga inblandning på de ekonomiska och sociala områdena som

[52] Barton, 1999, s. 208. Pethrus, s. 41. Viksten, s. 115f. Hedberg, Anders, s. 153ff.

Amerika förvärvade sitt goda rykte i en del svenska vänsterkretsar. Detta, menade de, var demokrati i den moderna världen.

Sammanfattning

Redan från sekelskiftet hade USA uppmärksammats för sin industriella och tekniska utveckling, sina stora företag och sin ekonomiska effektivitet. Efter det första världskrigets slut framstod USA som krigets verklige segrare, världens ledande nation. Emigrationsberättelsens tema att Amerika låg före Sverige i utvecklingen blev mer aktuellt än någonsin. Liksom i tidigare debatt ansågs Amerika visa hur man med rationella metoder, ny teknik och djärv företagsamhet kunde skapa allmänt välstånd. Här fanns förebilder för det nya industrialiserade Sverige som nu på allvar höll på att växa fram, och som skulle infria emigrationsdebattörernas förhoppningar. Tanken på statlig intervention för att balansera det privata kapitalet var dock inte längre särskilt gångbar bland konservativa och liberala aktörer. De samlade sig nu i stället i försvar av den fria företagsamheten mot socialismen. Sverige skulle efterlikna den amerikanska moderniseringsprocessen med stora privata företag och en demokratisk men begränsad stat.

Jämfört med den tidigare berättelsen om Amerika och moderniseringen låg tyngdpunkten nu mera på individualism och frihet, förstådd som frånvaro av statliga ingripanden. I klassiskt liberal anda menade man att de enskilda intressena skulle tjäna det allmänna genom att tjäna sig själva. På borgerlig sida hade man sålunda i ekonomiska frågor i stor utsträckning tagit ställning för individen mot kollektivet. Sverige var äntligen på väg att förverkliga Kjelléns och Sundbärgs storstilade planer på ett rikt, moderniserat land, och det var de växande industriföretagen som det hade att tacka härför. Likt amerikanska nybyggare bröt de ny mark och lade det gamla, fattiga Sverige allt längre bakom sig. Civilisationens framåtskridande hade inte stoppats av kriget eller de sociala och politiska omvälvningarna utan fortsatte oförtrutet.

Ur den nya ekonomin kunde den svenska nationalismen hämta ny näring. Krig, fältherrar och fornminnen var inte längre något att yvas över i jämförelse med fredlig utveckling, näringslivets heroer och den lysande framtiden. Den modernistiska tendensen i emigrationsdebattens berättelse om Sverige förstärktes genom denna romantiska industrinationalism. USA var nu en given förebild. Den kompromiss mellan gammalt och nytt som unghögern och andra förespråkat var ett passerat stadium. En rationellt fungerande kapitalism var det bästa ekonomiska systemet. Teman om individualism och teknik förstärktes, och demokratin kopplades till individens frihet och rätt. Gamla dygder och traditioner föreföll allt mindre re-

levanta; framtiden var det intressanta, och den kunde man beskåda i Amerika.

Socialister av olika schatteringar hade ingenting att invända mot föreställningen att Amerika var modernare än Sverige i ekonomiskt avseende. Men de förnekade att den amerikanska kapitalismen skulle ge upphov till allmän välmåga; den stod för en brutal utsugning av arbetarklassen och drev den utveckling framåt som måste resultera i att den gamla ordningen vältes över ända, med fredliga eller våldsamma medel. Detta var en fortsättning av en hållning som man haft även under emigrationsdebattens dagar: förhållandena i Amerika var ohållbara och måste inom en snar framtid leda till svåra sociala konflikter. Friheten och individualismen i USA gällde ett fåtal och motsvarades av arbetarnas betryck.

Med den ekonomiska krisen i USA från hösten 1929 förändrades inte frontlinjerna, men Amerikas lyskraft blev mindre, och med Franklin D. Roosevelts tillträde som president och reformprogrammet New Deal var förutsättningarna för debatt om USA:s ekonomiska politik annorlunda än tidigare. Svenska anhängare av en ekonomi så fri från statlig inblandning som möjligt kritiserade nu USA hårt för brott mot de ekonomiska lagarna, medan socialdemokrater fann mycket av intresse i utvecklingen. Det socialdemokratiska krisprogrammet hämtades inte från USA, men den amerikanska politiken kunde tjäna som ideologiskt stöd för den egna. Än tydligare blev detta när man från amerikansk sida uttryckte ett intresse för Sveriges ekonomiska och sociala förhållanden. Sverige hade funnit en egen moderniseringsmodell som till och med Amerika kunde lära sig av, föreföll det.

Dessa diskussioner var inte lika vittfamnande som emigrationsdebatten. Man skulle kunna tänka sig att nya teman tillkom och gamla föll bort när sakfrågorna förändrades. Många teman från emigrationsdebatten försvann också. Men grundberättelsen fanns kvar. Tre av dess fyra teman – teknik, individualism och det nya – var centrala frågor även i mellankrigstidens ekonomiska debatt. I den politiskt borgerliga berättelsen representerade 1920-talets USA och utvecklingen i Sverige det nya som också var bättre, det vill säga framsteget. Individuellt företagande, teknisk utveckling och nationell samling bakom industrin var nycklarna till framgång, och Amerika visade vägen. Tekniken, individualismen och det nya hörde Amerika till. Den fria företagsamheten skapade ett välstånd som gav massorna goda levnadsvillkor, vilket skulle göra dem lojala mot samhället om de bara insåg sanningen. Med 1930-talets krispolitik slog däremot både Sverige och Amerika in på fel väg, som bara kunde leda till förfall och tillbakagång. Statsingripanden hindrade återhämtningen och hotade att leda till en farlig kollektivism. Det som nu var nytt var sämre än det som varit. Tendensen gick alltså från framsteg genom frihet, individualism och

teknik till förfall genom en kollektivism som jämfördes med diktatur. Amerika hade varit moderniteten själv men avföll.

Den socialistiska berättelsen fanns också kvar. USA stod för industrikapitalismens utsugning av arbetarklassen. I viss mening var detta framsteget, ty revolutionen borde vara närmare förestående där än i Sverige. Individualismen var stark i USA och fungerade som en täckmantel för klassförtrycket. Verklig demokrati fanns inte där; samhället byggde på sociala orättvisor. Amerika stod inte som det var för moderniseringens slutmål, men det befann sig ändå på vägen mot det, då kapitalismen måste övergå i socialism.

Det blev emellertid den nya socialdemokratiska berättelsen om det framgångsrika krisbekämpandet i både Sverige och USA som fick störst genomslag i slutändan. Nu blev det dessutom Sveriges utveckling som identifierades med moderniseringen. Det moderna projektet kom att uppfattas som mer av ett *nationellt* svenskt projekt från 1930-talet. Tidigare innebar framsteg ett kopierande av det amerikanska systemet; nu tyckte sig Sverige självt ha funnit den väg som också andra länder borde beträda. Amerika färdades på samma väg men befann sig ett par steg bakom och visade inte längre vägen. Enligt det svenska framgångsreceptet skulle kapitalismens och socialismens goda sidor förenas i en rationell planhushållning. Den gamla individualismen av amerikanskt snitt hade tjänat ut sin roll; staten skulle styra moderniseringen och garantera en både rationell och demokratisk kontroll av ekonomin. Under 1920-talet hade man lokaliserat ett brott med det gamla i form av en svensk modernisering till samtiden. Detta brott förlades nu till 1930-talet i stället. Det svenska skulle inte bara kopplas till det moderna utan *var* också det moderna, och den tidigare utvecklingen blev i någon mening förmodern.

Utvecklingen gjorde i denna version ett framsteg från kapitalism och individualism till kollektivism och demokrati. Amerika var fortfarande modernt men inte tongivande, och den fria marknad och begränsade stat som det tidigare stått för sågs som ohjälpligt föråldrade. Staten skulle övervaka företagen och den kollektiva välfärden sättas i första rummet. Amerika höll på att frigöra sig från det gamla, men det hade inte kommit lika långt som Sverige ännu. Här fanns en grundläggande förändring av grundberättelsen i det att Amerika inte längre stod för det nya, eller rättare att Sverige stod ännu mer för det nya. Framtiden hade till slut flyttat över Atlanten och bosatt sig i Sverige i stället. Därmed blev det mindre intressant vad Amerika gjorde; dess storhetstid som förebild var förbi. Men Amerika blev inte ointressant; det förblev en Andre att jämföra sig med. Det hade slagit in på samma väg som Sverige och var dess närmaste förbundne i det avseendet. Om Amerika blev mindre av en förebild på det ekonomiska området blev det i stället mer av en själsfrände och allierad.

Ideologiskt legitimerade detta folkhemmet och den svenska modellen

som utgångspunkter för en svensk nationell samling kring moderniteten. Socialdemokraternas projekt vann hegemoni. Berättelsen var romantisk: svenskarna höll på att med gemensamma ansträngningar skapa det goda samhället. Grundberättelsen om det amerikanska förändrades: det stod inte längre tveklöst för något nytt på alla områden. Beundran för den amerikanska tekniken bestod, men Sverige skulle vara överlägset i fråga om jämlikhet och verklig frihet. Frihet skapades genom sociala reformer och högre levnadsstandard som avskaffade nöd och fattigdom – en positiv frihet i stället för en negativ. USA stod fortfarande för en större individualism, men denna var inget progressivt inslag utan snarare ett hinder som höll på att övervinnas. Den nationella och demokratiska gemenskapen skulle vara utgångspunkten för friheten och demokratin. Däremot var Amerika *näst efter* Sverige det modernaste samhället. Vad det höll på att lära sig, och som Sverige redan insett, var att demokratin förverkligades inte genom statlig overksamhet utan genom aktiv statlig intervention för att säkra människors försörjning. I vissa avseenden liknade folkhemmet tidigare socialkonservativa visioner: staten skulle skapa samhällelig stabilitet. Vissa av folkhemsideologins rötter gick också tillbaka till det tidiga 1900-talets socialkonservatism, framför allt en positiv syn på statens roll och på samhället som en organism.[53] Skillnaden var framför allt att den nya gemenskapen byggde på idéer om jämlikhet och medbestämmande som de konservativa ansett hota samhällsordningen. Häri liknade gemenskapen mer socialliberalernas, men den betonade kollektivet och staten mer än de gjort. Men det var återigen fråga om en kontrollerad modernisering, byggd på villkorlig frihet för de individuella intressena.

[53] Hallberg/Jonsson, s. 17ff, 74, 76ff och 84. Lagergren, s. 23f, 45 och 181ff. Torbjörn Nilsson hävdar att högerns motstånd mot socialdemokratin berodde på att den blivit mer liberal. Antiliberala konservativa kunde vara välvilligare i sin inställning till socialdemokratin. Jag tror att han har en poäng här. Se Nilsson, Torbjörn, 2002, s. 78, 97f och 100f.

5. Amerikanska arbetsmetoder

Inledning

I det förra kapitlet togs upp hur föreställningar om Amerika och dess relation till moderniseringen såg ut och hur de brukades ideologiskt för att legitimera och bekräfta olika politiska program och olika system för att organisera samhället och det ekonomiska livet. I detta kapitel blir det mer fråga om vad som man skulle kunna kalla ett politiskt bruk av det amerikanska, det vill säga hur konkreta förslag motiverades med amerikanska förebilder. Dessa förslag förutsatte och hade sin bakgrund i ett mer ospecificerat ideologiskt bruk. Med den amerikanska kapitalismen som ideal kom man att uppmärksamma en rad olika företeelser inom USA:s industriella liv. Detta påverkade både diskussionen och handlandet i Sverige. Hypotetiskt kan det också vara intressant att se om detta påverkades av att USA inte framstod som lika modernt under 1930-talet.

Amerika stod för den moderna kapitalismen i dess effektivaste form, och det var där som mången menade sig kunna finna de processer och metoder som skulle forma morgondagens samhälle i Sverige. Föreställningarna om Amerika hade således betydelse även för den svenska rationaliseringsrörelsen. Ett element av lärande har sannolikt inte varit betydelselöst. USA:s relevans för Sveriges del debatterades: liknade förändringarna i Sverige dem i Amerika, och borde amerikanska reaktioner och angreppssätt vinna efterföljd i Sverige? Dessa utgångspunkter gick igen i flera av de diskussioner som fördes till exempel om trustväsendet och fordismen. Tayloristiska och andra metoder må ha svarat mot tidens behov, men de uppstod inte i isolering i Sverige utan hämtades utifrån och propagerades i många år av bestämda personer med bestämda uppfattningar.

Tidigare forskning

Charles S. Maier skriver i en uppsats från 1970 om hur taylorismen och "fordismen" efter det första världskriget tilldrog sig europeiskt intresse som medel att reformera och stabilisera samhället. Skilda politiska och sociala grupper kunde uppmärksamma skilda aspekter och möjligheter hos de amerikanska idéerna. Inte minst försiggick en livlig debatt i Tyskland på 1920-talet om USA och dess ekonomiska och tekniska under. Man fascinerades i första hand av den amerikanska "fordismen".[1]

[1] Maier, s. 27ff, 39-51, 54f och 59f. Nolan, 1994, s. 5f, 8, 24f och 31ff.

För svensk del har Erik Dahmén gjort gällande att USA efter krigsslutet uppmärksammades mer än tidigare. Det företogs fler studieresor dit än tillförne, amerikanska tekniska och ekonomiska experter kallades till Sverige och tidigare tämligen okänd amerikansk litteratur lyftes fram. Som ett exempel nämner han att 101 av 214 stipendiater från Handelshögskolan i Stockholm under perioden 1919–1939 for till USA. Värt att lägga märke till kan också vara att Sverige-Amerika Stiftelsen bildades 1919 av en grupp svenskar, däribland flera näringslivsföreträdare, som ville fördjupa kontakterna med och kunskaperna om USA i Sverige.[2]

Nils Runeby har tyckt sig kunna iakttaga medvetna strävanden i Sverige i början av 1900- talet att effektivisera industrin och få till stånd ett samarbete för detta syfte mellan arbetsgivare och arbetare. Amerika fungerade härvid som en viktig modell.[3] För Sveriges del är den stora studien över mellankrigstidens rationaliseringssträvanden Hans De Geers *Rationaliseringsrörelsen i Sverige* (1978). De Geer redogör för verksamheten inom institutioner som Industribyrån och Ingenjörsvetenskapsakademin. Han anser att det amerikanska inflytandet på rationaliseringsrörelsen var starkt fram till 1930-talet, då det avlöstes av ett tyskt inflytande och av ett starkare betonande av samarbete mellan arbetsgivare och arbetare. Samtidigt var det på 1930-talet som rationaliseringsrörelsen nådde sin största praktiska utbredning. De Geers slutsats blir därför att den amerikanska taylorismen aldrig slog igenom i sin rena form i Sverige.[4]

Christian Berggren har skrivit en mot De Geer kritisk uppsats, vari han förnekar att taylorismen skulle ha trängts ut. Tvärtom, menar han, var det den som avgjorde vilka andra idéer och metoder som skulle anammas; endast sådana som passade ihop med taylorismen togs upp.[5] Bo Sundin och Boel Berner har forskat kring svenska ingenjörer och deras föreställningsvärld i 1900-talets början. Berner nämner att svenska ingenjörer, ehuru de fortsatte att tro på det kapitalistiska systemet, på 1930-talet förlorade sitt intresse för Amerika och i stället kom att blicka mot Tyskland.[6] Alf Johansson och Kjell Jonsson har skrivit om fackföreningsrörelsens och arbetsgivarnas inställningar till och tillämpningar av taylorism och rationalisering, medan Anders L. Johansson framhållit att frågorna om teknik och rationalisering och om inflytande över dessa och fördelning av vinsterna från dem spelade en viktig roll för framväxten av vad som kallats den svenska modellen.[7]

---

[2] Dahmén, s. 363f. Blanck, s. 6ff.
[3] Runeby, 1978, s. 21, 23f, 29 och 46.
[4] De Geer, Hans, s. 107, 127f, 212, 218f och 237.
[5] Berggren, Christian, s. 35 och 40-47.
[6] Berner, 1981, s. 240.
[7] Johansson, Alf. Jonsson, Kjell, 1981. Johansson, Anders L., s. 391-426.

Det finns alltså ganska mycken forskning om taylorismen och andra amerikanska arbets- och organisationsmetoder i Sverige. De analyseras dock vanligen ur ett arbets- eller socialhistoriskt perspektiv. Man har intresserat sig för taylorismen och fordismen som idéer och som organisationsmetoder, arbetsgivarnas syften med att införa dem, och arbetarnas reaktioner på sina förändrade arbetsvillkor. De har knappast kopplats till mer generella föreställningar om Amerika eller om den svenska moderniseringsprocessen i stort. Rationaliseringssträvandena på olika områden har behandlats ganska utförligt, och flera fallstudier finns. Av dem framgår det tydligt att man tog starka intryck av amerikanska tekniker och organisationsmetoder. Det förefaller mig dock som om debatterna härvidlag skulle kunna belysas bättre genom att USA:s roll som ekonomisk förebild och de nya metoderna som delar av denna större modell beaktades. Rationaliseringen fick mycket av sin mening genom att kopplas till tankar om det framtida moderna samhällets karaktär och till den amerikanska utvecklingen.

Före depressionen

Rationaliseringsrörelsen

Framför allt efter det första världskriget började amerikanska företag att etablera sig i Europa. Den amerikanska konkurrensen fick europeiska producenter att rationalisera sin verksamhet efter amerikanskt mönster. Rationalisering kom att innebära förenkling, standardisering, tidsstudier, annonsering och det löpande bandets teknik. Frederick Winslow Taylor och Henry Ford blev båda viktiga symboler för dessa strävanden. Taylors lära om "Scientific Management" går ut på att man genom att sönderdela varje arbetsuppgift i dess minsta beståndsdelar skall kunna ta reda på det optimala sättet att utföra varje rörelse och handgrepp på och vilken tid som de bör kunna utföras på. Allt arbete skall planeras i förväg, så att det flyter på utan avbrott, och ackorden skall höjas till en nivå där de ger arbetarna största möjliga motivation att utföra arbetet i tid. Fords metoder går också ut på extrem arbetsfördelning: hans namn förknippas gärna med det löpande bandet, där varje arbetare utför ett enkelt handgrepp. Fords anställda arbetade dock med timlön, och Ford betonade nyttan av höga löner för att skapa efterfrågan. Maier har fäst uppmärksamheten vid taylorismens och "fordismens" sociala och politiska implikationer. De tycktes visa på en väg bort från klasskamp och social konfrontation genom en rationalisering som gynnade alla, vilket kunde tilltala såväl höger- som vänstergrupper. Taylorismens vetenskapliga anspråk lovade objektiv skiljedom mellan arbetsmarknadens parter och därtill ett ökat totalt välstånd. Den opartiske tekniske experten skulle

lösa problemen (jämför ovan). Efter 1920-talets mitt avlöstes taylorismen av fordismen som ämnet för dagen; denna, som marknadsförde sig mindre med vetenskapliga anspråk och mer med praktiska resultat, blev populärare inom näringslivet.[8]

De som först intresserade sig för och introducerade de amerikanska arbetsmetoderna i Sverige, de som Hans De Geer kallar "rationaliseringsrörelsen", bestod huvudsakligen av ingenjörer och andra tekniker. Åtskilliga svenska tekniker hade studerat eller arbetat i Amerika eller besökt landet. Redan från omkring 1870 kom USA att framstå som det stora industriella föregångslandet på många områden, en ställning som förstärktes med den ökande svenska industrialiseringen från 1890-talet. Taylorismens tankar tilltalade också speciellt ingenjörerna. De attraherades av att intaga rollen som rationella och objektiva specialister, som skulle kunna överbrygga motsättningarna mellan kapital och arbete. Teknikerna ansåg sig vara den nyktra sakkunskapens företrädare. De och den nya professionella medelklassen representerade allmänintresset, inte arbetsmarknadens partsintressen. Att öka industrins produktionsförmåga var ett sådant allmänintresse. Genom de nya metoderna skulle teknik, kapital och arbete utnyttjas optimalt, till gagn för såväl industrin som hela samhället. De kunde härvid skriva in sig i emigrationsberättelsen, som ju inskärpte att det svenska näringslivets uppryckning var ett angeläget nationellt intresse. Genom att framhålla ingenjörens förmåga att genom sin expertkunskap rationalisera industrin kunde ingenjörerna skapa sig en specifik identitet och motivera större inflytande för sig själva.

Teknisk tidskrift och *Verkstäderna* framhöll behovet av bättre förmän och mera praktiskt utbildade ingenjörer i Sverige, liksom man hade i Amerika. Amerikanerna ansågs också bättre på arbetsplanering. Genom att dela in arbetet i enkla operationer, som ofta kunde utföras av maskiner, kunde de producera till låga priser i stora kvantiteter. Enligt Torsten Gårdlund förmärktes under åren efter 1900 också en viss tendens till "amerikanisering" av svensk verkstadsdrift: nya maskiner, arbetsmetoder och organisationsprinciper infördes. Standardisering av verktyg och maskiner var ett viktigt inslag i detta. Från teknikernas sida framhöll man nödvändigheten av att tillgodogöra sig de landvinningar som kunde effektivisera arbetet och produktionen:

[8] Costigliola, s. 154-162. Maier, s. 27-31, 54ff och 60.

> Det är överflödigt att här påpeka den ledande ställning Amerika, enkannerligen Förenta staterna, intager på nästan alla grenar af det tekniska området; det är tillräckligt för att konstatera att på nästan alla områden, där det gällt en organisation för åstadkommande af lägre tillverkningskostnad i förening med ökad produktionsförmåga, ha de amerikanska metoderna och principerna i första eller andra hand spelat in.[9]

Således var det övergripande debattemat behovet att sänka kostnaderna och modernisera tekniken för att överleva i den allt hårdare internationella konkurrensen. Detta framställdes som en livsavgörande fråga för hela det svenska samhället.

Den rationella stordriften

Sverige drogs kring sekelskiftet in i en hårdare internationell industriell konkurrens, vilket skärpte kraven på låga kostnader och modern teknik.[10] Under dessa omständigheter gällde för företagen att effektivisera och rationalisera. En form av rationalisering var stordrift. Man ansåg på många håll inom näringslivet att utvecklingen mot allt större företag både var naturlig, oundviklig och önskvärd. Förtrustningen var en naturlag som Sverige inte borde söka stoppa utan tvärtom dra nytta av.[11] Sammanslagningar och koncentration blev allt vanligare och föremål för större uppmärksamhet. Man talade om "sammanslutningar" eller "truster". Produktionen organiserades i allt större enheter, och driften rationaliserades.

I *Teknisk tidskrift* kunde man 1910 läsa att kartellbildningen bidragit till den imponerande industriella utvecklingen i Tyskland och USA och att industrimännen därför hoppades att den inte skulle förbjudas utan i stället regleras så att den inte skulle kunna missbrukas. Denna åsikt hävdade i Sverige bland andra den skånske ingenjören och rationaliseringsivraren Nils Fredriksson.[12] 1915 framhöll Nils Wohlin just stordriftens betydelse för industrins konkurrenskraft. Han menade dock att stordrift inte med nödvändighet behövde implicera förtrustning.[13]

En amerikansk lösning

Det är viktigt att framhålla att ett intresse för amerikanska arbetsmetoder fanns i Sverige redan innan taylorismen började diskuteras. Taylorismen framstod som en precisering av och ett mer sammanhängande uttryck för de

[9] Uddenberg, s. 258-261, 274 och 277. Johansson, Daniel, s. 48. Fagerberg, s. 69f. Kinnander, s. 111. Gårdlund, 1945, s. 130f. "Betydelsefull immigrationsfråga", s. 412f (citat).
[10] Berner, 1981, s. 124.
[11] "Trustväsendet i anmarsch", s. 838.
[12] Heckscher, 1911, s. 9f. "Jämförelse mellan amerikanska truster och tyska syndikat inom järn- och kolindustrien", s. 43. Fredriksson, 1910, s. 5f och 10ff, och 1925, s. 169.
[13] Wohlin, 1915, s. 3f, 59 och 61.

amerikanska effektivitetssträvandena. Den uppfattades i Sverige, av både vänner och fiender, i hög grad som just en amerikansk arbetsmetod, utarbetad i Amerika med utgångspunkt i amerikanska omständigheter. Amerikanska förhållanden kunde följaktligen fungera som argument både för och emot de nya metoderna.

Den första svenska referens som nämnde Taylor och hans idéer återfanns i *Teknisk tidskrift* 1902. Dessa idéer presenterades dock inte mera utförligt förrän efter 1910. I *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* nämndes i december 1910 "vetenskaplig arbetsdrift" som det nya amerikanska medlet att åstadkomma ökade inkomster för såväl arbetsgivare som arbetare utan att öka arbetsansträngningen. Tidningen uppmanade svenska arbetsgivare- och arbetareorganisationer att skicka folk till USA för att studera det nya systemet närmare. Året därpå beskrev psykologen Gustav Aksel Jæderholm i *Industria* taylorsystemet och de resultat som det uppnått i Amerika. Här fanns möjligheter som svenskarna inte borde förbise. Jæderholm hade redan tidigare hävdat att de svenska fackföreningarna medvetet begränsade arbetsprestationerna, vilket förklarade skillnaderna mot amerikanska förhållanden.[14]

Artiklar om de nya, rationella, amerikanska arbetsmetoderna dök sedan upp i flera andra tidskrifter. Taylors system, som kom att gå under beteckningar som "rationell arbetsledning" och "vetenskaplig arbetsledning", ansågs ge fördelar åt både arbetarna, som kunde höja sina löner, och arbetsgivarna, som tack vare produktivitetsökningen skulle kunna höja sina vinster trots de högre lönerna. Det talades mycket om amerikanernas förmåga att oförskräckt bryta nya vägar, oförblindade av gamla vanor och föreställningar. De visade svenskarna både hur maskinkraften och hur den mänskliga produktionsfaktorn kunde utnyttjas rationellt. Arbetsplanering, arbetskontroll och specialisering av produktionen var framtiden.[15]

1913 översattes Taylors *Scientific Management* till svenska under titeln *Rationell arbetsledning*. Den försågs med ett förord av chefsingenjören på AB Separator, Erik August Forsberg. Separator var ett företag som hämtat många uppslag från Amerika och genomfört en modernisering utan motstycke i det samtida Sverige. Forsberg framhöll de väldiga möjligheter till höjning av människors levnadsstandard som de nya metoderna skulle erbjuda. Han gav själv 1916 ut boken *Industriell ekonomi*, där han argumenterade för organisatoriska reformer och försvarade den rationella arbetsledningen.[16]

---

[14] "'Vetenskaplig arbetsdrift'" och "Vetenskaplig arbetsdrift", båda i GHT 17/12 1910. Jæderholm, 1910/11, s. 927, 1911/12, s. 383 och 1028, och 1912/13, s. 880f, 58 och 692.

[15] Sylwan, Chr., s. 343f. Blume, s. 73f. Bursie, s. 437-444. Hising, 1919, s. 382. Flanders, s. 216. "En amerikansk mönsterverkstad" s. 194ff. "Arbetssystem i en Kaliforniaverkstad", s. 257-260. Fagersröm, W., s. 2 och 4. Hamrin, s. 240f.

[16] Forsberg, 1916, s. 3-6, 124 och 223f, och 1920, s. 4. Johansson, Alf, s. 52, 54 och 67-81. Jonsson, Kjell, 1981, s. 19.

En annan tidig taylorist var den finländske geologen J. J. Sederholm, som i sin *Arbetets vetenskap* (1916) beskrev hur taylorsystemet kunde tillämpas på alla områden och sprida välstånd till alla människor. Han skrev att amerikanerna kritiserades för att försumma andra värden än den praktiska nyttan men hävdade att skillnaden mellan Europa och Amerika i fråga om arbetsmetoder mer handlade om grad- än om artskillnader. Sederholms exempel hämtades genomgående från USA. Taylor hade lärt oss hur en arbetsintensitet som till och med var högre än den som var vanlig i Amerika skulle kunna åstadkommas: "Vi hava således lärt oss hemligheten i amerikanismen, och om Europa följer dessa läror, skall man icke här behöva frukta konkurrensen med Amerika."[17]

Kritiska röster saknades dock inte heller: i en recension i *Svensk tidskrift* 1914 av Taylors bok förklarades att dennes system var vetenskapligt bristfälligt och innebar risker för överansträngning av arbetarna. I Sveriges Verkmästaretidning klandrades systemet för att slita ut arbetarna och genom sina kostnader gynna en trustifiering, som motverkade de av Taylor utlovade prissänkningarna på produkterna. Nationalekonomen och kooperatören Karl Petander ansåg att Taylors grundtanke var riktig men att taylorismen som sådan var alltför präglad av specifikt amerikanska förhållanden som riklig tillgång på arbetskraft, många arbetares "låga kulturella ståndpunkt" och den hänsynslöshet som de utsattes för. Petander tycktes vilja se en "mjukare" variant av rationalisering.[18]

Intresset för Amerikas arbetsmetoder fortfor med ökad styrka efter det första världskrigets slut. USA:s nya ställning i världen och det allmänna medvetandet bidrog sannolikt härtill. Strävan efter rationalisering intensifierades under mellankrigstiden. Mycket av rationaliseringen byggde på amerikanska metoder, inte minst taylorismen. Amerikas roll som industriell förebild var tydligare än någonsin. Den svenska rationaliseringsrörelsen institutionaliserades: Industribyrån hade inrättats redan 1912, och 1919 bildade Ingenjörsvetenskapsakademien. Man ordnade rationaliseringskurser med amerikansk litteratur i ämnet, skickade Jæderholm på studieresor till USA och Tyskland och erbjöd företag som ville rationalisera hjälp av specialister.[19] Från 1928 hade rationaliseringsrörelsen också ett eget organ i form av tidskriften *Affärsekonomi*.

Under 1920-talet slog taylorismens idéer igenom i Sverige. En rad viktiga skrifter om USA och dess förhållanden kom till. Redan 1919 höll Sveriges industriförbund ett diskussionsmöte om standardisering i syfte att effektivi-

[17] Sederholm, 1916, s. 5ff, 65, 109ff, 137, 179-182, 205, 218f, 224ff, 229f, 232f, 237 och 245ff (citat s. 247).
[18] Rohtlieb, s. 234f och 237. "Vetenskaplig arbetsledning", s. 44. Petander, 1916, s. 171f, 173 och 176-181.
[19] Dahmén, s. 25, 34, 129 och 362. De Geer, Hans, s. 105f, 118 och 126ff.

sera svensk industri. Amerikansk industri lyftes härvid fram som en förebild: där drevs standardiseringen till sin yttersta spets, vilket i samverkan med specialisering möjliggjort en storartad massfabrikation. Svensk industri måste följa med i utvecklingen, om den ville förbli konkurrenskraftig. Det amerikanska näringslivets intresse för förenkling och standardisering togs också upp vid senare tillfällen.[20]

Viktiga bidrag till rationaliseringfrågans behandling lämnades i form av Olof Kärnekulls *Modern arbetsledning* (1921), Harry Nieckles' och Tarras Sällfors' *Modern verkstadsorganisation* (1921) och Alex. Engbloms *Industriell organisation* (1922). Alla författare var ingenjörer. De talade för en klassisk taylorism med arbetsplanering, standardisering, tidsstudier och kontroll. Högre levnadsstandard förutsatte högre produktion, och organisatoriska reformer var medlet att uppnå sådan. Rationaliseringens amerikanska ursprung lyftes fram, och exempel, riktlinjer och förebilder hämtades från Amerika.[21] Prominenta namn inom den svenska rationaliseringsrörelsen hade i flera fall besökt USA och studerat förhållandena där. Alex. Engblom var verksam i USA 1909–17. Tarras Sällfors vistades där 1922–29. Även John A. Carlsson, författare till *Industriens rationalisering* (1929), hade arbetat i Amerika.

Med de amerikanska metodernas hjälp skulle näringslivet följaktligen effektiviseras och ett allmänt välstånd skapas. I denna berättelse skulle nöd och fattigdom arbetas bort. Ett modernt industrisamhälle byggt på maskinkraft och optimalt utnyttjande av människors arbete skulle lösa alla problem och ge alla sina medlemmar ett gott liv. Det fordrade emellertid att Sverige verkligen satte igång och började att rationalisera på bred front. Ännu i slutet av 1920-talet ansåg rationaliseringsförespråkare att den svenska utvecklingen lämnade mycket övrigt att önska i detta avseende. Vi hade ännu inte på samma sätt som amerikanerna insett rationaliseringens nytta, och därför halkade vi efter dem i fråga om effektivitet. Amerikanerna hade därvidlag en säkrare instinkt för vad tiden krävde.

> Om än betydelsen av desammas direkta insats möjligen något överskattats, kan det aldrig bestridas att Taylor och hans lärjungar verksamt bidragit till att skärpa ett utpräglat drag i den amerikanska mentaliteten, nämligen en alldeles särskild horror inefficacitatis, som utan tvivel i Amerika påskyndat rationaliseringsarbetet på alla områden.[22]

---

[20] Forsberg, 1919b, s. 5f och 10f. Traneus, s. 62f, 68 och 71. Österberg, S. E., s. 303f och 353ff. Tjus, s. 9-16 och 32. Falk, s. 297-300.
[21] Kärnekull, Olof, s. 6, 8, 10, 13, och 26. Nieckels/Sällfors, s. 5, 11f, 16-26, 89-109, 146, 149f och 152. Engblom, 1922, s. 4, 27, 30, 34-40, 42, 106-126, 130 och 159.
[22] Hising, 1928, s. 9 (citat) och 11. Enström, Axel F., 1928, s. 37f.

Ett amerikanskt produktionsunder

Lösningen på arbetsintensitetsproblemet låg enligt mångas mening i mekaniserad massproduktion efter amerikanskt mönster. Svenska företag vid 1900-talets början låg dock långt från detta ideal.[23] Den mest utpräglade formen av standardiserad massproduktion ansågs den amerikanska bilindustrin representera och alldeles särskilt Henry Fords fabriker. Ford producerade från 1908 i nära tjugo år i princip en enda bilmodell, T-forden, om än med en lång rad förändringar genom åren. Hans mål, som han själv satte upp det i böcker och uttalanden, var en ständigt ökad produktion till ständigt lägre priser. Detta skulle uppnås genom noggrann planering och kontroll av produktionen, moderna maskiner och sträng disciplin bland arbetarna. Däremot skulle det inte gå ut över arbetarnas löner.[24] Henry Ford blev symbol för många praktiker som förenkling, standardisering, tidsstudier och löpande band. Européerna sökte bemöta den amerikanska bilexporten genom att börja kopiera löpande band-tekniken. I praktiken kom fordismen som begrepp att få rättfärdiga koncentration och stordrift inom industrin.[25]

I Sverige tycks man sällan ha gjort någon tydlig åtskillnad mellan taylorism och fordism. De sågs oftast som två varianter av samma system. Båda fick stå för amerikanskt effektivitetstänkande; möjligen förknippades Ford mer med mekanisering och massproduktion än Taylor.[26] Sederholm var en av dem som såg fordismen som en tillämpning av taylorismen. Därtill var Fords system ett framgångsrikt exempel på den rationella arbetsledningens principer: utan att äventyra företagets ekonomi kunde Ford höja lönerna för sina anställda och sänka arbetstiden till åtta timmar om dagen. Även Engblom och nationalekonomen Johan Åkerman delade denna synpunkt. Fords fabriker var det bästa exemplet på vad specialisering och standardisering kunde uträtta för effektiviteten i produktionen. Åkerman tyckte sig dock kunna iakttaga en bristande anpassningsförmåga just genom den extrema specialiseringen och standardiseringen.[27]

Chicagoslakterierna hade redan tidigare varit ett studieobjekt för svenska amerikaresenärer. Efter kriget tycks Fordfabrikerna ha lagts till på listan över platser som man borde besöka. Ford fick symbolisera industrin i dess senaste och högst utvecklade form. O. L. Björk, en predikant som gav ut en

---

[23] Berner, 1977, s. 41.

[24] Ford, 1922, s. 45f, 67, 69, 99 och 137, och 1931, s. 8.

[25] Costigliola, s. 154 och 156f. Maier, s. 55f. "Fordism" används som teoretiskt begrepp av den marxistiskt inspirerade ekonomiska reguleringsskolan för att beteckna en speciell kapitalistisk tillväxtmodell. Se Billing/Stigendal, s. 72 och 84ff. Här används termen dock endast för att beteckna de idéer och praktiker som av de studerade skribenterna förknippades med Ford och den amerikanska industrin.

[26] Palm, E., s. 497ff.

[27] Sederholm, 1916, s. 58f. Engblom, 1922, s. 45. Åkerman, s. 40 och 98.

reseskildring från Amerika 1928, fann för sin del inte mycket gott hos Fordverken. Arbetet var mycket hårt och därjämte enformigt och själsdödande. Ford representerade det onda i industrialismen och industriarbetet som sådana. Journalisten Helmer Key konstaterade att Fords arbetare hade bättre betalt än andra och att strejker inte förekom. Men de hade förvandlats till delar i en maskin och ingenting mer.[28]

Man var inte heller överens om huruvida förutsättningarna för de amerikanska massproduktionsteknikerna vore uppfyllda i Europa. Historikern och högermannen Karl Hildebrand skrev i *Industria* 1926–27 att de amerikanska framstegen överdrivits och att Europa dessutom saknade den stora och enhetliga hemmamarknad som de amerikanska företagen hade att tillgå för att få avsättning för sin produktion. USA:s stora hemmamarknad framhölls även av andra. Den och de höga lönerna i USA gjorde att massproduktionen lönade sig på ett annat sätt än i Europa. Fords företag var effektivt, men det var inte representativt för USA.[29]

Denna typ av kritik fördes fram av flera skribenter. Alla amerikanska företag arbetade inte lika effektivt som Fords. Det fanns alltjämt många dåligt organiserade och illa skötta företag i USA, och Europa hade ingen anledning att ta detta land som förebild utan urskillning. Bilden av Amerika som ett industriellt underland var en myt. En skribent förklarade 1929 i *Teknisk tidskrift* att mekaniseringen skapade arbetslöshet i Amerika och att reallönerna faktiskt, jämfört med den outbildade arbetskraften i Amerika, var bättre i Sverige.[30] Det fanns alltså även vid den tid då USA beundrades mer än någonsin de som betvivlade bilden av dess industriella storhet.

Icke förty betraktades Ford och dennes idéer under 1920-talet med stort intresse. Han identifierades med vad som av många trots allt uppfattades som ett amerikanskt produktionsunder och sågs även som en betydande tänkare i frågor kring det moderna industrisamhällets utveckling och fordringar genom sin konsumtionsideologi, som jag återkommer till.[31]

Det rationella samarbetet

Relationerna mellan arbetsgivare och arbetstagare var en viktig fråga när nu det industriella Sverige fortsatte att utvecklas. Det hade länge funnits en strävan att integrera arbetarklassen i samhället och få den att sluta upp bakom visionen av ett moderniserat och välmående land. Arbetarna skulle fylla platserna vid den framgångsrika svenska industrins maskiner. Ett villkor för att de industriella drömmarna skulle kunna gå i uppfyllelse var stabilitet och

[28] Björk, O. L., s. 115-123 och 298ff. Key, s. 112ff.
[29] Hildebrand, s. 659ff och 45.
[30] Brunius, Axel, 1930, s. 652f. "Amerikanska problem", s. 129f. Reuterskiöld, s. 17-20.
[31] Brundin, s. 254. Törnqvist, 1930, s. 141ff och 172. "Utvecklingslinjen i Förenta staterna. III", s. 102.

arbetsro inom industrin. Därför framhöll man gärna hur den nya tekniken och de nya arbetsmetoderna kunde gagna alla berörda parter. Samtidigt varnade man för destruktiv klasskamp och socialiseringskrav, liksom alltför långtgående fordringar på lönehöjningar, arbetstidsförkortningar eller medbestämmande. Från arbetarnas sida var det, sedan den allmänna rösträtten och parlamentarismen drivits igenom, emellertid just sådana krav som fick allt större utrymme, ehuru politiska och fackliga förhållanden kunde lägga hinder i vägen för deras förverkligande.

Vad relationen mellan arbetsmarknadens parter beträffade fanns det många länder att ta i beaktande. USA var bara ett av dem och kanske inte det som låg närmast till hands, då förhållandena på arbetsmarknaden där skilde sig mycket från dem på den svenska. Men det var därifrån som den nya tekniken och de nya organisationsprinciperna till stor del hämtades, varför det inte saknade intresse hur förhållandet mellan arbetsgivare och arbetstagare ordnades där. De amerikanska arbetarnas duglighet och anda hade ju också varit föremål för mycken diskussion och mycket beröm under emigrationsdebatten, och inte så få svenska arbetare hade erfarenhet av arbets- och levnadsvillkor i detta land.

Alex. Engblom och några andra rationaliseringsvänner skrev positivt om den amerikanska industriella demokratin. "Industriell demokrati" var en term som ursprungligen lanserades vid sekelskiftet 1900 av de engelska fabianerna Sidney och Beatrice Webb och syftade då på arbetarnas ökade inflytande i industrin genom fackföreningsrörelsen. I den europeiska debatten efter 1918 handlade kravet på industriell demokrati mer allmänt om att arbetarnas inflytande i arbetslivet borde öka. Ekonomihistorikern Christer Lundh har skildrat den svenska debatten om industriell demokrati. Han menar att kraven på industriell demokrati drevs i en offensiv anda från årsskiftet 1918/19 till hösten 1920 och därefter i en defensiv anda fram till mitten av 1924. Sedan ebbade debatten ut. Tanken var att åstadkomma en rättvisare avvägning mellan kapitalets och medborgarnas rätt. Arbetarnas producentroll uppmärksammades. Under den första perioden såg vänstern inom socialdemokratin den industriella demokratin som ett led i socialiseringssträvandena, men därefter skilde man tydligare mellan socialisering och industriell demokrati. Liberaler, reformvänliga arbetsgivare och den moderate socialdemokraten Erik Palmstierna ville ge arbetarna medinflytande för att mildra motsättningarna mellan dem och arbetsgivarna. Det var då fråga om reformer inom det kapitalistiska systemets ram. Från hösten 1920 kom även socialdemokraterna att behandla frågan ur en socialliberal synpunkt.[32]

Regelbundet återkommande överläggningar mellan arbetsgivare och arbetare genom fabriksråd och olika specialiserade samarbetskommittéer hade

[32] Lundh, s. 85, 99f, 114f, 213-219, 471f, 480, 484 och 491.

i Amerika visat sig stärka samhörigheten och öka arbetsentusiasmen. Resultatet kunde bli arbetsfred, ökad produktion och högre levnadsstandard för arbetarna. Här sågs den industriella demokratin som ett komplement till rationaliseringen: man kunde öka effektiviteten. Det var knappast fråga om att ge arbetarna beslutanderätt.[33]

På uppdrag av det svenska handelsrådet i Chicago utfördes 1920 en undersökning av den industriella demokratin i Amerika. Även här tänktes industriell demokrati som ett komplement till rationaliseringen; den definierades som "varje metod, avsedd att sporra arbetarnas intresse till ökad produktion och nedsatta produktionskostnader...". Arbetarrepresentation kunde vara ett sätt att åstadkomma detta, vinstdelning en annan. Johan Åkerman nämnde de amerikanska försöken med ekonomisk demokrati och det intresse som dessa tilldragit sig i Europa. Han föredrog kollektivavtal, som han menade var rättvisare, då de var mer centraliserade, men de skulle kunna kompletteras med ett kommittésystem, som skulle ge en mer direkt kontakt mellan ledning och arbetare inom företagen.[34]

Den industriella demokratin hade en vän i svenskamerikanen Albin G. Witting, som stödde sig på modellens framgång i USA. Samarbete skulle höja effektiviteten. Till skillnad från den politiska demokratin, skrev Witting, led den industriella demokratin inte av "masstyre, förakt för sakkunskap eller dyrkan av inkompetens".[35] Måhända behövdes denna försäkran. Synen på demokrati var inte alltid så positiv bland rationaliseringsförespråkarna. Erik August Forsberg uttryckte i samband med den politiska demokratins genombrott i Sverige en farhåga för att demokratiseringen skulle hota organisationen och disciplinen inom industrin.[36]

Det fanns en förhoppning att olika slags patriarkala välfärdsåtgärder från företagens sida skulle kunna öka de anställdas trivsel, få dem att arbeta bättre och mildra motsättningarna. Ett exempel var Alma Hedins bok *Arbetsglädje* (1920). Hon fordrade större samhällsansvar av företagen och hoppades att social försoning skulle kunna komma till stånd härigenom. En vacker och ren arbetsplats, bildande sidoaktiviteter och goda bostäder för arbetarna var nyckeln till ett bättre förhållande mellan arbetsgivare och arbetare, trodde Hedin. USA var en förebild även här.[37]

---

[33] Engblom, 1920, s. 7, och 1922, s. 98ff. Ahlström, s. 20 och 22ff.
[34] "Industriell demokrati i Förenta staterna", s. 160. Åkerman, s. 11, 31 och 35f.
[35] Witting, 1919, s. 538ff, och 1920, s. 570-573 och 576.
[36] Witting, 1919, s. 538ff, och 1920, s. 570-573 och 576. Forsberg, 1919a, s. 163f.
[37] Hedin, s. 9ff, 18f, 24ff, 30ff, 64, 73, 78-83, 106f, 111f, 116f, 122ff och 138-144.

Rationaliseringsrörelsens Amerika

Rationaliseringsrörelsen hade en bild av USA som en rationellt organiserad ekonomi med avancerad teknik och hög effektivitet. Sverige var ännu efterblivet i förhållande till denna ekonomi, men med de amerikanska metodernas hjälp skulle det produktiva framtidssamhället kunna byggas även här. Man konstruerade en romantisk berättelse om hur den mänskliga uppfinningsrikedomen skapade ett ständigt växande välstånd. Med den vetenskapliga rationalitetens hjälp skulle produktionen mångfaldigas och levnadsstandarden höjas till tidigare oanade höjder för alla. I denna berättelse var teknikerna hjältarna. De var de opartiska experterna som kunde tala om för både företagsledare och arbetare hur produktionen borde organiseras för att dessa mål skulle uppnås. De beräknade och utprovade hur olika arbetssätt fungerade.

Teknikerna förvaltade tanken på ekonomisk expansion genom teknisk utveckling. De nya arbetsmetoderna ökade produktiviteten och därmed resurserna, vilket möjliggjorde välstånd åt alla. Näringslivet skulle även fortsättningsvis vara kapitalistiskt organiserat; staten kunde inte driva företag lika effektivt som enskilda. Genom välfärdsåtgärder, högre löner och industriell demokrati skulle arbetarna ändå få sin beskärda del av vinsterna. Den individuelle arbetarens arbetsprestation skulle belönas, vilket skulle få honom att acceptera de rationella metoderna. Industrin och arbetarna kunde förenas i ett gemensamt intresse för det rationella arbetet. Ökad konsumtion och en bättre ekonomisk ställning kunde förmå arbetarna att acceptera den nya ordningen. Olika former av industriell demokrati kunde också underlätta integrationen. Däremot måste arbetarnas kontroll över det egna arbetet minimeras så att experterna kunde organisera det på effektivast möjliga sätt. Arbetarnas individuella kapacitet, som diskuterats så mycket tidigare, var viktig bara i den utsträckning som den fick dem att klara av arbetstakten. De skulle dock genom de nya metoderna kunna knytas individuellt till företagen och samarbeta med i stället för att motarbeta dem. Individualismen ställdes mot det fackliga klasskampstänkandet. Trots lojaliteten mot det ekonomiska systemet lämnade rationaliseringstankarna öppet för statliga ingrepp i näringslivet i princip, vilket också syntes i rationaliseringsvännernas reaktioner på New Deal. Enligt Hans De Geer var rationaliseringstänkandet den troliga bakgrunden till 1930-talets planhushållningsideologi.[38]

I USA uppstod på 1930-talet en teknokratirörelse som angrep även den privata företagsamheten. Den slog dock aldrig igenom i Sverige.[39] De svenska ingenjörerna omvandlade aldrig sitt rationaliseringsideal till ett politiskt program utan höll sig till produktionens praktiska hänsyn. Teknokratiska

[38] De Geer, Hans, s. 244 och 337ff.
[39] Berner, 1981, s. 238-243.

tendenser fanns såtillvida att de som ansåg sig representera den tekniska sakkunskapen gjorde anspråk på större makt och myndighet. Med de nya metoderna skulle arbetarna och deras prestationer kunna kontrolleras mycket effektivare än tidigare. Näringslivet var och skulle i mycket hög grad förbli hierarkiskt organiserat. Demokratin var farlig om den hotade sakkunskapens inflytande i industrin. Teknik och rationalitet, inte individualism och demokrati, var det moderna Amerikas styrka.

Tanken att rationaliseringen skulle skapa förutsättningarna för ett nationellt samförstånd var emellertid inte oviktig. Man skulle kunna sammanfatta genom att säga att gesellschaft möter gemeinschaft. Liksom i emigrationsberättelsen föreställde man sig att man kunde nå social harmoni genom materiell utveckling. Liksom i emigrationsdebatten var konsensus och stabilitet centrala värden, som skulle förverkligas genom reformer som alla kunde tjäna på. Arbetarna skulle få del av företagens nya vinster. Kontexten var industrialismens alltmer framträdande plats i det svenska samhället och de oroliga förhållandena på arbetsmarknaden. Den nya industrinationalismen upphöjde den materiella utvecklingen till föremål för nationell stolthet och beundran. Denna utveckling manifesterade svenskarnas bästa egenskaper och var ett mått på deras värde som folk. De höll på att bryta med sin gamla dekadens och bli en kraft att räkna med i världen igen. Ingenjören blev den nationella hjältegestalt som skulle åstadkomma detta.

Fackföreningsrörelsen

Hur bemöttes då rationaliseringssträvandena av representanterna för dem som skulle utföra det rationaliserade arbetet, fackföreningsrörelsen? Kjell Jonsson har visat att de svenska fackföreningarna var snabba att gå till angrepp mot taylorismen när denna först började propageras i Sverige. Orsaken var, menar Jonsson, deras kontakter med de amerikanska fackföreningarna, som ogillade och bekämpade detta system. Den amerikanska fackföreningsorganisationen AFL lyckades få USA:s kongress att antaga en "anti-efficiency law" 1915, riktad mot Taylorsystemet.[40] Christopher Sjöström varnade 1913 i *Järnarbetaren* för att de nya metoderna från "universalläkemedlens och de obegränsade möjligheternas land" skulle förvandla arbetarna till själlösa maskiner. Man åberopade gärna amerikanska vittnesbörd mot Taylorsystemet. Ett negativt uttalande från den amerikanska kongressen citerades, och åsikter hos amerikanskt fackföreningsfolk och personer som stod fackföreningarna nära återgavs. I en artikelserie betitlad "För och emot Taylorsystemet" i *Metallarbetaren* 1917 varnade man för att

[40] Jonsson, Kjell, 1981, s. 7f.

arbetsgivarna skulle bruka systemet för att pressa musten ur arbetarna och sänka deras löner samt ifrågasatte de "vetenskapliga" metodernas tillförlitlighet.[41] Taylorismen sågs mer som en yttring av den amerikanska kapitalismens hänsynslöshet mot arbetarna.

Otto Grimlund hävdade att taylorismen i själva verket var en metod att rationalisera exploateringen av arbetarna. Den ende socialdemokraten som försvarade taylorismen vid denna tid synes ha varit Nils Th. Jönsson (senare Nils Karleby), som ansåg att den ökade produktiviteten kunde möjliggöra kortare arbetstid och att de nya metoderna därför rätt utnyttjade kunde vara av godo. Roten till missförhållandena var inte taylorismen utan det kapitalistiska systemet. Under ett socialistiskt system skulle taylorismen kunna bli till stor nytta för arbetarna. Denna ståndpunkt låg närmare socialdemokratins tidigare positiva inställning till rationalisering och stordrift.[42]

Den ovannämnde Christopher Sjöström gjorde 1916 ett inlägg med anledning av en rundfråga från *Stockholms-Tidningen* om amerikaniseringen av svensk industri och affärsliv. Denna rundfråga är intressant i sig, då den visar att man uppmärksammade de amerikanska impulser som förekom. Sjöström fördömde härvid taylorismen men skilde den från annan amerikanism – allt amerikanskt var inte av ondo:

> Gärna mera "amerikanisering", men ej av den fula, människofientliga och i Sverge ej omplanterbara amerikaniseringen. Men däremot gärna de amerikanska ingenjörernas och arbetsledarnas varma intresse för ungdomens yrkesutbildning och även deras allvarliga strävan att ständigt hålla sin egen tekniska utbildningfullt upp till måttet, så att den egna kåren med glans må kunna fylla sin uppgift i arbetsprocessen.[43]

Han framhöll således att det fanns goda och för industrin nyttiga lärdomar att göra i Amerika som inte hade med Taylor att göra. Likaså framhöll en skribent i *Metallarbetaren* 1918 hur man i USA till skillnad från i Sverige lät den personliga, praktiska dugligheten avgöra vid tillsättning av förmän och arbetsledare och talade om det vänliga samarbetet mellan arbetare och arbetsledare där. Man ville alltså inte identifiera amerikanismen enbart med taylorismen utan tog fasta på andra inslag, som närmast var de större individuella karriärmöjligheterna.[44]

---

[41] Sjöström, 1913, s. 2f. "Taylorsystemet", s. 2f. "Ett officiellt uttalande mot Taylorsystemet i dess hemland", s. 1. "Den 'vetenskapliga' arbetsledningen", s. 1. "En bok om den vetenskapliga arbetsledningen", s. 1. "För och emot Taylorsystemet" I, s.1, III, s. 2, IV, s. 1, och V, s. 2.

[42] Grimlund, s. 83ff och 88f. Jönsson, Nils Th., s. 149ff.

[43] Sjöström, 1916, s. 2.

[44] "Sverges mekaniska industri nu och i framtiden" II, s. 1f.

Efter det första världskriget mötte försonligare tongångar mot rationaliseringstankarna. Den socialdemokratiska ledningen blev mindre kritisk mot industrimän och tekniker efter det närmande mellan industrin och den politiska vänstern som ägde rum under krigsåren. Man tänkte sig nu en teknik ställd i samhällets tjänst och syftande till att skapa social välfärd och trygghet. Den amerikanska arbetarrörelsen, som man ju gärna hänvisat till, blev dessutom vänligare stämd mot rationaliseringen under och efter det första världskriget. Några av Taylors lärjungar kom att samarbeta med fackföreningarna.[45]

Redan 1920 intog *Metallarbetaren* en välvilligare hållning, ehuru den ännu andades viss misstänksamhet. Nu tillskrev man Taylor själv goda avsikter och lade skulden på arbetsgivarna för att dessa avsikter inte realiserats. Man berättade om en belgisk socialist, Deman, som studerat taylorismen på ort och ställe och kommit fram till att Europa måste ta efter det amerikanska systemet. Om bara arbetarna tilläts att dra nytta av rationaliseringens vinster, fanns det föga att invända mot den.[46]

Från den svenska arbetarrörelsens sida var det ett krav att rationaliseringens vinster skulle komma arbetarna till del. En effektivare industri skulle kunna höja sina vinster, och detta borde skapa utrymme för höjda löner och förkortad arbetstid. I USA föreföll det också att vara så under 1920-talet att en långt driven rationalisering åtföljdes av ett generellt högt löneläge. Det tilltalade många inom fackföreningsrörelsen. I samband med att den svenska provisoriska lagen om åtta timmars arbetsdag infördes 1919 diskuterades rationalisering både som en orsak till reformkravet (arbetsintensiteten blev ju högre) och som ett medel att kompensera arbetstidsförkortningens effekter på produktionen. Ett inlägg hävdade i *Tiden* att den höga produktionen per arbetare i Amerika visade att produktionen per arbetare i Sverige med rätt metoder kunde höjas så att den mer än väl kompenserade för det bortfall som arbetstidsförkortningen medförde. I samband med frågan om lagens förlängning 1923 skrev Ernst Wigforss att det fanns stort utrymme att utnyttja arbetstiden bättre i stället för att förlänga den. Han åberopade den tidigare nämnda amerikanska rapporten "Waste in Industry" som stöd för denna slutsats. Höjd lön eller sänkt arbetstid vore tvärtom ett medel att tvinga fram ökad effektivitet.[47]

Med anledning av en tysk fackföreningsdelegations besök i USA skrev

---

[45] Sundin, s. 202ff. De Geer, Hans, s. 81. Jonsson, Kjell, 1981, s. 11f, 13f, 16 och 18f. Johansson, Anders L., s. 47 och 54-57.

[46] "Till striden om Taylorsystemet" I, s. 2, och II, s. 1f. "Deman" skulle kunna vara Hendrik de Man, vars skrifter uppmärksammades och i vissa fall översattes till svenska under 1920-talet.

[47] De Geer, Hans, s. 294ff. Johansson, Anders L., s. 47-52. Hallin, s. 100ff och 105. Wigforss, 1923, s. 266-270.

den socialdemokratiske tidningsmannen C. N. Carleson 1926 en artikelserie i *Fackföreningsrörelsen* om "Amerikansk produktion och organisation". Det är inte omöjligt att den tyska arbetarrörelsens intresse för Amerika kan ha påverkat även svensk arbetarrörelse. Enligt Carleson hade amerikanerna nu börjat eftersträva "kvalitativ intensitet", och automatisering och maskindrift höll på att tränga tillbaka taylorismen. Arbetstiden blev allt kortare, och teknikens utveckling höjde levnadsstandarden. 1927 talade *Fackföreningsrörelsen* med värme om de vetenskapliga arbetsmetodernas möjligheter. Det var sådana amerikanska metoder som kunde skapa ett allmänt välstånd också i Europa. USA:s ekonomiska överlägsenhet var beviset för metodernas effektivitet. Med en gemensam europeisk marknad och fostran av de europeiska konsumenterna kunde förutsättningar för massproduktion av amerikanskt snitt upprättas. Samma år drog även den facklige förtroendemannen Sigvard Cruse, representant för typografförbundet, en lans för rationaliseringen. Tyskland och USA var de länder som kommit längst på området, varför de kunde tjäna som modeller. Erfarenheterna därifrån visade att arbetarna lyckats att tillgodogöra sig en del av vinsterna.

> Otvivelaktigt existerar i Europa både bland arbetsgivare och arbetare samt bland allmänheten en viss motvilja mot införandet av amerikanska arbetsmetoder. [---] De måste lära sig inse att massorna kunna övertygas om vår civilisations överlägsenhet endast om de beredas samma goda levnadsvillkor som de amerikanska arbetarna åtnjuta.[48]

Ännu omkring 1930, nu under intryck av den ekonomiska krisens verkningar, förekom emellertid negativa uttalanden om taylorismen och amerikanska produktionsformer. De ansågs fortfarande kunna leda till arbetslöshet och exploatering av arbetarna. I en recension i *Tiden* 1930 av den franske arbetaren H. Dubreuils bok om arbetsmetoder vid amerikanska företag befanns skildringen av den industriella demokratin vid de amerikanska järnvägarna intressantare än hans skildring av Fords system. Man kunde även ifrågasätta USA:s produktionskraft: det fanns gott om mindre effektiva företag i Amerika. Det var också si och så med vetenskapligheten i USA.[49]

---

[48] Carleson, 1926, s. 77, 80f, 104f, 106f, 127, 155, 158, 195f och 198f. "Arbetsdag och roduktion", s. 363f. "Vetenskaplig arbetsorganisation i Europa", s. 479ff (citat s. 479). Cruse, s. 478ff.
[49] Gyllin, s. 463f. "H. Dubreuil: En arbetare om Amerika", s. 110f. "Bedauxsystemet – en raffinerad arbetsmetod", s. 1f.

Den rationella stordriften

Den socialistiska rörelsen såg även den ofta trusterna som ett naturligt led i kapitalismens utveckling. Europeiska socialister lyfte gärna fram trusterna som en bekräftelse på Marx teori om kapitalets fortgående koncentration. Revisionisten Bernstein menade dock att trusterna mycket väl kunde stabilisera kapitalismens snarare än frambringa dess kollaps. I sin studie av den tidiga svenska socialdemokratin finner Ingrid Millbourn att man där hade en mycket positiv syn på stordrift, som man menade skulle kunna möjliggöra arbetstidsförkortningar. Truster och karteller sågs som kapitalismens sätt att lösa sina krisproblem. Marx hade inte kunnat förutse dem, men de förebådade ändå socialismen.[50]

Syndikalisten John Andersson och kommunisten Ture Nerman fann att trusterna strypt konkurrensen inom USA:s ekonomi och gjort att en mäktig penningaristokrati kommit att behärska landet. Andersson framhöll hur trusternas ekonomiska och politiska makt framtvungit den arbetarnas kamp som han tyckte sig finna överallt i Amerika. De var ingen stabiliserande faktor inom det kapitalistiska systemet utan dess dödgrävare, ty de gjorde motsättningarna i samhället akuta. Nerman iakttog ingen sådan omvälvning men väntade sig säkerligen en i framtiden.[51]

I *Tiden* ansågs att trusterna borde överföras till samhällelig kontroll. Felet med trusterna var att de fortfarande var kapitalistiska och strävade efter att ge högsta möjliga vinst åt sina aktieägare, inte att de fanns i och för sig. De borde inte upplösas utan övertagas av samhället. Trustfrågan fann också uttryck i politiskt agerande. 1910 lade den socialdemokratiske riksdagsmannen Erik Palmstierna fram en motion i riksdagens andra kammare om truster och sammanslutningar. Han ville inte se dem upplösta utan föreslog att de skulle övervakas och vid behov – när monopol förelåg – kontrolleras av samhället.[52] Först 1925 lades en proposition fram, och den antogs av riksdagen. Sverige fick ingen antitrustlag av amerikanskt snitt utan en lag som gav möjlighet till insamling av upplysningar om företag som misstänktes kunna ha en monopolistisk ställning. Trustfrågan tycks inte ha debatterats lika mycket därefter.

---

[50] Moore, s. 83, 87 och 95. Millbourn, s. 198, 200, 207, 210 och 237.

[51] Andersson, John, 1920, s. 3f, 5 och 27ff. Nerman, 1935b, s. 133.

[52] "Ur utlandets tidskrifter", s. 383f. "Den amerikanska stålverksstrejken 1919-1920", s. 37. MAK 1910: I, s. 2 och II.

Den efterblivna fackföreningsrörelsen

Det fanns ett intresse för industriell demokrati inom arbetarrörelsen. I en recension i *Fackföreningsrörelsen* av John Leitchs "Samförstånd mellan kapital och arbete" gav den socialdemokratiske tidningsmannen Stefan Oljelund en ganska positiv sammanfattning av bokens innehåll. Det var en lärorik bok, skrev han, men också just amerikansk; industriell demokrati kunde inte bli samma sak i Europa. Leitch saknade känsla för klassolidaritet. Till skillnad från amerikanska arbetare var svenska arbetare i regel socialister och fackföreningsmän. Fackföreningarna behövdes även i fortsättningen. Även Ernst Wigforss fann Leitchs tankar intressanta. Han varnade dock även han för att skillnaderna mellan svenska och amerikanska förhållanden gjorde direkta jämförelser vanskliga. Wigforss intresserade sig också för amerikanska idéer om lagackord och arbetarnas deltagande i industrins ledning.[53] En av regeringen Branting 1920 tillsatt utredning om industriell demokrati föreslog 1924 driftsnämnder i företagen, men förslaget realiserades aldrig. Även delar av fackföreningsrörelsen var misstänksamma mot den industriella demokratin.[54]

Kring 1920 var den amerikanska arbetsmarknaden orolig, vilket avspeglade sig i de svenska kommentarerna. På vänsterhåll ogillade man vad man såg som en politisk och social reaktion i Amerika. I artiklar och amerikaskildringar framhävdes arbetsgivarnas brutalitet i nedkämpandet av strejker, förföljelser av fackliga organisatorer och häxjakter på politiska radikaler. USA framstod som bubblande av social oro och politiskt missnöje.[55]

En bit in på 1920-talet förbättrades ekonomin i USA och arbetsmarknaden lugnade sig. Den amerikanska landsorganisationen American Federation of Labor (AFL) kom att ställa sig positiv till rationaliseringen och lyfte fram denna som ett gemensamt intresse för arbetare och arbetsgivare. Hos svensk fackföreningsrörelse var man också medveten om AFL:s välvilja mot rationalisering och samarbete. Man konstaterade i *Fackföreningsrörelsen* att den amerikanska landsorganisationen ställt sig bakom strävanden att öka produktiviteten och minska slöseriet, såframt detta resulterade i högre löner för arbetarna, och att den bestämt tog avstånd från socialismen.[56] Men AFL kunde inte utan vidare jämföras med den svenska landsorganisationen, tyckte man. Den organiserade endast en liten del av de amerikanska arbetarna, huvudsakligen de yrkesutbildade, bäst betalda grupperna. De arbetare som inte var yrkesutbildade hade inte heller så goda löner. AFL var i själva

---

[53] Oljelund, 1921, s. 152-157, 180, 184 och 186. Wigforss, 1921, s. 578, och 1922, s. 100 och 102f.
[54] Lundh, s. 115, 245, 448 och 494f.
[55] "Den amerikanska stålverksstrejken 1919-1920", s. 95. "Reaktionen i Amerika", s. 438f. Andersson, John, 1920, s. 6-13 och 36-41, och 1923, s. 10-14, 16f, 24f, 26-29, 33ff, 45ff, 49-63, 70-76, 80-85, 98-105, 112ff och 117. Ericsson, 1925, s. 80 och 87-106.
[56] Nyström, s. 276 och 279. Hirdman, Gunnar, 1926b, s. 371ff.

verket organ för en gruppegoistisk arbetararistokrati. Ture Nerman såg organisationen som korrumperad. Den socialdemokratiske folkbildaren Gunnar Hirdman sökte förklara den amerikanska arbetarrörelsens begränsade vyer med specifika historiska förhållanden i USA. Han ansåg att den amerikanska arbetarrörelsens historia präglats av en svängning mellan radikal politisk verksamhet och "ren", opolitisk fackföreningsrörelse. Kanske skulle den komma att svänga igen. 1930 publicerade *Fackföreningsrörelsen* en artikel som förutspådde en "europeisering" av den amerikanska arbetarrörelsen. "Vi få hoppas att den tidpunkt inte ligger alltför fjärran, då det starkaste kapitalistiska centrum i världen även har fått en motsvarande stark proletärisk medtävlare med klara antikapitalistiska mål."[57]

Under årens lopp publicerade *Fackföreningsrörelsen* en hel del artiklar om amerikansk fackföreningsrörelse och dess verksamheter. Kring 1929–30 skrevs det en del om arbetarnas dåliga villkor i sydstaterna och om den hänsynslöshet varmed arbetarna behandlades. Den stora depressionens utbrott satte sina spår i omdömena om Amerika kring 1930. 1920-talets välstånd hade varken varit så utbrett eller så beständigt som man trott.[58] I de svenska fackföreningarnas ögon framstod de amerikanska broderorganisationerna som tama, osolidariska och småborgerliga. Individualismen och frånvaron av klasstänkande accepterades inte av den svenska arbetarrörelsen. Den europeiska arbetarrörelsen hade nått en högre form av utveckling, och den amerikanska gjorde bäst i att följa i dess spår. Häri låg den stora skillnaden mellan USA och Sverige. Det var ännu en bit kvar till samarbete och samförstånd i Sverige. På vissa villkor kunde emellertid trots allt samarbete tänkas, menade somliga, men det skulle då bygga på en ny syn på lönerna.

De höga lönernas ekonomi

Henry Ford gjorde sig inte enbart känd som framgångsrik företagare på massproduktionens fält utan också som förespråkare för en teori som vanligen gick under benämningen "de höga lönernas ekonomi". Den gick ut på att högre löner och ty åtföljande högre levnadsstandard för arbetarna innebar att dessas arbetsförmåga också skulle öka. Höga löner ökade dessutom deras konsumtionsförmåga och skapade därigenom större avsättningsmöjligheter för de varor som framställdes, var tanken. Ford menade att arbetsgivaren borde eftersträva att betala så höga löner som möjligt. De höga lönerna skulle skapa en marknad för industrins produkter. Arbetsgivaren borde också se till att de anställda hade mycken fritid, så att de fick tid att konsumera. Följde man dessa principer, behövde överproduktion och ekono-

[57] "Amerikanskt fackföreningsliv", s. 56. Nerman, 1935b, s. 151 och 154f. Hirdman, Gunnar, 1926a, s. 345ff och 349, och 1926c, s. 513f och 537. Naphtali, s. 35ff och 40 (citat).
[58] Schleef, 1929a, s. 279f, och 1929b, s. 416-420. Vanner, 1931, s. 339f.

miska kriser inte uppstå.[59] Det var alltså inte bara fråga om att ge arbetarna en del av rationaliseringsvinsterna utan om fördelar med höga löner och hög konsumtion bland arbetarna i sig.

Tyska socialdemokrater intresserade sig mycket för de höga amerikanska lönerna och masskonsumtionen. Genom höjda löner och sociala reformer skulle det lidande som rationaliseringen förde med sig kunna kompenseras. Modernisering av produktionen och stimulans av konsumtionen borde följas åt.[60] C. N. Carleson skrev i samband med en grupp tyska fackföreningsmäns amerikabesök att de funnit att arbetet i USA genom teknikens högre utveckling där fått både en annan karaktär och en annan ersättning.

> Kanske Amerika omsider kommer att visa oss att högre avkastning slutligen blir resultatet av högre reallön, vilket innebure ett stort framsteg i själva grundsynen på förhållandet mellan kapital och arbete. Låg konsumtion är långt ifrån visdomens sista ord – därom tycks råda en tämligen enhällig mening därborta.[61]

Fackföreningsrörelsen nämnde 1927 att de höga lönerna i Amerika tillkommit som en tillfällighet och inte, utom hos Ford, genom någon medveten strävan. Men deras positiva verkningar i form av ökad köpkraft hade gjort att arbetsgivarna nu undvek att sänka lönerna igen när besparingar behövde göras. Filosofen Alf Ahlberg åberopade också Fords åsikt att arbetstidsminskningar och lönehöjningar var viktiga som en press på företagen att verkligen effektivisera sig själva tekniskt och organisatoriskt. Höga löner var värdefulla även som ett sätt att genom höjd köpkraft skapa avsättning för den större mängd varor som den effektiviserade produktionen gav upphov till.[62]

Rationaliseringen skulle ge svenska och andra europeiska arbetare samma goda levnadsvillkor som de amerikanska ansågs ha. Rationaliseringen skulle leda till lägre priser och de lägre priserna till större konsumtion; således behövde rationaliseringen ingalunda medföra ökad arbetslöshet. Sigvard Cruse såg positivt på rationaliseringens möjligheter och ville se den utsträckt till hela världen. Han menade att man kunde iakttaga "en revolution i det borgerliga ekonomiska tänkandet" i USA i och med att höga löner nu uppfattades som något som var till nytta även för industrin.

---

[59] Ford, 1922, s. 104-108 och 115, och 1931, s. 17, 54, 74, 76, 200 och 232.
[60] Nolan, 1994, s. 24, 50-54, 67f och 118f.
[61] Carleson, 1926, s. 198f (citat s. 199).
[62] "Notiser från utlandet", s. 293f. Ahlberg, 1931, s. 304, 308, 331, 333f och 351-354.

> Det är inte bara Ford som i Amerika gått in för de höga lönernas ekonomi, utan hans uppfattning delas numera av allt flera industriidkare. Nyligen har en framstående amerikansk industriman, Eugen Grace, framhållit att den amerikanska industrin har ingen viktigare uppgift i våra dagar än att hålla vid makt den köpkraft, som representeras av arbetslönerna.[63]

Stefan Oljelund kallade också Fords linje för början till en industriell revolution och framhöll Fords åsikt att företagen skulle tjäna samhället och inte endast sina egna kortsiktiga intressen. Företagarna tog till sig mer av arbetarnas syn på löne- och arbetsfrågor. Välståndet i USA hade heller aldrig varit så stort tidigare. Här fanns en grund för ett fruktbart samarbete mellan arbetsgivare och arbetare, något som Oljelund trodde i längden skulle gagna även arbetarna mer än kampen.[64]

Idén om de höga lönernas ekonomi var naturligtvis intressant för fackföreningsrörelsen, då lönekrav härigenom kunde ges också en samhällsekonomisk motivering. Här fanns en teori som motsade den gängse neoklassiska analysen, som gav höga löner skulden för arbetslösheten. I stället fördes här fram ett slags underkonsumtionsteori. Kapitalismen månde vara ett ont, men kanske var den inte nödvändigtvis ett så stort ont som man trott. I Amerika hade arbetarna kunnat förbättra sin ställning inom det rådande systemet. Rationaliseringens vinster kunde på så vis nå arbetarna, och man kunde till och med bidraga till rationaliseringens fortskridande och på sikt skörda ännu större vinster. En verklig modernisering av produktionen inte bara medgav utan förutsatte en höjning av arbetarnas levnadsstandard. I somligas ögon kunde ett samförstånd om fördelningen av rationaliseringens vinster undanröja viktiga konfliktorsaker och alltså ligga till grund för samarbete. I slutet av 1920-talet fick samförståndssträvandena också vind i seglen; i slutet av 1928 hölls en arbetsfredskonferens, och en arbetsfredsdelegation började arbeta 1929 och följdes senare av en arbetsfredskommitté.[65] Rationaliseringsrörelsens berättelse om den stigande välmågan genom rationalisering, som gav utrymme för högre löner, byggdes sålunda ut till att beskriva ett samspel mellan rationalisering och löner, där de senares höjning var ett nödvändigt villkor för rationaliseringens vinster och själva också kunde fungera som en motor i ekonomin. På dessa villkor kunde arbetarna finna sig till rätta med samhället och samarbeta med företagen. Fords och andras tankar om företagens roll att tjäna samhället och hålla lönerna uppe lovade ett nytt slags kapitalism, som fördelade sina frukter rättvisare.

---

[63] "Vetenskaplig arbetsorganisation i Europa", s. 479 och 481. Cruse, s. 480f (citat s. 480).
[64] Oljelund, 1927, s. 5f.
[65] De Geer, Hans, s. 304 och 325f. Johansson, Anders L., s. 67, 73, 86 och 90f.

Fackföreningsrörelsens Amerika

Fackföreningarna närmade sig rationaliseringsrörelsen då den kom att se framtiden, åtminstone den närmaste framtiden, i ljuset av en rationell industrialism. Men denna industrialism måste organiseras på ett sätt som skulle ge arbetarna en skälig del av dess vinster. Felet med USA var inte den nya maskinkulturen utan den outvecklade fackföreningsrörelsen. Där rationaliseringsrörelsen betonade de gemensamma intressena och en hierarki byggd på sakkunskap, underströk fackföreningsrörelsen intressemotsättningarna, kampaspekten och vikten av maktfördelning. Arbetarna måste tillerkännas medinflytande för att kunna bevaka sina intressen, och de måste agera samlat och solidariskt; arbetarkollektivet som helhet, inte de enskilda arbetarna, var den relevanta aktören. Troligen härrörde misstänksamheten mot den industriella demokratin från en oro för att den kunde försvaga fackföreningarna och den kollektiva solidariteten.

Men bilden av Amerika var inte alldeles entydig. Även där höll arbetarna på att få ett högre välstånd än tidigare. Med högre löner och kortare arbetstid kompenserades arbetarna för arbetets mekanisering. USA visade att förhållandena under den moderna kapitalismen kunde ordnas betydligt gynnsammare för arbetarna än som var fallet i Sverige. En reformerad kapitalism var möjlig, och dess centrala element var masskonsumtionen. Arbetarnas efterfrågan skulle stimuleras med höga löner och låga priser. Inom ramen för det rådande systemet skulle materiella förbättringar för arbetarna lägga grunden till ett samarbete mellan arbete och kapital. Konsensus och stabilitet kunde sålunda uppnås om villkoren var de rätta. Skillnaden mellan denna berättelse och rationaliseringsrörelsens var snarast att arbetarkollektivet här blev en viktig aktör med egna intressen att bevaka.

Arbetsgivarna

Den svenska industrin kunde naturligt nog förmås att lyssna på förslag som lovade ökade vinster och ökad kontroll över arbetsprocessen. Företagen hade ett grundläggande intresse att stärka sin konkurrenskraft. Men praktiska resultat vägde tyngre än teoretiska landvinningar. Rationalisering var nödvändig för att den svenska industrin skulle överleva i den hårda internationella konkurrensen, men intresset för dyra långsiktiga investeringar var mindre. Många artiklar om rationalisering publicerades i företagsorganisationernas tidskrifter som *Industria* och *Verkstäderna*. Industriförbundet gav ut flera studier av rationalisering, bland andra Johan Åkermans *Det industriella Amerika under fredskrisen* (1921). Men rationaliseringsidéernas praktiska tillämpning var ännu ganska begränsad. Företagen var också skeptiska mot vissa av Taylors och Fords idéer, särskilt mot tanken att höja de anställdas löner i den takt och i den utsträckning som deras teorier förespeglade.

De höga lönernas bristande ekonomi

Som visats i det förra kapitlet kunde den fria företagsamhetens anhängare använda de goda förhållandena i USA som ett argument mot socialismen och för kapitalismen. Det var ingen slump att det ärkekapitalistiska Amerika också var världens rikaste och mäktigaste land. Men i andra sammanhang var näringslivets entusiasm för de höga lönerna i Amerika betydligt svalare. *Industria*, som förde industrins talan, bekämpade tämligen konsekvent teorin om de höga lönernas ekonomi. När besparingar behövde göras måste lönerna få röras lika väl som andra utgiftsposter, menade man. Framför allt avvisade *Industria* hypotesen att höga löner i sig skapade välstånd genom att öka massornas köpkraft. Man tog fasta på kritik som i Amerika självt riktats mot de höga lönerna. Om inte produkterna blev tillräckligt billiga för att kunna konkurrera, måste lönerna sänkas – man kunde inte räkna med att rationalisering skulle kunna ersätta lönesänkningar. 1925 hävdade *Industria* att lönerna faktiskt också höll på att sänkas i USA.[66]

Argumentationen mot höglönetesen följde i huvudsak tre linjer. Den första bestod i att förneka att amerikanska arbetare i gemen faktiskt hade så höga löner som det påstods. Fords höga löner var inte genomsnittliga utan de högsta som betalades. Därför var det fel att använda dem som måttstock för hur stora inkomster amerikanska arbetare hade. Det verkliga förhållandet, förklarade tidskriften 1930 och stödde sig på amerikanska uppgifter, var att endast tio procent av arbetarna i USA åtnjöt dessa löner. Arbetstiderna var likaledes mycket växlande och inte alls överlag så korta som många gärna trodde. Fords femdagarsvecka hade dessutom inte motsvarat förväntningarna.[67]

Den andra typen av argument gick ut på att de höga amerikanska lönerna hade med specifika amerikanska förhållanden att göra, som svårligen kunde återskapas i Sverige. USA hade en stor och enhetlig inre marknad, som skyddades av höga importtullar. Amerikanska företag exporterade endast en liten del av sina produkter, varför höga löner gynnade deras försäljning på ett sätt som saknade motstycke i Europa. Utan tullarna och immigrationsbegränsningarna från 1920-talets början hade lönerna inte kunnat

[66] "Den enda utvägen – minskning av produktionskostnaderna", s. 137. "Den amerikanska lönenivån tenderar att sjunka", s. 197.
[67] "Amerikas välstånd", s. 639f. "Amerikas höga löner", s.108f. "Mer amerikansk kritik av köpkraftstorein", s. 504. "Industriens arbetareförhållanden och välståndet i Amerika", s. 193. "De höga lönernas mirakel i U. S. A.", s. 151ff. "Ford desillusionerad över veckoproduktionen på 5 dagar", s. 29.

hållas uppe. För ett litet och betydligt mer exportberoende land som Sverige var det omöjligt att föra samma politik.[68]

Det tredje slagets resonemang förnekade teorin att ökad köpkraft drog industrikonjunkturen med sig och hävdade att förhållandet istället var det omvända. Höga löner var inte uteslutna i Sverige, men de förutsatte i så fall en betydande höjning av produktiviteten och det *innan* det kunde bli tal om några löneökningar. Lönerna i sig skapade inte välstånd, utan det var mekaniseringen och rationaliseringen som var de verkliga orsakerna. Det var amerikanernas hårda och effektiva arbete som möjliggjorde deras höga löner. Det måste finnas en balans mellan industrins överskott och lönernas andel av industriproduktionen. I USA fanns en sådan balans genom arbetarnas ökade prestationer, men i Sverige saknades den. Det var lönerna, inte rationaliseringen, som ledde till arbetslöshet. Nationalekonomen Bertil Ohlin kritiserade 1927 Fords idéer hårt. Fords metod var att betala exceptionellt höga löner och samtidigt ställa mycket höga krav på sina anställda, vilket sållade fram de bästa arbetarna. Så kunde emellertid inte alla företag göra.[69]

Raden av artiklar i ämnet ger ett intryck av att man var angelägen om att bekämpa höglöneteorin. Även här kunde man vara selektiv i det Amerika som man lyfte fram. Den amerikanska kapitalismen skapade välstånd, och det kunde den svenska också göra, men välståndet fick inte överdrivas, och inte heller kunde allt amerikanskt föras över till Sverige. Både likheter och skillnader mellan de båda länderna hade relevans.

Det rationella samarbetet

Med den politiska demokratins genombrott försvann mycket av den hierarkiska samhällsstrukturen, och det gällde att övertyga arbetarna om deras och företagens gemensamma intresse att bevara arbetsdisciplinen. Men industriell demokrati sågs inte som lösningen. Arbetsgivarna, och även den politiska högern, ansåg att kollektivavtalssystemet gav en lämplig avvägning mellan arbetsgivarnas och arbetarnas makt och rättigheter. Frågan om arbetarnas medinflytande skulle regleras i avtal och inte genom lagstiftning. Liberalerna närmade sig också från 1920 denna ståndpunkt.[70] Amerikanska exempel ansågs visa att industriell demokrati ledde till orimliga och omogna krav

[68] "Amerikansk protektionism", s. 2382. "Förenta staternas högkonjunktur. II", s. 109. "Kritik av den amerikanska köpkraftsteorien", s. 366. "De höga lönernas ekonomi", s. 59. "Arbetslöner och tullar i Förenta staterna", s. 267f. De Geer, Gerard, s. 44f.
[69] "Amerikansk uppfattning om 'hemligheten med höga löner'", s. 29f. "Ekonomisk självmedvetenhet och positivism i U. S. A.", s. 381f. "Industrins mekanisering, arbetslösheten och konfliterna (sic!)", i NDA 28/3 1928. "Ford i reklamen – och verkligheten", s. 29f. De Geer, Gerard, s. 35. Ohlin, s. 55ff.
[70] Molin, Karl, s. 102. Lundh, s. 104, 243 och 482f.

från arbetarnas sida på bland annat nya löneökningar. Den industriella demokratin hade inte lett till arbetsfred i USA och inte heller tjänat arbetarnas intressen. Kollektivavtalet var i stället den institution som hade framtiden för sig. Det gav arbetarna det inflytande som var lämpligt.[71] Genom arbetsmarknadens organisationer och formerna för överläggningar dem emellan hade man i Sverige löst de problem som den industriella demokratin i sin amerikanska tappning utformats för att lösa, och man hade gjort det på ett smidigare sätt än man gjort där. De annorlunda amerikanska förhållandena gjorde att det amerikanska systemet inte utan vidare kunde överflyttas till Sverige, var budskapet.[72]

De svenska arbetsgivarnas syn på amerikanska arbetarorganisationer var inte heller särskilt välvillig till en början. Fram till 1920-talets början talades det om fackföreningstyranni och ett hotande fackföreningsmonopol i USA. Den svenska kontexten med hårda stridigheter mellan kapital och arbete var aldrig heller långt borta i dessa kommentarer. Svenska arbetsgivareföreningen utförde "en verklig samhällsvakt" när den förhindrade ett sådant fackföreningsmonopol i Sverige, sade man. *Verkstäderna* varnade 1920 för en allvarlig kris i Amerika till följd av motsättningarna på arbetsmarknaden. *Industria* klagade över okynnesstrejker och sabotage mot produktionen och påpekade att liknande fenomen inträffade även i Sverige.[73]

Ett stycke in på 1920-talet, sedan ekonomin i USA förbättrats och arbetsmarknaden lugnat ner sig, började man i stället att lyfta fram det goda förhållandet mellan arbetare och arbetsgivare i Amerika. AFL avvisade socialismen och angrep inte kapitalet. Arbetare och företagsledningar skulle samverka för att öka produktionen och samhällets välmåga. I stället för konfrontation valde AFL samförstånd. Man experimenterade med olika sätt att fördjupa samarbetet och intressegemenskapen.[74]

Karl Hildebrand skrev i *Industria* att de amerikanska arbetarna inte hade något starkt klassmedvetande och att detta hjälpte dem att klarare se vilka intressen de hade gemensamt med sin motpart. Gerard De Geer hävdade att de amerikanska arbetsgivarna för sin del under kriget fört en framsyntare lönepolitik än de svenska, som motsatt sig varje lönehöjning trots dyrti-

---

[71] "Industriell demokrati à l'americaine", s. 602 och 607. Larson, s. 76ff. "'Industriell demokrati' i Sverige och Amerika", s. 313ff. Järte, 1920a, s. 392f och 397, och 1920b, s. 343ff.
[72] Laurell, s. 370f. Rabenius, s. 21f. Nordin, John A., s. 459, 463 och 475f.
[73] "Fackföreningarnes tyranni", s. 14ff. Sellman, s. 407f. "En amerikansk nationalekonom om arbetarefrågan", s. 453ff och 459. "Den stora amerikanska arbetstrusten", s. 704. "Amerikansk fackföreningsrörelse", s. 1016. "Amerikanska arbetsförhållanden", s. 20. "Amerikanska synpunkter på de nuvarande arbetarförhållandena", s. 86 och 162. "Ungefär som hos oss", s. 282f. "Amerikansk reaktion mot de abnorma förhållandena inom byggbranschen", s. 327ff. "Den tredje parten", s. 516.
[74] Lundgren, s. 38. "Amerikansk lönepolitik", s. 568ff. Hildebrand, s. 631 och 21f.

den.[75] De amerikanska arbetsgivarna hade dragit sitt strå till stacken genom att värdesätta goda relationer till sina arbetare på ett annat sätt än tidigare. Europa låg ännu före USA i fråga om tillämpning av kollektivavtal och erkännande av fackföreningar, men utan tvivel skulle Amerika snart hinna i fatt även i detta avseende.[76]

Detta var också en uppmaning till de svenska arbetarna att söka samförstånd. Den svenska arbetsmarknaden var orolig på 1920-talet. Nu kunde USA:s goda exempel visa att arbetarna själva kunde vinna på att söka fred och samarbete. För att den europeiska industrin skulle kunna hävda sig gentemot den amerikanska fordrades att arbetarna övergav klasskampsteorin och började sträva efter samförstånd.

> Det för ögonblicket viktigaste är att framhålla, att Europas industri för närvarande måste ligga under den amerikanska, försåvitt klasskampsteorien skall behärska de europeiska arbetarna och företagarna skola betraktas som deras naturliga fiender. [---] Här måste Europa taga lärdomar från Amerika för att ej ohjälpligt distanseras.[77]

De amerikanska fackföreningarna, som i den svenska fackföreningspressen gärna framställdes som tama och osolidariska, var således i arbetsgivarnas ögon förnuftiga och berömvärda. Arbetarna såg till sina intressen utan att förutsätta att dessa stred mot arbetsgivarnas. Svenskarna hade i kollektivavtalen och sina ordnade förhandlingar de bättre formerna för relationerna mellan parterna, men amerikanerna hade den bättre attityden, som lovade en stabil, lugn och gynnsam utveckling för ekonomin.

Arbetsgivarnas Amerika

Industrins perspektiv var ett annat än fackföreningsrörelsens och delvis rationaliseringsrörelsens. Industrins intresse av billigare och större produktion stod i fokus för dess bedömningar av den vetenskapliga arbetsledningen. I denna berättelse kunde rationaliseringen förvisso vara ett sätt att höja levnadsstandarden för massorna, men först och främst tjänade denna till att stärka företagens konkurrenskraft. Blev industrin framgångsrik fick även dess anställda det bättre. Arbetarna måste inse detta. Det var dock ogörligt att hålla lönerna uppe i dåliga tider. I Amerika rådde speciella förhållanden, menade man, som skyddade dess näringsliv från den utländska konkurrens som dettas svenska motsvarighet var utsatt för.

I industriledarnas ögon handlade rationaliseringen inte om att skapa ett

[75] Hildebrand, s. 18 och 20f. De Geer, Gerard, s. 34f och 46f.
[76] Hildebrand, s. 19. "Amerikas höga löner", s. 109f. "Samarbetsandan i amerikansk industri", s. 85.
[77] Hildebrand, s. 46 (citat). De Geer, Gerard, s. 39-44 och 49.

utopiskt framtidssamhälle utan om de bäst anpassades överlevnad i en skoningslös miljö. På den öppna internationella marknaden var det de effektivaste företagen som klarade sig, medan de övriga gick under. Den fria konkurrensen och inte den rationella planeringen avgjorde vilka lösningar som var gångbara. Stabilitet och samförstånd var nödvändiga men kunde inte byggas utifrån fel premisser. Industrin var av central betydelse för Sverige även om höga löner av amerikansk typ inte var realistiska här. Amerika var ett föregångsland på vissa områden men inte på andra. Svensk industri använde alltså gärna Amerika som en förebild för arbetarna och för en rationalisering genomförd i gott samförstånd, men på andra områden fanns det specifika amerikanska förhållanden som omöjliggjorde ett kopierande av de metoder som brukats där.

1930-talet

Rationaliseringsrörelsen

Den stora ekonomiska depressionens utbrott i USA på hösten 1929 tycks inte omedelbart ha rubbat tilltron till de amerikanska metoderna bland rationaliseringsivrarna. För Sveriges del blev ju också effekterna av krisen förhållandevis lindriga, vilket kan ha berott på den rationalisering som dittills skett.[78] Det förekom fortfarande att man underströk Amerikas gärning som föregångare inom rationaliseringen och intresserade sig för de amerikanska tankarna om rationell fabriksorganisation. Rationaliseringen var alltjämt aktuell och kunde erbjuda en väg ut ur den ekonomiska krisen. Men USA lyftes fram alltmer sällan här.[79]

Det förefaller som om intresset för amerikanska industriella förhållanden märkbart minskade under 1930-talet, om än utan att helt försvinna. Som jag tidigare nämnt har Hans De Geer funnit att andra, framför allt tyska, inflytanden under 1930-talet växte sig väl så starka som de amerikanska inom den svenska rationaliseringsrörelsen. Detta anser han bero på att andra idéer, som appellerade till en gammal svensk patriarkalisk brukstradition, började att konkurrera med taylorismen vid denna tidpunkt. Christian Berggren förfäktar däremot åsikten att taylorismen i hög grad levde vidare. Denna tvist är svår att slita. Taylorismen tillämpades här i en modifierad variant – fackföreningsrörelsen hade ju här en styrka, som Taylor inte tänkt sig i sitt system. Men många av hans och hans efterföljares tankar hade varaktig betydelse. Arbets- och tidsstudier fortsatte att diskute-

[78] Berner, 1981, s. 125.

[79] Sederholm, 1931, s. 153f. Stenbeck, s. 197. "Rationell fabriksorganisation i Förenta staterna", s. 105.

ras och bedrevs i betydligt större omfattning än tidigare. Det var under 1930-talet som rationaliseringsrörelsen i Sverige fick sitt stora praktiska genomslag.[80]

Skillnaden gentemot tidigare var att man inte längre lika ofta använde referenser till Amerika när man avhandlade ämnen som arbets- och tidsstudier. Detta skulle kunna ha med den ekonomiska krisen att göra; denna ansågs av åtminstone somliga lägga hämsko på rationaliseringsverksamheten i USA. Rationaliseringsprocessen i Förenta staterna skulle i huvudsak ha avstannat, medan den skred fort framåt i Europa.[81] Men det kan också ha varit så att det nu fanns fler svenska erfarenheter av rationalisering att åberopa, och att man därför hellre hänvisade till dessa mer näraliggande aktiviteter än till de amerikanska. Som nämnts blev alltså Tyskland snarare än USA rationaliseringens föregångsland under 1930-talet. Möjligen kunde insikten om skillnaderna mellan svenska och amerikanska förhållanden ha blivit så påtaglig att nya uppslag hellre hämtades från annat håll. De tyska idéerna betonade starkare relationerna mellan arbetsgivare och anställda, och det stod klart att de anställda måste bemötas med större hänsyn i Sverige än i USA. Dessutom var rationaliseringsidéerna mer accepterade och behövde inte längre motiveras på samma sätt som vid mellankrigstidens början, då amerikanska exempel ofta fått tjäna detta syfte. De grundläggande tankarna var i stort sett desamma, men möjligen försökte man att anpassa dem bättre till svenska förhållanden när de nu i större utsträckning tillämpades i praktiken.[82] Tron på tekniken fanns således kvar, men den kopplades mindre starkt till Amerika.

Den rationella försäljningen

Rationaliseringen var inte begränsad till de rent industriella tillverkningsprocesserna. Även kontoren rationaliserades enligt taylorismens principer.[83] Därjämte fanns den sektor av ekonomin som sysslade med varudistributionen. Om intresset för den industriella rationaliseringsprocessen i Amerika förefaller ha minskat under 1930-talet, verkar intresset för distributions- och försäljningsfrågors hantering där i stället ha växt. Det amerikanska idealet var massproduktion genom maskinteknik, arbetsvetenskap, standardisering och specialisering. Men det gällde också att effektivt kunna distribuera och sälja produkterna till kunderna. Detta var aspekter som till en början synes ha diskuterats vida mindre än själva produktionsmetoderna, men intresset för dem ökade från 1920-talets slut och framåt. Inom företagsekonomin som akademisk disciplin i Sverige fick distributionsproblemen vid denna

[80] De Geer, Hans, s. 107 och 237. Berggren, Christian, s. 35f och 43-47.
[81] Helern, s. 123. "Kommentaren", s. 93.
[82] Berner, 1981, s. 151.
[83] Greiff, s. 157-171.

tid större uppmärksamhet. 1929 inrättades ett Affärsekonomiskt forskningsinstitut vid Handelshögskolan i Stockholm efter amerikansk förebild. 1934 inrättades en professur med inriktning mot distribution med den i USA utbildade Gerhard Törnqvist som förste innehavare. Det gamla tyska inflytandet inom ämnet byttes mot ett amerikanskt. Amerikansk litteratur slog igenom i undervisningen.[84]

I en artikel "Amerikas välstånd" i *Industria* 1926 framhölls just de amerikanska metoderna för att underlätta distribution och konsumtion som det verkligt intressanta snarare än enbart produktionsteknikerna. Det var varustandardiseringen, de goda transporterna och avbetalningsköpet som möjliggjort produktionsökningen. Ett ökat antal varor måste ju finna avsättning om den skulle tjäna någonting till. Massproduktion förutsatte masskonsumtion: "Är det något i Förenta staternas pågående industriella utveckling, som överhuvud kan förtjäna namnet revolutionerande, måste det vara den förmåga som man visat att skapa lättnader för varuutbytet."[85]

Den amerikanska detaljhandeln blev föremål för flera undersökningar. Amerikanerna hade nu, menade man, fört rationaliseringens och stordriftens principer ett steg längre genom att införa dem i handeln. Postorderförsäljning var en företeelse som förknippades särskilt med USA. I de amerikanska affärskedjorna tillämpades storskalighet, rationell arbetsledning och arbetsfördelning. Inköparna specialiserades. Man valde de bästa placeringarna av butikerna och lockade kunderna att koncentrera sina inköp till ett ställe. Självbetjäning blev allt vanligare i amerikanska butiker, berättade kooperatören Anders Hedberg. Handeln i Amerika låg före Europas i fråga om automatisering, mekanisering och stordrift.[86]

Men kanske var affärskedjorna, sådana som de dittills sett ut, inte heller framtiden. En ny form av stordrift inom handeln dök upp i 1930-talets början: "super markets". Detta var den allra modernaste formen av detaljhandel och ansågs ha påskyndats av depressionen. Här samlades en mängd olika slags varor i samma jättelika byggnad, priserna hölls mycket låga på vissa varor, och servicen inskränktes till ett minimum. Stormarknaderna tvang de gamla affärskedjorna att sänka sina kostnader och priser. Hedberg trodde dock att stormarknaderna var en överdrift inom en i och för sig naturlig utveckling.[87]

---

[84] De Geer, Hans, s. 92. Carlson, s. 431f.

[85] "Amerikas välstånd", s. 642-645 (citat s. 642).

[86] Brilioth, s. 14. Törnqvist, 1935, s. 68. Stolpe, Herman, s. 668. Hedberg, Anders, s. 61f, 73, 75f och 81.

[87] "Försäljnings- och reklamidéer i perspektiv. 'Super markets'- ett nytt distributionssystem", s. 721. "Super markets – detaljhandel med mångmiljonförsäljning", s. 147, 149 och 170f. Nystrom, s. 1024 och 1044f. Hedberg, Anders, s. 101-104 och 107.

Det gällde att underlätta för människor att konsumera de massproducerade varorna. Människor behöver fostras till konsumenter. De måste lära sig att leta upp och välja varor. Ett viktigt medel att öka försäljningen var reklamen. På detta område ansågs Amerika också vara avgjort ledande. Begrepp som "humbug" tycks tidigt ha varit ganska vanligt förekommande i dessa sammanhang och implicerade att den amerikanska reklamen inte ansågs vara särdeles vederhäftig. Redan 1904 beskrev dock *Affärsvärlden* den som systematisk och professionell om än något tvivelaktig.[88]

Benägenheten att göra reklam och "business" av allting framställdes gärna som typiskt amerikansk. Anekdoter på detta tema förekommer i flera amerikaskildringar från tiden. Amerikanen drog sig inte för att sälja vad som helst till vem som helst. Bland annat berättar Vivi Laurent hur försäljningstekniken i Amerika utvecklats till en egen vetenskap med särskilda kurser, Anna Lenah Elgström nämner att även de amerikanska predikanterna anpassat sig till den moderna annonstekniken, och Maud von Rosen återger hur hon lockats till en intervju, som visat sig vara blott ett inslag i en tandkrämsreklam. Ingenting tycktes omöjligt för amerikanerna att använda i försäljningssyfte.[89] Intresset för reklam ökade efter kriget. Officeren Göran Wahlström utgav 1921 en studie över amerikansk reklam. Han framhöll att Sverige kunde lära sig mycket av den. Reklam användes av snart sagt alla i USA, och man tillämpade den rationella arbetsledningens principer även på reklamens område. Framför allt var den amerikanska reklamen mycket bättre än den svenska: den var ofta vacker, lärorik eller underhållande samtidigt som den fyllde sitt syfte, hävdade Wahlström.[90]

Det underströks vilken betydelse reklamen haft för att bereda väg för masskonsumtionen i USA. Reklamen, menade Gunnar Löwegren, hade fostrat människor till en enhetlig smak. Den hade förstärkt likheten mellan amerikanernas preferenser och därmed förenhetligat efterfrågan, vilket i sin tur var en förutsättning för massproduktionen. Genom reklamen hade den breda allmänheten förmåtts att vilja ha vissa saker och vants vid ett litet antal kända märken. Depressionen hade inte förändrat reklamens ställning utan fastmer ökat dess betydelse. Löwegren och Thulstrup rapporterade hur man sökte möta krisen genom ökad annonsering och ännu aggressivare försäljningsmetoder. Man sökte på allt sätt stimulera konsumtionen. Thulstrup ansåg att amerikansk försäljning gick ut på att förleda kunden till affärer som denne inte hade råd med. Avbetalningssystemet underlättade detta. USA fortsatte under 1930-talet att betraktas som föregångslandet inom re-

[88] Wachtmeister, s. 179. "Amerikansk reklamkonst", s. 1569f.
[89] Laurent, 1923, s. 139ff, 143f och 166, och 1924, s. 133 och 146. Elgström/Collijn, s. 92. von Rosen, s. 60ff.
[90] Wahlström, Göran, s. 10f, 28, 48,50f, 53, 56 och 70-80.

klamteknik. *Affärsekonomi* återgav 1936 hur den amerikanske ministern i Sverige utifrån amerikanska erfarenheter förklarade att Sverige skulle kunna fördubbla sin reklammängd utan att detta på något skadligt vis skulle betunga produktions- eller distributionskostnaderna; reklam lönade sig.[91]

Amerikansk reklam ansågs vara på väg att utvecklas till en mindre vetenskap. Den byggde på ett grundligt och systematiskt arbete, som resulterade i mycket välberäknad annonsering. Man företog noggranna undersökningar av vem reklamen nådde och vilken verkan som den hade. Och det grundliga arbetet gav resultat. Amerikansk reklam hölls för att vara vida överlägsen den svenska. Man uttryckte sig ledigare och var mer medveten om hur en annons skulle dra läsarens intresse till sig. Man experimenterade med annonsformer och –media: serieannonser, radioreklam, filmer, broschyrer, pristävlingar.[92]

Dessutom, hävdades det under mellankrigstiden, var det inte längre befogat att tala om bluff och humbug i samband med amerikansk reklam. Amerikanerna ville inte längre lura folk utan säga sanningen om varan, skrev man i *Affärsekonomi*. Detta var följden av en av amerikanska reklammakare själva driven kampanj för "truth in advertising". Amerikanska reklambyråer hade dessutom slutit sig samman för att höja reklamens standard och förbättra undervisningen i reklam.[93]

Jämte intresset för amerikanska produktionsmetoder, som tenderade att minska, fanns det alltså även ett växande intresse för amerikanska metoder för att stimulera konsumtionen. Även om den svenska marknaden var långt mer begränsad än den amerikanska, kunde den kanske ändå upparbetas bättre. Intresset synes snarare ha till- än avtagit på 1930-talet, kanske därför att försäljningen till följd av krisen gick trögare än på 1920-talet. Det diskuterades dock inte vilka varor som svenskarna skulle konsumera om en verklig masskonsumtion kom till stånd. Ansatser till masskonsumtion saknades dock inte; Tom O'Dell och andra har pekat på att konsumtion av massproducerade varor förekom i Sverige också före det andra världskriget i form av postorderkataloger, specialaffärer och annat. Bilar köptes av folk ur de högre samhällsskikten. Redan under decennierna kring sekelskiftet 1900 började industriellt framställda varor att säljas till allt fler konsumenter i Sverige, framför allt genom postorderkataloger och med hjälp av annonser och reklam. Delar av arbetarklassen kunde lägga sig till med nya vanor.[94]

---

[91] Löwegren, 1929, s. 303f, och 1931, s. 53ff. Thulstrup, 1931, s. 41-45. Steinhardt, s. 153 och 192.
[92] Björklund, s. 15f. Brilioth, s. 11. Törnqvist, 1932, s. 606, och 1933, s. 697. Advertist, s. 363-366 och 386. "Försäljnings- och reklamidéer i perspektiv: Sales promotion i 'soda foutain bars'", s. 159 och 167f. Lindberg, P. G., s. 548. Eriksson, 1938b, s. 806f. Livijn, s. 1213.
[93] Wahlström, Göran, s. 21f. Brilioth, s. 14. "De amerikanska reklammännens kamp för 'Sanning i reklamen'", s. 24. Eriksson, 1938a, s. 715f och 735. Att en föreställning om tvivelaktiga amerikanska reklammetoder levde kvar kan ses till exempel i den svenska filmen *Annonsera* (1936), som dock samtidigt framställer dessa metoder som tidens melodi.
[94] O'Dell, s. 117-129. Szabó, s. 130-133, 140 och 152. Pred, s. 33f.

Reklam och distributionsteknik hade i USA systematiserats och förvetenskapligats precis som de industriella arbetsmetoderna före dem. Sedan produktionen rationaliserats, måste konsumtionen i någon mening också rationaliseras. På båda dessa områden kunde USA, världens ekonomiskt högst utvecklade land, visa Sverige vägen, menade rationaliseringsförespråkarna.

Fackföreningsrörelsen

Depressionen stärkte till en början de rationaliseringskritiska inom arbetarrörelsen. Det erkännande för vissa inslag i den amerikanska ekonomin som funnits på sina håll fick mothugg. En skribent hävdade i *Fackföreningsrörelsen* 1931 med stöd av en amerikansk undersökning att Fords höga löner var en myt och att hans anställda inte åtnjöt den höga levnadsstandard som man trott. I själva verket var Ford ovanligt brutal i sitt utnyttjande av arbetarna. 1932 hävdade samme skribent att de höga lönernas ekonomi i verkligheten aldrig prövats; de amerikanska arbetarna hade sugits ut mer än några andra.[95]

Som nämnts fanns det inom arbetarrörelsen kring 1930, och även senare, många som såg rationaliseringen som en orsak till problemen. Alf Ahlberg skrev att en alltför stark rationalisering i såväl Amerika som Tyskland syntes bära skulden för krisen. Rationaliseringen kunde förvisso vara bra för arbetarna men förutsatte att industrin socialiserades.[96]

Denna fientliga inställning blev emellertid inte bestående. Fackföreningarna kom att acceptera rationaliseringen på villkor att de fick inflytande över produktionsförändringarna och del i rationaliseringens vinster. Vid 1930-talets mitt gick LO över till hållningen att fackföreningsrörelsen inte endast kunde acceptera rationalisering utan till yttermera visso hade ett ansvar att driva rationaliseringen framåt. Socialdemokraterna överförde i regeringsställning rationaliseringsidéerna till samhällets nivå. Rationalisering behövdes, men den måste anpassas till samhällets behov, inte bara till de enskilda företagens. Socialdemokraten Harald Halldén och andra motionerade 1933 om att staten borde beredas möjlighet till medbestämmande över de enskilda företagens rationalisering, så att denna inte skadade samhälleliga intressen. Rationaliseringen i sig var dock nödvändig. Riksdagen agerade inte i frågan, men rationaliseringen kom att alltmer ses ur ett samhällsperspektiv och anses böra övervakas av samhället. Hans De Geer ser häri ursprunget till socialdemokraternas planhushållningspolitik. Industrin däremot var avvisande till tanken att rationaliseringsvinsterna skulle komma arbetarna till del.[97] Arbetslöshetsutredningens betänkande från 1931 var-

[95] Larsson, Knut, 1931, s. 125ff, och 1932, s. 167-175.
[96] Ahlberg, 1931, s. 380ff. Norling, s. 2 och 4. Johansson, Anders L., 105-110 och 118.
[97] MAK 1933: 33, s. 17ff. AK 1933: 39, s. 54. De Geer, Hans, s. 155ff, 327f, 337ff och 343-350.

nade för ingripanden mot rationaliseringen men ville ha frågan om något slags ersättning till de anställda utredd. 1935 förklarade man att rationaliseringen inte behövde leda till permanent arbetslöshet om tillväxten var god.[98]

Rationaliseringens sociala konsekvenser var alltså föremål för en hel del diskussion under 1930-talet. USA användes dock föga i dessa debatter, och kommentarerna om New Deal och statsingripanden tas upp på annat ställe. USA var inte längre så relevant i rationaliseringsdebatten. Föreställningen om Sveriges föredömlighet beträffande styrning av sin ekonomi spelade kanske en roll; här skulle vi få till stånd en systematisk rationalisering under medinflytande från fackföreningarna och staten, något som inte kommit så långt i Amerika. Återigen handlade det om att kontrollera moderniseringsprocessen för att se till att dess konsekvenser blev de önskvärda. Nu var det arbetarrörelsen som ville utöva denna kontroll.

En modern fackföreningsrörelse

New Deal medförde stora förändringar för den amerikanska fackföreningsrörelsen. Genom sina föreskrifter om arbetarnas rätt att fritt organisera sig och sluta kollektiva avtal förändrade NIRA den amerikanska arbetarrörelsens villkor. Fackföreningarna växte i styrka och medlemsantal under 1930-talet. Eftersom de nya förutsättningarna genomdrivits med politiska medel, var frågan om arbetarorganisationernas ställning nära förknippad med frågan om statsmaktens utsträckande. Också i Sverige var förhållandet mellan arbetsgivare och arbetare och om statens ingripande en i hög grad aktuell fråga. 1920-talet och det tidiga 1930-talet kännetecknades som sagt var av många och svåra arbetsmarknadskonflikter.

Inom den svenska fackföreningsrörelsen följdes naturligt nog denna utveckling med intresse. Den amerikanska arbetarrörelsen hade ju observerats redan tidigare, och man hade då och då uttryckt förhoppningar om att den skulle utvecklas mot större styrka och politisk radikalism. Nu verkade äntligen något hända. Al Vanner beskrev NIRA som en seger för den amerikanska arbetarrörelsen: en genomgripande förändring av den allmänna synen på fackföreningarna och deras roll var på väg i Amerika. Och vad mer var: de amerikanska arbetarna började själva att bli medvetna om sin egen betydelse. Arbetarrörelsen hade börjat att inse att den hade möjligheten att förvandla USA till ett bättre samhälle för de arbetande klasserna.[99]

---

[98] SOU 1931: 42, s. 89f, och bilaga 3, s. 90. SOU 1935: 6, s. 57f.

[99] Vanner, 1933c, s. 215ff, 1934c, s. 346, 1934d, s. 356 och 361, 1934e, s. 382, och 1934g, s. 145. "Veckans perspektiv", 1936, s. 93.

Det spekulerades flerstädes om den amerikanska arbetarrörelsen nu dessutom skulle ge sig politiken i våld, vilket ju varit det vanliga i Europa. Inte minst Roosevelts omval 1936 underblåste dessa funderingar. Amerika behövde ett rent vänsterparti, menade man. Kanske kunde det radikala Farmer-Labor Party i Minnesota vara ett förebud om framtiden, trodde *Tiden* 1934, eller också kunde det nybildade American Labor Party fylla denna plats, gissade *Fackföreningsrörelsen* 1938. Även *Affärsvärlden* trodde för övrigt 1938 på ett framtida arbetarparti i USA.[100]

Även beträffande fackföreningsrörelsens landvinningar var dock den New Deal-skeptiske Torsten Gårdlund pessimistisk 1936. Den löneregler-ing som NIRA innehållit hade inte nämnvärt förbättrat arbetarklassens levnadsstandard. "De sista årens tilldragelser ge huvudsakligen en bild av sociala orimligheter, motgångar och misslyckanden för arbetarklassen." Det enda riktigt positiva var att arbetarna börjat att få en ny känsla för solidaritet och sammanhållning.[101]

Klart är att fackföreningarna, och i någon mån även arbetsgivarna, i Sverige såg fackföreningarnas växt i USA som en normaliseringsprocess, som skulle göra förhållandena på den amerikanska arbetsmarknaden mera lika dem på den europeiska. Här var ett område där Europa, som man såg det, representerade ett mer avancerat utvecklingsstadium än USA. Liksom rationalisering var något i fråga om vilket USA legat före Europa, var européerna, inte minst svenskarna, längre komna i vad avsåg facklig organisering och ordnade relationer mellan arbetare och arbetsgivare. På detta fält var det europeisering som innebar modernisering. En viktig roll för fackföreningarna hörde framtiden till, även i Amerika. På detta sätt kunde rationaliseringen ges en mänskligare form även i Amerika. Tillsammans med den större roll som Roosevelts politik gav åt staten skapade fackföreningarna en ny sorts kapitalism även där.

Arbetsgivarna

1930-talet var den period då rationaliseringssträvandena nådde praktiskt genomslag i stor skala inom den svenska industrin. Samtidigt blev emellertid referenserna till Amerika mer sällsynta inom rationaliseringsrörelsen. Redan under 1920-talet hade näringslivets pressorgan sökt att avgränsa den goda rationaliseringen i Amerika från de företeelser som inte kunde eller borde föras över till Sverige. Under depressionsåren kom Amerika att användas

[100] "Händelser och spörsmål. Amerikas farmarparti", s. 272. "Händelser och spörsmål. Roosevelts seger", s. 633. Elgström, 1934b, s. 246. Riesel, s. 222 och 225. "USA-krisens avgörande skede", s. 2.
[101] Gårdlund, 1936, s. 186 och 192f (citat).

framför allt som varnande exempel från *Affärsvärldens* och *Industrias* sida i den svenska debatten.

Den ekonomiska depressionen stärkte *Industria* i dess kritik av de höga lönernas ekonomi. Krisen visade att lönekostnaderna i USA faktiskt varit för höga, menade man. Enligt den rådande, neoklassiska ekonomiska tankegången förutsatte ökad arbetslöshet lönesänkningar, så att balans mellan tillgång och efterfrågan på arbetskraft kunde uppnås. Trots rationaliseringen hade alltså produktionskostnaderna blivit alltför höga. Sambandet var enkelt, menade *Industria*: varorna sålde inte, och då måste priserna sänkas. Till den ändan måste tillverkningskostnaderna minskas, och detta måste gå ut också över lönerna. Detta var vad som nu skedde i USA.[102]

Som tidigare nämnts användes New Deal som exempel i den svenska planhushållningsdebatten på 1930-talet. Förutom den statliga inblandningen i ekonomin som sådan fann man det från näringslivshåll betänkligt att Roosevelts reformer förstärkte de amerikanska fackföreningarnas makt, som dittills varit "relativt måttlig". Efter valet 1936 fruktade man att även de amerikanska arbetarnas politiska krav skulle komma att växa. Uppenbarligen kände man obehag inför tanken att staten skulle gå in och utnyttja sin makt på arbetarnas sida, en fråga som ju inte heller var främmande för en svensk kontext. Man uttalade sig mot det "fackföreningsmonopol" som man menade att NIRA påtvang den amerikanska industrin. Det var ingen bra utveckling för näringslivet. Kollektivavtal var acceptabelt, menade man, men inga andra förändringar.[103] Näringslivet ogillade det sätt varpå kollektivavtal och andra reformer genomdrevs i USA. Staten borde hålla sina fingrar borta från kampen på arbetsmarknaden, oavsett om denna såg ut som i USA eller som i Sverige. Likaväl som inom det ekonomiska livet i övrigt borde staten överlåta åt de aktörer som hörde hemma där att själva lösa problemen. Frihet från statliga ingripanden var nödvändig.

Sammanfattning

USA:s ledande ställning i världen bidrog till att skapa ett livligt intresse för dess arbetsmetoder och organisationsformer i Europa. Man ansågs arbeta *rationellt* i Amerika, och det måste man göra även i Sverige, om man ville hävda sig i den internationella konkurrensen. Detta intresse manifesterade

[102] "Amerikas lönekostnader under 'de höga lönernas' välde", s. 39. "Lönesänkningarna i Förenta staterna", s. 328. "Lönesänkning i Amerika trots allt", s. 519f. "Sparsamhetsprogram och frivilliga lönesänkningar i U. S. A.", s. 146. "Mer om prosperity-katastrofen i U. S. A.", s. 348f. "De amerikanska lönereduktionernas omfattning", s. 499f.

[103] "USA:s fackföreningsrörelse", s. 261. "USA-optimism efter presidentvalet", s. 1134. "Den ekonomiska Coué-politiken i U. S. A.", s.482. Brunius, Axel, 1933b, s. 546.

sig på flera områden. Man lyfte fram de stora trusterna i USA som en driftform med framtiden för sig. Amerikansk teknik och arbetsledning åberopades av entusiaster som ville reformera det svenska näringslivet. Ett sammanhängande program för hur den svenska industrin skulle kunna mäta sig med den amerikanska i effektivitet fann man i Scientific Management eller taylorismen. Dess idéer introducerades i Sverige från 1910-talet och mötte till en början starkt motstånd från fackföreningsrörelsen. Amerikanska exempel användes av såväl anhängare som motståndare. Taylorismen kom att debatteras i termer av "amerikanisering". USA var rationaliseringens obestridda förebild. Fackföreningsrörelsens inställning blev också efter hand positivare: även arbetarna kunde vinna på en rationellare organiserad industri, om de fick del av dess vinster.

En närbesläktad form av rationalisering från USA som diskuterades var den så kallade fordismen, som förknippades med massproduktion, mekanisering och höga löner. Fordismen associerades också till tanken att höga löner kunde betala sig själva i form av högre konsumtion. En del av fackföreningsrörelsens företrädare fann denna tankegång övertygande: det var underkonsumtion som hotade den moderna ekonomin. Denna sida av Amerika tog man gärna fasta på. Näringslivet avfärdade emellertid teorin med stort eftertryck: den kunde möjligen tillämpas i en stor och skyddad marknad som den amerikanska men inte i Sverige.

Man dryftade även relationerna mellan arbetare och arbetsgivare med exempel hämtade från USA. Några rationaliseringsanhängare var positiva till någon form av "industriell demokrati", vilken dock dömdes ut av de flesta inom näringslivet. Den samarbetsinriktade amerikanska fackföreningsrörelsen AFL framhölls av industrin som ett gott och av fackföreningsrörelsen som ett dåligt exempel för de svenska arbetarna.

Med 1930-talets ekonomiska kris minskade intresset för rationaliseringsprocesserna i USA, samtidigt som den egna svenska rationaliseringen tog fart. Taylorismens grundidéer var dock etablerade. Industrin ansåg att krisen bekräftade att lönehöjningar måste betalas med produktionshöjningar. Vinstmarginalerna måste bevaras.

1930-talets utveckling i både Sverige och Amerika med ökade samhälleliga ingripanden kunde tolkas som en överföring av rationaliseringssträvandena till en ny, nationalekonomisk nivå. Samhällsingenjören kompletterade den tekniske ingenjören som hjälte i berättelsen om den framgångsrika moderniseringen. Rationalisering *och* höga löner skulle bli den accepterade modellen. Ur sådana tankegångar spirade den svenska modellen och 1950-talets "solidariska lönepolitik". Jag vill inte göra Ford till ekonomerna Gösta Rehns och Rudolf Meidners direkte inspiratör, men Amerika synes ha spelat en roll i de tidiga diskussionerna om en koppling mellan rationalisering och löner. Under 1920-talet hade taylorismen och fordismen kopplats till

berättelsen om den framgångsrika amerikanska kapitalismen, men de kunde också frikopplas från denna och anses vara möjliga i en socialistisk samhällsform. Amerikaniseringen behövde inte avse hela samhällssystemet. Från 1930-talet med dess ekonomiska kris och sättet att söka lösa denna införlivades rationaliseringen med den svenska modellen och berättelsen om den *svenska* moderniseringsvägen. I och med detta kom rationaliseringen att kopplas mindre än tidigare till Amerika, alldeles oavsett om amerikanska eller tyska idéer i fortsättningen vägledde den, och mer till Sverige och de svenska nationella strävandena.

När rationaliseringsidéerna började spridas i Sverige utgick deras förespråkare från att USA representerade framtidens rationella, tekniska civilisation. Dess framgångssaga var en berättelse om hur den tekniska sakkunskapen – ingenjörerna – skapade en helt ny produktionsorganisation. Amerikas uppgång var en del av en större romantisk berättelse om vetenskapens och teknikens segertåg och omdaning av människans tillvaro. Den hyllade den mänskliga uppfinningsförmågan, som fått större utrymme i Amerika än i Europa. Tron på Amerika som det tekniska framåtskridandets land stod alltså orubbad. Individualismen, som tidigare setts som en värdefull egenskap i arbetet, var dock begränsad till relationerna mellan arbetare och arbetsgivare och omfattade inte själva arbetets utförande. Varje enskild arbetare skulle ta sitt ansvar och samarbeta med företaget för att nå större effektivitet, och klasskampen måste överges. Men arbetet skulle organiseras av experter och denna uppgift kunde inte anförtros åt den enskilde anställde. Motivet att nå stabilitet i samhället fanns kvar: den ekonomiska tillväxt som de nya metoderna frambragte skulle ge vinster åt alla, vilket skulle kunna få slut på konflikterna mellan arbetare och arbetsgivare. När de insåg att de också tjänade på rationaliseringen, och sedan formerna för samarbete mellan företagen och deras anställda förnyats, skulle arbetarna bli mindre militanta och se samarbetets fördelar. Temat om tillväxten som lösningen på de sociala motsättningarna fanns kvar. Under 1930-talet framstod Amerika av allt att döma som mindre modernt, eller åtminstone mindre relevant, på industrins område, men dess metoder inom handel och reklam studerades med intresse.

Fackföreningarna ställde sig först fientliga men ändrade inställning sedan de börjat att tänka sig de amerikanska metoderna i en svensk kontext med högre grad av arbetarinflytande. Deras attityd till ny teknik som kunde öka produktiviteten blev allt välvilligare, under förutsättningen att vinsterna kom arbetarna till del. USA var inte nödvändigtvis framtidens civilisation men kunde anvisa en del av metoderna för att nå dit. Reformer kunde göra revolutionen onödig; med Fords höga löner och tankar om företagens uppgift att tjäna samhället kunde rättvisan ökas tills slutligen det eftersträvade samhället bli verklighet. På så vis kunde arbetarna integreras i samhället och

det ekonomiska systemet i högre grad. Liksom man under emigrationen velat förbättra arbetarnas villkor kunde man nu göra det genom masskonsumtion. Men det skulle inte ske individuellt utan med bevarad klassolidaritet. Arbetarrörelsens berättelse om rationaliseringen etablerade arbetarklassen som en kollektiv aktör på ett annat sätt än rationaliseringsrörelsens berättelse. Arbetarklassens ställning i Sverige skulle inte bli densamma som i Amerika.

Arbetsgivarna betonade stärkandet av konkurrenskraften och var mindre intresserade av vetenskapliga anspråk i rationaliseringsprocessen. Individualismen och samarbetet mellan företag och fackföreningar i USA var goda förebilder för de svenska arbetarna, men man accepterade kollektivavtalet och ville inte kopiera de amerikanska förhållandena direkt. Somligt som förknippades med USA, i synnerhet de höga lönerna, avfärdade man dessutom som vantolkningar av utvecklingen där eller som följder av amerikanska förhållanden som inte kunde överföras till Sverige. Liksom fackföreningarna trodde arbetsgivarna att USA inte kunde vara en förebild i alla avseenden, men här var det de ekonomiska förutsättningarna för ett eventuellt samarbete som först och främst ansågs skilja sig åt mellan de båda länderna.

Amerika framstod allmänt som en modell att ta efter i vad avsåg rationalisering av det svenska näringslivet. Den tekniska moderniseringens lockelse var obruten och kom att delas av samtliga parter på arbetsmarknaden. USA visade vilka vinster som kunde göras med effektiv teknik. Däremot gjorde man en rad reservationer på olika punkter: de svenska fackföreningarnas ställning medförde att en individualism av amerikanskt snitt inte var gångbar, och vissa andra villkor kunde inte heller återskapas i Sverige. Det svenska näringslivets modernisering kunde använda amerikanska metoder men måste finna en egen form.

Diskussionerna om amerikanska arbetsmetoder visade tydligt att grundberättelsens tema om att Amerika visade vägen till framsteg genom teknisk utveckling bestod obrutet under mellankrigstiden. Det nya kom också alltjämt från väster; även om USA inte ansågs ha lika mycket nytt att komma med på det industriella området under 1930-talet, var det fortfarande mer avancerat i vad avsåg handel och distribution. Det stod också för individualism i så måtto att arbetarna inte agerade kollektivt i samma utsträckning som i Sverige utan tog ett personligt ansvar för sitt arbete och förväntade sig personliga belöningar av det. Individer utan kollektiva klassidentiteter stod för en form av individualistisk jämlikhet. De amerikanska arbetarna hade integrerats med näringslivet genom industriell demokrati och höga löner. Detta intresserade man sig för i Sverige, även om företagen inte var villiga att pröva just dessa metoder att knyta sina anställda närmare till sig. En individualism efter amerikansk modell ansågs knappast heller aktuell på den

svenska arbetsmarknaden med dess starkare ställning för fackföreningarna, även om den tilltalade en del. Den amerikanska tanken på intressegemenskap och samarbete mellan företag och arbetare såg de dock som föredömlig. Arbetarna skulle kanske kunna integreras i företagen i större samförstånd. Likheter och skillnader mellan Sverige och USA debatterades och användes för att forma en svensk berättelse. USA stod för framsteg genom teknik och genom en mer individualistisk attityd på arbetsmarknaden. I USA integrerades arbetarna genom tillväxt och materiella fördelar, en väg som kom att väljas även i Sverige, om än med andra former för samförståndet än i Amerika.

6. ”Vid bifallet av svinet”. Amerikansk kultur i Sverige

Inledning

I de senaste två kapitlen har det visats hur den amerikanska materiella och teknologiska utvecklingen blev föremål för stor beundran och stora framtidsförhoppningar i synnerhet efter det första världskriget. Frågan är dock huruvida det fanns en motsvarande beundran för de andliga tendenser som ansågs manifestera sig i Amerika. Vilken ansågs relationen vara mellan det amerikanska materiella välståndet och Amerikas andliga tillstånd? Motsvarades de tekniska framstegen av etiska, estetiska eller existentiella? Fanns ett pris att betala för utvecklingen? Var den amerikanska kulturen, livsstilen och värderingarna lika goda som den amerikanska tekniken och organisationen? Dessa frågor diskuterades livligt av svenska intellektuella under mellankrigstiden. Dessa diskussioner är den allmänna utgångspunkten för detta och nästa kapitel.

Fanns det en andlig amerikanism, hur betraktade man den, och vilken betydelse ansågs den ha för svensk kultur och svensk värdegrund? Martin Kylhammar har uppmärksammat just skillnaden i synen på den andliga och den materiella moderniseringen i det tidiga 1900-talets Sverige. Den förra innebar att 1800-talets idealism och kristna och borgerliga kultur övergavs till förmån för vetenskapstro, demokrati och kvinno- och social emancipation. Den senare bestod i att agrarsamhället ersattes av att samhället baserades på teknik, industri och naturvetenskap. Även en stor del av den radikala kulturelit som bejakade den andliga moderniseringen ställde sig kritisk till den materiella, och så fortsatte det att vara under mellankrigstiden. De politiska radikalerna var däremot i regel positiva till hela moderniseringsprocessen.[1]

Politiska beteckningar torde inte vara till någon större hjälp när man skall bedöma inställningen till Amerikas kultur under mellankrigstiden. Man skulle kunna antaga att traditionalister ogillade den amerikanska kulturen. Som vi sett fanns det samtidigt en hel del konservativa som gärna såg en materiell modernisering av Sverige. Amerika stod som förebild för mycket av den materiella moderniseringen och skulle därför kunna förmodas

[1] Kylhammar, 1998a, s. 254f. Kylhammars påpekande att modernism på det materiella området kan förenas med konservatism på det andliga och vice versa är viktigt. Vad de fyra kombinationsmöjligheter som hans modell ger dock inte gör rättvisa åt är att det också finns olika typer av tänkbar andlig eller materiell modernisering.

ogillas av civilisationskritiska radikaler men inte nödvändigtvis av andra. Frågan är vad USA ansågs representera i fråga om andlig utveckling och hur detta förhöll sig till den svenska moderniseringen.

Tidigare forskning

Teknik och masskultur var de båda fenomen som USA förknippades med i Europa under denna period, liksom det till stor del varit även senare. Amerika har ofta presenterats som ett land som förstör Europas värderingar och kultur, och som prioriterar tekniken över det andliga. "Amerikanisering", skriver Rob Kroes, implicerar "aveuropeisering".[2] Det finns en rad undersökningar från olika europeiska länder av synen på amerikansk kultur under mellankrigstiden. George Harmon Knoles har skrivit om brittiska iakttagares syn på 1920-talets Amerika och dess kulturliv. USA förknippades med dynamik, energi, vitalitet, optimism och framtidsorientering men samtidigt också med materialism, kommersialism och standardisering. Där han slutat har Dick Hebdige tagit vid: i den brittiska debatten om populärkulturen från 1930-talet och fram till 1960-talet sågs Amerika som en pådrivande kraft i en utveckling mot utjämning nedåt i kulturellt avseende, och konsumtionskulturen kopplades till brottslighet, ungdomens förvildning och andlig hållningslöshet. För franskt vidkommande har Richard Kuisel visat att den amerikanska masskulturen under mellankrigstiden framställdes som den franska kulturens Andre: ett urbaniserat, mekaniserat, konformistiskt och avhumaniserat samhälle. I Tyskland stod "Amerikanismus" i somligas, särskilt det kulturella avantgardets, ögon för framåtskridande, dynamik, det moderna livets snabba rytm, effektivitet och saklighet. Men dess belackare beskyllde den för materialism, livets mekanisering, konformism och standardisering.[3]

För svenskt vidkommande är dock inte så mycken forskning gjord på detta område. Det finns studier av bland andra Ulf Boëthius, Kjell Jonsson och Jonas Frykman om populärkulturen i Sverige under mellankrigstiden, men de berör knappast synen på den amerikanska kulturen. Däremot kan de vara nyttiga för mig ändå, då de säger mycket om de kulturella attityderna under perioden.

En studie av det svenska mottagandet av amerikansk litteratur från 1910-talet till 1930-talet har gjorts av litteraturhistorikern Carl L. Anderson. Han

[2] Kroes, s. xf, 15 och 32.
[3] Knoles, s. 30-38, 43 och 87. Hebdige, s. 47, 52 och 56f. Kuisel, s. 2 och 10ff. Willet, s. 28, 32, 81, 98f och 119. Kroes, s. 71-74.

hävdar att svenska intellektuella länge bemötte Amerika och dess kultur med kompakt ogillande, en tradition som grundlagts av författarna Per Hallström och Henning Berger i slutet av 1800-talet. USA betraktades som andligt utarmat. Det enda man uppskattade i amerikansk litteratur var de självkritiska författare som bekräftade de fördomar man redan hade, varför bland andra Sinclair Lewis blev populär. Först sedan Lewis fått Nobelpriset 1930 började amerikansk litteratur bedömas på sina egna villkor. Anderson sätter dock inte dessa resultat i relation till svenska föreställningar om modernisering, identitet eller värderingar om det goda samhället.

Litteraturvetarna Lars Wendelius och Gunnar Eidevall, som båda skrivit om amerikabilden i svensk 1900-talslitteratur, ger en något mera nyanserad bild än Anderson: författare som K. G. Ossiannilsson och Gustaf Hellström var först positiva till Amerika för att sedan bli starkt avoga, och det fanns andra författare som hittade goda sidor hos Amerika.[4] Deras undersökningar handlar om svensk skönlitteratur, och de kontexter de ger är också svenska och litterära.

Filmvetaren Mats Björkin har kommit in på den svenska debatten om "amerikaniseringen" i sin avhandling om filmen och dess publik på 1920-talet. Kritiken av det amerikanska riktade sig ofta minst lika mycket mot internationaliseringen och det moderna nöjeslivet över huvud taget, understryker Björkin. Filmen kopplades kanske mer än något annat medium samman med USA. En analys av den amerikanska filmens närvaro i Sverige och filmdebattens vågor under åren 1910–50 har gjorts av medieforskaren Ulf Jonas Björk, som framför allt studerat branschpressens reaktioner. Han finner att amerikansk film var särskilt omstridd under 1920-talets senare hälft och sågs både som ett hot mot den inhemska filmindustrin och som en fara för den nationella svenska kulturen. Men även då hade den försvarare lika väl som motståndare. Under 1930-talet kom debatten om filmen som kulturfara att kretsa mer kring den svenska filmen.[5] Den amerikanska filmens ställning i mellankrigstidens Sverige berörs även i Elisabet Liljedahls *Stumfilmen i Sverige* (1975) och, mer i förbigående, i Leif Furhammars *Filmen i Sverige* (1991) och Per Olov Qvists *Folkhemmets bilder* (1995).

Tidigare forskning ger vid handen att den amerikanska kulturen och dess yttringar kunnat bemötas såväl positivt som negativt, ofta beroende på inställningen till de egna kulturella traditionerna. De studier som finns om förhållandet till amerikansk kultur behandlar litteratur och film. I övrigt återstår mycket att göra, och en del av detta skall jag ta mig före här. Beträffande den svenska attityden finns det litet olika resultat; den kan ha varit helt

[4] Anderson, s. 16ff, 23ff, 31, 46-50, 63, 82 och 97ff. Wendelius, 1982, s. 11f och 160-163. Eidevall, s. 33f, 50 och 58ff.
[5] Björkin, s. 102 och 123. Björk, Ulf Jonas, s. 246, 250-254 och 257f.

negativ under en stor del av perioden eller också mera blandad. Det är fråga om vad som förknippades med Amerika och vad som inte gjorde det, och om vilka saker i amerikansk kultur som ogillades eller gillades och varför.

Material

De intellektuella förde en debatt om svensk kulturell modernitet och identitet och formulerade problem som denna debatt fokuserade på. För att undersöka hur denna debatt såg ut har jag tittat på kulturtidskrifter av olika slag under den aktuella perioden. *Ord och Bild* var en tidskrift som traditionellt vände sig till en bildad borgerlighet. *Orfeus* (1924–27) och *Bonniers Litterära Magasin* (1932–) var kulturtidskrifter som tillkom (och i det förra fallet också upphörde) under undersökningsperioden. Tidskrifter som *Spektrum* (1931–33) och *Karavan* (1934–36) vände sig till ett litet modernistiskt avantgarde, medan *Fronten* (1931–32) och *Fönstret* (1930–36) var något bredare och populärare i sin framtoning. Här kan man förvänta sig att finna en livlig debatt om kulturlivet och dess skilda yttringar. Clartérörelsens tidskrift *Clarté* (1924–) hade också medarbetare som spelade en betydelsefull roll i den offentliga debatten. En del intellektuella kan tänkas ha publicerat sig i studenttidskrifter, varför jag sett närmare på två sådana, *Presens* (1934–38) och *Ateneum* (1933–35).

Folkbildarna inom Arbetarnas bildningsförbund (ABF) och Sveriges socialdemokratiska ungdomsförbund (SSU) engagerade sig tidigt i kampen mot fenomen som de uppfattade som kulturellt undermåliga: bland annat bedrev man en kampanj mot "smutslitteraturen" i början av 1920-talet och en annan mot veckopressen vid mitten av 1930-talet. Här kan det därför finnas saker att hämta. Jag har för den skull tittat på ABF-tidskriften *Studiekamraten* (1919–) och på SSU:s tidskrift *Frihet* (1918–).

För att gå utanför de mer specialiserade kulturtidskrifterna har jag även gått igenom några populärt hållna tidskrifter, nämligen *Bonniers Veckotidning* (1923–29), *Våra Nöjen* (1925–33) och *Vecko-Journalen* (som jag gått igenom för åren 1921–36). *Bonniers Veckotidning* hade vissa litterära anspråk och vände sig till en bildad, framför allt kvinnlig publik. *Våra Nöjen* var Sveriges sista boulevardblad och vände sig mer till en manlig läsekrets. *Vecko-Journalen* var en av Sveriges största veckotidningar vid den här tiden och bland annat rik på bildmaterial. Dessa tidskrifters spridning socialt var kanske inte maximal, men man kan ändå förmoda att de anpassade sig till föreställningar som var utbredda i relativt stora grupper i samhället. Här kan man i så fall utläsa något om försanthållanden, värderingar och attityder som åtminstone inte var begränsade till mycket små grupper.

Jag har även för att se på diskussionerna kring den amerikanska filmen

gått igenom *Filmjournalen* (1919–) och gjort diverse nedslag i *Filmbladet* (1915–24), *Biografbladet* (1920–), *Svensk Filmtidning* (1924–), *Biografägaren* (1926–) samt *Film och Scen* (1927–28). Jag har dessutom tittat på flera svenska böcker och skrifter om amerikansk film och amerikanska filmstjärnor som utgavs under de här åren.

Även i detta kapitel har jag också kunnat använda mig av många av de svenska reseskildringar som gavs ut under mellankrigstiden. De var viktiga för att förmedla och etablera kunskaper och föreställningar om Amerika hos en läsande allmänhet och innehåller ofta iakttagelser av amerikansk nationalkaraktär och amerikanskt kulturliv i allmänhet. Här kan man förmoda att svenska värderingar av olika kulturyttringar kom till synes, samtidigt som skildringarna ju bidrog till bilden av Amerika i Sverige.

Dagstidningarnas kulturavdelningar spelade en viktig roll i det svenska kulturlivet. Jag har dock inte gjort någon systematisk genomgång av kultursidorna. Beträffande artiklar i dagspressen har jag främst utgått från en förteckning i Carl L. Andersons *The Swedish Acceptance of American Literature* över recensioner i svenska tidningar av amerikansk litteratur och av reseskildringar från Amerika som gavs ut i Sverige. Dessa recensioner belyser ofta inställningen till Amerika hos sina författare i det att de kan innehålla svepande omdömen om den amerikanska litteraturens eller kulturens tillstånd över huvud taget eller försöka att jämföra det recenserade verket med andra amerikanska verk. Samtidigt kunde recensionerna bidraga till att sprida dessa omdömen till en större läsekrets. Några andra artiklar i dagstidningar har också kommit till min kännedom på annat sätt.

Källorna finns inom flera olika genrer: reseskildringar, vilka i sin tur kan ha olika karaktär, recensioner, kåserier, romaner, noveller, essäer och debattartiklar. De vände sig till olika publiker. Överallt kan likartade föreställningar spåras. Som alltid är det mycket svårt att uttala sig om deras åsikter som inte kom till tals i den offentliga debattens fora. Skillnader kan förvisso ha funnits, men man får ändå antaga att drastiskt avvikande uppfattningar var mindre vanliga om de inte dokumenterats i något sammanhang. De mer specialiserade tidskrifterna vände sig till en smalare, intresserad publik, medan dagstidningarna och reseskildringarna hoppades attrahera en bredare allmänhet. Givetvis kan man inte förutsätta någon åsiktsgemenskap mellan skribenter och läsare, men man kan åtminstone se vilka föreställningar som förmedlades till den läsande allmänheten via offentligheten. Föreställningarna torde åtminstone ha varit välkända för de flesta människor.

Vad är kultur?

"Kultur" är ett allmänt, vagt och svårfångat begrepp. Termen kan beteckna en grupp människors hela livsmönster eller livsform, såväl deras materiella som immateriella villkor. En något snävare definition ser kulturen som kommunicerat kommunikativt medvetande: idéer, föreställningar, kunskaper och värderingar. En tredje, antropologiskt betonad, ser kulturen som ett system av meningar, koder, som styr vår verklighetsuppfattning och vårt beteende. Andra tolkningar kan vara en allmän intellektuell och estetisk utvecklingsprocess eller resultatet av de intellektuellas och konstnärernas aktivitet i ett samhälle.[6] Historiskt sett har kulturbegreppet kunnat ha skilda innebörder. Crister Skoglund har kritiserat vissa historiska studier för att använda ett anakronistiskt antropologiskt kulturbegrepp vid undersökningar av den tidiga arbetarrörelsens kultursyn. Kultur, menar Skoglund, uppfattades kring sekelskiftet 1900 vanligen som ett slags kapital som vissa grupper i samhället tillskansat sig, och som arbetarna skulle erövra på samma sätt som de skulle erövra samhällets materiella värden. Kulturen var konst, litteratur och vetenskap samt utläggningar som rörde dessa områden. Kulturen kunde också, har andra påpekat, ges en processuell innebörd: utveckling av människans andliga egenskaper och personlighet. Särskilt bland folkbildare fanns en uppfattning om kulturen som en bildningsprocess, varigenom människan nådde allt djupare insikt om sitt sanna väsen. Ytterst vilade bildningsbegreppet på föreställningar om människans utveckling mot perfektion och skapande av en harmonisk, balanserad personlighet. Kulturen var något som förädlade människan.[7]

I tysk debatt blev det särskilt efter sekelskiftet 1900 vanligt att göra en distinktion mellan "kultur" och "civilisation", två begrepp som annars också använts synonymt. Kultur avsåg själens bildning och odling, under det att civilisation avsåg allt mänskligt beteende och i synnerhet de materiella och yttre villkoren för mänskligt liv.[8] Liknande tankegångar var inte ovanliga i Sverige, men man använde sällan just dessa begrepp. Filosofen Vitalis Norström begagnade sig dock av motsatsparet kultur och civilisation i sin *Masskultur* (1910). Civilisationen är människans betvingande av naturen genom teknik och skapandet av materiella värden. Genom att lösa elementära överlevnadsproblem frigör civilisationen andlig kraft för skapandet av en kultur, vilket innebär "en frigörelse af andlig kraft, som röjer sig i en mångfald lifsyttringar, genomträngda och sammanhållna af en starkt enhetlig, tydligt

[6] Horgby, s. 160f. Storey, s. 2.
[7] Nilsson, Sven, s. 76. Skoglund, 1991b, s. 68. Runeby, 1995, s. 206. Hansson, Jonas, s. 45-48. Nordmark, s. 17.
[8] Persson, s. 328. Hansson, Jonas, s. 48-52 och 112.

förnimbar anda." Denna anda framträder tydligast i konsten.[9] Här är kultur alltså en allmän anda eller mentalitet, ett sätt att betrakta världen – en världsåskådning.

Min uppgift är dock inte att göra en begreppshistorisk utredning av kulturbegreppet. Jag behöver ett begrepp som hjälper mig att beskriva de reflektioner över livet i Amerika och amerikaniseringens innebörd för svensk del som inte handlade om ny teknik, det ekonomiska systemet eller praktiskt tillämpbara organisationsformer. Man talade om en amerikansk mentalitet, anda, karaktär eller kultur. Det är hur dessa företeelser framställdes och tolkades i den svenska debatten som intresserar mig. Jag väljer därför att här definiera kulturbegreppet i anslutning till Rune Johansson: en kultur är tanke- och handlingsmönster som är gemensamma för en grupp människor som står i kontakt med varandra. Tanke- och handlingsmönsterna vilar på värderingar, vilka därför också ingår i kulturen. Även produkterna av dessa människors sätt att tänka och handla ingår i kulturen. Livsstilen är ett beteende som bygger på värderingar för hur man bör handla i olika situationer och är därför en aspekt av kulturen. "Amerikanisering" kan ses som anammande av bestämda värderingar och livsstilar till följd av att USA används som inspirationskälla.[10]

Ett sådant kulturbegrepp fångar in de saker som diskuteras i mitt material utan att inbegripa allt som människor gör. Oavsett vilka termer som debattörerna själva använde, var det amerikanska värderingar och amerikansk livsstil, eller vad som uppfattades som sådana värderingar och livsstilar, som stod i centrum för intresset. De relaterades till en svensk värdegemenskap och dess förändring. Det är inte givet att man alltid menade att förändringarna berodde på ett direkt amerikanskt inflytande, men tendenserna kunde avläsas särskilt tydligt i Amerika. Man var därför nyfiken på vilka värderingar och ideal som präglade det amerikanska samhället, vilka beteenden och egenskaper som främjades och deras relation till samhällets materiella och sociala förhållanden.

[9] Norström, Vitalis, s. 4-9.
[10] Johansson, Rune, 1976, s. 11ff, 23 och 66.

Historisk bakgrund

Amerika och kulturen

Den amerikanska kulturen har ofta ansetts vara underlägsen och skadlig för den europeiska. Man har gärna uppfattat motsättningen mellan den gamla och den nya världen allegoriskt, som en kamp mellan två väsensskilda former av mänsklig civilisation: Europa står för traditioner och andliga värden, Amerika för modernitet och världslighet. USA och dess kultur har betraktats som präglad av maskin- och teknikdyrkan, mekanisering, standardisering och konformism.[11] Inte minst kom USA från 1800-talets slut att förknippas med mass- eller populärkulturens utbredning. "Populärkultur" är ett begrepp som även det har flera olika definitioner: kultur som är populär i betydelsen omtyckt av många människor; eller det som blir över sedan man avskilt den fina, värdefulla kulturen – ett slags kulturens slaggprodukt således. Det kan också vara kommersiell kultur, massproducerad i vinstsyfte och avsedd för masskonsumtion. I denna betydelse benämns den ofta med den negativa termen "masskultur". Men ibland gäller den också för att vara en genuint folklig kultur, en demokratisk kultur som är tillgänglig för de breda folklagren och avspeglar deras smak, åsikter och erfarenheter.[12] I *Bread & Circuses* skriver Patrick Brantlinger att "masskultur" närmast är en "apokalyptisk idé": man fruktar kulturens undergång genom hotet från massorna, från industrialiseringens och demokratiseringens effekter. Termer som masskultur och masskommunikation blev vanliga på 1930-talet, men de rädslor som låg bakom dem uppkom långt tidigare. Masskulturen har kritiserats från vitt skilda politiska positioner: marxister har betraktat den som ett av kapitalismen producerat "opium för folket", som fått arbetarklassen att glömma sina sanna intressen och revolutionen; konservativa har sett den som de obildade, egoistiska massornas eller den brackiga borgarklassens surrogat för den äkta kulturen och som ett tecken på deras olämplighet att bestämma i samhället; och liberaler har angripit den som en yttring av majoritetens tyranni mot minoriteter. Mot den schablonmässiga massproduktionen och det eskapistitiska dagdrömmeri som den ansetts uppmuntra har ställts den individuelle, nyskapande konstnären och den kritiskt reflekterande läsaren, åskådaren eller lyssnaren.[13] Mass- eller populärkulturen ställs vanligen mot hög- eller finkulturen eller ibland mot folkkulturen, som är skapad inte bara *för* utan också *av* folket och saknar populärkulturens kommersiella baktankar.

---

[11] Pells, s. 2, 4, 16, 19 och 21. Costigliola, s. 167 och 177.
[12] Storey, s. 7-14. Gilbert, s. 84f.
[13] Brantlinger, s. 18, 30ff, 185 och 225-236. Drotner, s. 53.

Den moderna masskulturen började relativt tidigt att utvecklas i USA: filmer, billiga romaner, dans, krogliv, vaudeville och teater som riktade sig till immigrantmassorna i städerna. Nya massproducerade tidskrifter vände sig till nya medelklassgrupper. Väl att märka utsattes masskulturen för hårda angrepp även i USA, till en början mest från kulturkonservativa men senare främst från liberaler och radikaler. Dansen och det moderna nöjeslivet ansågs befordra omoral och brottslighet och film och annan folklig underhållning vädja till människornas lägsta instinkter.[14] Utvecklingen fortsatte under mellankrigstiden. Amerika genomgick stora förändringar. Mellankrigstiden innebar ett genombrott för det moderna amerikanska konsumtionssamhället. Den gamla moral som betonade arbete, sparande och självförnekelse hade redan tidigare börjat att ge vika för nya värderingar som mer framhöll konsumtion, fritid och självförverkligande. En utbredd oro förekom bland amerikanska intellektuella för huruvida ett stort industriellt och demokratiskt samhälle verkligen skulle kunna upprätthålla en hög civilisationsnivå. De intellektuella angrep själva på bred front den amerikanska puritanismen, som ansågs fientlig mot personlighetsutveckling, konst och skönhet. "Moderna" tendenser – industrialisering, urbanisering, sekularisering, religiös modernism – trängde fram på bred front. Men dessa fenomen stötte samtidigt på hårt motstånd från konservativa krafter som värnade det gamla protestantiska, anglosaxiskt präglade landsbygds- och småstadslivet och dess värderingar. Rusdrycksförbudet 1920, Ku Klux Klans stora framgångar i början av 1920-talet och den famösa Daytonprocessen 1925, där en lärare som undervisat i Darwins utvecklingslära åtalades, har setts som uttryck för dessa motströmningar.[15] Detta motstånd försvagades under 1930-talet, vilket kanske rusdrycksförbudets upphävande 1933 kan vara ett exempel på. Depressionen oaktad fortsatte konsumtionssamhället att utvecklas under 1930-talet. Det var nu som medborgarna på allvar kom att identifiera sig som konsumenter. Det fanns också ett starkt intresse för att definiera Amerika som kultur och ett växande intresse för samhällsvetenskaperna som ett medel att lösa människors problem.[16]

Masskulturen expanderade mycket kraftigt från 1800-talets slut även i Europa, och omfattande kampanjer mot den bedrevs i bland annat Tyskland och Sverige. Motståndet liknade i mycket det som masskulturen mötte i USA. De nya tendenserna uppfattades som ett av de allvarligaste hoten mot den svenska ungdomens fostran. Dess stora genombrott – med film, radio, veckotidningar och annat – kom under mellankrigstiden, alltså under den tidsperiod som denna text avser att huvudsakligen behandla.[17] Efter det

[14] Ohmann, s. 36. Gorman, s. 13-16, 20ff, 34-37, 53f och 59f.
[15] Fox, s. 103. Susman, s. 43-48, 107 och 113-116. Levine, s. 193-198.
[16] Susman, s. 157f, 164, 188ff och 199f. Levine, s. 222. Barnard, s. 3 och 27ff.
[17] Boëthius, Ulf, 1990, s. 73ff och 85.

första världskriget trädde USA fram som världens mäktigaste stat och som en symbol för de tendenser som förväntades komma att dominera den moderna världen. "Amerikanism" och "amerikanisering" blev mer än någonsin tidigare ord för dagen. "Amerikanismens" båda synligaste sidor var dels en "ny industrialism", dels en ny nöjeskultur med nya former av musik, dans och film. Massproduktionen och dess pendang masskonsumtionen kom att bli centrala element i den europeiska amerikanismdiskursen.[18]

Svensk kultur under mellankrigstiden

Åren kring 1930 har som sagts av flera forskare identifierats som tidpunkten för ett modernt genombrott inom konsten och kulturklimatet i Sverige. Med Stockholmsutställningen detta år blev modernisering och modernitet samtalsämnen för dagen. Maskinsamhället och dess nya människa debatterades. Sverige började på allvar att se sig självt som ett industrisamhälle. Radio, film och tidningar bidrog till att förändra befolkningens mentalitet. Ett nytt Sverige sades bryta fram. Hos grupper som de funktionalistiska arkitekterna bakom Stockholmsutställningen fanns en tydlig känsla av framåtsträvan. Det talades om kamratäktenskap, sexuell frigörelse, ett klasslöst samhälle och teknikens och vetenskapens välsignelser. Både relationerna mellan män och kvinnor, mellan olika samhällsklasser och mellan människan och hennes livsmiljö problematiserades. Som tidigare påpekats gjordes moderniteten till en nationell identitet; folkgemenskapen kom att grundas på ett framtidsorienterat projekt, medan det förflutna mest blev en mörk fond att kontrastera den ljusa framtiden mot.[19]

Som nämnts blev nationalismen föremål för kritik efter det första världskriget. Ett utlopp som nationalkänslan kunde ta sig var stolthet över Sveriges industriella landvinningar. En annan strömning var vad idéhistorikern Svante Nordin kallat en stillsam kulturpatriotism under 1920-talet. I en ny tid som kännetecknades av ett växande intresse för den stora vida världen och internationaliseringen genom de förbättrade transporterna och de nya masskommunikationsteknologierna – något som bland annat manifesterades i de många reseskildringarna under 1920-talet – framställdes det svenska gärna som det idylliskt hemtrevliga. Det egna och lokala hade sitt värde som en fast punkt i en orolig värld. Under 1930-talet fick dock svenskheten en ny betydelse, färgad av framstegstro, en ny känsla av kollektiv nationell strävan och rörelse och av den tekniska rationalitetens välsignelser. En ny folkhemspatriotism tog form.[20]

---

[18] Wollen, s. 46-50. Pells, s. 9ff. Björkin, s. 42-45.

[19] Frykman/Löfgren, s. 14, 17, 20, 22 och 84. Nilsson, Jan Olof, 1991, s. 68, 71 och 91. Boëthius, Ulf, et al., s. 22f och 28.

[20] Nordin, Svante, 1994, s. 224, och 2001, s. 194-197. Kylhammar, 1994, s. 20-29, 40-46, 51, 54 och 204.

Med ledning av vad jag sett under mina undersökningar vågar jag påstå att mycket av det modernitetstänkande som bröt igenom på 1930-talet var under uppsegling redan på 1920-talet och i vissa avseenden redan dessförinnan, om än inte alltid med samma innehåll som det senare kom att få. Föreställningen om ett nytt rationellt och industriellt Sverige var ingalunda en nyhet när det predikades på Stockholmsutställningen. Men kanske förenades den mer än tidigare med en vision om kulturell modernisering med nya värderingar och vanor. En våg av kulturradikalism gjorde sig bemärkt inom den intellektuella miljön.[21] Samtidigt var det nya Sverige ännu inte så modernt och radikalt som man skulle kunna tro. Det har gjorts gällande att till exempel 1930-talets begynnande folkhem, som ju ofta setts som ett avgörande skede i det moderna Sveriges framväxt, i mångt och mycket var präglat av kompromisser mellan tradition och modernitet. På många håll fanns en strävan att förena de moderna framstegen med gamla värden.[22] Själva termen folkhem hade också en traditionell klang. Motsättningen mellan tradition och modernitet hade redan blivit akut sedan kriget undergrävt de gamla normernas och föreställningarnas legitimitet. Kriget tycktes ha blottat en klyfta mellan den tekniska och materiella utvecklingen å ena sidan och den moraliska och andliga å den andra. Med inspiration av den tyska tänkaren Spengler återkom temat om den västerländska civilisationens kris och förestående undergång under hela mellankrigstiden. Uppdelningen mellan traditionens försvarare och dess kritiker blev också tydligare.[23]

Med tanke på intresset för amerikanska arbetsmetoder och industrialisering är det föga förvånande att även amerikansk kultur kom i blickfånget. Den "amerikanska" ekonomin, byggd på massproduktion och masskonsumtion, kunde förväntas återverka på människors livsstil och mentalitet, och det kunde därför bli intressant för dem som undrade vart Sverige var på väg att diskutera sådana förändringar. Därtill kom nya media för masskommunikation som filmen, radion och veckopressen, vilka inte sällan kom att förknippas med Amerika och som kunde förmedla en bild av och tankar från detta land direkt till stora mängder människor. I emigrationsdebatten hade det talats om behovet att flytta Amerika över till Sverige. Nu föreföll Amerika att vara på god väg att på egen hand genomföra denna flytt, utan att staten eller de intellektuella hade någon egentlig kontroll över situationen. I den nya öppna världen skulle kanske amerikanismen kunna tränga in överallt och sätta sin prägel på människor över hela världen. Det kunde knappast undgå att engagera ansvarskännande medborgare.

---

[21] Nolin, 1993a, s. 7, och 1993b, s. 81. Skoglund, 1993, s. 117. Forser, s. 139.
[22] Qvist, 1995, s. 145, 154ff, 164f, 168, 170ff, 178f och 189ff.
[23] Zander, s. 171f och 177.

Kulturella attityder

Svenska intellektuella hade att hantera stora förändringar i samhället och kulturklimatet och att definiera en acceptabel modernitet. Förhållandet till det historiska arvet, till modern teknologi och mellan olika samhällsgrupper var på tapeten. Omdömena om det amerikanska så som det yttrade sig inom den kulturella sfären varierade mycket. Skulle man reducera dem till en enda bild och berättelse skulle de innehålla en hel del motsägelser och variationer. För att bringa ordning i denna mångfald krävs att man skiljer mellan några olika inställningar till kulturen över huvud taget, till den svenska kulturen och till den kulturella moderniseringen. Skillnaderna i inställning till den amerikanska kulturen och dess betydelse för den svenska var inte alltid så skarpa så som de tog sig ut i debatten, men det fanns vissa bestämda utgångspunkter. Efter det första världskriget kom det rådande kultur- och idéarvet att ifrågasättas alltmer, och industrialiseringen tog som nämnts fart. Traditionalister tvivlade på framåtskridandet och ville slå vakt om traditionerna från världen före kriget och om vad de såg som ett fast, värdeobjektivt kulturarv. Modernister ansåg sig ofta företräda det nya industrialiserade och demokratiska samhällets krav och fordrade med utgångspunkt i dem att det gamla skulle rivas ner för att lämna plats åt det nya. Denna uppdelning skärptes som sagt under mellankrigstiden. Det kan ibland vara svårt att dra en klar gräns mellan traditionalism och modernism. Traditionalisterna var långt ifrån alltid motståndare till all förändring, och en del modernister kunde anse att det fanns inslag i traditionen som borde bevaras. Men tyngdpunkten förlades olika. Jag tror att denna indelning – mellan traditionalister, som vill bevara och bygga på kulturtraditionen, och modernister, som vill bryta med den – är väsentlig även för inställningen till USA och dess kultur.

Traditionalism

På 1920-talet kom en tydligare reaktion mot industrialiseringen och urbaniseringen att göra sig gällande. Många konservativa intellektuella blev alltmer kritiska mot industrialism och modern teknik och uppvisade ett allt starkare agrarromantiskt drag. Den sunda kulturutvecklingen hotades av det anonyma moderna storstadslivet, den alienerande stordriften och den industrialiserade masskulturen. Mycket av den svenska filmen under decenniet gav också en idealiserad bild av det gamla bondesamhället. Temat gemeinschaft och Gesellschaft aktualiserades: de gamla, nära gemenskaperna ställdes mot den nya tidens stormar, rotlöshet och destruktivitet. Det nya förknippades också med USA och dess tilltagande inflytande i Europa. Oron för de rå-

dande auktoriteternas, normernas och hierarkiernas undergång och en föreställning om en samtida kulturkris växte sig allt starkare.[24]

För många erbjöd kulturtraditionen en fast punkt att hålla sig till. Jag tycker mig kunna urskilja två slags traditionalism, som utgick från olika traditioner. Deras syn på Amerika sammanföll i många stycken, men vissa skillnader fanns även. Skillnaderna betingades främst av synen på människan och hennes plats i världen och på individen i förhållande till normer och auktoriteter.

Kulturkonservatism

En attityd skulle kunna kallas kulturkonservativ. Jag använder här begreppet i en särskild, inskränkt betydelse. Kulturkonservatismens företrädare ville bekämpa moderniteten och värna etablerade värden som gammal moral och religion samt konstnärliga och litterära traditioner. De kulturkonservativa hade sällan mycket till övers för det som förknippades med Amerika: det nya nöjeslivet, krämarmentaliteten och en kultur som anpassade sig till den stora massan. Kulturell konservatism kunde men måste inte vara förenad med en social och politisk konservatism. Redan kring sekelskiftet 1900 började de gamla värderingarnas försvarare gå till angrepp mot den nya tidens tendenser i form av materialism, storstadsliv och konstnärlig modernism. En stor del av den moderna litteraturen dömdes ut som "dekadenslitteratur" och bekämpades av bland annat Riksförbundet för sedlig kultur, bildat 1909 och upplöst 1930. Man angrep även massproducerad "smutslitteratur", den offentliga dansen, oanständiga publikationer och teaterpjäser samt preventivmedelspropagandan.[25]

Som ett exempel på kulturkonservatism kan man nämna Adrian Molin, som under denna period blev mindre positiv till modern industri och teknik än han varit förut. Med demokratins införande hotades både samhället och kulturen av upplösning och anarki, hävdade han. Teoretisk utbildning hade erbjudits alldeles för många, vilket lett till "överkultur". En annan exponent för en kulturkonservativ åskådning var författaren Johan Benzendal, som förklarade att en "demokratisk nivelleringsvåg" hotade den europeiska kulturen. Industrialisering och penningdyrkan förstörde den trygga svenska allmogen. En form av kulturkonservatism uppvisade också flera kyrkliga och frikyrkliga representanter, som under 1930-talet gick till angrepp mot "dansbaneeländet" och ungdomens förvildning. De efterlyste en kristen motoffensiv mot de upplösande krafterna i samhället. De inbördes skillnaderna kunde vara stora mellan dem som här räknas som kulturkonservativa.

---

[24] Sandström, s. 164f. Frykman, 1988, s. 18f och 23f. Mithander, s. 50f, 64, 66f och 73f. Qvist, 1991, s. 143f. Runeby, 1995, s. 237.
[25] Boëthius, Ulf, 1989, s. 9, 17, 31ff, 160f, 170ff och 326ff.

Somliga var kulturella elitister, medan andra knappast försvarade höga konstnärliga traditioner. Men de hade vissa gemensamma drag. Alla dessa inlägg underströk betydelsen av fasta auktoriteter och kritiserade radikala författare och modernt nöjesliv.[26]

Humanism

Man behövde förvisso inte ha en sådan kulturkonservativ grundinställning för att oroas av den moderna tidens tendenser. Jonas Hansson har studerat "humanismen" i Sverige från 1800-talets mitt fram till 1930-talet. *Humanismen* var en intellektuell tradition som bestod i en tro på människan och hennes möjligheter, framför allt på hennes fulländning genom uppfostran och bildning. Den enskilda människan hade förmågan att utveckla sig själv till en harmonisk helhet. Sådana idéer tog form i det nyhumanistiska bildningsidealet, som stod starkt i Sverige under 1800-talet: skolans främsta uppgift var en allsidig övning av lärjungarnas själsförmögenheter, vilket skulle ge dem en mångsidig och balanserad andlig utveckling. Nyhumanisterna lyfte fram latinet som det främsta medlet för en sådan bildning, men andra kunde lyfta fram andra ämnen, till exempel historia.[27] Ett nyhumanistiskt bildningsideal levde kvar i Sverige under 1900-talets första decennier. Under mellankrigstiden försvarades denna tradition av vad Jonas Hansson kallar en klass av "bildningsaristokrater", som dominerade kulturellt genom ledande positioner inom pressen, utbildningsväsendet och radion. De var akademiker, folkbildare, litteraturkritiker, skriftställare och liknande. Politiskt var de oftast men inte alltid liberaler. De förenades i sin anslutning till ett bildningsideal som betraktade kultur som strävan mot mänsklig fullkomning. De värderade personligheten, förstådd som ett autonomt, medvetet subjekt med förmåga till utveckling och med ansvarskänsla och självbehärskning som adelsmärke. Med personlighetsidealet följde en oro för massväldet. Amerika fick stå för allt som denna bildningselit avskydde i det moderna: materialism, historielöshet och storskalighet.[28] Den humanism som levde inom folkbildningsrörelsen och den politiska vänstern kallades *kulturidealism*.

Humanismen, både i form av tron på människan och hennes förnuft och i form av det traditionella europeiska bildningsidealet, råkade i allvarlig kris efter det första världskriget. Traditionen utmanades av modernistiska strömningar som ville utplåna kulturarvet för att kunna skapa en ny och

[26] Molin, Adrian, 1925, s. 7f, 28, 33, 53ff, 61f, 97, 114 och 118, och 1935, s. 28f och 155. Benzendal, s. 225 och 245-254. Sundström, s. 20 och 62f. Terning, s. 27-33, 73-76 och 134ff. Lindström et al., s. 8ff, 35, 37, 68, 70f, 111f och 118f. Hedegård, s. 7ff. Andrén et al., s. 6 och 24.
[27] Niléhn, s. 46f och 59.
[28] Hansson, Jonas, s. 67f, 112, 159ff, 184-188 och 201.

bättre kultur. Bildningsaristokraterna var en klass stadd på tillbakagång. Från 1920-talets slut spreds en syn på människans intellekt som statiskt, vilket ledde till kritik av idén om människans utvecklingsbarhet och bildningstanken. Under 1930- och 40-talen skedde en successiv övergång till ett nytt, mindre idealistiskt mänsklighetsbegrepp. Humanisterna kom att uppfatta den kulturella modernismen som en av sina huvudmotståndare. Allt fler gamla kulturradikaler eller kulturidealister framstod under dessa år som kulturkonservativa. Flera tunga företrädare gav under mellankrigstiden humanismen en konservativ uttolkning: man framhöll traditionens och det historiska arvets betydelse som grund för den mänskliga kulturens vidare utveckling. Ett exempel var litteraturhistorikern, författaren och kritikern Fredrik Böök, som under 1920-talet stod för en tillbakablickande kulturell klassicism. Intellektuell aristokratism blev vanlig framför allt i början av 1930-talet.[29] Humanismen kunde alltså bli ett slags kulturkonservatism. Ett exempel kan vara författaren och kritikern Sten Selander, som kallats kulturradikal men som hellre borde karakteriseras som kulturidealist. Selander kunde lika väl som Molin kritisera den nya teknikens följder och den moderna normlösheten. Han betonade det historiska medvetandets betydelse för den mänskliga kulturen.[30]

Inom arbetarrörelsen förenades ett ideal om medborgarbildning, kunskaper som skulle göra människor till dugliga och nyttiga medlemmar av ett demokratiskt samhälle, med personlighetsidealet. En god samhällsmedborgare måste samtidigt vara en människa med utvecklad personlighet, framhöll bland andra Rickard Sandler. Folkbildningens strävan var att skapa harmoniska och karaktärsfasta personligheter. Målet var en resonerande människa, en personligt utvecklad individ i enlighet med de humanistiska idealen. Man ville inte förstöra kulturarvet utan göra det tillgängligt också för folkets stora massa. Bildningssynen skilde sig alltså i mångt och mycket knappast från stora delar av borgerlighetens.[31] Ett gott exempel på en ledande bildningsidealist var Carl Cederblad, som emfatiskt framhöll den fria, skapande människan som ett ideal och folkbildningens uppgift att upphöja hela folket till denna nivå. Även ett sådant bildningsideal innehöll dock ett elitistiskt element: de som nått längre i sin personliga utveckling måste leda dem som ännu inte kommit lika långt. Under mellankrigstiden blev personlighetsbildningen som ideal allt hårdare trängd av en nyttobetonad medborgarbildning.[32]

[29] Nordin, Svante, 1994, s. 170. Hansson, Jonas, s. 18, 20, 28ff, 112-116, 160f, 169f och 182. Skoglund, 1991b, s. 250. Kylhammar, 1990, s. 78.
[30] Kylhammar, 1990, s. 49f. Selander, 1932, s. 24f och 104ff.
[31] Åkerstedt, s. 73 och 79. Ambjörnsson, 1988, s. 83, 90 och 253. Boëthius, Ulf, 1989, s. 265 och 271. Gustavsson, s. 97, 170f och 189f. Hansson, Jonas, s. 62f.
[32] Gustavsson, s. 33. Larsson, Jan, 1994, s. 97. Runeby, 1995, s. 232. Cederblad, 1932, s. 30ff, 53, 152, 154 och 204, och 1934, s. 61 och 64.

Man skulle alltså kunna tala om två olika slags traditionalism under mellankrigstiden, de som jag här kallat kulturkonservatism respektive humanism. Gemensamt hade de en misstro mot det moderna industrisamhället och massans egenskaper. Deras gemensamma ideal var kultur, vilket massan ansågs sakna, men deras kulturbegrepp var inte detsamma. Därför skilde de sig åt i fråga om vad som de ställde upp gentemot detta. Humanisterna representerade en individualistisk idealism med inslag av både upplysningstänkande och romantik och utvecklades i konservativ och elitistisk riktning när de ställdes mot yngre kulturella strömningar som stred mot deras ideal. Sten Selander skulle knappast som Adrian Molin tala om massans "överkultur". Humanisterna trodde på massans bildbarhet och avvisade i regel inte den politiska demokratin. Det vore inte heller helt rättvist att kalla humanismen antimodern, vilket är anledningen till att jag valt att reservera beckningen kulturkonservativa för en annan grupp. Man framhöll ofta utvecklingen, även om denna utveckling skulle knyta an till historien på ett annat sätt än modernismens. Idealet var ett bildningssamhälle, där människor skulle kunna utveckla sina personligheter. Men generellt synes man att vid denna tid i stor utsträckning ha hämtat sina ideal från äldre samhällen och i en etablerad kulturtradition snarare än att ha försökt driva på en förändringsprocess i samhället.[33] Framsteg skulle göras genom att man fullföljde denna tradition och inte genom traditionsfientlig modernism. De som här kallas kulturkonservativa betonade däremot mer i traditionell konservativ anda individens behov att underordna sig auktoriteter. Inslaget av kristen moralkonservatism var ofta påtagligt. Likaså var det svårare att hitta ideal för en modernisering här; kampen gällde att bevara bestämda värderingar och källor till auktoritet. Kulturkonservativa behövde inte nödvändigtvis vara antidemokratiskt sinnade, men tilltron till människors förmåga att själva utvecklas och inse sitt eget bästa var avgjort mindre.

Modernism

Modernism får här beteckna dem under mellankrigstiden som inte såg traditionens bevarande som någon viktig uppgift utan som i stället betonade värdet av att bereda väg för det nya. Det förefaller mig som om den starkaste intellektuella strömningen inom denna modernism kan kallas *kulturradikalism*. Humanismens kulturidealistiska strömning hade under lång tid flutit samman med kulturradikalismen, som i Sverige ofta förknippas med den radikala "åttitalismen" inom litteratur och politik men levde kvar och fick en renässans under 1930-talet. Kulturradikalismen är inte heller helt lätt att sätta fingret på men kan ses som en revolt i upplysningsidéernas anda mot etable-

[33] Cederblad, 1932, s. 201-214, och 1934, s. 61ff. Selander, 1932, s. 25, 43f och 104ff. Ahlberg, 1934, s. 53.

rade normer och föreställningar, som anses oförnuftiga och förtryckande. Den förknippas framför allt med sådant som kamp mot den konventionella religionen och moralen, krav på öppenhet och ärlighet, inte minst vad gäller sexualmoralen, utvecklingsoptimism och en antimetafysisk världsåskådning kännetecknad av materialism, rationalism och stark vetenskapstro. Politiskt har den förenats med allt från liberalism till marxism.[34] Under 1930-talet anammade kulturradikalerna framför allt en stark tilltro till samhällsvetenskaperna och samhällsplaneringen som ett medel för framåtskridande. Kulturradikalismen och den sociala ingenjörskonsten gick ofta hand i hand: den saklige och rationelle experten skulle rensa ut oförnuftiga och vidskepliga fördomar och traditioner som hämmade samhällets utveckling mot lycka och ändamålsenlighet. Företrädare för en sådan i vid mening kulturradikal social ingenjörsideologi var bland andra Alva och Gunnar Myrdal och de funktionalistiska arkitekterna bakom Stockholmsutställningen 1930. Den litterära och konstnärliga modernismen, framför allt funktionalismen och "den nya sakligheten", kan ses som delar av samma kulturella strömning.[35] Tidigare hade kulturradikalismens kamp mot gamla konventioner och normer ofta förenats med en idealistisk tro på människans förädling genom bildning och självinsikt. På 1930-talet påverkades den emellertid även av Axel Hägerströms värdenihilism, som framför allt användes för att avföra vad som betecknades som irrationella traditioner och vidskepligheter från den sakpolitiska diskussionen. Även människorna kunde och borde fostras efter samhällets behov och de krav som den moderna tiden ställde snarare än till att förverkliga ett idealistiskt personlighetsideal.[36]

En litterär strömning inom den svenska modernismen var primitivisterna eller "livsdyrkarna", en grupp författare som debuterade i slutet av 1920-talet (diktantologin "Fem unga" 1929). De förenade en betoning av det undertryckta driftlivets frigörelse med bejakelse av den nya maskintekniken. Denna maskinromantik upphörde med den ekonomiska depressionens genomslag i det svenska medvetandet 1932, säger Martin Kylhammar, men framstegstron var ett viktigt och bestående inslag. Livsdyrkarna förenade det kulturradikala kravet på öppenhet och ärlighet med freudianska driftsteorier: i ett framtida idealsamhälle skulle människorna vara fria att leva ut sina drifter.[37] Bland de unga primitivisterna var Artur Lundkvist en flitig intro-

[34] Skoglund, 1991b, s. 188ff och 204f, och 1993, s. 113f. Runeby, 1995, s. 195, 211, 220f, 225f och 233f.

[35] Skoglund, 1991b, s. 192ff, 199f och 205ff, och 1993, s. 123ff. Glambek, s. 71ff. Nolin, 1993b, s. 79 och 89ff. Forser, s. 138ff. Nilsson, Jan Olof, 1994, s. 164f. Källström, 1986, s. 124. Sigurdson, s. 135f och 143f.

[36] Källström, 1986, s. 117ff och 129f. Nilsson, Jan Olof, 1994, s. 224. Hansson, Jonas, s. 173f. Sigurdson, s. 147f, 195f, 198ff, 252f och 255f.

[37] Kylhammar, 1990, s. 33, och 1994, s. 89-103, 124 och 129. Skoglund, 1991b, s. 197. Nilsson, Jan Olof, 1994, s. 164.

duktör och recensent av amerikansk litteratur, kanske den viktigaste under 1930-talet.

Inom vänstern fanns de som utmanade vad de uppfattade som en kapitulation inför det borgerliga samhällets kultur. August Palm hade velat skilja arbetarklassens egen kultur från det klassiska kulturarvet. Inspirerad av den sovjetryska organisationen Proletkult förespråkade Ture Nerman under åren efter 1918 att arbetarna måste revoltera mot det "borgerliga" bildningsidealet och skapa en särskild proletär kultur. Deras bildningssträvanden borde helt inriktas på klasskampen och de kunskaper och insikter som mobiliseringen för denna fordrade. Författaren och kommunisten Arnold Ljungdal inskärpte likaledes 1927 att en proletär kultur måste utvecklas för att ersätta den dekadenta borgerliga kulturen.[38] Dessa uppfattningar kan inte sägas ha fått något större genomslag inom arbetarnas bildningsarbete men förekom alltså, särskilt bland kommunisterna.

Det medborgarbildningsideal som alltsedan 1800-talet stått mot idealet om humanistisk personlighetsutveckling passade väl in i modernismen. Kulturarvet stod i vägen för en nyttig uppfostran efter det nya samhällets fordringar. Medborgarbildningen hade tidigt knutits till en stark tro på naturvetenskap och teknik, något som präglade mycket av modernismen i allmänhet. Hos många av arbetarrörelsens folkbildare, som Oscar Olsson, fanns en spänning mellan personlighetsbildning och medborgarbildning, men medborgarbildningen fick större vikt efter det första världskriget och blev i sig själv dessutom mer praktiskt inriktad. Nyttoinriktningen blev tydligare inom folkbildningsarbetet. Bildningen skulle inte göra människor till något slags själsaristokrati utan ge dem demokratiskt tillgängliga, praktiskt användbara kunskaper.[39]

Ett bejakande av det rationella, industrialiserade nya samhället i kulturradikal anda förefaller att ha varit ett gemensamt drag hos mycket av den svenska kulturella och politiska modernismen sådan den formulerades av de intellektuella. Det är givetvis inte odiskutabelt att kalla allt detta "kulturradikalism", en beteckning som somliga vill reservera för ganska små, oberoende grupper av intellektuella.[40] Den attityd som termen kulturradikalism betecknar sätter dock fingret på utbredda tänkesätt bland dem som ansåg sig representera det nya och moderna. Om traditionalismens ideal var kultur, kan kulturradikalismens sägas vara natur: individen skulle befrias från tryckande konventioner och hindrande sedvänjor. Å andra sidan innehöll den sociala ingenjörskonsten en stor portion tro på möjligheten att forma indi-

[38] Åkerstedt, s. 80f och 87-94. Gustavsson, s. 171. Skoglund, 1991b, s. 237 och 247. Nerman, 1923, s. 7f och 19-24. Ljungdal, s. 15f, 18, 22f och 44.
[39] Gustavsson, s. 71, 96, 104, 164, 169, 172, 177-182 och 239f. Zander, s. 174f.
[40] Kylhammar, 1998b, s. 76. Forser, s. 152f.

viderna i önskad riktning. Jag kommer dock snarare att tala om modernism. Om det ges en vid definition av icke-traditionalism kan begreppet inkludera även sådana som är svåra att kalla kulturradikaler.

Dessa hållningar – kulturkonservatism, humanism, modernism – skilde sig kraftigt åt i sin syn på kulturen och det moderna. Frågan är nu hur de förhöll sig till den amerikanska kulturen och dess verkliga eller förmenta inflytande i Sverige under mellankrigstiden. USA associerades till det nya industrisamhället, och dess närvaro i form av framför allt film och musik var påtaglig. Sådana faktorer som synen på förhållandet mellan eliten och massan, traditionen och det nya, kapitalismen och kulturen, tekniken och kulturen, demokratin och kulturen, religionen och kulturen och mellan finkulturen och masskulturen kunde alla spela in när omdömen om Amerika skulle formuleras.

Amerikaniseringshotet och moderniseringskritiken

Under mellankrigstiden, och kanske alldeles särskilt under 1920-talet, talades det som antytts mycket i Sverige om "amerikanism" och "amerikanisering". Den var något som kunde förändra det svenska samhället och den svenska kulturen i en bestämd riktning. En ny mentalitet och en ny livsstil tycktes skölja in från väster likt en väldig flodvåg, som svepte med sig mycket av det som européerna och svenskarna lärt sig att betrakta som sitt fädernearv. Av somliga kunde detta måhända upplevas som en befrielse, under det att andra såg det som ett dödligt hot mot de skatter den europeiska och svenska skaparkraften genom århundraden samlat på hög. Inte minst syntes Amerika dominera de nya massteknologierna som bredde ut sig under mellankrigsåren och invaderade människors vardag.

Av de nya kommunikationsmedlen var filmen det som starkast kopplades samman med Amerika och som debatterades livligast. Den förenade vad som sågs som den amerikanska kulturens inriktning på massverkan, sensation och pekuniär vinst. Filmen framstod som den viktigaste kanalen för amerikanskt inflytande. Amerikansk film gjorde stora inbrytningar i Europa under det första världskriget, då den europeiska filmproduktionen till stora delar låg nere, och efter kriget var det egentligen bara den tyska filmindustrin som för en tid förmådde hålla Hollywood stången. Filmen var ett medium med låg status vid denna tid; den ansågs inte vara konst på samma sätt som måleri, litteratur eller teater. I filmen tyckte man sig kunna se två sidor av det amerikanska: den rationella industrialismen och nöjeskulturen. Filmen lämpade sig utmärkt för massproduktion och stordrift och visade tidigt prov på rationalisering och kommersialisering. Därför fick den namn om sig att vara ett vulgärt nöje som appellerade till de lägre sam-

hällsklassernas sämre instinkter. Amerikansk film utgjorde under 1920-talet 70 procent av de utländska filmerna i Sverige, vilka i sin tur utgjorde 97 procent av de filmer som visades. Enligt en amerikansk uppgift utgjorde amerikanska filmer vid 1920-talets slut 75 procent av de långfilmer som visades i Sverige. På 1920-talet blev Hollywood ett begrepp som kom att stå för en ny livsstil, en ny ungdomskultur och vad många såg som en ny omoral. Under 1930-talet fortsatte de amerikanska filmerna att dominera kvantitativt, men den svenska filmen bjöd dem nu allvarlig konkurrens – den hävdade sig väl under 1930-talet med närmare 50 procent av åskådarantalet - och oron för amerikansk film blev också mindre.[41]

Den amerikanska filmen ansågs påverka ungdomen och i all synnerhet den kvinnliga delen därav. En yttre påverkan manifesterade sig tydligt: filmen bidrog till att sprida nya stilar, som det kortklippta hårmodet bland kvinnor, som blev populärt vid 1920-talets mitt. 1940-talets swingpjattar modellerade också sin klädsel efter förebilder i amerikansk film. Det var inte första gången som amerikanska moden inspirerade svenska ungdomar: redan på 1910-talet hade ynglingar i Stockholm, de så kallade "söderamerikanerna", ekiperat sig i importerade amerikanska kostymer. Men påverkan föreföll mycket mera utbredd nu.[42]

Ett annat påtagligt amerikanskt inslag i det svenska kulturlivet var jazzen med tillhörande danser. Liksom i fråga om filmen var kopplingen till det moderna nöjeslivet stark. Jazz nämndes ofta när amerikaniseringens beståndsdelar och inflytande skulle framhållas. 1920-talet präglades av en stor ökning av förekomsten av olika slags populärmusik i samhället. Ordet "jazz" förekom för första gången i svensk press 1919, då i nöjesannonser. Under lång tid framåt förblev termen tämligen vag och oklar och inkluderade även olika typer av schlager, blues och ragtime. Jazz fick stå för vad som uppfattades som amerikansk dansmusik över huvud taget. Den knöts till nya modedanser som boston, one-step, two-step, foxtrot, black bottom och charleston. Men den användes också om bredare tendenser i samtidens liv: frisyrer, klädmode, en hel livsstil. Jazzen som musik i snäv mening fick sitt genombrott i Sverige först under 1930-talet. Jazzen var knuten till filmen i så måtto att amerikanska filmer förmedlade mycket av de nya tongångarna och präglade mycket av allmänhetens bild av den nya musiken; långt in på 1930-talet var det svårt att få tag på skivor från USA.[43]

USA och dess kulturella produkter var således närvarande i den svenska

---

[41] Furhammar, s. 18f, 93 och 96f. Saunders, s. 11. Björk, Ulf Jonas, s. 247 och 257. Qvist, 1995, s. 20. Björkin, s. 45 och 63.
[42] Björkin, s. 171. Sjögren, s. 315f. Berggren, Nils, s. 20f.
[43] Kjellberg, Erik, s. 13f, 31 och 43f.Westin, s. 5. Nylöf, s. 11, 13f och 17. Agrell, s. 5f. Sjögren, s. 287, 289, 293, 295f och 298.

vardagen i en annan utsträckning än tidigare. De trängde sig inte bara på i form av amerikabrev, återvändande emigranter, rykten om jord och arbete eller varnande skrifter om de olyckor som väntade på andra sidan Atlanten – dessa företeelser torde ha minskat i omfattning efter kriget – utan mer genom filmer som utspelade sig i amerikanska miljöer med amerikanska skådespelare och genom musik av amerikanskt ursprung. De förmedlade också en "amerikanisering" genom nya klädmoden, stilar och nöjen. Särskilt amerikanska filmer lärde europiska ungdomar många nya seder och bruk, har det hävdats. Historikern Erik Dahmén har också förmodat att den amerikanska filmen hade stor betydelse för den svenska efterfrågan och därmed indirekt för den svenska varuproduktionen under mellankrigsåren.[44]

I mångas ögon var den tekniska civilisationens USA en god eller åtminstone en nödvändig förebild för Gamla världen. Men tekniken och den praktiska och affärsmässiga attityden i Amerika framstod som främmande för den intellektuella och konstnärliga läggning som man gärna förknippade med Europa. Faran var att det praktiska och affärsmässiga skulle tillåtas att tränga ut den andliga fördjupning och den respekt för människans immateriella behov som byggts upp i Europa under många generationer. USA var ungt, energiskt och kraftfullt men oslipat och andligt okultiverat, Europa förfinat, kvalitetsmedvetet men gammalt och trött, menade man. Kanske skulle Amerika med åren komma att alltmer likna Europa, men dessförinnan hotade landet att omvandla Europa till sin egen avbild. Det fanns nämligen många i själva Europa som alltför gärna tog till sig den amerikanska ytligheten och mekaniseringen av livet, sade varnande röster. Tekniken kunde därmed hota gamla kulturella framsteg. Amerikas ungdom innebar i kulturellt hänseende inte friskhet utan omognad.

Med USA:s nya internationella ställning efter det första världskriget och det beundrade amerikanska ekonomiska välståndet under 1920-talet blev sådana varningar allt vanligare. Amerikaniseringen nämndes i ett stort antal sammanhang antingen som en pågående process eller som något omedelbart förestående. Sålunda förutskickade prins Wilhelm 1928 efter ett besök att Amerika skulle komma att sätta sin prägel på hela den civiliserade världen. Han var långt ifrån ensam i denna förmodan. I Amerika trodde sig Europa, också Sverige, se sin egen framtid. Författaren Sigfrid Siwertz anmärkte om ett besök i USA: "Det är som att slungas flera år framåt i tiden – en materialistisk tid."[45] Även andra skribenter hävdade, i regel oroligt, att den amerikanska civilisationen höll på att erövra världen. Dess framfart sopade bort mycket av den äldre europeiska kulturen.[46] Sten Selander skrev

[44] de Grazia, 1989, s. 60. Dahmén, s. 364.
[45] Wilhelm, s. 284. Siwertz, s. 12 (citat).
[46] Carl G. Laurin i SvD 20/12 1927. Ivan Pauli i SocD 20/12 1927. Elgström, 1930, s. 155. Strand, s. 9.

efter att ha läst den berömda amerikanska sociologiska studien *Middletown*: ”Få böcker torde kunna ge en främling en lika levande och mångsidig föreställning om själva kärnan i den amerikanism som många anse predestinerad att erövra världen och som, frånsett detta, redan nu är ett av de viktigaste inslagen i samtidens civilisation.”[47]

Det var inte alltid klart huruvida man trodde att ”amerikanismen” berodde på ett specifikt amerikanskt inflytande eller helt enkelt var en yttring av en mer allmän moderniserings- och förändringsprocess, inom vilken Amerika hunnit längst. Men i de flesta fall tycks man faktiskt ha funnit att processen utgick från USA och hade samband med spridningen av amerikanska metoder, värderingar och ideal till Gamla världen. Debatten var långtifrån unikt svensk. Det var man också medveten om i Sverige. Men hur hade Amerika fått detta inflytande över samtidens liv? Marxisten Ture Nerman besvarade frågan med att hänvisa till ekonomisk styrka: USA var världens ekonomiskt mäktigaste land, och den kulturella makten var en funktion av denna ställning. Författaren Per Hallström, själv gammal och mot det behandlade föremålet mindre vänligt sinnad amerikaskildrare, lade skulden på Tysklands nederlag i första världskriget och det tomrum som lämnats efter det tidigare tyska kulturella inflytandet. Detta tomrum hade amerikanismen fyllt.[48]

Det föreföll många som om svenskarna vore alldeles särskilt mottagliga för det amerikanska inflytandet. Sveriges invånare tillägnade sig snabbt allting som var amerikanskt, framhölls det. Journalisten Oscar Rydqvist berättade 1933 hur han på båten till Amerika iakttog en ung kvinna i första klass som i hela sin framtoning föreföll honom att vara det mest amerikanska som han någonsin sett. Men: ”Naturligtvis befinnes amerikanskan vid närmare undersökning vara en svensk borgarflicka från trakten av Sollefteå.”[49] För en av de argaste utgjutelserna stod regissören och redaktören Ragnar Hyltén-Cavallius i en artikel betitlad ”Men vid bifallet av svinet-”. Enligt Hyltén-Cavallius sade amerikaner att Sverige var det land i världen som de kände sig mest hemmastadda i näst efter sitt hemland. Detta visade hur amerikaniserat Sverige blivit, och amerikaniseringen hade inneburit hets och jäkt, en ”affekterad livstörst”, ett ”idiotiskt” sportintresse, en hänsynslös sensationspress, ”slit och släng”-mentalitet och traditionslöshet.

---

[47] Selander, 1930, s. 76.
[48] Nerman, 1929, s. 12, och 1935b, s. 159. P. J. Enström i NDA 15/1 1928.
[49] Hyltén-Cavallius, 1928, s. 15. Starfelt-Hallgren, s. 4. Ahlenius, s. 10. Rydqvist, s. 12 (citat).

> Endast på den vägen kommer vi fram till ett stort och behärskat småleende nästa gång vi få mottaga lovord för vårt vackra uppgivande av vår egenart, av våra traditioner, vår raskänsla, vår historia, vår individualitet, allt detta europeiska gamla skräp, som spärrar vägen fram till den stora och enkla amerikanismen.[50]

Amerikaniseringen var således ansvarig för mycket av det moderna livet – och framför allt för det moderna livets avigsidor. Likaledes identifierade författaren Johan Benzendal i sin roman *Amerikanska brev* det amerikanska med modernitetens negativa sidor. Från sin stamort i väster spred sig en ny tidsanda, präglad av penning- och nöjeslystnad, över världen och hotade det trygga Sverige med moralisk upplösning.[51]

Särskilt upplevdes amerikansk film som ett hot mot den svenska kulturens framtid. I den amerikanska filmen mötte svenskarna en främmande nations kynne och mentalitet, och detta var ett hot mot den svenska kulturen och folksjälen. "Här böljar vecka efter vecka en flod av filmer ut från de amerikanska jättebolagen – en väldig flod av film, som sakta men säkert bibringar den miljonhövdade *svenska* publiken *amerikanska* seder och tänkesätt, väcker amerikanska intressen och kommer den att tro på amerikanska ideal", löd ett inlägg i *Filmjournalen* 1924.[52] Den amerikanska filmen predikade massmänniskomentalitet och spred dålig smak, förklarade Carl Cederblad. Flera iakttagare anmärkte att modet alltmer dikterades från USA och att detta satte sina spår överallt i Sverige. Unga svenskar leddes av samma hand som amerikanska ungdomar: Hollywoodfilmen och dess stjärnor. Särskilt unga kvinnor, såväl i Amerika som i resten av världen, sökte i sin klädsel och sitt utseende kopiera sina idoler. Filmen hade redan standardiserat människor i Amerika och på så sätt aktivt medverkat till den likriktning som präglade massamhället.[53] Nu stod Sveriges unga på tur. Detta oroade såväl folkbildare som konservativa krafter.

Redan tidigt på 1920-talet kritiserade bekymrade folkbildare arbetarnas nöjesliv som något som drog deras håg från studier och andra förädlande aktiviteter. Kring 1930 hårdnade angreppen mot vad som kallades "dansbaneeländet". Bland annat deltog såväl stats- som frikyrkliga grupper i debatten. Motioner om statliga utredningar av eller ingripanden mot nöjeslivet lades fram flera gånger under 1930-talet för att slutligen resultera i tillsättandet av en statlig ungdomsvårdskommitté 1939. Här uttrycktes en folkbildarnas och samhällets etablerade auktoriteters oro inför en ny framväxande

[50] Hyltén-Cavallius, 1929b, s. 12. Växling mellan plural och singular verbform i original.
[51] Benzendal, s. 245.
[52] "-er", s. 286.
[53] Chapman, s. 12. Sörensen, s. 121. Rydqvist, s. 56. Lindorm, s. 9. Selander, 1930, s. 101. Cederblad, 1934, s. 56f.

ungdomskultur, som hämtade sina förebilder från film, och då särskilt amerikansk film, och annan populärkultur i stället för från dem själva. Kritik kom även från annat håll; kommunisten Nils Flyg fördömde den amerikanska filmen som dansbanekulturens orsak.[54]

Amerikaniseringen kunde till och med göra svenskarna sämre än amerikanerna. Journalisten Erik Swenne menade att världen om den amerikaniserades dessvärre troligen skulle börja med de sämre sidorna av det amerikanska. Per Hallström sade också att amerikanernas bästa egenskap, deras goda lynne, knappast skulle smitta av sig på svenskarna; i stället innebar amerikanisering för svenskarnas del bara förytligande.[55]

Oron yttrade sig ibland även i konkret handling. 1919 och 1920 framlades motioner i riksdagens andra kammare om en kommunalisering av biografväsendet för att garantera filmens kvalitet. Motionen 1920 nämnde särskilt de amerikanska filmerna som smakfördärvare.[56] Större uppmärksamhet fick en andrakammarmotion som lades fram 1926 av de båda socialdemokratiska riksdagsmännen Ivar Englund och Ernst Hage. Hage hade legat bakom 1920 års motion också. Englunds och Hages motion gällde en statlig utredning om de ekonomiska faktorer som styrde den svenska filmmarknaden. Den amerikanska filmen var deras särskilda måltavla, och här återfanns det mesta av den kritik som brukade riktas mot denna. Amerikansk film satte kommersiella intressen före konstnärliga och den representerade främmande kulturella inflytanden, som var skadliga för den svenska kulturen och det svenska folkpsyket. USA:s unga och traditionslösa kultur passade uppenbarligen särdeles väl ihop med filmmediet, skrev motionärerna. Motionen bifölls i riksdagen, men utredningen gav inga resultat.[57]

Antiamerikanismens krafter var emellertid inte uttömda med detta. Efter Saccos och Vanzettis avrättningar utropade syndikalister och kommunister i Göteborg en bojkott av amerikansk film i september 1927. Försök att utvidga den till Stockholm misslyckades dock, och även i Göteborg tycks den ha haft föga framgång. Den avblåstes efter en dryg månad.[58] I en insändare i *Social-Demokraten* förklarades att bojkotten inte borde rikta sig så mycket mot film inspelad i Amerika som mot filmers av insändaren icke närmare specificerade "amerikanska karaktär". Detta var ett slags motsva-

[54] Frykman, 1988, s. 10, 23f, 46, 52ff, 57f och 61ff. Qvist, 1995, s. 111. Söderberg, s. 164ff och 169ff. AK 1932: 47, s. 103. MAK 1935: 79, s. 4.
[55] Swenne, s. 163. P. J. Enström i NDA 28/1 1928.
[56] MAK 1919: 299 och MAK 1920: 297, s. 2.
[57] MAK 1926: 337, s. 1-4 och 9. AK 1926: 31, s. 56. FK 1926: 39, s. 143f.
[58] Björkin, s. 117. "Bojkottad" i Arbetare-Kuriren 17/9 1927. "Skall Amerikas blodsvälde avgöra bojkotten" i Arbetare-Kuriren 29/10 1927. "U. S. A.–film bojkottas icke i Stockholm" i SocD 6/10 1927. "Filmbojkotten i Göteborg upphävd" i Aftonbladet 29/10 1927.

righet till kritikernas karakteristik av god amerikansk film som "oamerikansk": dålig film var "amerikansk", även om den var gjord i Europa.[59]

Aktioner mot amerikansk film kom även från annat håll. Ungefär samtidigt som filmbojkotten i Göteborg inleddes, tog docenten Gustaf Alsterberg i Lund initiativet till en förening "för svensk kulturs försvar". Försvaret riktade sig framför allt mot amerikansk film och andra oönskade yttringar av amerikansk kultur. Bland annat ville han se statliga filmrecensioner för att få objektiva omdömen om filmerna. Alsterberg förefaller att ha fått stöd bland annat inom Clarté för dessa tankar. Det tycks dock inte ha blivit mycket av hans förening.[60]

Under 1930-talet förekom inte lika uppmärksammade initiativ. En kritik av den amerikanska filmen levde emellertid kvar, och särskilt inom kyrkliga och frikyrkliga kretsar var den starkt moraliskt färgad. 1934 inledde katolska organisationer i USA en kampanj mot "oanständig" film, vilket framtvang eftergifter från den amerikanska filmindustrins sida. Detta uppmärksammades även i svenska kristna grupper, som gick till attack mot amerikansk film och i synnerhet mot filmstjärnan Mae West. Den amerikanska kampanjen nämndes också i en riksdagsmotion om höjande av filmkulturen i Sverige 1935. I stort sett vann den svenska kampanjen dock inte stor uppslutning utanför de kristna grupperna.[61] En undersökning av amerikanska barns och ungdomars filmvanor publicerades 1934 under titeln *Our Movie-Made Children* och väckte uppseende även i Sverige. Den användes av flera debattörer som ville varna för filmens, särskilt den amerikanska filmens, skadliga effekter. Amerikanska filmer sades förhärliga brott och brottslingar och därigenom uppmuntra och förleda unga åskådare att själva ge sig in på brottets bana. Lyxmiljöerna fick dem att tro att alla hade rätt till sådana levnadsförhållanden, en ytterst förvriden uppfattning av livet och verkligheten. Inte minst de unga kvinnorna ansågs ta skada härav.[62]

Även jazzen invaderade Sverige utifrån och utgjorde ett hot mot den nationella svenska kulturen. Berömda är Musikerförbundets ordförande Hjalmar Meissners ord 1921: "Jazz är en hemsk infektionssjukdom, som med stora steg närmar sig våra friska kuster."[63] Gustaf Gille, redaktör för Musikerförbundets tidskrift *Musikern*, efterlyste också 1934 en "dansmusik som speciellt tilltalar vårt svenska kynne". Även från annat håll befarades att

---

[59] Folke Guldstrand i SocD 26/8 1927.

[60] "'Kulturcensur' med udden vänd mot Amerika" i DN 5/9 1927. "Smakreformation" i Lunds Dagblad 9/9 1927. "D:r Alsterberg slår ett slag för statlig film" i DN 14/9 1927.

[61] Furhammar, s. 127. Qvist, 1995, s. 109 och 125f. Gilbert, s. 93. "Mycket att klippa i höstens filmer säger censurchef" i Svenska Morgonbladet 17/8 1934. MAK 1935: 79, s. 5f.

[62] Qvist, 1998, s. 240 och 256. Sundström, s. 49. Terning, s. 68. Hedegård, s. 45ff och 60f. Märta Lindqvist i SvD 17/4 och 19/4 1934. Alving, s. 473. Herzman-Ericson, s. 2. "Hur rädda våra unga flickor från Hollywoodandan", s. 21f och 72.

[63] Meissner, s. 200.

den amerikanska musiken var ett hot mot det svenska kulturarvet. Jazzen hade ingen civilisation men däremot ett oförfärat gåpåarhumör, skrev man – en beskrivning som stämde väl överens med den vanliga karakteristiken av Amerika. Den svenska hembygdsrörelsen fördömde upprepade gånger jazzen som ett farligt främmande gift. Kungliga Musikaliska Akademin klagade 1929 över att "maskinteknikens land" Amerika genom filmen och dess musik sänkte även musiksmakens nivå i Sverige.[64]

Alla omdömen var dock inte lika negativa. Adrian Molin, den flitige amerikaiakttagaren, skiljde alltjämt mellan en "god" amerikanism, som bestod i teknik och industriell organisation men också i nykterhetsrörelse, ökad sedlighet och idrottsintresse, och en "ond" amerikanism, som främst avsåg religiös sekterism, ytlighet, "platt rationalitet" och kommersialism inom kulturlivet. Sten Selander trodde att Europa skulle kunna anamma de goda sidorna av den amerikanska ekonomiska effektiviteten utan att behöva avstå från sina egna andliga värden. Det fanns således en beundran för näringslivets och den materiella standardens utveckling i Amerika, för dess "civilisation" så att säga, jämsides med fruktan för andlig utarmning och banalisering.[65] Åter andra ansåg att skulden för amerikaniseringen inte låg så mycket hos amerikanerna själva som hos svenskarna. Om den svenska kulturen varit djupare förankrad hos det svenska folket, hade avarterna inte så lätt fått fotfäste här. Dessutom fanns det förutom dessa avarter en hel del av värde i det amerikanska, såsom inslag av idealism och handlingskraft. Den amerikanska framåtandan och strävsamheten förmedlades via filmen till en svensk publik som mådde väl av att tillgodogöra sig något av den, menade bland andra kommerserådet Axel Enström. Härigenom kunde en välbehövlig "modernisering" av det svenska folklynnet komma till stånd. I sådana yttranden var det föreställningen om det sävliga svenska och det ungdomliga, företagsamma amerikanska lynnet som levde kvar.[66]

Efter den stora depressionens utbrott 1929 synes oron ha minskat något eller i varje fall ha tagit sig mindre talrika uttryck. Det blev glesare mellan inläggen under 1930-talet. Kanske tyckte man i den ekonomiska krisens dagar att Amerikas makt och härlighet överskattats, och med den nya nationella stoltheten under 1930-talet framstod möjligen det amerikanska inte som ett lika stort hot. Glansen kring det amerikanska mattades. Men ogillandet levde kvar på många håll: amerikansk film fortsatte att inneha en stark ställning, och den nya moderniteten uppvisade många drag som överensstämde väl med vad man sett och kunde se på andra sidan Atlanten. Depressionen hade drabbat både Europa och Amerika; dit Amerika gick, följde Europa efter.

---

[64] Agrell, s. 2, 23 och 28f. Westin, s. 16. Andrén et al., s. 32.
[65] Molin, Adrian, 1925, s. 34, och 1935, s. 222f. Selander, 1930, s. 108f.
[66] Allan Vougt i Arbetet 24/8 1927. "Joh-", s. 7. Enström, Axel F., 1927, s. 121. Allberg, s. 12.

Det fanns här en amerikaniseringsberättelse, som beskrev hur ett amerikanskt inflytande påverkade och förvandlade den svenska kulturen. Denna utveckling identifierades med dekadens: ytlighet, materialism och tom nöjeslystnad trängde ut gamla seder och ideal. Amerikanismen hotade den svenska nationella identiteten genom att förleda ungdomen, landets framtid, till oreflekterad konsumism och glömska av den bildning och de värden som de fått i arv. De goda auktoriteterna förlorade kontrollen över folket, som i stället lät amerikanska filmbolag och kommersiella entrepenörer forma deras värderingar och intressen. Människor integrerades i kulturen på fel villkor, vilket ledde till förfall. Brottslighet och dagdrömmeri blev följderna när människor manipulerades och förlorade sina fasta normer. Den amerikanska påverkan aktualiserade frågor om vad som var svenskt och vad som var värdefullt i kulturarvet. Det nationella kulturarvet var det värde som måste försvaras mot ett yttre hot. Amerikanismen blev närmast en aktör i sig. Bildningens och traditionens företrädare blev dess motståndare. Svenskheten kunde fyllas med olika innehåll, men klart var att svenska män och kvinnor borde nöja sig med ett enkelt och strävsamt liv med intellektuell och andlig förkovran som mål och inte längta efter lyx eller överflöd. Det amerikanska stod för lättsinne och ett liv inriktat på materiell vinning och tomma nöjen.

Amerikanismens makt hade möjliggjorts av den moderna tekniken, som således även hade skadliga verkningar. I allmänhet angrep man dock inte den tekniska civilisationen i sig utan vissa oönskade effekter av den. Berättelsen hade närmast satirens form: tekniken skapade bättre materiella förhållanden men fick människor att förlora kontakten med de djupare livsvärdena. Men förfallet var inte oundvikligt, ansåg de flesta; med ett beslutsamt vaktslående om de traditionella och nationella värdena skulle dessa kunna räddas. Kritiken av den amerikanska kulturen var en form av moderniseringskritik. Amerikanismen identifierades med en bestämd form av andlig modernisering, och dess kritiker frågade sig om den moderna materiella utvecklingen var möjlig utan materialism och standardisering. Om den var det, gällde det att komma fram till hur. Om inte, var frågan huruvida denna modernisering var värd sitt pris. Amerikanismen kunde kritiseras både av dem som var motståndare till modernisering över huvud taget och av dem som önskade en annan form av modernisering. Amerikaniseringsfaran kunde även användas ideologiskt för att mobilisera den goda kulturens försvarare mot en identifierad fiende, en Andre som representerade det dåliga och skadliga. Den mobiliserade även en kulturnationalism, som kunde ta fasta på olika sidor av den svenska kulturen.

Massorna och deras samhälle

Amerikaniseringsberättelsen skildrade vissa tendenser i det moderna livet. Dessa tendenser ansågs leda fram till ett samhälle av amerikanskt snitt. USA ansågs vara det typiska och mest utpräglade massamhället. Ett massamhälle har definierats som ett samhälle där individerna inte har några lokala gemenskaper eller organiserade grupper att ingå i och identifiera sig med utan saknar relationer till andra på nivån mellan rent personliga relationer och relationer som inkluderar hela nationen. I ett sådant samhälle finns inga institutioner som kan knyta människor till sig och hindra dem från att svepas med av allehanda tillfälliga nycker och strömningar. Sådana teorier om massamhället kom i svang efter det andra världskriget, men fruktan för massan är betydligt äldre än så. Förhållandet mellan massan och eliten kom att bli en central fråga i de västerländska samhällena kring sekelskiftet 1900. Psykologer och sociologer intresserade sig för de nya massorna, som uppstått genom industrialiseringen, demokratiseringen och urbaniseringen, och som det gällde att förstå och i förlängningen kunna kontrollera. Gustave Le Bon och Sigmund Freud skapade föreställningen om massan som ett slags organism, styrd av omedvetna impulser och fri från moraliska och förnuftsmässiga hämningar.[67] Mycket av de tankar som låg i luften beträffande de nya massorna och deras framträdande fångades i den spanske filosofen José Ortega y Gassets bok *La rebelión de las masas* (1930; på svenska 1934 som *Massornas uppror*). Ortegas grundläggande antagande är att samtidens människa till följd av den snabba tekniska och materiella utvecklingen försetts med resurser som hon inte är andligen vuxen att hantera. "Massorna" är alla de människor som saknar speciella kvalifikationer av något slag – de återfinns inom alla samhällsklasser. Massmänniskan, som Ortega kallar henne, ställer inga krav på sig själv och strävar inte efter personlig utveckling utan nöjer sig med att vara som alla andra och bejaka sina nycker och böjelser utan att söka leva upp till någon högre norm. Hon bryr sig inte om att vidga sina intellektuella vyer och lyssnar inte på någon annan. Tidigare har hon respekterat eliten – de människor som har speciella kvalifikationer och begåvning – men nu vill hon styra och ställa själv på alla områden. Minoriteterna tvingas att följa massans önskningar och smak. Amerika kallas i Ortegas bok "massornas paradis"; det har inte orsakat massornas framväxt, men det har haft sådana massor längre än Europa och visar därför Europa dess framtid.[68]

---

[67] Brantlinger, s. 31f, 155, 160 och 166ff. Källström, 1998, s. 24-36.
[68] Ortega y Gasset, s. 11-16, 22f, 46f, 58f, 64, 92 och 111.

Som synes var talet om massorna och massamhället i hög grad ett uttryck för modernitetskritik. Moderniseringen hade ökat den stora folkmajoritetens makt och inflytande samtidigt som den gjort denna majoritet mindre lämpad att inneha en sådan ställning än den varit tidigare. Vad som tidigare sagts om synen på masskulturen är symptomatiskt: folket var okultiverat och kunde lätt manipuleras av fel krafter. Tankegångar kring massamhället förekom även i Sverige. Debatten strukturerades kring tre teman. Det första var socialpsykologiskt och gällde hur den hotfulla massan skulle kunna kontrolleras med beteendevetenskapernas hjälp. Det andra avsåg den politiska demokratin. 1918–20 infördes allmän och lika rösträtt i landet, men demokratins genombrott kom varken att föregås eller följas av någon allmän enighet om denna styrelseforms lämplighet. Både den politiska högern och den politiska vänstern kom att acceptera demokratin, men misstänksamheten fanns kvar på flera håll. Inte minst bland intellektuella och akademiker fanns ett betydande misstroende mot demokratin och dess följder. Crister Skoglund har studerat hur konservativa studenter under mellankrigsåren förkastade demokratin och jämlikhetstanken. Demokrati, menade de, innebar den råa massans herravälde. Men denna fientlighet mot massan var inte begränsad till dessa grupper. Föreställningen om behovet av en elit som kunde leda och fostra folket fanns också i kulturradikala kretsar – folket måste bibringas respekt för "dygd och vetande". Liberaler som Sten Selander utvecklades under mellankrigstiden mot en intellektuell elitism. Här berördes också ett tredje viktigt tema, som skulle kunna tänkas särskilt engagera bildningsaristokraterna: en civilisationskritik som framhöll faran för den självständiga individens undergång i massmentaliteten.[69]

Till massamhällets styrka som hotbild bidrog säkerligen att det kunde brukas av skilda ideologiska riktningar. För de konservativa var det följden av att den dugliga minoriteten berövades sin ledande ställning i samhället. För liberaler kunde det stå för antitesen till den frihet som byggde på den självständiga och kompetenta individens rätt att själv bestämma över sina egna angelägenheter. Socialister ställde de vilsna och omedvetna massorna i motsats till den medvetna arbetarklassen, som var ett historiskt subjekt enat av kunskapen om sina intressen och visionen om ett bättre samhälle. Alla hämtade de också underlag för sina resonemang i ett Amerika som tycktes vara befolkat av osjälvständiga konformister.

[69] Larsson, Jan, 1994, s. 150f. Skoglund, 1991a, s. 295f och 304ff. Runeby, 1995, s. 184f och 191f. Kylhammar, 1990, s. 78.

Det amerikanska massamhället

USA hade länge sagts vara ett samhälle utan Europas traditionella ståndsskillnader och hierarkier. Alla människor var lika goda, och ingen svassade för någon annan. Nu samlades dessa jämlika människor alltmer i stora industrier och städer. De blev alla kuggar i den industriella stormaktens väldiga maskineri, utbytbara liksom masstillverkningens standardiserade komponenter. Samtidigt var det dessa anonyma människomassor som bestämde i det amerikanska samhället, som var utrustade med den politiska makten och därtill kunde sätta normerna för den allmänna smaken. Detta måste få långtgående följder för moralbegreppen liksom för de sköna konsternas villkor.

Ortega y Gasset inspirerade flera svenska intellektuella, och de anammade hans synpunkt i att se USA som massornas förlovade land. Alf Ahlberg, som översatte hans bok till svenska, skrev själv om massornas hot mot tankefriheten i *Tankelivets frigörelse* (1934). Konformismen hade i Amerika redan omintetgjort all frihet i diskussion, debatt och tänkande. "Den amerikanske medborgaren talar, har det sagts, nästan alltid som om han hade en publik framför sig. Det finns vedertagna meningar om allt, och ve den medborgare, som uttalar åsikter, som avvika från dem; han drabbas av den allmänna opinionens dom."[70] Samma process hotade nu att äga rum i resten av den civiliserade världen. Folkbildaren Carl Cederblad beskärmade sig också i Ortegas anda över massmänniskans framväxt. USA visade upp en skrämmande framtidsbild, där massorna fick utlopp för sitt hat mot de originella personligheterna och begåvningarna. En tom, jämnstruken och enahanda livsform påtvangs samhället. Dessa idéer och föreställningar var dock utbredda redan före Ortega y Gasset och kan återfinnas hos många svenska amerikakommentatorer under hela den här undersökta perioden, även om de sällan använder sig av manifesta resonemang om massan eller dess samhälle. Johan Benzendal förklarade 1925 att ingen i USA tilläts att skilja sig från mängden. Man såg upp till bönder och arbetare och såg ner på intellektuella. Genomsnittsamerikanen intresserade sig inte för kultur utan endast för pengar, sensationer och grannarnas åsikter. Mängden ville inte ha kritik. Den kulturella nivån blev därefter: människor sökte döva sin andliga tomhet med en hetsig jakt på nöjen och förströelser.[71]

---

[70] Ahlberg, 1934, s. 123f (citat s. 123).

[71] Cederblad, 1932, s. 138-143 och 185, och 1934, s. 55ff. Benzendal, s. 13, 41f, 84 och 234f.

Massan i Amerika är ointresserad av abstrakta idéer, okunnig och självbelåten, skrev Anna Lenah Elgström. Vivi Laurent hänvisar i sin reseskildring till ett samtal med en universitetsstudent som berättar vilken misstänksamhet och vilket förakt som finns i USA mot filosofin som ämne, emedan det kan utmana vedertagna åskådningar, inte minst religiösa sådana. Ärkebiskop Nathan Söderblom skrev också efter sitt USA-besök att det där fanns en andlig likriktning som var skadlig för fantasin och friheten.[72]

Ett återkommande klagomål gällde just gemene mans i Amerika ointresse för bildning och konst. Halva befolkningen levde som njutningslystna vildar, hävdade skådespelerskan Siri Hård af Segerstad. Åtskilliga andra bestyrkte detta mer eller mindre: inget självständigt eller kritiskt tänkande förekom, utan den moderne amerikanen existerade helt enkelt bara. Abstrakt och logiskt tänkande var främmande för hans och hennes natur.[73] Detta tillstånd upprätthölls genom massans sanktionsmöjligheter: den som bröt mot föreställningarna om vad som passade sig för en äkta amerikan straffades med utfrysning och andra trakasserier. Den amerikanska individualismen existerade endast i så måtto att var och en måste klara sig själv ekonomiskt och skapa sin egen lycka. Men någon tolerans för personliga särdrag eller annorlunda livsstil fanns inte. Denna mentalitet beredde också vägen för förföljelser av oliktänkande: radikaler och darwinister förföljdes, även vid universiteten, som eljest borde vara fritänkarnas bastion i samhället. Den amerikanska friheten var en chimär: den oliktänkande och avvikande kunde ingenstans finna skydd mot de etablerade normernas väktare.[74]

De obildade eller halvbildade människor som skildrades av författare som Sinclair Lewis och Theodore Dreiser ansågs vara representativa för större delen av den amerikanska nationen. Dessa författare hade själva fått kämpa för det andliga och intellektuella oberoende som de nu demonstrerade i sin kritik av sin egen kultur.[75] Amerikanism var detsamma som självbelåtenhet, tom nöjeslystnad och ointresse för bildningsverksamheten, förklarade författaren Ragnar Jändel i SSU:s tidskrift *Frihet*. Det bristande bildningsintresset avslöjade sig i amerikanernas läsvanor som de beskrevs av besökare: de läste sällan böcker utan mest standardiserade "short stories" – som underförstått inte ansågs fordra lika mycket av läsaren som långa romaner – illustrerade magasin och dagstidningar. Dessutom läste de inte koncentrerat utan i farten, medan de ständigt stressade fram genom det dagliga

[72] Elgström/Collijn, s. 378f och 449. Laurent, 1924, s. 143. Söderblom, Nathan, s. 220.
[73] Hård af Segerstad, s. 108. Berg, Ruben G:son, 1925, s. 18. Löwegren, 1931, s. 203f. Lundkvist, 1940, s. 5 och 8.
[74] Hellström, 1920, s. 320ff och 518f. Berg, Ruben G:son, 1925, s. 19. Koch, s. 12. Selander, 1930, s. 77 och 93-96. Thulstrup, 1931, s. 56-60.
[75] Fredrik Böök i SvD 5/12 1924. Per Hallström i SvD 19/12 1925. Lundkvist, 1930, s. 7.

livet. Sådan stress ledde till nervretningar, en åkomma som kallades "americanitis", påstods det. I stället för fördjupad och reflekterad läsning såg folk på intellektuellt förslöande film eller lyssnade på radio. Massan av det amerikanska folket hade dagstidningen som sin enda uppbyggelse och hämtade alla sina kunskaper och tankar därifrån. Nyheter och åsikter serverades tillrättalagda och konsumerades utan urskillning. De ständiga förströelserna vande människor av med att tänka.

> Folk i allmänhet hinner inte längre läsa igenom en ledare eller en allvarlig kulturell uppsats. Man skummar igenom det och söker något avledande, något som man kan roa sig med och som inte lurar en till besvärande tankeverksamhet. Helst det nervkittlande, sensationella. Skandaler, gangsterdåd, filmstjärnornas liv, skönhetsråd av olika slag, skilsmässohistorier och skönhetstävlingar – och framför allt de kolorerade teckningssidorna, Micke Mouse, Popeye och allt vad dessa fåniga monster heter.[76]

Den bristfälliga bildningen och det jäktiga, monotona livet i den stora republiken var viktiga orsaker till massmentaliteten. I avsaknad av själsdanande erfarenheter föll människor till föga för mängdens diktat och följde med strömmen varthelst den förde dem. Massexistensen, livet i städerna bland tusentals andra små kuggar i det stora, opersonliga samhället, tvang dem att bli försiktiga för att inte skapa onödiga konflikter. Den neutralitet som blev resultatet ledde till en likformighet som i sin tur hotade att övergå i ett lika likformigt tankeliv.[77]

Alla människor tänkte, kände, betedde och klädde sig likadant. Standardiseringen av alla varor tycktes färga av sig på människorna själva. Man ville skapa en standardtyp bland människorna liksom man gjort det bland möblerna, skrev författaren Gustaf Hellström. Likaså menade Anna Lenah Elgström att amerikansk uppfostran gick ut på att skapa människor som var "nyttiga massartiklar".[78] Den arketypiske amerikanen ansågs vara Sinclair Lewis Mr Babbitt: en slav under konventionerna som inte kunde uttrycka känslor eller reflektera över sin tillvaro, oförmögen att stå emot omgivningens tryck och mentalt stannad i växten. Han var den typiska massmänniskan. Allt han ägde och allting i hans liv var standardiserat, ingenting originellt. Till och med hans hem var standardiserat och opersonligt. Småstaden där han bodde var standardiserad och opersonlig – den europeiska hade mer

[76] Hellström, 1920, s. 48. Jändel, s. 5. "Obadja" i DN 17/1 1926. Wilhelm, s. 28. Rangman, s. 165ff. Hall, James Norman, s. 3. Viksten, s. 121-124 (citat s. 121).
[77] Elgström/Collijn, s. 57-60. C.-A. Bolander i DN 5/12 1927. Olle Holmberg i DN 22-23/9 1928. Strand, s. 8f.
[78] Hellström, 1920, s. 182. Elgström, 1930, s. 156.

karaktär och individualitet. Själva maten han åt var standardiserad. Hollywoodskildraren Wilhelm Sörensen skrev om sin vistelse i landet att det enformiga livet verkade avtrubbande och gjorde att han kände sig alltmer "standardiserad eller amerikaniserad".[79] En annan amerikaskildrare skrev:

> Genomsnittsamerikanen består av följande delar: bil, skrivmaskin, reservoirpenna, telefon, radio, rakapparat, tuggummi och guldplomber. Det enda vari hans personlighet ger sig ett självständigt uttryck är färgen på hans kravatt, hans röst vid president- och kongressval och hans förkärlek för den eller den cocktailen.[80]

Hur hade det då kunnat bli så här? Demokratin, i betydelsen folkets makt på samhällslivets alla områden, var en anledning. Några, som Adrian Molin, var fientliga mot demokratin över huvud taget. Massan var oförmögen att styra över sig själv eller andra. Oftast dryftades dock "demokratin" i en vidare, mer kulturell bemärkelse. Det ansågs farligt att låta folkets oputsade smak och önskemål bestämma, inte minst mot bakgrund av bildningsidealet. Alla hade inte utvecklat rika och självständiga personligheter, och en självbelåten massa skulle kanske inte låta sig uppfostras av eliten till större insikt och mognad. Demokratin kunde bli ett hot mot dem som bättre motsvarade personlighetsidealet. Här kunde de finna stöd i en klassisk amerikaskildring som inte nämndes av svenskarna men som säkerligen var välkänd för dem: fransmannen Alexis de Tocquevilles *Om demokratin i Amerika*, publicerad redan på 1830-talet. Tocqueville hävdade att inget land hade mindre av andlig självständighet och diskussionsfrihet än det demokratiska Amerika. Jämlikheten, som Tocqueville betraktade som demokratins kärna, medförde att ingen kunde värja sig mot mängden. Eliterna kunde inte känna sig säkra och våga stå emot folkets krav, och följden blev en utbredd konformism.[81]

Demokratin och jämlikheten tycktes ta sig en mängd överdrivna och otrevliga uttryck. "Demokrati" innebar alltför ofta undertryckande av allt individuellt, sade litteraturkritikern Ruben G:son Berg, som också beklagade frånvaron av en stark aristokrati i Amerika. USA:s omskrutna jämlikhet visade sig mest i form av oartighet och taktlöshet, tyckte några besökare. Yngre var ohövliga mot äldre och underordnade mot överordnade.[82]

---

[79] Berg, Ruben G:son, 1925, s. 73. Johansson, Olof, s. 261f. Sten Selander i StD 2/11 1927. Fredrik Böök i SvD 22/4 1928. Selander, 1930, s. 85. Cederblad, 1932, s. 179. Sörensen, s. 165.
[80] Wirén, Gösta, s. 30.
[81] Tocqueville, del I, s. 354f, och del II, s. 29.
[82] Berg, Ruben G:son, 1925, s. 20 och 33. Hedberg, Lydia, s. 39f, 50 och 69. Bergman, Stina, 1924a, s. 27.

De massor som syntes hota det västerländska kultursamhället var ofta de som man ansåg råa och okunniga arbetarna, även om Ortega y Gasset framhållit att massmänniskan inte var klassbunden. Den amerikanska massmänniskan ansågs också ibland tillhöra arbetarklassen. Oftast förlänades hon emellertid en utslätad medelklasskaraktär.[83] Detta kan ha berott på att Sinclair Lewis, 1920-talets stora litterära auktoritet på vulgär amerikanism i de svenska kritikernas ögon, gärna skildrade medelklassmänniskor och deras miljöer. Genomsnittsamerikanen tänktes också ofta som en affärsman eller småborgare. Man kan också tolka kritiken av den amerikanska medelklassen som ett sätt för den bildade svenska klassen att framhålla sin egen betydelse: det var snarast den högre medelklassen som skulle fungera som kulturens upprätthållare. Där hade det amerikanska borgerskapet svikit sin uppgift genom sin upptagenhet med affärer och materiella ting och sin inskränkta hållning till livet. Amerika saknade ett bildningsborgerskap. I och med att en bildad klass i europeisk mening saknades, förtvinade också det högre kulturlivet.

Massorna visste inte vad god konst och litteratur ville säga. En oupplyst demokrati urartade lätt till massförtryck; en aristokrati var i så fall bättre, ty den upprätthöll i regel en högre kulturell nivå, hävdade en skribent i socialdemokratiska *Ny Tid*. Majoritetstyranniet var en fara att ta på allvar i amerikanismen. I USA kunde man studera det barbari som blir följden när eliterna förlorade sin ställning, ansåg litteraturkritikern Kjell Strömberg. Både han och G:son Berg varnade dem som sökte att införa samma "standardcivilisation" i Sverige. Vad man kunde hoppas på var att Sveriges och Europas aristokratiska civilisationer skulle kunna hålla stånd ännu en tid. Det som behövdes för att en demokrati skulle vara av godo var kulturidealism, skrev Carl Cederblad: alla individer skulle beredas möjlighet att utveckla sin personlighet, men de bästa skulle styra – man skulle ha en "elitens demokrati". En verklig demokrati fordrade humanistiska dygder som ansvar och självdisciplin.[84] Demokratikritiken var här en form av civilisationskritik: i det moderna amerikanska samhället prioriterades materiellt välstånd och omedelbar behovstillfredsställelse före människans utveckling till en dygdig varelse. Bildningen, inklusive folkbildningen, fick inte åsidosättas; den andliga utvecklingen måste följa den materiella.

Massmänniskornas brist på fasthet, självständighet och ansvarskänsla föranledde dem att ryckas med av allehanda modenycker och tillfälliga strömningar. Några iakttagare talade om "masspsykoser" eller "massneuro-

[83] Hälge Emilson i SDS 18/8 1929. Fredrik Böök i SvD 26/11 1923 och 11/10 1927. Else Kleen i StD 23/10 1925. Sten Selander i StD 15/8 1927.

[84] Berg, Ruben G:son, 1925, s. 73 och 141. Melker Johnsson i Ny Tid 5/4 1928. Torsten Fogelqvist i DN 1/11 1930. Strömberg, s. 154 och 161. Cederblad, 1934, s. 61-64. Stolpe, Sven, 1939, s. 27.

ser". Här kom det socialpsykologiska temat in i masskritiken. Den stora mängden tänkte i slagord och lät sig dras med av varje infall som fick tillräckligt stort genomslag. Människornas upplevda tvång att vara och göra som alla andra fick dem att oreflekterat ansluta sig till snart sagt varje tillfällig fluga och trend som drog över landet, ett tecken på ett slags barnslig osäkerhet och flockmentalitet.[85]

Massornas lättleddhet och avsaknad av hämningar var ett ständigt hot mot individens trygghet även rent fysiskt. När de inte nöjde sig med att stödja andras förföljelser av oliktänkande, kunde de ta saker och ting i egna händer och handgripligen göra sig av med illa sedda samhällsmedlemmar. Lynchjustisen var en företeelse som förknippades med Amerika. Reseskildraren Gustaf Ericsson hävdar i en av sina böcker att han var nära att bringas om livet av en uppretad folkmassa, som tog honom för en radikal uppviglare. Folk såg detta som en välkommen omväxling till sina andra enkla förströelser. Ericssons historia behöver inte vara sann, utan det väsentliga är att han kunde berätta den med anspråk på att bli trodd. Lynchningar ansågs vara mycket vanligare i Amerika än på andra håll.[86]

I den amerikanska miljön uppmuntrades sålunda människor enligt denna bild inte att odla humanistiska dygder som ansvarskänsla och självdisciplin. Deltagarna i en skränande mobb eller de osäkra grå skuggorna på storstadens gator befann sig långt från humanismens balanserade, medvetne individ. Den "bildade mannen" hade snart försvunnit helt i USA. Det amerikanska nyttotänkandet och den hårda konkurrensen mellan människorna hade lett till en stark specialisering av utbildning och arbete. Specialiseringen medförde i sin tur ensidighet och okunnighet i ämnen som låg utanför det egna begränsade området. Utan allmänbildning blev amerikanen en tämligen barnslig person. Han visste så litet att han sällan vågade att hävda en egen åsikt som skiljde sig från den allmänt vedertagna. I stället anpassade han sina föreställningar och sitt uppträdande till det som var gängse i hans omgivning.[87]

En annan företeelse, som kunde framställas både som ett symptom på och en orsak till masstänkandet, var idrotts- och sportintresset. Idrotten konkurrerade med folkbildningen om ungdomen. Det hävdades att amerikanska collegestudenter lade ner mer tid och energi på sport än på studier och därtill uppmuntrades att göra detta. Den blivande eliten visade inte upp några mer vidlyftiga intellektuella intressen.[88]

---

[85] Berg, Ruben G:son, 1925, s. 31f. Lundberg, Holger, 1925, s. 7. Elgström/Collijn, s. 68ff och 108. Selander, 1928, s. 52.

[86] Ericsson, 1925, s. 89-106. Eje, s. 199 och 202ff.

[87] Berg, Ruben G:son, 1925, s. 17f. "Don Quixote", s. 27f. Petander, 1929, s. 209f. Sandgren, 1930, s. 10.

[88] Berg, Ruben G:son, 1925, s. 20. Grevenius (Block), 1928a, s. 23. "Herr Snakendal", s. 17. Stolpe, 1931a, s. 13f. Lo-Johansson, s. 68ff, 101-104, 112, 117 och 139-142.

Kritiken av det amerikanska massamhället var som vi sett ovan först och främst en kulturkritik. Bildningsaristokraterna satte till stor del sin prägel på amerikaniseringsdebatten. Det humanistiska idealets mångsidige individ var en garant för levande och skapande kultur och ytterst för människors medborgerliga kompetens. Det moderna samhällets specialisering och ensidiga nyttofixering kunde få fatala konsekvenser om de inte motverkades av allmänbildande krafter. De utvecklade individerna måste också ges utrymme att göra sig gällande. Rätt sorts demokrati förutsatte fostran och bildning av människorna.

Även de som inte trodde på individens potential för fullkomning kunde ogilla massväldet – ja, för dem fanns det ännu större anledning. Humanisterna ifrågasatte sällan den politiska demokratin; det viktiga var att målet att bilda och förädla människorna inte övergavs. Enligt andra skulle detta emellertid inte lösa problemet, ty de flesta människor var helt enkelt inte av det material som krävdes för att skapa en fullödig individ. En obildbar hop var föga skickad att regera ett land och allra minst jordens mäktigaste stat. Adrian Molin förklarade att demokratin i Amerika helt enkelt inte fungerade; den var blott skenbar. I praktiken dirigerade kapitalintressena politiken genom partimaskinerna, pressen och en stor propagandaapparat. Och detta var trots allt ett mindre ont än att massan själv styrde landet, ty den skulle i så fall komma att krossa samhällsordningen och skapa kaos. För Sveriges del önskade Molin en mer aristokratisk styrelseform än den amerikanska. Det var inte individen utan staten, nationen, kulturen som sådan som stod i centrum för ett mer konservativt tänkande. En av de stora farorna med amerikanismen var att individen upphöjdes till ett självändamål, skrev Benzendal. I stället borde människor koncentrera sig på sina plikter mot sitt kulturarv och dess bevarande.[89]

Föreställningar om gemeinschaft och gesellschaft träder här fram tydligt. Det amerikanska samhället avtäcks som ett ödsligt gesellschaft: människor lever isolerade från varandra och utnyttjar varandra endast för ekonomisk vinning. Någon djupare gemenskap finns inte. Penningen och den yttre framgången betyder allt.[90] På samma gång har det amerikanska massamhället i sin konformism ett negativt drag som man kanske skulle förvänta att finna i en gemeinschaft snarare än i en gesellschaft; individerna blir insnörda i fördomar och regler därför att de var och en för sig är för svaga för att stå emot trycket att följa massan. Gemenskapens upplösning har inte lett till individuell frihet utan till en normlöshet som inte ger individen något att ta spjärn mot. Detta stämmer väl med Tocquevilles tankar. Den sociala

[89] Molin, Adrian, 1925, s. 13ff, 32-35 och 38. Benzendal, s. 247f.
[90] Anna Lenah Elgström i SocD 4/12 1927. Anders Österling i SvD 4/10 1928. "K. F-m" i Arbetaren 14/11 1928.

kontrollen är hård i Sinclair Lewis' småstäder. Men den motsvaras inte av någon solidaritet mellan samhällsmedborgarna. Resultatet av massans herravälde är en allmän och grundlig standardisering. Få av dem som förekommer i denna studie talar om att stå industrialiseringen eller urbaniseringen emot, men man kan märka en rädsla för ett själlöst, opersonligt framtidssamhälle behärskat av en kylig ekonomisk logik Det annalkande urbana industrisamhället väckte uppenbarligen oro.

Intresset för Amerika var inte så mycket en fascination inför ett exotiskt, djupt främmande samhälle utan betingades av en uppenbar förmodan att samma tendenser som dominerade där redan kunde skönjas även i Sverige. G:son Berg skrev om Babbitt:

> Vi svenskar böra minnas denna typ från Förenta staterna och dess historia, ty vi ha honom redan mitt ibland oss, predikande standardiseringens utomordentliga förtjänster, ekonomiska fördelar och andliga soliditet. Han mässar sin mekaniska materiella dogmatik med tusen munnar, och han övertygar ständigt flera om att han är demokratins personifikation, han har efterträtt den romantiska otidsenlighet, som heter individualism, och den klassiska antikvitet, som kallas intellektualism, vilka båda äro av ondo.[91]

Även Sverige hade fått en aggressiv massa, som alltmer styrde kultur- och nöjesutbudet. Massan sökte bekräftelse på sina egna uppfattningar och illusioner, och den hade nu fått ekonomiska medel att efterfråga denna bekräftelse. Det var därför, hävdades det, som den ytliga och verklighetsförfalskande amerikanska filmen hade så stor framgång i Sverige. Den självständiga individen var utrotningshotad. Till och med den svenska universitetsungdomen, den framtida eliten, hade i stor utsträckning fallit till föga för den amerikanska dekadensen. Studierna blev alltmer specialiserade och nyttoinriktade, sportfanatismen och materialismen bredde ut sig, och ungdomens vanliga oppositionslusta och kritiska tänkande hade försvunnit.[92]

Amerika som massamhället var en bild som var central för det allra mesta av amerikaniseringsdebatten. Denna bild beskrev moderniseringens alla faror: de moraliska begreppens upplösning i ett samhälle som inte erkände några auktoriteter; idealismens undergång och ersättande av kvantitet och massa som mått på det goda i livet i brist på andra kriterier; den mänskliga kunskapens fragmentisering genom specialiseringen; och individens försvinnande i ett hav av odifferentierade existenser. Moderniseringsprocessen gjorde Sverige sårbart för samma fenomen. Därför blev det mycket viktigt

---

[91] Berg, Ruben G:son, 1925, s. 73.

[92] Värnlund, 1927, s. 12 och 24. Sandgren, 1930, s. 12, 1931, s. 2, och 1933, s. 10. Hyltén-Cavallius, 1929a, s. 12.

att utreda hur detta massamhälle uppkommit, varför det uppkommit och vilka mekanismer som vidmakthöll det. Relationen mellan det amerikanska och det svenska blev samtidigt avgörande. Hade Sverige förutsättningar att motstå denna utveckling och finna en annan väg, som kunde bevara de värden som Amerika saknade? Vilka var egentligen dessa värden? Kunde man avskärma sig från icke önskvärt amerikanskt inflytande; och räckte detta, eller var processen förutbestämd och oundviklig?

Under 1920-talet förefaller denna negativa syn på det amerikanska samhället att ha dominerat i diskussioner om amerikaniseringen och amerikanismen. För konservativa som Molin och Benzendal var det den moderna tron på individens egenvärde och rätt att själv bestämma som ledde fram till den andliga krisen. För bildningsidealisterna var problemet däremot att individerna tog sig rätten att bestämma innan de hade full kontroll över sig själva och insikt om sina möjligheter. I samtiden var hierarki nödvändig; folkets integration måste ske genom en höjning av dess nivå, inte genom en sänkning av kulturens nivå. Massans belackare fanns även utanför traditionalisternas krets. Modernister som Gustav Sandgren kunde avvisa massan som mått för den nya kultur som måste ersätta den gamla; den stora mängden hade inte den rätta förståelsen för den verkliga kulturen. De avvek knappast från de andra i sina negativa omdömen om det amerikanska vid den här tiden. Massamhället var alltså ett samlande tema, som bildade utgångspunkt för de flesta andra resonemang som rörde sig kring amerikanismen. Bilden byggde på en variation på temat om den västerländska kulturens undergång och kunde användas av dem som såg sina värden hotas av det nya för att skapa motstånd mot nya företeelser som ansågs farliga. Bilden levde kvar under 1930-talet, men dess användning blev mindre intensiv, och andra föreställningar kom att utmana den i större utsträckning. Detta hänger troligen också samman med att tydligare begrepp om det svenska samhällets modernisering tog form.

Sammanfattning

Det talades under mellankrigstiden mycket om ”amerikanismen”, som hotade att tränga ut den svenska kulturen och göra landet ”amerikaniserat”. Amerikanismen förde med sig goda saker – energi och framåtanda – men framför allt faror för den trygga svenska tillvaron i form av materialism, kommersiellt tänkande och nöjeslystnad. Amerikaniseringen beskrev en process där kvalificerade, ansvarskännande auktoriteter åsidosattes till förmån för den oupplysta mängdens egna nycker och profitlystna nöjesentrepenörers infall. Amerika var ett själlöst massamhälle, där självbelåtna, okunniga människor tog sig rätten att styra över de kompetenta minoriteter som

hittills varit samhälls- och kulturbärande i alla civilisationer. En slätstruken massa påtvang alla en standardiserad livsstil präglad av krass materialism och intolerant yttre respektabilitet. I frånvaron av en självständig intellektuell elit, som kunnat ta ledningen inom kulturlivet och påverka folkets smak, karakteriserades hela samhället av filiströs småborgerlighet. Det fanns inte heller någon djupare känsla av samhörighet mellan samhällsmedlemmarna. Massamhället var en utpräglad gesellschaft, där kontraktstänkande genomsyrade de mänskliga relationerna. Berättelsen om amerikaniseringen kunde fungera som en maning till dem som hade möjlighet att påverka samhället att söka rädda vad som räddas kunde av de europeiska och nationella kulturtraditionerna. Till skillnad från i de kontexter som tidigare behandlats präglades diskussionen här av en tydlig kulturnationalism: den svenska kulturen representerade omistliga värden som måste värnas mot det amerikanska inflytandet. Amerikanskt och svenskt var inte förenliga med varandra på det här området.

Det centrala problemet var vad moderniseringen innebar på det andliga området: det amerikanska samhället visade en uppsättning värderingar och ett sätt att ordna det mänskliga samlivet som tycktes tvinga människor att anpassa sig till en grå genomsnittlighet och ett krasst nyttotänkande som inte tillerkände dem något specifikt eget värde. När de gamla kulturella aktörerna i Sverige började söka sin plats i ett nytt samhälle där de utmanades av nya media och blev alltmer beroende av den stora allmänhetens åsikter och preferenser, var det denna amerikanska kultur som framstod som en modell för framtiden.

Amerikaniseringsberättelsen skildrade en modernisering som gått snett. Det nya var ingen förbättring utan en försämring. Teknik, jämlikhet och individualism hotade att förstöra allt av värde i kulturen. Det materiella välståndet hade lett till ett kvantitetstänkande, där pengar och antal var allt som betydde något. Välståndet var målet i sig självt, och ingen sökte att utveckla andra sidor av människan eller samhället än de som gav utdelning som enkelt kunde värderas ekonomiskt. De materiella strävandena tilläts tränga ut intresset för andlig förkovran. Individualismen hade inneburit att ingen ville lyssna till någon annan oavsett dennes kunskaper eller insikter. Ensamma och utan vägledning hade individerna anpassat sig till en lägsta gemensamma nämnare, som inte medgav någon personlig utmärkelse. Amerikanska företeelser som individualism, demokrati och materiellt välstånd kunde således få katastrofala följder om de inte modererades.

Budskapet var återigen ett om kontrollerad modernisering och villkorlig frihet. Folket måste fostras: även i en demokrati måste människor ställa sig under ledning av dem som hade kunskaper och ett tränat omdöme. I annat fall skulle deras lägre drifter och instinkter styra deras beteende i stället för den balanserade eftertanken, oavsett om den representerades av deras eget

förnuft eller av yttre auktoriteter. I Amerika bestämde den obildade massan vad som var god kultur och lade därigenom beslag på de bildades prerogativ.

I amerikaniseringsdebatten och massamhällskritiken förenades bildningsaristokrater, konservativa och radikaler. De förstnämnda representerade en gammal humanistisk bildningstradition och ställde som motbild till massan upp ett idealistiskt kulturideal som framhöll den självständiga, mångsidigt utvecklade individen och vikten av en kultur som gav människor högre mål att sträva mot och standarder att leva upp till. Individualism förutsatte alltså personlig kultivering. Deras ideal var ett bildningsborgerskap med tid och kraft att förkovra sig och föra en mångsidig diskussion kring kulturella och politiska frågor. De var kulturidealister och förvaltade den tanke om fostran av folket som även emigrationsdebattens liberaler omhuldat. När nu masskultur och konstnärlig modernism utmanade den väg som de ansåg att utvecklingen borde följa, formulerades deras kultursyn alltmer konservativt. Även de som stod för en ofta mer kristet betonad kulturkonservatism kunde i stort finna sig till rätta i bildningsaristokraternas amerikaniseringskritik. Massan var farlig därför att den inte längre underkastade sig de yttre auktoriteter som var nödvändiga i ett fungerande samhälle. Kultivering är inte möjlig i folkflertalets fall, utan eliternas makt måste återupprättas. Även radikaler kunde kritisera massan: den saknade högre intressen eller tankar, varför klassmedvetande och sinne för konst som var mer avancerad än billiga underhållningsfilmer inte kunde förväntas. Det är om dessa olika grupper av debattörer som nästa kapitel handlar.

7. ”Det amerikanska kulturproblemet.” Amerikanismens rötter

Inledning

Sedan man i den svenska debatten bildat sig en uppfattning om det amerikanska samhället och den amerikanska kulturen, gällde det att undersöka dess relation till det svenska samhället och den svenska kulturen. Det gällde att finna amerikaniseringens orsaker, och det gjorde man lättast genom att studera de processer som verkade i amerikaniseringens stamort, det amerikanska samhället. Härigenom kunde man gissa hur det svenska livet skulle kunna se ut i framtiden. Men det amerikanska samhället var inte heller stillastående, utan det var väsentligt att söka tolka dess rörelseriktning för att se om det skulle kunna övervinna sina problem och i så fall med vilka medel. De frågor man ställde sig gällde hur industrialismen och demokratin skulle komma att påverka kulturen och samhället och hur goda värden skulle kunna upprätthållas under de nya omständigheterna. Hur påverkade de materiella förhållandena de andliga, det vill säga värderingar och livsstil och den konst som dessa frambragte? Hur inverkade värderingarna i sin tur på den materiella utvecklingen? Vilka andliga krafter fanns i Amerika? Vem eller vilka satte sin prägel på kulturlivet i stort? Kunde frihet och jämlikhet förenas med gemenskap och hierarki, och i så fall hur? Sådana frågor var utgångspunkter för en livlig offentlig diskussion under hela mellankrigstiden.

En traditionalistisk berättelse om massamhällets uppkomst

För traditionalisterna – humanister och kulturkonservativa – framstod det amerikanska samhället som det moderna samhället och dess avigsidor som den pågående moderniseringens skadeverkningar. Denna moderniseringsprocess var i full gång även i Sverige, och det var för den skull viktigt att identifiera de faktorer i detta samhälle som var ogynnsamma för den goda kulturen. Endast så kunde man veta på vilka områden kampen mot amerikaniseringen måste utkämpas. Kanske var det själva moderniseringens väsen som var kulturfientligt, men det kunde också vara element i densamma som

gick att avskilja eller bekämpa till skydd för bildning och konst. I så fall skulle en önskvärd och en icke önskvärd modernisering kunna skiljas åt. Genom att finna rötterna till det moderna Amerikas framväxt kunde man se hur väl rustat Sverige stod inför moderniseringens anlopp. Här utformades vad som förefaller vara den vanligaste synen på amerikaniseringen under mellankrigstiden; särskilt humanisterna hade en stark ställning i offentligheten.

Många av debattörerna menade sig kunna finna några faktorer i sin bild av USA som markerade särskilt tydliga skillnader mot de europeiska villkoren. Med deras hjälp kunde en berättelse om Amerika sättas samman vari de betingelser som orsakat dess specifika förhållanden infogades. USA var ju byggt av européer, men det skilde sig likväl från Europa i viktiga avseenden. En jämförelse mellan USA och Europa/Sverige kunde avslöja inte bara vilka skillnader som fanns mellan dem, utan också varför dessa skillnader fanns och varför de verkade minska. Av Amerika kunde den gamla världen kanske lära sig hur den inte skulle göra.

De jag kallar humanister och kulturkonservativa hade en i mycket gemensam berättelse om amerikanismens ursprung. Båda ville också slå fast traditionens betydelse för människan och det samhälle och den kultur som hon skapat. Sedan var de ideal som deras traditioner representerade inte desamma, men för att i görligaste mån undvika upprepningar skall jag här först gå igenom deras gemensamma kritik av det amerikanska för att sedan återkomma till hur skillnaderna dem emellan kan ha visat sig.

En teknisk civilisation

Förhållandet mellan tekniken och kulturen blev en central fråga i amerikaniseringsdebatten. Ett framstående exempel var Vitalis Norströms redan omnämnda *Masskultur*. Den materiella civilisationen är den andliga kulturens förutsättning, då den frigör den kraft som kan ägnas åt kulturellt skapande. Men civilisationen i sig lämnar människans inre liv tomt och otillfredsställt. Det moderna livets problem, menade Norström, var att det skapat en så avancerad civilisation att den gav upphov till nya svårigheter, vars hanterande krävde den kraft som annars kunnat användas för andligt skapande. Det moderna samhället led av ”övercivilisation”. Massproduktion och storindustrier gjorde att ekonomiska värden kom att dominera samhällslivet. Den moderna kulturen saknade inre enhet och därmed normer för kvalitet. Den blev därför fixerad vid kvantitet och massa.[1]

Denna romantiska kulturkritik fördes vidare av konservativa och av hu-

[1] Norström, Vitalis, s. iv, 10-14, 16, 20-24, 26f, 29f och 36f.

manister under mellankrigstiden, även om de i regel inte använde termerna kultur och civilisation på samma sätt. Efter det första världskriget angreps humanisternas framstegstanke och positiva människosyn av dem som tog kriget till intäkt för att betvivla människans förmåga till framåtskridande. De svarade med att kritisera den nya tidens reduktionistiska människosyn och även dess tekniktro; teknisk utveckling var inte nödvändigtvis detsamma som mänsklig utveckling. Spenglers pessimistiska prognos för den västerländska kulturen i en tid av teknisk övercivilisation, en tes som anslöt sig till samma tradition som Norström, togs upp gång efter annan. "Amerikaniseringen" var ett symptom på denna materialistiska övercivilisation. Engelsmannen F. R. Leavis, författare till *Mass Civilisation and Minority Culture* (1930), förklarade att det som man i Europa kallade "amerikanisering" i själva verket var den nya maskinteknikens verkningar i form av standardisering och massproduktion. Maskinen förstörde de traditionella samhällsinstitutionerna och –sederna.[2]

Svenska intellektuella som Adrian Molin och Sten Selander kunde trots skilda politiska ståndpunkter och kultursyner kritisera den tekniska och materiella civilisationen. Molin framhöll att alla naturliga mänskliga behov tillgodosetts men att man i stället skapat nya behov, som tillgodosågs med nya massproducerade varor som reklamen prackade på människorna. Följden blev mänsklig ofrihet och andlig tomhet. Den nya tidens materialism kallade han "underklassig och barbarisk". Selander menade att maskinteknikken skapat en tillvaro präglad av rörlighet och flyktighet. Massproduktionen hade blivit ett självändamål och fordrade konstgjorda behov för att få avsättning. Ingenting hann stadga sig, och människan blev nervös och orolig. Hon slet ut sig för att kunna skaffa allt skräp som maskinerna producerade och reklamen trugade på henne. Kvantiteten och massan blev måttstocken.[3]

Svenska iakttagare såg gärna USA som en i första hand teknisk civilisation: amerikanerna hade gjort stora tekniska och materiella framsteg, men deras kultur var efterbliven och omogen.[4] Gustaf Hellström var en av dem som förklarade att det amerikanska samhället var tekniskt avancerat men att befolkningen ännu hade nybyggarnas mentalitet. Amerikanen hade ännu inte hunnit att mogna till någon egentlig samhällsvarelse.[5]

Inte heller ingav amerikanernas levnadsförhållanden hopp om att de skulle lära sig att odla denna andliga sida. Det hårda, monotona arbetet i industrierna och det moderna storstadslivet fostrade knappast originella tänkare eller drömmare. Amerikas storhet vilade på dess tekniska och ekon-

[2] Leavis, s. 6f och 26.
[3] Molin, Adrian, 1935, s. 16ff. Selander, 1932, s. 12-16, 57-60 och 73.
[4] Ivan Pauli i SocD 20/12 1927. Torsten Fogelqvist i DN 31/10 1930.
[5] Hellström, 1920, s. 320ff. Molin, Adrian, 1930, s. 20-36 och 89, och 1935, s. 41 och 225.

omiska framsteg, inte på dess konst eller kultur. Affärsmännen och deras tänkande dominerade samhället, vilket hämmade den konstnärliga utvecklingen. Samma reflektion gjorde även andra skribenter: amerikanernas civilisation betonade de dygder som underlättade disciplinerat arbete och skapandet av materiella värden. De var alltför praktiskt och sakligt lagda för att egentligen förstå sig på konst. Det amerikanska samhället framställdes gärna som ett avhumaniserat maskinsamhälle, där människan var bortglömd. Produktionen och förvärvandet av pengar var de enda saker som betydde något, medan andlig verksamhet avfärdades som onödig och ineffektiv. Bildade personer, med andra intressen än enbart ekonomisk vinning, ansågs därför ofta vantrivas i Amerika. De redan gjorda tekniska landvinningarna, inte minst bilen, vars stora utbredning bland befolkningen fascinerade flera observatörer, bidrog ytterligare till att uppfostra amerikanerna till ett ingenjörsfolk, gissade journalisten Erik Swenne. Framtiden syntes alltså bjuda mer av samma vara som nuet.[6]

Denna inriktning på pengar, kvantitet och massa syntes i själva den amerikanska miljön och de produkter som fyllde den. Några amerikaskildrare anmärkte på bristen på poesi i New York när de anlände dit. Skönhet, stil och romantik hade bryskt skjutits åt sidan för det praktiska och lönsamma. Skyskraporna tolkades som fysiskt påtagliga symboler för det kvantitativa, ekonomiska tänkandet i Amerika.[7] Här hade tradition och estetiska hänsyn på ett mycket synligt sätt offrats för det ekonomiskt rationella och praktiskt nyttiga. Den amerikanska storstaden visade den moderna civilisationen i dess amerikanska tappning i dess ärligaste och mest osminkade form.

Amerikansk film manifesterade också denna amerikanska mentalitet. Den briljerade i teknisk förmåga men saknade kultur och djupare känsla. Journalisten Oscar Rydqvist anmärkte på ett biografprogram i USA att de tekniska resurserna var fulländade men pjäsen som han såg ett stycke "amerikansk meningslöshet". Amerika hade inte ens någon modern kultur, ty en sådan måste bygga på en konstnärlig avsikt och känsla, inte bara på nyhetsbegär. En recensent menade att filmen *Ben Hur* ingav honom blandade känslor.

---

[6] Petander, 1929, s. 108f, 121, 141f, 146-150 och 167-170. Blom, s. 19. von Rosen, s. 66. Swenne, s. 126f.

[7] Hedberg, Lydia, s. 19 och 25. von Rosen, s. 32. Swenne, s. 39. Molin, Adrian, 1935, s. 41.

> Kanske den starkaste av dessa känslor är kulturhunger. Denna amerikanska hopfogning av lysande teknisk förmåga med bristande smak och hänsyn för det största i livet tänder i ens inre en låga av hänförd kärlek till Europa, allt det stora, djupa fagra, som vi ännu äga i europeisk kultur och konst.[8]

Vilken är relationen mellan ekonomiskt välstånd och kulturell utveckling? frågade sig en recensent av Petanders amerikaskildring. Detta var ett av amerikaniseringsdebattens viktigaste teman. Det materiella uppsvinget och den okritiska tron på obetingade välsignelsen av detta hade trängt undan allt intresse för andliga värden i Amerika och lett till en obalanserad och ensidig kultur, framhöll andra.[9] Amerikanerna levde i en artificiell civilisation. De såg själva ut att vara resultatet av en konstgjord process, skrev Gustaf Hellström. Européerna levde däremot ett mer organiskt och andligt liv, som var närmare naturen och jorden. Den europeiska kulturen var sundare och mänskligare än den amerikanska. Utan hänsyn till de djupare känslorna förtvinade själslivet. Det var fråga om en balans: drifterna och instinkterna fick inte ta kontrollen, men ett levande och sunt känsloliv var en förutsättning för en sann människa.[10]

Den tekniska övercivilisationen riskerade att förkväva det andliga livet även i Europa. I Sverige fanns faran att den industriella framgången ledde till ett ensidigt betonande av de tekniska och ekonomiska områdenas behov och värde. Den materiella civilisationen hotade att prägla all mänsklig verksamhet. Författaren och kritikern Sven Stolpe underströk Amerikas oandlighet och fastslog att amerikansk och svensk kultur kring 1930 kommit att likna varandra. Båda var tekniskt sofistikerade men andligt utarmade. Sverige hade fått en amerikaniserad "Kreugerromantik", som hyllade den tekniska utvecklingen och i den ensidigt såg framåtskridandets kärna. *Dagens Nyheter* varnade 1929 för att tekniken hotade att besegra "livet och anden" och fördärva den europeiska civilisationen om man som i USA skulle förväxla den med kultur: "Den amerikanska teknikens uppslag må gärna tacksamt anammas, blott man icke samtidigt okritiskt anammar den ande, som av hela vår civilisation vill göra ett amerikanskt genomsnitt."[11]

Få debattörer tycks ha velat att Sverige skulle ge upp den moderna teknikens fördelar för att återgå till en förindustriell livsstil. Deras problem var snarare hur balansen mellan kultur och teknik skulle kunna ordnas så att Sverige skulle kunna utnyttja den amerikanska tekniken och det amerikan-

---

[8] Ribbing, s. 19 (citat). Rydqvist, s. 28 och 164ff.
[9] Henning Söderhjelm i GHT 17/4 1925. H. W. L. i Göteborgs Morgonpost 27/10 1927. Månsson, Olaus P., s. 113.
[10] Hellström, 1920, s. 123ff. Anders Österling i SvD 25/3 1928. C.-A. Bolander i DN 7/6 1928. Fredrik Böök i SvD 2/4 1929.
[11] "Teknik och kultur" i DN 1/9 1929 (citat). Stolpe, Sven, 1931a, s. 131f, och 1931b, s. 2f.

ska sinnet för det praktiska för att skapa ett överlevnadsdugligt samhälle med drägliga levnadsförhållanden utan att behöva ge upp sina kulturvärden. Några sökte finna goda exempel på utveckling utan amerikanisering. Sven Stolpe lyfte fram Frankrike som en förebild för svensk kultur: det skulle vara ett gammalt kulturland som inte givit avkall på sin identitet. Adrian Molin åter framhöll Tyskland, som skulle stå för kvalitet och precision där USA stod för kvantitet och massa.[12] Problemet var, som de såg det, inte så mycket att den nya tekniken obönhörligen trängde ut de finare livsvärdena utan att människor tillät den att göra det. Härvid bar en överdriven beundran för Amerika och dess civilisation en stor del av skulden; folk trodde att tekniken i sig skulle skapa det goda samhället.

Det dominerande temat i diskussionerna om amerikansk teknik var en kulturkritik som siktade in sig på just diskrepansen mellan andlig och materiell utveckling. Moderniseringen hade byggts på storskalig industri och affärsmässig manipulation av människors behov. Det djupast mänskliga hade åsidosatts. Detta hade fått till följd andligen förkrympta människor utan kontakt med sitt inre liv och sin potential för en rik och allsidig personlighetsutveckling. Den moderna tekniska civilisationens samhällsanpassade masskonsumenter blev endimensionella och ofullgångna. Detta kunde varken gillas av dem som ville se personlig utveckling eller av dem som ville bevara traditionella auktoriteter. Medan det fanns ett stort och positivt intresse för den nya teknologin inte minst inom näringslivet, fanns det alltså en mer kritisk och beklagande attityd bland kulturlivets företrädare. Framsteg på det materiella området kunde, om man inte såg upp, medföra förfall på det andliga. Detta var amerikanisering. Hoppet för Sverige stod till en försiktigare och medvetnare modernisering, som inte tillät tekniken att bestämma samhällets mål eller människors värde. Förhoppningen var att detta skulle kunna uppnås genom en mobilisering av de intellektuella till de humanistiska värdenas och den nationella svenska kulturens försvar.

En massproducerad kultur

Den opersonliga tekniken och standardiserade massproduktionen ställdes gärna mot det personliga och konstnärliga skapandet. Men nu utsträcktes massproduktionens och masskonsumtionens principer även till konst, musik, litteratur och vetenskap, de konster för vilka begreppet kultur ibland reserverats. Vad hände om dessa produkter började att framställas fabriksmässigt och konsumeras av människor som bara var ute efter tillfällig förströelse? frågade man sig.

[12] ”Teknik och kultur” i DN 1/9 1929. Selander, 1930, s. 108. Stolpe, Sven, 1931b, s. 3. Molin, Adrian, 1935, s. 249.

Masstillverkningen skapade produkter som inte längre var individuella och unika utan standardiserade och alldagliga. Intresset att sälja dessa massproducerade varor till en bred publik kunde medföra en anpassning till en lägsta gemensam smak. Distinktionen mellan fin- eller högkultur å ena sidan och populärkultur å den andra blev allt tydligare etablerad. Sann kultur uppnåddes inte genom passivt slukande av förströelselitteratur utan av konst och litteratur som väckte tankar och känslor mer än för stunden. Faran hade nu blivit än större genom att massan fått pengar och börjat efterfråga allt som vädjade till dess låga instinkter. Skulden lades också på profitörer som utnyttjade arbetarnas ouppodlade smak. Folkbildarna tog sig före att fostra folket till god smak. Man angrep populärkulturen och talade i uppbragta ordalag om "kulturkrisen" och "skräp- och smutskulturen".[13] Man var också beredd att skrida till handling för att värna vad man uppfattade som överlägsna kulturvärden. Redan 1908–09 hade en kampanj tillfälligt fördrivit de billiga, massproducerade detektivberättelser som kallades Nick Carter-litteraturen. I ABF:s regi anställdes en ny kampanj mot "smutslitteraturen" 1921, och i början av 1930-talet drev SSU en stort upplagd kampanj mot veckopressen.[14]

Det är tydligt att massproduktion och popularisering av konsten gärna associerades till USA. Johan Benzendal beklagade sig över amerikanernas strävan att popularisera konst, litteratur och musik för att inte utmana publikens smak eller fattningsförmåga. Marika Stiernstedt skildrade i en novell amerikanens krassa och prosaiska förhållningssätt till kultur. Även den handlade om ekonomi och effektivitet – ju fler "short stories" eller andra alster man skrev, desto bättre var det. Man kunde handla med kultur liksom med vilken annan vara som helst. Det klagades emellanåt över att Amerika översvämmat världen med undermålig förströelselitteratur och att amerikanerna inte tillät annat än moraliska böcker med lyckliga slut.[15] Men i stort sett skälldes det inte påfallande mycket på amerikansk litteratur i Sverige under mellankrigstiden. Den amerikanska litteraturen ansågs också ha en annan sida. Flera amerikanska författare sågs som de ledande samhällskritikerna i USA, och litteraturen där ansågs allmänt genomgå en lovande utveckling bort från det billiga och standardmässiga.[16] Kanske bidrog detta till den sakligare bedömning av amerikansk litteratur under 1930-talet som Carl L. Anderson konstaterat.

Ett annat kapitel var de amerikanska tidningarna och tidskrifterna. I

---

[13] Jonsson, Kjell, 1991, s. 112f, och 1998, s. 109-116 och 120-123. Nilsson, Anders, s. 6. Jönsson, Lorentz, s. 1f. Lindberger, s. 5f. Sandgren, 1931, s. 9.
[14] Boëthius, Ulf, 1989, s. 144-159. Forsell, s. 3, 20-29, 35-38 och 40. Larsson, Lisbeth, s. 45.
[15] Stiernstedt, s. 637. Benzendal, s. 26, 158ff och 230f. "Frank Heller i U. S. A.", s. 5. Anna Lenah Elgström i SocD 18/9 1928. Selander, 1929, s. 16.
[16] Tannefors, 1929a, s. 3. Hansen, s. 38.

Sverige höjdes röster för att skarpt angripa den "kolorerade veckopressen" och i all synnerhet dess "sanna berättelser ur livet". Veckotidningarna expanderade kraftigt i Sverige under mellankrigstiden och uppmärksammades därför också i ökad mån. De ansågs erbjuda sina läsare förljugen verklighetsflykt i stället för bildande och berikande kunskap. Som nämnts blev de föremål för en kampanj från SSU:s sida under 1930-talet. Veckopressen och dess sentimentala "sanna berättelser" förknippades uttryckligen med Amerika och sågs som en den amerikanska okulturens invasion. Författarinnan Viveka Starfelt-Hallgren pekade ut veckopressen som en av de värsta avarterna som kommit från Amerika och krävde förbud mot dessa som hon tyckte omoraliska och fördummande alster. Amerikanerna hade en osund drift att vilja veta varje liten futtig småsak i andras liv, ansåg en skribent i *Studiekamraten*.[17] Dessa kritiker stod dock inte helt oemotsagda: det fanns även kulturellt högtstående tidskrifter i Amerika, och det vore inte rättvist att betrakta "sanna berättelser" som typiska för amerikansk tidskriftspress, menade bland andra Oscar Rydqvist.[18]

Amerikansk journalistisk ansågs ha stor betydelse för den moderna tidningspressen. Den amerikanska pressen beskylldes för sensationslystnad och bristande seriositet, även om man erkände att det fanns undantag. Amerikanska tidningar var, hävdades det, generellt fulla av sensationer och nonsens. I USA fanns ingen bildande ambition, vilket berodde på den amerikanska pressens strävan att behaga massan i stället för att söka att påverka och övertyga den.[19]

Amerikansk film hölls på liknande sätt för att till alldeles övervägande del vara mycket standardiserad i produktion, innehåll och ämnesval. Hollywood liknades gärna vid en stor fabrik. Dess produktionsmetoder tog sig alltmer industriella former, och detta ledde i sin tur till sämre standard på filmerna, menade man. Hollywoodfilmen var inte uttryck för en personlig konstnärlig vision utan anpassade sig efter en publiksmak som den själv i sin tur påverkade genom massiv reklam. Rollkaraktärerna och intrigerna standardiserades. Skådespelarna blev specialiserade liksom den moderna massproducerande industrins arbetare. En film som följde en given mall och skulle vara tillgänglig för de enklaste själar kunde inte heller utveckla åskådarna. Filmmanuskripten, skrev Anna Lenah Elgström, var resultatet av flera olika människors föreställningar om vad publiken skulle kunna tänkas vilja se.[20]

Det grundläggande problemet var i mångas ögon att den amerikanska

[17] "Den svenska snuskpressen", s. 8. Starfelt-Hallgren, s. 4. "Kampen mot den bildnings- och kulturfientliga veckopressen", s. 91.
[18] "Docteur Sans Chapeau", s. 17. J. B. H., s. 14. Rydqvist, s. 209.
[19] Benzendal, s. 26 och 234-239. Selander, 1930, s. 111f.
[20] Wilhelm, s. 261. Elgström, 1934a, s. 16f och 63. "Olej.", 1939, s. 7.

filmen tog alldeles för stora kommersiella hänsyn och anpassade sig efter publiken. Den amerikanska publiken var enkel och ville ha film anpassad efter sitt egen optimistiska amerikanska sinne: lättsam, underhållande och optimistisk film med lyckligt slut. Dessa kommersiella hänsyn medförde att filmer som genomsnittspubliken inte gillade eller inte förstod inte heller gjordes. Inte minst var det den amerikanska kvinnan som bestämde filmens utformning i Amerika. Det var nämligen hon som avgjorde vilka filmer som äkta par skulle gå och se, och därför tog filmen sikte på att behaga henne, skrev Anna Lenah Elgström. Detta förstärkte inslaget av romantik och lyx i filmerna. Den amerikanska publiken var inte lika kritisk och allvarlig som den europeiska. Den amerikanska publiken var naiv, svärmisk och obildad, den europeiska kultiverad och kritisk. Detta gällde dock inte hela den europeiska filmpubliken utan endast den bättre delen av den. Den amerikanska filmens primitiva folklighet hotade nämligen att amerikanisera även Europa och resten av världen. Den enkla genomsnittsmänniskan i Europa gillade amerikansk film; hon var så att säga Europas egen amerikan, som inte fick släppas lös. Även Europa hade en massa.[21] Konstnärlig integritet och folkuppfostran offrades när massan ströks medhårs. De ständiga lyckliga sluten innebar en förenkling av livet som inte var ägnad att fördjupa människors insikter om kulturella eller moraliska problem, klagade riksdagsmannen och filmmotionären Ivar Englund. De amerikanska filmer som faktiskt fick god kritik karakteriserades inte sällan av recensenterna som "oamerikanska".[22]

Generellt associerades alltså de nya masskommunikationsteknologierna med Amerika. Det var fråga om media som nådde och vände sig till folkets stora massa. Det var också delvis genom dessa media som folket konstituerades som en massa, som nåddes av samma intryck och information. Det var särdeles viktigt att de inte kompromissade med gemene mans dåliga smak eller utnyttjade hans svagheter utan i stället sökte att bilda och förädla honom. Kulturella produkter som snabbt skulle framställas i stor mängd och som sedan måste få avsättning var föga lämpliga att fostra, argumentera eller ifrågasätta. I stället tog de fasta på vad som sålde bäst. Filmen, tidningarna och radion bombarderade stora mängder människor med samma upplevelser och bidrog på så sätt att skapa de nya massorna.[23] Amerikanernas affärssinne gjorde dem mer intresserade av att sälja än av att fostra. Det fanns en uppenbar risk att amerikanska förebilder skulle kunna göra dessa massmedia skadliga i stället för nyttiga. Här visade sig problemen med den moderna kulturdemokratin och med teknikens landvinningar. Amerikanerna

[21] Lindqvist, 1924, s. 53f. "Ji-Shib.", 1925, s. 64 och 70. "-rell", s. 402. "Lubitsch om filmsmaken", s. 10. Fevrell, s. 11. Elgström/Collijn, s. 268f och 276. Värnlund, 1927, s. 12. Rydqvist, s. 104f.

[22] "Hur filmmotionen kom till", s. 145. Noche, s. 25. Tannefors, 1929b, s. 12.

[23] Cederblad, 1934, s. 7-10.

bejakade tekniken och den kommersiellt nödvändiga tillgängligheten men brydde sig mindre om innehållet. I stället lät de detta styras av önskemålen hos dem som inte var fullt kapabla att avgöra vad som var god och bildande litteratur och journalistik. Genom att kontrollera radion och hålla tidningar och bokmarknad under uppsikt hoppades man att kunna förebygga mycket av massamhällets företeelser. Sålunda berömde Albert Viksten den svenska modellen med statskontrollerad radio; härigenom garanterades ett seriöst innehåll och fria offentliga diskussioner i stället för reklam och tom underhållning.[24] De kommersiella intressenas utrymme att vädja till massans nöjeslystnad och lättja måste begränsas så långt som möjligt. Därför kunde det moderna nöjeslivet med filmer och dansbanor vara skadligt och måste övervakas.

Efter hand som allt fler människor kunde ta del av kulturprodukter blev det allt viktigare vad som faktiskt sades och gjordes inom kulturlivet. Vad människor ville läsa, se och höra var inte nödvändigtvis vad de borde läsa, se och höra. Elitens folkbildande mission blev viktigare än någonsin; människors förmåga till kritisk och medveten reflektion blev nu avgörande på ett annat sätt än tidigare.

En oenhetlig kultur

Tekniken och massproduktionen var inte de enda orsakerna till den amerikanska bristen på kultur, menade debattörerna. Det fanns inga tydliga normer som kunde fungera som motvikt till teknikens inflytande över livsföringen. En viktig faktor bakom den amerikanska kulturens brist på andra standarder än massans efterfrågan för tillfället var enligt många bristen på enhetlighet i den amerikanska kulturen. Det fanns ingen etablerad och erkänd nationell tradition som kunde fungera som utgångspunkt för kulturlivet. Vad som fanns var ett puritanskt, brittiskt arv, men detta var ingen nationell kultur och dessutom inte längre dominerande sedan landet tagit emot immigranter från en lång rad nationer. Detta mångkulturella tillstånd var vad Fredrik Böök kallade "det amerikanska kulturproblemet". Utan en fast grund att stå på blev kulturlivet förvirrat och föll rov för materialism och kommersialism. Utan samförstånd kring idéer och värderingar som höll ihop samhället och gav det en riktning blev de ekonomiska relationerna – gesellschaftsrelationerna – viktigast. Vi kan dra oss till minnes Vitalis Norströms utgångspunkt att kultur förutsätter en enhetlig anda och världsåskådning – eljest finns det inga gemensamma kvalitativa normer.[25]

Även i USA självt fanns vid denna tid en diskussion om behovet att

[24] Viksten, s. 124.
[25] Fredrik Böök i SvD 10/10 1927. Norström, Vitalis, s. 6 och 29ff.

utveckla en tydligare och självständigare nationell identitet. Turners teser – teorin att odlingsfronten i väster utmejslat en unik amerikansk karaktär – var ett sätt att historiskt grunda en sådan identitet. Litteraturhistoriker sökte också att skapa en nationell amerikansk litterär tradition.[26] Dessa strävanden nämndes också av Ruben G:son Berg, som såg de samhälls- och kulturkritiska amerikanska författarna – H. L. Mencken, Sinclair Lewis och andra – som en drivande kraft: de rensade ut puritanism och materialism som stod hindrande i vägen för kulturlivet.[27]

Redan 1916 förklarade kritikern Sven Rosén att en konstnärlig kultur av rang fordrade en stabil nationell enhet. Innan de skilda elementen i den amerikanska folkblandningen smält samman, kunde man inte räkna med att finna någon verkligt värdefull konst eller vetenskap i USA. Tills vidare fick det nöja sig med sina prestationer på det materiella området.[28] Denna uppfattning levde kvar och delades av andra: blandningen av europeiska kulturer i Amerika skapade oordning, vilket medförde att ett specifikt nationellt uttryck inom konsten saknades och gjorde kulturlivet till en formlös blandning av bättre och sämre tendenser. Många av de talrika invandrarna hade dessutom koncentrerat sig på den materiella framgången och inte tillgodogjort sig de tendenser till kulturell syntes som ändå fanns.[29]

Fredrik Böök och Sten Selander var överens om att USA måste genomgå en brytningsperiod innan motsatserna jämnats ut och det kunde stadga sig och finna en gemensam kulturform. Böök såg dock kritiken av materialismen och puritanismen som en kamp mellan anglosaxare och andra invandrade folkslag, medan Selander såg motsättningen mer som en följd av industrialiseringen och urbaniseringen.[30]

Vikten av en enhetlig kultur lyftes alltså fram i kritiken av Amerika. Endast med en kultur, en gemensam värdegrund, kunde en verklig folkgemenskap och ett sant nationellt medvetande skapas. Utan en sådan gemensam grund förblev det amerikanska samhället formlöst och utan själ. Frånvaron av gemensamma standarder innebar avsaknad av andra normer än materiell framgång, och när inga internaliserade normer styrde beteendet, var det ängsliga sneglandet på grannarna den enda moraliska och kulturella likriktaren. Gemensam härstamning och gemensamma seder och trosföreställningar var en god grund för ett gemensamt arbete för ett lands framtid. Det splittrade Amerika kunde framstå som ett varnande exempel

---

[26] Olsson, Anders, s. 37ff.
[27] Berg, Ruben G:son, 1925, s. 3f.
[28] Sven Rosén i StD 15/1 1916.
[29] Thomæus, s. 166. Johan Mortensen i SDS 21/12 1927. Petander, 1929, s. 118. Månsson, Olaus P., s. 114. Löwegren, 1931, s. 204, 209, 214, 216 och 222f. von Rosen, s. 296-300. Brunius, Pauline, s. 234f. Gislén, s. 197.
[30] Fredrik Böök i SvD 10/10 1927. Selander, 1928, s. 19.

här. Invandring i stor skala av främmande element skapade svårigheter i form av skilda värderingar och folklynnen.

För Sveriges del kunde detta ses som en varning för att upplösa den existerande kulturtraditionen. Humanismens bildningsideal må ha varit universalistiskt i princip, men kulturen behövde en nationell grund att stå på. Det var viktigt att slå vakt om vad man hade, och det var den nationella kulturen. Värdet av gemensamma värderingar lyftes fram. En organisk nationsuppfattning trädde fram: den historiskt och kulturellt givna gemenskapen var en värdefull tillgång. Denna gemenskap var en nationell gemenskap, som kunde övervinna gesellschaftstänkandet. Det mångkulturella samhället var ett samhälle utan egen kultur. En ren författningspatriotism av amerikansk typ var inte tillräcklig för kulturellt skapande. Den kulturella hierarkin upprätthölls också: det var de intellektuella som formade kulturtraditionen och som hade att förvalta den. Hierarki och gemenskap måste båda finnas. Masskulturen var internationell och hotade den nationella gemenskapen och därmed också förutsättningarna för verkligt konstnärligt skapande. Här fanns ett nationalistiskt antagande om att den egna kulturen besatt omistliga värden. Amerikas och Sveriges framtid som kulturnationer var beroende av deras förmåga att bygga upp respektive bevara en nationell gemenskap och skydda den mot de påfrestningar som förändringsprocesserna i samhället utsatte den för.

En civilisation utan historia

"Amerikas största tragedi är nog bristen på historiska perspektiv och historiskt medvetande", skrev Albert Viksten i sin amerikaskildring.[31] Amerika ansågs sålunda sakna historiska traditioner, vilket sades bidraga till dess brist på kulturell stadga. För dem som bejakade moderniteten framstod traditioner som hinder för de nya möjligheternas utnyttjande. Mot en sådan positiv inställning stod dock en i vid mening konservativ uppfattning om historiens och traditionens avgörande betydelse. Det historiska arvet gav stadga och kontinuitet, något fast att förhålla sig till. Även humanismen blev ju under mellankrigstiden långt mer tillbakablickande än den varit förut. Tidigare hade den ofta förenats med en optimistisk framstegstro; nu skrev dess företrädare gärna med nostalgisk längtan om förmoderna samhällsförhållanden, som framstod som människovänligare än samtiden. Bildningsaristokraterna vände sig mot den brist på sammanhang som de menade att modernismen och den modernitet som denna förespråkade representerade. Beständiga värden – plikt, heder, lojalitet, arbete – ställdes mot den moderna

[31] Viksten, s. 11.

livsnjutningsideologin och materialismen. Traditionen var en grund att stå på för den höga kulturen och den utvecklade personligheten.[32]

Historielöshet var också ett av de drag som ansågs kännetecknа massamhället. Massmänniskan förstod inte hur eller varför den höga civilisationen i det moderna samhället uppstått utan tog den för given, skrev Ortega y Gasset. Det förgångna föreföll henne smått och undermåligt vid en jämförelse med hennes egen tillvaro.[33] Därför var hon också oförmögen att göra kvalitativa bedömningar eller reflektera över den egna situationen: det fanns ju inga historiskt givna normer eller måttstockar. För USA:s del tillkom dessutom en faktiskt kort historia. En grundläggande föreställning för i stort sett alla amerikauppfattningar var Amerikas ungdom. Denna ungdom hade två sidor: ungdomlig energi och dådkraft, ett tema som gick igen framför allt på tal om olika amerikanska arbetsmetoder, samt ungdomlig omognad och oerfarenhet, vilket förefaller att ha varit vanligare när den amerikanska kulturen kom i fråga.

USA hade ännu inte hunnit bygga upp en färdig kultur, menade man. Därför rådde andlig förvirring när olika strömningar bröts mot varandra. De primitiva dragen från nybyggartiden var fortfarande framträdande i det amerikanska kynnet. Pionjärerna var inte vana att ta hänsyn till andliga värden eller historiska sedvänjor utan inriktade på att bryta ny mark för materiell odling. USA var ännu inte fullvuxet. För att kunna uppskatta kvalitet ansågs det fordras erfarenhet, vilket amerikanerna inte hade.[34]

Johan Benzendal tecknade en mörk bild av ett modernistiskt samhälle som medvetet avvisade sitt förflutna och riktade blicken mot framtiden. Amerika kände ingen vördnad för eller tacksamhet mot sina förfäder utan föraktade dem tvärtom. Utan medvetande om tiden var ingen kultur möjlig. Enligt Ruben G:son Berg hade USA genom revolutionen förskjutit de brittiska traditionerna, men utan dem fanns det ingen gemensam standard som höll samman kulturlivet. Detta lämnade fältet fritt för allehanda fanatiker och skojare. Amerika, spädde Sten Selander på, var det närmaste man kom en nation utan minne. Till och med på individuell nivå fanns denna historielöshet, menade man: människorna levde från dag till dag, utan minne. En kulturmänniska däremot var medveten om tidsliga sammanhang, orsaker och historiskt ansvar.[35] Amerika saknade en stark identitet.

Flera skribenter tyckte sig se medeltida drag i den amerikanska mentaliteten. Gunnar Löwegren jämförde de storindustriella företagen i USA med medeltidens feodalherrar, såg medeltida stilelement i skyskrapornas utform-

[32] Hansson, Jonas, s. 190-195.
[33] Ortega y Gasset, s. 33, 40 och 86.
[34] Hellström, 1920, s. 320. Johan Mortensen i SDS 21/12 1927. Petander, 1929, s. 156. Torsten Fogelqvist i DN 31/10 1930. Löwegren, 1931, s. 94f, 101f och 229f.
[35] Benzendal, s. 39-46. Berg, Ruben G:son, 1925, s. 13f, 16 och 128. Lydia Wahlström i Svenska Morgonbladet 27/12 1927. Olle Holmberg i DN 23/9 1928. Selander, 1932, s. 105ff.

ning och menade att den amerikanska kulturen liksom den medeltida ännu inte präglats av storstäderna. Författaren Martin Koch liknade den amerikanska religiösa fundamentalismens kamp mot darwinism och annat fritänkeri vid medeltidens kättarförföljelser. Sten Selander talade om ett "medeltida rovriddarväsen" och en "medeltidsaktig kvinnokult" och jämförde religiositeten med 1600-talets ortodoxi.[36] Man ville uppenbart väcka associationer till en mörk era präglad av ointresse för konst och litteratur, benhårt prästvälde och dåligt skydd för den enskilda människan. Kanske kunde man också anknyta till berättelsen om den europeiska civilisationens historia: efter medeltiden lade renässansen grunden till den moderna världen med humanistisk lärdom och den mångsidige individen som ideal. Detta var den europeiska kulturtraditionens frukter, som representerade en lång historisk utveckling och måste försvaras, samtidigt som de, om man fullföljer tankegången, var "modernare" än den förment moderna amerikanska civilisationen. Traditionen representerade en lång rad av framsteg. Den amerikanska civilisationen hotade att omintetgöra vad en lång historisk utveckling i Europa frambragt av tidlösa värden och kasta världen tillbaka i ett medeltida mörker. "Framsteg" av amerikansk typ kunde därmed i realiteten representera tillbakagång.

Den historielösa funktionalismen

En spridd uppfattning var således att bristen på historiska perspektiv påverkade omdömet och balansen och fick Amerika att ständigt hänge sig åt nya idéer och experiment. Detta visade på initiativkraft men också på en tendens att överdriva och att okritiskt ta till sig allt som var nytt. Amerikanism är överdrift, skrev Oscar Rydqvist. Amerika hade en barnasjäl: inget sinne för proportioner, inget balanserat omdöme av det slag som erfarenheten skänker. I frånvaron av en kulturell tradition hade författare och konstnärer ingenting att bygga på och inte heller någon given plats i samhället. Det var traditionerna som gav Europa ett övertag över Amerika i kulturellt hänseende. Utan kritiska normer förstod man inte att göra skillnad på god och dålig litteratur eller konst.[37]

Historielösheten manifesterade sig även rent fysiskt. Amerikanska städer hade inte det djup i stadsbilden som historiska minnen kunde förläna, klagade Sigfrid Siwertz. Anna Lenah Elgström skrev att den amerikanska skönhetstypen saknade det djup som en äldre kultur kunde ge de europeiska skönheterna.[38] Som ett exempel på traditionslös, internationellt homoge-

[36] Koch, s. 13. Löwegren, 1931, s. 225, 228f, 231 och 235f. Selander, 1932, s. 105f.
[37] "Outsider", s. 24. Nils Erdmann i NDA 8/10 1930. Torsten Fogelqvist i DN 31/10 1930. Rydqvist, s. 94. von Rosen, s. 284 och 297. Stolpe, Sven, 1939, s. 378f.
[38] Siwertz, s. 14. Elgström, 1934a, s. 89.

niserande amerikanism såg många den nya stilriktning inom arkitekturen som kallades funktionalism. Funktionalisterna tog avstånd från historia och tradition och sade sig i stället vilja anpassa både arkitekturen och hela samhället till den moderna vetenskapens och teknikens fordringar. De ingick i den teknikromantiska och traditionsfientliga modernism som bröt fram i Sverige under åren kring 1930. I manifestet *acceptera* från 1931 förkastade flera funktionalistiska arkitekter gamla estetiska värden och förklarade sig vilja tjäna den nya tiden. De bejakade standardiserad massproduktion som ett sätt att förse folkets breda lager med goda och billiga bostäder och varor och åberopade Henry Ford, symbolen för den amerikanska masstillverkningsindustrin. Funktionalitet och "saklighet" upphöjdes till konstnärliga ledstjärnor.[39]

Funktionalismen uppmärksammades i den svenska debatten från omkring 1929, inte minst i samband med Stockholmsutställningen 1930. Dess influenser kom från Le Courbusier i Paris och Bauhaus och "den nya sakligheten" i Tyskland snarare än från USA.[40] Ändå är det kanske inte så förvånande att den i mångas ögon kom att förknippas med det amerikanska. Dess vision handlade om ett massamhälle med utjämnade klassklyftor och standardiserade behov, och dess medel att tillgodose dessa behov var teknologisk massproduktion. Funktionalismen var alltså förenad med ett socialt program och en attityd till hela kulturen. Ändamålsenlighet och praktiskhet ställdes mot tradition och hävd. Allt detta stämde ganska väl överens med föreställningarna om det amerikanska samhället. Amerikanismen kom flerstädes i Europa att anammas av konstnärliga modernister som ett vapen mot gamla traditioner som upplevdes som hämmande. Den nämnda tyska nya sakligheten talade också för en "Amerikanismus", som associerades med teknologi, effektivitet och saklighet.[41]

Funktionalismens belackare anklagade den för amerikanism. Selander talade 1930 om Stockholms amerikanisering och exemplifierade med bilar, maskinlarm, ljusreklamer och funktionalistiska fasader. Storstaden var en viktig del av moderniteten och även något som förknippades med USA. Funktionalismen var en del av den moderna, standardiserade, internationella maskinkulturen. Riktningen kritiserades för att sakna nationell förankring och bryta med all tradition samt för att manifestera ett av den moderna tidens sämsta drag, brådskan. Den kopplades också till Amerika: ett argument hos en kritiker var att en amerikansk arkitekt förklarat att funktionalismen var ett passerat stadium i USA.[42]

[39] Kylhammar, 1990, s. 15f och 33. Glambek, s. 64, 67 och 71f. Asplund, Gunnar, et al., s. 12ff, 25, 79, 81, 83ff, 110, 117, 128f, 135, 142, 144 och 197.
[40] Råberg, s. 12, 30ff, 37f, 99 och 134f.
[41] Råberg, s. 150 och 177. Willet, s. 81 och 99. Wollen, s. 32. Nilsson, Jan Olof, 1991, s. 72f. Björkin, s. 49.
[42] Möller, s. 12. Selander, 1930, s. 63. Christer Cederström i NDA 1/6 1930.

Författaren Gustav Sandgren, själv en av de "fem unga", upphöjde funktionalismen till "statsreligion" i USA och identifierade den som det slätstrukna, standardiserade massamhällets kulturform. Adrian Molin, vars utgångspunkt ju som bekant var en annan, angrep också funktionalismen som ett symptom på den europeiska kulturens trötthet och utarmning, som lämnat fältet fritt för ett mekaniserande och förytligande amerikanskt inflytande. Även andra kopplade standardiseringen i Amerika till "den tråkiga ändamålsenlighetens filosofi", funktionalismen.[43]

Det traditionella hantverket representerade däremot det nationella.[44] Här kan man se hur traditionen och medvetandet om det nationella historiska arvet ansågs ge djup, insikt och sunt omdöme och ställdes mot företeelser i tiden som ansågs representera det onationella, ahistoriska, standardiserade och ytliga. Det var ett led i ett försvar av ett äldre bildningsideal och äldre estetiska värderingar mot ett estetiskt program som föreföll att bryta med alla traditioner och bejaka kollektivism, nivellering och ensidigt nyttotänkande. Både de strängt konservativa och de som ville ha en förnyelse utan att ge upp det de ansåg värdefullt i kulturtraditionen förde detta försvar. Antitraditionalismen var också i deras ögon antinationell; utan tradition ingen nationell kultur. Nationens själ hotades av en standardiserad amerikanism utan nationell identitet – USA saknade ju en verklig nationell kultur. Funktionalismen hyllade däremot den tekniske experten och den storskaliga industrin och syntes på detta sätt göra människan till ett objekt utan egenvärde och tillhörighet. Det var för denna avhumanisering som den krassa och ändamålsinriktade amerikanismen ansågs stå: det materiella, kvantitativa och affärsmässiga sattes framför människans djupare behov. Historielösheten ledde till frånvaro av estetiska normer och därigenom till en av tekniken bestämd, platt ändamålsfilosofi, ansåg kritikerna.

Man kan ur dessa omdömen utläsa in en berättelse byggd på kontraster mellan barnet och den vuxne, yta och historiskt djup, mellan den unga, ännu inte färdigformade nationen i väster och det äldre och mognare Europa. Här syntes tydligt den konservativa kultursynen bland många svenska intellektuella som ställdes inför en radikal modernism hemmavid och en historielös masskultur västerifrån. Den amerikanska kulturen var i denna berättelse inte organiskt framväxt och därmed ingen hög kultur. Mot den ställdes en europeisk kulturtradition och en nationell svensk kultur, inom vars gränser man borde hålla sig. Nationen som en organisk enhet hade en historisk tradition, som till skillnad från amerikanismen var bunden till en plats, ett folk och dess historia, men som just därför hade ett djup och en substans som den oformliga och ofärdiga amerikanismen saknade. Sverige

[43] Sandgren, 1930, s. 10. Strömberg, s. 156. Eje, s. 76. Molin, Adrian, 1935, s. 86f.
[44] Zander, s. 250.

hade ett kulturbärande skikt som uppstått genom en lång historisk process och som såg sin egen identitet i ljuset av historiska erfarenheter och förväntningar på framtiden.[45] Om detta historiemedvetande gick förlorat, om den kulturella eliten förlorade sin ställning, skulle osäkerhet och tvära kast mellan ogenomtänkta ytterligheter bli följden. Själva nationen var beroende av sin historia för sin existens, på samma sätt som en individ var beroende av sitt minne för att ha en identitet.

Den dominanta amerikanskan

Ytterligare en tendens som av åtskilliga tillskrevs en del av skulden för den amerikanska kulturens tillstånd var kvinnans starka ställning i det amerikanska samhället. Man menade ofta att hon anlade ett snävt och begränsat perspektiv på viktiga mänskliga frågor och inte var mogen att ta ansvar för höga kulturvärden. Det var en vanlig iakttagelse bland europeiska observatörer att den amerikanske mannen närmast dyrkade kvinnan som ett högre väsen. Hon hade makten i hemmet och utövade dessutom ett stort inflytande på samhället i stort. För européerna framstod detta i regel både som främmande och skadligt; mannen hade givit upp sin naturliga ledarställning. Under åren efter det första världskriget fick kvinnorna rösträtt, märktes mer i det offentliga rummet och blev en allt viktigare konsumentkategori. Deras ställning i förhållande till männen blev självständigare och diskuterades bland annat i litterära verk.[46] De kvinnliga väljarnas beteende liksom kvinnlig konkurrens på arbetsmarknaden blev politiskt angelägna spörsmål. På 1930-talet ville bland andra funktionalisterna och paret Myrdal frigöra kvinnorna från hemmen. Mycket av diskussionerna om de amerikanska kvinnorna bör ses mot bakgrund av en oro för hemmens och familjernas upplösning när kvinnorna fick en självständigare ställning. Här tyckte man sig se en obalans i förhållandet mellan könen, och den måste inverka på samhälls- och kulturlivet. I den västerländska kulturen har mannen ofta fått representera förnuft, disciplin och målmedvetenhet, kvinnan känsla och instinkt. Den amerikanska kvinnan, som ansågs friare än sin europeiska syster, var en möjlig prototyp för den moderna kvinnan.

Temat om den påstridiga amerikanska kvinnan och den undergivne amerikanske mannen återkom ofta också i svenska kommentarer. Den amerikanske mannen sades uppfatta kvinnan som ett högre väsen, en inkarnation av moralisk och intellektuell perfektion som i princip inte kunde fela. Därför förnekades existensen av dåliga kvinnor och otrogna hustrur. Sin makt utnyttjade kvinnan till att leva ett liv i bekvämlighet:

---

[45] Jämför Jensen, s. 55ff.

[46] Evans, s. 113ff. Björkin, s. 45. Hirdman, Yvonne, s. 167-175.

> I dessa obetydliga småsaker spårar man kanske mest den makt kvinnan i U. S. A. har över mannen. Han är för henne intet annat än slaven, därav kommer att kärleken i den vackra mening och innerlighet vi oftast förbinda med detta begrepp är för honom utplånad, i det fall den någonsin varit en känd känsla. Man kan ej låta bli tycka synd om den amerikanske mannen, som får ge så mycket åt kvinnan vilken i gengäld ger så litet.[47]

Det talades om den amerikanska "kvinnokulten", som ansågs vara överdriven och osund, ett arv från nybyggartiden, då bristen på kvinnor vid odlingsfronten gjort dem speciellt åtråvärda. En alltför stor ridderlighet mot kvinnan rubbade den givna ordningen i samhället och gav kvinnan en överdriven uppfattning om hennes rättigheter, var budskapet.[48]

Kvinnans större frihet och självständighet uppfattades som en fara för familjen och hemmet. Hon blev mindre intresserad av att ingå äktenskap, och vid skilsmässa var det oftast hon som övergav hemmet. Följden blev sjunkande födelsetal. Kvinnan svek sin uppgift att föda och fostra barn.[49] Kvinnans makt hotade också att feminisera kulturen. Kvinnorna förknippades av flera skribenter med den förtryckande puritanism som så ofta kritiserades. De sedlighetsivrande kvinnoorganisationerna bar skulden för filmcensuren liksom för en rad lagar som kränkte människors privatliv, menade vissa debattörer. Denna moralism hade skadliga följder: mannen tilläts inte att se kvinnan som sexualobjekt, vilket ledde till en sexuell massneuros. I dennas spår följde hyckleri och dubbelmoral.[50]

Kvinnans ställning kopplades även till det amerikanska massamhället. Kvinnan och masskulturen har ofta ansetts höra samman. Den äkta, höga kulturen, präglad av reflektion, distans och realism, har betraktats som manlig, medan det sentimentala, romantiska och eskapistiska ansetts höra i första hand den lättrörda och okritiska kvinnan till. Detta har gällt både i den vardagliga föreställningsvärlden och, åtminstone en bit in på 1900-talet, för masskulturteorierna. För mellankrigstiden finns studier från Storbritannien och andra europeiska länder som visar att masskulturen förknippades med både Amerika och kvinnan.[51]

Många i Sverige som yttrade sig om den amerikanska masskulturen skyllde den observerade intellektuella fattigdomen i Amerika på kvinnorna,

---

[47] Hedberg, Lydia, s. 69 (citat) och 83. Hellström, 1920, s. 27, och 1926, s. 14. Selander i StD 15/8 1927. Grevenius (Block) 1928b, s. 24, och 1928c, s. 27. von Rosen, s. 272.
[48] Carl G. Laurin i SvD 20/12 1927. Martelius, 1926a, s. 12. "Outsider", s. 24. Petander, 1929, s. 184. von Rosen, s. 272ff. Molin, Adrian, 1935, s. 54ff.
[49] Key, s. 203, 354, 356, 359 och 362. Hultman, s. 191 och 356f. Gun Nihlén i NDA 24/3 1929.
[50] Hellström, 1920, s. 88, 200ff och 205-208. Ericsson, 1925, s. 96f. Thulstrup, 1930, s. 34. "Filmskvaller", s. 7.
[51] Huyssen, s. 191-195. Felski, s. 117. Björk, Nina, s. 127. Melman, s. 149. de Grazia, 1993, s. 86. Maltby/Vasey, s. 71f.

som bara ville läsa lätta och roliga böcker, och som anlade krassa nyttosynpunkter eller moraliska aspekter på konst, litteratur och vetenskap. Under sådana omständigheter hade en högre kultur eller vetenskap svårt att utvecklas. Den betydelse som den amerikanska kvinnan ansågs ha för den amerikanska filmens karaktär har redan berörts.[52]

Föreställningen om den feminina masskulturen hänger också samman med att kvinnan fått representera konsumenten. Masskulturen är kultur avsedd för masskonsumtion, och det var masskonsumtionen som ingav civilisationskritikerna så mycken oro. Konsumenten har från 1800-talets mitt identifierats som en kvinna, och deras egenskaper har ansetts sammanfalla: impulsivitet, lättleddhet och bristande rationalitet. Båda gav efter för sitt begär i stället för att styras av sitt förnuft.[53] Kvinnan var slav under lyxens och njutningens lockelser; hon var ingen myndig person.

Flera amerikaskildrare framställde den amerikanska kvinnan som ytlig, egoistisk, materialistisk, självbelåten och småaktig. Hon fordrade allt av mannen och ingenting av sig själv. Med andra ord svarade hon väl mot föreställningen om massmänniskan. Fredrik Böök talade om den "nöjeslystna, kyligt beräknande och på samma gång barnsligt outvecklade anglosaxiska kvinnotypen" och identifierade denna typ med den moderna, emanciperade kvinnan.[54] Genuskodningen kunde också vara ett sätt att skapa motstånd mot en form av modernisering som upplevdes hota de grundläggande normer och hierarkier som det svenska samhället var uppbyggt efter. Inte ens kategorierna manligt och kvinnligt skulle kunna stå emot amerikaniseringens vindar, och detta underströk hotet mot samhällets grundvalar.

Till yttermera visso höll en förändring på att ske inom såväl den amerikanska som den europeiska kvinnligheten, och denna förändring associerades också till amerikanismen. 1920-talet förde med sig större frihet på vissa områden för unga kvinnor – den "nya kvinnan" (en term som dock funnits redan tidigare) trädde fram. Det har talats om "livsstilsfeminism". En välbärgad amerikansk collegeungdom revolterade mot den gamla puritanska pliktmoralen. Framför allt var det de rikare familjernas kvinnor som lade sig till med nya stilar och vanor. I 1920-talets amerikanska "jazzfilmer" dök en ny nöjeslysten kvinnotyp upp, med kortklippt hår och kort kjol. Hon kallades "flapper". Liknande moderna kvinnor dök upp i europeiska länder vid samma tid. I Frankrike och Storbritannien symboliserade de det första världskrigets omstörtande av de traditionella könsrollerna, en framväxande konsumtionskultur, större sexuell frihet – och en tilltagande amerikanise-

[52] Benzendal, s. 23. Berg, Ruben G:son, 1925, s. 12 och 15f. Elgström/Collijn, s. 268f. Carl G. Laurin i SvD 20/12 1927. Hälge Emilson i SDS 18/8 1929.
[53] Felski, s. 61f, 64f och 88. Björk, Nina, s. 70, 72 och 82f.
[54] Ruben G: son Berg i DN 11/4 1926. Hirdman, Maj, s. 120-127. "Bris", s. 57. Fredrik Böök i SvD 2/4 1929.

ring. Också i Sverige slog de nya modena med kortklippt – "shinglat" och "bobbat" – hår, korta kjolar och platt figur igenom vid 1920-talets mitt, vilket amerikanska filmer bidrog till.[55]

Svenska reseskildrare talade, inte sällan med ogillande, om de smala, målade, kortkjolade amerikanska kvinnorna med färgat, bobbat hår och självsäkert uppträdande. Dessa sminkade, tuggummituggande, "konstgjorda" kvinnor framstod som fullkomligt onaturliga. De ansågs representera den goda husmoderns antites, kvinnor som bröt mot normen för hur riktiga kvinnor borde se ut och uppföra sig och vilka intressen de borde ha. Till exempel ansågs amerikanskorna alltför gärna dricka sprit.[56] Det implicita kvinnoideal som ställdes mot den nya kvinnan var således den plikttrogna makan och husmodern.

Ordet "flapper" var inte heller okänt på svenska. Journalisten Ester Blenda Nordström beskrev henne 1923 som en "helt ny art av det moderna människosläktet", en ung, självförsörjande kvinna som gjorde vad som föll henne in. Ordet förknippades särskilt med den amerikanske författaren F. Scott Fitzgerald, och flappern framställdes närmast som ett dekadent inslag i ett likaledes dekadent amerikanskt nöjesliv. Hon var en bortskämd, artificiell, ibland omoralisk varelse: "Flickor som spela golf, köra bil och dricka hela dagen och dansa, spela bridge och dricka hela natten. Flickor med jazz i varje lem, rättframma, fulla av lögner, blaserade, smådruckna, på ständig jakt efter äventyr och sensation."[57] Den moderna kvinnan, en produkt av den amerikanska civilisationen, var kall och onaturlig. Hon struntade blankt i historia och tradition. Hon var ett hot mot världens framtid.[58]

Termen "flapper" tycks inte ha använts om svenska flickor, men beskrivningarna av den moderna "jazzflickan" kommer ganska nära typen. Signaturen Reta i *Bonniers Veckotidning* klagade 1926 på tillgjorda, oromantiska unga jazzflickor med shinglat hår och korta kjolar. I författaren Rudolf Värnlunds novell "En jazzflicka" bryter den manlige huvudpersonen med sin älskade, som är en modern kvinna, därför att hon har "en jazzmelodi i bröstet i stället för hjärta".[59]

Sportflickan var en amerikansk kvinnotyp, som också bröt mot det traditionella kvinnoidealet. Hon kunde beskrivas som "slampig", tuggummituggande och vulgär. Hon kallades "avfeminierad" och pojkaktig. Till ytter-

---

[55] de Grazia, 1993, s. 98. Sjögren, s. 294ff. Roberts, s. 9, 19, 63ff, 69, 72f, 77-81 och 214. Melman, s. 3, 17, 20, 148 och 150. Björkin, s. 149, 171 och 174.

[56] Ericsson, 1923, s. 55, och 1924, s. 246. Hedberg, Lydia, s. 27-31. Hirdman, Maj, s. 62f. Nordström, s. 78. Bergman, Stina, 1924a, s. 27, och 1924b, s. 23. Siwertz, s. 13. Nerman, 1935a, s. 125. "Péra", s. 20.

[57] Nordström, s. 222f. Lundberg, Holger, 1926, s. 17 och 29 (citat). "Negresco", s. 28f.

[58] Sten Selander i StD 2/11 1927. von Rettig, s. 15.

[59] "Reta", s. 22f. Värnlund, 1926, s. 28ff.

mera visso tyckte unga amerikanskor i allmänhet inte om barn, hävdades det, även det ett tecken på dekadens.[60]

Helhetsintrycket är att den amerikanska kvinnan betraktades som en främmande och i somligas ögon onaturlig varelse, en kvinna som alltmer uppträdde och lade sig i angelägenheter utanför hemmet. Hennes makt i samhället ledde till hyckleri och konventionalism. Hon bidrog till att "kvinnliga" drag som sentimentalitet och romantik frodades i den amerikanska populärkulturen. Å andra sidan framställdes den unga, frigjorda kvinna som dykt upp efter kriget oftast som motsatsen till mycket av det som förbands med den traditionella kvinnorollen. Hon var självupptagen i stället för vårdande, hård i stället för mjuk, kall i stället för varm, illusionsfri i stället för romantisk och tillgjord i stället för naturlig. Hon tävlade med mannen – drack, rökte, körde bil – i stället för att fullgöra sin plikt mot samhället och mänskligheten.

Traditionellt, eller åtminstone sedan 1800-talet, hade den privata sfären ansetts vara kvinnans och den offentliga mannens. Den amerikanska kvinnan överskred denna gräns. Den "nya kvinnan" associerades också till ett kallare, opersonligare samhälle. Jag har tidigare sagt att motståndet mot amerikanska konsumtionsmönster var starkare än motståndet mot amerikanska produktionsmetoder. Här kan en genusladdning finnas. Den manliga produktionen kunde ge samhället en ny materiell bas, men den kvinnliga konsumtionen hotade att förstöra kulturen. Positivt laddade egenskaper som arbetsvilja, optimism och framåtanda tillskrevs i första hand den amerikanske mannen, medan den amerikanska kvinnan oftast förknippades med egoism och antiintellektualism. Hotet bestod både i en feminiserad kultur och i en avfeminiserad kvinna. Med kvinnans frigörelse upplöstes hemmet och därmed försvann ytterligare en fast punkt i individens liv, där han (den utvecklade individen som hotades av massamhället var en man) kunnat skapa en avskild, privat sfär. Detta var också ett led i en oönskad modernisering. Kring sekelskiftet hade familjen kommit att ses som ett bålverk mot förändringar. Inte minst moderskapet framställdes gärna som något stabilt och evigt i en annars otrygg värld. Denna föreställning om kvinnan levde kvar under mellankrigstiden.[61] Men i Amerika var både intimsfären och moderskapet hotade. En mycket väsentlig form av gemeinschaft upphörde att finnas till. Massans makt blev total.

[60] Tegnér, 1927, s. 12. "Okända ögat", s. 23. "Ji-Shib.", 1928, s. 21.
[61] Kyle, s. 36, 38, 41 och 54f. Tornbjer, s. 248 och 262.

En främmande ras

En särskild avdelning av den amerikanska kulturfrågan var rasfrågan. Den kunde inte direkt överföras till Sverige, som ju fortfarande var relativt etniskt homogent, men den hade relevans för amerikaniseringsrädslan. Inslag i amerikanismen var yttringar av ett främmande rastemperament. När svenskarna diskuterade "amerikanernas" kultur eller karaktär var det i regel de vita amerikanerna som de avsåg. Den typiske amerikanen var en vit protestantisk man av anglosaxiskt ursprung. Denne amerikan var jämte svenskamerikanen den typ av invånare i USA som gavs störst utrymme i svenska amerikaskildringar. Men det var få amerikaresenärer som underlät att säga några ord om "negerfrågan". En tiondel av USA:s befolkning utgjordes av svarta, och de utsattes för betydande diskriminering, framför allt i södern, där rassegregationen på de flesta håll var sträng, men även i nordstaterna. Den svarta befolkningens ställning i det amerikanska samhället och den amerikanska kulturen nämndes av flera som en mycket viktig och besvärlig fråga.

Svenska observatörers åsikter om de svarta varierade ganska mycket. Mycket negativa och nedsättande omdömen var inte ovanliga. Mellankrigstiden var ju rasbiologins blomstringstid i Sverige, och det lämnade sina spår i utredningarna om såväl de svarta som andra etniska och rasgrupper i Amerika. Rasistiska stereotyper var vanliga till exempel i svenska skolböcker under 1900-talets första hälft.[62] Dessutom förefaller flera besökare ha anammat den negativa syn på de svarta som var vanlig bland de vita amerikaner som de mestadels umgicks med. Man skildrade de svarta som opålitliga, lättjefulla, baksluga, orenliga och rentav depraverade. Det var tack vare de vita som Amerika över huvud taget hade en civilisation, menade man. Om de svarta skulle få övertaget, hotade den västerländska civilisationen att gå under, skrev bland andra prins Wilhelm.[63]

Men flera svenskar uttryckte också kritik mot det sätt varpå de svarta behandlades och menade att de ingalunda saknade möjligheter att utveckla ett kulturellt liv av betydelse. De svarta behandlades illa, och dessa missförhållanden måste rättas till innan Amerika kunde bli en verkligt civiliserad nation, tyckte man. Man kunde framställa svenskarna som ett upplyst folk vid jämförelse med amerikanerna i detta avseende. De svartas situation visade amerikanernas barbari, deras avsaknad av en verklig kultur.[64] De svarta saknade i stor utsträckning utbildning, men om de fick detta, skulle de visa sig besitta samma förmåga att utvecklas och mogna andligt som de vita,

[62] Olsson, Lena, s. 116.
[63] Thomæus, s. 115f och 121. Johansson, Olof, s. 260. Hård af Segerstad, s. 109 och 111. Wilhelm, s. 300f. Månsson, Evelina, s. 89. von Rosen, s. 211ff.
[64] Laurent, 1924, s. 33ff och 144ff. Söderblom, Anna, s. 44f. Hedberg, Lydia, s. 154-158. Allan Vougt i Arbetet 24/8 1927. Thulstrup, 1931, s. 148f. Gislén, s. 189f.

förklarade predikanten Hjalmar Rangman. Anna Lenah Elgström tog upp "the new negroes", en grupp svarta författare som trätt fram med ett manifest vid 1920-talets mitt. Detta visade, menade hon, att de svarta gått framåt och kunde vara verkligt kulturskapande. Deras lyrik och musik var värdefulla bidrag till den amerikanska kulturen. "De nya negrerna" var bildade och självständiga individer.[65]

Även hos dem som uttalade sig uppskattande om de svartas insatser inom kulturlivet kunde dock föreställningar om de svartas annorlunda raseegenskaper förekomma. De svarta exotiserades gärna och framställdes ibland som godmodiga men litet barnsliga. De ansågs stå närmare naturen än de vita, vilket kunde vara positivt, särskilt i en teknisk civilisation som den amerikanska, men det var också en allvarlig begränsning; de var en motvikt till moderniseringen snarare än människor med samma själsförfattning som de vita. Framför allt hade de ett livligare känsloliv och var på ett annat sätt i känslornas våld.[66] Även Elgström ansåg att de svarta utmärktes av starka känsloskiftningar och en livlig inbillningsförmåga. Deras "oblandat primitiva själsinnehåll" satte sin prägel på deras konstnärliga skapande. De bästa svarta författarna var också de som insåg att de i sin diktning måste spegla "det rastemperament de icke kunna komma ifrån".[67] Liksom varje nation hade sin karaktär, hade den svarta rasen sin, som den måste vara trogen för att kunna skapa en verkligt "egen" kultur.

Jazzen ansågs vara uttryck för de svartas själsliv och skaparkraft och bedömdes ofta utifrån detta. Man tog fasta på det förment primitiva, "afrikanska" draget i den nya musiken och, inte minst, dansen. Detta kunde oroa såväl humanister och folkbildare som kristna moralkonservativa. Man talade med Sten Selanders ord om "jazztrummornas ekon från den afrikanska urskogens tam-tamfester..." Selander och hans meningsfränder hävdade att den moderna dansen, vars rötter skulle stå att finna i afrikanska vildars parningsriter, uppeggade ungdomens primitiva lidelser.[68] Det primitiva identifierades dessutom som ett drag i det moderna: massmänniskorna var ju okultiverade och primitiva, och det var därför föga förvånande att de fastnade för jazzens rytmer. Det moderna samhällets andliga utarmning gjorde människor i det vita västerlandet benägna att beundra de primitiva folkslagen och deras kulturer, vilket var upprinnelsen till de moderna primitivistiska strömningarna. Jazzens popularitet var en del av detta fenomen.

---

[65] Rangman, s. 128ff. Elgström/Collijn, s. 349-357 och 369. Elgström, 1927a, s. 16f och 48, och 1936, s. 175, 180 och 292.
[66] West, 1926, s. 25, och 1928, s. 21. Rydqvist, s. 37f. Tegnér, 1933, s. 12. Brunius, Pauline, s. 80. Pethrus, s. 192 och 196.
[67] Elgström, 1936, s. 177ff och 297.
[68] Kjellberg, Erik, s. 15. Westin, s. 5, 7 och 13. Agrell, s. 25f. Selander, 1932, s. 30 och 114ff. Sundström, s. 16, 31, 34 och 40. Andrén et al., s. 6f och 10.

Bland andra Sven Stolpe menade att mekaniseringen, materialismen och den moderna njutningslystnaden, "den nya hedendomen", hörde samman.[69] Både dess amerikanska ursprung som sådant och dess ursprung hos Amerikas svarta befolkning gjorde denna musik till något som inte passade svenskarna.

De svarta kunde således framställas som en okultiverad ras som hotade vad amerikanerna uppnått av kultur och civilisation genom sin närhet till naturen. Jazzen visade detta. Den hade sina rötter i de svartas primitiva själsliv men appellerade framför allt till den moderna tidens otillfredsställda, sensationssökande människa, en typ som var särskilt vanlig i Amerika. Det västerländska kulturarvet hotades alltså både av moderniteten och av primitiviteten, som gick hand i hand. Jazzen, liksom den "medeltida" amerikanska civilisation som redan berörts, kunde kasta tillbaka Europa i ett oupplyst mörker. Samtidigt kunde dock de svartas kontakt med känslolivet och naturen ses som en välbehövlig balanserande motkraft till den tekniska enformigheten och nyktra affärsmässigheten i det amerikanska livet. Det gällde dock att de kultiverades och bildades så att inte det primitiva tog överhanden. De svarta motsvarade de massmänniskor som tjusades av deras musik på så sätt att de också måste bibringas kultur. Bilden av de svarta skiftade därför mellan det starkt negativa och det starkt positiva, men de var nästan alltid främmande och exotiska.

En förebild trots allt? Den amerikanska idealiteten

Vi har sett i det föregående att amerikansk kultur och mentalitet ansågs uppvisa ett flertal frånstötande eller åtminstone problematiska drag. Men det fanns positivare omdömen om USA. Den traditionalistiska berättelsen handlade oftast om att rädda Europa från att bli som Amerika. Men det fanns också en berättelse som betonade de goda krafterna hos Amerika självt. Hoppet om att Amerika skulle kunna lösa sina problem levde kvar även hos många traditionalister parallellt med ogillandet av den i samtiden dominerande amerikanismen.

Tron på amerikanernas goda vilja var inte död. Ungdomligheten kunde också ta sig goda uttryck. Amerikanerna hade en oförtröttlig vilja att förbättra samhället och att hjälpa sina sämre lottade medmänniskor, framhölls det från flera håll. Ärkebiskop Nathan Söderblom skrev att det endast var vädjanden till idealen och känslan som förmådde att på allvar beröra det amerikanska folket. De idealistiskt eller religiöst motiverade reformrörelserna kunde uppfattas som ett sympatiskt inslag och inte bara som uttryck för

[69] Nylöf, s. 20. Folcke, s. 10. Stolpe, Sven, 1931a, s. 10, 25f och 83.

ogin förtryckarlust. Amerikanerna besjälades av en frisk, ungdomlig anda, som satte dem i stånd att utföra stordåd.[70]

Några skribenter framhöll det idealistiska inslaget i puritanismen. Det gjorde Gustaf Hellström i *Förenta staterna och världsfreden* 1919. Puritanismen ställde höga krav på individens strävan efter självförbättring, och ur dessa krav stammade ett osjälviskt arbete för ett bättre samhälle. Hellström själv ändrade snart åsikt om Amerika, men andra vidhöll att puritanismen hade försonande drag. Anna Lenah Elgström framställde Mencken, Lewis och andra amerikanska samhällskritiker som de sanna förvaltarna av den amerikanska frihetliga andan och det puritanska arvets idealism. Fredrik Böök lyfte fram puritanismen som en lämplig grund att bygga en ny amerikansk kultur på. Vid sidan av allt dåligt innehöll den även många goda och sunda värden, och den var en levande tradition, den säkraste grunden för ett folks framåtskridande. Amerika behövde mer av verklig konservatism. Sven Stolpe tillskrev också den goda puritanismen värden som disciplin och reflektion.[71]

Flera skribenter som i och för sig inte såg mycket gott i den samtida amerikanska kulturen lämnade ändå öppet för att Amerika skulle kunna komma att ge ett värdefullt bidrag till världens kulturliv. En högre kultur kunde vara under framväxt. Åldersmetaforen gav utrymme för detta: Amerika var en ännu ung kultur, som nu höll på att växa in i sin mannaålder, där den ungdomliga kraften skulle finnas kvar men balanseras av större urskillning och sans. Detta visade sig i ett tilltagande intresse för de sköna konsterna.[72]

Även många som inte identifierade idealismen med puritanismen såg i den frambrytande självkritiska litteraturen i USA ett hoppets tecken. Den visade att åtminstone somliga i USA kommit till insikt om det egna samhällets och den egna kulturens brister och börjat reflektera över sin livsstil och sin individualitet i stället för att bara följa massan. Hur illa det än stod till i övrigt i Amerika, kunde detta litterära uppror inte ignoreras. Detta "högre stående" Amerika förlät mycket:

---

[70] Söderblom, Nathan, s. 219, 230 och 239ff. "Tag vad gott är – även om du får det från United States!" i DN 6/9 1927. Carl-August Bolander i DN 5/12 1927. Eyvind Johnson i Arbetet 3/2 1933.

[71] Hellström, 1919, s. 14f, 26, 29f, 35f och 40. Elgström, 1931, s. 5f och 16f. Fredrik Böök i SvD 26/11 1923 och 22/4 1928. Stolpe, Sven, 1937, s. 135.

[72] Laurin, 1925, s. 58. Johan Mortensen i SDS 21/12 1927. Martelius, 1926a, s. 12. Petander, 1929, s. 116, 137f och 212ff. Tannefors, 1929a, s. 3. Molin, Adrian, 1930, s. 97-104. von Rosen, s. 106 och 300f. Hansen, s. 38. Stråhle, s. 127f.

> Babbitt är en gammal och välkänd yankeetyp, men det är Sinclair Lewis, vilken som amerikansk företeelse är ny och intressant och jämte honom hela raden av skarpa och skoningslösa samhällsskildrare, Dreiser, Anderson, Sinclair m. fl. [---] Det tyder också på att den första stormande kraftutvecklingens dagar är förbi, och stunden kommen för den självbesinning och självkritik, som följer ökade uppgifter och mognare ansvarskänsla.[73]

Det påpekades även att det fanns ett slags humanistisk motståndrörelse i USA, representerad av bland andra tänkarna Irving Babbitt och Paul Elmer More. Dessa humanister stod för måttfullhet och återhållsamhet, "oamerikanska" drag enligt den gängse synen på amerikanismen. De var få – "en handflock atenare på alla håll omgivna av barbarer" – men de fanns.[74] Några framhöll med gillande den amerikanske filosofen och pedagogen John Dewey, som bland annat lämnade viktiga impulser till svensk skolutveckling och som ansågs stå för ett gott, humanistiskt människoideal: den fria, skapande och sociala människan. En anmälare i *Tiden* förklarade att "de överlägsna omdömena om det amerikanska kulturlivet inte alltid grunda sig på någon mera ingående kännedom om strömningarna under den ofta frånstötande ytan".[75]

De amerikanska kvinnorna hade även de sina apologeter. Särskilt kvinnliga amerikaskildrare som Anna Lenah Elgström och Maud von Rosen betonade att inte alla amerikanskor var ytliga eller materialistiska. De flesta var goda, arbetsamma och trofasta. För Elgström var de samhällsförbättrande kvinnoföreningarna en god idealistisk kraft. Även om hon inte beskrevs med den termen framstod den samhällsintresserade amerikanska kvinnan som en verklig samhällsmoder. Hon tillämpade kvinnans goda egenskaper, hennes vårdande natur, inom det politiska och sociala livet. Som samhällsmoder kunde kvinnan göra en insats just tack vare sina annorlunda egenskaper.[76] Kanske hade den amerikanska kvinnan tvärtom i vissa avseenden särskilt goda egenskaper. von Rosen skrev att den amerikanska kvinnan var mindre "emotionell" och därmed bättre lämpad att utöva politiskt inflytande än andra nationers kvinnor. Även den moderna amerikanska sportflickan kunde finna nåd inför somliga skribenter: hon var behaglig och okonstlad.[77] Här framhölls således de goda insatser som kvinnorna kunde göra i samhällsarbetet.

---

[73] Berg, Ruben G:son, s. 1. Johansson, Olof, s. 259. Elgström, 1927b, s. 8, och 1930, s. 157. Johan Mortensen i SDS 21/12 1927. Annie Löfstedt i GHT 29/11 1929 (citat). "A. B-h", s. 33. Degerman, s. 348.

[74] Carl Björkman i NDA 24/3 1929. Åke Thulstrup i NDA 1/6 1930. Knut Hagberg i NDA 16/11 1930.

[75] Cederblad, 1932, s. 148-152. "Litteratur", s. 242.

[76] Om samhällsmodern, se Ambjörnsson, 1974, s. 251 och 254f, Jordansson, s. 158ff, och Bokholm, s. 238 och 255.

[77] Elgström/Collijn, s. 229ff, 235f, 253f, 262, 270ff, 275 och 411. von Rosen, s. 182 och 275f. Hamilton, s. 35. Söderblom, Anna, s. 169.

Även den amerikanska filmen hade sina försvarare. Deras främsta argument var att det bland alla de dåliga filmerna från Amerika också fanns en del bra filmer och att europeisk eller svensk film minsann inte alltid var så mycket bättre. Trots allt kom många av USA:s filmskapare ursprungligen från Europa.[78] Somliga, kanske framför allt inom branschpressen men även på annat håll, hävdade till och med att den amerikanska filmen i genomsnitt var överlägsen den europeiska. Amerikanerna var de som verkligen visste hur man skulle göra film, och deras starka ställning på filmmarknaden var en naturlig följd härav, sade man.[79] Flera framstående filmkritiker försvarade också den amerikanska filmen mot dess belackare. Amerikansk film besatt rapphet, händighet och teknisk elegans, framhöll Herbert Grevenius. Sven Stolpe vidhöll också att det faktiskt fanns åtskilliga värdefulla amerikanska filmer. Skallet mot den amerikanska filmen var orättvist. Särskilt under 1930-talet ansåg man att den amerikanska filmen faktiskt gjorde framsteg och visade konstnärliga ambitioner.[80] Charlie Chaplin, som visserligen inte var amerikan men verksam i Amerika, ansågs vara en stor konstnär, som sade något väsentligt om livet. Även filmstjärnor och –skapare som Douglas Fairbanks, Mary Pickford och Buster Keaton samt ibland Jeanette MacDonald, Rudolf Valentino och bröderna Marx hölls för att vara konstnärer av rang.[81] Det fanns alltså konstnärer som levde upp till europeisk standard även i USA.

Det fanns alltså andra nyanser i amerikabilden än de mörka. Det var möjligt att se hoppfullt på den framtida utvecklingen i Amerika utan att för den skull gilla massamhället. Inte sällan återfanns negativa omdömen om det samtida Amerika och försiktigt positiva förutsägelser om dess framtid hos samma författare, som till exempel hos Anna Lenah Elgström, som bemödade sig om att balansera sin framställning. Amerikas framtid var öppen: de hittills dominerande tendenserna skulle kunna trängas tillbaka av de goda krafter som trots allt fanns. Den negativa bilden av det samtida Amerika kunde balanseras med en positiv berättelse om framväxten av en verklig kultur i landet. Bilden kom därigenom att innehålla även lovande tendenser. Berättelsen antog närmast formen av en bildningsroman med själva den amerikanska civilisationen som hjälte; den utvecklades mot större mognad och stadga.

---

[78] Nyblom, s. 12. "Amerikaniseringen", s. 117. "'Både-och'...", s. 707. "Tag vad gott är – även om du får det från United States!" i DN 6/9 1927. Idestam-Almquist, s. 207 och 356. Johansson, Gösta, s. 9. Brunius, Pauline, s. 213f.

[79] Björk, Ulf Jonas, s. 252. Pepper, s. 10. Martelius, 1926b, s. 14. "Huvudlös bojkott" i GP 8/9 1927. "Smakreformation" i Lund Dagblad 9/9 1927. Grevenius (Block), 1929, s. 46.

[80] Liljedahl, Elisabet, s. 189, 192, 206, 224, 232f, 240 och 246. Grevenius (Block), 1930b, s. 16. Stolpe, Sven, 1926, s. 75, och 1927, s. 416. Cederstrand (Mr Gynt), s. 5. Almqvist, 1935, s. 29. Nathorst-Böös, s. 13 och 87.

[81] Lindqvist, 1924, s. 24-28. Arbiter & Co, s. 21. Wilhelm, s. 262-267. Grevenius (Block), 1928a, s. 49. Almqvist, 1932, s. 17. Elgström, 1934a, s. 124.

Detta var en annan värdering än den gängse i amerikaniseringsdebatten, och den användes ibland för att dämpa pessimismen; det vi såg i Europa var mest den dåliga amerikanismen, men det fanns en bättre version, och den skulle till slut segra, vilket lovade gott även för den europeiska kulturen. Ett slags framstegstro var möjlig att hålla fast vid. Var då detta en motberättelse till den negativa traditionalistiska berättelsen om Amerika? Egentligen inte, då den för det mesta inte ifrågasatte att en dålig amerikanism dominerade. Den positiva berättelsen uttryckte samma värderingar som den negativa: en idealistisk människosyn med ett bildningssamhälle som mål och respekt för det värdefulla i traditionen. Amerika representerade inte framsteget utan skulle utvecklas till bättre överensstämmelse med en europeisk kulturtraditions värden. Den positiva berättelsen utgick från samma relation mellan svensk kultur och amerikansk: den svenska stod högre. Dess ideologiska implikation blev därför densamma för Sveriges del: traditionen och bildningen var värdefulla och måste försvaras. Det optimistiska temat ifrågasatte inte den pessimistiska berättelsens värderingar men uttryckte hopp för framtiden: människans högre strävanden förnekar sig inte i längden utan bryter genom förflackningens barriärer. Den utvidgade snarare än motsade amerikaniseringskritiken. Även USA skulle få en riktig kultur med ideella värden och en elit redo att resa de sanna värdenas fana. Även den positiva synen på den amerikanska kvinnan kompletterade snarare än förnekade de ideal som de negativa omdömena uttryckte: det var illa med avfeminiserade kvinnor. Men amerikanskan var inte avfeminiserad utan en god maka och moder. Däremot drog man här en annan slutsats: den amerikanska kvinnan var genom sina kvinnliga egenskaper en tillgång i samhällslivet och kunde deltaga i den offentliga sfären utan att förlora dem.

Tradition mot modernitet. Traditionalisternas berättelse

USA var massornas samhälle framför andra. En central faktor för detta samhälles uppkomst var de moderna människornas rotlöshet. Det fanns få eller inga erkända auktoriteter som kunde vägleda människor. Rotlösheten hade blivit särskilt djupgående i Amerika genom den snabba materiella utvecklingen med dess såväl geografiska som sociala rörlighet, den stora immigrationen, som lett till en brokig kulturell mångfald, och samhällets framtidsorientering och åtföljande brist på känsla för det hävdvunna och historiskt framvuxnas betydelse. Den traditionalistiska berättelsen om det moderna Amerika skildrade vad som hände när en viss form av modernisering fick genomslag. Samhällets materiella bas expanderade utan att det fanns någon motkraft i form av en bildningsaristokrati som kunde förvalta samhällets grundläggande värden och historiskt nedärvda tradition. Det fanns ingen som kunde föra en kritisk diskussion om det nya och anpassa det till de

mänskliga gemenskapernas särskilda behov och önskemål. En sådan okontrollerad modernisering ledde till standardisering och människornas anpassning till tekniken. I Amerika hade den blivit möjlig genom frånvaron av en intellektuell klass, historiskt medvetande och nationell värdegemenskap samt genom en snabb industrialisering och urbanisering.

Även om USA hade särpräglade förhållanden, innebar det inte att dess kulturella särdrag inte kunde färga av sig på Europa. Industrialisering, urbanisering och massproduktion var tendenser som gjorde sig kraftigt påminda i det samtida svenska samhället. Genom filmen och jazzen hade dessutom Amerika medel att direkt påverka en bred svensk allmänhet, som inte förstod att sovra. Det var kulturelitens ansvar att slå vakt om den nationella identiteten och det svenska historiska arvet. Däri hade Sverige ett värn mot massamhället. Amerikakritiken gav argument för en kulturnationalistisk ståndpunkt: vad Sverige uppnått av gemensam, organiskt framvuxen kultur var förutsättningen för ett kreativt skapande inom konst, litteratur och musik. Ur denna gemensamma anda eller värdegrund stammade de normer som kunde ge människor fäste i tillvaron. De bildningens och kulturtraditionens förvaltare, som inte funnits i Amerika, måste mobiliseras.

Det är också intressant att konstatera att amerikaniseringskritiken också ställde USA mot Europa. Den nationella svenska kulturen delade ett arv med den större europeiska kulturkretsen. Den svenska identiteten var i kulturellt avseende även en europeisk identitet. Det var det klassiska arvet och en gemensam mentalitet som byggde på en känsla för historia och immateriella värden i livet som skilde den gamla västerländska högkulturens kärnländer från dess unga avläggare i Nordamerika. Respekten för individen, för den humanistiska bildningen och för en kanon av stora tänkare och konstnärer gav européerna något att samlas kring. De individuella nationella kulturerna var samtidigt tillräckligt starka för att stå på egna ben, vilket gav de enskilda folken en fast grund att stå på. Europa existerade i kontrast mot Amerika, som en mosaik av nationella kulturer inom det klassiska kulturarvets ramar. Europa var dock ett vagt begrepp som inte närmare avgränsades.

Traditionalisternas amerikaniseringskritik var en form av kulturkritik som höll fast vid de begrepp som använts för att karakterisera Amerika i den etablerade grundberättelsen men i praktiken vände på dem. Modernisering behövde inte innebära verkliga framsteg. I amerikaniseringens skepnad innebar den tvärtom en markerad tillbakagång, ett övergivande av de kulturella landvinningar som gjorts i Europa. Inom den diskussion som kretsade kring teknik och ekonomi förknippades USA i stor utsträckning med framåtskridande. Amerikanerna hade genom sin avancerade teknik och sina effektiva arbetsmetoder byggt upp ett imponerande materiellt välstånd som kom de breda lagren till del i form av konsumtion. Deras individualism och jämlikhet beundrades också av många, även om de var omstridda begrepp.

De kulturella traditionalisterna kvalificerade och komplicerade denna bild. Det var Amerika som representerade den minst utvecklade kulturen. De materiella framstegen riskerade att leda till en ensidig fokusering på timliga ägodelar. En människa värderades efter sin inkomst och sin egendom snarare än efter sin duglighet och sina personliga förtjänster. Konsumtion och nöjesliv fick ersätta djupare syften och intressen.

Den amerikanska individualismen förenades inte med några krav på personlig utveckling och hade därför urartat i konformism och flockmentalitet. Jämlikheten mellan individerna hade gjort att trycket på den enskilde att anpassa sig till mängden var mycket större i det samhälle där var och en var utlämnad åt alla andra. I Europa respekterades däremot individen: hon hade rätt att tänka, utvecklas och debattera utan att behöva anpassa sig till massan.

Dyrkan av nyheten och det moderna fick en paradoxal effekt i en återgång till äldre förhållanden i vissa avseenden. Ointresset för historien och de värden som kulturarvet innehöll medförde att man saknade en fast grund att stå på för vidare utveckling. I stället kunde primitiva kulturyttringar som jazz och tecknade serier fånga människors intresse. Intellektuella landvinningar förbigicks utan uppmärksamhet – utom när de fördömdes för att de stred mot allmänt vedertagna uppfattningar. Amerikanismen bröt en lång process av utveckling mot högre civilisation och större kunskap. Liksom antikens lysande kultur fallit i glömska under den mörka, okunniga medeltiden kunde bildningen och arvet från de lärda och konstnärerna i det förflutna falla i glömska i massamhället. Fel sorts modernisering ledde tillbaka till primitivitet och okunskap.

Jämlikheten i Amerika hade slagit över i majoritetsförtryck. Det var den sämsta formen av demokrati: den oupplysta mängdens tyranni mot dem som i något avseende höjde sig över de andra. Ingen hade styrka eller prestige nog att känna sig säker för repressalier ifall han eller hon avvek från normen. Oförmögna att själva hävda sig tvangs människor att foga sig efter de åsikter som var vanligast. Traditionalisterna kritiserade i allmänhet inte den politiska demokratin, men en rädsla för faran med en demokrati som inte förenades med ansvarskänsla och eftertanke framträdde i kulturdebatten.

Alternativet till denna utveckling var att värna rangordningen och de nedärvda värdena. De beprövade, fasta kategorierna och hierarkierna måste skyddas mot upplösningstendenserna. Det gällde normerna för god kultur och respekten för dem som hade de rätta insikterna och kunskaperna. Eliten och massan skulle förhålla sig till varandra som lärare och elever eller som vuxna och barn. Liksom Amerika gärna jämfördes med ett barn, var de europeiska massorna omogna och outvecklade. Distinktionen mellan högt och lågt inom kulturen måste hållas klar, liksom skillnaden mellan privat och offentligt och mellan manligt och kvinnligt. Traditionalisterna betona-

de värden som de fruktade höll på att sättas på undantag i den framväxande moderna civilisationen. Deras attityd kan sägas bära en prägel av kognitiv dissonans inför moderniseringen. "Post-decision dissonance" kan uppkomma när man blir varse negativa värden hos det som man valt – det moderna demokratiska industrisamhälle som blivit följden av den utveckling samhället tagit – och positiva värden hos det man valt bort – det äldre samhälle som höll på att försvinna. De materiella framstegen hade höjt levnadsstandarden och ökat samhällets resurser, men de riskerade att förgöra viktiga livsvärden. Moderniseringen var motsägelsefull: dess materiella sida tycktes inte åtföljas av en andlig utan snarare hämma den. Detta problem sökte man att hantera genom att fundera kring hur kulturen skulle kunna bevaras i detta moderna samhälle. Tekniken, menade man, var inte med nödvändighet av ondo, men i sin nuvarande form – den amerikanska – tjänade den tekniska civilisationen inte goda syften. Det gällde att se till att tekniken och dess krav inte fick dominera över det andliga livsinnehållet. Det moderna, förstått som teknikens och demokratins intåg på allt fler av samhällets områden, skulle blandas med det omoderna i en kulturell gemenskap med fasta normer och värderingar. Respekten för bildning och kunskap skulle återupprättas.

Givetvis var dessa ideal också ett försvar av humanisternas och de andra eliternas egen position i ett samhälle där kretsen av både avsändare och mottagare av kultur vidgades, med följd att den blev svårare att kontrollera. De värderingar som de försvarade var sådana som tillerkände dem själva en ledande ställning i samhället. Man ville med Bourdieus ord försvara sitt kulturella kapital: makten att avgöra vad som var god kultur och den status som följde med denna makt. Men man får inte glömma att värderingarna också var en viktig del av vad som definierade dessa grupper till att börja med; deras människo- och kultursyn skapade en särskild roll åt de bildade och intellektuella snarare än en annan. De gick inte i spetsen för modernismen utan såg tvärtom som sin uppgift att skydda värden som de betraktade som omistliga. Det är också intressant att konstatera att amerikaniseringsdiskursen också ställde USA mot Europa. Den nationella svenska kulturen delade ett arv med den större europeiska kulturkretsen. Den svenska identiteten var även en europeisk identitet, åtminstone i kulturellt avseende. Det var det klassiska arvet och en gemensam mentalitet som byggde på en känsla för historia och immateriella värden i livet som skiljde den gamla västerländska högkulturens kärnländer från dess unga avläggare i Nordamerika. Jämte det europeiska fanns dock även det särpräglat svenska; vaktslåendet om traditionella värden tog sig uttryck i kulturell nationalism.

Den traditionalistiska berättelsen var snarast satirisk till formen: människors övertro på utvecklingen hotar att förstöra deras kultur. Deras tanklösa modernisering hotar det som redan vunnits. Ideologiskt var den konservativ: det gäller att slå vakt om de goda värden som finns, varför för-

ändringar blir hot snarare än löften. Samtiden och den närmast förestående framtiden var ett avgörande skede i denna periodisering. De traditionalistiska intellektuella hade själva den viktigaste rollen att spela i detta scenario, enär det var de som förvaltade bildningen. Fienden var ingenjörsromantiker och primitivister, som oförsiktigt förkastade det gamla till förmån för det nya, och det moderna nöjeslivets entreprenörer, vars verksamhet – film, dansbanor – förflackade det svenska folket. Berättelsens ideologiska implikation var konservativ, även om den inte nödvändigtvis avfärdade all förändring.

Denna kritik av amerikanismen upprepades under hela mellankrigstiden, men den tycks ha försvagats under 1930–talet. Åtminstone blir det svårare att hitta den här typen av omdömen, även om de ingalunda försvinner. Till viss del kan det ha att göra med sådana saker som att det gavs ut färre reseskildringar under detta årtionde och att USA:s styrka som samhällsmodell minskade med den ekonomiska krisen. Troligen spelade det emellertid också en roll att de grupper som framför allt uttalade den fick se sin ställning i offentligheten försvagas och sina värderingar utmanas. Efter en mobilisering i början av 1930-talet, då modernismen vällde fram, tvangs humanismen successivt att retirera. I stället tog nya aktörer med andra mål och uppfattningar alltmer över, och deras amerikasyn var inte alltid densamma. Samhället rörde sig i en riktning som inte var den av traditionalisterna önskade.

Humanister och kulturkonservativa

De ståndpunkter som nu diskuterats kan kallas kulturkonservativa. Jag har dock även skilt mellan humanister, som trodde på människans förädling och suveränitet, och kulturkonservativa som inte förefaller att ha delat denna människosyn. I många stycken skildrade de Amerika på samma sätt: som ett massamhälle präglat av mobbvälde, materialism och andlig tomhet. Den sanna kulturen och den naturliga hierarkin var också något som de båda kunde ställa mot detta samhälle. Skillnaderna mellan dem ligger i människosynen, särskilt synen på individen. Skillnaderna betingas framför allt av skilda ideal för individens relation till auktoriteter av olika slag. Men gränsen är inte alltid tydlig; många humanister blev ju också alltmer konservativa och aristokratiska i sin människosyn under de här åren. Det är också viktigt att betona att det var humanisterna som dominerade debatten om amerikaniseringen; det var de som i stor utsträckning innehade ledande positioner inom de offentliga fora och de institutioner där man särskilt intresserade sig för dessa frågor: tidningar, universitet, folkbildningsrörelsen.

Humanister

Humanisternas högsta ideal, som gav den yttersta måttstocken för deras övriga värderingar, var som sagt den allsidigt utvecklade, självständigt reflekterande individen. Denna individ visste vad ansvar, självdisciplin och moral ville säga. Sådana individer skapades genom mångsidig, inte minst humanistisk bildning, vilket var en lång, kanske aldrig riktigt avslutad process. Dessa individer insåg sina verkliga behov och ställde sig över sina lägre drifter. Det högsta mänskliga var det högst kultiverade. Faran med det moderna massamhället var att massan inte ansåg sig behöva utvecklas och inte heller förstod vad denna utveckling skulle vara bra för. Den var nöjd med sig själv som den var och brydde sig bara om att få sina egna nycker och ogenomtänkta önskningar uppfyllda.

Humanisternas människoideal var samtidigt aristokratiskt och i princip universalistiskt. De själva var genom sin bildning mer utvecklade än den stora mängden av människor, varför de också borde ha mer att säga till om. Denna tanke synes ha växt i styrka under mellankrigstidens lopp: det blev alltmer uppenbart att det existerade en klyfta mellan bildningsaristokratin å ena sidan och folket och radikala intellektuella å den andra. Men om de förblev trogna sina ideal torde de åtminstone i princip ha tillerkänt massorna förmågan att förädlas och bli mer lika dem själva. Människor kunde övervinna sin natur och förvärva kultur. Det behövde inte finnas någon permanent intellektuell underklass i ett samhälle, utan folket kunde utveckla sitt kritiska förnuft och sina kunskaper och stiga upp i de bildades led. Liksom i tidigare moderniseringsvisioner skulle massan integreras i samhället, och det skulle ske genom bildning och fostran. Individens frihet var fortfarande villkorlig: hon måste förmå att ta ansvar. Det mål som man arbetade för var bildningssamhället, där envar skulle förverkliga sin potential så fullt ut som möjligt. Innan det målet var nått var det viktigt att massan respekterade de kultiverade individerna. Humanismen var i grunden individualistisk och universalistisk. Deras konservatism betingades av att de nya kulturella tendenserna syntes försvåra detta mål. Medvetenhet och kritisk reflektion höll på att offras för materiell vinning och praktisk nytta.

Individen måste underordna sig auktoriteter, men genom bildning skulle hon förvärva förmågan att välja goda auktoriteter att följa. Hon skulle inte lyda andra blint. Det gjorde hon i Amerika: massan satte hennes standarder och styrde hennes tänkande och handlande. Flera av de orsaker som man identifierade har redan nämnts: teknik, historielöshet och så vidare. Ytterligare ett inslag i den amerikanska kulturen som ansågs bidraga till konformism och intolerans mot avvikare var den puritanska religiösa och moraliska traditionen. Puritanismen, arvet från pilgrimsfädernas och New Englands tidiga nybyggares stränga kalvinism, identifierades gärna med religiös dogmatism och fientlighet mot vetenskap och konst. Svenska intellektuella

tog här starkt intryck av amerikanska intellektuella, vilka som nämnts själva ifrågasatte puritanismen. 1920-talet var en speciellt infekterad tid: en kamp rasade på flera områden mellan nya kulturella tendenser och gamla värderingar. Särskilt "approcessen" i Dayton blev uppmärksammad i Europa och även i Sverige. Religiös och moralisk fanatism tycktes göra sig bred i USA. Inte ens universiteten fungerade som fristäder för dem som dristade sig att ifrågasätta vedertagna kristna – eller för den delen andra – dogmer, vilket ansågs hämma den intellektuella och vetenskapliga utvecklingen där.[82]

I det amerikanska massamhället fanns inget skydd för dem som motsatte sig vad tillräckligt starka grupper höll för sanning. Utan fasta kulturella normer fanns heller ingen vägledning för att pröva påståenden och dogmer. Bristen på bildning och personlig utveckling gjorde att de annars så auktoritetsfientliga amerikanerna tillät kyrkorna att lägga sig i deras privatliv. Anständighetsivrarna agerade inte av sann människokärlek utan av förtryckarlust och en önskan att forma samhället efter sin egen bild.[83]

Denna religiösa dogmtro gav upphov till en instängd andlig atmosfär i Amerika. Hyckleriet blev en del av amerikanismen. Den ständiga rädslan att trampa kyrkan på tårna hindrade det fria meningsutbytet och den skapande verksamheten. Kristendomen var dock knappast djupt känd utan mer en fråga om konvention. Puritanismen levde kvar mer som en attityd än som en tro; den yttrade sig i överdrivet pryderi. Särskilt var det medelklassens trångbröstade moraliska konventionalism som upprätthöll det moraliska förtrycket i samhället. Gustaf Hellström förklarade psykoanalysens popularitet i Amerika med att den var själslivets enda möjlighet att hävda sig, klämt som det var mellan materialismens och puritanismens eldar.[84]

Puritanismen yttrade sig bland annat i rusdrycksförbudet 1920. Det var nära att förbudssidan fick majoritet i den svenska folkomröstningen om rusdrycksförbud 1922, vilket ansågs illavarslande av somliga. Det rådande Brattsystemet kallades av Hyltén-Cavallius ett "halvt alkoholförbud". Puritanismen drog också snäva gränser för vilken litteratur som ansågs passande. Den färgade även svenskamerikanernas omdömen om svensk litteratur. Selma Lagerlöf ansågs omoralisk, skrev Lydia Hedberg.[85] Filmen drabbades jämväl av puritanismens sedlighetskrav och hemföll därför ofta åt bigotta och banala moralpredikningar. Svenska tidskrifter rapporterade om William Hays, den censor som filmindustrin själv tillsatt för att undvika bojkott

[82] Berg, Ruben G:son, 1925, s. 19. Arthur Engberg i SocD 25/7 1925. Koch, s. 12f. Elgström/Collijn, s. 87f och 93f. Thulstrup, 1931, s. 58 och 67. Cederblad, 1932, s. 122.
[83] Hellström, 1920, s. 184 och 194. Berg, Ruben G:son, 1925, s. 109. Ericsson, 1925, s. 96f. Löwegren, 1931, s. 194 och 203. Selander, 1932, s. 105f.
[84] Hellström, 1920, s. 492. Tegnér, 1927, s. 12. Albán, s. 88. Selander, 1930, s. 102f. Eje, s. 147.
[85] Ekelund, s. 12. Hyltén-Cavallius, 1929b, s. 12. Berg, Ruben G:son, 1925, s. 110. Hedberg, Lydia, s. 183. Anna Lenah Elgström i SocD 18/9 1928. Selander, 1929, s. 16.

från de mäktiga amerikanska kvinnoföreningarna. Detta motverkade filmskapandets kreativitet.[86]

De många sekterna och kyrkosamfunden i Amerika kopplades ofta till puritanismen. Deras popularitet framstod som ett uttryck för folkets lättleddhet i brist på upplysning och en fast norm att hålla sig till. Albert Viksten förklarade sig ogilla den svenska statskyrkan men ändå föredraga den framför de amerikanska förhållandena, då den ju erbjöd ett enda rättesnöre och en viss garanti för prästerskapets bildning. Sekterna florerade i en miljö där bildning och reflektion var bristvaror. Bluff och geschäft dominerade det religiösa livet i Amerika, framhävdes det.[87] Puritanismen hade motverkat den kulturella utvecklingen i Amerika, och bristen på kulturell utveckling var tvärtom en förutsättning för puritanismens fortsatta styrka.

Detta var en viktig del av humanisternas och bildningsidealisternas gängse bild av den amerikanska religiositeten. Puritanismen och de många fanatiska sekterna och samfunden i USA framstod som de humanistiska värdenas, framför allt personlighetens, fiender. Kraven på okritisk lydnad hindrade människors andliga och intellektuella utveckling. Den var därför olämplig att bygga en verklig amerikansk kultur på. Moralismen framstod som skadlig för skapandet. Man var ute efter att värna en profan konst och kultur och den fria, bildande diskussionen. Humanismens idealism var inte religiös utan sekulariserad.

Kulturkonservativa

Kulturkonservatismen hade likheter med humanismen, inte bara i sin avsky för massamhället. Den hade traditionellt haft ett humanistiskt bildningsideal i så måtto att den hade en idealistisk livssyn och avvisade den snäva nyttoinriktningen. Till skillnad från humanismen hade man emellertid från konservativt håll lagt större vikt vid individens lojalitet mot staten (som i boströmianismen under 1800-talet) eller nationen (den "integrala" nationalismen kring sekelskiftet). Man var inte universalistisk utan partikularistisk; varje nation eller samhälle hade sina egna förutsättningar att verka under, och samma ideal var inte tillämpliga överallt. Människosynen var mer aristokratisk: olika människor har olika förutsättningar och uppgifter och bör ha olika utbildning. Det fanns givna auktoriteter, som människor gjorde bäst i att underordna sig om samhället skulle kunna fungera. Målet var inte att folket skulle bli bildat utan att det skulle låta de bildade styra. Kulturkonservatismen hade vanligen ett starkt kristet inslag, vilket också skiljde den från humanismen. Konservatismens kristendom förknippas

[86] Grevenius (Block), 1930a, s. 50. "Filmskvaller", s. 7. "Olej.", 1938, s. 18.
[87] Ericsson, 1925, s. 170-174. Elgström/Collijn, s. 88-92. Cederblad, 1932, s. 122. Viksten, s. 32-37.

vanligen med statskyrkan, men beträffande moral och värderingar kunde även frikyrkorna ofta intaga en starkt konservativ hållning. Det är diskutabelt att beteckna frikyrkomännen som kulturkonservativa i den mening som jag gjort ovan, ty de kunde inte sällan vara kritiska mot det bildningsideal som andra kulturkonservativa omfattade. Samtidigt var de inte elitister i konservativ mening; alla människor var lika inför Gud. Men de var kulturkonservativa däri att de betonade människans underordning under högre makter och en orubblig moral. Gud, inte människan, stod i centrum. I flera fall är det dock svårt att dra en klar gräns mellan konservativa humanister, som blev alltmer elitistiska och traditionalistiska, och idealistiska kulturkonservativa. De kulturkonservativa var dock mer konservativa i den bemärkelsen att deras mål inte så mycket var att åstadkomma en förändring, vilket humanisternas bildningssamhälle kunde vara, utan att hindra förändring. Synen på religiösa och traditionella auktoriteter skulle kunna ge ett kriterium.

En konservativ skulle kunna tänkas ha en välvilligare syn på kyrkans och religionens roll, även i Amerika. Detta tycks också stämma åtminstone vad Adrian Molin beträffar. Molin ogillade sekterismen men gillade religiös väckelse, sedlighet och nykterhet som sådana. Mer av dessa krafter behövdes i det moderna samhället, som en motvikt till all materialism och ytlighet som också utgått från Amerika. Puritanismen hade en dålig, egenrättfärdig sida men också en god, idealistisk sida. Fredrik Böök, som dock snarast stod för en konservativ humanism, försvarade också de amerikanska predikanterna mot den nidbild som bland andra Sinclair Lewis gav i sin roman *Elmer Gantry*.[88]

En speciell grupp iakttagare var alltså de svenska frikyrkomän som besökte Förenta staterna och i flera fall beskrev sina intryck i reseskildringar. Bland dessa märks den svenska pingströrelsens ledare Lewi Pethrus men även många andra. De som publicerade sig före det amerikanska rusdrycksförbudets avskaffande 1933 var positiva till detta förbud och ansåg det vara både motiverat och framgångsrikt. De förespråkade även ett liknande förbud i Sverige.[89] Till skillnad från dem som företrädde en humanistisk tradition gillade de en bokstavstrogen lära. Det var frånvaron av obligatorisk kristendomsundervisning i de amerikanska skolorna som ledde till andlig okunnighet, förvirring och förvildning. Deras reaktioner på de olika samfunden och sekterna var blandade. Lewi Pethrus uttalade sig mycket ogillande om de i hans ögon märkligare sekterna i Amerika. Några tog vissa sekter eller predikanter i försvar, under det att andra tog avstånd från dem.[90]

[88] Molin, Adrian, 1925, s. 34, 1930, s. 23, och 1935, s. 222 och 251ff. Fredrik Böök i SvD 29/4 1928.
[89] Björk, O. L., s. 51 och 417. Danielson, s. 28 och 84-90. Hultman, s. 243 och 357-363. Rangman, s. 134-140.
[90] Björk, O. L., s. 83-87, 144f, 209-218, 223 och 361. Danielson, s. 93f och 96. Hultman, s. 66, 95, 167ff och 225ff. Johansson, Olof, s. 335. Ragman, s. 152f. Pethrus, s. 60, 68, 90, 104, 134, 150, 159 och 229-233.

Utgångspunkten var dock hela tiden att kristendomen var central i en god kultur; frågan gällde vad som var god kristendom. De bedömde det andliga livet i Amerika efter en positiv värdering av religionens ställning och inte efter dess frihet från religiöst inflytande. I deras ögon var kristendomens starka ställning i USA en betingelse för en god framtida utveckling i landet; problemet var de krafter som utmanade religionen och dess dogmer.

En starkare ställning behövde religionen också i Sverige. I flera moralkonservativa skrifter under 1930-talet talades det om "kulturkris" och omoral. Ungdomen behövde hitta tillbaka till Gud och kristendomen och överge sina tomma och demoraliserande nöjen. Dansbanan stod som främsta symbol för detta degenererade nöjesliv, men den amerikanska filmen var också en viktig måltavla. Här betonades i konservativ anda behovet att underordna sig auktoriteter och känna ansvar för annat än sig själv. Filmen var en "psykisk bordell" och predikade "penningens evangelium om lyxens himmelrike". Nöjesindustrin hade hamnat i profitens klor och styrdes enbart av kommersiella hänsyn. Amerikansk film var full av "sängkammarscener och revolverskjutande skurkar". Filmen visade den värnlösa ungdomen en förljugen drömvärld fylld av nöjen och ansvarslöst leverne, och detta tog ungdomen sedan till förebild för sitt eget liv. Kritiken kunde även avse svensk film, men den amerikanska nämndes ofta.[91]

För de kulturkonservativa var människan inte en potentiell gud som behövde upplysas och förädlas för att infria sina löften utan en svag varelse som måste vägledas och hållas i tukt och Herrans förmaning. En äkta puritanism kunde fungera som en välbehövlig motvikt till de kulturförstörande krafterna i USA, och en god religion, som höll folket på den rätta vägen, var en välsignelse även för Sverige. Problemet med amerikaniseringen var att det inte var dessa goda värden som förmedlades från Amerika via filmen och nöjeslivet utan dess motsatser: självgod individualism, lyx- och penningbegär. Människans väg till ansvar och stadga gick inte över sekulariserad bildning åt alla utan över en känsla av vördnad för religionen, moralen och den verkliga bildningen och dess representanter i samhället.

Modernistiska amerikaniseringsberättelser

Jag har här tänkt ta upp tre berättelser om Amerika som inte försvarade kulturtraditionen utan som i stället uttryckte åsikten att denna var föråldrad och stod i vägen för en ny och bättre kultur. Flera kulturella modernister kunde kritisera amerikanismen och var misstänksamma mot en kommersiell popu-

[91] Terning, s. 63f, 66-70 och 126f. Lindström et al., s. 9 och 98. Sundström, s. 19. Hedegård, s. 51f. Andrén et al., s. 29.

lärkultur. De kunde också försvara vad de betraktade som den verkliga konsten och betona behovet av fostran av folket. Men lösningen var som de såg det inte försvar av traditionen. I den nya värld som industrialiseringen och demokratiseringen skapat måste nya moraliska och estetiska värderingar ersätta de gamla. I denna mening är deras berättelser modernistiska: man önskade att bryta med det förflutna och bereda vägen för en framtid som inte hade mycket gemensamt med det gamla. De implicerar därmed också en annan nationell identitet: det svenska kan inte längre definieras med stöd av ett från förfäderna övertaget kulturarv utan hittar sig självt i det moderna och progressiva. Det nya Sverige skulle inte bygga till det gamla utan riva ner det och bygga upp igen från grunden. Humanistiska värderingar eller det tidiga industrisamhällets individualism hade ingen plats här.

De två första berättelser som nämns här var inte särskilt utbredda men förtjänar att nämnas ändå, eftersom de hade aktiva företrädare i offentligheten. De bygger också i stort sett på samma negativa amerikabild som traditionalisterna men drar andra slutsatser av den, eftersom de ideal och den historiesyn som ligger bakom är annorlunda. Amerikanismen är av ondo, men alternativet är inte det gamla europeiska kulturarvet utan en helt ny kultur. Verkliga framsteg innebär att de båda dominerande kulturformerna överges. Den tredje berättelsen, som uttrycker beundran för mycket i den amerikanska kulturen och det amerikanska samhället, förefaller ha varit mer betydelsefull för det moderna Sveriges identitet och moderniseringssyn. Den är också kopplad till en ljusare, om än inte helt igenom positiv bild av USA.

Amerikanismen som kapitalism

Vi har sett vilken roll den moderna tekniken ansågs spela för det nya samhällets uppkomst. Men det fanns också de som menade att tekniken i sig inte hade någon avgörande betydelse för den moderna masskulturens utbredning. Det var marxismen, enligt vars bekanta bas/överbyggnadsmodell kultur i vid mening ytterst bestäms av produktivkrafterna eller produktionsförhållandena. Den kapitalistiska ekonomiska ordningen ger upphov till ett bestämt slags kultur. Ofta ses den som ett redskap för den härskande klassen – kapitalintressena – att befästa sin ställning. Masskulturen kan ses som ett uttryck för en industrialisering av fritiden eller som ett medel för det kapitalistiska samhället att passivisera och avpolitisera arbetarklassen. Det senare sker till exempel i Theodor Adornos teorier om kulturindustrin, vilka började att ta form under 1930-talet.[92]

[92] Storey, s. 100-108.

På vänsterhåll såg man amerikaniseringen som ett resultat av kapitalismens logik, samma kapitalism som behärskade Europa. USA var den mest utpräglat kapitalistiska nationen, och därför hade utvecklingen nått längst där. Det var inte massproduktionen i sig utan den kapitalistiska massproduktionen som var en kulturfara. Kapitalismen förvandlade allting, även kulturen, till handelsvaror, som värderades efter sitt bytesvärde på marknaden.[93] Man kunde anknyta till den marxistiska föreställningen om klassförtrycket i USA: massamhället var ett klassamhälle utan klassmedvetande.

Två kommunister som tog upp denna fråga var Arnold Ljungdal och Ture Nerman. För dem var den amerikanska kulturen, den borgerliga kulturen och den kapitalistiska kulturen samma sak; masskulturen var således inget hot mot den borgerliga kulturen utan dess logiska fortsättning. Deras bild av amerikaniseringen och masskulturen liknade i mycket de borgerliga kritikernas, men de infogade den i en berättelse om kapitalismens uppgång, nedgång och fall. Den ohämmade kapitalismen gav upphov till en slätstruken, materialistisk streberkultur, där alla samhällsklasser var fixerade vid karriär och pengar. Jazz, charleston, tuggummi och kvinnans "avköning" var tydliga dekadensfenomen. Den enda räddningen var en ny, livskraftig arbetarkultur.

> I stället för en arbetarklass, som härdats och fostrats av klasskampens höga moraliska krav på solidaritet och offervilja, besitter Amerika i detta nu en relativt enhetlig, s. k. "demokratisk" kultur, där alla klasser uppifrån och ner äro genomsyrade av samma slätstrukna och stupida karriärism, samma vidskepliga tro på penningens allmakt och samma likgiltighet för mänskliga värden – en kultur, vars nivå ligger ungefär i höjd med filmens, radions och de illustrerade veckomagasinens.[94]

Liknande tillvitelser mot kapitalismen kom från andra vänsterdebattörer. Det var kapitalismen som skapat den materialistiska, icke-intellektuella massmänniskan. De amerikanska Babbittyperna var ingenting annat än det kapitalistiska systemets yttersta konsekvens, stod det att läsa i socialdemokratiska *Ny Tid*.[95] Utvecklingen i Europa hade inte gått lika långt men var i princip densamma som i Amerika. Anna Lenah Elgström funderade också över om inte den amerikanska "mobbokratin" var en följd av den amerikanska kapitalismen. Det var storindustrin som manipulerade folket. Hoppet för Amerika var en amerikansk socialdemokrati som kunde rädda det ur dess andliga efterblivenhet, slöt Ivan Pauli i *Social-Demokraten*.[96]

---

[93] Hedenvind-Eriksson, s. 3. Beyer, s. 8.
[94] Ljungdal, s. 21f (citat s. 21). Nerman, 1933, s. 134ff, och 1935a, s. 198f.
[95] Lindhagen, s. 92. Bjerne, s. 9. Allan Bergstrand i Ny Tid 5/3 1924.
[96] Elgström/Collijn, s. 112f. Ivan Pauli i SocD 20/12 1927.

Amerikanska kulturella artefakter var inte heller de något annat än typiska produkter av ett kapitalistiskt system. Således sågs filmen i allmänhet, och den amerikanska filmen i synnerhet, som medel för kapitalistisk propaganda, ett "agitationsmedel i arbetsköpareväldets tjänst". Kulturens avhängighet av samhällets materiella bas och dennas organisation tolkades gärna på ett mycket direkt sätt. Filmen kontrollerades av kapitalet och befordrade därför de värderingar som främjade dess intressen. Den ställde individen i stället för kollektivet i fokus och ingav åskådaren tron att individen genom eget arbete kunde ta sig fram i samhället. Individualismen var en del av ett falskt medvetande. Detta motverkade klassmedvetandet och revolutionsviljan. Filmens förmögna lättingar eller *self-made men* var också ett osunt ideal, när arbetarna borde ha goda representanter för sin egen klass att identifiera sig med. I kontrast mot den amerikanska, och ofta även mot den västeuropeiska filmen ställdes gärna den ryska filmen, som skulle vara sant folklig och revolutionär.[97]

Enligt detta resonemang var faktorer som teknik, historiska och religiösa traditioner betydelselösa i sig själva. Allt hade ytterst sin grund i den materiella produktionens organisation. Man ogillade en individualism som hindrade klasskampen och cementerade kapitalets herravälde. Liksom i traditionalisternas syn ledde individualismen i Amerika till ofrihet. Jämlikheten var falsk; kapitalet härskade över massorna. Verklig demokrati fanns inte under sådana omständigheter. Amerikanismen var inte specifikt amerikansk utan en följd av den universella utvecklingens tvingande logik. Därför var det endast en ekonomisk och social revolution, fredlig eller inte, som skulle kunna skapa förutsättningarna för en verkligt sund ny kultur.

En primitivistisk amerikaberättelse

Det fanns ett annat slags modernistisk kritik av den amerikanska civilisationen också. "Livsdyrkarna", de unga primitivistiska diktare som hyllade driften och instinkten, betraktades av traditionalisterna som svurna fiender till allt vad sann kultur och människobildning hette. Den livsdyrkare som framför allt kommenterade amerikanismen och som dessutom spelade en viktig roll som introduktör av amerikansk litteratur och film i Sverige under 1930-talet var Artur Lundkvist. Primitivisterna var kulturradikaler i den meningen att de ville bekämpa konventioner och moralism och skapa öppenhet om sexualiteten och den ursprungliga människonaturen. De var inte motståndare till tekniken; Fem unga hade ju besjungit symbiosen mellan

[97] Liljedahl, Elisabet, s. 84. "Bojkottad" i Arbetare-Kuriren 17/9 1927. "Barbara", s. 9. Mehr, s. 10f. Logan, s. 22f. G. H., s. 19 och 22.

människa och maskin, och de hade menat att den nya tekniken skulle närma människan till naturen.[98] Av detta syns dock inget i Lundkvists analyser av det amerikanska samhället. Hos honom ställdes tekniken inte i motsats till kulturen utan till naturen. Han skrev om de unga amerikanska författarnas revolt mot den blodfattiga amerikanska civilisationen och maskinkulturen. Hans hjältar var framför allt de nya amerikanska modernisterna, som kämpade för nya värden som låg närmare naturen och livet. Ett exempel var författaren Sherwood Anderson, som besjöng sinnligheten och "det ohämmade livsflödet".[99] Lundkvist delade marxisternas benägenhet att lägga skulden för samhälls- och kulturutvecklingen på kapitalismen. Han varnade dock även för tekniken i sig. Maskinernas herravälde ledde till att människor förlorade kontakten med sin egen natur. Industrialiseringen hade gått för långt. "Detta är vad om håller på att ske i Amerika, det är maskincivilisationens innebörd: männens avköning. [---] Allt är rationaliserat till det yttersta. Allt går ut på att tjäna maskinerna. Människorna är maskinernas slavar..."[100] I Amerika fanns ingen symbios mellan människan och tekniken, utan den senare hade tillåtits att dominera den förra. Moderniseringen hade gått fel.

Lundkvists primitivism stod inte i samklang med bildningshumanisternas människosyn utan utmanade tvärtom denna, men de kunde vara överens om att en standardiserad maskincivilisation förkvävde något väsentligt i individernas utveckling till sanna människor. De var också överens om att Amerika representerade denna maskincivilisation. Liksom humanisterna angrep Lundkvist massmänniskan och den amerikanska masskulturen. Betoningen av underhållningsvärdet inom amerikansk genomsnittslitteratur ledde till bristande originalitet, menade han. Amerikansk film var oftast anpassad till de allra enklaste sinnena och utvecklade inte åskådarna. Inte heller folkflertalet i Sverige förstod äkta konst.[101] Det var avantgardet som skulle visa vägen till mänskligt framåtskridande.

Primitivisten Artur Lundkvist ogillade även puritanismen och den livsfientliga moralism och konventionalism som han ansåg följa med den. Dess dominans var en följd av massförtrycket. Motkraften var dock återigen inte kulturen utan naturen. Det var inte den kultiverade, reflekterande personligheten som skulle räddas från puritansk trångsynthet utan den varma, ursprungliga människonaturen. Sinnligheten, sexualiteten, över huvud taget drifterna var vapnen mot det andliga tvånget. Det sant mänskliga var inte det kultiverade utan det ursprungliga. Puritanismen stod i vägen för en

[98] Kylhammar, 1990, s. 23f.
[99] Artur Lundkvist i Arbetaren 20/6 1928. Lundkvist, 1932a, s. 36.
[100] Nilsson, Magnus, s. 7. Artur Lundkvist i Arbetaren 20/6 1928. Lundkvist, 1932a, s. 42f (citat s. 42), 1932c, s. 4, och 1933, s. 59 och 65.
[101] Lundkvist, 1932a, s. 130ff och 180ff, 1932b, s. 8, 1938a, s. 696, 1938b, s. 671, och 1940, s. 5 och 8.

sund driftsutlevelse, något som även andra varit inne på men som hos Lundkvist gavs en mer central betydelse.[102] Verkliga framsteg innebar att konventioner och hämningar avskuddades.

Lundkvists primitivism speglades också i hans uppfattning av den svarta befolkningen i Amerika. Som nämnts kopplades de svarta gärna samman med natur snarare än kultur. Artur Lundkvist och primitivisterna delade denna föreställning men förenade den med sina egna ideal. De svarta stod i Lundkvists ögon för det eftersträvansvärda fria, pulserande livet och den ohämmade naturen. De var den västerländska civilisationens "Andre", och det gällde även USA:s svarta, som var ett slags inre amerikansk Andre. "The new negroes" kunde förena det bästa i kulturen med det bästa i naturen: "Den nye negern: det är den svarta rasens självmedvetna elitklass, moderna kulturmänniskor, ofta högt begåvade och lärda, men likväl fortfarande negrer med sin vitala, raspräglade ursprunglighet kvar."[103] Det var dock inte deras kapacitet för bildning och förfining som gjorde dem till en positiv motbild till den vita amerikanska civilisationen utan just deras oförstördhet i förhållande till denna: "Med sitt röda blod, sin starka känsla, sitt oförstörda instinktliv bör negrerna kunna ha sin betydelse i ett framtida symfoniskt Amerika, liksom den svarta diktningen redan har det i den moderna amerikanska litteraturen."[104] Här fick Lundkvist medhåll av Erik Blomberg, som förklarade att den svarta amerikanska lyriken hade en naturlig primitivism och omedelbarhet som den vita förlorat.[105]

Artur Lundkvist och andra radikala intellektuella gillade jazzen – eller åtminstone "hot-jazzen", den mer betonat improvisatoriska form som ansågs överlägsen den kommersiella jazzmusiken. Den uttryckte, som de tolkade den, en disposition som stämde med det primitivistiska idealet. Hot-jazzen var "svart" musik, instinktiv och icke-intellektuell. "Hot-jazzen inrymmer negermentalitetens två sidor: extasen och melankolin...". Den placerade sexualiteten på den plats som den enligt dem rätteligen borde ha inom allt konstnärligt skapande, nämligen den första.[106]

Lundkvist såg inte en kultur av europeiskt snitt som Amerikas framtid. I stället framhöll han Amerikas robusta, primitiva livskraft och stora möjligheter. Den verkligt starka diktningen i USA präglades inte av kulturell sofistikering eller humanistisk självkontroll utan av vad han benämnde en ny livskänsla och en ny livsdyrkan, en strävan efter kontakt med naturen, det varma livet och de omedelbara instinkterna. Theodore Dreiser och Sherwood Anderson bekämpade "den amerikanska standardtillvaron" och slog

[102] Lundkvist, 1932a, s. 34-37 och 65.
[103] Lundkvist, 1932a, s. 102.
[104] Lundkvist, 1932a, s. 115.
[105] Blomberg, s. 23.
[106] Erikson/Lundkvist, s. 74f (citat s. 75) och 90.

ett slag för äkta känslor, sunda drifter och oförmedlad sinnlighet. De och andra medverkade till att ge Amerika större konstnärliga möjligheter att uttrycka sin själ och sitt väsen.[107] Lundkvist betonade de inslag på den amerikanska litterära scenen som harmonierade med de modernistiska strömningarna i Sverige och Europa. Den humanistiska kulturen förtryckte människonaturen likaväl som maskincivilisation och standardisering. Lundkvists modernism var romantisk, med människans strävan efter att nå fram till sin innersta, ursprungliga natur som tema. Hans berättelse var också romantisk, då den beskrev primitivisternas djärva utforskande av denna människonatur i trots mot ett kallt och omänskligt samhälle.

En ny civilisation? En ny amerikanism i det moderna massamhället

Talet om det amerikanska massamhället och den amerikanska populärkulturen fortsatte under 1930-talet, men det togs inte upp i samma utsträckning som förut. Dessutom är det värt att notera en viss tendens till en positivare amerikabild som bejakade delar av det som amerikaniseringsvarningarna riktat sig mot. Man var fortfarande inte odelat positiv till det amerikanska, men man utgick från en optimistisk berättelse om dess utveckling. Det fanns lovande inslag i amerikabilden, och dessa inslag hade framtiden för sig. Här hoppades man inte på en amerikansk utveckling efter europeiska linjer utan på att Amerika skulle skapa en helt ny civilisation med en rik och fruktbärande ny kultur. Den liberala och radikala tanken om Amerika som platsen där ett nytt och bättre samhälle skulle byggas levde kvar. Fortfarande framstod USA som det moderna massamhället, men detta värderades högre och ansågs uppvisa lovvärda tendenser. Massamhället Amerika skulle också kunna visa hur detta nya samhälles problem skulle kunna lösas och hur människan skulle kunna anpassa sig till en ny livsform.

Författare som Rudolf Värnlund och Gustav Sandgren, vilka brukar räknas till det moderna gardet, delade traditionalisternas amerikaniseringskritik. Men många av dem som ansåg sig representera det nya demokratiska samhället och dess kultur mot det gamla hade en långt välvilligare inställning till Amerika än traditionalisterna. Inte minst framstod, liksom för många liberaler kring sekelskiftet, den amerikanska skolan som föredömligt progressiv. Den socialdemokratiske folkbildaren Oscar Olsson hyllade 1926 den amerikanska skolan som demokratins skola, en enhetsskola för alla samhällsklasser. Olsson hävdade att John Deweys idéer om alla människors

[107] Artur Lundkvist i Arbetaren 1/11 1927 och 20/6 1928. Lundkvist, 1932a, s. 9, 14f, 66, 70 och 90ff, 1933, s. 59, och 1940, s. 3 och 44.

personlighetsutveckling var vägledande för de amerikanska skolreformerna. Men undervisningens praktiska aspekter försummades inte heller. Stockholms borgmästare Carl Lindhagen såg den amerikanska skolan som förebildlig i det att den satte uppfostran och karaktärsdaning före den rent intellektuella kunskapen.[108] Det fanns alltså en tanke, manifesterad i titeln på Olssons bok, *Demokratiens skolväsen*, att Amerika i åtminstone vissa avseenden kunde lära Sverige något om vad det nya demokratiska samhället krävde av sina medborgare. Där fanns redan en utbildning inriktad på att göra människor till dugliga medborgare snarare än till en intellektuell elit.

En positivare syn på det amerikanska samhällets förutsättningar att skapa något nytt och bättre tycks ha blivit vanligare i Sverige under åren kring 1930, den tidpunkt då modernismen bröt igenom på bredare front i Sverige. Två författare som företrädde en modernistisk syn på den amerikanska kulturen men som ändå värdesatte och ville bevara delar av traditionen var Karl Petander och Gunnar Löwegren. Nationalekonomen och konsumentkooperatören Petander såg i *Amerika – en ny civilisation?* 1929 problem i det samtida USA men hoppades trots detta på framtida kulturella storverk. Här skulle element från de gamla europeiska kulturerna smälta samman till en ny, storslagen syntes. Amerikanerna var i grunden ett kulturbegåvat folk, och med tiden skulle de förstå att dra nytta av sitt unga lands väldiga möjligheter även på detta fält. Denna nya kultur skulle förverkliga gamla frihetsideal och genomsyras av en "praktisk idealism". Framför allt skulle den bygga på en egenskap som redan fanns hos samtidens amerikaner: känslan av kamratskap. Detta kamratskap skulle svetsa samman individer, grupper, raser, nationaliteter, stånd och samhällsklasser i broderligt samarbete. I Petanders vision byggde kamratskapet på en ny livskänsla, som skulle upprätta en gemenskap i arbetet för ett bättre och rikare liv. Så kunde individualismen förenas med tillvaron i kollektivet, det praktiska och ändamålsenliga med ideal och högre syften. Här hade USA en storslagen uppgift att utföra.[109] Petanders bakgrund inom konsumentkooperationen kan också ha påverkat hans tankegångar.

Nationalekonomen och socialdemokraten Gunnar Löwegren var inne på liknande tankegångar i sin *Vad jag sett och hört i Amerika* från 1931. Han trodde på en ny kultur som stod i begrepp att födas, både i Amerika och i Europa men med Amerika i ledningen. Denna nya kultur skulle förena livet i massamhället med utrymme för individen och personligheten. En övergripande samhörighetskänsla skulle frodas utan att inkräkta på lokala gemenskaper och seder. Massproduktion och masskonsumtion skulle inte utplåna det individuella livet och tänkandet. Löwegren förnekade att uniformiteten

[108] Olsson, Oscar, s. 14f och 275ff. Lindhagen, s. 174f.
[109] Petander, 1929, s. 116, 137f, 183, 191-196 och 212ff.

och konformismen skulle vara särskilt starka i Amerika ens i samtiden. Mekanisering och teknisk utveckling behövde inte leda till att livet som sådant mekaniserades. Billigare och bättre varor kunde inte skada samhället och dess medlemmar. Den nya kulturen skulle bygga på den moderna teknologin. En ny moral behövdes, en moral som kunde ge sammanhang och stadga åt det amerikanska samhällets heterogena beståndsdelar utan att förinta själva heterogeniteten. Ett lovande tecken var Henry Fords och andras idéer om företagens ansvar att tjäna samhället och den allmänna välfärden. Individen skulle verka för samhällets räkning.

> Amerika och Europa stå däremot bägge i begrepp att utbilda en ny kultur, anpassad efter en mera jämställd massbefolknings ökade kraft att i visst allmänt ekonomiskt välstånd, fotat på maskinteknik och hygien, kunna utbilda ett personligt fritt intellektuellt liv, där den individuella nyanseringen icke omöjliggör samkänsla och å andra sidan kosmopolitismen icke uttränger lokal hemtrevnad och traditionell sed.[110]

Petander och Löwegren hoppades att USA skulle kunna lösa massamhällets och den moderna massexistensens problem. Ingen av dem utvecklade sina tankar om en ny civilisation i större detalj, men betoningen av kamratskap och samarbete mellan olika individer och grupper bör ses i ljuset av 1920-talets diskussioner om det hotande amerikanska massamhället och dess brist på sammanhang, normer och ledning. Kamratskapet skulle övervinna isoleringen i det moderna samhällets gesellschaft och ersätta en förlorad organisk gemeinschaft med ett nytt slags gemenskap och solidaritet. De specialiserade samhällsmedlemmarna skulle inte bara leva bredvid varandra utan tillsammans med varandra. Det var på samma gång angeläget att bemöta oron för att individen skulle uppslukas av kollektivet, ett viktigt tema i massamhällskritiken. Tankar kring samhörighet och gemenskap var mycket aktuella vid den här tiden. Även Sten Selander hoppades att samarbetet, som var nödvändigt i det specialiserade och komplicerade moderna "systemsamhället", skulle kunna ligga till grund för framväxandet av ett nytt slags samhällsgemenskap. För Amerikas del undrade han om en ny form av samhällelig solidaritet skulle kunna uppstå på basis av omsorgen om arbetarna som konsumenter. Här kunde kanske även Sverige lära sig något.[111]

Som vi tidigare sett hävdade Anna Lenah Elgström i *U. S. A. i örnens tecken* 1934 att USA genom New Deal höll på att förvandlas till något nytt, som hade förutsättningar att bli ett solidariskt samhälle. Hon menade att svensk arbetarrörelse borde ha intresse av att följa utvecklingen där. Elg-

[110] Löwegren, 1931, s. 74ff, 216, 218, 224 (citat), 234, 240f och 245-249.
[111] Kylhammar, 1990, s. 38, och 1998b, s. 80f. Selander, 1930, s. 106f.

ström betonade individualiteten mindre än Petander och Löwegren, men likheterna var ändå betydande. Nu höll den gamla individualismen på att ersättas av en ny grund för samhällelig samordning och gemenskap.[112] Elgström befattade sig främst med statliga ingripanden och social välfärd, men solidariteten hade även implikationer för själva mentaliteten. Utvecklandet av en verklig samhällsgemenskap i USA var viktigt för Petander och Löwegren, och i Elgströms skildring tycktes denna utveckling ha tagit fart.

Man sökte lösa samma problem som hela tiden stått i centrum för föreställningarna om Amerika. Man ville försona individ och samhälle, kultur och civilisation, och finna en hållbar form för modernisering. Traditionalisterna betonade den tekniska övercivilisationens hot mot den mänskliga kulturen. En ganska stor grupp radikala intellektuella och konstnärer under mellankrigstiden kom emellertid att bejaka den tekniska, industriella och ekonomiska utvecklingen; den materiella och den andliga moderniseringen var förbundna. Man sökte definiera och forma den människa som skulle bebo den moderna samhällsbyggnaden. De funktionalistiska arkitekterna bakom manifestet *acceptera* menade att standardiseringen var resultatet av det moderna samhällets centralisering och av den nya tekniken. Standardisering och massproduktion var nödvändig på många områden, inte minst inom bostadsbyggandet. Endast på så vis kunde även gemene man få tillgång till kvalitetsprodukter. Men det behövde inte innebära också människans fullständiga standardisering. *acceptera* hävdade att personlig nyansering och variation var möjliga även med standardiserad massproduktion. Man slutade dock i stort i en allmänt formulerad kollektivism: man hoppades att människorna skulle finna glädje i samarbete och gemensamma ansträngningar och menade att det individuella och personliga inte fick överbetonas.[113] Massproduktion efter amerikanska linjer var vägen till det moderna samhället. För funktionalisterna stod Amerika först som sist för en dynamisk teknisk "Amerikanismus", men det nya samhället skulle åtföljas av sina egna gemenskapsformer. Det svenska folkhemsprojektet kan ses som ett försök att lösa modernitetens gemenskapsproblem. Per Olov Qvist har visat att folkhemstankens föreställning om den klassöverskridande folkgemenskapen som det stora samhällsidealet var tydligt närvarande i svenska filmer från 1930-talet.[114] Folkhemmet i Sverige och New Deal i USA visade båda vägen till ett framtidssamhälle präglat av praktiska tekniska lösningar, frihet i förhållande till traditionen och kollektivt reglerad utveckling.

Historikern Martin Wiklund menar att man kan se författaren Erik

[112] Elgström, 1934b, s. 21f, 243 och 250.
[113] Kylhammar, 1998b, s. 76. Asplund, Gunnar, et al., s. 79, 81, 83, 85f, 101f och 128.
[114] Qvist, 1995, s. 369f, 373 och 403f.

Blombergs uttryck "den nya livskänslan" från 1920-talets början som emblematisk för en modernistisk kulturell strömning som haft stor betydelse för folkhemsidealet. "Den nya livskänslan" ville förena och försona individualism och kollektivism, idealism och materialism. Människorna skulle förenas i en kamratlig och jämlik gemenskap, där de enskilda intressena skulle förenas i allmänintresset. Själva livets krav, sådana som de uppfattades, skulle fungera som måttstock i stället för gamla traditioner och konventioner och ena de olika grupperna och individerna.[115] En del av dessa tankar i tiden kan spåras hos Petander och Löwegren. Den nya amerikanska kulturen skulle ge människor frihet och jämlikhet men också broderskap. Formulerad som "kamratskap" eller "samarbete" fick förhoppningen en liberal eller socialdemokratisk prägel: den nya solidariteten skulle inte bygga på hierarkier eller nödtvång eller på religiös samhörighetsupplevelse utan på myndiga människors insikt om sina gemensamma intressen och strävanden.

Den sociala ingenjörskonsten fick en framträdande ställning från 1930-talet. Inte alla litterära modernister gillade den, men intresset var stort bland dem som ansåg sig stå i framtidens tjänst. Samhället skulle kunna organiseras rationellt och effektivt liksom industrin, och denna ordning skulle gagna medborgarna genom ett bättre liv. Den industriella ingenjörskonsten var den sociala ingenjörskonstens förebild; samhället skulle rationaliseras på samma sätt som företaget, och individerna skulle integreras i det på samma sätt som arbetarna i företaget. Den sociala ingenjörskonsten kan också sägas ha presenterat ett svar på massamhällets problem: experterna – de sociala ingenjörerna – skall kontrollera, vägleda och uppfostra den okunniga massan och få den att inse vilka dess verkliga intressen är. De skall försvara allmänintresset mot individers, klassers och gruppers kortsiktiga egoism. Idén om den nya livskänslan kunde också passa de sociala ingenjörerna, då livets krav kunde identifieras med samhällsnyttans.[116] Livskänslan kunde ge en grund för en gemenskap som inte byggde på tradition eller religion.

Kulturradikalismen fick en skjuts framåt under 1930-talet i samband med de modernistiska strömningarnas frammarsch. Man bör nog inte se den som totalt dominerande i moderniseringsdiskussionerna. Livskänslan var knappast en rent kulturradikal idé, och Petander och Löwegren var knappast heller kulturradikaler. Men mycket av modernismen och reformismen fick en kulturradikal ton. Man arbetade vidare på tanken att förena individualitet och kollektivt ansvarstagande.[117] Kulturradikalismens fientlighet mot konventioner och religiös moralism skulle ha kunnat resultera i en skarp amerikakritik. Denna möjlighet kan sägas ha kommit till

[115] Wiklund, s. 2f och 6f.
[116] Larsson, Jan, 1994, s. 151. Sigurdson, s. 147. Wiklund, s. 6f.
[117] Forser, s. 142f.

uttryck genom Artur Lundkvist. Men kulturradikalismen hade också en sida som bestod i rationalism och vetenskapstro. Kulturradikalismen tog i stor utsträckning upp den sociala ingenjörskonsten under 1930-talet. De passade väl ihop med sin förkärlek för osentimental saklighet och rationell planering. En ny roll för den intellektuelle konstruerades. Traditionalisterna hade med få undantag inte debatterat politik utan kultur, även om deras kulturdiskussion inte kunde föras utan att även samhället kom att analyseras. Med den sociale ingenjören skulle emellertid den intellektuelle ta aktiv del i samhällets omvandling och se till att den utformades på optimalt sätt. Politiken och byggandet av ett nytt samhälle prioriterades framför kulturen i snävare mening. Den svenska medelklassen kom alltmer att få samhället som sitt verksamhetsfält snarare än kulturen.[118]

Funktionalisterna får sägas ha hört till denna kulturradikala strömning. De namnkunnigaste företrädarna var dock Alva och Gunnar Myrdal. Paret Myrdal tog från 1930 starka intryck av de amerikanska samhälls- och beteendevetenskapernas utveckling. Amerikansk sociologi fick över huvud taget stort inflytande över svensk sociologi och politik vid den här tiden, vilket är intressant inte minst mot bakgrund av sociologins roll som "det moderna samhällets vetenskap", redskapet för att forma ett föränderligt samhälle och dess medborgare efter de politiska beslutsfattarnas önskemål. Det var Amerika, det modernaste samhället, som ansågs ha utvecklat de bästa metoderna för att kontrollera detta moderna samhälle. Här hade tanken tagit form att man genom att förändra människors sociala beteende skulle kunna förändra samhället. Men metoderna hade ännu inte tillämpats i Amerika i den utsträckning som de skulle kunna tillämpas i Sverige. Till praktiskt politiskt utförande kom de nya idéerna knappast heller i Sverige förrän efter det andra världskriget, men de fördes fram under 1930-talet.[119]

Paret Myrdal accepterade en ståndpunkt som låg nära deras som såg massamhället som kapitalism. Det var industrialiseringen och urbaniseringen som tillsammans med kapitalismens individualism gjorde medborgarna till vilsna massmänniskor, som varken var självständiga eller villiga att samverka. Men lösningen var att anpassa människors tänkande och beteende till det moderna samhällets krav. Myrdals förespråkade också ett slags förening av individ och kollektiv genom kamratskap. Människor skulle uppfostras till individuell självständighet och kollektivt samarbete på samma gång; de skulle bli "individuellt starka kollektivister". Genom samarbetet skulle den sociala gemenskapen förnyas och anpassas till den nya tidens krav. Myrdals representerade det slags moderniseringstankar som de humanistiskt orien-

[118] Eyerman, s. 159f. Frykman, 2001, s. 157 och 161.

[119] Thullberg, s. 589f och 594. Nilsson, Jan Olof, 1994, s. 140-144, 208-211, 215f, 239, 252ff, 265f, 285 och 295. Björk, Ragnar, s. 102, 105 och 107. Sigurdson, s. 196. Larsson, Anna, s. 7, 27f, 32, 36f, 44-49 och 63.

terade bildningsaristokraterna i mångt och mycket bekämpade. De satte teknologin i centrum och såg människan som materia att med vetenskapens hjälp forma efter samhällsnyttans påbud. Gunnar Myrdal hade redan långt tidigare resonerat kring behovet att kontrollera massorna så att intelligensen skulle kunna styra samhället för allas bästa.[120] Nu hade han i den amerikanska samhällsvetenskapen funnit ett medel. Humanisterna försvarade de historiskt framvuxna värderingarna; de sociala ingenjörerna ville ersätta dessa med rationellt framresonerade värderingar. Traditionerna skulle bara hålla fast svenskarna i det förgångna och hindra deras framgångsrika anpassning till moderniteten. Experter skulle fostra folket och lära det rationella värderingar.

Alva Myrdal hade i slutet av 1930-talet skrivit ett par artiklar i tidskriften *Idun* om USA och amerikanska kvinnors villkor. Myrdal försvarade gifta kvinnors förvärvsarbete och berömde den amerikanska husmodern för effektivitet och intellektuella intressen.[121] Det har visats att bilden av modern som rationell och modernitetsbejakande snarare än traditionell också blev vanligare i Sverige under 1930-talet.[122] Amerika var en förebild för den nya kvinna och den nya familj som måste komma; familjelivet var bättre och rationellare organiserat där än i Sverige. De traditionella hem- och kvinnoidealen var förlegade. Nu blev amerikanskans utåtvändhet, som ju annars gärna kritiserades, ett positivt drag.

Paret Myrdals amerikabild kommer dock till synes bäst i *Kontakt med Amerika*, som kom ut 1941. Det finns anledning att antaga att deras amerikabild blivit ljusare från 1930-talets slut, då utvecklingen i USA framstod i så mycket bättre dager än den europeiska, men en i grunden välvillig syn på USA hade de haft under hela 1930-talet. Författarna gav en mycket positiv bild av Amerika. De framhöll den djärva experimentlustan där som något positivt; amerikanerna var inte bundna av hävd eller traditioner utan ständigt ivriga att pröva nya metoder. Demokratin var grundmurad men förenades med krav på "intelligent ledarskap". Med 1930-talets kris hade den amerikanska individualismen tvungits att bli social. Amerikanerna hade ett broderskapsideal, som yttrade sig i hjälpsamhet och välgörenhet. Paret Myrdal avfärdade kritiken av massproduktionen: den behövde inte leda till uniformitet, ty den ledde också till en mångfald av former för produkterna. Amerikansk kultur var inte standardiserad. Amerikanerna sökte inte ens att med konventionens makt slipa bort de personliga olikheterna, sade de.[123]

Det fanns betydande likheter mellan Myrdalarnas bild av Amerika här och den som Löwegren gjort sig till tolk för tio år tidigare. Löwegrens fram-

[120] Jackson, s. 46ff. Myrdal/Myrdal, 1934, s. 262ff, 269, 320 och 325.
[121] Myrdal, Alva, 1936, s. 18, och 1939, s. 6f och 19.
[122] Tornbjer, s. 103-108, 241f och 257f.
[123] Myrdal/Myrdal, 1941, s. 30, 33ff, 57, 90, 134f, 138 och 178ff.

tidsförhoppningar var dock här redan infriade eller på god väg att bli det. Statliga ingripanden, välfärdspolitik och ett ökat inslag av expertstyre var vad som behövdes i både Sverige och USA. Sverige och USA var moderna och demokratiska föregångsländer. Intrycken från den amerikanska experimentlustan kan sägas ha varit en av grundstenarna i den svenska modellen.[124] Inte endast var den amerikanska New Deal-politiken inspirerande, utan amerikanska demokratiska och sociala värderingar, och deras förening med flexibla metoder, diskuterades alltså också i strävan att finna en svensk form av modernisering. Frihet skulle förenas med kollektivism, jämlikhet och demokrati med expertvälde och tekniskt framåtskridande med stabilitet.

Amerika som modernitetens förridare var ingen ny bild. Åtminstone från 1930 fanns det alltså en berättelse om Amerika som inte endast eller ens i första hand lade skulden för det moderna samhällets okultur och anonyma masstillvaro på det stora landet i väster utan ansåg det sitta inne med lösningarna på den moderna existensens svårigheter. USA hade först av alla erfarit massornas tidsålder, och det hade först av alla tänkt ut hur de nya massorna skulle kunna fostras, ledas och förenas i en ny form av solidaritet. Diskussionerna om det amerikanska massamhället bildade en utgångspunkt, men de problem som detta samhälle förknippats med ansågs kunna övervinnas. Det nya kom fortfarande från Amerika, men Sverige hade förutsättningar att göra något ännu bättre av det. Teknik och jämlikhet var modernitetens lösen, medan individualismen var förlegad. Den gamla humanismens människoideal var föråldrat; massamhället fordrade nya grepp. Den liberala amerikabilden levde vidare men nu med en ny kollektivistisk grundton. Amerikas idealism ansågs bestå i dess vilja att skapa ett gott samhälle för människorna genom statliga ingripanden och vetenskaplig planering. Den enskilde kunde inte som förr vara sin egen lyckas smed. Samhällskollektivet måste i stället göra detta till ett gemensamt projekt. Trots betoningen av standardisering och jämlikhet ifrågasattes dock inte de intellektuellas uppgift att fostra och vägleda folket i stort.

Denna aspekt av det svenska folkhemsprojektet – Amerika som modernitetens föregångare – är värd att beakta. Med folkhemsidentitetens framväxt ansåg sig Sverige bli världens modernaste samhälle, men detta uppnåddes medelst amerikanska metoder. Modernitet och jämlikhet, inte tradition och hierarki, skulle prägla det nya Sverige. En framåtblickande nationell identitet etablerades även i kulturellt avseende. Denna berättelse var romantisk i det att den hyllade människans förmåga att lösa den nya tidens problem och skapa något bättre av dem. Hjälten var framför allt den sociale ingenjören med sina kunskaper om människors beteende och behov. Bru-

[124] Jackson, s. 49, 68ff och 156. Björk, Ragnar, s. 108.

ket var ideologiskt då det rättfärdigade nya grepp och en ny politik som bröt med det föregående. Det var även konkret politiskt, i det att man hämtade inspiration från amerikansk sociologi för utformningen av denna nya politik. En ny tidsålder bröt fram i samtiden, och det var Sverige och Amerika som skapade det moderna samhället.

Sammanfattning

Alla berättelser om den amerikanska kulturen och det amerikanska samhället relaterade sig på något vis till bilden av ett amerikanskt massamhälle, där de traditionella gemenskaperna upplösts och människor levde i grupper som saknade egna traditioner att bygga på och därför var anhopningar av individer snarare än storheter med egna identiteter eller funktioner. Sveriges "amerikanisering" innebar en utveckling som kunde leda fram till en liknande kultur här. Iakttagelser av en sådan amerikanisering ökade intresset för det amerikanska massamhället och dess förutsättningar. Sveriges modernisering tycktes följa samma riktning som den amerikanska, men frågan var om den behövde göra det. Svaret kunde man finna genom jämförelser mellan de amerikanska och de svenska förutsättningarna.

Den vanligaste berättelsen om det amerikanska massamhället och dess uppkomst var traditionalistisk till sitt ideologiska innehåll. Den präglades i stor utsträckning av fruktan för den okunniga massan och vad denna skulle kunna göra med kulturen. Man upplevde kognitiv dissonans inför det moderna: det materiella framåtskridandet hade inte följts av ett andligt; människorna var ännu självviska, oupplysta och oförnuftiga. En alltför snabb teknisk utveckling, urbanisering och frånvaro av goda auktoriteter hade släppt lösa människans lägre drifter och lett till normlöshet och intellektuell bekvämlighet. Vad som behövdes var kvalitetskriterier som anvisades av historien, ett levande kulturarv och bildade och omdömesgilla personer. Sensmoralen var att Sverige måste slå vakt om vad det hade av dessa drag. De hotades av det amerikanska inflytandet men fick inte offras utan måste försvaras genom hävdande av bildningens position. Makten över folkets fostran fick inte lämnas åt amerikansk film eller dans utan måste stanna i kulturelitens händer. En internationalisering av kulturliv och mentalitet skulle innebära en förlust av andlig kraft och de fasta normer som varje samhälle behövde för sin vidare utveckling. Nationen var en förutsättning för skaparkraft, och historien var en förutsättning för nationen. Kanske fanns det också hopp för USA:s framtid, då man där kunde se en växande idealistisk strömning som yttrade sig genom en ny litteratur som skoningslöst pekade ut missförhållanden och icke önskvärda inslag i amerikanska sätt att tänka och vara. Här fanns ett embryo till en verkligt amerikansk litterär tradition.

Kanske skulle det som européerna uppfattade som kultur till slut erövra även Nya världen.

Traditionalismen kunde ta sig två former. Den vanligaste var en humanism, som försvarade ett kulturidealistiskt ideal från 1800-talet mot strömningar som tycktes reducera människan till utbytbar del i ett stort maskineri eller till ett djur utan högre syftningar. Människan borde utvecklas, men inte i fel riktning utan mot högre bildning och större insikt. För att lyckas med detta behövde hon historien att stödja sig mot. Samtidens konstnärliga modernism och amerikanska populärkultur bröt ner vad som uppnåtts av bildning och upplysning. För humanismen var den trångsynta amerikanska puritanismen också en kulturfientlig kraft. Den andra formen, som oftare yttrade sig i sådant som attackerna mot "dansbaneeländet" – i vilka även humanister för all del kunde deltaga – var en kulturkonservatism med en mer auktoritär och kristet färgad människosyn. Det var inte genom personlig utveckling utan genom respekt för kyrkan och eliten som människor i gemen kunde finna varaktig tillfredsställelse i livet. Puritanismen i Amerika var en god kraft, eftersom den disciplinerade människorna och gav dem ett moraliskt rättesnöre. Amerikaniseringen handlade dock inte om puritanism utan om materialism och njutningslystnad. Även humanismen utvecklades dock under mellankrigstiden i elitistisk riktning under intryck av vad som uppfattades som massornas lättleddhet.

Det fanns även tolkningar av amerikanismen som inte tog fasta på kulturtraditionen som ett bålverk mot förfallet. Marxistiskt inspirerade intellektuella hade en liknande bild av den amerikanska masskulturen men förklarade den med kapitalismen, som bröt ner gamla strukturer och värderingar. Motkulturen var inte bildningstraditionen eller ett återupprättande av kyrkans auktoritet utan en vital arbetarkultur. Ytterst ansågs endast socialismen vara räddningen.

Den småborgerliga konventionalism som förknippades med Amerika kritiserades också av en primitivistisk modernist som Artur Lundkvist. Inte heller han gillade standardisering eller puritanism, men han ställde inte heller upp kulturen och bildningen utan naturen och drifterna som de värden som måste hävdas mot materialism och enkelspårig moralism. Tekniken och kapitalismen ledde till ofrihet. Sinnligheten, sexualiteten och det omedvetna måste ges större utrymme för att människorna skulle bli lyckligare, och de var såväl den amerikanska som den europeiska kulturens motsats. Sådana tendenser fanns enligt Lundkvist också i Amerika i form av litterär modernism, och de representerade det goda och sanna Amerika, det frihetsälskande, kraftfullt ursprungliga amerikanska kynnet.

På ett plan kan diskussionen ses som olika intellektuella gruppers försök att hävda sin egen ställning inom ett kulturellt fält. De skapade dock olika uppgifter åt sig själva – som försvarare eller angripare av en tradition – också

utifrån sina värderingar av kulturen och sin förståelse av den svenska identiteten. Debatten om amerikansk kultur och amerikanisering tog fart efter det första världskriget. Flera av dess teman – demokratins, kapitalismens, industrialismens och kvinnoemancipationens problem – hade äldre rötter, vilket säkerligen bidrog till deras styrka. Men samtidigt aktualiserades de av de snabba förändringarna i det svenska samhället och av USA:s nya maktställning efter det första världskriget. Debatten fick sin kraft genom att inte endast handla om amerikanism utan även om just amerikanisering. Under 1920-talet debatterades de amerikanska kulturformerna livligt. Debatten fortsatte under 1930-talet, men det synes att ha blivit glesare mellan inläggen. Amerikansk litteratur som inte var direkt samhällskritisk introducerades. De som skrev om den fortsatte dock i många fall att referera till det amerikanska samhället och dess brister när de bedömde den.

De kulturkritiska berättelserna som framställde amerikanismen som en fara för de goda värdena hade konkurrens från en positiv berättelse som bevarade den liberala och radikala bilden av USA som den stora demokratin. Dennas företrädare såg i Amerika element som skulle ingå i ett nytt och bättre samhällsbygge, som redan börjat uppföras i Sverige. Det förflutna representerade inte en högre kultur utan unken efterblivenhet, som behövde undanröjas för att ersättas av ett rationellt och välplanerat samhälle. Det moderna samhällets strukturer hade tillintetgjort de gamla gemenskaperna, men ett nytt kollektivt livsideal skulle förena människorna i broderskap och framåtsträvan. Människors värderingar och smak skulle anpassa sig till massproduktionen och masskonsumtionen. Redskapen för detta nya samhälle och denna nya kultur fanns i Amerika: standardisering, ändamålsenlighet, fördomsfri experimentvilja och ett starkt medborgarideal. USA:s ungdom blev en tillgång i stället för en brist; den stod för friskhet i stället för omognad. Samhällets sammanhållande och meningsskapande ideologi var modernitet. En nationalism som byggde på historia och traditioner var inte längre nödvändig utan kunde framställas som reaktionär och otidsenlig. Det nationella stod inte i den motsatsställning till det amerikanska som det gjorde hos traditionalisterna. Med den moderna teknikens hjälp skulle ett allmänt välstånd skapas, och med den nya samhällsvetenskapens hjälp skulle människor och institutioner anpassas till detta nya samhälles fordringar. Denna berättelse förstärktes påtagligt kring 1930, då brytningen mellan tradition och modernitet blev särskilt tydlig i den intellektuella debatten.

Berättelserna om Amerika relaterade sig här till kulturideologiska attityder och uppfattningar av svensk identitet. Man hade olika begrepp för de företeelser som förknippades med Amerika: framsteg, individualism, jämlikhet och teknikens roll för samhället. För dem som såg traditionen som en tillgång och en viktig del av den nationella identiteten framstod Amerika som ett avskräckande exempel på en modernisering som gått över styr. Indi-

vidualismen hade lett till utsatthet och konformism, jämlikheten till majoritetsförtryck och förakt för kunskap och omdöme och den tekniska utvecklingen till materialism och standardisering. Den verkliga kulturen fanns i Europa. Framtiden skulle tryggas genom försvar av det europeiska och det svenska kulturarvet. Modernisterna såg däremot inte den gamla europeiska kulturen som skyddet mot förfall utan som en del av det. Radikaler identifierade även den amerikanska kulturen med förfallet. Individualism och konformism var universella drag hos en framväxande kapitalistisk kultur. En proletär kultur eller en befriande primitivism var den enda kraft som förmådde att hejda dekadensen. Andra modernister åter menade att Amerika faktiskt bar framtiden i sitt sköte. Amerika hade lösningarna på åtminstone en del av den nya tidens problem. Sverige hade funnit en moderniseringsväg som låg nära den amerikanska men ändå var något eget. Medan traditionalisterna ifrågasatte hela den moderna utvecklingen i USA och Sverige, bejakade dessa modernister den. Materiell modernisering var inte ett problem utan en del av lösningen. De gamla drömmarna från seklets början levde kvar men i ny tappning. Massan skulle integreras i samhället genom konsumtion och uppfostran. Med samhällsvetenskapernas bistånd kunde de sociala ingenjörerna kontrollera moderniseringsprocessen.

Grundberättelsen levde än; amerikaniseringen och amerikanismen var något nytt som förändrade Sverige. Motsatsen till amerikanism var oftast traditionalism. Det svenska definierades av traditionalisterna i motsats till det nya och amerikanska och som ett försvar av ett kultur- och bildningsarv. Grundberättelsen identifierade Amerika med nyhet, teknik, demokrati och individualism. Amerikanismens kritiker ifrågasatte sällan den politiska demokratin och knappast heller i grunden den teknologiska och materiella utvecklingen. Men i debatten om svensk och amerikansk kultur framställdes demokrati och individualism, åtminstone bland de obildade, som allvarliga hot mot de goda värdena. Demokrati och avancerad teknik var inte självklara framsteg utan kunde leda till förfall. Båda dessa företeelser minskade nämligen den bildade klassens auktoritet och därmed de värden som den förvaltade och försvarade. Kulturell demokrati innebar normlöshet och brackighet, och individualismen ledde till ett oreflekterat majoritetsvälde. I stället ville kultureliten se en integration av folket i kulturen genom bildningens förmedling till större grupper.

För amerikavänliga modernister däremot identifierades i viss mån det amerikanska och det svenska med varandra; båda skulle stå för framåtskridande genom teknik och praktiska lösningar. Det centrala i den nya svenska identiteten var sådant som man hade gemensamt med USA. Teknik och framsteg ansågs hänga samman även på det kulturella området. Sverige skulle inte blicka tillbaka utan framåt, varvid det amerikanska inte blev något hot mot det svenska. Det nya samhället var och måste vara ett massam-

hälle och dess kultur i någon mening en masskultur, även om man knappast tänkte sig en rent kommersiell sådan. Folkets breda lager skulle integreras genom materiell modernisering och ett nytt jämlikt kamratskap. Massamhället skulle inte bekämpas utan dess problem skulle övervinnas med nya metoder. Detta nya hämtades från USA. Den gamla individualismen var på utdöende. Här förändrades grundberättelsen utifrån en annan ståndpunkt än den traditionalistiska. Amerika stod för det nya i form av framsteg genom teknik och demokrati, men ökad individualism var inte längre aktuell som en del av moderniseringsprocessen. Individualism var antimodernt som modernisterna såg det, och dess försvinnande var ett element i den positiva berättelsen om Amerikas utveckling. Denna berättelse om den amerikanska och den svenska kulturens utveckling passade väl samman med den berättelse om den ekonomiska och sociala utvecklingen som också förknippade Amerika och Sverige med tekniskt framåtskridande, demokrati och en kollektivism av en ny och högre kvalitet.

8. Avslutning

Mitt syfte i denna avhandling har varit att studera svenska föreställningar om Amerika under början av 1900-talet och genom dem svenska självbilder. Det amerikanska samhället har under lång tid fungerat som ett jämförelseobjekt för svenskarna. Där har man tyckt sig kunna finna i större skala samma tendenser som gjort sig gällande även hemmavid och ibland fenomen som ännu inte synts till på andra håll. Men man har inte nöjt sig med att passivt avläsa sin egen framtid i det stora landet på andra sidan Atlanten utan har också velat använda det som en resurs i kampen för att avgränsa en svensk identitet och definiera en svensk modernisering och modernitet i förhållande till omvärlden. I dessa debatter har det verkligt eller förment amerikanska bedömts efter en egen måttstock av värderingar och trosföreställningar beträffande människan, kulturen och samhället. Denna måttstock har i sin tur varit föremål för strid och förhandling.

Även om USA inte varit den enda samhällsmodell som dryftats, har det dock under hela undersökningsperioden innehaft en prominent plats i de svenska diskussionerna och sällan kunnat förbigås i tysthet. Man har ömsom velat närma sig till och ömsom velat fjärma sig från det föreställda Amerika. USA har anvisat en väg att gå, en väg som sedan kunnat uppfattas som en motorväg utan avfarter eller som en vandringsled att följa en bit tills något annat mål lockat. Vad man sett hos USA har berott både på vad som skett där och på vad som skett i Sverige. Liksom vi gärna ställer våra frågor till historien utifrån de problem och alternativ som är aktuella i vår samtid och utifrån vår uppfattning av vilka vi själva är, betraktade det tidiga 1900-talets svenska debattörer ofta Amerika utifrån inställningen att det fanns lärdomar av något slag, positiva eller negativa, att göra för dem själva och för det samhälle de levde i. USA betraktades genom glasögon färgade av både uttalade och outtalade idéer om det amerikanska och om det svenska.

USA har således spelat en roll vid utformningen av en svensk identitet, både genom upplevda likheter mellan de båda länderna och genom upplevda skillnader. Kanske borde svenskarna ta efter de framgångsrika amerikanerna, eller också borde de värna sin särart eller rentav slå vakt om det arv som man stundtals och med föga precision kallade europeiskt. Som symbol för det moderna har USA likaså kunnat bidraga till den svenska moderniseringen genom att anvisa en form av modernisering som kunnat anammas, förkastas eller modifieras allt efter behov, förutsättningar och önskemål.

Sammanfattning

Amerika hade debatterats i Sverige redan under 1700- och 1800-talen men blev ett ännu hetare diskussionsämne i samband med emigrationsdebatten, som nådde särskilt hög intensitet ett par år in på 1900-talet. Utvandringen till USA ansågs utgöra ett allvarligt hot mot Sveriges framtid. För att analysera emigrationens orsaker och finna botemedlet jämförde man sig med Amerika på olika områden. Man uttryckte beundran för amerikansk teknik och arbetsmoral, med vars hjälp även svenskarna skulle kunna öka sin produktivitet. Detta skulle ske genom insatser inom såväl jordbruk som industri. För att främja stabiliteten måste folkets breda lager integreras i samhället och förmås att känna sig delaktiga i den rådande ordningen. Industrialismen och social oro ledde till en rad försök att definiera vari det nya bestod och hur lösningarna på de nya problemen skulle se ut. Dessa tankar organiserades till ett sammanhängande helt genom olika berättelser om Sverige och om Amerika. Berättelserna gav framåtskridandet en riktning och ett bestämt innehåll och varnade för de hinder som kunde stå i dess väg. De skrev in Sverige och Amerika i en större utveckling.

Liberala reformvänner betonade tidigt ökad politisk och social jämlikhet efter amerikansk förebild som en förutsättning för samhällskänslans utveckling. Allmän och lika rösträtt och samma möjligheter för alla att ta sig fram i samhället och stå på egna ben var framtidens lösen. Individerna skulle ges frihet att själva bestämma över sin tillvaro. Sverige representerade tröghet och förstockning, Amerika friskhet och öppenhet. Mot detta framhöll konservativa tryggheten i den stabila samhällsgemenskapen och människornas plikter mot högre värden och ideal. Amerika stod här för förfall och upplösning, Sverige för säkerhet och fasthet.

I början av 1900-talet förenades många liberaler och konservativa i förhoppningar på "Nya Sverige". En känsla av kris i samtiden förenades med förhoppningar om en bättre framtid. Föreställningar om Sverige som ett framtidsland, som med amerikanska metoders hjälp skulle kunna förena inhemska traditioner med ekonomisk nydaning, tog form inom de samhälleliga eliterna. Staten skulle tillsammans med ett föryngrat näringsliv och en disciplinerad arbetarklass styra den svenska materiella utvecklingen efter amerikanska linjer. Det gällde att identifiera och i tillämpliga delar imitera de amerikanska faktorer som befrämjade arbete och välstånd. Reformvännernas gemensamma berättelse blev modernistisk: Sverige måste bryta med sitt närmaste förflutna och sträva framåt. Folket skulle integreras i samhället genom moralisk uppryckning och tillgång till jord och arbete. Alla skulle samlas kring nationen och dess värden, inte kring grupp- eller klassintressen. I en liberal variant förenades dessa fordringar med krav på politisk och

social demokrati; så kunde sammanhållning skapas. I en reformkonservativ tappning däremot framstod demokratin snarast som ett hot mot endräkten. Gemensamt för dem var dock en berättelse om Sverige som etablerade en mer framåtblickande nationell identitet. Nationalism och modernisering kopplades samman. Det nya Sverige skulle ha ett amerikanskt utanverk men en svensk kärna.

Efter det första världskriget stärktes USA:s ställning som ekonomisk förebild. En egen europeisk eller svensk väg framstod för en tid som mindre intressant, utan den amerikanska kapitalismen och den sovjetiska socialismen var huvudalternativen. Politisk demokrati infördes, och industrialiseringen slog definitivt igenom. Amerika stod för värden som fri företagsamhet och individuellt ansvar för arbetet. Berättelsen om Sveriges väg mot modernitet och ekonomisk blomstring levde vidare under 1920-talet, nu under mottot "den andra stormaktstiden" och fortfarande med amerikanska metoder som medel. Med den ekonomiska världskrisen från 1929 förlorade emellertid USA mycket av sitt anseende. Franklin D. Roosevelts maktövertagande i USA och socialdemokraternas i Sverige innebar att Sverige och Amerika ånyo föreföll att hamna på samma spår, men det var i båda fallen ett nytt spår. En ny berättelse, som angav andra mål och andra medel, tog form. Välstånd skulle nås genom kollektiv, statsdirigerad strävan. Många av dem som tidigare försvarat USA tog nu avstånd från det, under det att flera av dess tidigare belackare berömde det. Det fanns en medelväg mellan kapitalism och socialism. Sverige och Amerika var de framåtsträvande nationerna, men Sverige framstod snart som den ledande av de båda. Sverige tog över USA:s tätplats i moderniseringsprocessen.

De amerikanska metoder varmed välståndet skulle byggas fick också en precisare utformning under mellankrigstiden. Frederick W. Taylors och Henry Fords läror ansågs visa hur produktionen kunde ökas till allas nytta och hur på denna grundval försoning och samarbete mellan arbetsmarknadens antagonister kunde komma till stånd. Även arbetarrörelsen anammade gradvis denna uppfattning, under förutsättning att ett större arbetarinflytande blev verklighet. Några menade att höga löner vore ett sätt att expandera ekonomin. Arbetsgivarna trodde också på rationaliseringen, men ökat arbetarinflytande eller höga löner som föregick rationaliseringsprocessen avfärdades. Under 1930-talet minskade USA:s betydelse i denna debatt och ersattes delvis av ett tyskt inflytande. Inom handel och distribution ansågs USA dock alltjämt av många ha åtskilligt att lära ut.

På det kulturella området mötte det amerikanska inflytandet betydligt starkare motstånd. En stark grupp traditionalister försvarade äldre kulturtraditioner mot en amerikanisering som ansågs innebära teknikens, materiens och den instrumentella rationalitetens seger över anden och historien. Amerikaniseringen stärkte inte, som den materiella moderniseringen, den

svenska identiteten utan hotade den; berättelsen om amerikaniseringen skildrade en övergång från en god svenskhet till en dålig amerikanism. Den traditionalistiska berättelsen uttryckte en vilja att försvara de landvinningar som gjorts mot ett pågående förfall. Till slut skulle förfallet leda till ett massamhälle av amerikansk modell. I ett sådant samhälle fanns inga givna normer, vilket släppte loss det sämsta hos människor och ledde till ett barbariskt majoritetsförtryck. Genomsnittsamerikanen var redan en konformistisk småborgare. I fråga om motmedel var traditionalisterna dock splittrade mellan humanister, som hoppades på bildningen och individens förkovran, och kulturkonservativa, som förlitade sig på yttre, särskilt religiösa auktoriteters makt.

Somliga kulturella och politiska modernister fördömde också det amerikanska samhället för degenererande kapitalism, avkönande teknik och förkvävande puritanism. En växande grupp modernister såg däremot massamhället i någon form som framtidens samhälle och hoppades att Amerika inte bara skulle visa dess problem utan även deras lösningar. Tekniskt framåtskridande med massproduktion och masskonsumtion skulle gå hand i hand med frigörelse från hämmande traditioner och med en anpassning till ”livet”. USA hade utvecklat vetenskapliga metoder för att anpassa medborgarna till det nya samhällets fordringar, och dessa metoder skulle Sverige ta till sig.

Berättelserna

Vi har under perioden från 1900 till 1939 kunnat urskilja flera till sin form mycket enkla men dock berättelser som skildrade både den amerikanska och den svenska utvecklingen. I praktiken kan berättelserna om det moderna Amerika i regel också sägas ha handlat om det moderna Sverige. Moderniseringsprocessen tvang svenskarna att reflektera över förhållandet mellan det förflutna, samtiden och framtiden. Ett historiemedvetande, som tog sig uttryck i en strävan att klarlägga relationerna mellan dessa tidens tre olika delar, stimulerades härigenom och manifesterades i berättelserna, som knöt samman skilda fenomen och tendenser till större helheter med utsträckning i tid och rum. Det som varit, det som var och det som skulle komma att vara förenades. Genom berättelserna skapades det sammanhang som historiemedvetandet förutsatte. Berättelserna etablerade de värden som skulle förverkligas eller försvaras, de aktörer som skulle förverkliga dem och placerade in det svenska och det amerikanska i denna kontext. Härigenom var de också öppna för strategiskt utnyttjande från olika aktörers sida: de kunde brukas ideologiskt för att rättfärdiga en politik eller en politisk regim och politiskt för att motivera enskilda beslut. Genom dessa bruk relaterades det

förflutna och framtiden till samtiden på ett bestämt sätt. Det kan här finnas anledning att återknyta till en del av det som sades i inledningskapitlet.

Berättelserna svarar ytterst mot behovet att skapa mening, att se sammanhang för att kunna orientera sig i världen. Människor behöver redskap att förstå sig själva och det samhälle de tillhör. Tidens ström får ta formen av en berättelse för att denna orientering skall kunna bli möjlig. Genom berättandet kan en rad skilda faktorer, som har sin egen historia men också påverkar varandra, föras samman till en storhet av högre ordning. Föreställningar och värderingar får en struktur. På så vis söker man identifiera utvecklingens stora drag. Genom att tolka samtiden med berättelsens hjälp kan man förstå den och det liv som man själv lever. I min studie ansågs Amerika ge ledtrådar för hur Sverige skulle kunna utvecklas och kom därför att utgöra den replipunkt som berättelsen organiserades efter. En berättelse om det amerikanska samhället handlade samtidigt också om det svenska. Skilda fenomen i det svenska samhället kunde göras begripliga genom att kopplas samman med en amerikaniseringsprocess.

Berättelsen skapar förståelse genom att skapa ordning. För att alls kunna handla behöver aktörer kunna se ett kronologiskt mönster i skeendena. Genom att infoga händelser i en berättelse gör man dem begripliga, samtidigt som – och genom att – man begränsar de sätt varpå man kan uppfatta dem. Samtidigt strävar de i regel också efter att förklara det som de ser; vi har svårt att tänka oss ett skeende utan orsaker. För dem som jag studerat gällde att om man kunde identifiera orsakerna till USA:s utveckling man också kunde analysera och kontrollera Sveriges framtid bättre. Berättelsen är viktig även här, då den kan ge en form av förklaring, nämligen en historiskt specifik förklaring. Den talar om vad som orsakade ett enskilt förlopp. Detta förutsätter att man har idéer om generella lagar om orsak och verkan som gör att man kan leta efter tänkbara orsaksfaktorer. Men utan berättelsen skulle man inte veta vad som behöver förklaras eller bland vilka faktorer man skall leta efter orsakerna. Kausaliteten fastställs inom berättelsens ramar. I berättelser som rationaliseringsrörelsens berättelse om Amerika eller den traditionalistiska berättelsen om Amerika etableras först ett skeende, som sedan förklaras med hjälp av bestämda faktorer som får ingå i berättelsen i kraft av sin status som orsaker.

Berättelsen hjälper dem som berättar den att tolka information, samtidigt som den själv kan omtolkas till följd av ny information. Det som händer i samtiden förstås genom att placeras in i en kontext som berättelsen erbjuder. Samtidigt kan berättelsen förändras när samtida händelser skall förstås och förklaras. USA:s dragningskraft på svenska utvandrare kunde förklaras med olika faktorer – demokrati, industri, homesteads – vilket passade till olika berättelser om den svenska utvecklingen. Föreställningen om ett demokratiskt Amerika som visade vägen till framtiden stärkte demokra-

tiseringsivrarna i Sverige. Men uppgifter om amerikanska problem eller en svensk demokratisering som inte lett till emigrationens slut hade kanske kunnat förändra denna berättelse. För att få genomslagskraft behöver en berättelse konfigurera världen på ett plausibelt och för sin publik trovärdigt sätt. Därför får den inte vara oförenlig med information som når denna publik. Den kan också stödja sig på andra berättelser: om den äkta kulturen, om klasskampen, om nationernas tävlan eller annat.

USA tolkades som symbol eller stamort för en bestämd form av modernisering. Grundberättelsen om Amerika och det svenska handlade om vilken utveckling som "amerikanisering" kunde leda till för svensk del. Berättelserna om USA:s modernisering kunde användas som uppmaningar till Sverige att följa efter eller som varningar till det att inte slå in på samma väg. Vi har också sett att båda dessa varianter förekom, liksom framför allt blandformer som accepterade somligt och förkastade annat. En amerikanisering ställdes ofta mot andra, alternativa moderniseringsvägar. Genom att förknippas med Amerika fick denna möjliga framtid en geografisk lokalisering. Amerikaniseringen blev härigenom en kraft som både hade geografisk utsträckning och bredde ut sig över jorden, hade en tidsdimension och inledde en ny era.

Berättelser har en sensmoral; de uttrycker värderingar. De kan ha ett olyckligt eller ett lyckligt slut; slutet bedöms efter värderingar av vad som är bra och vad som är dåligt. Dessa värderingar avgör berättelsens ideologiska implikation: bör ordningen återställas eller något nytt införas? När det tidiga 1900-talets debattörer sökte att förena historien, samtiden och framtiden till en sammanhängande berättelse var det också för att kunna anpassa sitt handlande efter denna och eventuellt påverka dess utgång. Därav följde de ideologiska och politiska bruken av berättelserna. Berättelserna skapade en värld och var ideologiskt och moraliskt laddade.

Amerikanisering tänktes vanligen innebära att man följde samma moderniseringsväg som USA och i processen också påverkades direkt av amerikansk kultur och mentalitet. Man gjorde sällan någon tydlig åtskillnad mellan dessa båda saker; för att kunna följa samma väg tänkte man sig ofta behöva låna direkt från USA. För att framstå som attraktiv måste denna väg vara förenlig med aktörernas värderingar och intressen. Berättelserna gav en kontext åt dessa ideal och intressen att förverkligas i. Det gällde att finna en svensk väg som förverkligade de värden som man förespråkade. Det ideologiska bruket, som anvisade en väg för Sverige, övergick ofta i det politiska, som anvisade enskilda metoder att förverkliga de ideologiska målen. Men ett visst politiskt bruk av de amerikanska behövde inte tjäna ett motsvarande ideologiskt bruk av det eller vice versa; amerikanska metoder i enskildheter behövde inte bero på en beundran för det amerikanska i stort. Inte sällan brukades Amerika dessutom samtidigt som föredöme och varnagel på ideo-

logisk nivå. I emigrationsdebatten ville man ta efter amerikansk jordbrukskolonisation, bygga upp truster efter amerikansk modell och skapa bostadsförhållanden som liknade de amerikanska. Under 1920-talet ville man nå industriell blomstring inom ramen för ett fritt privatkapitalistiskt system liksom det i USA. Men långt ifrån alla ville stöpa om hela det svenska samhället efter amerikansk förebild. Man diskuterade också om och i så fall hur de amerikanska metoderna och förebilderna behövde anpassas till svenska förutsättningar. Amerikanska arbetsmetoder togs emot med mycket större välvilja än amerikansk film eller musik.

Berättelserna handlade om vad det skulle bli av Sverige, om svensk identitet. Skulle Sverige kunna vara svenskt och amerikaniserat samtidigt? Det gällde att komma fram till vad som var värt att bevara och vad som inte var det. Värderingar spelade därför en avgörande roll för inställningen till det amerikanska. Attityderna till modernisering och till tradition avgjorde vilket slags identitet och kultur som Sverige skulle få: en mera tillbakablickande, grundad på ett historiskt arv, eller en mera framåtblickande, knuten till förväntningar på framtiden. Det var också fråga om vilka värden som denna identitet och kultur skulle bygga på – vad som gav människor mening i tillvaron och vilka mål de borde försöka förverkliga. I sin periodisering sökte berättelserna om det moderna Sverige i allmänhet att utgå från ett brott med det förflutna som början på en ny epok. Detta brott förlades först till 1900-talets första år, sedan till 1920-talet och slutligen till 1930-talet, beroende på vad som sågs som början på det nya. Moderniseringens, amerikaniseringens och identitetens innebörd förändrades och varierade över tid, vilket kunde knytas till olika berättelser. En modernisering som karakteriserades som svensk var kanske mindre förhatlig än en som betraktades som amerikansk.

Berättelserna avspeglade och bidrog själva till att skapa en svensk identitet. Genom sina berättelser om det "svenska" och det "amerikanska" sökte de svenska aktörerna att knyta samman det gamla och det nya Sverige och avgränsa dess kärna, det som gjorde Sverige svenskt. Svenska egenskaper, värden och roller i förhållande till andra skulle fastställas. Med berättelsens hjälp kunde man orientera sig i en värld av möjliga värden och roller för att etablera dem som definierade en själv. En förändring härvidlag skapade en ny svensk självbild under 1930-talet, men förändringarna hade pågått under hela den studerade tidsperioden. Med stöd i sin identitet kunde man definiera sina intressen och skrida till handling.

Något totalt brott med historien var det i regel inte fråga om: vid sekelskiftet fanns en tendens att hylla Sveriges historiska minnen, särskilt från stormaktstiden. Per Olov Qvist har visat en tendens i svensk 1930-talsfilm att söka förena tradition och modernitet; folkhemstanken innehöll även ett bakåtblickande element. Åsa Linderborg och andra har visat att även socialdemokraterna, som ville förknippas med framtiden, kunde framställa sig

som bärare av gamla svenska demokratiska och frihetliga traditioner.[1] Behovet av historiska sammanhang och historisk legitimitet försvann inte helt. Men tyngdpunkten kom att läggas på framtiden och det moderna. Uttrycken "det Nya Sverige", "den andra stormaktstiden" och "the middle way" markerade alla att något nytt var på väg att ske. Utgångspunkten var i emigrationsdebatten och i de socioekonomiska diskussionerna under mellankrigstiden att ett tillstånd av stagnation eller förfall skulle ersättas av snabba framsteg. Med denna tonvikt på det nya och moderna blev det svårare att knyta den svenska utvecklingen till den egna historien, vilket kan ha gjort det lättare att tala om amerikanisering.

USA fungerade som Sveriges Andre, i förhållande till vilken Sverige både kunde vilja närma sig och distansera sig. Berättelsebegreppet är inte nödvändigt för att utskilja en Andre, men den Andre hade en given roll i de berättelser som det här är fråga om. Det svenska nuet jämfördes med en amerikansk framtid. Den framtid som man såg manifesterad i Amerika kunde vara ljus eller mörk. Den kunde innebära upplösning, anarki och alienation men också vitalisering, befrielse och gemenskap. Vad man såg i den berodde på värderingar och tillgänglig information. I Amerika kunde man studera hur vissa idcal och tendenser, som ansågs vara betydelsefulla även i Sverige, tagit sig konkreta uttryck. Amerikaniseringen var den svenska moderniseringens Andre, som både kunde vara värd att efterlikna och nödvändig att förkasta.

Den grad av följsamhet mot det amerikanska som ansågs vara lämplig hängde också samman med synen på nationen: i vilken utsträckning måste hänsyn tas till dess särprägel, och i vilken utsträckning måste den anpassa sig till internationella trender och universella krav? Skulle man satsa på en snabb och genomgripande omdaning eller på en partiell, gradvis anpassning? Det gällde hela tiden att finna en form för en *nationell* modernisering. Överlag fanns en vilja att närma sig Amerika på det tekniska och materiella området, medan många betackade sig för kulturella influenser från andra sidan havet. Det är svårt att göra någon tydlig skillnad mellan stats- och kulturnationalism här, men ofta hoppades man att med utvalda amerikanska modellers och metoders hjälp kunna stärka *staten* Sveriges ekonomi och samhällsordning, medan *nationen* Sveriges kultur och nationalkaraktär skulle värnas mot det amerikanska. Man uppvisade såväl en extern nationalism, som betonade Sveriges internationella konkurrenskraft, ville få till stånd återinvandring och hejda skadliga kulturyttringar att tränga in i landet, och en intern nationalism, som strävade efter att integrera folkets massa i samhället genom demokratisering och ekonomisk expansion och i kultu-

[1] Qvist, 1995, s. 145, 165, 168, 170ff, 178 och 246ff. Linderborg, 2001a, s. 94f, 97f och 100ff, och 2001b, s. 235ff. Isaksson, s. 233. Blomqvist, s. 261f. Zander, s. 94ff och 461.

ren genom folkbildning och film-, litteratur- och musikkritik. Diskussionerna präglades dessutom av nationellt tänkande i den grundläggande meningen att man utgick från nationen Sverige och dess modernisering. Nationerna var utvecklingens bärare. Något måste avgränsas mot det amerikanska, och detta något blev det svenska. Dessa kategorier problematiserades sällan.

Den svenska nationella identitetens skiftande innehåll gjorde att nationalismen, som var stark under hela den undersökta perioden, tog sig olika uttryck. Från sekelskiftet 1900 växte sig en framåtblickande industrinationalism allt starkare. Den fortfor under mellankrigstiden och förenades på 1930-talet med en stolthet över det svenska politiska folkhemsprojektet. Denna politiska nationalism, en form av statsnationalism som knöts till staten och samhället, levde vidare som en välfärdsnationalism under efterkrigstiden. Under mellankrigsdecennierna framträdde emellertid också en bakåtblickande kulturnationalism som ville slå vakt om det svenska kulturarvet. Den hade inga etniska dimensioner men var kulturellt förankrad hos grupper som förlorade status och inflytande och tappade successivt mark. För den politiskt orienterade statsnationalismen var förhållandet till det amerikanska mindre spänt än för den kulturella nationalismen. På 1930-talet blev demokrati, jämlikhet och tekniskt framåtskridande alltmer ”svenska”, under det att individualismen lämnades åt amerikanerna.

Berättelsernas intriger skildrade den svenska moderniseringen, den amerikanska moderniseringen och eventuella relationer mellan dem. De sökte att definiera goda värden, som ställdes mot dåliga. Moderniseringen kunde sedan associeras till endera. De ställde frågor om vad som borde inbegripas i en god modernisering och vad som borde uteslutas, vad som var framsteg och vad som var förfall. Aktörerna – politiker, ingenjörer, industriledare, filmmakare, folkbildare – varierade också, liksom deras roller.

Ur berättelserna kan en *grundberättelse* rekonstrueras. Den är enkel och allmängiltig, utan specifik kontext eller ideologisk laddning. I grunden gick den ut på att något svenskt påverkades av något amerikanskt, och resultatet blev något nytt och annorlunda svenskt. Den byggde på några grundläggande polariteter: nytt/gammalt, hierarki/integration, individ/kollektiv och pastoral/teknik. USA fick stå för förändring och ungdom (mot traditionen), för demokrati i någon mening (mot hierarki och uteslutning), för individen mot kollektivet och för tekniken som ett medel för framåtskridande och mänsklig lycka (mot agrarianism och fruktan för alienation). Amerikaniseringen innebar därför en utveckling mot minskade inslag av traditionsbundenhet och ökade inslag av folkligt deltagande, individualism och teknologi. Dessa element kunde sedan värderas olika. Grundberättelsen innehöll element som var äldre än denna studies startpunkt. Nya världens ungdom och frihet från Europas tyngande historiska arv är en föreställning som för-

modligen är lika gammal som kännedomen om Nya världens existens. Den kan användas positivt som argument för Amerikas friskhet och styrka och negativt som argument för dess omognad. Demokratin som något amerikanskt går tillbaka åtminstone till 1700-talet och den amerikanska revolutionen. Tanken på USA som de individuella möjligheternas land är också gammal. Som redovisades i forskningsöversikten i inledningskapitlet har Nils Runeby hittat sådana teman i svensk debatt tidigt på 1800-talet. Positivt kan de användas för att betona alla människors möjligheter att få det bättre, negativt för att varna för isolation, otrygghet och massförtryck. De tekniska framstegen i Amerika är också en föreställning med gamla anor. Tekniktemat tycks dock ha fått en större betydelse kring sekelskiftet 1900, då Sverige börjat industrialiseras på allvar.

Grundberättelsen innehåller således en grundintrig, som kan bekräftas, förnekas eller modifieras i andra berättelser. De olika berättelserna är uppbyggda kring de teman som uttrycks i denna. Våra föreställningar och berättelser tillkommer inte i ett tomrum utan behöver något att ta avstamp från. Grundberättelsen reducerar historiens och utvecklingens gång till en tydlig och enkel linje som är lätt att följa. Det är mycket svårt att urskilja någon början eller något slut på berättelserna; nya berättelser bygger på äldre, och de måste anpassa sig till andra berättelser som finns i människors tänkande, både äldre och nyare sådana. Det är lättare att vända på eller utvidga gamla teman än att förbigå dem och bygga upp nya. Vi har sett att de flesta av föreställningarna om USA fanns på plats redan före startpunkten för min studie, och de bestod i stor utsträckning även efter dess slutpunkt.

Även med denna grundberättelse att förhålla sig till var dock många enskilda berättelser möjliga. Aktörernas berättelser kan ses som strategier att utnyttja eller bemöta grundberättelsen. De kunde förneka den, helt eller delvis, bejaka den eller utvidga den genom att dra in nya teman. Sådant som demokratins eller individualismens följder kunde tolkas mycket olika. Man kunde hävda att demokrati inte rådde i USA eller att det inte hade något egentligt nytt att erbjuda. Men dessa påpekanden måste i så fall göras; man kunde svårligen förbigå dessa föreställningar med tystnad. Grundberättelsen gav således utgångspunkter för de andra berättelserna. De kunde påverka den i sin tur men endast långsamt. I varje given situation finns det gränser för vad som diskuteras, och detta gällde även Amerika. Debatterna om Amerika och Sverige kretsade kring vissa problem, och debattörerna kämpade om tolkningen av dessa problem. Den som fick säga vad Amerika var fick också säga hur den svenska framtiden skulle vara.

Trots allt tycks det finnas några tidpunkter då berättelserna genomgår förändringar eller då förutsättningarna för dem blir andra än de varit förut. En sådan kan sägas infalla under åren närmast efter 1900, då Amerika genom emigrationsfrågans aktualisering blir betydligt vanligare förekomman-

de i den svenska offentliga debatten än det varit dessförinnan. Amerika kopplas också starkare och mer allmänt till en modernisering ägnad att göra Sverige konkurrenskraftigt och hejda utvandringen. Den dominerande emigrationsberättelsen skildrar hur det svenska förfallet vänds i framsteg genom intryck av de amerikanska metoderna. Amerika blir en given referenspunkt för en viktig del av den svenska samhällsdebatten. Problemen rörande folkmajoritetens integration i samhället blir mer brännande, både genom utvandringsfrågan och genom industrialiseringen, urbaniseringen och de allt starkare kraven på demokratisering. Demokrati och individualism blir trots detta snarast mindre viktiga som delar av den svenska amerikabilden. Framsteget identifieras med andra fenomen. Industrialismen och dess roll i den svenska moderniseringsprocessen för in tekniken som en mer betydelsefull del även i amerikaberättelsen. Integrationen kopplas till samling kring nationen mer än till demokrati, även om den dåtida politiska vänstern ser demokratin som ett villkor för den nationella samlingen. Nationen blir det överordnade värdet. Det industriella och ekonomiska USA blir en förebild, delvis på bekostnad av det politiska USA. Den politiska demokratins genombrott i Sverige bidrar förmodligen också till att minska intresset för Amerika på den här punkten. Den modernistiska nationalismen gör rent konservativa berättelser mindre gångbara; de liberala och reformkonservativa hållningarna dominerar emigrationsdebatten under denna tid.

Efter det första världskrigets slut 1918 inträder en ny period i förhållandet till USA. Amerika har nu genom sitt inträde i kriget direkt ingripit i de europeiska skeendena och framstår efter kriget som centrum, medan Gamla välden blivit periferi. En nationell *Sonderweg* tycks mer avlägsen än tidigare. Direkta impulser från Amerika gör sig gällande: taylorism och fordism inom industrin och film, jazz och moden inom den andliga sfären. Amerikaniseringen delas tydligare än förut upp i en materiell del – teknik och organisation – som oftast betraktas positivt eller åtminstone som nödvändig, och en andlig eller kulturell – värderingar och livsstil – som blir föremål för hårt motstånd från stora delar av den svenska kultureliten. Relationen mellan dessa två delar av moderniseringen diskuteras och analyseras. Moderniseringsprocessen framstår härigenom på många sätt som mer problematisk än tidigare. Det gäller att plocka russinen ur kakan. Berättelsen om den tekniska amerikaniseringen följer i stort sett samma struktur som emigrationsberättelsen. Den kulturella amerikaniseringen skildras däremot i termer av en omvänd process: ett värdefullt svenskt kulturarv utarmas genom amerikanska influenser. En stor del av debatten följer dock uppdelningen mellan materiellt och kulturellt. Arbetsmarknadens parter och tekniker diskuterar teknik och rationalisering med varandra, under det att skribenter och folkbildare dryftar amerikanismens kulturella implikationer i

sina fora. De marxistiska och primitivistiska berättelserna om den amerikanska kulturen har samma struktur som den dominerande berättelsen men ställer andra värden – klasskampen och revolutionen respektive den varma människonaturen – mot amerikanismen.

Med den ekonomiska depressionen i 1930-talets början och den svenska och den amerikanska krispolitiken under detta årtionde förändras scenen igen. Sverige tycks återigen ha funnit en nationell moderniseringsväg; USA följer en liknande väg men leder inte längre. Det försvagade Amerika framstår som ett mindre hot även på andra fält. Svensk film upplever en renässans, vilket minskar den amerikanska dominansen. Det finns fortfarande en stor beundran för amerikanska arbets- och organisationsmetoder, men det förefaller vara från Tyskland som de intressanta nyheterna kommer. Samtidigt får massproduktionen och masskonsumtionen nya förkämpar bland konstnärliga modernister. De amerikanska metoderna skall skapa förutsättningarna för en ny och bättre kultur i Sverige. De amerikanska metoderna handlar både om industriell massproduktion och om nya samhällsvetenskapliga landvinningar. Sverige skall bli rationellt på alla områden; i den mån som Amerika är ett rationellt samhälle skall de likna varandra, men Sverige kan komma att gå längre. Svenska traditioner blir ointressanta om de inte kan underbyggas rationellt.

Berättelserna om Sverige och Amerika förhåller sig till andra berättelser om hur en god modernisering bör se ut. Samma grundläggande tendenser värderas olika och fogas in i en tänkt utveckling med olika mål. Följden blir ibland en omtolkning av amerikanska samhällstendenser från tid till annan, såsom industrialismen kring sekelskiftet och av det amerikanska massamhället kring 1930.

Undersökningens resultat

Denna studie har belyst Sveriges uppfattning om sin egen plats i världen. Sverige och svenskarna ges i de olika berättelserna en roll att spela i förhållande till andra länder och nationaliteter, och Amerika ges en roll att spela i förhållande till Sverige. Sverige ges bestämda ideal och mål att förverkliga, och Amerika kan fungera som en hjälp eller som ett hinder i strävan att göra detta. Man trodde sig kunna uppnå sina mål genom att låna från andra länder, inte minst från Amerika. Amerika blir relevant i förhållande till det *svenska* samhället. Den svenska självbildens förhållande till den svenska amerikabilden lägger en ny dimension, som inte utforskats så mycket, till den svenska identiteten. Amerika och Sverige får en speciell relation i de svenska moderniseringsberättelserna. Sverige blir ett Europas Amerika för att senare ta över Amerikas roll helt och hållet.

Sveriges uppfattning om sin egen modernisering kan också kompletteras genom en undersökning av hur USA kopplades till modernisering och på vilket sätt. Mycket har skrivits om svensk modernisering, och likaså har en del studier gjorts av svenska amerikabilder. Men någon sammanhängande studie av svenska uppfattningar om Amerika under den tid som jag tittat på kan inte sägas ha utförts, och inte heller har man mera utförligt kopplat moderniseringsföreställningar och amerikaföreställningar till varandra och visat hur de förhåller sig till varandra. Det tidiga 1900-talet kan i någon mening sägas ha varit en formativ period, då industrialiseringen och demokratiseringen slog igenom och riktlinjer för hur de stora samhällsförändringarna skulle hanteras och vilka grundläggande värden som skulle befrämjas behövde etableras. Med 1930-talets folkhemsideologi och den begynnande svenska modellen kan en ideologisk linje sägas ha nått en dominerande ställning för lång tid framåt, även om folkhemsideologin kan sägas ha rötter som går längre tillbaka än så. Gemensamt för det tidiga 1900-talets unghöger och 1930-talets socialdemokrati är en positiv syn på staten och en tilltro till dess förmåga att stabilisera och reglera samhället i hela folkets intresse, samt en vilja att satsa på ett rationellt och expansivt näringsliv. Gemensamt har de också ett i vissa avseenden mycket positivt intresse för Amerika.

Även om den utveckling som redan ägt rum hela tiden sätter gränser för vilka vägar som den fortsatta utvecklingen kan ta, är moderniseringen ingen självgående process utan kan påverkas av aktörer, vilka i sin tur handlar utifrån sina värderingar och strategiska överväganden. De kan hämta lärdomar och inspiration utifrån, fastän de måste anpassa dem till de egna förutsättningarna. Därför blir det intressant att konstatera hur Amerika fungerat som inspirationskälla och som en strategisk resurs för svenska aktörer under hela den berörda tidsperioden. Samtidigt som Sverige började utveckla en modernistisk självsyn och bearbeta de moderna utvecklingsprocesserna ideologiskt och politiskt, etablerades USA som en allt viktigare makt att jämföra och bedöma de egna tendenserna och åtgärderna mot. Intresset för just USA var knappast slumpmässigt, eftersom landet under loppet av några decennier faktiskt mottog en mycket stor del av Sveriges samlade befolkning. Det kunde både ge upphov till uppfattningar om hur framtiden skulle komma att gestalta sig, idéer om hur framtiden skulle kunna påverkas och argument för de egna ståndpunkterna i den aktuella samhälls- och kulturdebatten. Vi har också sett att Amerika användes för att anvisa metoder att förnya Sverige för att avskaffa nöd och undvika social oro. Inte sällan tycks USA ha tjänat syftet att visa på ett alternativ till hårdnackad, rigid konservatism å ena sidan och omstörtande radikalism å den andra. Med amerikanska metoder skulle tillväxt och rikedom åt alla skapas och konflikterna därför kunna biläggas. Tillväxt skulle förebygga social och politisk

revolution. På samma gång kunde Amerika få avgränsa en svensk medelväg, där problemen med den sociala och politiska gemenskapens organisation skulle kunna lösas under mer ordnade former än där. I någon mening fanns hela tiden en amerikavänlig "liberal amerikabild", som Harald Elovson talat om. Men amerikabeundran var inte begränsad till grupper med politiskt liberala värderingar. USA brukades av skilda aktörer som förebild, som varnande exempel och som en kombination av bådadera. På så vis spelade det en roll för den svenska moderniseringen. Industrins organisation var en fråga och massamhället en annan där Amerika fick fungera som en arena för olika tänkta moderniseringsscenarion.

I synen på USA förekom under tidsperioden omgrupperingar och förskjutningar. Dessa kan säga något om ideologiska och politiska skiljelinjer i den svenska debatten. Förskjutningar i synen på staten och dess roll, med ett närmande mellan konservativa och liberaler efter det första världskriget och med socialdemokraternas planhushållningsideologi på 1930-talet, illustrerades i tankarna om hur och i vilken mån Sverige borde ta efter det amerikanska ekonomiska systemet. Kapitalism, socialism och allehanda mellanformer jämfördes med och debatterades med referenser till Amerika och förhållandena där. Herbert Tingsten hade således rätt i att en omgruppering ägde rum i synen på Amerika, men den såg inte ut riktigt så som han tycks ha tänkt sig. Det var knappast fråga om att Amerika först omhuldades av radikaler för att sedan bli en symbol för samhällsbevarande krafter. Konservativa, liberaler och socialister kunde vara både för och emot det amerikanska, beroende på område och tidpunkt. Samlingen kring industriell rationalisering efter mer eller mindre amerikansk förebild visade hur en föreställning om ett nytt Sverige slog igenom i vida kretsar och hämtade näring ur bilden av Amerika. Likaså kunde en hållning till den svenska kulturen och dess traditioner formuleras med hjälp av "amerikanismen".

Emigrationsdebatten har studerats av Nils Runeby, Ann-Sofie Kälvemark, H. Arnold Barton och Tom O'Dell med flera. De har emellertid fokuserat på andra, delvis mer avgränsade frågeställningar än jag och inte primärt intresserat sig för hur Amerika och det amerikanska här gjordes till en del av berättelsen om den svenska utvecklingen. Jag menar mig ha visat på ett sätt som inte tidigare gjorts hur en rad frågor om svensk nationell självbild och modernisering knöts till föreställningar om relationen mellan det svenska och det amerikanska.

Att den svenska industriella rationaliseringen hämtade idéer och metoder från den amerikanska taylorismen är välkänt, och man har också vetat att exempel och argument i diskussionerna kring dessa organisatoriska förändringar kunde hämtas från USA. Däremot har detta knappast undersökts systematiskt; de som bedrivit forskning inom detta område har haft andra ting för ögonen. Förhoppningsvis har denna undersökning visat hur Ameri-

ka kunde brukas i flera olika sammanhang inom ramen för meningsutbyten angående Sveriges industriella framtid och vilka syften som det härvid kunde få tjäna. Den amerikanska kapitalismens och senare New Deal-politikens roll i svenska politiska och ekonomiska debatter har inte blivit föremål för närmare studier, även om Barton berört den senare något.

Intressant har också varit att se att en livlig diskussion om amerikansk populär- eller masskultur och dess inverkan på den svenska kulturen förekom redan under mellankrigstiden. Detta faktum har knappast varit okänt tidigare, men det har inte belysts så utförligt. Här kan man se hur Amerika både framställdes som ett hot mot den svenska kulturen och som en inspirationskälla för ett nytt, framgångsrikt Sverige. Den senare bilden torde ha kunnat underlätta import av amerikanska kulturyttringar. Kulturdebatterna under mellankrigstiden har berörts av bland andra Jonas Frykman, Ulf Boëthius, Kjell Jonsson och Jonas Hansson. Carl L. Anderson och Jonas Björk ha tagit upp den roll som Amerika spelat i ett par av dessa debatter. Likväl tycker jag mig här ha kunnat ge en både långt utförligare och mer övergripande bild av Amerikas plats i dessa diskussioner. Amerikaniseringsdebatterna åskådliggör kulturideologiska motsättningar och förskjutningar.

Alva och Gunnar Myrdals betydelse som förmedlare av amerikanska sociologiska och politiska idéer har tidigare framhållits av bland andra Per Thullberg och Jan Olof Nilsson. Genom paret Myrdal kom dessa idéer att påverka den socialdemokratiska regeringspolitiken under efterkrigstiden. Här tror jag mig ha gjort en insats också genom att visa hur deras syn på Amerika och sätt att bygga en berättelse kring de nya amerikanska tankarna och tendenserna i deras samtid ingick i en större debatt om det amerikanska samhällets innebörd för den svenska moderniseringsprocessen. Massmänniskorna och massamhället dryftades redan på många håll bland svenska intellektuella, och paret Myrdal och dess meningsfränder tillhörde härvid en åsiktsriktning som sökte övervinna detta samhälles verkliga eller förmenta problem genom nya metoder. Det intresse för USA och dess sätt att hantera sina problem som makarna Myrdal uppvisade var alltså inte nytt och inte heller obetingat av andra aktuella diskussioner, även om debatten tog en delvis ny vändning under 1930-talet.

Undersökningen har också visat, menar jag, att man kan se föreställningarna om Amerika och om den svenska moderniseringen som berättelser, vari historien, nuet och framtiden knyts samman till en helhet. Aktörerna har egna ideal och intressen att värna, och för att kunna se hur de lämpligen borde göra detta söker de förstå sin omgivning. Skilda fenomen förenas i en berättelse, samtidigt som varje del av berättelsen, varje enskilt fenomen, skall harmoniera med förståelsen av helheten. Tillgänglig information och utbredda föreställningar om Amerika förenas med aktörernas egna ideal

i en berättelse, där deras egen identitet och deras egna intressen formuleras. Debattörerna vill finna utvecklingens innebörd. Med hjälp av denna sin förståelse kan de sedan tänka ut olika handlingsalternativ. Berättelserna om Amerika blir en resurs att använda både för att förstå sig själv och för att agera. Tendenser i Sverige förstås genom en berättelse om Amerikas utveckling.

Något annat som undersökningen visat är att Amerika och amerikanerna gärna framvisats i stereotypa bilder. Å ena sidan energi, optimism och gåpåaranda och å andra sidan ytlighet, okunnighet, barnslighet och konformism har framställts som dominerande inslag i den amerikanska mentaliteten. Förenklingen och överdrifterna har många gånger knappast varit mindre än i samtida framställningar av naturfolk i exotiska delar av världen. Till yttermera visso har dessa stereotypa föreställningar visat stor överlevnadsförmåga. Oavsett den strida ström av bilder av amerikaner och amerikanskt liv som kommit att nå svenskarna framför allt genom film och television har dessa fasta föreställningar fortsatt att utgöra vanliga inslag i många svenskars bild av USA och dess invånare. Dessa föreställningar har bidragit till att ge berättelserna om Amerika deras tendenser. Berättelsernas funktion att orientera oss i vår tillvaro och våra liv fordrar en viss klarhet och tydlighet i värden, utvecklingslinjer och de medverkandes roller, och detta kan underlättas av stereotypisering.

Genom min egen berättelse om de politiska och kulturella aktörerna och deras berättelser vill jag försöka skapa förståelse för deras visioner och åsikter och ytterst skapa förståelse för aspekter av det moderna Sveriges framväxt. Grundberättelsen är ett redskap för att bättre kunna se vad debatterna handlade om och lättare kunna foga in dem i en berättelse i sin tur. Min berättelse om de svenska bilderna och berättelserna om Amerika är till stor del en berättelse om det moderna Sveriges uppkomst. Jag har försökt att visa på de påståenden, värderingar och argument som bestämde dessa berättelser och hur man sökte att förstå sig själv och planera sitt handlande med utgångspunkt i dem. I min berättelse blir debattörerna aktörer, som försöker förstå innebörden i vad som händer runt omkring dem och förverkliga sina egna idéer om vart utvecklingen borde bära hän. De talar inte endast om Amerika på ett bestämt sätt utan relaterar detta till värden, projekt och framtidsförväntningar. De enskilda berättelserna lever sina egna liv men förändras också och påverkar varandra, vilket jag velat återge något av.

Det är viktigt att påpeka att det handlar om *svenska* föreställningar om Amerika och om Sverige. Informationer om förhållandena i Amerika användes som exempel och argument men tycks endast ha spelat en begränsad roll för berättelsen om USA, särskilt sedan vissa uppfattningar väl etablerats. Störst genomslag fick informationen när Sverige och USA tydligt tycktes röra sig i samma riktning, som under New Deal-eran. Inte heller är det som

studeras i någon större utsträckning fråga om föreställningar som med säkerhet kan konstateras hos det svenska folket som helhet, utan de inskränker sig till de grupper som kan kallas intellektuella. Det var de som var aktiva vid utformningen av samhällets självbild och som hade en stark ställning i offentligheten. Den övriga befolkningens uppfattningar kommer till synes bara i de intellektuellas gissningar. Kanske hade den en positivare syn på det amerikanska; de intellektuella beskyllde ju ofta gemene man för att okritiskt låta sig amerikaniseras. Å andra sidan var klyftan knappast total: det var ju de intellektuellas uppfattningar som hördes hela tiden, och många av deras föreställningar har levt vidare. Det förefaller inte orimligt att åtminstone delar av berättelserna förekom hos större grupper. Inte minst kan detta gälla för grundberättelsen. Berättelser har djupare rötter än enstaka debattinlägg. Jag har tittat på olika typer av texter men inte funnit några betydande avvikelser från de berättelser som presenterats här. Till viss del handlade diskussionerna om amerikanisering om deras kontroll över moderniseringsprocessen; där inhemska intellektuella spelade en viktig roll, sågs förändringarna lättare som något svenskt och inte som yttringar av amerikanisering. Men amerikanisering, som en form av modernisering, kunde också krävas av dem som ville åstadkomma reformer; både de som motsatte sig modernisering och de som önskade något slags modernisering förvaltade ideal och försvarade intressen, som kunde upplevas som hotade eller gynnade av den pågående utvecklingen. Amerika fungerade som en orienteringspunkt som moderniseringens riktning kunde bedömas efter.

Moderniseringen var en omfattande och mångsidig process som på ett genomgripande sätt påverkade samhällslivet på en rad skilda områden. Dess resultat var oförutsägbara. För aktörerna gällde det inte bara att gissa hur den skulle komma att gestalta sig utan även att kontrollera den. Det var i dessa avseenden som Amerika kunde komma till användning som en resurs. För sekelskiftets reformvänner var syftet att genom nationell samling och statliga ingripanden styra och disciplinera moderniseringen. På 1920-talet hoppades många att frihet skulle leda till de önskade resultaten, medan den statliga kontrollen aktualiserades ånyo på 1930-talet. I grundberättelsen om Amerika, och därmed också i de enskilda aktörernas berättelser, skildrades genom de fyra teman som nämnts några problem som uppenbarligen erfors som centrala i moderniseringen. Moderniseringen bröt ner gamla institutioner, seder och bruk, vilket gjorde förhållandet mellan gammalt och nytt i den politiska, sociala och kulturella gemenskapen till en brännande fråga. Den ledde till att nya grupper drogs in i samhället på ett nytt sätt genom masskonsumtion, ökat utbyte av varor och tjänster, större arbetsdelning, nya identiteter och vidgat deltagande i den politiska processen. Förändringarna kunde leda till både ökade klyftor och ökad utjämning i samhället. Hierarki och nivellering stod ständigt mot varandra. Individens relation till

kollektivet och den större gemenskapen undergick också förändringar. Den moderna människan kunde uppfattas som suverän och oberoende, befriad från gamla auktoriteter, men lika väl som en osjälvständig massmänniska, fången i en odifferentierad tillvaro utan individualitet eller i ett opersonligt och okontrollerbart system. Likaså var tekniken en verksam kraft som kunde fjättra individen och förstöra det gamla, trygga livet, men den kunde också skapa överflöd och frihet.

Moderniseringen gav upphov till frågor som till sin natur kanske snarast är eviga: om människans natur och om samhällets ideala utformning. De manifesterades i en mängd frågor av något mer begränsad omfattning om samhällets värderingar och mål, den politiska ordningens utseende och det dagliga livets förutsättningar. Dessa frågor kunde ges olika svar. Om modernisering uppfattas som ett formellt begrepp utan givet innehåll, kan man se att det fanns flera olika moderniseringssträvanden. Det fanns flera sätt att uppfatta den "stora" berättelsen om moderniseringen, och aktörernas berättelser var försök att gissa denna stora berättelses slut. Vad vi sedan gör är att sätta in dem i vår egen berättelse. Både de dåtida aktörerna och vi som betraktar dem i efterhand söker att följa en berättelse som beskriver Sveriges och världens utveckling. Genom dessa berättelser konstitueras också en identitet: vilka är de relevanta historiska aktörerna och kategorierna?

Genom att knyta samman de tre områden som här undersökts – emigrationsdebatten, mellankrigstidens socioeonomiska diskussioner och mellankrigstidens kulturdebatt – hoppas jag ha kunnat ge en överblick över svensk identitets- och moderniseringsproblematik under en formativ period i 1900-talets början. Externa förebilders betydelse för moderniseringsprocessen som komplement till interna förutsättningar har härigenom kunnat lyftas fram mer än vad som ofta gjorts. Amerika och de teman som knutits till det ger inblick i vilka problem som uppfattats som fundamentala i processen och som därför diskuterats och angripits på olika sätt.

De undersökta teman har förblivit relevanta i moderniseringsdebatten. Frågor om hur förändringsprocesserna skall kunna styras och kontrolleras har fortsatt att dryftas. Likaså har individens plats i ett storskaligt och byråkratiserat samhälle i hög grad blivit ett aktuellt tema, om än kanske oftast på ett annat sätt än under mellankrigstiden. Tilltron till tekniken har legat bakom mycket av efterkrigstidens politik, men den har stundtals även ifrågasatts och angripits. Modernismen har blivit den dominerande svenska attityden till förändringen, men tron på framsteget har kanske svalnat något under 1900-talets sista decennium.

Hur har då föreställningarna om USA sett ut under efterkrigstiden? Här öppnar sig en ny forskningsuppgift, som säkerligen skulle kunna ge material till intressanta studier. Några mindre studier finns gjorda, och man skulle

kunna tillåta sig att spekulera en del om de stora dragen. Under det andra världskriget blev synen på Amerika positivare i Sverige, vilket paret Myrdals *Kontakt med Amerika* och deras senare *Amerika mitt i världen* från 1943 är exempel på. Efter kriget framstod USA i många avseenden som ett föregångsland. Beundran för amerikanernas praktiska och rationella attityd, grundlagd genom rationaliseringsrörelsen och utvidgad av paret Myrdal och deras vänner, levde vidare i efterkrigstidens Sverige och fick landet att uppleva sig stå närmare det moderna Amerika än det mer konservativa Europa. Under 1950-talet beundrades Amerikas tekniska framsteg, som den svenska utvecklingen mättes mot. Det är mycket möjligt att denna beundran underlättade för den amerikanska populärkulturen att slå igenom på bred front i Sverige, även om detta var en internationell tendens och de amerikanska influenserna anpassades till den svenska miljön. Man identifierade sig gärna med amerikanerna och den amerikanska miljön. USA representerade också under det kalla kriget demokratin och det västerländska arvet mot totalitarismen.[2] Amerikasynen var både ett arv från mellankrigstiden och betingad av det andra världskriget och förhållandena i världen därefter. I stort sett hade den amerikavänliga modernismen segrat. Demokrati och rationalitet skulle vara den svenska modernitetens kärna. Grundberättelsen levde kvar: Amerika stod för det nya och moderna, för tekniskt framåtskridande och för demokrati och folklighet. Det stod även för individualism, men på den punkten föredrog Sverige, liksom det så ofta gjort tidigare, en mer kollektiv och statligt dirigerad strävan mot framtiden.

Kritiken mot kulturell nivellering och materialism i Amerika och genom det amerikanska inflytandet levde dock kvar bland en del intellektuella; Amerika ansågs fortfarande ha ett "kulturproblem". Artur Lundkvist höll fast vid att den radikala och kritiska litteraturen i USA representerade den bästa amerikanismen. Under 1960-talet tilltog kritiken av Amerika, främst på grund av Vietnamkriget. Även den amerikanska tekniken började kritiseras.[3] Med 1960-talets vänstervåg och 1970-talets miljörörelse kom de ting som Amerika ansågs stå för att omvärderas. Det land som symboliserade det moderna blev sårbart när det moderna, i den tappning som det fått, ifrågasattes. Det amerikanska konsumtionssamhället var tomt och meningslöst och gav inte människor vad de verkligen behövde; den storskaliga tekniken var omänsklig och hänsynslös; demokratin var en chimär; individualismen stod i vägen för solidaritet och gemenskap. Dessutom var landets utrikespolitik i det närmaste hegemonisk under det kalla kriget. I vissa avseenden ekade kritiken av tidigare generationers missnöje med det amerikanska.

[2] Eidevall, s. 94-111. Löfgren, 1988, s. 192f. Arvidsson, 1998, s. 148f. Cronqvist, s. 13, 17f och 20f. Johansson, Charlotta, s. 25f, 28, 31 och 64.
[3] Eidevall, s. 111, 133f, 144, 149ff och 164-173. Löfgren, 1988, s. 193. Cronqvist, s. 16f och 21 Lagerkvist, 2001, s. 259-263.

Den gamla konservatismen var dock mer sällsynt, utan masskulturkritiken utgick oftast från vänster. Samtidigt förblev emellertid det amerikanska kulturella inflytandet påtagligt; den svenska vietnamrörelsen var påverkad av just amerikanska förebilder.

Under 1980-talet förknippades USA med Reagans hårdföra utrikespolitik och "nyliberala" ekonomiska politik. Mot allt detta ställdes svenska strävanden efter fred och rättvisa i världen och det svenska välfärdssamhället. USA, men också Storbritannien, sågs därför som förebilder för svensk liberal kritik av välfärdsstaten. Å andra sidan var USA en motvikt till Sovjetunionen, som av flertalet upplevdes som det största hotet mot Sverige.

Under 1990-talet fick USA under Clinton en administration som inte framstod som ideologiskt lika avlägsnad från de svenska idealen. Därtill inträffade stora förändringar i Sverige. Den svenska modellen och folkhemstanken råkade i kris, både ekonomiskt och mentalt, och framtidstron dämpades. Med närmandet till och sedermera medlemskapet i Europeiska unionen bekräftades att den svenska medelvägen inte sågs som lika framkomlig längre. Närmandet till Europa skulle kunna innebära ett avlägsnande från Amerika, men krisen för den svenska modellen har också undergrävt tron på den egna överlägsenheten. Avslöjanden om hemligt svenskt militärt samarbete med NATO under det kalla kriget bidrog också till att i någon mån misskreditera den svenska neutraliteten. Efter Olof Palmes död kom Sverige också att föra en försiktigare utrikespolitik, och efter Sovjetunionens och Warszawapaktens sammanbrott närmade man sig NATO. Sverige blev successivt mer av en allierad till USA än det varit tidigare. Liksom i det övriga Europa har dock troligen de flesta svenskar större sympati för amerikanska politiker och kulturpersoner som framstår som mindre typiskt "amerikanska". Troligen föredrog en stor majoritet av svenskarna Al Gore i det amerikanska presidentvalet år 2000. George W. Bush framstod i mångas ögon som den stereotype "dålige" amerikanen: okunnig, självbelåten och starkt prokapitalistisk.

Amerika idag kan fortfarande i den svenska debatten representera en förtryckande kapitalism och en likriktande kommersialism. Det talas emellanåt om "disneyfiering" och "Coca-Colonisation". Det är osäkert hur mycket Disney, Coca-Cola eller McDonalds till vardags verkligen identifieras med USA, men det är uppenbart att USA inte sällan förknippas med dem. Giriga företag har manipulerat amerikanerna och skämt deras smak och omdöme. Nu är de på väg att göra detsamma med den övriga världens befolkning. Amerikanerna har enligt denna syn ingen aktning för kultur eller bildning. Massmänniskan lever ännu. Samtidigt finns alltjämt de som drar en lans för Amerika och pekar på dess framstående författare, vetenskapsmän och musiker och dess betydelse för att säkra demokratins överlev-

nad under och efter de båda världskrigen.[4] Farhågor och förhoppningar kopplas till världens enda kvarvarande supermakt. Dessa farhågor och förhoppningar har med idealen för det goda samhället och med synen på moderniteten och dess riktning att göra. Är det de goda eller de onda krafterna, vilka man nu identifierar med dem, som ligger bakom världens ordning och de processer som förändrar den? Är det hierarki eller jämlikhet som är önskvärda, och vilket är det som ökar i omfattning? Kommer tekniken att lösa våra problem? Blir individen friare eller ofriare? Amerika får alltfort visa vartåt vinden blåser.

[4] Per T. Ohlsson i SDS 9/12 2001. Björn Sundmark i SDS 20/1 2002. Patrik Svensson i SDS 8/4 2002.

Käll- och litteraturförteckning

Källor

Riksdagstryck

Första kammarens protokoll 1926: 39

Andra kammarens protokoll 1890: 41
Andra kammarens protokoll 1902: 33
Andra kammarens protokoll 1902: 42
Andra kammarens protokoll 1904: 36
Andra kammarens protokoll 1906: 21
Andra kammarens protokoll 1908: 37
Andra kammarens protokoll 1908: 60
Andra kammarens protokoll 1926: 31
Andra kammarens protokoll 1932: 47
Andra kammarens protokoll 1933: 39

Motion första kammaren 1911: 80
Motion första kammaren 1911: 81

Motion andra kammaren 1904: 16
Motion andra kammaren 1904: 207
Motion andra kammaren 1907: 44
Motion andra kammaren 1910: 1
Motion andra kammaren 1919: 299
Motion andra kammaren 1920: 297
Motion andra kammaren 1926: 337
Motion andra kammaren 1933: 33
Motion andra kammaren 1935: 79

Proposition 1904: 92
Proposition 1912: 108

Andra kammarens tillfälliga utskotts utlåtande 1890: 32

Riksdagens skrivelse 1904: 107

Övrigt källmaterial

A. B-h, "Samlade fördomar", *Våra Nöjen* 1931: 50, s. 15 och 33
Advertist, "Några synpunkter på industriannonsens byggnad", *Affärsekonomi* 1943: 8–9, s. 363–366 och 386
Ahlberg, Alf, "Rationalisering och felrationalisering", *Fackföreningsrörelsen* 1931: 41, s. 380–386, 1931: 42, s. 393–399, 1931: 43, s. 417–423, och 1931: 44, s. 449–454
Ahlberg, Alf, *Tankelivets frigörelse*, Stockholm 1934
Ahlenius, Holger, "Ny dansk litteraturkritik", *Fronten* 1931: 3, s. 9–10
Ahlström, Rudolf, "Industriell demokrati", *Nordisk tidskrift i organisation* 1920: 2, s. 20–24
Albán, Eugen, *Charlie Chaplin. Filmkonstens mästare. En filmstudie*, Stockholm 1928
Allberg, Ragnar, "Filmsäsongens facit", *Våra Nöjen* 1927: 20, s. 12 och 26
"Allmänna valmansförbundets valupprop" 1917, Sven-Olof Håkansson (red.), *Svenska valprogram 1902–1952. Volym I: 1902–1926*, Göteborg 1959
Almqvist, Stig, "Erotiskt över hela fronten", *Vecko-Journalen* 1932: 51, s. 16–17
Almqvist, Stig, "Vilken Nobelpristagare", *Vecko-Journalen* 1935: 16, s. 28–29 och 38
Alving, Barbro, "Filmens falska kvinna", *Idun* 1933: 17, s. 458 och 473
"Amerika och Ryssland. En jämförelse värd att begrundas", *Ekonomi och politik. Skriftserie utgiven av Allmänna Valmansförbundet* 1928: 8
"Amerikaniseringen", *Biografbladet* 1926: 4, s. 117–118
"Amerikansk fackföreningsrörelse", *Industria* 1916: 20, s. 1016–1018
"Amerikansk handelsimperialism", *Affärsvärlden* 1924, s. 2520–2521
"Amerikansk lönepolitik", *Industria* 1925: 23, s. 568–570
"Amerikansk protektionism", *Affärsvärlden* 1924, s. 2382–2384
"Amerikansk reaktion mot de abnorma förhållandena inom byggbranschen", *Industria* 1923: 15, s. 327–329
"Amerikansk reklamkonst", *Affärsvärlden* 1904, s. 1569–1570
"Amerikansk statsintervention och annan", *Industria* 1933: 26, s. 660–662
"Amerikansk uppfattning om 'hemligheten med höga löner'", *Industria* 1927: 2, s. 29–30
"Amerikanska arbetsförhållanden", *Industria* 1914: 1, s. 17–20
"Amerikanska bilder. I", *Social-Demokraten* 9/11 1907
"Amerikanska bilder. II.", *Social-Demokraten* 13/12 1907
"Amerikanska problem", *Affärsvärlden* 1925: II, s. 129–132
"Amerikanska synpunkter på de nuvarande arbetarförhållandena", *Verkstäderna* 1920: 3, s. 84–87, och 1920: 5, s. 161–162

"Amerikanskt fackföreningsliv", *Fackföreningsrörelsen* 1921: 3, s. 54–58
"Amerikas höga löner. En rapport av arbetsbyråns vice direktör", *Industria* 1927: 5, s. 1927: 5, s. 108–110
"Amerikas lönekostnader under'de höga lönernas' välde", *Industria* 1931: 2, s. 36–39
"Amerikas välstånd", *Industria* 1926: 25, s. 639–646
Andersson, Johan, *Amerika eller Sverige? Några ord om emigrationen, dess orsaker och verkningar*, 2: a upplagan, Kalmar 1870
Andersson, John, *Från Dollar- och Revolverlandet. Hänsynslös kapitalism – Reformistisk och Syndikalistisk arbetarrörelse*, Örebro 1920
Andersson, John, *Skräckväldet i Amerika*, Stockholm 1923
Andrén, Olof, Hartman, Olov och Palm, Göran, *Dansbanan. Några allvarsord till unga och gamla*, Växjö 1938
Annonsera (film), Fribergs Filmbyrå 1936
"Arbetarebostäder vid svenska industriella verk", *Hem i Sverige* 1918: 2, s. 34–41
"Arbetsdag och produktion. 12-timmars- och 8-timmarsskift i Förenta Staterna", *Fackföreningsrörelsen* 1923: I, s. 363–368
"Arbetsförmedling för utlandssvenskar", *Hem i Sverige* 1913: 1, s. 3–9
"Arbetslöner och tullar i Förenta Staterna", *Industria* 1929: 11, s. 267–268
"Arbetssystem i en Kaliforniaverkstad", *Verkstäderna* 1912: 7, s. 257–260
Arbiter & Co, "Välommen åter Valentino", *Våra nöjen* 1925: 9, s. 21
Arne, Ture J:son, "Offentliga bibliotek i Förenta Staterna", *Social Tidskrift* 1903: 3, s. 74–82
Asplund, Gunnar, Gahn, Wolter, Markelius, Sven, Paulsson, Gregor, Sundahl, Eskil och Åhrén, Uno, *acceptera*, Stockholm 1931
Bagge, Gösta, "Demokrati och storfinans", *Svensk Tidskrift* 1918, s. 1–8
Barbara, "Vad filmen vill lära oss", *Clarté* 1930: 2, s. 9
Beckman, Ernst, *Från Nya Verlden. Reseskildringar från Amerikas Förenta stater*, Stockholm 1877
Beckman, Ernst, *Amerikanska studier*, del I–II, Stockholm 1883
"Bedauxsystemet – en raffinerad arbetsmetod", *Metallarbetaren* 1930: 8, s. 1–2
Benzendal, Johan, *Amerikanska brev*, Uppsala 1925
Berg, Fridtjuv, "Folkskolan som bottenskola", *Social Tidskrift* 1904: 1, s. 1–3
Berg, Ruben G:son, *Moderna amerikaner*, Stockholm 1925
Berg, Ruben G:son, "Willa Cathers nya roman", *Dagens Nyheter* 11/4 1926
Bergholm, Paul, *Nationalföreningen mot emigrationen 1907–1917*, Stockholm 1917
Bergman, Stina, "Månen på Broadway", *Bonniers Veckotidning* 1924: 9, s. 26–27 och 63 (1924a)
Bergman, Stina, "Urpremiärer i Hollywood", *Bonniers Veckotidning* 1924: 23, s. 22–23 (1924b)

Bergstrand, Allan, "Babbitt", *Ny Tid* 5/3 1924
Bergström, Jöns Nilsson, "Utvandringen", *Småbrukaren* 1904: 22, s. 169–171
Bergström, Jöns Nilsson, "Sverige eller Amerika", *Småbrukaren* 1905: 6, s.41–42
Bergström, O., *Tankar öfver emigrationen samt råd till utvandrare*, Stockholm 1882
"Betydelsefull immigrationsfråga. Huru skola vi återbörda våra ingeniörer i Amerika?", *Verkstäderna* 1916: 12, s. 412–413
Beyer, Nils, "Den amerikanska filmens underliga värld", *Frihet* 1931: 21, s. 14–15
Bjerne, Ulla, "Borgerlighetens ansikte", *Fönstret* 1931: 34, s. 9
Björk, Oskar Leonard, *På tusenmilafärd. Minnen och intryck från en resa genom Förenta staterna 1926–27*, Örebro 1928
Björklund, Tom A., "Modern reklam måste sälja", *Affärsekonomi* 1928: 1, s. 15–16 och 38
Björkman, Carl, "Amerikansk humanism", *Nya Dagligt Allehanda* 24/3 1929
Blom, Stefan, "Eugene O'Neill, det moderna Amerikas dramatiker", *Bonniers Veckotidning* 1925: 13, s. 19–21 och 62
Blomberg, Erik, *Modern amerikansk lyrik från Walt Whitman till våra dagar*, Stockholm 1937
Blume, G. A., "Effektivt arbete och vetenskaplig arbetsdrift", *Sveriges Verkmästaretidning* 1913: 2, s. 20–23, och 1913: 4, s. 69–74
Boëthius, Simon J., "Oskar II", Emil Hildebrand och Ludvig Stavenow (red.), *Sveriges historia till våra dagar*, del XIII, Stockholm 1925
"Bojkottad. Amerikansk film bojkottad i Göteborg", *Arbetare-Kuriren* 17/9 1927
Bolander, Carl-August, "Problemet U. S. A.", *Dagens Nyheter* 5/12 1927
Bolander, Carl-August, "Sherwood Anderson. I", *Dagens Nyheter* 7/6 1928
Brailsford, H. L., "Vad finns det kvar av Rooseveltplanen?", *Clarté* 1936: 2, s. 21–24
Branting, Georg, *Sacco-Vanzetti dramat. Justitiemorden i Massachusetts*, 2: a upplagan, Stockholm 1927
Brilioth, Börje, "Amerikansk reklam. Några personliga intryck", *Affärsekonomi* 1928: 6, s. 11–14 och 20
Bris, "Är amerikanskan civiliserad?", *Bonniers Veckotidning* 1926: 53, s. 27
Bruhn, Carl, *Stanna hemma! Amerikanska penndrag*, Stockholm 1916
Brundin, J. E., "Flytande tillverkning i svensk verkstadsindustri", *Verkstäderna* 1927: 11, s. 254–257, och 1927: 12, s. 286–288
Brunius, Axel, "En fransk arbetare om Amerika", *Industria* 1930: 25, s. 652–655
Brunius, Axel, "Roosevelts väg till det förlovade landet", *Industria* 1933: 18, s. 454–466 (1933a)

Brunius, Axel, "Roosevelt bjuder den ekonomiska vågen att stiga", *Industria* 1933: 21, s. 537–546 (1933b)
Brunius, Axel, "Den nya delningen i U. S. A.", *Industria* 1933: 24, s. 622–627 (1933c)
Brunius, Axel, "Nira-politikens faktiska resultat", *Industria* 1933: 25, s. 631–635 (1933d)
Brunius, Axel, "Roosevelts ekonomiska funktionalism", *Industria* 1934: 3, s. 49–60 (1934a)
Brunius, Axel, "Nationalekonomi och sunt förnuft", *Industria* 1934: 8, s. 192–199 (1934b)
Brunius, Axel, "Statskapitalismen kommer till korta", *Industria* 1934: 19, s. 449–456 (1934c)
Brunius, Axel, "Statskapitalismen viker för socialreformen", *Industria* 1935: 3, s. 61–64 (1935a)
Brunius, Axel, "Pyrrhussegrar och nederlag i U. S. A.", *Industria* 1935: 15, s. 357–359 (1935b)
Brunius, Pauline, *Brev från öst och väst*, Stockholm 1934
Bursie, Herman, "Modern amerikansk verkstadsorganisation", *Teknisk Tidskrift* 1918, Veckoupplagan, häfte 37, s. 437–444
"'Både-och'...", *Biografbladet* 1926: 22, s. 706–707
Böök, Fredrik, "Babbitt", *Svenska Dagbladet* 26/11 1923
Böök, Fredrik, "Amerikanskt", *Svenska Dagbladet* 5/12 1924
Böök, Fredrik, "Det amerikanska kulturproblemet", *Svenska Dagbladet* 10/10 1927
Böök, Fredrik, "En amerikansk tragedi", *Svenska Dagbladet* 11/10 1927
Böök, Fredrik, "Sinclair Lewis' Storgatan och Babbitt", *Svenska Dagbladet* 22/4 1928
Böök, Fredrik, "Martin Arrowsmith och Elmer Gantry", *Svenska Dagbladet* 29/4 1928
Böök, Fredrik, "Amerikaner i Europa", *Svenska Dagbladet* 2/4 1929
Calvert, James G., *Emigration och Jernvägspolitik*, Göteborg 1906
Carleson, Carl Natanael (signaturen Spartacus), "Jordbrukets evolution", *Julfacklan* 1903, s. 19–22
Carleson, Carl Natanael, "När man hjälper de stora och stjälper de små. Slutsatser ur Hushållningssällskapens bidrag till Emigrationsutredningen", *Tiden* 1911, s. 12–18
Carleson, Carl Natanael, "Amerikansk produktion och organisation", *Fackföreningsrörelsen* 1926: 30, s. 77–81, 1926: 31, s. 102–107, 1926: 32, s. 127–132, 1926: 33, s. 155–159, och 1926: 34, s. 194–199
Cassel, Gustav, "Spara eller icke spara. Frågans innebörd", *Ekonomiska debatten* 1, Stockholm 1933
Cassel, Gustav, "Oron över konjunkturläget", *Svenska Dagbladet* 18/10 1937

Cassel, Gustav, "Statsingripande och depression", *Svenska Dagbladet* 12/11 1937
Cassel, Isaac O., "Emigrationen och samhällsarbetet", *Dagens Nyheter* 14/8 1906
Cederblad, Carl, *Bildningens väg. Idéerna och livet*, Uppsala 1932
Cederblad, Carl, "Människomassor och massmänniskor", *Studentföreningen Verdandis småskrifter* 369, Stockholm 1934
Cederschiöld, Gunnar, *Infödingarna på Manhattan. Studier och stämningar från New York*, Stockholm 1916
Cederstrand, Sölve (pseudonymen Mr Gynt), "Kulturellt kafferep", *Film och Scen* 1928: 1, s. 5
Cederström, Christer, "Funkis", *Nya Dagligt Allehanda* 1/6 1930
Chapman, Olof, "Nutidsmänniskans yttre standardisering", *Våra Nöjen* 1928: 4, s. 20
Childs, Marquis William, *Sweden: The Middle Way*, New Haven 1936
Clews, Henry, "Förenta staterna efter kriget", *Affärsvärlden* 1917, s. 2977
Cruse, Sigvard, "Rationaliseringen och fackföreningsrörelsen", *Fackföreningsrörelsen* 1929: II, s. 477–481
Dahlström, K. P., *Hvilka särskilda åtgärder böra vidtagas för att befrämja Svensk-Amerikanska Sällskapets uppgift att utbreda ömsesidig kunskap om förhållandena i Sverige och Amerika?*, Stockholm 1910
Danielson, Hjalmar, *Från Stockholm till Stilla Oceanen. Intryck och iakttagelser under resor i Nordamerikas Förenta stater från Newyorks frihetsstaty till San Fransiscos gyllene port*, Stockholm 1928
Danielsson, Axel, "Socialdemokratin", 2: a upplagan, "fullföljd fram till 1909 av Hjalmar Branting", *Studentföreningen Verdandis småskrifter* 1909
"De amerikanska lönereduktionernas omfattning", *Industria* 1932: 20, s. 498–500
"De amerikanska reklammännens kamp för 'Sanning i reklamen'", *Affärsekonomi* 1929: 8, s. 24
De Geer, Gerard, *Sveriges andra stormaktstid. Några ekonomiska och politiska betraktelser*, Stockholm 1928
"De höga lönernas ekonomi", *Industria* 1929: 3, s. 58–60
"De höga lönernas mirakel i U. S. A.", *Industria* 1928: 7, s. 151–153
"De moderata partiernas valprogram" 1911, Sven-Olof Håkansson (red.), *Svenska valprogram 1902–1952. Volym I: 1902–1926*, Göteborg 1959
Degerman, Allan, "Sinclair Lewis", *Studiekamraten* 1930: 23–24, s. 348–353
"Den amerikanska klappjaktens fortgång", *Industria* 1933: 20, s. 506–514
"Den amerikanska lönenivån tenderar att sjunka", *Industria* 1925, s. 197
"Den amerikanska ståltrustens exempel", *Industria* 1927: 10, s. 238
"Den amerikanska stålverksstrejken 1919–1920", *Tiden* 1921, s. 36–48 och 86–96

"Den ekonomiska Coué-politiken i U. S. A.", *Industria* 1933: 19, s. 481–484
"Den enda utvägen – minskning av produktionskostnaderna. Vittnesbörd utifrån", *Industria* 1923: 6, s. 136–137
"Den stora amerikanska arbetstrusten", *Industria* 1912: 18, s. 701–704
"Den svenska snuskpressen", *Fönstret* 1933: 12, s. 7–8
"Den tredje parten. Den amerikanska reaktionen mot arbetskonflikter, som äventyra en sund folkhushållning", *Industria* 1923: 23, s. 516–517
"Den 'vetenskapliga' arbetsledningen", *Metallarbetaren* 1915: 8, s. 1
"Detektivfirman Pinkerton", *Social-Demokraten* 22/8 1907
Docteur Sans Chapeau, "Modärn amerikansk litteratur", *Våra Nöjen* 1925: 46, s. 17 och 30
Don Quixote, "Den bildade mannens försvinnande. Ett ledsamt kåseri", *Bonniers Veckotidning* 1925: 41, s. 27–28
"D:r Alsterberg slår ett slag för statlig film", *Dagens Nyheter* 14/9 1927
Eje, Anders (pseudonym för Anders Axel Harald Essén), *Jonas' Amerika sådant Jonas skildrat det för Anders Eje*, Stockholm 1933
Ekelund, Ove, "En lans för Amerika", *Våra Nöjen* 1927: 3, s. 12
"Ekonomisk självmedvetenhet och positivism i U. S. A. Hooverkommitténs herdabrev", *Industria* 1929: 16, s. 381–386
Elgström, Anna Lenah, "Negerliv på parnassen", *Bonniers Veckotidning* 1927: 22, s. 16–17, 48 och 54 (1927a)
Elgström, Anna Lenah, "Svenskhetens brödraskap", *Vecko-Journalen* 1927: 44, s. 8–9 (1927b)
Elgström, Anna Lenah, "Theodore Dreiser. Den amerikanska tragedins skildrare", *Social-Demokraten* 4/12 1927
Elgström, Anna Lenah, "Tre gula", *Social-Demokraten* 18/9 1928
Elgström, Anna Lenah, "En värdefull studie över amerikanismen", *Studiekamraten* 1930: 11–12, s. 155–157
Elgström, Anna Lenah, förord till Henry Louis Mencken, *Samlade fördomar. Artiklar och essayer*, Stockholm 1931, s. 5–17
Elgström, Anna Lenah, *Hollywood inifrån*, Stockholm 1934 (1934a)
Elgström, Anna Lenah, *U. S. A. i örnens tecken*, Stockholm 1934 (1934b)
Elgström, Anna Lenah, "Svart parnass", *Bonniers Litterära Magasin* 1936: 3, s. 172–181, och 1936: 4, s. 291–301
Elgström, Anna Lenah, och Collijn, Gustaf, *U. S. A. Liv och teater*, Stockholm 1927
"Emigration", *Social Tidskrift* 1903: 5, s. 171
"Emigrationen", *Social-Demokraten* 1/2 1907
"Emigrationsfaran efter världskrigets slut. En framställning till Kungl. Maj:t av Nationalföreningens centralstyre", *Hem i Sverige* 1918: 4, s. 73–75

"Emigrationsfrågan", *Social Tidskrift* 1904: 3, s. 91–94
Emigrationsutredningen. Bilaga II: Utvandringsväsendet i Sverige, Stockholm 1909
Emigrationsutredningen. Bilaga VII: Utvandrarnes egna uppgifter, Stockholm 1908
Emigrationsutredningen. Bilaga X: Bondeklassens undergräfvande, Stockholm 1910
Emigrationsutredningen. Bilaga XIV: Småbruksrörelsen i främmande länder, avsnittet "Den inre kolonisationen i Förenta staterna", Stockholm 1909
Emigrationsutredningen. Bilaga XV: Arbetsmetoder i Amerika, Stockholm 1908
Emigrationsutredningen. Bilaga XVI: Folklynnet och utvandringen, Stockholm 1911
Emigrationsutredningen. Bilaga XVII: Utdrag ut inkomna utlåtanden, Stockholm 1909
Emigrationsutredningen. Bilaga XVIII: Uttalanden af svenska vetenskapsmän, Stockholm 1910
Emigrationsutredningen. Bilaga XIX: Industri och handel, Stockholm 1910
Emigrationsutredningen. Bilaga XX: Svenskarna i utlandet, Stockholm 1911
Emigrationsutredningen. Betänkande, Stockholm 1913
Emilson, Hälge, "Amerikansk kulturkritik, 'Middletown', genomsnittsstaden, i litteratur och sociologi", *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* 18/8 1929
"En amerikansk mönsterverkstad. Cincinnatti Milling Machine Co:s Nya Verkstäder", *Verkstäderna* 1912: 6, s. 192–196
"En amerikansk nationalekonom om arbetarefrågan", *Industria* 1911: 12, s. 453–461
"En bok om den vetenskapliga arbetsledningen", *Metallarbetaren* 1916: 33, s. 1
"En Roosevelt-code", *Affärsekonomi* 1933: 11, s. 384 och 402
"En sannsaga. (Apropos emigrationen)", *Praktiskt Landtbruk* 1903: 22, s. 505–506
"En svenskamerikan om immigrationen till Sverige", *Stockholms Dagblad* 6/8 1907
Engberg, Arthur, "I apans skugga", *Social-Demokraten* 25/7 1925
Engblom, Alex., "Vad har gjorts och vad kan göras för att få industriell arbetsro och större arbetsglädje", *Nordisk tidskrift i organisation* 1920: 1, s. 3–9
Engblom, Alex., *Industriell organisation enligt den rationella arbetsledningens principer*, Stockholm 1922
Enström, Axel F., "Amerikanisering", *Teknisk Tidskrift* 1927, Allmänna avdelningen, häfte 15, s. 121

Enström, Axel F., ”Rationalisering”, *Teknisk Tidskrift* 1928, Allmänna avdelningen, häfte 5, s. 37–38
Enström, Per Johan, ”Amerikansk Självgodhet, Parlamentariskt Tragglande och Fascistiskt Tyranni hota den samtida kulturvärlden. En intervju med Per Hallström”, *Nya Dagligt Allehanda* 15/1 1928
”-er”, ”Köpa vi för mycket utländsk film?”, *Filmjournalen* 1924: 15, s. 286
Erdmann, Nils, ”Från Amerika”, *Nya Dagligt Allehanda* 8/10 1930
Ericsson, Gustaf, *Hundliv i U. S. A. Öden och äventyr upplevda och berättade*, Stockholm 1923
Ericsson, Gustaf, *Bland fångar och filmhjältar i U. S. A.*, Stockholm 1924
Ericsson, Gustaf, *Med begränsade medel i de obegränsade möjligheternas land*, Stockholm 1925
Erikson, Gunnar, och Lundkvist, Artur, ”Hot-jazz”, *Karavan* 1935: 2, s. 73–91
Eriksson, Per, ”Advertising federation of America – dess organisation och verksamhet”, *Affärsekonomi* 1938: 12, s. 715–716 och 732–736(1938a)
Eriksson, Per, ”Effektivitet genom samverkan. Hur Burroughs Adding Machine Co. låter reklam och personligt försäljning samverka till goda försäljningsresultat”, *Affärsvärlden* 1938: 14, s. 805–807 (1938b)
”Ett lystringsrop från andra sidan Atlanten”, *Social-Demokraten* 5/2 1904
”Ett officiellt uttalande mot Taylorsystemet i dess hemland”, *Metallarbetaren* 1914: 45, s. 1
”Europas Förenta stater”, *Affärsvärlden* 1924, s. 2794–2795
”Fackföreningarnes tyranni. Några exempel hämtade från arbetarrörelsen i Förenta Staterna”, *Verkstäderna* 1907: 1, s. 14–16
Fagerberg, Georg, ”Några synpunkter beträffande amerikansk arbetsfördelning”, *Teknisk Tidskrift* 1908, Allmänna avdelningen, s. 69–70
Fagerström, Anders, ”Marsresor planeras till år 2018”, *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* 4/10 2001
Fahlbeck, Pontus, ”Emigrationen”, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1903, s. 199–211
Fahlbeck, Pontus, *Sveriges författning och den moderna parlamentarismen*, Lund 1904
Fahlbeck, Pontus, ”Kriget och kapitalismen”, *Statsvetenskaplig Tidskrift* 1917: 3, s. 129–144
Falk, Birger, ”Operationsanalys och arbetsstandardisering – tidsstudiemannens viktigaste uppgifter”, *Affärsekonomi* 1932: 7, s. 271–272 och 295–300
Fevrell, W., ”Filmen och folkmoralen”, *Biografbladet* 1927: 1, s. 9–12
”Filmbojkotten i Göteborg upphävd”, *Aftonbladet* 29/10 1927
”Filmskvaller”, *Våra Nöjen* 1932: 28, s. 7
Flanders, Ralph E., ”Vetenskaplig verkstadsdrift ur social och ekonomisk synpunkt”, *Verkstäderna* 1912: 6, s. 214–217

Fogelqvist, Torsten, "Modern amerikansk realism. III. Sinclair Lewis", *Dagens Nyheter* 31/10–1/11 1930
Folcke, Nils-Magnus, "Det vita ansiktet", *Våra Nöjen* 1930: 29, s. 10
Ford, Henry, *Mitt liv och mitt arbete*, Stockholm 1922
Ford, Henry, *Framåt. Affärsprinciper och framtidsperspektiv*, Stockholm 1931
"Ford desillusionerad över veckoproduktionen på 5 dagar", *Industria* 1929: 2, s. 29–30
"Ford i reklamen – och verkligheten", *Verkstäderna* 1927: 2, s. 29–30
Forsberg, Erik August, *Industriell ekonomi. Allmänna grunder o. principer jämte tillämpningar på praktiskt viktiga fall*, Stockholm 1916
Forsberg, Erik August, "Industriens framtidsutsikter och demokratien", *Verkmästaren* 1919: 4, s. 114–117, och 1919: 5, s. 163–166 (1919a)
Forsberg, Erik August, "Specialisering och standardisering inom industrien", *Standardisering inom svensk industri. Förhandlingar vid Sveriges industriförbunds diskussionsmöte den 9 april 1919 å Grand Hotel, Stockholm*, Stockholm 1919, s. 5–14 (1919b)
Forsberg, Erik August, "Förord till första upplagan", Frederick Winslow Taylor, *Rationell arbetsledning. Taylor-systemet*, Stockholm 1920, s. 3–5
Forsberg, Erik August, "En aktuell fråga", *Affärsekonomi* 1934: I, s. 29–30
Fram, fram, bondemän! Minnes- och maningsord till bondetågets ledamöter, Stockholm 1914
"Frank Heller i U. S. A.", *Bonniers Veckotidning* 1924: 1, s. 5
Fredriksson, Nils, "Reformer i vårt industriella lif", *Föreningen Heimdals småskrifter* 9, Uppsala och Stockholm 1910
Fredriksson, Nils, *I det praktiska livets tjänst. Föredrag och uppsatser angående yrkesundervisning och därmed sammanhängande sociala och nationalekonomiska frågor*, Stockholm 1925
"För och emot Taylorsystemet" I, *Metallarbetaren* 1917: 16, s. 1
"För och emot Taylorsystemet. III. Arbetarnas löner", *Metallarbetaren* 1917: 18, s. 2
"För och emot Taylorsystemet. IV. Vetenskapen och 'vetenskaplig arbetsledning'", *Metallarbetaren* 1917: 20, s. 1
"För och emot Taylorsystemet. V. Godtyckliga tidsbestämningar", *Metallarbetaren* 1917: 22, s. 2
"Förenta staternas högkonjunktur. II", *Affärsvärlden* 1925: I, s. 109–112
"Förenta Staternas starka uppsving", *Verkstäderna* 1920: 10, s. 339–342
"Försäljnings- och reklamidéer i perspektiv: Sales promotion i 'soda fountain bars'", *Affärsekonomi* 1933: 4, s. 159 och 167–168
"Försäljnings- och reklamidéer i perspektiv: 'Super markets' - ett nytt distributionssystem", *Affärsekonomi* 1933: 17, s. 707 och 720–721

G. H., ”Den samhällsbevarande filmen. Anteckningar till ett jubileum”, *Clarté* 1935: 3, s. 19–23
Gislén, Torsten, *Från Hawaiis stränder till New Yorks skyskrapor. Minnen från en naturvetenskaplig forskningsfärd*, Stockholm 1935
Graf, Gg Engelbrekt, ”Världsimperialismens nyorientering”, *Tiden* 1921, s. 16–32
Grevenius, Herbert (pseudonymen Paul Block), ”Kvällar på bio”, *Bonniers Veckotidning* 1928: 5, s. 22–23 och 49 (1928a)
Grevenius, Herbert (pseudonymen Paul Block), ”Kvällar på bio”, *Bonniers Veckotidning* 1928: 16, s. 24–25 (1928b)
Grevenius, Herbert (pseudonymen Paul Block), ”Kvällar på bio”, *Bonniers Veckotidning* 1928: 38, s. 26–27 och 59 (1928c)
Grevenius, Herbert (pseudonymen Paul Block), ”Kvällar på bio”, *Bonniers Veckotidning* 1929: 11, s. 30–31 och 46
Grevenius, Harbert (pseudonymen Paul Block), ”Kvällar på bio”, *Veckojournalen* 1930: 1, s. 34–35 och 50 (1930a)
Grevenius, Herbert (pseudonymen Paul Block), ”Kvällar på bio”, *Vecko-Journalen* 1930: 7, s. 16–17, 55 och 58 (1930b)
Grimlund, Otto, ”Taylorsystemet eller rationell arbetsledning”, *Tiden* 1914, s. 83–90
Guldstrand, Folke, ”Amerika och filmen”, *Arbetet* 26/8 1927
Gyllin, Yngve, ”Fritt forum. Rationaliseringens fördelar och nackdelar”, *Fackföreningsrörelsen* 1930: 19, s. 461–466
Gårdlund, Torsten, *Arbetsliv och arbetsstrider i U. S. A.*, Stockholm 1936
”H. Dubreuil: En arbetare om Amerika”, *Tiden* 1931, s. 110–111
Hagberg, Knut, ”Paul Elmer More”, *Nya Dagligt Allehanda* 16/11 1930
Hall, James Norman, ”Ryktbar för en dag”, *Vecko-Journalen* 1930: 23, s. 18, 49 och 52–54
Hallin, Erik, ”Arbetsintensitetens problem och den ekonomiska demokratin”, *Tiden* 1919, s. 97–110
Hallonquist, Tore, ”Industriell revolution i Förenta Staterna”, *Affärsekonomi* 1933: 11, s. 382–383 och 402
Hallström, Per, ”Två romaner av Babbits författare”, *Svenska Dagbladet* 19/12 1925
Hamilton, Madeleine, ”Sportflickan av i går och i dag”, *Våra Nöjen* 1930: 24–25, s. 35
Hammarén, Birger, ”Kan bostadsfrågan lösas med våra föråldrade byggnadsmetoder?”, *Hem i Sverige* 1918: 1, s.17–22
Hammarén, Birger, ”Kan bostadsfrågan lösas med våra föråldrade byggnadsmetoder? II: Hur man bygger egna hem i Amerika på två veckor”, *Hem i Sverige* 1919: 1, s. 14–19
Hamrin, G. B., ”Minnen och intryck från besök vid några verktygsmaskinfabriker i Amerika i början av året”, *Verkstäderna* 1916: 7, s. 240–244

Hansen, Harry, "Brev från New York", *Bonniers Litterära Magasin* 1934: 2, s. 36–39
Hansson, Per Albin, *Socialdemokratin inför valet*, Stockholm 1932
Hansson, Sigfrid, "Sacco- och Vanzettitragedin", *Fackföreningsrörelsen* 1927: 33, s. 145–151 (1927a)
Hansson, Sigfrid, "Sacco- och Vanzettiförsvarskommittén", *Fackföreningsrörelsen* 1927: 36, s. 225–231 (1927b)
Heckscher, Eli F., "Något om medlen för det svenska näringslifvets höjande", *Handelskammarens i Gefle småskrifter* 8, Gävle 1911
Heckscher, Eli F., "Tvångshushållning och 'planhushållning'", *Ekonomiska debatten* 4, Stockholm 1934
Heckscher, Eli F., "Statsliv och konjunktur i Amerika", *Dagens Nyheter* 3/5 1938
Hedberg, Anders, *Så gör man i Amerika. Affärsglimtar från U. S. A.*, Stockholm 1939
Hedberg, Lydia, *Reseminnen från U. S. A.*, Skövde 1925
Hedegård, David, *Ungdomen, den moderna skönlitteraturen och filmen*, Stockholm 1937
Hedenvind-Eriksson, Gustav, "Upton Sinclair", *Frihet* 1921: 14, s. 3–4 och 10
Hedin, Alma, *Arbetsglädje. Lärdomar från Amerika*, Stockholm 1920
Helern, B., "Intryck från amerikanskt industriliv", *Affärsekonomi* 1939: 3, s. 123 och 143–147
Hellström, Gustaf, *Förenta staterna och världsfreden*, Stockholm 1919
Hellström, Gustaf, *Ett rekommendationsbrev*, Stockholm 1920
Hellström, Gustaf, "Amerikanska äktenskap", *Bonniers Veckotidning* 1926: 31, s. 14–15
Herr Snakendal, "Ra-ra-ray...U. S. A.!", *Bonniers Veckotidning* 1928: 37, s. 17
Herzman-Ericson, Gurli, "Filmen och ungdomen", *Folket i Bild* 1936: 7, s. 2
Hildebrand, Karl, "Industriproduktion och industriarbetare i U. S. A. Kan man tala om en ekonomisk revolution?", *Industria* 1926: 24, s. 630–634, 1926: 25, s. 658–661, 1926: 26, s. 685–687, 1927: 1, s. 18–23, och 1927: 2, s. 41–46
Hill, Samuel Magnus, "Från Amerika. Egna hem", *Egna Hem* 1901: 5, s. 48
Hill, Samuel Magnus, "Från Amerika. Egnahemsfrågan", *Egna Hem* 1902: 1, s. 3–4 (1902a)
Hill, Samuel Magnus, "Från Amerika. Frihemmanslagen", *Egna Hem* 1902: 11, s. 124–125 (1902b)
Hirdman, Gunnar, "Den amerikanska landsorganisationens traditioner", *Fackföreningsrörelsen* 1926: II, s. 345–350 (1926a)

Hirdman, Gunnar, "Amerikanska landsorganisationens nya program", *Fackföreningsrörelsen* 1926: II, s. 369–373 (1926b)
Hirdman, Gunnar, "Arbetarerörelsen i Förenta staterna. En historisk översikt", *Fackföreningsrörelsen* 1926: 47, s. 513–518, 1926: 48, s. 537–542, och 1926: 49, s. 561–566 (1926c)
Hirdman, Maj, *Resa till Amerika*, Stockholm 1926
Hising, Harald, "En tillämpning av de taylorska principerna inom statsförvaltningen", *Teknisk Tidskrift* 1919, Veckoupplagan, häfte 36–37, s. 382–391
Hising, Harald, "Det svenska rationaliseringsproblemet i dess internationella sammanhang", *Affärsekonomi* 1928: 7, s. 9–12 och 24
Hjärne, Harald, *Blandade spörsmål*, Stockholm 1903
Holmberg, Olle, "Tomheten I–II", *Dagens Nyheter* 22–23/9 1928
Holmberg, Teodor, "Emigrationen, dess orsaker och botemedel", *Svenska Dagbladet* 26/9 1903
Hult, C. A., "Några tankar om emigrationen", *Social Tidskrift* 1907: 2, s. 49–55
Hultman, Anders, *Genom föregångslandet. Skildringar från en resa genom Amerikas Förenta Stater och tillfälliga besök i Canada och Mexico*, Smålands Taberg 1925
"Hur filmmotionen kom till. Handen som fört pennan", *Svensk Filmtidning* 1926: 5, s. 144–146
"Hur rädda våra unga flickor från Hollywoodandan?", *Husmodern* 1938: 37, s. 21–22 och 72
"Huvudlös bojkott", *Göteborgs–Posten* 8/9 1927
"Hvarför landet förblöder", *Social-Demokraten* 7/5 1904
H. W. L., "En amerikansk kontorsflicka", *Göteborgs Morgonpost* 27/10 1927
Hülphers, E. Walter, "Giv folket hem!", *Kvartalsblad utgifvet av Nationalföreningen mot emigrationen* 1908: 1–2, s. 14–16
Hyltén-Cavallius, Ragnar, "'Europas största kulturfara' vann Stockholmarnas bevågenhet", *Våra Nöjen* 1928: 30, s. 15
Hyltén-Cavallius, Ragnar, "En ungdom, som åldras fort", *Våra Nöjen* 1929: 16, s. 12 och 21 (1929a)
Hyltén-Cavallius, Ragnar, "Men vid bifallet av svinet-", *Våra Nöjen* 1929: 36, s. 12 (1929b)
Hård af Segerstad, Siri, *Bland hundraprocentsamerikanare och andra. En skådespelerskas och journalists upplevelser och iakttagelser på andra sidan oceanen*, Stockholm 1925
"Händelser och spörsmål. Konjunkturen i Amerika", *Tiden* 1934, s. 174–176
"Händelser och spörsmål. Amerikas farmarparti", *Tiden* 1934, s. 271–272
"Händelser och spörsmål. Roosevelts seger", *Tiden* 1936, s. 631–633

Höckert, B. E., "En svensk–amerikan om emigrationen", *Social Tidskrift* 1904: 8, s. 261–264
Idestam-Almquist, Bengt (pseudonymen Robin Hood), "Mästaren och lärjungen", *Svensk Filmtidning* 1927: 10, s. 206–207 och 356
"Industriell demokrati à l'americaine", *Industria* 1919: 18, s. 601–608
"Industriell demokrati i Förenta staterna", *Sociala meddelanden* 1920: 2, s. 160–174
"'Industriell demokrati' i Sverige och Amerika", *Industria* 1920: 11, s. 313–316
"Industriell imperialism", *Affärsvärlden* 1927, s. 517–518
"Industriens arbetareförhållanden och välståndet i Amerika", *Industria* 1927: 8, s. 190–193
"Industriens juggernaut", *Social Tidskrift* 1907: 10, s. 473–477
"Industrins mekanisering, arbeslösheten och konfliterna (sic!)", *Nya Dagligt Allehanda* 28/3 1928
"I. W. W.", *Social Tidskrift* 1914: 5, s. 214–217
J. B. H., "Den svenska veckopressen och Amerika", *Fönstret* 1931: 11, s. 14
Ji-Shib., "Filmens regissörer. Några av den vita dukens osynliga stjärnor", Teddy Nyblom (red.), *Film och filmfolk*, Stockholm 1925, s. 64–70
Ji-Shib., "Colleen Moore – en av världens populäraste filmstjärnor", *Våra Nöjen* 1928: 3, s. 20–21
"Joh-", "Amerikanism", *Frihet* 1930: 15, s. 7
Johansson, Daniel, "Om arbetsfördelning och arbetsledning i Amerika", *Teknisk Tidskrift* 1910, Veckoupplagan, häfte 6, s. 45–48
Johansson, Gösta, "Nationen som får örfilarna", *Frihet* 1932: 3, s. 8–9
Johansson, Mats K. G., "Amerikaniseringen tränger allt djupare", *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* 8/10 2000
Johansson, Olof, *Bland fränder och främlingar. Sett och hört under en resa genom Amerikas Förenta Stater*, Stockholm 1926
Johnson, Eyvind, "Sinclair Lewis' nya roman – ett jättereportage", *Arbetet* 3/2 1933
Johnsson, Melker, "Amerikansk självprövning", *Ny Tid* 5/4 1928
Jonson, Viktor, "Nordamerikanska jordbruksstudier", *Kungl. Jordbruksdepartementet* 19, Stockholm 1908
Jonson, Viktor, "Om amerikanska och svenska jordbruksarbetareförhållanden", *Hem i Sverige* 1910: 4, s. 115–120
Jæderholm, Gustav Aksel, "Arbetareorganisationerna och prestationsbegränsningen", *Industria* 1910: 24, s. 842–844, 1910: 26, s. 922–931, 1911: 1, s. 20–23 och 1911: 2, s. 60–61
Jæderholm, Gustav Aksel, "Amerikanska lönesystem", *Industria* 1911: 22, s. 863–865, 1911: 23, s. 910–919, 1911: 26, s. 1025–1033, 1912: 10, s. 380–386, och 1912: 13, s. 503–511
Jæderholm, Gustav Aksel, "Vetenskaplig arbetsledning", *Industria* 1912: 22, s. 879–886, 1912: 24, s. 958–965, och 1913: 2, s. 55–60

"Jämförelse mellan amerikanska truster och tyska syndikat inom järn- och stålindustrien", *Teknisk Tidskrift* 1910, Avdelningen för kemi och bergsvetenskap, häfte 3, s. 40–43

Jändel, Ragnar, "Böckerna som bildningsmedel", *Frihet* 1920: 10, s. 5

Järte, Otto, "Industriell demokrati", *Svensk Tidskrift* 1920, s. 389–397 (1920a)

Järte, Otto, "Industriell demokrati", *Verkstäderna* 1920: 10, s. 342–345 (1920b)

Jönsson, Lorentz, "Barbariets renässans", *Studiekamraten* 1923: 1, s. 1–2

Jönsson, Nils Th., "Taylorsystemet. Ett inlägg av en arbetare", *Tiden* 1914, s. 149–151

"Kampen mot den bildnings- och kulturfientliga veckopressen", *Studiekamraten* 1934: 5, s. 89–93

Key, Helmer, *En Amerikaresa 1920*, Stockholm 1920

K. F-m, "Amerikanskt psyke", *Arbetaren* 14/11 1928

Kinnander, E. S. A., "Arbetsmetoder vid nordamerikanska maskinverkstäder", *Teknisk Tidskrift* 1912, Avdelningen för mekanik, häfte 9, s. 111–112 och 114–117

Kjellberg, Isidor, *Amerika-bok. Anteckningar – från författarens besök i Nya Verlden år 1890 – om huru våra dervarande vänner och anförvandter, bröder och systrar, ha det*, Linköping 1893

Kjellén, Rudolf, *Stormakterna. Konturer kring samtidens storpolitik*, 2: a delen, Stockholm 1905

Kjellén, Rudolf, *Nationell samling. Politiska och etiska fragment*, Stockholm 1906

Kjellén, Rudolf, "'Kejsar Roosevelt'. Anmärkningar om Förenta staternas författningsfråga", *Templarordens studiebibliotek* 1907, s. 248–253

Kjellén, Rudolf, *Ett program. Nationella samlingslinjer*, Stockholm 1908 (1908a)

Kjellén, Rudolf, *Sångare- och turistfärder*, Stockholm 1908 (1908b)

Kleen, Else (signaturen Gwen), "En bra roman", *Stockholms Dagblad* 23/10 1925

Kleen, Emil A. G., *Ströftåg och irrfärder hos min vän Yankee Doodle (samt annorstädes)*, del I, 2: a upplagan, Stockholm 1903 (1903a), och del II, Stockholm 1903 (1903b)

von Koch, Carola, "Chautauqua. I: Ett bildningens centrum", *Social Tidskrift* 1908: 9, s. 387–394 (1908a)

von Koch, Carola, "Folkbildningsarbete i Newyork", *Social Tidskrift* 1908: 12, s. 551–556 (1908b)

von Koch, Gerhard Halfred, "En lifsfråga för Sveriges folk", *Social Tidskrift* 1903: 10, s. 281–283

von Koch, Gerhard Halfred, "Är Sveriges framtid hotad?", *Social Tidskrift* 1909: 7, s. 291–294 (1909a)

von Koch, Gerhard Halfred, "Sociala studier i Nya världen. V: Skolorna och amerikaniseringen", *Social Tidskrift* 1909: 7, s. 308–316 (1909b)
von Koch, Gerhard Halfred, *Emigranternas land. Studier i amerikanskt samhällslif*, Stockholm 1910 (1910a)
von Koch, Gerhard Halfred, *Svensk Amerikalitteratur*, 1910 (1910b)
von Koch, Gerhard Halfred, "I dagens frågor. Den nya linjen i Amerika", *Social Tidskrift* 1912: 7, s. 326–327 (1912a)
von Koch, Gerhard Halfred, "Presidentval och sociala reformer", *Social Tidskrift* 1912: 9, s. 400–402 (1912b)
Koch, Martin, "Amerikas medeltid", *Frihet* 1926: 1, s. 12–13
Kock, Karin, "Roosevelts program ur konjunktursynpunkt", *Ekonomiska debatten* 3, Stockholm 1934
"Kommentaren. Amerikansk konkurrens ur kostnadssynpunkt", *Affärsekonomi* 1933: 3, s. 93
"Korståget mot krisen", *Affärsvärlden* 1933: II, s. 85–8
"Kriget och emigrationen", *Hem i Sverige* 1916: 3, s. 1–3
"Krisen och den amerikanska automobilindustrien", *Metallarbetaren* 1930: 20, s. 5
"Kritik av den amerikanska köpkraftsteorien", *Industria* 1927: 16, s. 365–367
von Kræmer, Henry, "Svenskarnes lif i Amerika", *Kvartalsblad utgifvet af Nationalföreningen mot emigrationen* 1908: 4, s. 6–14
von Kræmer, Henry, *Mexiko-Amerika. Resebrev*, Stockholm 1914 (1914a)
von Kræmer, Henry, *Ur frihetslandets järnkäftar. En svensk emigrants erfarenheter i U. S. A.*, Stockholm 1914 (1914b)
"Krönika", *Clarté* 1934: 3, s. 2–8
"'Kulturcensur' med udden vänd mot Amerika", *Dagens Nyheter* 5/9 1927
Kärnekull, Olof, *Modern arbetsledning*, Stockholm 1921
Lagercrantz, Herman, *I skilda världar*, Stockholm 1944
"Landsflyktiga spårvägsmän i Förenta staterna", *Social-Demokraten* 27/4 1910
Larson, Knut O., "'Industriell demokrati' i Amerika och Sverige", *Industria* 1920: 3, s. 76–78
Larsson, Knut, "Fords höga löner – en myt?", *Fackföreningsrörelsen* 1931: 5, s. 125–127
Larsson, Knut, "Amerikanskt välstånd", *Tiden* 1932, s. 166–175
Laurell, Gunnar, "Ekonomisk demokrati", *Verkstäderna* 1919: 11, s. 370–372
Laurent, Vivi, *Vivis resa*, del I–II, Stockholm 1923–24
Laurin, Carl G., "Amerika och amerikansk konst", *Bonniers Veckotidning* 1925: 6, s. 20–21 och 58
Laurin, Carl G., "Amerikanismen. II", *Svenska Dagbladet* 20/12 1927
Leavis, Frank Raymond, *Mass Civilization and Minority Culture*, Cambridge 1930

Lidforss, Bengt, *Socialistisk journalistik*, Stockholm 1907
Liljedahl, Ernst, "Sociala lifsverk. III. Ernst Beckman och humanitetskraftvet", *Social Tidskrift* 1904: 4, s. 119–123
Lindberg, Axel, *Några betraktelser rörande främjandet af landets jordbruk och hämmandet af emigrationen*, Uppsala 1882
Lindberg, P. G., "Pristävlingar såsom försäljningsstimulans. Amerikansk erfarenheter om pristävlingsreklamens ekonomi", *Affärsekonomi* 1935: 11, s. 548, 553 och 567–569
Lindberger, Örjan, "Bildningsarbetet och massproduktionen av lektyr", *Studiekamraten* 1939: 5–6, s. 87–89
Lindblom, Ernst, "Per Jansons Amerikaresa", *Folkskrifter utgifna av Nationalföreningen mot emigrationen* 2, Stockholm 1909
Lindhagen, Carl, *På vikingastråt i västerled. En Amerikaresa*, Stockholm 1926
Lindorm, Erik, "Nya moder för kvinnokroppen", *Vecko-Journalen* 1934: 6, s. 9
Lindqvist, Märta, *Hos filmstjärnor i U. S. A. Snapshots från Newyork och Hollywood*, Stockholm 1924
Lindqvist, Märta, "Filmen – världsfostraren", *Svenska Dagbladet* 17/4 1934
Lindqvist, Märta, "Amerikansk filmkritik", *Svenska Dagbladet* 19/4 1934
Lindström, Martin, Giertz, Bo, Nilsson, John, Hartman, Olov och Sundquist, Gunnar, *Kulturkris*, Stockholm 1935
"Litteratur", *Tiden* 1930, 241–242
Livijn, Claes, "Musiken i reklamens tjänst", *Affärsekonomi* 1939: 20, s. 1212–1213 och 1223–1224
Ljungberg, E. J., "Några synpunkter på emigrationsfrågan", *Det Nya Sverige* 1910, s. 50–58
Ljungdal, Arnold, *Kulturen i fara*, Stockholm 1927
Logan, Somerset, "Hollywood och arbetareklassen", *Clarté* 1932: 3, s. 22–23
Lo-Johansson, Ivar, *Jag tvivlar på idrotten*, Stockholm 1931
"Lubitsch om filmsmaken", *Svensk Filmtidning* 1927: 2, s. 10
Lundberg, Holger, "Totalförbudet i Amerika. Succés eller fiasko?", *Våra Nöjen* 1925: 5, s. 7 och 32
Lundberg, Holger, "Amerikansk vitterhet på gott och ont", *Våra Nöjen* 1926: 31, s. 17 och 29–30
Lundberg, Sverker, *Staten och emigrationen*, 1906
Lundborg, Anders, "Emigrationen och egnahemsidén", *Egna Hem* 1905: 4, s. 27, 1905: 5, s. 34–35, 1905: 6, s. 41–45, och 1905: 8, s. 61–62 (1905a)
Lundborg, Anders, "Ett förtvifvlans nödrop", *Egna Hem* 1905: 7, s. 50–51 (1905b)
Lundborg, Anders, "Amerikanska hemstadslagen (Homesteadlagen)", *Egna Hem* 1909: 11, s. 81–82

Lundgren, E., "Amerikanska arbetsförhållanden just nu", *Verkstäderna* 1927: 2, s. 37–38
Lundkvist, Artur, "En livstragedi i det moderna Amerika", *Arbetaren* 1/11 1927
Lundkvist, Artur, "Mörkt skratt", *Arbetaren* 20/6 1928
Lundkvist, Artur, "Dreiser looks at New York", *Fönstret* 1930: 17, s. 7–8
Lundkvist, Artur, *Atlantvind*, Stockholm 1932 (1932a)
Lundkvist, Artur, "Film", *Fönstret* 1932: 35, s. 8 (1932b)
Lundkvist, Artur, "Transition. Amerikas litterära avantgarde", *Fronten* 1932: 5, s. 4–5 (1932c)
Lundkvist, Artur, "Ny amerikansk prosa. Sydstater och förstäder", *Bonniers Litterära Magasin* 1933: 7, s. 59–65
Lundkvist, Artur, "Böcker mellan krigen", *Bonniers Litterära Magasin* 1938, s. 696–704 (1938a)
Lundkvist, Artur, "Film", *Ord och Bild* 1938, s. 670–672 (1938b)
Lundkvist, Artur, "Amerikas nya författare", *Verdandis småskrifter* 423, Stockholm 1940
Lundström, Vilhelm, *Allsvenska linjer*, Göteborg 1930
Löfstedt, Annie, "Mrs Manford från U. S. A.", *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 29/11 1929
"Lönesänkning i Amerika trots allt", *Industria* 1931: 19, s. 518–520
"Lönesänkningarna i Förenta Staterna", *Industria* 1931: 12, s. 328
Löwegren, Gunnar, *Kampen kring staten. Socialpolitiska och ekonomiska essayer*, Lund 1929
Löwegren, Gunnar, *Vad jag sett och hört i Amerika. Gå vi emot en ny civilisation, en "skyscrapercivilisation"?*, Lund 1931
Malmquist, C. J., *Hvilket lands folk är månne det lyckligaste?*, Linköping 1894
Martelius, Martin, "Americana – Svecana", *Våra Nöjen* 1926: 19, s. 12 och 29 (1926a)
Martelius, Martin, "Filmfacit", *Våra Nöjen* 1926: 22, s. 14 (1926b)
Mehr, Hjalmar, "Om film och filmkritik", *Frihet* 1931: 5, s. 10–11
Meissner, Hjalmar, "Varning för jazz!", *Scenen* 1921: 13, s. 200
"Mer om prosperity-katastrofen i U. S. A., " *Industria* 1932: 14, s. 348–350
Milow, Cecilia, "Från mitt vandringsår", *Dagny* 1903, s. 229–236
Milow, Cecilia, "Älskar du ditt fosterland?", *Skrifter utgifna av Svenska sällskapet för nykterhet och folkuppfostran, det år 1837 stiftade svenska nykterhetssällskapet* 1904
"Minister Lagercrantz i Stockholm", *Stockholms Dagblad* 17/11 1907
Molin, Adrian, *Svenska spörsmål och kraf*, 2:a upplagan, Stockholm 1906
Molin, Adrian, "Emigrationen. Några synpunkter", *Svensk politik. Föreningen Heimdals politiska småskrifter*, Uppsala 1910
Molin, Adrian, *Vanhäfd. Inlägg i emigrationsfrågan*, 2:a upplagan, Stockholm 1911

Molin, Adrian, "Några drag af kolonisationen i Canada", *Broschyrer utgifna af Nationalföreningen mot emigrationen*, Stockholm 1913
Molin, Adrian, "Emigrationsfaran", *Hem i Sverige* 1916: 4, s. 108–110
Molin, Adrian, *Kris. Till belysningen av svensk demokrati*, Stockholm 1925
Molin, Adrian, *Amerikaessayer*, Stockholm 1930
Molin, Adrian, *Några ord om Nationalföreningen mot emigrationen – Sällskapet Hem i Sverige 29 oktober 1932*, Stockholm 1932
Molin, Adrian, *Stafetten går vidare. Svenska perspektiv*, Stockholm 1935
Mortensen, Johan, "Intryck från nuets U. S. A.", *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* 21/12 1927
"Mot nya äventyr?", *Affärsvärlden* 1934: I, s. 273
"Mycket att klippa i höstens filmer säger censurchef", *Svenska Morgonbladet* 17/8 1934
Myrdal, Alva, "Hurdan är den gifta lärarinnan?", *Idun* 1936: 19, s. 6 och 18
Myrdal, Alva, "Lovsång till den amerikanska husmodern", *Idun* 1939: 27, s. 6–7 och 19
Myrdal, Alva och Gunnar, *Kris i befolkningsfrågan* Stockholm 1934
Myrdal, Alva och Gunnar, *Kontakt med Amerika*, Stockholm 1941
Myrdal, Gunnar, "Konjunktur och offentlig hushållning. En utredning", *Ekonomiska debatten* 3, Stockholm 1933
Månsson, Evelina, *Amerika-minnen. Upplevelser och iakttagelser från en 6-årig vistelse i U. S. A.*, Vetlanda 1930
Månsson, Olaus P., "Amerika – en ny civilisation?", *Studiekamraten* 1930: 8–9, s. 113–114
Möller, Arthur, "Byggnadskonstens puritaner", *Våra Nöjen* 1929: 37, s. 12
Naphtali, Fritz, "De amerikanska fackföreningarnas ideologi och politik", *Fackföreningsrörelsen* 1930: 28, s. 34–40
Nathorst-Böös, Ernst, "Om Amerikas filmindustri", *Svenska filmsamfundets skriftserie* 1, Stockholm 1935
Negresco, "Vad har det blivit av flappern?", *Våra Nöjen* 1928: 21, s. 28–29
Nerman, Ture, *Arbetarnas bildningsarbete*, Stockholm 1923
Nerman, Ture, "John D. Jönsson", *Våra Nöjen* 1929: 48, s. 12
Nerman, Ture, *Boxarnäsan. Uppsatser i kulturella ämnen*, del 1–2, Stockholm 1933 och 1935 (1935a)
Nerman, Ture, *I Vilda Västern. En Amerika-tripp i värdskrigstid*, Stockholm 1935 (1935b)
Nieckels, Harry, och Sällfors, Tarras, *Modern verkstadsorganisation enligt den vetenskapliga arbetsledningens principer*, Stockholm 1921
Nihlén, Gun, "Den amerikanska kvinnan är icke lycklig", *Nya Dagligt Allehanda* 24/3 1929
Nilsson, Anders, "Nöjeslivets urartning", *Studiekamraten* 1921: 6, s. 6–7
Noche, "Veckans biorond", *Våra Nöjen* 1929: 7, s. 25

Norberg, Pehr Gösta, *En brygga öfver hafvet. Tankar och iakttagelser om Amerikas svenskar och vårt förhållande till dem*, Göteborg 1909
Nordin, John A., "Industriell demokrati", *Teknisk Tidskrift* 1922, Veckoupplagan, häfte 29, s. 459–463, och häfte 30, s. 30, 475–479
Nordström, Ester Blenda, *Amerikanskt. Som emigrant till Amerika*, Stockholm 1923
Norling, Anton, "Kapitalistisk och socialistisk rationalisering", *Metallarbetaren* 1936: 5, s. 2, och 1936: 6, s. 4
Norström, Vitalis, *Masskultur*, Stockholm 1910
"Notiser från utlandet. Industriella förhållanden i Förenta staterna", *Fackföreningsrörelsen* 1927: 38, s. 293–294
Nyblom, Teddy, "Den förtalade och den talande filmen", *Våra Nöjen* 1926: 9, s. 12
Nystrom, Paul H., "Betydelsen av stordrift i detaljhandeln i modern varudistribution", *Affärsekonomi* 1938: 18, s. 1022–1024 och 1044–1045
Nyström, Bertil, "Amerikansk arbetarerörelse. Några intryck och iakttagelser", *Fackföreningsrörelsen* 1928: 12, s. 271–280, och 1928: 13, s. 294–302
"Nödhjälpslöner eller avtalslöner i U. S. A.", *Industria* 1935: 6, s. 150–151
Obadja, "Lider ni av americanitis?", *Dagens Nyheter* 17/1 1926
Ohlin, Bertil, "Ford som nationalekonom och reklammakare", *Verkstäderna* 1927: 3, s. 55–57
Ohlsson, Per T., "Hårda klappar från Amerika", *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* 9/12 2001
Okända ögat, "Veckans filmer", *Våra Nöjen* 1928: 1, s. 23
Olej., "Film", *Frihet* 1938: 8, s. 18
Olej., "Film", *Frihet* 1939: 5, s. 7
Oljelund, Stefan, "Amerikanska experiment. Leitch: 'Samförstånd mellan kapital och arbete'", *Fackföreningsrörelsen* 1921: 33, s. 152–157, och 1921: 34, s. 179–186
Oljelund, Stefan, "De höga lönernas ekonomi", *Frihet* 1927: 1, s. 5–6
Olsson, Oscar, *Demokratiens skolväsen. Iakttagelser i amerikanska skolor*, Stockholm 1926
Ortega y Gasset, José, *Massornas uppror*, Stockholm 1934
Outsider, "America first!", *Våra Nöjen* 1932: 11, s. 24
Palm, August, *Ögonblicksbilder från en tripp till Amerika*, Stockholm 1901
Palm, E., "Taylor, Ford och rationaliseringen", *Teknisk Tidskrift* 1931, Allmänna avdelningen, häfte 37, s. 497–499
Palmgren, Valfrid, "Folkuppfostran eller halfbildning? Några reflexioner och jämförelser", *Det Nya Sverige* 1909, s. 464–478
Pauli, Ivan, "Amerikanska perspektiv", *Social-Demokraten* 20/12 1927
Pepper, Georg, *Konsten att bli filmskådespelerska*, Stockholm 1920

Péra, "Americana", *Våra Nöjen* 1931: 36, s. 20–21
Petander, Karl, "Arbetsintensiteten inom Sveriges mekaniska verkstadsindustri. En ekonomisk-statistisk undersökning", *Nationalföreningen mot emigrationen. Undersökningar rörande svenskt näringslif* IV, Stockholm 1916
Petander, Karl, *Amerika – en ny civilisation? Några amerikanska samhällsproblem*, Stockholm 1929
Pethrus, Lewi, *Västerut. En resenärs erfarenheter*, Stockholm 1937
"Planekonomisk halsstarrighet i U. S. A.", *Industria* 1938: 10, s. 276–282
Rabenius, Lars, "Huvuddragen av den s. k. ekonomiska demokratien", *Sveriges Industriförbund, Avdelningen Diverse publikationer* 16, Stockholm 1920
Rangman, Hjalmar, *Det stora landet i väster. Glimtar från natur och folkliv i Amerikas förenta stater*, Uppsala 1931
"Rationell fabriksorganisation i Förenta staterna", *Teknisk Tidskrift* 1933, Allmänna avdelningen, häfte 12, s. 105
"Reaktionen i Amerika. Den nya regimen hotar fackföreningarna", *Fackföreningsrörelsen* 1921: 19, s. 438–440
"Recovery-aktionen rinner ut i sanden", *Industria* 1933: 23, s. 584–592
"Reflationens skiljeväg", *Affärsvärlden* 1934: I, s. 673–674
"-rell", "Kommersialismen – filmens största fara", *Filmjournalen* 1925: 23–24, s. 402
Res icke till Amerika, skrift tryckt bland annat på baksidan av Velma Swanston Howards "När Maja-Lisa kom hem från Amerika", *Folkskrifter utgifna av Nationalföreningen mot emigrationen* 1, Stockholm 1908
Reta, "Backfischen av idag har ätit av kunskapens träd – på gott och ont", *Bonniers Veckotidning* 1926: 12, s. 22–23
von Rettig, Göran, "Anita Loos. En flapper, som gjort årets succébok i U. S. A.", *Våra Nöjen* 1926: 45, s. 15
Reuterskiöld, C., "Mekanisering och arbetstillgång i Förenta staterna", *Teknisk Tidskrift* 1929, Allmänna avdelningen, häfte 2, s. 17–20
Ribbing, Lännart, "Ben Hur", *Orfeus* 1927: I, s. 18–19
Riesel, Victor, "Amerikanska arbetarpartiets födelse", *Fackföreningsrörelsen* 1938: I, s. 222–225
Rohtlieb, Curt, "Det produktiva arbetets psykologi", *Svensk Tidskrift* 1914, s. 232–237
"Roosevelt", *Social-Demokraten* 7/5 1910
"Rooseveltism", *Affärsvärlden* 1933: II, s. 309–310
"Rooseveltkommissionens intryck av svenskt arbetsliv", *Fackföreningsrörelsen* 1938: II, s. 403–406
"Rooseveltregimens facit", *Industria* 1938: 19, s. 516–521

"Roosevelts 'heliga krig' mot depressionen", *Industria* 1933: 17, s. 429–433
von Rosen, Maud, *Vi titta på Amerika*, Stockholm 1933
Rosén, Sven, "Modern amerikansk romankonst", *Stockholms Dagblad* 15/1 1916
Rudskog, Einar L:son, "Egnahems- och förstadssamhällen i U. S. A. Hur amerikanerna bygga och bo", *Hem i Sverige* 1921: 1, s. 30–40 (1921a)
Rudskog, Einar L:son, "Egnahems- och förstadssamhällen i U. S. A. Hur amerikanerna bygga och bo" II, *Hem i Sverige* 1921: 2, s. 80–86 (1921b)
Rudskog, Einar L:son, "Orsakerna till de lägre byggnadskostnaderna i U. S. A.", *Hem i Sverige* 1922: 2, s. 67–73
Rydqvist, Oscar, *En handfull amerikanskt. Journalistiskt strövtåg*, Stockholm 1933
Råd och anvisningar för utvandrare till Amerikas Förenta stater, jämte en kort öfversikt öfver deras Geografi och Historia, Norrköping 1903
Rössel, James, "Är Amerika i stöpsleven?", *Clarté* 1933: 8, s. 10–12
Rössel, James, "Roosevelt i lejongropen", *Clarté* 1934: 10, s. 19–21
"Samarbetsandan i amerikansk industri", *Industria* 1929: 4, s. 84–86
Sandgren Gustav, "Själslig funktionalism", *Våra Nöjen* 1930: 35, s. 10
Sandgren Gustav, "Är den svenska kulturen dödsdömd?", *Fönstret* 1931: 15, s. 2
Sandgren Gustav, "Människan dör – Leve Massan!", *Våra Nöjen* 1933: 28, s. 10
Schleef, Caroline, "Fackföreningsproblem i U. S. A:s sydstater", *Fackföreningsrörelsen* 1929: 12, s. 274–281 (1929a)
Schleef, Caroline, "Textilindustrin i U. S. A:s nord- och sydstater", *Fackföreningsrörelsen* 1929: 18, s. 416–423 (1929b)
Schreiner, E. B., "Den ekonomiska världskrisen", *Clarté* 1931: 4, s. 8–13
Schönberg, Ture W., "Sanningen om Amerika", *Egna Hem* 1908: 12, s. 89–90
Sederholm, Jakob Johannes, *Arbetets vetenskap*, Stockholm 1916
Sederholm, Jakob Johannes, "Den ekonomiska världskrisen och dess avveckling", *Affärsekonomi* 1931: 4, s. 153–154
Selander, Sten, "U. S. A:s samvete", *Stockholms Dagblad* 15/8 1927
Selander, Sten, "Ett stycke av Amerikas själ", *Stockholms Dagblad* 2/11 1927
Selander, Sten, "En amerikansk rapsodi", *Bonniers Veckotidning* 1928: 10, s. 18–19 och 52
Selander, Sten, "Gymnasister i Sovjet och U. S. A.", *Bonniers Veckotidning* 1929: 40, s. 16–17 och 53
Selander, Sten, *Européer, amerikaner och annat*, Stockholm 1930
Selander, Sten, *Modernt. Lekmannapredikningar i radio*, Stockholm 1932
Sellman, Julius, "Afveckling af arbetstvister i Förenta Staterna", *Industria* 1910, s. 403–408

Silfverord. Tvänne erfarna mäns tal till arbetare och arbetsgifvare, Lysekil 1909
Siwertz, Sigfrid, "Från Broadway till Golden Gate", *Bonniers Veckotidning* 1924: 13, s. 12–15
Sjöstrand, Erik, "Kreditkrisen i Förenta Staterna", *Fackföreningsrörelsen* 1938: I, s. 110–115
Sjöström, Christopher, "Vetenskaplig arbetsledning", *Järnarbetaren* 1913: 24, s. 2–3
Sjöström, Christopher, "Amerikanisering eller modernisering?", *Metallarbetaren* 1916: 51, s. 2
"Skall Amerikas blodsvälde avgöra bojkotten", *Arbetare-Kuriren* 29/10 1927
"Smakreformation. Ett omoget Lundaförslag", *Lunds Dagblad* 9/9 1927
Social Tidskrift 1902: 6, s. 226–227
"Sparsamhetsprogram och frivilliga lönesänkningar i U. S. A.", *Industria* 1932: 6, s. 146–147
Stadling, Johan, *Genom den stora vestern*, Stockholm 1883
Starfelt-Hallgren, Viveka, "Amerikansk kulturimport", *Fönstret* 1931: 9, s. 4
Starnberg, Märta, "Hvad Anders lärde i Amerika. Hans egen berättelse, upptecknad af M.", *Allmännyttiga småskrifter, utgifna af Svenska sällskapet för nykterhet och folkuppfostan, det år 1837 stiftade svenska nykterhetssällskapet*, Stockholm 1907
Statens offentliga utredningar 1931: 42
Statens offentliga utredningar 1935: 6
Steenberg, Andr. Sch., "Folkebogsamlingernes sociale Betydning", *Social Tidskrift* 1904: 6, s. 185–189
Steinhardt, L., "Reklamens roll i sales promotion", *Affärsekonomi* 1936: 4, s. 153–155 och 191–193
Stenbeck, Folke, "Anslagsväggen – ett viktigt led i industriens rationalisering", *Affärsekonomi* 1931: 5, s. 197–198 och 230–231
Stiernstedt, Marika, "Också en amerikan", *Vecko-Journalen* 1921: 27, s. 637 och 652–653
Stolpe, Herman, "Varudistributionen i U. S. A. och Europa", *Affärsekonomi* 1931: 14, s. 668 och 693–697
Stolpe, Sven, "Filmen och de s. k. kulturvärdena", *Filmjournalen* 1926: 3, s. 75
Stolpe, Sven, "Kulturchauvinism", *Filmjournalen* 1927: 5, s. 416
Stolpe, Sven, *Livsdyrkare. Studier i modern primitivism*, Stockholm 1931 (1931a)
Stolpe, Sven, "Svensk kultur och amerikansk", *Fronten* 1931: 4, s. 2–3 (1931b)
Stolpe, Sven, "Puritanen och livsdyrkaren", *Bonniers Litterära Magasin* 1937, s.134–137

Stolpe, Sven, "Litterärt New Yorkbrev", *Bonniers Litterära Magasin* 1939, s. 378–381

Strand, Sven G., "Ur framtidens liv", *Frihet* 1931: 22, s. 8–9

Stråhle, Bo, *New York – Metropolis*, Stockholm 1939

Strömberg, Kjell, "Sinclair Lewis och problemet Amerika", *Ord och Bild* 1931, s. 153–161

Sundbeck, Carl, *Svenskarna i Amerika. Deras land, antal och kolonier. En kort öfversikt till tjänst för emigranter och för våra svensk-amerikanska kolonier intresserade*, Stockholm 1900

Sundbeck, Carl, "Emigrationsfrågan", *Sveriges landtmannaförbunds tidskrift* 1904: 2, s. 5–7 (1904a)

Sundbeck, Carl, *Svensk-Amerika lefve! Några tal hållne i Amerika*, Stockholm 1904 (1904b)

Sundbeck, Carl, *Svensk-Amerikanerna. Deras materiella och andliga sträfvanden. Anteckningar från en resa, företagen med understöd af svenska staten*, Stockholm 1904 (1904c)

Sundbeck, Carl, "Arbetets frihet", *Sveriges landtmannaförbunds tidskrift* 1906: 3–4, s. 9–11

Sundbärg, Gustav, "Emigrationen", *Svensk politik. Föreningen Heimdals politiska småskrifter* 1908

Sundbärg, Gustav, *Tankar i utvandringsfrågan*, Stockholm 1913

Sundmark, Björn, "När Joakim von Anka gifter sig med Askungen. Disney, Coca-Colonisationen och de nya marknaderna", *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* 20/1 2002

Sundström, Erland, *Svenskarna dansa. En undersökning av den moderna dansen och dess följder*, Uppsala 1931

"Super markets – detaljhandel med mångmiljonförsäljning. En distributionsform av oerhörd betydelse för de amerikanska detaljhandelspriserna", *Affärsekonomi* 1937: 4, s.147–149 och 168–171

Swanston Howard, Velma, "När Maja-Lisa kom hem från Amerika", *Folkskrifter utgifna af Nationalföreningen mot emigrationen* 1, Stockholm 1908

Swenne, Erik, *U. S. A. och kronprinsparet. Minnen och närbilder*, Stockholm 1926

"Svensk-amerikaner på besök", *Hem i Sverige* 1912: 3, s. 92

"Svensk-amerikanernas återinflyttande", *Hem i Sverige* 1919: 3–4, s. 62–64

"Svensk-amerikanska jordbrukares återinvandring", *Social-Demokraten* 16/9 1907

"Svenskarna i Amerika. Hur skall emigrationsfrågan lösas?", *Egna Hem* 1910: 21, s. 163

"Svenskarne och kooperationen", *Sveriges landtmannaförbunds tidskrift* 1904: 4, s. 21–24

Svensson, Patrik, "Den starkares rätt", *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* 8/4 2002
"Sverges mekaniska industri nu och i framtiden. II", *Metallarbetaren* 1918: 26, s. 1–2
"Sveriges guldålder", *Egna Hem* 1907: 15, s. 116
Sylwan, Chr., "De taylorska principerna för 'vetenskaplig arbetsledning'", *Industritidningen Norden* 1913: 22, s. 169–173
Sylwan, Eilif, "Arbetsintensitetens problem", *Nationalföreningen mot emigrationen. Undersökningar rörande svenskt näringslif*, Stockholm 1910
Söderblom, Anna, *En Amerikabok*, Stockholm 1925
Söderblom, Nathan, *Från Uppsala till Rock Island. En predikofärd i Nya Världen*, Stockholm 1924
Söderhjelm, Henning, "Amerikansk nutid", *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 17/4 1925
Sörensen, Wilhelm, *Hollywood U. P. A.*, Stockholm 1932
"Tag vad gott är – även om du får det från United States!", *Dagens Nyheter* 6/9 1927
Tannefors, Gunnar, "En modern amerikanare", *Våra Nöjen* 1929: 16, s. 3 (1929a)
Tannefors, Gunnar, "Filmsäsongens facit", *Våra Nöjen* 1929: 21, s. 12 och 23 (1929b)
"Taylorsystemet. Rationell arbetsledning", *Metallarbetaren* 1914: 32, s. 2–3
Tegnér, Torsten, "Få vi nu be om Chaplin!", *Våra Nöjen* 1927: 10, s. 12
Tegnér, Torsten, "Den 'djuriska' jazzen", *Idrottsbladet* 15/11 1933, s. 12
"Teknik och kultur", *Dagens Nyheter* 1/9 1929
Terning, Oskar, *Den förkättrade nutidsungdomen*, Stockholm 1931
Thomæus, Gustave, *På luffen i U. S. A. bland kulörta och randiga*, Lund 1919
Thorborg, C., *Emigrationsfrågan studerad hemma och i Amerika*, Karlstad 1906
Thulstrup, Åke, "Glimtar av amerikansk humanism", *Nya Dagligt Allehanda* 1/6 1930
Thulstrup, Åke, "New York nattetid", *Våra Nöjen* 1930: 22, s. 14–15 och 34
Thulstrup, Åke, *Friheten och välståndet. Amerikanska essayer*, Stockholm 1931
Thyréen, G., *Skall jag resa till Amerika? Kortfattad skildring af Förenta Staterna vid 20:e århundradets början*, Stockholm 1911
Thörnberg, Ernst Herman, "Den svällande emigrantfloden", *Svenska Dagbladet* 6/8 1902
Thörnberg, Ernst Herman, "Till vår utvandringsfråga", *Svenska Dagbladet* 7/9 1902
Thörnberg, Ernst Herman, "Emigrationen", G. H. von Koch (red.), *Social Handbok*, Stockholm 1908, s. 99–108

Thörnberg, Ernst Herman, "Traditionen om Amerika", *Hem i Sverige* 1909: 1, s. 2–4
Thörnberg, Ernst Herman, "Svensk-amerikanarne och Sverige", *Svensk Tidskrift* 1913, s. 325–334
Thörnberg, Ernst Herman, "Lefnadsstandard och sparkraft med särskild hänsyn till den svenska befolkningen i Chicago", *Broschyrer utgifna af Nationalföreningen mot emigrationen*, Stockholm 1915
"Till striden om Taylorsystemet. I. I Taylorsystemets hemland", *Metallarbetaren* 1920: 10, s. 2
"Till striden om Taylorsystemet. II. Varför det misslyckades i Amerika", *Metallarbetaren* 1920: 11, s. 1–2
Tjus, Fritz, "Standardiseringen inom räkenskapsväsendet i Förenta staterna", *Affärsekonomi* 1928: 3, s. 9–16 och 32
Tocqueville, Alexis de, *Om demokratin i Amerika*, del 1–2, Stockholm 1997
Tollin, Per, "Ålderdomspensionering", *Hem i Sverige* 1910: 1, s. 26–28
"Torsten Gårdlund: Arbetsliv och arbetsstrider i U. S. A.", *Tiden* 1937, s. 121
Traneus, B., "Huru bör en standardisering av elektrotekniska fabrikat organiseras och finansieras?", *Standardisering inom svensk industri. Förhandlingar vid Sveriges industriförbunds diskussionsmöte den 9 april 1919 å Grand Hotel, Stockholm*, Stockholm 1919, s. 67–72
"Trustväsendet i anmarsch", *Affärsvärlden* 1902, s. 838
Törnqvist, Gerhard, "Några centrala problem vid införandet av flytande tillverkning såsom de tett sig hos General Motors Nordiska A.-B.", *Affärsekonomi* 1930: 3, s. 141–143 och 172
Törnqvist, Gerhard, "Rationaliseringstendenser på försäljningens område", *Affärsekonomi* 1932: 14, s. 563–564 och 604–608
Törnqvist, Gerhard, "En metod att kontrollera reklam- och försäljningsresultat", *Affärsekonomi* 1933: 17, s. 697–698 och 718
Törnqvist, Gerhard, "Filialaffärerna i Förenta Staterna", *Affärsekonomi* 1935: 2, s. 67–68 och 88–90
Uddenberg, C. E., "Anteckningar från en studieresa i Nord-Amerikas Förenta Stater", *Teknisk Tidskrift* 1904, Allmänna avdelningen, s. 247–249, 258–261 och 274–277
"Ungefär som hos oss. Terrorism inom Amerikas samhällsviktiga industrier", *Industria* 1923: 13, s. 282–283
"Ur egnahemsidéns historia", *Egna Hem* 1906: 17, s. 130–131, 1906: 18, s. 138–139, och 1906: 19, s. 145–147
"Ur utlandets tidskrifter. Från det amerikanska presidentvalet", *Tiden* 1912, s. 383–384
"U. S. A.–film bojkottas icke i Stockholm", *Social-Demokraten* 6/10 1927
"U. S. A. inför nya äventyr", *Industria* 1937: 24, s. 645–648

"USA-krisens avgörande skede", *Affärsvärlden* 1938: I, s. 2–4
"USA-optimism efter presidentvalet", *Affärsvärlden* 1936, s. 1134
"USA:s fackföreningsrörelse", *Affärsvärlden* 1933: II, s. 261 och 280
"Uttalanden om Amerika och amerikasvenskarna", *Hem i Sverige* 1920: 2, s. 45–49
"Utvandringsfrågan", *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 22/8 1902
"Utvecklingen i USA", *Affärsvärlden* 1933: II, s. 550–553 (1933a)
"Utvecklingen i USA", *Affärsvärlden* 1933: II, s. 670–671 (1933b)
"Utvecklingen i USA", *Affärsvärlden* 1937: I, s. 756–758
"Utvecklingslinjen i Förenta staterna. III", *Affärsvärlden* 1926: I, s. 100–102
Wachtmeister, H., *Turistskizzer från andra sidan Atlanten*, Stockholm 1901
Wahlström, Göran, *Amerikansk reklam, studerad på ort och ställe*, Stockholm 1921
Wahlström, Lydia, "Det 'gamla' Amerika", *Svenska Morgonbladet* 27/12 1927
Waldenström, Paul Peter, *Genom norra Amerikas Förenta stater*, Stockholm 1890
Waldenström, Paul Peter, *Nya färder i Amerikas Förenta stater*, Stockholm 1902
Waldenström, Paul Peter, "Hvad Sverige har och hvad Sverige saknar", *Egna Hem* 1906: 14, s. 109–110
Vanner, Otto Alfred (Al), "Åke Thulstrup: Friheten och välståndet. –H. L. Mencken: Samlade fördomar", *Fackföreningsrörelsen* 1931: 39, s. 339–340
Vanner, Otto Alfred (Al), "En ny giv – Roosevelts krisprogram", *Fackföreningsrörelsen* 1933: II, s. 8–12 (1933a)
Vanner, Otto Alfred (Al), "De beslutade krisåtgärderna i Amerika. II", *Fackföreningsrörelsen* 1933: II, s. 108–112 (1933b)
Vanner, Otto Alfred (Al), "Mera om Roosevelts aktion mot arbetslösheten", *Fackföreningsrörelsen* 1933: II, s. 213–217 (1933c)
Vanner, Otto Alfred (Al), "Utvecklingen i Amerika", *Fackföreningsrörelsen* 1934: I; s. 172–179 (1934a)
Vanner, Otto Alfred (Al), "Franklin D. Roosevelt: Se framåt", *Fackföreningsrörelsen* 1934: I, s. 295 (1934b)
Vanner, Otto Alfred (Al), "Veckans perspektiv", *Fackföreningsrörelsen* 1934: I, s. 345–350 (1934c)
Vanner, Otto Alfred (Al), "Fackföreningsfriheten i Amerika", *Fackföreningsrörelsen* 1934: I, s. 356–362 (1934d)
Vanner, Otto Alfred (Al), "Company Unions", *Fackföreningsrörelsen* 1934: I, s. 377–382 (1934e)

Vanner, Otto Alfred (Al), "Återhämtningen i Amerika", *Fackföreningsrörelsen* 1934: II, s. 89–94 (1934f)
Vanner, Otto Alfred (Al), "Amerikas fackföreningar och strejker", *Fackföreningsrörelsen* 1934: II, s. 141–146 (1934g)
"Veckans perspektiv", *Fackföreningsrörelsen* 1936: II, s. 89–95
"Veckans perspektiv", *Fackföreningsrörelsen* 1938: II, s. 75–76
West, Rebecka, "Den nya negern", *Vecko-Journalen* 1926: 41, s. 24–26
West, Rebecka, "Onkel Toms barnbarn. Hos herr och fru Negersvensson i deras egen stad Harlem i hjärtat av Newyork", *Vecko-Journalen* 1928: 8, s. 20–21
"Vetenskaplig arbetsdrift", *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 17/12 1910
"'Vetenskaplig arbetsdrift'. Märkliga resultat uppnådda i Amerika", *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 17/12 1910
"Vetenskaplig arbetsledning", *Sveriges Verkmästaretidning* 1913, s. 43–44
"Vetenskaplig arbetsledning. Amerikanska erfarenheter", *Fackföreningsrörelsen* 1922: 47, s. 511–516
"Vetenskaplig arbetsorganisation i Europa", *Fackföreningsrörelsen* 1927: 46, s. 477–481
Wickström, Viktor Hugo, *Som tidningsman jorden runt*, Östersund 1901
Wicksell, Knut, *Om utvandringen, dess betydelse och orsaker*, Stockholm 1882
Wigforss, Ernst, "Industriell demokrati. XI. Leitch: Man to man", *Fackföreningsrörelsen* 1921: 50, s. 576–579
Wigforss, Ernst, "Industriell demokrati. XII. Lagackord. –Ett amerikanskt uppslag", *Fackföreningsrörelsen* 1922: 5, s. 100–104
Wigforss, Ernst, "Åttatimmarsdag, arbetslöner och produktion. IV", *Fackföreningsrörelsen* 1923: 12, s. 265–270
Viksten, Albert, *Guds eget land (God's own country)*, Stockholm 1938
Wilander, P. W. (red.), *Emigrantens vän eller Svenskarna på västra halfklotet, hvad de göra och säga*, Östersund 1902
Wilhelm, *Amerika från estraden*, Stockholm 1928
Wingborg, Frans August, *Sverige eller Amerika? Några erinringar till dem, som tänka emigrera*, Stockholm 1903
Wingborg, Frans August, *Emigrationen. Några erinringar*, Stockholm 1907
Wingborg, Frans August, *För Hembygd och Fosterland*, Stockholm 1912
Wirén, Gösta, *På jakt efter jobb i U. S. A. Mina vagabondår i Amerika*, Stockholm 1933
Witting, Albin G., "Industriell demokrati i Förenta staterna", *Teknisk Tidskrift* 1919, Veckoupplagan, häfte 52, s. 533–542
Witting, Albin G., "Industriell demokrati i Förenta staterna. II", *Teknisk Tidskrift* 1920, Veckoupplagan, häfte 50, s. 569–576

Wohlin, Nils, *Driftskoncentrationen i svensk fabriksindustri*, Stockholm 1915
Wohlin, Nils, "Minskas svenska folkets livskraft?", *Social Tidskrift* 1916: 3, s. 105–124
Woods-Beckman, Albert, "Den amerikanska arbetarens öfverlägsenhet", *Social Tidskrift* 1903: 10, s. 296–300
Vougt, Allan, "Till kamp mot dödsstraffet", *Arbetet* 24/8 1927
Wrangel, Fredrik Ulrik, *Ströftåg i New York och annorstädes i U. S. A.*, Stockholm 1907
Wrangel, Fredrik Ulrik (pseudonymen Daisy), *Från Wahingtons salonger och hvardagslif m. m. Skildringar i brev till en väninna*, Stockholm 1908
"Vår utvandringsfråga", *Göteborgs Handels- och Sjöfartstidning* 9/8 1902
Värnlund, Rudolf, "En jazzflicka", *Vecko-Journalen* 1926: 5, s. 28–30
Värnlund, Rudolf, "Håll för näsorna!", *Våra Nöjen* 1927: 42, s. 12, 14 och 24
Wästberg, Olle, "'USA har stått för trygghet'", *Sydsvenska Dagbladet Snällposten* 23/9 2001
Åkerman, Johan, "Det industriella Amerika under fredskrisen. Studier och intryck av ekonomiska problem inom Förenta Staternas industri", *Sveriges Industriförbund, avdelningen Diverse publikationer* 20, Stockholm 1921
Öhrvall, Olof Fredrik, *Några råd till dem som ämna utvandra till Amerika*, Göteborg 1903
Österberg, S. E., "De industriella standardiseringssträvandena i Förenta staterna", *Teknisk Tidskrift* 1926, Allmänna avdelningen, häfte 34, s. 303–304, och häfte 39, s. 353–355
Österling, Anders, "Sherwood Anderson. En amerikansk berättare", *Svenska Dagbladet* 25/3 1928

Litteratur

Adas, Michael, *Machines as the Measure of Men: Science, Technology, and Ideologies of Western Dominance*, Ithaca och London 1989
Agrell, Alexander, "Hotet från jazzen. En studie av motstånd mot jazzmusik", opublicerad C-uppsats, Etnologiska institutionen vid Lunds universitet 1984
Albeck, Gustav, "Amerika og Danmark: En oversigt", Lars Åhnebrink (red.), *Amerika och Norden*, Uppsala 1964, s. 29–53
Alvesson, Mats, och Sköldberg, Kaj, *Tolkning och reflektion. Vetenskapsfilosofi och kvalitativ metod*, Lund 1994
Ambjörnsson, Ronny, *Samhällsmodern. Ellen Keys kvinnouppfattning till och med 1896*, Göteborg 1974

Ambjörnsson, Ronny, *Den skötsamme arbetaren. Idéer och ideal i ett norrländskt sågverkssamhälle 1880–1930*, Stockholm 1988

Ambjörnsson, Ronny, *Öst och Väst. Tankar om Europa mellan Asien och Amerika*, Stockholm 1994

Ander, O. Fritiof, *The Building of Modern Sweden: The Reign of Gustav V, 1907–1950*, Rock Island 1958

Ander, O. Fritiof, "Reflections on the Causes of Emigration from Sweden", *The Swedish Pioneeer Historical Quarterly* 1962: 4, s. 143–154

Anderson, Carl L., *The Swedish Acceptance of American Literature*, Stockholm 1957

Arvidsson, Håkan, "Moderniseringen och medelklassens marginalisering", Peter Elmlund och Kay Glans (red.), *Den välsignade tillväxten. Tankelinjer kring ett århundrade av kapitalism, teknik, kultur och vetenskap*, Stockholm 1998, s. 144–162

Arvidsson, Håkan, "Reflektioner kring moderniseringens dilemma", Kurt Almqvist och Kay Glans (red.), *Den svenska framgångssagan?*, Stockholm 2001, s. 49–68

Asplund, Johan, *Om undran inför samhället*, 1970

Asplund, Johan, *En essä om Gemeinschaft och Gesellschaft*, Göteborg 1991

Backlund, Georg, "De politiska återverkningarna", *Emigrationen och dess bakgrund*, Ekenäs 1971, s. 91–95

Barnard, Rita, *The Great Depression and the Culture of Abundance: Kenneth Fearing, Nathanael West, and Mass Culture in the 1930s*, Cambridge 1995

Barton, H. Arnold, *Brev från löftets land. Svenskar berättar om Amerika 1840–1914*, Stockholm 1979

Barton, H. Arnold, "Svenska reaktioner till utvandringsfrågan kring sekelskiftet", *Studier i modern historia, tillägnade Jarl Torbacke den 18 augusti 1990*, Stockholm 1990, s. 13–25

Barton, H. Arnold, *A Folk Divided: Homeland Swedes and Swedish Americans, 1840–1940*, Uppsala 1994

Barton, H. Arnold, "The New Deal and the People's Home: American and Swedish Perspectives from the 1930s", *Migration och mångfald. Essäer om kulturkontakt och minoritetsfrågor, tillägnade Harald Runblom*, Uppsala 1999, s. 201–217

Beckman, Svante, *Tidsandans krumbukter. Kartor över västerländsk värderingsterräng*, Stockholm 1983

Beckman, Svante, under medverkan av Johansen, Hans Christian, Sejersted, Francis, och Vartiainen, Henri J., "Ekonomisk politik och teori i Norden under mellankrigstiden", *Kriser och krispolitik i Norden under mellankrigstiden*, Uppsala 1974, s. 27–70

Beijbom, Ulf, *Amerika, Amerika! En bok om utvandringen*, Stockholm 1977

Beijbom, Ulf, och Johansson, Rolf, *Drömmen om Amerika*, Stockholm 1971

Berggren, Christian, "Slog taylorismen aldrig igenom i Sverige?", *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* 19–20, Lund 1981, s. 31–50

Berggren, Henrik, "Den framåtvända ängeln – Nationalism och modernitet i Sverige under 1900-talet", Kurt Almqvist och Kay Glans (red.), *Den svenska framgångssagan?*, Stockholm 2001, s. 74–92

Berggren, Nils, "Söderamrisen lanserade modern svensk konfektion", *Beklädnadsfolket* 1955: 7, s. 20–21

Berner, Boel, "Arbetsintensitet och kontroll: Om förspelet till 'rationell arbetsledning' i svensk verkstadsindustri", *Sociologisk forskning* 1977: 2–3, s. 31–50

Berner, Boel, *Teknikens värld. Teknisk förändring och ingenjörsarbete i svensk industri*, Lund 1981

Björck, Staffan, *Heidenstam och sekelskiftets Sverige. Studier i hans nationella och sociala författarskap*, Stockholm 1946

Björk, Nina, *Sireners sång. Tankar kring modernitet och kön*, Stockholm 1999

Björk, Ragnar, "Social Change, Scholarship, and Gunnar Myrdal. Reflections on the 1920s", Ragnar Björk och Karl Molin (red.), *Societies Made Up of History. Essays in Historiography, Intellectual history, Professionalisation, Historical Social Theory & Proto-Industrialisation*, 1996, s. 87–108

Björk, Ulf Jonas, "'The Backbone of Our Business': American Films in Sweden, 1910–50", *Historical Journal of Film, Radio and Television* 1995: 2, s. 245–263

Björkin, Mats, *Amerikanism, bolsjevism och korta kjolar. Filmen och dess publik i Sverige under 1920-talet*, Stockholm 1998

Blanck, Dag, *Sverige-Amerika Stiftelsen. De första sjuttio åren 1919–1989*, Stockholm 1989

Block, Eva, *Amerikabilden i svensk dagspress 1948–1968*, Lund 1976

Blomqvist, Håkan, "Arthur Engberg och 'vår andes urgrund'", Alf W. Johansson (red.), *Vad är Sverige? Röster om svensk nationell identitet*, Stockholm 2001, s. 253–279

Boëthius, Ulf, *När Nick Carter drevs på flykten. Kampen mot "smutslitteraturen" i Sverige 1908–1909*, Stockholm 1989

Boëthius, Ulf, "Högt och lågt inom kulturen. Moderniseringsprocessen och de kulturella hierarkierna", Johan Fornäs och Ulf Boëthius, *Ungdom och kulturell modernisering*, FUS-rapport nr 2, Stockholm/Stehag 1990, s. 59–93

Boëthius, Ulf, Czaplicka, Magdalena, Franzén, Mats, Qvist, Per Olov och Sjögren, Olle, "Utgångspunkter och tidssammanhang", Mats

Franzén (red.), *Från flygdröm till swingscen: Ungdom och modernitet på 1930-talet*, Lund 1998, s. 9–57
Bokholm, Sif, *En kvinnoröst i manssamhället. Agda Montelius 1850–1920*, Lund 2001
Bondestad, Kjell, "The American Civil War and Swedish Public Opinion", *The Swedish Pioneer Historical Quarterly* 1968: 2, s. 95–115
Boulding, Kenneth E., *The Image: Knowledge in Life and Society*, Ann Arbor 1956
Bourdieu, Pierre, *Distinction: A Social Critique of the Judgement of Taste*, London 1986 (1986a)
Bourdieu, Pierre, "Forms of Capital", John G. Richarson (red.), *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*, Westport 1986, s. 241–258 (1986b)
Brantlinger, Patrick, *Bread & Circuses: Theories of Mass Culture as Social Decay*, Ithaca och London 1983
Bryld, Claus, och Warring, Anette, *Besættelsetiden som kollektiv erindring. Historie- og traditionsforvaltning af krig og besættelse 1945–1997*, Roskilde 1998
Bryn, Steinar, "The Americanization of the Global Village: A Case Study of Norway", Rolf Lundén och Erik Åsard (red.), *Networks of Americanization*, Uppsala 1992, s. 20–37
Carlson, Sune, "Företagsekonomisk forskning i U. S. A. och Sverige", *Nordisk Familjeboks månadskrönika*, juni 1938, s. 428–432
Christensen, Peter Knoop (red.), Hansen, Bibi, Stavnsbjerg, Haugbølle, Annette, och Østergaard, Ingeborg Hørlück, *Amerikanisering af det danske kunlturliv i perioden 1945–58*, Ålborg 1983
Costigliola, Frank, *Awkward Dominion: American Political, Economic, and Cultural Relations with Europe, 1919–1933*, Ithaca och London 1984
Cronqvist, Marie, "Atomic Bombs and 'Electric Girls': Mobilising Everyday Culture and Technology in Cold War Sweden", paper presenterat vid konferensen *Relationships Between Europe and America*, Florens 21–22/5 1999
Dahl, Ottar, "The Historical Study of Ideologies", Ragnar Björk och Karl Molin (red.), *Societies Made Up of History. Essays in Historiography, Intellectual history, Professionalisation, Historical Social Theory & Proto-Industrialisation*, 1996, s. 17–28
Dahlkvist, Mats, "Jürgen Habermas' teori om 'privat' och 'offentligt'", Jürgen Habermas, *Borgerlig offentlighet. Om kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället*, Lund 1988, s. i-xxxvii
Dahmén, Erik, *Svensk industriell företagarverksamhet. Kausalanalys av den industriella utvecklingen 1919–1939*, Stockholm 1950
Daun, Åke, "Gustav Sundbärg och det svenska folklynnet", Alf W.

Johansson (red.), *Vad är Sverige? Röster om svensk nationell identitet*, Stockholm 2001, s. 108–135
De Geer, Hans, *Rationaliseringsrörelsen i Sverige*, Stockholm 1978
Dillard, Dudley, *Västeuropas och Förenta staternas ekonomiska historia*, Malmö 1987
Drotner, Kirsten, "Modernity and media panics", Michael Skovmand och Kim Christian Schrøder (red.), *Media Cultures: Reappraising Transnational Media*, London och New York 1992, s. 42–62
Edling, Nils, *Det fosterländska hemmet. Egnahemspolitik, småbruk och hemideologi kring sekelskiftet 1900*, Stockholm 1996
Edling, Nils, "När folkhemmet var liberalt", *Tvärsnitt* 1998: 4, s. 28–37
Edquist, Samuel, *Nyktra svenskar. Godtemplarrörelsen och den nationella identiteten 1879–1918*, Uppsala 2001
Eidevall, Gunnar, *Amerika i svensk 1900-talslitteratur*, Stockholm 1983
Ekström, Anders, *Den utställda världen. Stockholmsutställningen 1897 och 1800-talets världsutställningar*, Stockholm 1994
Elovson, Harald, *Amerika i svensk litteratur 1750–1820. En studie i komparativ litteraturhistoria*, Lund 1930
Elovson, Harald, "Den liberala amerikabilden i Sverige", Lars Åhnebrink (red.), *Amerika och Norden*, Uppsala 1964, s. 75–109
Elvander, Nils, *Harald Hjärne och konservatismen. Konservativ idédebatt i Sverige 1865–1922*, Stockholm 1961
Evans, J. Martin, *America: The View From Europe*, Stanford 1976
Eyerman, Ron, *Between Culture and Politics: Intellectuals in Modern Society*, Cambridge 1994
Fehrenbach, Heide, och Poiger, Uta G., "Introduction: Americanization Reconsidered", Heide Fehrenbach och Uta G. Poiger (red.), *Transactions, Transgressions, Transformations: American Culture in Western Europe and Japan*, New York och Oxford 2000, s. xiii–xl
Felski, Rita, *The Gender of Modernity*, Cambridge, Massachusetts, 1995
Festinger, Leon, *A Theory of Cognitive Dissonance*, Evanston och New York 1957
Fisher, Walter R., "Narration, Reason, and Community", Lewis P. Hinchman och Sandra K. Hinchman (red.), *Memory, Identity, Community: The Idea of Narrative in the Human Sciences*, Albany 1997, s. 307–327
Forsell, Stefan, *ABF:s kampanj mot smutslitteraturen i början av 1920-talet*, specialarbete vid högskolan i Borås, avdelningen bibliotekshögskolan, 1983: 20
Forser, Tomas, "Oavhängiga kulturradikaler och reformradikala socialdemokrater. Utopi och besinning i folkhemmet", Bertil Nolin (red.),

Kulturradikalismen. Det moderna genombrottets andra fas, Stockholm/Stehag 1993, s. 135–156

Fox, Richard Wightman, "Epitaph for Middletown: Robert S. Lynd and the Analysis of Consumer Culture", Richard Wightman Fox och T. J. Jackson Lears (red.), *The Culture of Consumption: Critical Essays in American History, 1880–1980*, New York 1983, s. 101–141

Frenander, Anders, *Debattens vågor. Om politisk-ideologiska frågor i efterkrigstidens svenska kulturdebatt*, Göteborg 1998

Fridlund, Mats, "De nationalistiska systemen. Konstruktion av teknik och svenskhet kring sekelskiftet 1900", Pär Blomkvist och Arne Kaijser (red.), *Den konstruerade världen. Tekniska system i historiskt perspektiv*, Stockholm/Stehag 1998, s. 77–103

Frykman, Jonas, *Dansbaneeländet. Ungdomen, populärkulturen och opinionen*, Stockholm 1988

Frykman, Jonas, "Svensk mentalitet: Mellan modernitet och kulturell nationalism", Kurt Almqvist och Kay Glans (red.), *Den svenska framgångssagan?*, Stockholm 2001, s. 149–166

Frykman, Jonas, och Löfgren, Orvar, "Inledning" och "På väg – bilder av kultur och klass", Jonas Frykman och Orvar Löfgren (red.), *Modärna tider. Vision och vardag i folkhemmet*, Malmö 1985, s. 11–139

Furhammar, Leif, *Filmen i Sverige. En historia i tio kapitel*, Stockholm 1991

Gella, Aleksander, "An Introduction to the Sociology of the Intelligentsia", Aleksander Gella (red.), *The Intelligentsia and the Intellectuals: Theory, Method and Case Study*, 1976, s. 9–34

Gilbert, James, *Explorations of American Culture*, Uppsala 2000

Glambek, Ingeborg, "Funksjonalismen. Stil och sosial-arkitektonisk bevegelse", Bertil Nolin (red.), *Kulturradikalismen. Det radikala genombrottets andra fas*, Stockholm/Stehag 1993, s. 63–75

Gorman, Paul R., *Left Intellectuals and Popular Culture in Twentieth-Century America*, Chapel Hill och London 1996

Gramsci, Antonio, *Selections from the Prison Notebooks*, London 1971

de Grazia, Victoria, "Mass Culture and Sovereignty: The American Challenge to European Cinemas, 1920–1960", *The Journal of Modern History* 1989: 1, s. 53–87

de Grazia, Victoria, "Nationalising Women: The Competition Between Fascist and Commercial Cultural Models in Mussolini's Italy", Rob Kroes, Robert Rydell och Doeko Bosscher (red.), *Cultural Transmissions and Perceptions: American Mass Culture in Europe*, Amsterdam 1993, s. 84–99

Greenfeld, Liah, *Nationalism. Five Roads to Modernity*, Cambridge, Massachusetts, 1992

Greiff, Mats, *Kontoristen. Från chefens högra hand till proletär. Proletarise-*

ring, feminisering och facklig organisering bland svenska industritjänstemän 1840–1950, 1992
Gustafsson, Bo, under medverkan av Pihkala, Erkki, och Tönesson, Kåre D., "Perspektiv på den offentliga sektorn under 1930–talet", *Kriser och krispolitik i Norden under mellankrigstiden*, Uppsala 1974, s. 105–153
Gustafsson, Lars, *Problemformuleringsprivilegiet. Samhällsfilosofiska studier*, Stockholm 1989
Gustavsson, Bernt, *Bildningens väg. Tre bildningsideal i svensk arbetarrörelse 1880–1930*, Stockholm 1991
Gårdlund, Torsten, *Industrialismens samhälle*, Stockholm 1942
Gårdlund, Torsten, *Bolinders – en svensk verkstad*, Stockholm 1945
Habermas, Jürgen, *Borgerlig offentlighet. Kategorierna "privat" och "offentligt" i det moderna samhället*, Lund 1988
Hagerman, Maja, *Berättelser från utlandet. Svenska tekniker och arbetare på studieresor i Europa och Amerika under 1800-talets senare hälft*, Stockholm 1981
Hall, Patrik, *The Social Construction of Nationalism: Sweden as an Example*, Lund 1998
Hallberg, Mikael, och Jonsson, Tomas, *"Allmänanda och självtukt". Per Albin Hanssons ideologiska förändring och folkhemsretorikens framväxt*, Uppsala 1993
Hansson, Jonas, *Humanismens kris. Bildningsideal och kulturkritik i Sverige 1848–1933*, Stockholm/Stehag 1999
Harnesk, Börje, "Patriarkalism och lönearbete: teori och praktik under 1700- och 1800-talen", *Historisk Tidskrift* 1986, s. 326–355
Hebdige, Dick, *Hiding in the Light: On Images and Things*, London och New York 1988
Heindel, Richard Heathcote, *The American Impact on Great Britain*, Philadelphia 1940
Henricson, Ingvar, och Lindblad, Hans, *Tur och retur Amerika. Utvandrare som förändrade Sverige*, Stockholm 1995
Hirdman, Yvonne, *Den socialistiska hemmafrun och andra kvinnohistorier*, Stockholm 1992
Hobsbawm, Eric J., *Nationer och nationalism*, Stockholm 1998
Hollander, A. N. J den (red.), *Contagious Conflict: The Impact of American Dissent on European Life*, Leiden 1973
Holmberg, Claes-Göran, Oscarson, Ingemar, och Rydén, Per, *En svensk presshistoria*, Stockholm 1983
Holmgaard, Jørgen, "Interkulturelle billeder. USA i europæernes sociale selvrefleksion", Ernst-Ullrich Pinkert (red.), *Drømmen om Amerika i Europa*, Aalborg 1993, s. 19–30
Horgby, Björn, "Kulturanalys och kulturella tolkningsmodeller",

Pär Frohnert och Björn Horgby, *Kompendium om historisk metod*, Historiska institutionen vid Lunds universitet, november 1997

Hovde, Brynolf J., "Notes on the Effect of Emigration upon Scandinavia", *The Journal of Modern History* 1934: 3, s. 253–279

Huldén, Lars, och Häggman, Ann-Mari, "De kulturella återverkningarna av emigrationen", *Emigrationen och dess bakgrund*, Ekenäs 1971, s. 76–85

Huyssen, Andreas, "Mass Culture as Woman: Modernism's Other", Tania Modleski (red.), *Studies in Entertainment: Critical Approaches to Mass Culture*, Bloomington och Indianapolis 1986, s. 188–207

Hylén, Jan, *Fosterlandet främst? Konservatism och liberalism inom högerpartiet 1904–1985*, Stockholm 1991

Hägg, Göran, "Det nygamla riket – det industriella genombrottets avspegling i svenskt kulturliv", Peter Elmlund och Kay Glans (red.), *Den välsignade tillväxten. Tankelinjer kring ett århundrade av kapitalism, teknik, kultur och vetenskap*, Stockholm 1998, s. 41–54

Höjer, Torvald, "Swedish Emigration and the Americanization of Sweden: Some Reflections", *The Swedish Pioneer Historical Quarterly* 1959: 2, s. 43–51

Isaksson, Anders, "Per Albin Hansson – Fosterlandet, Folkhemmet, Svenskmannagärningen", Alf W. Johansson (red.), *Vad är Sverige? Röster om svensk nationell identitet*, Stockholm 2001, s. 227–252

Jackson, Walter A., *Gunnar Myrdal and America's Conscience: Social Engineering and Racial Liberalism, 1938–1987*, Chapel Hill och London 1990

Jenkins, Philip, *A History of the United States*, Basingstoke och London 1997

Jensen, Bernard Eric, "Historiemedvetande – begreppsanalys, samhällsteori, didaktik", Christer Karlegärd och Klas-Göran Karlsson (red.), *Historiedidaktik*, Lund 1997, s. 49–81

Johansson, Alf, *Arbetarrörelsen och taylorismen: Olofström 1895–1925*, Lund 1990

Johansson, Anders L., *Tillväxt och klassamarbete – en studie av den svenska modellens uppkomst*, Stockholm 1989

Johansson, Charlotta, "Världen och vardagsrummet – berättelser om programpolitiken i svensk television 1956–1969", opublicerad seminarietext, Historiska institutionen vid Lunds universitet 2001

Johansson, Rune, *Kulturella beroenden. Sverige – världen – framtiden*, Lund 1976

Johansson, Rune, "Nationer och nationalism: Teoretiska och empiriska aspekter", Sven Tägil (red.), *Den problematiska etniciteten. Nationalism, migration och samhällsomvandling*, Lund 1993, s. 15–61

Johnson, Anders, "Omstrukturering à la Taylor och Ford", Peter Elmlund

och Kay Glans (red.), *Den välsignade tillväxten. Tankelinjer kring ett århundrade av kapitalism, teknik, kultur och vetenskap*, Stockholm 1998, s. 57–71

Jonsson, Kjell, ""Taylorismen och svensk arbetarrörelse 1913–1928", *Arkiv för studier i arbetarrörelsens historia* 19–20, Lund 1981, s. 3–30

Jonsson, Kjell, "Den allmänna nedbusningen: Mellankrigstidens folkbildare kritiserar det populära", *Lychnos* 1991, s. 111–138

Jonsson, Kjell, "Mellan panik och idyll – svensk kultur i hygienens tidevarv", Peter Elmlund och Kay Glans (red.), *Den välsignade tillväxten. Tankelinjer kring ett århundrade av kapitalism, teknik, kultur och vetenskap*, Stockholm 1998, s. 109–126

Jordansson, Birgitta, *Den goda människan från Göteborg. Genus och fattigvårdspolitik i det borgerliga samhällets framväxt*, Lund 1998

Jørgensen, Steffen Elmer, "Ideal or Counterimage? Aspects of the American Cultural Impact on Denmark 1776 to 1995", Poul Houe och Svend Hakon Rossel (red.), *Images of America in Scandinavia*, Amsterdam och Atlanta 1998, s. 38–82

Karlsson, Klas-Göran, *Historia som vapen. Historiebruk och Sovjetunionens upplösning 1985–1995*, Stockholm 1999

Kellas, James G., *The Politics of Nationalism and Ethnicity*, Basingstoke och London 1991

Kilander, Svenbjörn, "Nationell samling kring 'det nya Sverige'. Några aspekter på svensk debatt i tidigt 1900-tal", Anders Hillgren (red.), *Ditt Värmland. Kulturmiljöprogram för Värmland och värmlänningar. Del 3: Utsikter och möjligheter*, Karlstad 1990, s. 56–67

Kilander, Svenbjörn, *Den nya staten och den gamla. En studie i ideologisk förändring*, Uppsala 1991

Kjellberg, Erik, *Svensk jazzhistoria*, Publiktioner från Jazzavdelningen, Svenskt visarkiv 4, 1985

Knoles, George Harmon, *The Jazz Age Revisited: British Criticism of American Civilization during the 1920's*, Stanford 1955

Koht, Halvdan, *Amerika i Europa. Impulser från väster i teknik, politik, kultur*, Stockholm 1950

Kroes, Rob, *If You've Seen One, You've Seen the Mall: Europeans and American Mass Culture*, Urbana och Chicago 1996

Kuhn, Thomas S., *De vetenskapliga revolutionernas struktur*, Stockholm 1997

Kuisel, Richard, *Seducing the French: The Dilemma of Americanization*, Berkely 1993

Kyle, Gunhild, "Genrebilder av kvinnor. En studie i sekelskiftets borgerliga familjehierarkier", *Historisk Tidskrift* 1987, s. 35 58

Kylhammar, Martin, "Teknikdebattens grammatik", Bosse Sundin (red.), *I teknikens backspegel. Antologi i teknikhistoria*, Stockholm 1987, s. 380–401

Kylhammar, Martin, *Den okände Sten Selander. En borgerlig intellektuell*, Stockholm 1990

Kylhammar, Martin, *Frejdiga framstegsmän och visionära världsmedborgare. Epokskiftet 20-tal – 30-tal genom fem unga och Lubbe Nordström*, Stockholm 1994

Kylhammar, Martin, "Slaget om det moderna. Civilisationskritikerna August Strindberg och Vitalis Norström i den politiska hetluften", Annika Alzén och Johan Hedrén (red.), *Kulturarvets natur*, Stockholm/Stehag 1998, s. 229–260 (1998a)

Kylhammar, Martin, "Sveriges andra stormaktstid – från världsstat till folkhem", Peter Elmlund och Kay Glans (red.), *Den välsignade tillväxten. Tankelinjer kring ett århundrade av kapitalism, teknik, kultur och vetenskap*, Stockholm 1998, s. 72–87 (1998b)

Källström, Staffan, *Den gode nihilisten. Axel Hägerström och striderna kring uppsalafilosofin*, Stockholm 1986

Källström, Staffan, "Massan, eliten och civilisationens framtid", Nils Runeby (red.), *Framstegets arvtagare*, Stockholm 1998, s. 23–42

Kälvemark, Ann-Sofie, *Reaktionen mot utvandringen. Emigrationsfrågan i svensk debatt och politik 1901–1904*, Uppsala 1972

Lacorne, Denis, Rupnik, Jacques, och Toinet, Marie-France (red.), *The Rise and Fall of Anti-Americanism: A Century of French Perception*, Basingstoke och London 1990

Lagergren, Fredrika, *På andra sidan välfärdsstaten. En studie i politiska idéers betydelse*, Stockholm/Stehag 1999

Lagerkvist, Amanda, "The Gender of 'Americanization' in Swedish Media 1945–65. Theoretical sketches", Anja Hirdman, Amanda Lagerkvist och Gunilla Muhr, *Arbetstexter – Journalistik, medier och kommunikation* 1999: 1, s. 1–6

Lagerkvist, Amanda, "Just for fun. Bilder av masskulturkonsumtionens Amerika", Peder Aléx och Johan Söderberg (red.), *Förbjudna njutningar. Spår från konsumtionskulturens historia i Sverige*, Stockholm 2001, s. 238–270

Larsson, Anna, *Det moderna samhällets vetenskap. Om etableringen av sociologi i Sverige 1930–1955*, Umeå 2001

Larsson, Jan, "En ny nationell effektivitet. Några perspektiv på svensk historia 1895–1920", *Historieforskning på nya vägar. Studier tillägnade Sten Carlsson 14/12 1977*, Lund 1977, s. 121–141

Larsson, Jan, *Hemmet vi ärvde. Om folkhemmet, identiteten och den gemensamma framtiden*, Stockholm 1994

Larsson, Lisbeth, *En annan historia. Om kvinnors läsning och svensk veckopress*, Stockholm/ Stehag 1989

Lewin, Leif, *Planhushållningsdebatten*, Stockholm 1967

Levine, Lawrence W., *The Unpredictable Past: Explorations in American Cultural History*, New York 1993

Liedman, Sven-Eric, "Om ideologier", Sven-Eric Liedman och Ingemar Nilsson (red.), *Om ideologi och ideologianalys*, Göteborg 1989, s. 7–45

Liedman, Sven-Eric, *I skuggan av framtiden. Modernitetens idéhistoria*, Stockholm 1997

Liljedahl, Elisabet, *Stumfilmen i Sverige – kritik och debatt. Hur samtiden värderade den nya konstarten*, Stockholm 1975

Linderborg, Åsa, "Historieromantik och utvecklingsoptimism – Om socialdemokratins historieuppfattning", Kurt Almqvist och Kay Glans (red.), *Den svenska framgångssagan?*, Stockholm 2001, s. 93–112 (2001a)

Linderborg, Åsa, *Socialdemokraterna skriver historia. Historieskrivning som ideologisk maktresurs 1892–2000*, Stockholm 2001 (2001b)

Lipset, Seymour Martin, och Basu, Asoke, "The Roles of the Intellectual and Political Roles", Aleksander Gella (red.), *The Intelligentsia and the Intellectuals: Theory, Method and Case Study*, 1976, s. 111–150

Ljungmark, Lars, *Den stora utvandringen. Svensk emigration till USA 1840–1925*, Stockholm 1965

Ljungmark, Lars, *For Sale – Minnesota. Organized Promotion of Scandinavian Immigration 1866–1873*, Göteborg 1971

Lundh, Christer, *Den svenska debatten om industriell demokrati 1919–1924*, del I, Lund 1987

Lundquist, Lennart, *Fattigvårdsfolket. Ett nätverk i den sociala frågan 1900–1920*, Lund 1997

Löfgren, Orvar, "En svensk kulturrevolution? Kampen mot soffgruppen, slipsen och skåltalet", Orvar Löfgren (red.), *Hej, det är från försäkringskassan! Informaliseringen av Sverige*, Stockholm 1988, s. 174–206

Löfgren, Orvar, "Att nationalisera moderniteten", Anders Linde-Laursen och Jan Olof Nilsson (red.), *Nationella identiteter i Norden – ett fullbordat projekt?*, Stockholm 1991, s. 101–115

Magnusson, Lars, *Sveriges ekonomiska historia*, Stockholm 1997

Maier, Charles S., "Between Taylorism and Technocracy: European ideologies and the vision of industrial productivity in the 1920s", *The Journal of Contemporary History* 1970: 2, s. 27–61

Maltby, Richard, och Vasey, Ruth, "The International Language Problem: European Reactions to Hollywood's Conversion to Sound", David W. Ellwood och Rob Kroes (red.), *Hollywood in Europe: Experiences of a Cultural Hegemony*, Amsterdam 1994, s. 68–93

Melman, Billie, *Women and the Popular Imagination in the Twenties: Flappers and Nymphs*, Basingstoke 1988

Millbourn, Ingrid, *"Rätt till maklighet". Om den svenska socialdemokratins lärprocess 1885–1902*, Stockholm/Stehag 1990

Mithander, Conny, "Reaktionär modernism i Sverige", Mikael Hård och Conny Mithander, *Teknik som diskurs. Moderniseringsdebatter i Tyskland och Sverige 1905–1935*, Göteborg 1990, s. 49–80

Molin, Karl, *Den moderne patriarken. Om arbetsledarna och samhällsomvandlingen 1905–1935*, Stockholm 1998

Moore, R. Laurence, *European Socialists and the American Promised Land*, New York 1970

Neumann, Iver B., *Russia and the Idea of Europe: A Study in Identity and International Relations*, London och New York 1996

Neumann, Iver B., *Uses of the Other: "The East" in European Identity Formation*, Minneapolis 1999

Niléhn, Lars, *Nyhumanism och medborgarfostran. Åsikter om läroverkets målsättning 1820–1880*, Lund 1975

Nilsson, Carl-Axel, "1930-talskris och samhällsutveckling. En orättvis betraktelse över två historiska analyser", *Historisk Tidskrift* 1976, s. 59–75

Nilsson, Jan Olof, "Modernt, allt för modernt. Speglingar", Anders Linde-Laursen och Jan Olof Nilsson (red.), *Nationella identiteter i Norden – ett fullbordat projekt?*, Stockholm 1991, s. 59–99

Nilsson, Jan Olof, *Alva Myrdal – en virvel i den moderna strömmen*, Stockholm/Stehag 1994

Nilsson, Magnus, "The Image of America in Sweden Between World Wars – the Proletarian Modernists", paper presenterat vid konferensen *American Visions: America's Vision of the World, the World's Vision of America*, American studies Association of Turkey, 23d Annual American Studies Seminar, Mesina 4–7/11 1998

Nilsson, Sven, *Det offentliga samtalet. Storstadspressen som medium för kulturinformation och kulturdebatt*, Lund 1975

Nilsson, Torbjörn, *Elitens svängrum. Första kammaren, staten och moderniseringen 1867–1886*, Stockholm 1994

Nilsson, Torbjörn, "Med historien som ledstjärna – Högern och demokratin 1904–1940", *Scandia* 2002: 1, s. 77–107

Nolan, Mary, *Visions of Modernity: American Business and the Modernization of Germany*, New York och Oxford 1994

Nolan, Mary, "America in the German Imagination", Heide Fehrenbach och Uta G. Poiger (red.), *Transactions, Transgressions, Transformations: American Culture in Western Europe and Japan*, New York och Oxford 2000, s. 3–25

Nolin, Bertil, "Förord", Bertil Nolin (red.), *Kulturradikalismen. Det moderna genombrottets andra fas*, Stockholm/Stehag 1993, s. 7–10 (1993a)

Nolin, Bertil, "Den nya sakligheten. En tankestruktur, dess rötter, förgreningar och litterära förankring", Bertil Nolin (red.), *Kulturradikalismen. Det moderna genombrottets andra fas*, Stockholm/Stehag 1993, s. 77–102 (1993b)

Nordin, Svante, *Fredrik Böök. En levnadsteckning*, Stockholm 1994

Nordin, Svante, "Fredrik Böök och det svenska", Alf W. Johansson (red.), *Vad är Sverige? Röster om svensk nationell identitet*, Stockholm 2001

Nordmark, Dag, *Finrummet och lekstugan. Kultur- och underhållningsprogram i svensk radio och TV*, Stockholm 2000

Norman, Torbjörn, "Ludvig Nordström och den svenska historiens nu", Alf W. Johansson (red.), *Vad är Sverige? Röster om svensk nationell identitet*, Stockholm 2001, s. 206–226

Norström, Thor, *Swedish Emigration to the United States Reconsidered*, Stockholm 1988

Nylöf, Göran, "Jazz som kulturchock och generationskonflikt i mellankrigstidens Sverige", Bertil Lyttkens, *Svart och vitt. Utländska jazzbesök 1895–1939 speglade i svensk press*, Stockholm 1998, s. 6–27

O'Dell, Tom, *Culture Unbound: Americanization and Everyday Life in Sweden*, Lund 1997

Ohmann, Richard, "History and Literary History: The Case of Mass Culture", James Naremore och Patrick Brantlinger (red.), *Modernity and Mass Culture*, Bloomington 1991, s. 21–41

Olsson, Anders, *Managing Diversity: The Anthologization of "American Literature"*, Uppsala 2000

Olsson, Lena, *Kulturkunskap i förändring. Kultursynen i svenska geografiläroböcker 1870–1985*, Göteborg 1986

Ottosson, Sten, "Sverige som förebild. En diskussion om svenska självbilder med utgångspunkt från tre reseberättelser/reportage från andra hälften av 1930-talet", *Scandia* 2002: 1, s. 109–120

Pells, Richard, *Not Like Us: How Europeans Have Loved, Hated, and Transformed American Culture Since World War II*, New York 1997

Persson, Mats, *Förnuftskampen. Vitalis Norström och idealismens kris*, Stockholm/Stehag 1994

Petersson, Olof, och Carlberg, Ingrid, *Makten över tanken. En bok om det svenska massmediesamhället*, Stockholm 1990

Pinkert, Ernst-Ullrich, "Columbus, Drømmen om Amerika og Den amerikanske Drøm", Ernst-Ullrich Pinkert (red.), *Drømmen om Amerika i Europa*, Aalborg 1993, s. 7–18

Pred, Allan, *Recognizing European Modernities: A Montage of the Present*, London och New York 1995

Qvist, Per Olov, "Filmen som speglare av tidens idéer, uppfattningar och fördomar: Bonden och hans miljö i svensk film under 1920- och 30-

talen", *Icke skriftliga källor*, XXI Nordiska historikermötet, Umeå 1991, s. 141–150

Qvist, Per Olov, *Folkhemmets bilder. Modernisering, motstånd och mentalitet i den svenska 30-talsfilmen*, Lund 1995

Qvist, Per Olov, "'Ungdom av idag'. Ungdomstiden i svensk 30-talsfilm", Mats Franzén (red.), *Från flygdröm tilll swingscen. Ungdom och modernitet på 1930-talet*, Lund 1998, s. 240–286

Richardson, Gunnar, *Kulturkamp och klasskamp. Ideologiska och sociala motsättningar i svensk skol- och kulturpolitik under 1880-talet*, Göteborg 1963

Ricoeur, Paul, *The Rule of Metaphor: Multi-disciplinary studies of the creation of meaning in language*, London 1978

Ricoeur, Paul, *Hermeneutics and the human sciences: Essays on language, action and interpretation*, Cambridge 1981

Ricoeur, Paul, *Time and Narrative: Volume 1*, Chicago och London 1984 (1984a)

Ricoeur, Paul, *Time and Narrative: Volume 2*, Chicago och London 1984 (1984b)

Ricoeur, Paul, *Time and Narrative: Volume 3*, Chicago och London 1988 (1988b)

Ricoeur, Paul, *Från text till handling. En antologi om hermeneutik*, Stockholm 1988 (1988a)

Ringmar, Erik, *Identity, interest, and action*, Cambridge 1996

Roberts, Mary Louise, *Civilisation Without Sexes: Reconstructing Gender in Postwar France, 1917–1927*, Chicago och London 1994

Rosenberg, Emily S., *Spreading the American Dream: American Economic and Cultural Expansion, 1890–1945*, New York 1982

Rosenblad, Jan-Gunnar, *Nation, nationalism och identitet. Sydafrika i svensk sekelskiftesdebatt*, Nora 1992

Rothstein, Bo, *Den socialdemokratiska staten. Reformer och förvaltning inom svensk arbetsmaknads- och skolpolitik*, Lund 1986

Runeby, Nils, "Amerika i Sverige. Herman Lagercrantz, emigrationen och den nationella väckelsen", Robert Swedlund och Birger Lundberg (red.), *Arkivvetenskapliga studier*, tredje samlingen, Lund 1962

Runeby, Nils, *Den nya världen och den gamla. Amerikabild och emigrationsuppfattning i Sverige 1820–1860*, Uppsala 1969

Runeby, Nils, "Americanism, Taylorism, and Social Integration", *Scandinavian Journal of History* 1978: 1, s. 21–46

Runeby, Nils, *Dygd och vetande. Ur de bildades historia*, Stockholm 1995

Råberg, Per G., *Funktionalistiskt genombrott. En analys av den svenska funktionalismens program 1925–1931*, Stockholm 1970

Sandström, Ulf, "Författarna och tekniken i litteraturforskningen", *Polhem. Tidskrift för teknikhistoria* 1984: 4, s. 161–192

Saunders, Thomas J., *Hollywood in Berlin: American Cinema and Weimar Germany*, Berkeley 1994

Schmidt, Carl Christian, *Svensk emigrations- och egnahemspolitik åren 1907–1932. En översikt till minnet av 25 års arbete inom Nationalföreningen mot emigrationen – Sällskapet Hem i Sverige*, Stockholm 1932

Schmidt-Gernig, Alexander, "Zukunftsmodell Amerika? Das europäische Bürgertum und die amerikanische Herausforderung um 1900", Ute Frevert (red.), *Das neue Jahrhundert. Europäische Zeitdiagnosen und Zukunftsentwürfe um 1900*, Göttingen 2000, s. 79–112

Schou, Søren, "Postwar Americanisation and the revitalisation of European culture", Michael Skovmand och Kim Christian Schrøder (red.), *Media Cultures: Reappraising Transnational Media*, London och New York 1992, s. 142–158

Scott, Franklin D., "American Influences in Norway and Sweden", *The Journal of Modern History* 1946: 1, s. 37–47

Scott, Franklin D., "The Study of the Effects of Emigration", *The Scandinavian Economic History Review* 1960: 2, s. 161–174

Scott, Franklin D., "Sweden's Constructive Opposition to Emigration", *The Journal of Modern History* 1965: 3, s. 307–335

Seliger, Martin, *Ideology and Politics,* London 1976

Semmingsen, Ingrid, "Emigration and the Image of America in Europe", Henry Steele Commager (red.), *Immigration and American History: Essays in Honor of Theodore C. Blegen*, Minneapolis 1961, s. 26–54

Semmingsen, Ingrid, "Utvandring og kontakt med Amerika", Lars Åhnebrink (red.), *Amerika och Norden*, Uppsala 1964, s. 65–74

Sheppard, Richard, "The Problematics of European Modernism", Steve Giles (red.), *Theorizing modernism: Essays in critical theory*, London och New York 1993, s. 1–51

Sigurdson, Ola, *Den lyckliga filosofin. Etik och politik hos Hägerström, Tingsten, makarna Myrdal och Hedenius*, Stockholm/Stehag 2000

Sjögren, Olle, "'Det är tidens melodi'. Från jazzmyt till swingfilm och undomsscen", Mats Franzén (red.), *Från flygdröm till swingscen. Ungdom och modernitet på 1930-talet*, Lund 1998, s. 287–332

Skoglund, Crister, "Upp till kamp mot massväldet!", Staffan Källström och Erland Sellberg (red.), *Motströms, Kritiken av det moderna*, Stockholm 1991, s. 291–318 (1991a)

Skoglund, Crister, *Vita mössor under röda fanor. Vänsterstudenter, kulturradikalism och bildningsideal i Sverige 1880–1940*, Stockholm 1991 (1991b)

Skoglund, Crister, "Kulturradikalismen – arvet och förnyelsen", Bertil Nolin (red.), *Kulturradikalismen. Det moderna genombrottets andra fas*, Stockholm/Stehag 1993, s. 103–131

Somers, Margaret R., "The narrative constitution of identity: A relational and network approach", *Theory and Society* 1994, s. 605–649

Steene, Birgitta, "The Swedish Image of America", Poul Houe och Sven Hakon Rossel (red.), *Images of America in Scandinavia*, Amsterdam och Atlanta 1998, s. 145–191

Stenkvist, Jan, "Sven Hedin och bondetåget", Kurt Johannesson, Erik Johannesson, Björn Meidal och Jan Stenkvist, *Heroer på offentlighetens scen. Politiker och publicister i Sverige 1809–1914*, Stockholm 1987, s. 246–347

Storey, John, *An Introductory Guide to Cultural Theory and Popular Culture*, 1993

Strahl, Christer, *Nationalism & socialism. Fosterlandet i den politiska idédebatten 1890–1914*, Lund 1983

Stråth, Bo, "Introduction. Production of Meaning, Construction of Class Identities, and Social Change", Bo Stråth (red.), *Language and the Construction of Class Identities*, Göteborg 1990, s. 1–23

Stråth, Bo, *The Organisation of Labour Markets. Modernity, Culture and Governance in Germany, Sweden, Britain and Japan*, London och New York 1996

Sundell, Åke, *Den svenska högerns assimilering av ekonomisk liberalism. Studier kring en ideologisk förändringsproblematik*, Lund 1989

Sundin, Bo, *Ingenjörsvetenskapens tidevarv. Ingenjörsvetenskapsakademin, Pappersmassekontoret, Metallografiska institutet och den teknologiska forskningen i början av 1900-talet*, Umeå 1981

Susman, Warren I., *Culture as History: The Transformation of American Society in the Twentieth Century*, New York 1984

Svedjedal, Johan, *Bokens samhälle. Svenska bokförläggareföreningen och svensk bokmarknad 1887–1943*, Stockholm 1993

von Sydow, Björn, "Perspektiv på källor", *Historisk Tidskrift* 1975, s. 289–304

Szabó, Mátyás, "Den nya konsumenten beträder scenen", *Fataburen. Nordiska museets och Skansens årsbok* 1991, s. 130–154

Söderberg, Johan, "Kampen om ytan. Konsumtion och hedonism i Sverige 1914–1945", Peder Aléx och Johan Söderberg (red.), *Förbjudna njutningar. Spår från konsumtionskulturens historia i Sverige*, Stockholm 2001, s. 148–178

Sörlin, Sverker, *Framtidslandet. Debatten om Norrland och naturresurserna under det industriella genombrottet*, Stockholm 1988

Tedebrand, Lars-Göran, "De som vände hem. Återinvandringen från Nordamerika till Sverige före första världskriget", Ann-Sofie Kälvemark (red.), *Utvandring. Den svenska emigrationen till Amerika i historiskt perspektiv*, Stockholm 1973, s. 244–270

Tedebrand, Lars-Göran, "Strikes and Political Radicalism in Sweden and Emigration to the United States", Dirk Hoerder (red.), *American Labor and Immigration History: Recent European Research*, Urbana 1983, s. 221–234

Tedebrand, Lars-Göran, "The Image of America Among Swedish Labor Migrants", Christiane Harzig och Dirk Hoerder (red.), *The Press of Labor Migrants in Europe and North America 1880s to 1930s*, Bremen 1985, s. 547–560

Tedebrand, Lars-Göran, "America in the Swedish Labor Press, 1880s to 1920s", Marianne Debouzy (red.), *In the Shadow of the Statue of Liberty: Immigrants, Workers, and Citizens in the American Republic 1880–1920*, Paris 1988, s. 57–73

Thullberg, Per, "USA, makarna Myrdal och socialdemokratins efterkrigsprogram", *Tiden* 1986: 10, s. 588–594

Thurén, Torsten, *Medier i blåsväder. Den svenska radion och televisionen som samhällsbevarare och samhällskritiker*, 1997

Thörn, Håkan, *Modernitet, sociologi och sociala rörelser*, Göteborg 1997

Thörn, Kerstin, *En bostad för hemmet. Idéhistoriska studier i bostadsfrågan 1889–1929*, Umeå 1997

Tingsten, Herbert, "Amerika och nordisk politik", Lars Åhnebrink (red.), *Amerika och Norden*, Uppsala 1964, s. 223–238

Tornbjer, Charlotte, *Den nationella modern. Moderskap i konstruktioner av svensk nationell gemenskap under 1900-talets första hälft*, Lund 2002

Torstendahl, Rolf, *Mellan nykonservatism och liberalism. Idébrytningar inom högern och bondepartierna 1918–1934*, Uppsala 1969

Trägårdh, Lars, *The Concept of the People and the Construction of Popular Political Culture in Germany and Sweden, 1848–1933*, Berkeley 1993

Tönnies, Ferdinand, *Gemeinschaft und Gesellschaft. Abhandlung des Communismus und des Socialismus als Empirischer Culturformen*, Leipzig 1887

Wagnleiter, Reinhold, *Coca-Colonization and the Cold War: The Cultural Mission of the United States in Austria after the Second World War*, Chapel Hill och London 1994

Vallinder, Torbjörn, *I kamp för demokratin. Rösträttsrörelsen i Sverige 1886–1900*, Stockholm 1962

Vallinder, Torbjörn, "The Impact of the American Constitution in Sweden since 1787", *Vetenskapssocieteten i Lund. Årsbok 1987*, Lund 1987, s. 135–152

Webster, Duncan, *Looka Yonder! The Imaginary America of Populist Culture*, London 1988

Wehler, Hans-Ulrich, *Modernisierungstheorie und Geschichte*, Göttingen 1975

Wendelius, Lars, *Bilden av Sverige i svensk prosafiktion 1890–1914*, Uppsala 1982

Wendelius, Lars, "Modernitet och traditionalism. Den amerikanska imperialismen: svensk debatt och dikt 1898–1910", *Blandaren* 1995, s. 75–94

Wendelius, Lars, "Den amerikanska exceptionalismen och dess kritiker. Några anteckningar", *Fiktionens förvandlingar. En vänbok till Bo Bennich-Björkman den 6 oktober 1996*, Uppsala 1996, s. 250–263

Westin, Martin, *Musikerförbundet och jazzen 1920–1940. En genomgång av tidningen Musikern*, Publikationer från Jazzavdelningen, Svenskt visarkiv 12, 1998

White, Hayden, *Metahistory: The Historical Imagination in Nineteenth-Century Europe*, Baltimore och London 1973

Widén, Bill, "De religiösa återverkningarna", *Emigrationen och dess bakgrund*, Ekenäs 1971, s. 86–90

Wiklund, Martin, "En ny, ung, frisk och familjär livskänsla i folkets tjänst", opublicerat paper, Historiska institutionen vid Lunds universitet 2000

Willet, John, *The New Sobriety, 1917–1933: Art and Politics in the Weimar Period*, London 1978

Willett, Ralph, *The Americanization of Germany, 1945–1949*, London 1989

Wirén, Agnes, *G. H. von Koch. Banbrytare i svensk socialvård*, Stockholm 1980

Wollen, Peter, "Cinema/Americanism/the Robot", James Naremore och Patrick Brantlinger (red.), *Modernity and Mass Culture*, Bloomington 1991, s. 42–69

Zander, Ulf, *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte*, Lund 2001

Åkerstedt, Jonas, *Den litterate arbetaren. Bildningssyn och studieverksamhet i ABF 1912–1930*, Uppsala 1967

Österberg, Eva, "Vardagens sträva samförstånd. Bondepolitik i den svenska modellen från vasatid till frihetstid", Gunnar Broberg, Ulla Wikander och Klas Åmark (red.), *Tänka, tycka, tro. Svensk historia underifrån*, Stockholm 1993, s. 126–146

Summary

To Swedish minds, the USA stands for a distinct set of values and qualities. These include such virtues as democracy and individual opportunity, but also shallowness, commercialism and standardisation. The USA represents various degrees of development in the world at large, and in modern society. Views on the USA therefore reveal not only an understanding of what the world is now, but also what it should be. It is not uncommon to draw comparisons between one's own society and American society to catalogue its good and bad points.

In studying Swedish impressions of the USA between 1900 and the outbreak of World War II in 1939, my aim has been to identify how these impressions were expressed and how they may have changed, thus analysing how Swedes viewed their own society and such characteristics they thought they could identify in it. To this end, I have formulated four questions: 1) How was the USA viewed and depicted by various individuals and groups in Swedish public life during the period in question? What was seen as 'American', and how was it evaluated? 2) What was sought in the interplay of 'American' and 'Swedish' by the same individuals and groups. Was 'American' used favourably to legitimise or inspire particular political, economic or cultural aims, or pejoratively to frighten people off? 3) Was the manner in which views on 'American' related to 'Swedish' affected by changes in Swedish society? 4) How were such views on 'American' and 'Swedish' given meaning within a greater whole? Where in the scheme of things were conceptions of America and Sweden thought to fit in?

A key term in this study is narrative. A narrative is a series of events, placed in a definite order and linked to each other in such a way that event C follows on from event B, which in turn follows on from event A, and so on. The order is not random - event B is a direct consequence of event A – and a narrative has a beginning, a middle, and an end. In a narrative, events are linked together by a plot: they lead to a clear conclusion. According to Paul Ricoeur, narratives are fundamental to our ability to link our own, subjective time to cosmic time. Thus narratives are also crucial both when we study history and when we reflect upon it. They help us choose those events that are significant and place them in a particular order. They have a point, and are often constructed around a conflict between different powers or values.

Narratives weave together the past, the present, and the future, and are therefore a vital element in our historical consciousness, our conception of the connection between the past, the present and the future. The process that binds them together can be of a very different character, however. Narratives can be used in different ways: ideologically, to legitimise a certain policy or regime by reference to historical developments embodied in a narrative; politically, to motivate decisions, however prosaic, with a narrative about the course development has taken. A narrative's standing rests partly on power - those who have power can force their own narrative on others – but power is not unlimited, and it can be well-nigh impossible for a narrative that openly conflicts with other established narratives or ideas to break through. Each narrative must exploit the cultural resources that already exist. The USA has often been seen as the country of the future, leading the way in development where other countries will follow. A study of narrative is particularly suited to such a case, as ideas of change over time are already clearly present.

When people construct their different narratives, and seek to promote them, the very difficulty of launching a narrative that deviates too far from prevailing ideas may mean that they draw support from a basic narrative, one that provides the underpinning theme for all the others. The contingent narratives can follow it, modify it, or contest it, but they can scarcely ignore it.

A narrative also functions on another plane. It helps the historian to place both people and their narratives in a wider context. To understand the past, we need to approach armed with terms of reference to create a context; the historian also constructs a narrative. According to Ricoeur, hermeneutic interpretation does not demand that we penetrate the subjective world of a myriad individuals, but instead understand their thoughts and deeds in a wider context. Here narrative proves useful: it collects events in a causal chain, placed in time and space. With its underpinning plot or theme, it imbues events with wider meaning, drawing them into a larger process that tends towards a definite goal. It is up to the historian to identify the terms and themes that impose the best order possible. Just as men and women used narratives to understand their present, historians use narratives to understand the men and women of the past.

In studying Swedish narratives of the USA, I have found that modernisation and modernity are profitable terms. It should not be assumed that the process of modernisation of necessity follows a single track. Progress can shift appearance depending on one's viewpoint, and the result cannot be

determined in advance. Not all those who criticise a particular development are necessarily anti-modernists, opposed to all change, but may instead be proponents of a different kind of development.

A third term used here is Americanisation. This term has been used in different ways to refer to American cultural imperialism, real or supposed, to general modernisation processes that manifested themselves earlier in the USA than in Europe, and to direct borrowings from the USA. Americanisation in this context is a particular form of modernisation, one that leads to a greater resemblance to that which is, or is understood to be, American.

Identity is a fourth term used in this study. Narratives hint at what change is thought desirable and what values should be promoted, but they do not stop at simply voicing an interest; instead, narratives fashion identity. Identity is shaped in narratives that tell us who we are by locating us in time and space, and in relation to others. Swedish narratives about the USA fulfil this identity-creating role by marshalling Sweden and the USA into different roles, and by apportioning different characteristics (or, in some cases, the same) to them in the narrative. Narratives help us orient our lives by helping us understand why things are the way they are, and where we are going. Narrative and identity are interwoven.

A final key term in this context is nationalism. Individuals and groups wanted to point the way to the modernisation of Sweden, and against this background it became important to define what was 'Swedish'. Much of the discussion of modernisation and Americanisation centred on what form Swedish national identity ought to take. In some versions it was rooted in history and tradition, others concentrated on modernisation and looking to the future. Many shades of opinion – political conservative, nationalist and radical nationalist, cultural nationalist, and social or political nationalist – were represented in the debates.

There are a number of areas of possible study, from which I have chosen the three most far-reaching debates that centred on the USA: the debate that raged in the first two decades of the twentieth century about Swedish emigration to the USA and how it could be prevented; discussions in the inter-war years about the significance the USA's economic system had for Sweden, and how 'rational' American working practices might be adapted to Swedish trade and industry; and the debate, again in the inter-war years, about American culture and mentalities, and what they might mean for Swedish culture and society.

My source material varies according to the area studied. A group of sources important for all three, however, are accounts by Swedish travellers in the USA. In most cases they include comments and reflections on Americans, and their society, values and way of life. Alongside this material, the emigration debate produced not only a flurry of pamphlets, brochures and articles, but also parliamentary debates and motions. Economics and technology were discussed in journals produced by the engineers', employers' and workers' organisations. American culture and lifestyle were discussed, often indirectly, in cultural journals and reviews of American literature and film, and to a degree in articles in the weekly papers. I have also drawn on fiction and the daily papers, but only to a limited extent. Such a wide range of genres should together give a fair picture of Swedish conceptions of the USA, of things American, and of how 'American' related to 'Swedish' at the time.

The period in question precedes the USA's emergence as an indisputable global superpower, but similarly it was the period when the USA's significance in the world increased markedly, moreover when Sweden was grappling with a rapid and sweeping modernisation process. It was thus a significant time for both the USA and Sweden.

Immediately after the turn of the century, emigration to the USA was elevated to a central social problem in Sweden, and the debate over how to put a stop to it took on renewed vigour. The old liberal narrative asserted that Swedish society should be remoulded along American lines, and the conservative narrative depicted the USA as an inferior society, and preached that information about the real conditions, and not reform, would solve the problem of emigration. After 1900 the predominant attitude amongst the elite was that reform was necessary to end emigration; particularly when it came to economics, the USA could demonstrate what Sweden needed to do to become a stable and successful society once more. However, conservative and liberal groups were at variance over how many American political and cultural phenomena ought to be transplanted to Sweden.

During the 1920s, views on the USA's capitalist system largely mirrored the political border between socialists and conservatives: the former were negative and the latter positive. With the Great Depression and Roosevelt's New Deal, however, their stances changed. Largely, those who had defended a liberal economy with minimal state interference became critics both of the USA and Sweden's new social-democratic policy towards the crisis, while many Social Democrats felt a certain affinity with the Roosevelt regime's ideology. At the same time, Sweden increasingly became a model for the

USA instead of the other way round. Even when it came to American working methods, there was a change. The principles embodied by Taylor and Ford had at first been advocated by engineers and technical specialists. Industry was initially sceptical about some of the apparent ramifications of the new ideas, that seemed to promise higher salaries for employees. Rationalisation, however, was accepted as a means to strengthen Swedish companies' competitive strength. The unions were originally hostile to a system that it was thought would lead to increased exploitation of their members, but gradually softened their attitude, and came to accept rationalisation on condition that workers saw some benefit from increased profits in the shape of higher salaries and shorter working hours. The USA's importance as a direct model of rationalisation for Swedish companies was to decrease significantly in the 1930s.

American culture, in the sense of American values and lifestyle, was the subject of greater discussion in the inter-war years than it had been before; in many eyes Swedish society began to exhibit an increasing similarity with the USA, and American films came to dominate Swedish screens. There was much talk of "Americanism" and "Americanisation". The predominant narrative of American culture and Americanisation had them being the result of too great a reliance on technology, and an all too short history, combined with a lack of interest and respect for history and tradition, far too strong a position for women, and faulty cultural homogeneity following mass immigration to the USA. These factors had resulted in a mediocre, standardised society where all people looked the same and behaved the same, a mass society in which there was no room for original thought and artistic flair. This narrative was maintained by academics, educationalists, and a large section of the cultural establishment. Against Americanisation there were the national, and occasionally European, traditions of culture with their educational ideal and hierarchy. A number of cultural modernisers concurred with this traditionalist critique of Americanisation, but saw the alternative not in tradition but in a spiritual modernisation of a different kind, be it proletarian culture or openness to human impulses and sexuality. There was, however, a group of modernists who gained prominence around 1930, who hailed American civilisation as an image of the future. For them the USA represented an equal, democratic civilisation where society's material and spiritual values had been devolved onto the masses.

Different people constructed different narratives that expressed their ideals and preconceptions, but at the same time they all drew on a common, basic narrative. This basic narrative was based on the idea that 'American' had a direct bearing on 'Swedish', and was constructed on four antitheses: new

and old; equal and hierarchical; individual and collective; and technological and agrarian. In each pairing the USA was seen to stand for the first, regardless of the fact that they were all open to different interpretations. Conservatives of different hues warned against equality and individualism, a combination that they thought would lead to an uncaring and unstable society, where the individual was subordinate to the collective without being able to count on help or support in return. Socialists questioned the nature of equality in the USA, and argued that capitalism meant, and must necessarily mean, inequality. The USA may have stood for individualism, but it was iniquitous when it worked against class solidarity. Through its openness to widely differing interpretations, the basic narrative was also open to change. The USA functioned as a model or as a warning for Swedish modernisation until the 1930s, when in several areas Sweden was considered to have forged ahead. Thereafter the USA featured more as a counterpart than as a harbinger of the modernisation process.

This study has illuminated Swedish self-knowledge through Swedish concepts of the USA. The debates over how Swedish modernisation ought to proceed were filled with comparisons with the USA and the trends people thought they could identify there. In several respects the image of the USA acted as a strategic resource for Swedes: Americanisation was frequently used as an alternative to both obstinate conservatism, opposed to all change, and wild-eyed radicalism, wedded to change for change's sake. The discussion of Americanisation was largely marked by an urge to find a way of transforming Sweden into a stable, well-functioning and modern society. The USA was used to get a grasp on the modern world, to use the insights it yielded to bring modernisation under greater control. The idea was that change should not be too limited or too sweeping. There was also the question of the form Swedish identity should take: should it build on history and tradition, or on stimulus and renewal? Should Sweden go down the path of individualism or collectivism, equality or hierarchy?

A whole series of questions about modernity, national identity, and the ideal society was bound up in reflections on the analogies between Sweden and the USA. Swedes thought that an understanding of this flourishing new society might help them pick their way through an ever-changing world, to realise their own projects and promote their own values as best they might.

Studia Historica Lundensia

Birgitta Odén *Rikets uppbörd och utgift. Statsfinanser och finansförvaltning under senare 1500-talet.* 1955 (BHL 1)Diss.

Åke Ljungfors *Bidrag till svensk diplomatik före 1350.* 1955 (US) Diss.

Per Nyström *Stadsindustrins arbetare före 1800-talet. Bidrag till kännedomen om den svenska manufakturindustrin och dess sociala förhållanden.* 1955 (US) Diss.

Göran Rystad *Johan Gyllenstierna, rådet och kungamakten.* 1955 (BHL 2) Diss.

Kjell-Gunnar Lundholm *Sten Sture den äldre och stormännen.* 1956 (BHL 3) Diss.

Ola Lindqvist *Jakob Gyllenborg och reduktionen.* 1956 (BHL 4) Diss.

Åke Sällström *Bologna och Norden intill Avignonpåvedömets tid.* 1957 (BHL 5) Diss.

Jörgen Weibull *Carl Johan och Norge 1810–1814.* 1957 (BHL 6) Diss.

Lars-Arne Norborg *Storföretaget Vadstena kloster. Studier i senmedeltida godspolitik och ekonomiförvaltning.* 1958 (BHL 7) Diss.

Allan Mohlin *Kristoffer II av Danmark. Välmaktstiden.* 1960 (US) Diss.

Helle Stiegung *Ludvig XV:s hemliga diplomati och Sverige 1752–1774.* 1961 (BHL 8) Diss.

Sven Tägil *Valdemar atterdag och Europa.* 1962 (BHL 9) Diss.

Ingvar Elmroth *Nyrekryteringen till de högre ämbetena 1720–1809. En socialhistorisk studie.* 1962 (BHL 10) Diss.

Kerstin Strömberg-Back *Lagen-Rätten-Läran. Politisk och kyrklig idédebatt i Sverige under Johan III:s tid.* 1963 (BHL 11) Diss.

Lars-Olof Larsson *Det medeltida Värend, Studier i det småländska gränslandets historia fram till 1500-talets mitt.* 1964 (BHL 12) Diss.

Olafia Einarsdóttir *Studier i kronologisk metode i tidlig islandsk historieskrivning.* 1964 (BHL 13) Diss.

Sten Körner *The battle of Hastings. England and Europe 1035–1066.* 1964 (BHL 14) Diss.

Tore Nyberg *Birgittinische Klostergründungen des Mittelalters.* 1965 (BHL 15) Diss.

Carl-Axel Gemzell *Raeder, Hitler und Skandinavien. Der Kampf für einen maritimen Operationsplan.* 1965 (BHL 16) Diss.

Ulf Sjödell *Kungamakt och högaristokrati. En studie i Sveriges inre historia under Karl XI.* 1966 (BHL 17) Diss.

Alf Erlandsson *Skånska generalguvernementet 1658–1693 och dess arkiv. Förvaltnings- och arkivhistoriska undersökningar.* 1967 (BHL 18) Diss.

Anna Christina Meurling *Den svenska domstolsförvaltningen i Livland 1634–1700.* 1967 (BHL 19) Diss.

Arne Remgård *Carl Gustaf Tessin och 1746–1747 års riksdag.* 1968 (BHL 20) Diss.

Sven-Anders Söderpalm *Storföretagarna och det demokratiska genombrottet. Ett perspektiv på första världskrigets svenska historia.* 1969 (BHL 21) Diss.

H. Bertil A. Petersson *Anglo-Saxo Currency. King Edgar's Reform to the Norman Conquest.* 1969 (BHL 22) Diss.

Lars Linge *Gränslandet i svensk politik under äldre Vasatid.* 1969 (BHL 23) Diss.

Sverker Oredsson *Järnvägarna och det allmänna. Svensk järnvägspolitik fram till 1890.* 1969 (BHL 24) Diss.

Sven Tägil *Deutschland und die deutsche Minderheit in Nordschlesvig.* 1970 (LSIH 1)

Sven Tägil *Probleme deutscher Zeitgeschichte.* 1970 (LSIH 2)

Kerstin Malcus *Maktpolitik och länsrättslig*

förvaltning. Den regalrättsliga doktrinen i Sverige under 1560-talet. 1971 (BHL 25) Diss.

Eva Österberg *Gränsbygd under krig. Ekonomiska, demografiska och administrativa förhållanden i sydvästra Sverige under och efter det nordiska sjuårskriget.* 1971 (BHL 26) Diss.

Bengt Ankarloo *Trolldomsprocesserna i Sverige.* 1971 (US) Diss.

Erik Sandstedt *Studier rörande Jöran Nordbergs Konung Carl XII:s historia.* 1972 (US) Diss.

Lars-Olof Larsson *Kolonisation och befolkningsutveckling i det svenska agrarsamhället 1500–1640.* 1972 (BHL 27)

Conny Blom *Förbindelsedikten och de medeltida rimkrönikorna. Studier kring omarbetningen av Erikskrönikan och tillkomsten av Förbindelsedikten samt dessa krönikedelars plats i den medeltida rimkröniketraditionen.* 1972 (BHL 28) Diss.

Steven Koblik *Sweden: The Neutral Victor. Sweden and the Western Powers 1917–1918.* 1972 (LSIH 3)

Nordal Åkerman *On the Doctrine of Limited War.* 1973 (US) Diss.

Hans Petersson *Morgongåvoinstitutet i Sverige under tiden fram till omkring 1734 års lag.* 1973 (US) Diss.

Göran Wensheim *Studier kring freden i Nystad.* 1973 (BHL 29) Diss.

Carl-Axel Gemzell *Organization, Conflict and Innovation. A Study of German Naval Strategic Planning 1888–1940.* 1973 (LSIH 4)

Lars Lundgren *Vattenförorening. Debatten i Sverige 1890–1921.* 1974 (BHL 30) Diss.

Sveinbjörn Rafnsson *Studier i Landnamabok. Kritiska bidrag till den isländska fristatstidens historia.* 1974 (BHL 31) Diss.

Göte Paulsson *Annales Suecici mediiaevi. Svensk medeltidsannalistik kommenterad och utgiven.* 1974 (BHL 32) Diss.

Bo Huldt *Sweden, the United Nations and Decolonization. A Study of Swedish Participation in the Fourth Commitee of the General Assembly, 1946–69.* 1974 (LSIH 5) Diss.

Lars H. Niléhn *Nyhumanism och medborgarfostran. Åsikter om läroverkets målsättning 1820–1880.* 1975 (BHL 33) Diss.

Agnes Wirén *Uppbrott från örtagård. Utvandring från Blekinge till och med år 1870.* 1975 (BHL 34) Diss.

Roland Persson *Rustningar i Sverige under det stora nordiska kriget. Studier rörande makten över krigsfinansieringen i det karolinska samhället 1700–1709.* 1975 (BHL 35) Diss.

Erland Alexandersson *Bondeståndet i riksdagen 1760–1772.* 1975 (BHL 36) Diss.

Leokadia Postén *De polska emigranternas agentverksamhet i Sverige 1862–1863.* 1975 (BHL 37) Diss.

Ulf Sjödell *Riksråd och kungliga råd. Rådskarriären 1602–1718.* 1975 (BHL 38)

Birgitta Odén *Lauritz Weibull och forskarsamhället.* 1975 (BHL 39)

Göran Rystad *Ambigious Imperialism. American Foreign Policy and Domestic Politics at the turn of the Century.* 1975 (LSIH 6)

Sven G. Trulsson *British and Swedish Policies and Strategies in the Baltic after the Peace of Tilsit in 1807.* 1976 (BHL 40) Diss.

Eva Block *Amerikabilden i svensk dagspress 1948–1968.* 1976 (BHL 41) Diss.

Sven Rubenson *The Survival of Ethiopian Independence.* 1976 (LSIH 7) Diss.

Rune Ivarsson *Jordförvärvslagen, socialdemokratin och bönderna. En studie över jordförvärvslagstiftningen i svensk politik 1945–1956.* 1977 (BHL 42) Diss.

Eva Österberg *Kolonisation och kriser. Bebyggelse, skattetryck, odling och agrarstruktur i västra Värmland ca 1300–1600.* 1977 (BHL 43)

Lars-Erik Nyman *Great Britain and Chinese Russian and Japanese Interests in Sinkiang 1918–1934.* 1977 (LSIH 8) Diss.

Sven Tägil (coordinator) *Studying Boundary*

Conflicts. A Theoretical Framework. 1977 (LSIH 9)

Anita Diehl *E. V. Ramaswami Naicker-Periyar. A Study of the Influence of a Personality in Contemporary South India.* 1977 (LSIH 10) Diss.

Gunnel Rikardsson *The Middle East Conflict in the Swedish Press. A Content Analysis of Three Daily Newspapers, 1948–1973.* 1978 (LSIH 11) Diss.

Birgitta Eimer *Cavour and Swedish Politics.* 1978 (LSIH 12) Diss.

Bo Blomkvist *International i miniatyr. Studier i skånsk arbetarrörelse före 1880 och dess internationella kontakter.* 1979 (BHL 44) Diss.

Kim Salomon *Konflikt i Grænseland. Sociale og nationale modsætninger i Sønderjylland 1920–33.* 1980 (US) Diss.

Lars Olsson *Då barn var lönsamma. Om arbetsdelning barnarbete och teknologiska förändringar i några svenska industrier under 1800- och början av 1900-talet.* 1980 (US) Diss.

Pau Puig i Scotoni *Att förstå revolutionen. En kritisk undersökning om historisk stabilitet och förändring.* 1980 (US) Diss.

Jan Brunius *Bondebygd i förändring. Bebyggelse och befolkning i västra Närke ca 1300–1400.* 1980 (BHL 45) Diss.

Anna-Brita Lövgren *Handläggning och inflytande. Beredning, föredragning och kontrasignering under Karl XI:s envälde.* 1980 (BHL 46) Diss.

Hans-Albin Larsson *Partireformationen från bondeförbund till centerparti.* 1980 (BHL 47) Diss.

Kjell Emanuelsson *Den svensk-norska utrikesförvaltningen 1870–1905. Dess organisations- och verksamhetsförändring.* 1980 (BHL 48) Diss.

Eva Queckfeldt *Vietnam. Tre svenska tidningars syn på Vietnamfrågan 1963–1968.* 1981 (BHL 49) Diss.

Ingvar Elmroth *För kung och fosterland. Studier i den svenska adelns demografi och offentliga funktioner 1600–1900.* 1981 (BHL 50)

Göran Rystad (ed.) *Congress and American Foreign Policy.* 1981 (LSIH 13)

Reda Mowafi *Slavery, Slave Trade and Abolition Attempts in Egypt and the Sudan, 1820–1882.* 1981 (LSIH 14) Diss.

Joseph Zitomersky (ed.) *On Making Use of History.* 1982 (LSIH 15)

Christer Olsson *Congress and the Executive. The Making of United States Foreign Policy 1933–1940.* 1982 (LSIH 16) Diss.

Sten Skansjö *Söderslätt genom 600 år. Bebyggelse och odling under äldre historisk tid.* 1983 (US) Diss.

Käthe Bååth *Öde sedan stora döden var... Bebyggelse och befolkning i Norra Vedbo under senmedeltid och 1500-tal.* 1983 (BHL 51) Diss.

Imants Alksnis *Den marxistiska publicistiken i Lettland 1912–1914. En studie i effektiv propaganda.* 1983 (BHL 52) Diss.

Christer Strahl *Nationalism & socialism. Fosterlandet i den politiska idédebatten i Sverige 1890–1914.* 1983 (BHL 53) Diss.

Lars H. Niléhn *Peregrinatio Academica. Det svenska samhället och de utrikes studieresorna under 1600-talet.* 1983 (BHL 54)

Anders Lindberg *Småstat mot stormakt. Beslutssystemet vid tillkomsten av 1911 års svensk-tyska handels- och sjöfartstraktat.* 1983 (BHL 55) Diss.

Carl Gustaf Stenkula *Gammal i Lund. Utvecklingstendenser inom kommunal, kyrklig och enskild åldringsvård i Lund 1900–1918.* 1983 (BHL 56) Diss.

Ingemar Norrlid *Demokrati, skatterättvisa och ideologisk förändring. Den kommunala självstyrelsen och demokratins genombrott i Sverige.* 1983 (BHL 57) Diss.

Bengt Nilson *Handelspolitik under skärpt konkurrens. England och Sverige 1929–1939.* 1983 (BHL 58) Diss.

Wilhelm Agrell & Bo Huldt (eds.) *Clio Goes Spying. Eight Essays on the History of Intelligence.* 1983 (LSIH 17)

Göran Rystad (ed.) *Europe and Scandinavia. Aspects of the Process of Integration in the 17th Century.* 1983 (LSIH 18)

Terence Graham *The "Interests of Civilization"? Reaction in the United States Against the "Seizure" of the Panama Canal Zone 1903–1904.* 1983 (LSIH 19) Diss.

Olof Åhlander *Staat, Wirtschaft und Handelspolitik. Schweden und Deutschland, 1918–1921.* 1983 (LSIH 20) Diss.

Hans Sundström *Bönder bryter bygd. Studier i övre Norrlands äldre bebyggelsehistoria.* 1984 (US) Diss.

Kristian Gerner *The Soviet Union and Central Europe in the Post-War Era. A Study in Precarious Security.* 1984 (LSIH 21) Diss.

Sven Tägil (ed.) *Regions in Upheaval. Ethnic Conflict and Political Mobilization.* 1984 (LSIH 22)

Wilhelm Agrell *Alliansfrihet och atombomber. Kontinuitet och förändring i den svenska försvarsdoktrinen från 1945 till 1982.* 1985 (US) Diss.

Göran V. Johansson *Kristen demokrati på svenska. Studier om KDS tillkomst och utveckling 1964–1982.* 1985 (BHL 59) Diss.

Bengt Sandin *Hemmet, gatan, fabriken eller skolan. Folkundervisning och barnuppfostran i svenska städer 1600–1850.* 1986 (US) Diss.

Christina Carlsson *Kvinnosyn och kvinnopolitik. En studie av svensk socialdemokrati 1880–1910.* 1986 (US) Diss.

Lars J. Larsson *Sören Norby och Östersjöpolitiken 1523–1525.* 1986 (BHL 60) Diss.

Ingemar Ottosson *Krig i fredens intresse eller neutralitet till varje pris? Sverige, NF och frågan om kollektiv säkerhet 1935–1936.* 1986 (BHL 61) Diss.

Monica Braw *The Atomic Bomb Suppressed. American Censorship in Japan 1945–1949.* 1986 (LSIH 23) Diss.

Marie Nordström *Pojkskola, flickskola, samskola. Samundervisningens utveckling i svenskt skolväsen 1866–1962.* 1987 (BHL 62) Diss.

Hans-Olof Ericson *Vanmakt och styrka. Studier av arbetarrörelsens tillkomst och förutsättningar i Jönköping, Huskvarna och Norrahammar 1880–1909.* 1987 (US) Diss.

Lars Edgren *Lärling gesäll mästare. Hantverk och hantverkare i Malmö 1750–1847.* 1987 (US) Diss.

Klas-Göran Karlsson *Historieundervisning i klassisk ram. En didaktisk studie av historieämnets målfrågor i den ryska och sovjetiska skolan 1900–1940.* 1987 (US) Diss.

Desirée Haraldsson *Skydda vår natur! Svenska Naturskyddsföreningens framväxt och tidiga utveckling.* 1987 (BHL 63) Diss.

Bernt Ralfnert *Kvinnoprästdebatten i Sverige i perspektivet kyrka-stat.* 1988 (US) Diss.

Karl Johan Krantz *Garnisonsstadens politik och ekonomi. Växjö, Jönköping och Eksjö inför bygderegementenas kasernering.* 1988 (US) Diss.

Rune Johansson *Small State in Boundary Conflict. Belgium and the Belgian-German Border 1914–1919.* 1988 (LSIH 24) Diss.

Per Jonsson *Finntorparna i Mången. Jord, människor och rättsuppfattning i förproletär bergslagsmiljö.* 1989 (US) Diss.

Stefan Håkansson *Konsulerna och exporten 1905–1921. Ett "Government failure"?* 1989 (BHL 64) Diss.

Yvonne M. Werner *Svensk-tyska förbindelser kring sekelskiftet 1900. Politik och ekonomi vid tillkomsten av 1906 års svensk-tyska handels- och sjöfartstraktat.* 1989 (BHL 65) Diss.

Per Bolin-Hort *Work, Family and the State. Child Labour and the Organization of Production in the British Cotton Industry, 1780–1920.* 1989 (BHL 66) Diss.

Rune Johansson & Hans-Åke Persson (red.)

Nordisk flyktingpolitik i världskrigens epok. 1989 (CESIC 1)

Björn Fryklund & Tomas Peterson *Vi mot dom. Det dubbla främlingskapet i Sjöbo.* 1989 (CESIC 2)

Thorleifur Fridriksson *Den Gyldne Flue. De skandinaviske socialdemokratiers relationer til den islandske arbejderbevægelse 1916–56. Internationalisme eller inblandning?* 1990 (US) Diss.

Ingrid Millbourn *"Rätt till maklighet". Om den svenska socialdemokratins lärprocess 1885–1902.* 1990 (US) Diss.

Ralf Rönnquist *Historia och Nationalitet. Skotsk etno-territorialitet i ett historiskt perspektiv.* 1990 (BHL 67) Diss.

Göran Göransson *Virtus Militaris. Officersideal i Sverige 1560–1718.* 1990 (BHL 68) Diss.

Göran Rystad (ed.) *The Uprooted. Forced Migration as an International Problem in the Post-War Era.* 1990 (LSIH 25)

Gunnar Alsmark & Paula Uddman *Att möta främlingar. Vision och vardag.* 1990 (CESIC 3)

Göran Rystad (ed.) *Looking inward – Looking outward. Aspects of American Foreign Policy in an Age of Uncertainty.* 1990 (CESIC 4)

Lars Berggren *Ångvisslans och brickornas värld. Om arbete och facklig organisering vid Kockums mekaniska verkstad och Carl Lunds fabrik i Malmö 1840–1905.* 1991 (US) Diss.

Birgitta Odén *Forskarutbildningens förändringar 1890–1975.* 1991 (BHL 69)

Tommie Sjöberg *The Powers and the Persecuted. The Refugee Problem and the Intergovernmental Committe on Refugees (IGCR)1938–1947.* 1991 (LSIH 26) Diss.

Kim Salomon *Refugees in the Cold War. Toward a New International Refugee Regime in the Early Modem Postwar Era.* 1991 (LSIH 27)

Eva Österberg *Mentalities and Other Realities. Essays in Medieval and Early Modern Scandinavian History.* 1991 (LSIH 28)

Kerstin Nyström (red.) *Judarna i det svenska samhället. Identitet, integration etniska relationer.* 1991 (CESIC 5)

Thomas Söderblom *Horan och batongen. Prostitution och repression i folkhemmet.* 1992 (US) Diss.

Mats Greiff *Kontoristen. Från chefens högra hand till proletär.* 1992 (US) Diss.

Sverker Oredsson *Gustav Adolf, Sverige och Trettioåriga kriget. Historieskrivning och kult.* 1992 (BHL 70)

Göran Blomqvist *Elfenbenstorn eller statsskepp? Stat, universitet och akademisk frihet i vardag och vision från Agardh till Schück.* 1992 (BHL 71) Diss.

Peter Aronsson *Bönder gör politik. Det lokala självstyret som social arena i tre Smålandssocknar, 1680–1850.* 1992 (BHL 72) Diss.

Conny Blom *Tiggare, tidstjuvar, lättingar och landstrykare. Studier av attityder och värderingar i skrån, stadgar, ordningar och lagförslag gällande den offentliga vården 1533–1664.* 1992 (BHL 73)

Lars Edgren & Eva Österberg (red.) *Ut med historien! Sju historiker om historieundervisningens uppgifter idag.* 1992 (BHL 74)

Göran Rystad (ed.) *Encounter with Strangers. Refugees and Cultural Confrontation in Sweden.* 1992 (CESIC 6)

Anders Svensson *Ungrare i folkhemmet. Svensk flyktingpolitik i det kalla krigets skugga.* 1992 (CESIC 7) Diss.

Sven Tägil (red.) *Konflikt och samarbete vid Persiska viken.* 1992 (CESIC 8)

Karin Helmer *Arrendatorer och professorer. Lunds universitets jordegendomar under 325 år.* 1993 (BHL 75)

Kerstin Sundberg *Resurser och sociala relationer. Studier av ett lokalsamhälle i förändring 1600–1800: Österhaninge och Västerhaninge socknar.* 1993 (BHL 76) Diss.

Jan Samuelson *Aristokrat eller förädlad bonde? Det svenska frälsets ekonomi, politik och*

sociala förbindelser under tiden 1523–1611. 1993 (BHL 77) Diss.

Dick Harrison *The Early State and the Towns. Forms of Integration in Lombard Italy AD 568–774.* 1993 (LSIH 29) Diss.

Cecilia Ruthström-Ruin *Beyond Europe. The Globalization of Refugee Aid.* 1993 (LSIH 30) Diss.

Hans-Åke Persson *Retorik och realpolitik. Storbritannien och de fördrivna tyskarna efter andra världskriget.* 1993 (CESIC 9) Diss.

Sven Tägil (red.) *Den problematiska etniciteten – nationalism, migration och samhällsomvandling.* 1993 (CESIC 10)

Rudolf Thunander *Hovrätt i funktion. Göta Hovrätt och brottmålen 1635–1699.* 1994 (US) Diss.

Peter Billing (med Mikael Stigendal) *Hegemonins decennier. Lärdomar från Malmö om den svenska modellen.* 1994 (US) Diss.

Monika Edgren *Tradition och förändring. Könsrelationer, omsorgsarbete och försörjning inom Norrköpings underklass under 1800-talet.* 1994 (BHL 78) Diss.

Ulla Rosén *Himlajord och handelsvara. Ägobyten av egendom i Kumla socken 1780–1880.* 1994 (BHL 79) Diss.

Mikael af Malmborg *Den ståndaktiga nationalstaten. Sverige och den västeuropeiska integrationen 1945–1959.* 1994 (BHL 80) Diss.

Joseph Zitomersky *French Americans – Native Americans in Eighteenth Century French Colonial Louisiana. The Population Geography of the Illinois Indians, 1670–1760s. The Form and Function of French – Native Settlement Relations in the Eighteenth-Century Louisiana.* 1994 (LSIH 31) Diss.

Kenneth Nyström (ed.) *Encounter with Strangers – The Nordic Experience.* 1994 (CESIC 11)

David Edgerton, Björn Fryklund & Tomas Peterson *"Until the Lamb of God Appears …". The 1991 Parliamentary Election. Sweden Chooses a New Political System.* 1994 (CESIC 12)

Bo Bjurulf & Björn Fryklund (red.) *Det politiska missnöjets Sverige. Statsvetare och sociologer ser på valet 1991.* 1994 (CESIC 13)

Göran Rystad (ed.) *Encounter with Strangers – Aspects of the American Experience.* 1995 (CESIC 14)

Hans Wallengren *Hyresvärlden. Maktrelationer på hyresmarknaden i Malmö ca 1880–1925.* 1995 (US) Diss.

Per Bauhn, Christer Lindberg & Svante Lundberg *Multiculturalism and Nationhood in Canada.* 1995 (CESIC 15)

Rune Bokholm *Städernas handlingsfrihet. En studie av expansionsskedet 1900–1930.* 1995 (BHL 81) Diss.

Lars I. Andersson *Kommunalskattefrågan under mellankrigstiden. Skatterättvisa i och mellan kommuner.* 1995 (BHL 82) Diss.

Bengt Åhsberg *Studenter och storpolitik. Sverige och det internationella studentsamarbetet 1919–1931.* 1995 (BHL 83) Diss.

Anders Olsson *Borgmästare, bastioner och tullbommar. Göteborg och Halmstad under statligt inflytande 1630–1660.* 1995 (BHL 84) Diss.

Marcos Cantera Carlomagno *Ett folk av mänsklig granit. Sverige i den italienska utrikespolitiken 1932–1936.* 1995 (US) Diss.

Ulf Bergman *Från bondelots till yrkesman. Lotsning i Östergötland 1537–1914.* 1995 (BHL 85) Diss.

Lennart Johansson *Systemet lagom. Rusdrycker, intresseorganisationer och politisk kultur under förbudsdebattens tidevarv 1900–1922.* 1995 (BHL 86) Diss.

Borhanedin A. Yassin *Vision or Reality? The Kurds in the Policy of the Great Powers 1941–1947.* 1995 (LSIH 32) Diss.

Göran Rystad (ed.) *Encountering Strangers.*

Responses and Consequences. 1996 (CESIC 16)

Hans Hägerdal *Väst om öst. Kinaforskning och kinasyn under 1800- och 1900-talen.* 1996 (BHL 87) Diss.

Jasmine Aimaq *For Europe or Empire? French Colonial Ambitions and the European Army Plan.* 1996 (LSIH 33) Diss.

Eva Helen Ulvros *Fruar och mamseller. Kvinnor inom sydsvensk borgerlighet 1790–1870.* 1996 (US) Diss.

Dick Harrison *Medieval Space. The Extent of Microspatial Knowledge in Western Europe during the Middle Ages.* 1996 (LSIH 34)

Marie Lindstedt-Cronberg *Synd och skam. Ogifta mödrar på svensk landsbygd 1680–1880.* 1997 (US) Diss.

Hans-Åke Persson (ed.) *Encounter with Strangers. The European Experience.* 1997 (CESIC 17)

Åke Sundell *Patriarkalism och föreningsrätt. Om produktion och facklig kamp inom trädgårdsnäringen i Malmö med omnejd fram till 1936.* 1997 (BHL 88) Diss.

Eric Carlsson *Sverige och tysk motståndsrörelse under andra världskriget.* 1998 (BHL 89) Diss.

Yngve Tidman *Spräng Amalthea! Arbete, facklig kamp och strejkbryteri i nordvästeuropeiska hamnar 1870–1914.* 1998 (BHL 90) Diss.

Magnus Persson *Great Britain, the United States, and the Security of the Middle East. The Formation of the Baghdad Pact.* 1998 (LSIH 35) Diss.

Gunnar Dahl *Trade, Trust and Networks. Commercial Culture in Late Medieval Italy.* 1998 (US) Diss.

Thomas Sörensen *Det blänkande eländet. En bok om Kronprinsens husarer i sekelskiftets Malmö.* 1998 (US) Diss.

Magnus Perlestam *Den rotfaste bonden – myt eller verklighet? Brukaransvar i Ramkvilla socken 1620–1820.* 1998 (US) Diss.

Olle Larsson *Biskopen visiterar. Den kyrkliga överhetens möte med lokalsamhället 1650–1760.* 1999 (US) Diss.

Göran Rystad *Dream and Reality. The United States in Search of a Role in the Twentieth Century World.* 1999 (CESIC onumrerad)

Marion Leffler *Böcker, bildning, makt. Arbetare borgare och bildningens roll i klassformeringen i Lund och Helsingborg 1860–1901.* 1999 (BHL 91) Diss.

Malin Lennartsson *I säng och säte. Relationer mellan kvinnor och män i 1600-talets Småland.* 1999 (BHL 92) Diss.

Roddy Nilsson *En välbyggd maskin, en mardröm för själen. Det svenska fängelsesystemet under 1800-talet.* 1999 (BHL 93) Diss.

Fabian Persson *Servants of Fortune. The Swedish Court between 1598 and 1721.* 1999 (US) Diss.

Mikael Ottosson *Sohlberg och surdegen. Sociala relationer på Kosta glasbruk 1820–1880.* 1999 (US) Diss.

Sanimir Resic *American Warriors in Vietnam. Warrior Values and the Myth of the War Experience during the Vietnam War 1965–1973.* 1999 (US) Diss.

Agneta Ljungh *Sedd, eller osedd? Kvinnoskildringar i svensk historieforskning, mellan åren 1890 till 1995.* 1999 (US) Diss.

Inger Hammar *Emancipation och religion. Den svenska kvinnorörelsens pionjärer i debatt om kvinnans kallelse ca 1860–1900.* 1999 (US) Diss.

Mark Davies *A Perambulating Paradox. British Travel Literature and the Image of Sweden c. 1770–1865.* 2000 (US) Diss.

Lars M Andersson *"En jude är en jude är en jude…". Representationer av "juden" i svensk skämtpress omkring 1900–1930.* 2000 (US) Diss.

Sif Bokholm *En kvinnoröst i manssamhället. Agda Montelius 1850–1920.* 2000 (US) Diss.

Mats Hellstenius *Krigen som inte blev av. Sveriges fredliga officerskår vid 1800-talets mitt.* 2000 (US) Diss.

Irene Andersson *Kvinnor mot krig. Aktioner och närverk för fred 1914–1940.* 2001 (SHL 1) Diss.

Elisabeth Reuterswärd *Ett massmedium för folket. Studier i de allmänna kungörelsernas funktion i 1700-talets samhälle.* 2001 (SHL 2) Diss.

Anna Lindberg *Experience and Identity. A Historical Account of Cast, Class and Gender among the Cashew Workers of Kerala.* 2001 (SHL 3) Diss.

Per Göran Johansson *Gods, kvinnor och stickning. Tidig industriell verksamhet i Höks härad i södra Halland ca 1750–1870.* 2001 (SHL 4) Diss.

Roger Johansson, *Kampen om historien. Ådalen* 1931. *Sociala konflikter, historiemedvetande och historiebruk* 1931-2000. 2001 (US) Diss.

Ulf Zander, *Fornstora dagar, moderna tider. Bruk av och debatter om svensk historia från sekelskifte till sekelskifte.* 2001 (US) Diss.

Bodil E.B. Persson, *Pestens gåta. Farsoter i det tidiga 1700-talets Skåne.* 2001 (SHL 5) Diss.

Per Eliasson, *Skog, makt och människor. En miljöhistoria om svensk skog 1800–1875.* 2002 (US). Diss.

Charlotte Tornbjer, *Den nationella modern. Moderskap i konstruktioner av svensk nationell gemenskap under 1900-talets första hälft.* 2002 (SHL 6). Diss.

Karl Bergman, *Makt, möten, gränser. Skånska kommissionen i Blekinge* 1669–70. 2002 (SHL 7). Diss.

Solveig Fagerlund: *Handel och vandel. Vardagslivets sociala struktur ur ett kvinnoperspektiv. Helsingborg ca 1680–1709.* 2002 (SHL 8). Diss.

Andreas Linderoth: *Kampen för erkännande. DDR:s utrikespolitik gentemot Sverige 1949–1972.* 2002 (SHL 9). Diss.

Martin Alm: *Americanitis: Amerika som sjukdom eller läkemedel. Svenska berättelser om USA åren 1900–1939.* 2002 (SHL 10). Diss.

Personregister

A

Adorno, Theodor 286
Ahlberg, Alf 189, 201, 238
Alsterberg, Gustaf 233
Alvesson, Mats 29
Ander, Fritiof 55
Anderson, Carl L. 45, 210, 211, 213, 255, 319
Anderson, John F. 121,
Anderson, Sherwood 289, 290
Andersson, Johan 76, 153, 186
Asplund, Johan 27

B

Babbitt, Irving 274
Bagge, Gösta 122
Barton, H. Arnold 45, 56, 57, 69, 145, 318
Beckman, Ernst 58, 67, 71, 82, 67, 68, 70, 108, 116, 128, 116, 128,
Beckman, Svante 24
Beijbom, Ulf 60
Benzendal, Johan 221, 231, 238, 244, 246, 255, 261
Berg, Ruben G:son 241, 242, 245, 259, 261
Berger, Henning 211
Berggren, Christian 170, 198
Berggren, Henrik 64
Bergström, J. N. 125
Berner, Boel 170
Bernstein, Eduard 186
Björk, O. L. 177
Björk, Ulf Jonas 211, 319
Björkin, Mats 49, 211
Block, Eva 19, 20, 21, 26, 29, 44
Blomberg, Erik 290, 294
Boëthius, Ulf 210, 319
Bondestad, Kjell 44
Boulding, Kenneth 19, 25
Bourdieu, Pierre 31
Branting, Hjalmar 110, 132, 187
Brantlinger, Patrick 216
Bruhn, Carl 80, 82, 107
Brunius, Axel 156, 157
Bryld, Claus 25
Bryn, Steinar 44
Bush, George W. 324
Böök, Fredrik 223, 258, 259, 267, 273, 284

C

Carleson, C. N. 108, 109, 185, 189
Carlsson, John A. 176
Cassel, Gustav 157, 159
Cederblad, Carl 223, 231, 238, 242
Cederschiöld, Gunnar 58, 107, 123
Chaplin, Charlie 275
Chessin, Serge de 162
Childs, Marquis W. 162, 163
Clinton, Bill 324
Costigliola, Frank 42, 45, 145
Cruse, Sigvard 189

D

Dahmén, Erik 170, 229
De Geer, Gerard 147, 194
De Geer, Hans 159, 170, 172, 181, 196, 201
Dewey, John 274, 291
Dreiser, Theodore 239, 290
Dubreuil, H. 185

E

Eckerbom, A. K. 108
Edén, Nils 123
Edling, Nils 35, 57, 82, 57, 63, 66, 70, 81, 113
Edquist, Samuel 56, 64, 131
Eidevall, Gunnar 45, 211
Elgström, Anna Lenah 161, 199, 239, 240, 256, 257, 262, 271, 273, 274, 275, 287, 293, 294
Elmer, Paul 274
Elovson, Harald 44, 45, 46, 131, 164, 318
Engberg, Arthur 153
Engblom, Alex. 176, 177, 179
Englund, Ivar 232, 257
Enström, Axel 234
Elovson, Harald 44
Ericsson, Gustaf 243
Evans, Martin 42

F

Fahlbeck, Pontus 66, 72, 112, 121, 122
Fahlcrantz, G. E. 106
Fairbanks, Douglas 275
Filene, Edward 155
Fisher, Walter 24
Fitzgerald, F. Scott 268
Flyg, Nils 232
Ford, Henry 171, 177, 178, 185, 188, 189, 190, 191, 192, 193, 201, 205, 263, 293, 307
Forsberg, Erik August 158, 174, 180
Fredriksson, Nils 173
Frenander, Anders 47
Freud, Sigmund 236
Frykman, Jonas 210, 319
Furhammar, Leif 211

G

Gille, Gustaf 233
Gore, Al 324
Gramsci, Antonio 31
Greenfeld, Liah 40, 141
Grevenius, Herbert 275
Grimlund, Otto 183
Gustafsson, Lars 47
Gårdlund, Torsten 161, 172, 203

H

Habermas, Jürgen 47
Hage, Ernst 232
Hall, Patrik 57, 63, 69, 71, 91
Halldén, Harald 201
Hallström, Per 211, 230, 232
Hansson, Jonas 222, 319
Hansson, Per Albin 155, 163
Hays, William 282
Hebdige, Dick 210
Heckscher, Eli 158, 159
Hedberg, Anders 164, 198
Hedberg, Lydia 282
Hedin, Alma 180
Heindel, Richard 43
Hellström, Gustaf 211, 240, 251, 253, 273, 282
Henricson, Ingvar 45, 56
Hildebrand, Karl 178, 194
Hill, S. M. 106
Hirdman, Gunnar 188
Hjärne, Harald 62, 72
Holmberg, Teodor 70
Holmgren, David 70
Hoover, Herbert 154, 156
Hovde, B. J. 54
Hyltén-Cavallius, Ragnar 230, 282
Hård af Segerstad, Siri 239
Hägerström, Axel 225
Höjer, Torvald 55, 56

J

Jakobson, C. J. 67, 70, 71, 79, 82, 83, 121

Johansson, Alf 170
Johansson, Anders L. 170
Johansson, Rune 215
Jonson, Viktor 108, 116
Jonsson, Kjell 170, 182, 210, 319
Juhlin 68
Jæderholm, Gustav Aksel 174, 175
Jändel, Ragnar 239
Jönsson, Nils Th. 183

K

Keaton, Buster 275
Key, Helmer 178
Keynes, John Maynard 149, 157
Kilander, Svenbjörn 57, 64, 65
Kjellberg, Isidor 76, 125
Kjellén, Rudolf 58, 62, 63, 72, 92, 94, 95, 96, 99, 107, 110, 100, 120, 122, 141
Kleen, Emil 58, 122
Knoles, George Harmon 210
Koch, Carola von 129
Kock, Karin 156
Koch, Martin 262
Koch, G. H. von 58, 66, 67, 72, 70, 71, 94, 96, 97, 104, 105, 107, 109, 127, 129, 130, 131
Koht, Halvdan 41
Kroes, Rob 42, 210
Kræmer, Henry von 102, 132, 133, 134
Kuhn, Tomas 26
Kuisel, Richard 42, 210
Kylhammar, Martin 141
Kälvemark, Ann-Sofie 54, 55, 56, 60, 65, 67, 69, 71, 318
Kärnekull, Olof 176 149, 155, 162, 209, 225

L

Ladin, Usama bin 11
Lagercrantz, Herman 57, 93, 97, 100, 101
Larsson, Jan 63
Laurent, Vivi 199
Le Bon, Gustave 236
Le Courbusier 263
Leavis, F. R. 251
Leitch, John 187
Lewin, Leif 155
Lewis, Sinclair 211, 239, 240, 242, 245, 273, 259, 284
Lidforss, Bengt 102
Liljedahl, Elisabet 211
Lindberg, Axel 76
Lindblad, Hans 45, 56, 133
Linderborg, Åsa 311
Lindhagen, Carl 66, 292
Lindholm, Elmo 159
Lithander, Pehr Emanuel 66
Ljungdal, Arnold 226, 287
Ljungmark, Lars 60
Lundborg, Anders 107
Lundh, Christer 179
Lundkvist, Artur 225, 288, 289, 290, 296, 300, 289, 290, 291, 303
Lundquist, Lennart 71
Lundström, Vilhelm 72, 117
Lindblad, Hans 45, 49, 56
Löwegren, Gunnar 154, 155, 199, 261, 292, 293, 294, 295, 297

M

MacDonald, Jeanette 275
Magnusson, Lars 60
Maier, Charles S. 169, 171
Malmquist, C. J. 78
Marx, bröderna 275
Marx, Karl 186
Meidner, Rudolf 205
Meissner, Hjalmar 233
Mencken, H. L. 259, 273
Millbourn, Ingrid 186
Milow, Cecilia 79, 99, 101

Mithander, Conny 72
Molin, Adrian 68, 70, 72, 94, 101, 105, 107, 108, 111, 113, 114, 117, 120, 121, 123, 154, 221, 223, 224, 234, 241, 244, 246, 251, 254, 264, 284
Myrdal, Alva 297, 225, 265, 296, 297, 319
Myrdal, Gunnar 157, 297, 225, 265, 296, 297, 319

N

Nerman, Ture 132, 133, 152, 186, 188, 226, 230, 287
Neumann, Iver B. 33
Nieckles, Harry 176
Nilsson, Jan Olof 319
Nilsson, Torbjörn 35
Nolan, Mary 43
Norberg, P. G. 96, 101, 103
Nordström, Ester Blenda 268
Norström, Thor 60
Norström, Vitalis 72, 214, 250, 258

O

O'Dell, Tom 57, 200, 318
Ohlin, Bertil 193
Oljelund, Stefan 187, 190
Olsson, Oscar 226, 291, 292
Ortega y Gasset, José 236, 238, 242, 261
Ossiannilsson, K. G. 211

P

Palm, August 125, 132, 133, 226
Palme, Olof 324
Palmstierna, Erik 179, 186
Palmgren, Valfrid 128
Pauli, Ivan 287
Pehrsson, Per 116
Pelling, Henry 43
Pells, Richard 41
Petander, Karl 175, 253, 292, 293, 294, 295
Pethrus, Lewi 284
Pickford, Mary 275
Powell, Colin 12

Q

Qvist, Per Olov 49, 211, 294, 311

R

Rangman, Hjalmar 271
Reagan, Ronald 324
Rehn, Gösta 205
Ricoeur, Paul 20, 22, 27, 28, 29, 32
Ringmar, Erik 31
Rosen, Maud von 199, 274
Rosén, Sven 259
Rosenberg, Emily 41
Rosenblad, Jan-Gunnar 41, 64
Roosevelt, Franklin D. 307, 146, 156, 157, 158, 159, 160, 161, 203, 204
Roosevelt, Theodore 121, 122, 130, 134
Rudskog, Einar L:son 115
Runeby, Nils 44, 57, 63, 98, 116, 119, 170, 314, 318
Rydqvist, Oscar 230, 252, 256, 262

S

Sandgren, Gustav 246, 264, 291
Sandler, Rickard 223
Scott, Franklin 55, 56
Schmidt-Gernig, Alexander 43
Schou, Søren 49
Sederholm, J. J. 175, 177
Selander, Sten 223, 224, 229, 234, 237, 251, 259, 261, 262, 263, 271, 293
Semmingsen, Ingrid 54
Siwertz, Sigfrid 229, 262
Sjöström, Christopher 182, 183
Skard, Sigmund 43, 44

Skoglund, Crister 214, 237
Sköldberg, Kaj 29
Sombart, Werner 102, 152
Somers, Margaret 32
Spengler, Oswald 219
Staaff, Karl 55
Stadling, Johan 76, 125
Starfelt-Hallgren, Viveka 256
Stead, W. T. 61
Steene, Birgitta 44, 45
Steffen, Gustaf 114, 126
Stiernstedt, Marika 255
Stjernberg, Nils 92, 101, 126
Stolpe, Sven 253, 254, 272, 275
Strahl, Christer 40, 64
Stråth, Bo 34, 35
Strömberg, Kjell 242
Sundbeck, Carl 68, 70, 71, 81, 96, 103, 123
Sundbärg, Gustav 93, 95, 105, 111, 112, 113, 126
Sundell, Åke 72
Sundin, Bo 170
Swenne, Erik 232, 252
Sällfors, Tarras 176
Söderblom, Nathan 239, 272
Sörensen, Wilhelm 241

T

Taylor, Frederick Winslow 171, 174, 175, 177, 183, 184, 191, 198, 307
Tedebrand, Lars-Göran 49, 59, 133
Thorborg, C. 79
Thullberg, Per 319
Thulstrup, Åke 154, 199
Thurén, Torsten 47
Thyréen, G. 92, 95
Thörn, Kerstin 113
Thörnberg, E. H. 45, 66, 70, 71, 72, 96
Tingsten, Herbert 36, 43, 46, 164, 318
Trägårdh, Lars 141
de Tocqueville, Alexis 241, 244
Tönnies, Ferdinand 84

V

Valentino, Rudolf 275
Vanner, Al 156, 160, 202
Viksten, Albert 161, 163, 258, 260, 283
Värnlund, Rudolf 268, 291

W

Wagnleiter, Reinhold 37, 41
Wahlström, Göran 199
Waldenström, Paul Peter 58, 94, 99, 101, 103, 112, 121
Warring, Anette 25
Webb, Sidney och Beatrice 179
Wehler, Hans-Ulrich 34, 35
Wendelius, Lars 19, 36, 45, 81, 211
West, Mae 233
White, Hayden 23, 24
Wicksell, Knut 65, 70
Wickström, Viktor Hugo 99
Wigforss, Ernst 184, 187
Wiklund, Martin 294
Wilander, P. W. 74
Wilhelm 229, 270
Willet, Ralph 37, 41
Wingborg, F. A. 79, 80, 81
Witting, Albin G. 180
Wohlin, Nils 95, 100, 109, 173
Wrangel, F. U. 58, 121

Å

Åkerman, Johan 146, 150, 180, 191

Ö

Öhrvall, O. F. 80
Österberg, Gustaf 66

USA är ett land som de flesta svenskar hade en uppfattning om – ofta starkt positiv eller negativ – långt före den 11 september 2001. Syftet med denna avhandling är att undersöka den svenska synen på USA under perioden 1900–1939. Detta har gjorts genom analyser av politisk, ekonomisk och kulturell debatt men också av texter från mer vardagliga sammanhang. Studien handlar emellertid inte bara om de tillspetsade bilder av och berättelser om USA som olika svenska grupper och individer hade under denna period. Den handlar också och framför allt om hur samma svenskar projicerade dessa bilder och berättelser på sin egen situation och sitt eget samhälle. Ett modernt Sverige höll på att ta form, och bilden av USA hjälpte människor att förstå sig själva och forma sina föreställningar och visioner om den tidens och framtidens Sverige.

Omslagsbild: *New York Must Surrender or Perish*
ur Cleveland Moffets *The Conquest of America*, London 1916

ISBN 91-628-5437-2
ISSN 1650-755X